

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΗΛΕΚΤΡΑ Ι. ΚΟΥΤΣΟΥΚΟΥ

Δικηγόρος, ΜΔΕ Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

**Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ: ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ, ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΚΑΙ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ**

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Θ. Παπαθεοδώρου, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (επιβλέπων)

Ξ. Κοντιάδης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Β. Αρτινοπούλου, Αν. Καθηγήτρια Τμήματος Ψυχολογίας Παντείου Πανεπιστημίου

ΚΟΡΙΝΘΟΣ 2009

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΗΛΕΚΤΡΑ Ι. ΚΟΥΤΣΟΥΚΟΥ

Δικηγόρος, Κάτοχος ΜΔΕ Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

**Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ: ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ, ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΚΑΙ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ**

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Θ. Παπαθεοδώρου, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (επιβλέπων)

Ξ. Κοντιάδης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Β. Αρτινοπούλου, Αν. Καθηγήτρια Τμήματος Ψυχολογίας Παντείου Πανεπιστημίου

ΚΟΡΙΝΘΟΣ 2009

009136

Πίνακας Περιεχομένων

Πίνακας Περιεχομένων.....	2
Κατάλογος Πινάκων.....	10
Πίνακας βραχυγραφιών.....	11
Ελληνικές.....	11
Ξενόγλωσσες.....	12
Σημείωμα.....	13
Πρόλογος.....	15

Κεφάλαιο I

Το ιστορικοφιλοσοφικό υπόβαθρο και η κοινωνιολογική προσέγγιση της προστασίας του παιδιού: μια εξελικτική πορεία.....25

- A. Η ιστορική και φιλοσοφική εξέλιξη της έννοιας του παιδιού: από το «απεξούσιο» στην αυτοτελή προστασία.....25
- B. Η κοινωνιολογική προσέγγιση της παιδικής ηλικίας.....32

Κεφάλαιο II

Η προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού σε διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο: η μετάβαση από την παθητική προστασία του παιδιού στην ανάδειξή του ως φορέα δικαιωμάτων.....36

- A. Η νομική αντιμετώπιση του παιδιού ως αντικείμενου προστασίας και η αναγνώρισή του ως υποκειμένου δικαιωμάτων στο πλαίσιο της διεθνούς κοινότητας: μια εξελικτική πορεία.....38
  - 1. Από τον Grundnorm των Διακηρυκτικών κειμένων στο δικαίωμα αυτοκαθορισμού της ΔΣΔΠ: η νομική αντιμετώπιση του παιδιού πριν και μετά την υπογραφή της Σύμβασης.....38
    - 1α. Η συμπερίληψη της προστασίας του παιδιού εντός της λειτουργικής δομής της Κοινωνίας των Εθνών.....38
    - 1β. Οι Διακηρύξεις του 1924 και του 1959: Μια κατ' επίφαση αναγνώριση των δικαιωμάτων των παιδιών.....39
  - 2. Από τα Διακηρυκτικά Κείμενα στο συμβατικό κείμενο: Η ανάγκη για την υπογραφή μιας ειδικής σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού-υποκειμένου δικαιωμάτων.....43
    - 2α. Η πορεία προς την καθιέρωση ειδικών συμβατικών κειμένων για τα δικαιώματα του παιδιού.....43
    - 2β. Η υπογραφή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού: ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ ενηλίκων και ανηλίκων.....45

i)	Η ιδέα για τη δημιουργία μιας Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού- μια πρόταση της πολωνικής κυβέρνησης.	45
ii)	Τα Three P's: το τρίπτυχο της προστασίας (protection), της πρόληψης (prevention) και της συμμετοχής (participation) ως καινοτομία στη ΔΣΔΠ.	46
iii)	Η μετάβαση από την ειδική προστασία του παιδιού στον αυτοκαθορισμό του: μια καινοτομία της ΔΣΔΠ.....	48
iv)	Το παιδί ως φορέας αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων με ικανότητα αυτοπρόσωπης άσκησης στο πλαίσιο της ΔΣΔΠ.	57
v)	Η επιστροφή στην αλληλεξάρτηση μεταξύ ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων: τα κοινωνικά δικαιώματα του παιδιού.	61
vi)	Μια εξελιγμένη μορφή προστασίας του παιδιού στο πλαίσιο της οικογένειας: το παιδί ως αυθύπαρκτο μέλος της.	65
vii)	Η ποινική μεταχείριση του ανηλίκου στο πλαίσιο της Σύμβασης: μια παιδοκεντρική προσέγγιση.	69
viii)	Η προστατευτική διάσταση της Σύμβασης για κάποιες ειδικές κατηγορίες παιδιών: μια εφαρμογή της αρχής της μη διάκρισης.	72
ix)	Τελικές διατάξεις-ο μηχανισμός ελέγχου και εφαρμογής της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.	75
3.	Από το δίπτυχο προστασία-ευημερία στο δίπτυχο δικαίωμα-αυτοκαθορισμός: η επίδραση της ΔΣΔΠ στη νομική αντιμετώπιση του παιδιού στα διεθνή συμβατικά κείμενα.....	76
B.	Η νομική μεταχείριση του παιδιού στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης: μια αξιολογική προσέγγιση της εννοιολόγησής του.....	87
1.	Η ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης πολιτικής για το παιδί στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης: τα ερείσματα για την ανάδειξή του ως υποκειμένου δικαιωμάτων.	87
1α.	Μια τομή στο <i>status</i> των δικαιωμάτων του παιδιού: η αυτοκαθοριστική διάσταση στα συμβατικά κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης και του ΕΔΔΑ.....	87
1β.	Το παιδί ως αντικείμενο προστασίας στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης: η κατοχύρωση των κοινωνικών του δικαιωμάτων και η προστασία του από τη βία.....	93
1γ.	Η συμμετοχική των δικαιωμάτων του παιδιού στα μη δεσμευτικά κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης.....	95
2.	Η νομική αντιμετώπιση του παιδιού: από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ ως τη Συνθήκη της Λισσαβόνας: μια εξελικτική πορεία.	100
2α.	Το κοινωνικό έλλειμμα της Ένωσης και η ελλειμματική προστασία του παιδιού στο πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης: Η τομή της Συνθήκης της Λισσαβόνας.	100

- 2β. *Οι αναφορές στην παιδική ηλικία στο δευτερογενές δίκαιο της Ένωσης: από την προστασία στη συμμετοχή.* 107

Κεφάλαιο III.....115

Η εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων των παιδιών στην Ελλάδα: η θέση των κατευθυντήριων αρχών της ΔΣΔΠ. 115

A. Η προβληματική της ρητής συνταγματικής κατοχύρωσης των δικαιωμάτων των παιδιών σε ξένα συντάγματα: μια συγκριτική προσέγγιση με την Ελλάδα.....115

1. Οι διαφοροποιήσεις στις αλλοδαπές έννομες τάξεις ως προς την συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των παιδιών. 115
2. Η αυτοτελής προστασία της παιδικής ηλικίας στο άρθρο 21Σ: μια καινοτομία του συνταγματικού νομοθέτη..... 119
3. Η κατοχύρωση της συνταγματικής προστασίας της παιδικής ηλικίας στο ελληνικό Σύνταγμα: μια συγκριτική προσέγγιση..... 123

B. Η θέση των κατευθυντήριων αρχών της Σύμβασης στην ελληνική νομοθετική και νομολογιακή πραγματικότητα. 125

1. Η θέση των κατευθυντήριων αρχών της Σύμβασης στο ελληνικό Σύνταγμα. 125
2. Η αρχή του συμφέροντος του παιδιού (άρθρο 3 ΔΣΔΠ): μια κριτική προσέγγιση της ένταξής της στην ελληνική νομοθεσία και νομολογία. 128
  - 2α. *Η συνταγματική «αφορμή» για τη νομοθετική αναγνώριση της αυτοκαθοριστικής διάστασης του συμφέροντος του παιδιού.* 128
  - 2β. *Η συνταγματική κατοχύρωση της νομοθετικής αναγνώρισης του συμφέροντος του εμβρύου: μια καινοτομία σε σχέση με τη ΔΣΔΠ.*... 132
  - 2γ. *Ο «αυτοκαθοριστικός», «αυτοπεριοριστικός» και «εν δυνάμει» χαρακτήρας της έννοιας του συμφέροντος του παιδιού στην ελληνική νομολογία.* 138
    - i) Η αυτοκαθοριστική διάσταση του συμφέροντος του παιδιού στην ελληνική νομολογία: μια εξελικτική πορεία. 139
    - ii) Η αυτοπεριοριστική διάσταση του συμφέροντος του παιδιού: η συνταγματική της θεμελίωση. 146
    - iii) Το εν δυνάμει συμφέρον του παιδιού contra στα δικαιώματα των γονιών: η θέση της ελληνικής και ξένης νομολογίας. 151
  - 2δ. *Η σχέση της ελληνικής νομολογίας με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του παιδιού.* 156
3. Η καταστρατήγηση του συμφέροντος του παιδιού υπό το πρίσμα των αποφάσεων των ανεξάρτητων αρχών.....159
  - 3α. *Η παραβίαση του συμφέροντος του παιδιού από τα ΜΜΕ: η θέση του ΕΣΡ* 159

3β.	<i>Οι αποφάσεις της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα: οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων των παιδιών.....</i>	166
4.	Η εφαρμογή της αρχής της μη διάκρισης (άρθρο 2 ΔΣΔΠ) στο χώρο των συνταγματικών δικαιωμάτων του ανηλίκου.	170
4α.	<i>Οι διακρίσεις στην άσκηση του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας: η θέση της νομολογίας και των ανεξάρτητων αρχών.....</i>	171
4β.	<i>Η άσκηση του δικαιώματος στην υποχρεωτική εκπαίδευση: Η διάκριση σε βάρος των παιδιών ΑΜΕΑ και των αλλοδαπών παιδιών.....</i>	176
4γ.	<i>Η άσκηση και η εφαρμογή των πολιτικών δικαιωμάτων από τον ανήλικο: μια ακόμη παραβίαση της αρχής της μη διάκρισης. (άρθρο 2 ΔΣΔΠ) .....</i>	180
5.	Η εφαρμογή του άρθρου 12 της ΔΣΔΠ: η ένταξή του στην ελληνική νομοθεσία και η θέση της νομολογίας.	184
Γ.	Μια κριτική αποτίμηση της ένταξης των άρθρων 2, 3 και 12 της ΔΣΔΠ στη ελληνική νομική πραγματικότητα: το παράδειγμα της Σουηδίας.	190
1.	Η ένταξη των κατευθυντήριων αρχών της ΔΣΔΠ στη σουηδική νομοθεσία.	190
2.	Κριτικές παρατηρήσεις και διαπιστώσεις.	194
Δ.	Τελική πρόταση: Η ρητή συνταγματική κατοχύρωση των κατευθυντήριων αρχών της Σύμβασης στο ελληνικό Σύνταγμα.....	198

Κεφάλαιο IV

Η πραγμάτωση της κοινωνικής προστασίας του παιδιού στην Ελλάδα υπό το πρίσμα της ΔΣΔΠ: μια συγκριτική προσέγγιση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. ....

201

A.	Η πραγμάτωση της κοινωνικής προστασίας του παιδιού σε επίπεδο παροχών: οι αντιθέσεις με τη ΔΣΔΠ.	201
1.	Η επιδοματική ενίσχυση της παιδικής ηλικίας στο χώρο της κοινωνικής πρόνοιας.	203
1α.	<i>Οι οικονομικές ενισχύσεις προς την οικογένεια και την παιδική ηλικία: η προστασία των απροστάτευτων παιδιών, των παιδιών με αναπηρία, των παιδιών μονογονεϊκών οικογενειών και λοιπά επιδόματα. ....</i>	203
1β.	<i>Μια αξιολόγηση της προνοιακής επιδοματικής πολιτικής για το παιδί υπό το πρίσμα της ΔΣΔΠ: οι παραβιάσεις των άρθρων 2, 6, 18, 26, 23, 24, 26 και 27 της Σύμβασης. ....</i>	210
2.	Η επιδοματική ενίσχυση της παιδικής ηλικίας με τη μορφή σύνθετων παροχών κοινωνικής ασφάλειας: οι παραβιάσεις της αρχής της μη διάκρισης (άρθρο 2 ΔΣΔΠ).	216
2α.	Οι παραβιάσεις της αρχής της μη διάκρισης της ΔΣΔΠ. στο χώρο της επιδοματικής ενίσχυσης των πολύτεκνων και τρίτεκνων οικογενειών.	216

i)	Η φύση των παροχών προς την πολύτεκνη και την τρίτεκνη οικογένεια: από την αρχή της επιλεκτικότητας στην αρχή της καθολικότητας.....	216
ii)	Η διάκριση λόγω ιθαγένειας κατά τη χορήγηση των παροχών: μια ακόμη αντίθεση στη ΔΣΔΠ	221
iii)	Η παραβίαση της αρχής τη μη διάκρισης στην περίπτωση των προσφύγων: Νομοθετικά κενά και ερείσματα για την προστασία τους.....	223
3.	Η χορήγηση των οικογενειακών επιδομάτων: οι παραβιάσεις των άρθρων 2, 26 και 27 της ΔΣΔΠ.....	225
3α.	<i>Ο μηχανισμός οικογενειακών επιδομάτων του ΔΛΟΕΜ: η θέση της νομολογίας για τη φύση των παροχών.</i>	225
3β.	<i>Τα οικογενειακά επιδόματα των υπαλλήλων στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα</i>	229
4.	Λοιπές διευκολύνσεις και δημόσιες πολιτικές προς την οικογένεια. ..	230
B.	Οι υπηρεσίες παροχής κοινωνικών υπηρεσιών για τα παιδιά: η καταστρατήγηση του άρθρου 2, 3 και 12 της ΔΣΔΠ.	233
1.	Οι υπηρεσίες κλειστής προστασίας των παιδιών ως μορφή κοινωνικής προστασίας: μια κριτική προσέγγιση της ιδρυματικής προστασίας. .	233
1α.	<i>Οι μονάδες κοινωνικής φροντίδας για την παιδική ηλικία γενικά: στόχοι και δυσλειτουργίες</i>	233
1β.	<i>Οι παραβιάσεις των κατευθυντήριων αρχών της ΔΣΔΠ στο πλαίσιο της ελληνικής ιδρυματικής προστασίας για την παιδική ηλικία εν γένει.</i> .	238
1γ.	<i>Η αξιολόγηση της ιδρυματικής προστασίας για ειδικές κατηγορίες παιδιών υπό το πρίσμα της ΔΣΔΠ: Οι παραβατικοί ανήλικοι, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι, οι ανήλικοι-θύματα παράνομης διακίνησης και εκμετάλλευσης και τα παιδιά με αναπηρία.</i>	242
2.	Το νομικό πλαίσιο για την ανοικτή περίθαλψη των παιδιών ως μορφή κοινωνικής προστασίας: Οι δυσχέρειες εφαρμογής του.	250
2α.	<i>Η νομοθετική μεταρρύθμιση-τομή για τη λειτουργία των παιδικών σταθμών: η παραβίαση του άρθρου 18 παρ.3 της ΔΣΔΠ.</i>	250
2β.	<i>Οι παιδικές κατασκηνώσεις</i>	253
3.	Οι κοινωνικές υπηρεσίες ως εξωιδρυματικοί φορείς πρόληψης και προστασίας του ανηλίκου στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης.....	254
3α.	<i>Οι Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων</i>	254
3β.	<i>Οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων</i>	255
4.	Οι αποκεντρωμένες υπηρεσίες παιδικής προστασίας: οι αδυναμίες του συστήματος.	257
Γ.	Οι παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού στην Ελλάδα στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας.	258

Δ. Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού: η θέση της ΔΣΔΠ.....	261
Ε. Η νομοθετική θεωρία και η εφαρμογή του συστήματος της κοινωνικής προστασίας του παιδιού στη Γαλλία και την Αγγλία: η θέση της ΔΣΔΠ.	264
1. Το γαλλικό σύστημα της κοινωνικής προστασίας του παιδιού: οι δυσχέρειες εφαρμογής του.	265
2. Το σύστημα της κοινωνικής προστασίας του παιδιού στην Αγγλία: η νομοθετική θεωρία και πράξη.	273
Η. Μια συγκριτική επισκόπηση της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί στην Ελλάδα και στις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες: διαπιστώσεις και προτάσεις	278
1. Η ανάπτυξη της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί στην Ελλάδα υπό το πρίσμα μιας συγκριτικής προσέγγισης: μερικές κριτικές παρατηρήσεις.	278
2. Προτάσεις για την ανάπτυξη ενός «παιδοκεντρικού» συστήματος κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας.	293

Κεφάλαιο V

Η ποινική αντιμετώπιση του ανηλίκου και η ποινική προστασία του παιδιού.....	309
---	------------

A. Η αντιμετώπιση του ανήλικου δράστη στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης σε διεθνές και εθνικό επίπεδο: από το προνοιακό πρότυπο στην επανορθωτική δικαιοσύνη και στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο.....	309
1. Η εξέλιξη των προτύπων της ποινικής δικαιοσύνης διεθνώς.....	309
1α. <i>Η μετάβαση από το τιμωρητικό μοντέλο στο προνοιακό πρότυπο. ...</i>	<i>309</i>
1β. <i>Η αντιμετώπιση του ανήλικου δράστη στο πλαίσιο της επανορθωτικής δικαιοσύνης και η εφαρμογή της στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. .</i>	<i>316</i>
i) Οι νέοι ρόλοι του δράστη, του θύματος, της κοινωνίας και των παραγόντων και φορέων της ποινικής δικαιοσύνης στο σύστημα της επανορθωτικής δικαιοσύνης.	316
ii) Η εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων στις έννομες τάξεις των χωρών της ΕΕ.	326
1γ. <i>Από το προνοιακό στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο; Η θέση των ατομικών δικαιωμάτων του ανηλίκου.....</i>	<i>340</i>
2. Η σχέση του ελληνικού συστήματος με τα διεθνή πρότυπα και τις νέες τάξεις της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων.	351
2α. <i>Η διαμόρφωση του ελληνικού συστήματος ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων: από τον Ελληνικό Ποινικό Νόμο του 1834 στη ψήφιση του Ν.3189/2003.....</i>	<i>351</i>

2β.	<i>Οι σκηρύνσεις της εφαρμογής της επανορθωτικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα: η κυριαρχία του προνοιακού προτύπου.....</i>	359
3.	Η θέση του προτύπου της επανορθωτικής δικαιοσύνης στο ελληνικό σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων: μερικές κριτικές παρατηρήσεις.	364
4.	Κριτική αποτίμηση της αντιμετώπισης του ανήλικου δράστη στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων στην Ελλάδα: η κυριαρχία του προνοιακού προτύπου.....	366
5.	Η τελική πρόταση: προς μια ευρωπαϊκή πολιτική δικαιοσύνης ανηλίκων υπό το πρίσμα της ΔΣΔΠ.....	370
B	Η επίδραση της ΔΣΔΠ στη διαμόρφωση της προστασίας του ανήλικου θύματος στο πλαίσιο της ελληνικής ποινικής νομοθεσίας.	373
1.	Η ανάδειξη των δικαιωμάτων του παιδιού θύματος στο πλαίσιο της ΔΣΔΠ: η διαμόρφωση ενός νέου status.	373
1α.	<i>Το παιδί θύμα στο κείμενο και στα Προαιρετικά Πρωτόκολλα της ΔΣΔΠ: μια εννοιολογική προσέγγιση.....</i>	<i>373</i>
1β.	<i>Η πρόσφατη θέση της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού για το παιδί- θύμα σωματικής τιμωρίας. ....</i>	<i>375</i>
1γ.	<i>Η θέση του Έλληνα νομοθέτη απέναντι στις διεθνείς εξελίξεις σχετικά με τη θυματοποίηση του παιδιού: μια νέα προσέγγιση. ....</i>	<i>377</i>
2.	Ο «εκσυγχρονισμός» της προστασίας του παιδιού θύματος στην Ελλάδα: η ψήφιση του Ν.3500/2006 για την ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας.....	378
2α.	<i>Ο ορισμός της ενδοοικογενειακής βίας και η έννοια της οικογένειας στο Ν.3500/2006. ....</i>	<i>378</i>
i)	Η έννοια και οι μορφές της ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος του ανήλικου.	378
ii)	Η ενισχυμένη προστασία της παιδικής ηλικίας: η εννοιολογική διεύρυνση της οικογένειας στο Ν.3500/2006.	381
2β.	<i>Η προστασία του ανήλικου μάρτυρα πράξεων ενδοοικογενειακής σωματικής βλάβης: μια διευρυμένη προστασία για το παιδί θύμα. ...</i>	<i>383</i>
2γ.	<i>Η εφαρμογή του θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης στην περίπτωση του ανήλικου θύματος: η θέση του άρθρου 12 ΔΣΔΠ. ....</i>	<i>383</i>
i)	Η εφαρμογή του θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης στην ελληνική νομοθεσία.	383
2δ.	<i>Η έννοια της σωματικής βίας ως μέσου σωφρονισμού του ανήλικου στο Ν.3500/2006: μια ερμηνευτική προσέγγιση. ....</i>	<i>389</i>
2ε.	<i>Μια κριτική προσέγγιση του αδικήματος της κατάχρησης ανηλίκων σε ασέλγεια στο Ν.3500/2006.....</i>	<i>390</i>

2στ.	<i>Η ενισχυμένη προστασία του ανήλικου θύματος στο Ν.3500/2006: Ζητήματα παραγραφής και παρουσίας του ανήλικου θύματος στο ακροατήριο. ....</i>	392
3.	Το νέο status της προστασίας των ανήλικων θυμάτων εμπορίας παιδιών, παιδικής πορνείας και παιδικής πορνογραφίας στο πλαίσιο της ελληνικής νομοθεσίας: η επίδραση της ΔΣΔΠ.	395
3α.	<i>Η ψήφιση του Ν.3625/2007 για την κύρωση και εφαρμογή του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία και άλλες διατάξεις. ....</i>	395
i)	Μια τομή στην προστασία των δικαιωμάτων ανήλικου θύματος: η κύρωση του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία.....	397
ii)	Η εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με τα διεθνή νομοθετήματα για την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία, την παιδική πορνογραφία και τη σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών: μια αξιολογική προσέγγιση.....	399
3β.	<i>Κριτική αποτίμηση της προστασίας του παιδιού θύματος στο πλαίσιο της ελληνικής νομοθεσίας: γενικές παρατηρήσεις και προτάσεις.....</i>	414
	Επίλογος.....	424
	Βιβλιογραφία	433
	Ελληνική	433
	Ξενόγλωσση.....	445
	Ιστοσελίδες	455

Κατάλογος Πινάκων

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.	Οικογενειακά επιδόματα έτους 2008.....	229
ΠΙΝΑΚΑΣ 2.	Νομοθετικές πράξεις για τα παιδιά στην Αγγλία μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ.....	274
ΠΙΝΑΚΑΣ 3.	Δαπάνες σε μετρητά, υπηρεσίες και φορολογικά μέτρα για την οικογένεια(σε ποσοστό επί τοις εκατό στο ΑΕΠ), έτος 2003	282
ΠΙΝΑΚΑΣ 4.	Δείκτες παιδικής ευημερίας.....	283
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.	Η επιδοματική πολιτική για την οικογένεια και το παιδί στις διάφορες χώρες της Ε.Ε.....	284
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.	Τιμές και προϋποθέσεις οικογενειακών επιδομάτων στις διάφορες χώρες της Ε.Ε.	287
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.	Δημόσιες δαπάνες για τις υπηρεσίες παιδικής και βρεφικής φροντίδας σε ποσοστό επί τοις εκατό στο ΑΕΠ.....	290
ΠΙΝΑΚΑΣ 8.	Υπηρεσίες παιδικής φροντίδας στις χώρες της Ε.Ε.....	291
ΠΙΝΑΚΑΣ 9.	Επίτευξη του στόχου της επανορθωτικής δικαιοσύνης στην Αγγλία, έτη 2004-2005,2005-2006,2006-2007.....	331
ΠΙΝΑΚΑΣ 10.	Επίτευξη του στόχου της ικανοποίησης του θύματος στην Αγγλία, έτη 2004-2005, 2005-2006, 2006-2007.....	331
ΠΙΝΑΚΑΣ 11.	Η εφαρμογή του θεσμού της διαμεσολάβησης στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.	338
ΠΙΝΑΚΑΣ 12.	Είδος επιβληθείσας καταδίκης στους ανηλίκους την περίοδο 2001-2002.	360
ΠΙΝΑΚΑΣ 13.	Είδος επιβληθείσας καταδίκης στους ανηλίκους την περίοδο 2001-2002.	361
ΠΙΝΑΚΑΣ 14.	Η εφαρμογή των μέτρων επανορθωτικού χαρακτήρα στους ανηλίκους στην Ελλάδα την περίοδο 2003-2004.	362
ΠΙΝΑΚΑΣ 15.	Η εφαρμογή των μέτρων επανορθωτικού χαρακτήρα στους ανηλίκους στην Ελλάδα την περίοδο 2005-2006.	362
ΠΙΝΑΚΑΣ 16.	Είδος επιβληθείσας καταδίκης στους ανηλίκους την περίοδο 2006-2007.	363

Κατάλογος Πινάκων

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.	Οικογενειακά επιδόματα έτους 2008.....	229
ΠΙΝΑΚΑΣ 2.	Νομοθετικές πράξεις για τα παιδιά στην Αγγλία μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ.....	274
ΠΙΝΑΚΑΣ 3.	Δαπάνες σε μετρητά, υπηρεσίες και φορολογικά μέτρα για την οικογένεια(σε ποσοστό επί τοις εκατό στο ΑΕΠ), έτος 2003	282
ΠΙΝΑΚΑΣ 4.	Δείκτες παιδικής ευημερίας.....	283
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.	Η επιδοματική πολιτική για την οικογένεια και το παιδί στις διάφορες χώρες της Ε.Ε.....	284
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.	Τιμές και προϋποθέσεις οικογενειακών επιδομάτων στις διάφορες χώρες της Ε.Ε.	287
ΠΙΝΑΚΑΣ 7.	Δημόσιες δαπάνες για τις υπηρεσίες παιδικής και βρεφικής φροντίδας σε ποσοστό επί τοις εκατό στο ΑΕΠ.....	290
ΠΙΝΑΚΑΣ 8.	Υπηρεσίες παιδικής φροντίδας στις χώρες της Ε.Ε.....	291
ΠΙΝΑΚΑΣ 9.	Επίτευξη του στόχου της επανορθωτικής δικαιοσύνης στην Αγγλία, έτη 2004-2005,2005-2006,2006-2007.....	331
ΠΙΝΑΚΑΣ 10.	Επίτευξη του στόχου της ικανοποίησης του θύματος στην Αγγλία, έτη 2004-2005, 2005-2006, 2006-2007.....	331
ΠΙΝΑΚΑΣ 11.	Η εφαρμογή του θεσμού της διαμεσολάβησης στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.	338
ΠΙΝΑΚΑΣ 12.	Είδος επιβληθείσας καταδίκης στους ανηλίκους την περίοδο 2001-2002.	360
ΠΙΝΑΚΑΣ 13.	Είδος επιβληθείσας καταδίκης στους ανηλίκους την περίοδο 2001-2002.	361
ΠΙΝΑΚΑΣ 14.	Η εφαρμογή των μέτρων επανορθωτικού χαρακτήρα στους ανηλίκους στην Ελλάδα την περίοδο 2003-2004.	362
ΠΙΝΑΚΑΣ 15.	Η εφαρμογή των μέτρων επανορθωτικού χαρακτήρα στους ανηλίκους στην Ελλάδα την περίοδο 2005-2006.	362
ΠΙΝΑΚΑΣ 16.	Είδος επιβληθείσας καταδίκης στους ανηλίκους την περίοδο 2006-2007.	363

Πίνακας βραχυγραφιών

Ελληνικές

ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΜΕΑ	Άτομα με Αναπηρία
ΑΠ	Άρειος Πάγος
ΑΠΔΠΧ	Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα
ΔΠρ	Διοικητικό Πρωτοδικείο
ΔΣΔΠ	Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΔΑ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων Ανθρώπου
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕΚΚΕ	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
ΕΟΠ	Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας
ΕΠΑ	Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων
ΕΣ	Ελεγκτικό Συνέδριο
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΣΗΕΑ	Ένωση Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Αθήνας
ΕΣΡ	Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης
Εφ Θεσσαλ	Εφετείο Θεσσαλονίκης
Εφ Πειρ	Εφετείο Πειραιά
ΗΕ	Ηνωμένα Έθνη
ΙΝΕΡΠΙΟΣΤ	Ινστιτούτο Ερευνών για την Ανάπτυξη και τη Διακυβέρνηση
ΚΔΑΥ	Κέντρα Διάγνωσης Αξιολόγησης και Υποστήριξης
ΚΕΘΙ	Κέντρο Ερευνών για θέματα Ισότητας

ΚΠΔ	Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
ΚΠολ	Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
ΚριτΕπιθ	Κριτική Επιθεώρηση
ΚτΕ	Κοινωνία των Εθνών
ΜΠρ	Μονομελές Πρωτοδικείο
Ν	Νόμος
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
ΟΕΔΒ	Οργανισμός Έκδοσης Διδακτικών Βιβλίων
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΝΕ	Οικονομική Νομισματική ένωση
Ποιν Δικ	Ποινική Δικαιοσύνη
Ποιν Λ	Ποινικός Λόγος
ΠΠρ Α	Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών
ΠρΑθ	Πρωτοδικείο Αθηνών
Σ	Σύνταγμα
ΣΜΕΑΕ	Σχολικές Μονάδες Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης
ΣΣΕ	Συλλογική Σύμβαση Εργασίας
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΤοΣυν	Τοπικά Συμβούλια Νέων
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας Κυβέρνησης
Ξενόγλωσσες	
RJ	Restorative Justice
VOM	Victim Offender Mediation

Σημείωμα

Η συγγραφή μιας διατριβής είναι ένα κατεξοχήν μοναχικό ταξίδι, με κυριότερη πρόκληση για τον γράφοντα την αντιμετώπιση του ίδιου του του εαυτού. Ωστόσο, όταν πλησιάζει στο τέλος, συνειδητοποιεί κανείς πως, σε όλο αυτό το ταξίδι, υπήρξαν κάποιοι συνοδοιπόροι, με ρόλους διαφορετικούς, αλλά εξίσου σημαντικούς, που το καθόρισαν: κάποιοι ενέπνευσαν αυτήν την περιπέτεια, άλλοι πίστεψαν σε αυτό το ταξίδι, διόρθωσαν την πορεία ή στήριξαν την προσπάθεια. Για το λόγο αυτό, αισθάνομαι την ανάγκη να τους ευχαριστήσω θερμά.

Αρχικά, θερμότερες ευχαριστίες οφείλονται στον επιβλέποντα Καθηγητή, κ. Θεόδωρο Παπαθεοδώρου, Πρόεδρο του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, για την προθυμία και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε σε όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας, αλλά, κατά κύριο λόγο, για την επιστημονική του καθοδήγηση και τις ουσιαστικές του συμβουλές, οι οποίες επηρέασαν αποφασιστικά την πορεία και την εξέλιξη αυτής της διατριβής. Επίσης, ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Καθηγητή κ. Ξενοφώντα Κοντιάδη, Αναπληρωτή Πρόεδρο του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου για τις εξαιρετικά χρήσιμες υποδείξεις και παρατηρήσεις του, που ήταν πολύ καθοριστικές για την ολοκλήρωση και τον εμπλουτισμό της παρούσας μελέτης. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται επίσης στην κ. Βάσω Αρτινοπούλου, Αντιπρύτανη του Παντείου Πανεπιστημίου και Αν. Καθηγήτρια του Τμήματος Ψυχολογίας αυτού για τη δική της πολύτιμη συμβολή, ως μέλους της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής, αλλά και στον κ. Αθανάσιο Παπαχρίστου, Καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, του οποίου η διδασκαλία κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου στο πλαίσιο του ΠΜΣ Ιστορίας, Φιλοσοφίας και Κοινωνιολογίας Δικαίου της Νομικής Σχολής Αθηνών επέδρασε αποφασιστικά στην ανάληψη του εγχειρήματός μου. Επίσης, ευχαριστώ πολύ τον κ. Χαράλαμπο Ανθόπουλο, Επίκουρο Καθηγητή του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, τον κ. Βασίλη Καρύδη, Αν. Καθηγητή του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και τον κ. Γεώργιο Νικολόπουλο, Αν. Καθηγητή του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, για την, εξαιρετικά τιμητική για εμένα, αποδοχή από μέρος τους της συμμετοχής τους στη συμβουλευτική επιτροπή της παρούσης διατριβής.

Για τη εμπιστοσύνη που μου έδειξαν, αλλά και την ποικιλότητα στήριξη που μου πρόσφεραν, γι' ακόμη μια φορά οι γονείς μου, η ελάχιστη ανταπόδοση είναι η αφιέρωση της διατριβής αυτής.

Πολλές και εγκάρδιες ευχαριστίες οφείλω και στον Νίκο Δρακόπουλο, καθώς η επιστημονική του προσέγγιση και οι διαφωτιστικές μας συζητήσεις, κυρίως σε ζητήματα Ιστορίας και Θεωρίας του Δικαίου, καθώς και Ευρωπαϊκού Δικαίου, υπήρξε, πράγματι, πολύτιμη.

Τέλος, θερμές ευχαριστίες οφείλονται και στην αδελφή μου, Φαίδρα Κουτσούκου, που τόσο πρόθυμα μοιράστηκε μαζί μου την εμπειρία της από την εκπόνηση της δικής της διατριβής. Για τη θετική της προδιάθεση ευχαριστώ πολύ την Βασιλική Μαρνέρα, και, τέλος, ευχαριστώ τον Damian Mac Con Uladh, που ανέλαβε την τεχνική επιμέλεια του κειμένου.

Πρόλογος

Το «Δίκαιο του Παιδιού», κλάδος που βρίσκεται υπό διαρκή διαμόρφωση και εξέλιξη τα τελευταία τριάντα χρόνια στο διεθνή, τον ευρωπαϊκό και τον ελληνικό χώρο, συμπεριλαμβάνει ένα σύνολο νομοθεσίας και εφαρμοσμένων από το κράτος πολιτικών, που τείνουν να κατοχυρώσουν τα δικαιώματα του παιδιού, αλλά και να εγγυηθούν την προστασία του. Το δίκαιο, έχοντας ως σημείο αναφοράς τον άνθρωπο, αποτελεί ένα κατεξοχήν πεδίο διαρκών ζυμώσεων, οι οποίες άπτονται του γενικότερου φαινομένου της παγκοσμιοποίησης. Χαρακτηριστική αποτύπωση αυτής της πραγματικότητας αποτελεί και το «Δίκαιο του Παιδιού», το οποίο, σε ένα ρευστό και διαρκώς μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον, σηματοδοτήθηκε και εξελίχθηκε καθοριστικά υπό την επίδραση της εφαρμογής κανόνων του διεθνούς δικαίου,¹ και, συγκεκριμένα, από το σύστημα που καθιέρωσε η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.²

Η υπογραφή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (εφεξής ΔΣΔΠ) συνέβαλε αποφασιστικά στην ανάδειξη των ποικίλων διαστάσεων του ζητήματος της προστασίας και της πραγμάτωσης των δικαιωμάτων του παιδιού σε διεθνές επίπεδο και αποτέλεσε σταθμό για το «Δίκαιο του Παιδιού». Αποτελεί δε την κορύφωση σειράς προσπαθειών της διεθνούς κοινότητας για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της παιδικής ηλικίας, εντασσόμενη σε μια ευρύτερη πολιτική αναγνώρισης της νομικής θέσης του παιδιού σε διεθνές επίπεδο.³ Μέχρι και την υπογραφή της ΔΣΔΠ απουσιάζει ο προσδιορισμός της έννοιας του παιδιού και, κατά τον παραδοσιακό, αποθετικό όρισμό του Διεθνούς Δικαίου παιδί είναι το μη ενήλικο άτομο.⁴ Θρησκευτικές, πολιτισμικές, σωματικές και ψυχολογικές αντιλήψεις και πρακτικές προσδιορίζουν με σαφήνεια τα σημεία- σταθμούς της ζωής ενός παιδιού: είναι η έναρξη και το τέλος της παιδικής του ηλικίας. Η Διακήρυξη του 1924, παραδόξως, έκρινε περιττό έναν νομικό ορισμό της έννοιας του παιδιού, ενώ η πρώτη νομική αναφορά στην έναρξη της παιδικής ηλικίας εμπεριέχεται στη Διακήρυξη των

¹ E. H. Ballin, *Children as World Citizens*, στο: S. Detrick and P. Vlaardingerbroek (eds), *Globalization of Child Law*, Martinus Nijhoff, The Hague/Boston/London, 1999, 7.

² Υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1989.

³ H.-J. Heintze, *The UN Convention and the Network of the International Human Rights Protection by the UN*, στο: M. Freeman and P. Veerman (eds), *The Ideologies of Children's Rights*, Kluwer International Law, The Hague, 1992, 77.

Δικαιωμάτων του Παιδιού, το 1959, όπου, στο προοίμιο, προβλέπεται ότι το παιδί χρειάζεται την κατάλληλη νομική προστασία, πριν και αμέσως μετά τη γέννησή του, λόγω της σωματικής και πνευματικής του ανωριμότητας. Στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού ορίζεται, για πρώτη φορά, η έννοια του παιδιού και προσδιορίζονται χρονολογικά τα απώτατα όρια της παιδικής ηλικίας.⁵

Σύμφωνα με την παραδοσιακή αντίληψη, το παιδί στερείται της ικανότητας της αυτοπροστασίας, ως υπό διαμόρφωση άνθρωπος, με συνέπεια να είναι αναγκαία η παρέμβαση των ενηλίκων στις δραστηριότητες του.⁶ Από την εποχή που ο Gratien⁷ αντιμετωπίζει την παιδική ηλικία ως «αναγκαίο κακό ή σαν αρρώστια» και η ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού γίνεται κατανοητή ως ένα μέγεθος ικανό να προσδιορίσει το βαθμό παρέμβασης των γονέων και του κράτους για την προστασία του, για πρώτη φορά στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού⁸ η έννοια του συμφέροντος απεκδύεται, βαθμιαία, της παραδοσιακής της διάστασης και ενδύεται με αυτοκαθοριστικά στοιχεία. Η παιδική ηλικία αποτελεί πλέον μια περιοχή διευρυνόμενου αυτοκαθορισμού, αφού κάθε παιδί αδιακρίτως αυτοπροσδιορίζεται και, -ως αυτόνομο υποκείμενο δικαιωμάτων- συμμετέχει, ανάλογα με το βαθμό ωριμότητάς του, στη λήψη των αποφάσεων που το αφορούν.

Η υπογραφή της Σύμβασης μπορεί να παρομοιαστεί με την υπογραφή ενός νέου «Κοινωνικού Συμβολαίου» μεταξύ ενηλίκων και παιδιών, επισφραγίζει, δηλαδή, τη δημιουργία ενός ειδικού καθεστώτος⁹ για την παιδική ηλικία (*promerium*) στη διεθνή κοινότητα. Συγκεφαλαιώνει, μάλιστα, τη μετάβαση από το παραδοσιακό Δίκαιο των Ανηλίκων στο σύγχρονο «Δίκαιο του Παιδιού».¹⁰ Πλέον, το παιδί δεν

⁴ G. Van Bueren, *The International Law on the Rights of the Child*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1995, 33.

⁵ Στο σημείο αυτό είναι χρήσιμο να αναφερθεί πως ο προσδιορισμός της έναρξης της παιδικής ηλικίας προκάλεσε έντονες διαφωνίες, κατά τη διάρκεια των προπαρασκευαστικών εργασιών για την υπογραφή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

⁶ G. Van Bueren, *The International Law on the Rights of the Child*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1995, 45-46.

⁷ Η πραγματεία «Συνετός» γράφτηκε το 1646 από τον B. Gratien και μεταφράστηκε στα γαλλικά το 1723 από έναν Ιησουίτη μοναχό (B. Gratien, *El Discreto*, Huesca, 1646).

⁸ Βλ. γενικά, J. Eekelaar, *The interests of the child and the child's wishes*, στο: P. Alston (ed.), *The role of dynamic self determinism σε: The best interest of the child, Reconciling Culture and Human Rights*, Oxford University Press, Unicef International Child Development Centre, Florence, 1994.

⁹ E. Ρούκουνας, *Διεθνής Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Εστία, Αθήνα, 1995, 207 και 280.

¹⁰ Η νομική κατάσταση του ατόμου σε διεθνές επίπεδο περιλαμβάνει δύο όψεις: την ιδιότητα του ατόμου ως υποκειμένου δικαιωμάτων και τη δυνατότητα άσκησης προσφυγής, ενώπιον διεθνούς οργάνου, για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του. Η τελευταία δε οπτική συνδέεται με

προστατεύεται ως περιουσιακό στοιχείο των γονιών του ή ως αντικείμενο φιλανθρωπίας, αλλά ως «ενήλικος στη δική του κοινωνία»,¹¹ μετατρέπεται δηλαδή από αντικείμενο προστασίας σε υποκείμενο δικαιωμάτων.

Η εξέλιξη αυτή αποτυπώνεται και στο χώρο του ποινικού δικαίου, καθώς στη ΔΣΔΠ αποκρυσταλλώνεται και επισφραγίζεται η εξέλιξη ενός νέου status για το παιδί, μια εξέλιξη που διαμορφώθηκε σταδιακά από το 19^ο αιώνα μέχρι σήμερα. Ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα κυριαρχούσε η αντιμετώπιση του παιδιού ως υπαίτιου της διάπραξης ενός εγκλήματος στο πλαίσιο της κλασικής σχολής του ποινικού δικαίου, με τη μεταχείρισή του να τελεί υπό το ίδιο αυστηρό τιμωρητικό καθεστώς με αυτήν του ενήλικου. Μια κάπως διαφοροποιημένη αντίληψη εμφανίστηκε στο πλαίσιο του προνοιακού προτύπου από το τέλος του 19^{ου} αιώνα –παγιωμένη ήδη κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα– σύμφωνα με την οποία το παιδί αυτό λογίζεται ως ασθενής. Η υπογραφή της ΔΣΔΠ συγκεκριαλιώνει τη μετάβαση στο δικαϊκό πρότυπο, καθώς και σ' εκείνο της επανορθωτικής δικαιοσύνης, με την κατοχύρωση ενός εγγυητικού πλαισίου των θεμελιωδών δικαιωμάτων του και την ενσωμάτωση των διαδικασιών του νέου προτύπου της αποκαταστατικής δικαιοσύνης (Restorative Justice) στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων. Στο πλαίσιο, βέβαια, του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, σε ορισμένες ακραίες περιπτώσεις, το κέντρο βάρους μετατίθεται στη διαχείριση του κινδύνου (Actuarial Justice), κατά το πρότυπο μιας κυβερνητικότητας, όπως την όρισε ο Φουκώ.¹²

Η Restorative Justice, της οποίας η θεωρητική επεξεργασία συστηματοποιήθηκε μετά τη δεκαετία του 1980, αλλά κυρίως τη δεκαετία του 1990, εμφανίζεται ως εναλλακτική αντίδραση στο έγκλημα και «απαντά» στις αναποτελεσματικές κατασταλτικές πολιτικές μέσω της ένταξης στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης θεσμών όπως η διαμεσολάβηση (“mediation”) και η

τον θεωρητικό προβληματισμό σχετικά με την θέση του ατόμου στη διεθνή κοινότητα, ως υποκειμένου δηλαδή του διεθνούς δικαίου. Βλ πιο αναλυτικά *Στ. Περράκης*, Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, τ. α', Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, 33-34. Για το άτομο ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου βλ. αναλυτικά: *G. Manner*, The Object Theory of the Individual in International Law, *American Journal of International Law* 46, 1952, 428 επ.

¹¹ *P. Nicholas VanDeven*, Protection of Children's Rights under International Law, *St. Louis University Public Law Review* 22, 2003, 233.

¹² *Θ. Παπαθεοδώρου*, Κυβερνητική της ασφάλειας και σύγχρονες πολιτικές πρόληψης του εγκλήματος στην Ελλάδα, Τμητικός Τόμος Ι Μανωλεδάκη, ΙΙ, Μελέτες Ποινικού Δικαίου-Εγκληματολογία- Ιστορίας του Εγκλήματος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, 1045 επ.

συνδιαλλαγή (“reconciliation”).¹³ Αποσκοπεί, πρωταρχικά, στην αποκατάσταση της προσβολής, που προκλήθηκε στο θύμα από τον παραβάτη, την υπευθυνοποίηση του ανήλικου δράστη, την επανένταξή του στην κοινότητα, μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες, αλλά, παράλληλα, και στην αναβάθμιση του ρόλου του θύματος, το οποίο δεν κατείχε ως τότε ενεργό ρόλο στην ποινική διαδικασία στο πλαίσιο του τιμωρητικού, αλλά και του προνοιακού προτύπου. Αντίθετα, ήδη με την υπογραφή της ΔΣΔΠ, αλλά και των Πρόσθετων Πρωτόκολλών της,¹⁴ δημιουργείται ένα νέο καθεστώς για το παιδί-θύμα, με την αναγνώριση των δικαιωμάτων του και των ιδιαίτερων αναγκών του ως τετοιού, με αποτέλεσμα την αναβάθμιση και ενίσχυση της προστασίας του.

Είναι αυτή ακριβώς η μεταβολή στο status του παιδιού, τόσο σε επίπεδο συνταγματικού όσο και σε επίπεδο ποινικού δικαίου, η οποία δεν έχει απασχολήσει τον επιστημονικό προβληματισμό στη χώρα μας, καθώς η, εκ των πραγμάτων περιορισμένη, ενασχόληση με το εν λόγω ερευνητικό αντικείμενο εξαντλείται στην ανάπτυξη του σχετικού επιστημονικού προβληματισμού, κατά κύριο λόγο, στο χώρο του ποινικού δικαίου ανηλίκων¹⁵ και, μάλιστα, χωρίς την, επιβεβλημένη από την ιδιαιτερότητα του νεαρού αυτού κλάδου, διεπιστημονική οπτική. Έτσι, δεν έχει, μέχρι σήμερα, υπάρξει συστηματική απόπειρα συνολικής προσέγγισης για την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών στην Ελλάδα στα διάφορα πεδία ενδιαφέροντος, ώστε να αναδειχθεί πως διαμορφώνεται ήδη, αλλά και πως εξελίχθηκε συνολικά η προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού από το 19^ο αιώνα μέχρι σήμερα, υπό το πρίσμα των διεθνών εξελίξεων, και ιδιαίτερα της ΔΣΔΠ, που αποτέλεσε σταθμό στο «Δίκαιο του Παιδιού». Στο σημείο αυτό, κυρίως, εντοπίζεται, ο ιδιαίτερος στόχος της παρούσας διατριβής, δηλαδή στην επιδίωξη να ερευνησει διεξοδικά τη σχετική

¹³ Στ. Αλεξιάδης, Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του «εγκληματικού φαινομένου», Τιμητικός Τόμος Ι. Μανωλεδάκη,-ΙΙ, Μελέτες Ποινικού Δικαίου-Εγκληματολογίας- Ιστορίας του Εγκλήματος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, 991 επ. και Δ. Σακκαλή, Διευθετήσεις: μια προσέγγιση στα θέματα συμφιλίωσης και αποζημίωσης από αξιόποινες πράξεις, στο: Ν. Κουράκης (επιμ.), Αντεγκληματική Πολιτική, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994, 205 επ.

¹⁴ Το Προαιρετικό Πρωτόκολλο της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού «Για την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία και άλλες διατάξεις», που υιοθετήθηκε στις 25 Μαΐου του 2000 και τέθηκε σε ισχύ στις 18 Ιανουαρίου του 2002 (25.05.2000) και το Προαιρετικό Πρωτόκολλο «Για την εμπλοκή παιδιών σε ένοπλες συρράξεις», το οποίο υιοθετήθηκε στις 25 Μαΐου του 2000 και τέθηκε σε ισχύ στις 12 Φεβρουαρίου του 2002.

¹⁵ Η πρώτη σχετική διδακτορική διατριβή εντοπίζεται το 1932. Ι. Παπαζαχαρίου, Οι ανήλικοι εγκληματίαι κατά τα παρ' ημίν και αλλαχού κρατούντα, (διδακτορική διατριβή), Δ. Τζάκα, Στεφ. Δελαγραμματακά & Σία, Αθήναι, 1932.

εννοιολόγηση, καθώς και το βαθμό, στον οποίο «εκσυγχρονίστηκε» η προστασία του παιδιού από το 1975, οπότε κατοχυρώνεται αυτοτελώς η προστασία της παιδικής ηλικίας στο άρθρο 21 στο συνταγματικό μας κείμενο, μέχρι σήμερα, δηλαδή δεκαεπτά χρόνια μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ. Και τούτο, πάντοτε υπό το πρίσμα μιας συγκριτικής προσέγγισης με τις αλλοδαπές έννομες τάξεις. Οι προβληματισμοί, οι οποίοι αναπτύσσονται, περιστρέφονται γύρω από συγκεκριμένα και θεμελιώδη ερωτήματα, από την απάντηση των οποίων εξαρτάται το ίδιο το αποτέλεσμα της έρευνας. Μπορεί να γίνει λόγος για ένα συνεκτικό και εκσυγχρονισμένο σύστημα της προστασίας του παιδιού στη χώρα μας, δηλαδή για τη μετάβαση από το παραδοσιακό Δίκαιο Ανηλίκων στο σύγχρονο Δίκαιο του Παιδιού, μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ; Αποτέλεσε, εν τέλει, η υπογραφή της ΔΣΔΠ *conditio sine qua non* για τη διασφάλιση του επιθυμητού επιπέδου προστασίας για το παιδί στη σύγχρονη Ελλάδα;

Εξάλλου, ως δίκαιο σε εξέλιξη και άκρως διατομεακό, το «Δίκαιο του Παιδιού» παραπέμπει τόσο στη συνταγματική και ποινική προστασία, όσο και στην κοινωνική, οπότε αυτά τα διαφορετικά πεδία ανάλυσης καθίστανται ουσιαστικά εργαλεία προσέγγισης του ζητήματος των δικαιωμάτων του παιδιού και του σχετικού επιστημονικού προβληματισμού. Ο ίδιος ο εγγενής διεπιστημονικός και διατομεακός χαρακτήρας του Δικαίου του Παιδιού, δηλαδή, αποτελεί την πυξίδα για την διάρθρωση των κεφαλαίων σε ένα τέτοιο εγχείρημα: η συνταγματική και ποινική προστασία όσο και η κοινωνική αποτελούν τα διαφορετικά πεδία ανάλυσης, των οποίων η έρευνα θα οδηγήσει στο ζητούμενο: ποιος είναι ο βαθμός ανάπτυξης ή υπανάπτυξης της σύγχρονης προστασίας του παιδιού στην Ελλάδα, σε κάθε ένα από τα πεδία αυτά, στο πλαίσιο των διεθνών εξελίξεων.

Οι κατευθυντήριες αρχές της Σύμβασης, δηλαδή η αρχή του συμφέροντος του παιδιού (άρθρο 3 ΔΣΔΠ), η αρχή της μη διάκρισης (άρθρο 2 ΔΣΔΠ), αλλά η αναγνώριση του δικαιώματός του να εκφράζει τη γνώμη του σε κάθε ζήτημα που το αφορά (άρθρο 12 ΔΣΔΠ), που οι συντάκτες της όρισαν ως πυρήνα του νέου καθεστώτος, οριοθετούν, προσδιορίζουν και εξειδικεύουν την έρευνά μας στο χώρο της συνταγματικής, και κατ' επέκταση, της κοινωνικής προστασίας του παιδιού, που, στην ουσία, αποτελεί ένα από τα πεδία εφαρμογής της. Η επιλογή των κατευθυντήριων αρχών, ως σημείου αναφοράς στη μελέτη αυτή, φαινομενικά αποτελεί μια ασφαλή επιλογή. Στην ουσία, φέρνει έναν ερευνητή του «Δικαίου του Παιδιού» αντιμέτωπο με μια μεγάλη πρόκληση: να ανιχνεύσει τη διασύνδεση του

πλέγματος των αρχών αυτών, που βρίσκονται σε σχέση με αλληλεξάρτησης με όλα τα κατοχυρωμένα δικαιώματα στη Σύμβαση, με την ελληνική νομική πραγματικότητα. Πράγματι, η απόδειξη της ενσωμάτωσης των εν λόγω αρχών στην ελληνική νομική πραγματικότητα, αποδεικνύει, αυτομάτως, τον εκσυγχρονισμό της νομικής εννοιολόγησης για το παιδί, καθώς η διασφάλιση του συμφέροντος του τελευταίου (άρθρο 3 ΔΣΔΠ) εν γένει, αλλά και υπο το πρίσμα του αυτοκαθορισμού (άρθρο 12 ΔΣΔΠ), αδιακρίτως για κάθε παιδί (άρθρο 2 ΔΣΔΠ) συνδέεται με τη διασφάλιση της προστασίας της παιδικότητας και με τη μετάβαση από το καθεστώς «παιδί αντικείμενο προστασίας» στο νομικό status «παιδί υποκείμενο δικαιωμάτων». Τέλος, συμβαδίζει με την εξέλιξη της έννοιας του συμφέροντος από την προστασία και την ευημερία στον αυτοκαθορισμό, που καθιερώνει την πιο σύγχρονη άποψη για τα δικαιώματα του παιδιού.

Το ενδιαφέρον στο κεφάλαιο της συνταγματικής προστασίας εύλογα περιστρέφεται γύρω από τις έννοιες του συμφέροντος του παιδιού, της αρχής της μη διάκρισης, αλλά και της συμμετοχικής διάστασης των δικαιωμάτων των παιδιών, με σκοπό να διαπιστωθεί αν και σε ποιο βαθμό η υπογραφή της Σύμβασης επέφερε αξιοσημείωτες μεταβολές σε επίπεδο νομοθεσίας και νομολογίας, υπό το πρίσμα των αρχών της. Τελικά, δηλαδή, το κρίσιμο ζήτημα στο κεφάλαιο αυτό είναι εάν εγκαινιάζεται ένα νέο καθεστώς στο χώρο της προστασίας των δικαιωμάτων του με την «αξιοποίηση» των κατευθυντήριων αρχών της Σύμβασης ως αυτοτελών νομικών βάσεων, όχι μόνο στους φυσικούς χώρους για την ανάπτυξη ενός «Δικαίου του Παιδιού», όπως το οικογενειακό δίκαιο, αλλά σε δικαϊκούς τομείς πέραν αυτών, καθώς και σε όλες τις αποφάσεις, τις πολιτικές, τα προγράμματα και τα νομοθετήματα, που αφορούν παιδιά, -όπως, εξάλλου, συνέστησε η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού στη χώρα μας στις παρατηρήσεις της το 2002.

Αν η εξέλιξη της νομοθεσίας στην πραγματικότητα ορίζει τις κατευθυντήριες γραμμές για την υλοποίηση μιας πολιτικής, είναι η εμβάθυνση στη δικαστική πρακτική που αποκαλύπτει την πορεία της εφαρμογής, την εξέλιξη και τις προσαμβάνουσες της πολιτικής αυτής σε μια κοινωνία. Για το λόγο αυτό, στο κεφάλαιο της συνταγματικής προστασίας, η εξέταση της ένταξης και της «πορείας» των κατευθυντήριων αρχών της Σύμβασης στην ελληνική νομική πραγματικότητα επιχειρείται να αναδειχθεί, όχι μόνο μέσω της καταγραφής, πριν και μετά τη Σύμβαση, της σχετικής ελληνικής και ξένης νομοθεσίας, αλλά, κυρίως, μέσα από μια

επισκόπηση της πορείας της ελληνικής, και, όπου είναι εφικτό, της ξένης νομολογίας, υπό το πρίσμα, μάλιστα, των πρόσφατων αποφάσεων και πορισμάτων των Ανεξάρτητων Αρχών. Στο πλαίσιο αυτό, κρίνεται αναγκαία η σύγκριση με την πλέον προωθημένη ευρωπαϊκή έννομη τάξη σε σχέση με το αντικείμενο της έρευνάς μας, της σουηδικής έννομης τάξης, που, όπως προκύπτει από τις εκθέσεις της στην Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, οι αρχές της Σύμβασης λειτουργούν δίκην «γενικής επικουρικής ρήτρας» κάθε νομοθετικής πρωτοβουλίας.

Στο κεφάλαιο της κοινωνικής προστασίας, που αντιπροσωπεύει τον καθ' αυτό τομέα της προστασίας του παιδιού, το ζητούμενο παραμένει το ίδιο: ποια είναι η θέση των κατευθυντήριων αρχών της Σύμβασης, δηλαδή των άρθρων 2, 3 και 12 στο χώρο της επιδοματικής ενίσχυσης των παιδιών, αλλά και της παροχής υπηρεσιών κλειστής και ανοιχτής προστασίας; Μπορεί να γίνει λόγος για μια «παιδοκεντρική», υπό το πρίσμα των γενικών αρχών της Σύμβασης, πολιτική, όπου η προστασία του παιδιού καθίσταται ένας από τους βασικούς άξονες της κοινωνικής πολιτικής; Η έρευνα στο σημείο αυτό υποκρύπτει, επιπροσθέτως, μια εξίσου ενδιαφέρουσα, όσο και προκλητική, αντίθεση: σε ποιο βαθμό μπορεί να γίνει λόγος για «εκσυγχρονισμένη», υπό τους όρους της ΔΣΔΠ, κοινωνική προστασία του παιδιού, στο χώρο που, λόγω της φύσεώς του, αποτυπώνονται οι πιο πεπαλαιωμένες και παραδοσιακές αντιλήψεις, που θέλουν το συμφέρον του παιδιού να ταυτίζεται με την ευημερία;

Η ίδια η δυσδιάστατη φύση του ερωτήματος απαιτεί ανάλογη πολυεπίπεδη προσέγγιση: την αντιπαραβολή της ελληνικής πραγματικότητας, όχι μόνο με τη ΔΣΔΠ, αλλά και με άλλες έννομες τάξεις, ώστε να διαπιστωθεί εάν τελικά τα εγγενή χαρακτηριστικά της ίδιας της κοινωνικής προστασίας δημιουργούν «κοινές» κανονιστικότητες στα διάφορα κράτη, προκαλώντας πανομοιότυπες «αντιδράσεις» στις επιταγές της ΔΣΔΠ. Μήπως υπάρχουν άλλοι παράγοντες, οι οποίοι υπεισέρχονται και διαμορφώνουν δομές κοινωνικής προστασίας για το παιδί με διαφορετικό βαθμό ανάπτυξης σε κάθε χώρα; Και στο σημείο αυτό, η εξέταση της νομικής αντιμετώπισης του παιδιού σε σχέση πάντα με τις εν λόγω κατευθυντήριες αρχές μέσα από καταγραφές της ελληνικής θεωρίας και πράξης, υπό το φως της ελληνικής νομολογίας, αλλά και των αποφάσεων των ανεξάρτητων αρχών, αποτελεί αναμφίβολα αξιόπιστο «δείκτη» για την ρεαλιστική αξιολόγηση του «εκσυγχρονισμού» της νομικής αντιμετώπισης του παιδιού στη χώρα μας.

Στο χώρο του ποινικού δικαίου, παρομοίως, η πρόκληση είναι ανάλογη. Πυξίδα για την έρευνά μας αποτελεί το νέο, εκσυγχρονισμένο, καθεστώς για την ποινική αντιμετώπιση του ανηλίκου και την ποινική προστασία του παιδιού, το οποίο αποτελεί μεν προϊόν μακράς διεργασίας, αλλά αποκρυσταλλώνεται στη ΔΣΔΠ. Η ψήφιση του Ν.3189/2003 για την αναμόρφωση της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων, αλλά και του Ν.3500/2006 για την ποινική προστασία του παιδιού, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της ενδοοικογενειακής βίας (όπως, ενδεικτικά προστασία του παιδιού θύματος σωματικής τιμωρίας ή του παιδιού μάρτυρα ενδοοικογενειακής βίας), καθώς και του Ν.3625/2007 για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης, της παιδικής πορνογραφίας, τα νέα όρια των προσωπικών δεδομένων και τη χρήση καμερών κατά τη διάρκεια έκνομων πράξεων, «εγκαινίασε», θεσμικά, τη δημιουργία ενός «παιδοκεντρικού» νέου καθεστώτος, σύμφωνα με το πνεύμα της ΔΣΔΠ, όπου το παιδί υποκείμενο συμμετέχει ενεργά, ως δράστης και ως θύμα, στις ποινικές διαδικασίες, πάντοτε όμως σε ένα εγγυητικό για την προστασία του πλαίσιο θεμελιωδών δικαιωμάτων;

Μια αξιολόγηση της «αντίδρασης» των ευρωπαϊκών έννομων τάξεων (Αγγλία, Γερμανία, Πορτογαλία, Λουξεμβούργο, Εσθονία, Ουγγαρία, Μολδαβία, Πολωνία, Ρουμανία, Ρωσία, Σλοβενία, Τσεχία, Σλοβακία), αλλά και της ίδιας της ελληνικής στα πιο σύγχρονα πρότυπα, και δη σε αυτό της Restorative Justice, αναδεικνύει το πλαίσιο που επηρεάζει και το κυρίαρχο πρότυπο στο χώρο του ελληνικού ποινικού δικαίου, αναφορικά με τους ανήλικους. Σ' αυτό το σημείο, επίσης, η πολυδιάστατη προσέγγιση του ερωτήματος απομακρύνει τον κίνδυνο μιας στείας περιγραφικής ανάλυσης του τοπίου: η περιγραφή της εξέλιξης των προτύπων διεθνώς, αλλά και η παρακολούθηση της προσαρμογής της χώρας μας σ' αυτά, η θεωρητική προσέγγιση της Restorative Justice, αλλά και η αναζήτηση των εφαρμογών του προτύπου μέσα από την επισκόπηση των σχετικών πρωτοβουλιών στην Ευρώπη, δημιουργούν το κατάλληλο υπόβαθρο, για να καταδειχθεί το μέτρο κατά το οποίο η ψήφιση του Ν.3189/2003, αλλά και των πρόσφατων τροποποιήσεων για την προστασία του παιδιού θύματος, προδιαγράφουν τη μετάβαση από το παραδοσιακό Δίκαιο των Ανηλίκων στο σύγχρονο Δίκαιο του Παιδιού. Η αξιοποίηση των στατιστικών στοιχείων της Υπηρεσίας Επιμελητείας Ανηλίκων των τελευταίων δικαστικών ετών παρέχει, μάλιστα, τα εχέγγυα για μια ρεαλιστική αποτίμηση της κατάστασης, ώστε να διερευνηθεί το ζητούμενο: η χώρα μας εμμένει σε

παραδοσιακές προσεγγίσεις ή, αντιθέτως, ενσωματώνοντας και αφομοιώνοντας τις διαδικασίες της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, επιτυγχάνει τη μετάβαση από την «παραδοσιακή» προστασία της ανηλικότητας στη «σύγχρονη» προστασία της παιδικότητας;

Κάθε μελέτη για το ζήτημα της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού στη διεθνή, αλλά και στην ελληνική βιβλιογραφία, όσο περιορισμένη και αν είναι αυτή, φαίνεται να λειτουργεί ως μια συνάρτηση με «μεταβλητή» τη διαμόρφωση της νομικής -και όχι μόνο- πραγματικότητας μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ και «σταθερή τιμή» την τομή που επέφερε η ΔΣΔΠ στο νομικό καθεστώς της παιδικής ηλικίας, η οποία και αξιοποιείται ως δείκτης έρευνας. Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, επιχειρείται, για πρώτη φορά, να αναδειχθεί παράλληλα με τη μεταβλητή και η σταθερή τιμή: γιατί η υπογραφή της ΔΣΔΠ είναι σταθμός και, εν τέλει, τι σημαίνει «εκσυγχρονισμός» στο Δίκαιο του Παιδιού. Πώς δηλαδή διαμορφώνονται οι συνθήκες που οδηγούν στη Σύμβαση, αλλά και τεκμηριώνουν την άποψη πως η προστασία του παιδιού εκσυγχρονίστηκε με τη ΔΣΔΠ;

Για να τεκμηριωθεί η εν λόγω άποψη, είναι αναγκαίο να απαντηθεί μια σειρά, ακόμη, από κρίσιμα ερωτήματα: Πρώτον, γίνεται απευθείας η μετάβαση από τα Διακηρυκτικά Κείμενα του 1924 και 1956 στο διεθνές συμβατικό κείμενο ή ακολουθείται μια εξελικτική πορεία, και, δεύτερον, πώς εννοιολογείται το παιδί πριν την υπογραφή της Σύμβασης. Τέλος, αναγνωρίζεται η ικανότητα αυτοπρόσωπης άσκησης δικαιωμάτων στο παιδί, στο πλαίσιο κειμένων που αναγνώρισαν εν γένει τα ανθρώπινα δικαιώματα και το άτομο ως φορέα δικαιωμάτων, και τα οποία προηγούνται της υπογραφής της ΔΣΔΠ; Πράγματι, μόνο αν αποδειχθεί αυτό το ζητούμενο, δηλαδή ότι, πράγματι, μεταβάλλεται η νομική εννοιολόγηση του παιδιού μετά την υπογραφή της Σύμβασης, μέσα από μια συγκριτική προσέγγιση της «προ- και μετά- Σύμβασης εποχής», νομιμοποιούμεστε να εξετάσουμε την ελληνική πραγματικότητα υπό το πρίσμα της Σύμβασης αυτής.

Η κριτική προσέγγιση όλων των διακηρυκτικών και δεσμευτικών κειμένων για το παιδί, από το 19^ο αιώνα μέχρι τις μέρες μας, με δεδομένο πως το 1920 εντοπίζεται, για πρώτη φορά διεθνώς, η θεσμοποίηση, εντός της λειτουργικής δομής της ΚτΕ, της προστασίας του παιδιού, μέσω της ομαδοποίησής τους και της συγκριτικής τους προσέγγισης, επιτρέπει να διαφανεί μέσα από την αλληλεπίδρασή τους η ίδια η πορεία της εννοιολόγησης του παιδιού. Ο ίδιος προβληματισμός, που

αναπτύσσεται όχι μόνο σε διεθνές, αλλά και σε ενωσιακό επίπεδο, με την αναζήτηση αυτοτελών νομικών βάσεων σε επίπεδο πρωτογενούς ή δευτερογενούς δικαίου της ΈΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης, σκόπιμα τοποθετείται στα πρώτα κεφάλαια της παρούσας εργασίας: η μακροσκοπική αποτύπωση της εξέλιξης της πορείας του «Δικαίου του Παιδιού» στο διεθνές και ευρωπαϊκό περιβάλλον φωτίζει εναργέστερα την «μικροσκοπική» ανάλυση για τη χώρα μας, που ακολουθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ: ΜΙΑ ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ.

Α. Η ιστορική και φιλοσοφική εξέλιξη της έννοιας του παιδιού: από το «υπεξούσιο» στην αυτοτελή προστασία.

Η προστασία του παιδιού ως ανεξάρτητου προσώπου και ως αυτοτελούς υποκειμένου συνδέεται άμεσα με την αναγνώριση του ανθρώπου, τόσο ως προσώπου, όσο και ως απόλυτης και υπέρτατης αξίας. Ωστόσο, η ατομικότητα και το ατομικό δικαίωμα, με τη νομική τους έννοια, δε χαρακτηρίζουν τις αρχαϊκές κοινωνίες, καθώς το πρόσωπο δε διαθέτει αυτοβουλία, αλλά ενεργεί με γνώμονα το συμφέρον της πόλης ή μιας ομάδας (της οικογένειας, της φατρίας, του γένους ή του δήμου) στην οποία είναι ενταγμένο εκ γενετής αυτόματα και «φυσικά».¹⁶ Το παιδί, για παράδειγμα, είναι ενταγμένο εκ γενετής και φυσικά στην οικογένεια του λόγω της συγγένειας εξ αίματος,¹⁷ γι' αυτό και εντάσσεται σε εξουσιαστικές σχέσεις, που δημιουργούνται στο πλαίσió της. Το παιδί στη ρωμαϊκή κοινωνία, ενταγμένο πάντοτε στην ομάδα της οικογένειας εκ γενετής, βρίσκεται υπό την εξουσία του πατέρα (υπεξούσιο *personae alieni juris*),¹⁸ ο οποίος είναι το μόνο αυτεξούσιο μέλος (*sui juris*). Ο *pater familias* έχει απόλυτη εξουσία (*patria potestas*) στα τέκνα του (*jus vitae necisque*), ενώ κάθε περιουσιακό τους απόκτημα περιέρχεται αυτόματα στην ιδιοκτησία του.¹⁹ Τα παραπάνω καταδεικνύουν ότι το «υπεξούσιο», στη ρωμαϊκή κοινωνία, δεν είναι σύμφυτη ιδιότητα του υποκειμένου με την έννοια του φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, αλλά πρώτιστα απόδειξη φυσικής ευχέρειας.

Η ταύτιση του ατόμου και, ειδικότερα, του παιδιού με τον κύκλο, στον οποίο είναι ενταγμένο, αντανακλάται στις θέσεις του πρώιμου τουλάχιστον φιλοσοφικού

¹⁶ Α. Μανιτάκης, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981, 69-80.

¹⁷ Στην Σπάρτη, ωστόσο, τα παιδιά δεν ανήκαν στους γονείς τους, αλλά ήταν κοινά της πόλης. Α. Βρεττός, Γάμος, Γέννηση, Θάνατος στην Αρχαία Ελλάδα, Σαββάλα, Αθήνα, 2003, 58-59.

¹⁸ Βλ., γενικά, Γ. Καλλισπέρης, Η πατρική εξουσία παρά Ρωμαίους, Σταυριανός Σ. Γεώργιος (τυπογρ.), Αθήνα, 1893.

¹⁹ Για μια διεξοδικότερη ανάλυση της «*patria potestas*», βλ. Δ. Γκόφας, Ιστορία και Εισηγήσεις Ρωμαϊκού Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1989, 55 επ.

στοχασμού. Το παιδί δεν αποτελεί αυτοτελές αντικείμενο της φιλοσοφικής προσέγγισης, αλλά η φιλοσοφική έννοια της προστασίας του εμπεριέχεται σε σχετικές με την οικογένεια ή την ιδανική πόλη φιλοσοφικές τοποθετήσεις. Η οπτική αυτή είναι σύμφωνη με την, καθοριστική για τη φιλοσοφική σκέψη του 17^{ου} -18^{ου} αιώνα θεωρία περί φυσικού δικαίου, όπου τίθεται ως αφετηρία για τον προσδιορισμό των κριτηρίων της ορθής πράξης όχι «το μεμονωμένο άτομο, αλλά η κοινότητα εντός της οποίας ζει ....²⁰»

Ο Αριστοτέλης, θεμελιωτής των θεωριών που, μεταγενέστερα, αποτέλεσαν τον πυρήνα της κλασικής σχολής του φυσικού δικαίου, ταυτίζει το παιδί με την οικογένειά του και αγνοεί την ατομικότητά του. Θεωρεί την οικογένεια ως φαινόμενο της ιδιωτικής και προσωπικής ζωής και το παιδί απλώς προέκταση των γονιών του ή ευρύτερα της οικογένειάς του, ενώ υποστηρίζει -με δεδομένο ότι το δίκαιο και το άδικο προϋποθέτουν εμπλοκή περισσότερων του ενός ατόμου- πως τα παιδιά δεν είναι δυνατόν να αδικηθούν από τους γονείς, καθώς αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της ίδιας της ύπαρξης των τελευταίων. Χαρακτηριστική της αριστοτέλειας αντίληψης είναι και η παρατήρηση που κάνει στην ανάπτυξή του για τη φιλία, ότι υπάρχουν και είδη φιλίας, που βασίζονται σε σχέσεις ανισότητας μεταξύ των μερών, χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα τη σχέση πατέρα και τέκνου.²¹ Η συγκεκριμένη θεώρηση ευθυγραμμίζεται απόλυτα με τη συνολική θεωρία του φιλοσόφου περί της πόλεως ως τέλειου πολιτικού και κοινωνικού οργανισμού, αλλά – όσο παράδοξο και αν φαίνεται αυτό εκ πρώτης όψεως, δεδομένου ότι ο ίδιος δεν είχε γνώση της ρωμαϊκής νομικής πραγματικότητας-, με το status του παιδιού κατά το ρωμαϊκό δίκαιο. Οι απόψεις του Αριστοτέλη, όπως άλλωστε και το σύνολο του φιλοσοφικού του στοχασμού, κυριάρχησαν στη μεσαιωνική σκέψη, χωρίς ιδιαίτερη κριτική, τουλάχιστον ως τον 13^ο αιώνα, καθώς, κατά την περίοδο αυτή, το corpus του Αριστοτέλη θεωρείτο μνημείο αυθεντίας.

Στο έργο του Θωμά Ακκινάτη «Summa Theologiae» (1265-1275), εκείνη ακριβώς την περίοδο, προσεγγίζεται εκ νέου το θέμα των σχέσεων, που αναπτύσσονται εντός της οικογένειας και, για πρώτη φορά, αναγνωρίζεται το παιδί ως μια ξεχωριστή ανθρώπινη οντότητα, που διαχωρίζεται από την οικογένεια του και

²⁰ Π. Σούρλας, *Justi atque injusti scientia*, Μια εισαγωγή στην επιστήμη του Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995, 78.

²¹ *Αριστοτέλης*, Ηθικά Νικομάχεια, 1138 β 6.

δεν ταυτίζεται με αυτήν.²² Παρά το γεγονός πως και ο Θωμάς Ακκινάτης υποστήριξε πως οι γονείς ασκούν εξουσία στα παιδιά τους, υιοθέτησε την άποψη πως τα δικαιώματα των γονιών περιορίζονται από την υποχρέωση τους να παρέχουν στα παιδιά ψυχοσωματική, θρησκευτική και ηθική εκπαίδευση, ενώ δεν αποκλείεται η δυνατότητα να αναπτυχθεί ακόμα και φιλική σχέση μεταξύ των γονέων και των παιδιών.²³ Η πρωτοποριακή, για την εποχή της, τοποθέτηση του Ακκινάτη, παρά την αναμφισβήτητη θεωρητική της αξία, δεν φαίνεται να επηρέασε πρακτικά την αντίληψη για τα παιδιά στην μεσαιωνική κοινωνία.

Παρά τον διαχωρισμό του παιδιού από την οικογένεια στον φιλοσοφικό στοχασμό του Θωμά Ακκινάτη, σύμφωνα με τον Agiès, ιστοριογράφο της παιδικής ηλικίας, κατά το Μεσαίωνα, «η παιδική ηλικία δεν υπήρχε καν, δεν υφίσταται καμία διάκριση μεταξύ των παιδιών και των ενηλίκων και απουσιάζουν παντελώς οιοσδήποτε πρακτικές σχετικές με την παιδική ηλικία». Φυσικά, ο Agiès δεν αρνείται την ύπαρξη των παιδιών κατά την περίοδο αυτή ως ανθρώπων μικρής ηλικίας- αφού κάτι τέτοιο θα ήταν παράλογο, απλά προφανώς υπονοεί πως δεν υπήρχε επίγνωση της παιδικής ηλικίας, ή έστω λόγος σχετικά με την παιδική ηλικία.²⁴ Τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως μικροί ενήλικες και αυτό είναι εμφανές στις απεικονίσεις της μεσαιωνικής τέχνης της εποχής αυτής. Το παιδί στο δωδέκατο αιώνα απεικονίζεται απλά σε μικρότερη κλίμακα από τον ενήλικα, χωρίς όμως να διαφέρει από αυτόν στην έκφραση ή στα χαρακτηριστικά του. Εξάλλου, στην ρωμανική τέχνη, μέχρι τα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα, το παιδί εξακολουθεί να απεικονίζεται με βάση την ενήλικη μορφολογία, ενώ απουσιάζουν προσωπογραφίες παιδιών με τα χαρακτηριστικά που αυτά είχαν σε κάποια συγκεκριμένη στιγμή της ζωής τους.²⁵

Ο Jean Bodin, κατεξοχήν πολιτικός φιλόσοφος, στο μεταίχμιο της ιστορικής μετάβασης στην εποχή της νεωτερικότητας, οπότε η κορύφωση της Αναγέννησης συμπίπτει με τους θρησκευτικούς πολέμους και την παγίωση του έθνους-κράτους, είναι ίσως ο πρώτος που υποστήριξε πως το παιδί χρειάζεται προστασία και εντός της

²² *T. Aquinas, Summa Theologie, Vol. 37* (μτφ. T. Gilby), Blackfriars, Oxford, 1975, 2a2ac, question 57, article 4.

²³ *T. Aquinas, Summa Theologie, Vol. 23*, (μτφ. W. D. Hughes), London, Blackfriars, 1969, 1a2ae, question 65, article 3 και γενικότερα *M. Wilhem, Die Architektonik der Summa Theologiae des Thomas von Aquin: Zur Gesamtsicht des thomatisischen Gedankens*, Meiner, Hamburg, 1998.

²⁴ *J. Qvortrup, Παιδική ηλικία και κοινωνικές μακροδομές*, στο: *Δ. Μακρυνιώτη* (επιμ.), *Κόσμοι της παιδικής ηλικίας*, Νήσος, Αθήνα, 2003, 52.

οικογένειας.²⁶ Κατά τον Bodin, η οικογένεια συνιστά το κύτταρο του κράτους, το θεσμό που εκπαιδεύει σωστούς πολίτες και, επομένως, οι γονείς έχουν υποχρέωση να δώσουν στα παιδιά τους σωστή πολιτική αγωγή.²⁷ Ενδεικτικό στοιχείο της μεταβατικής αντίληψης, την οποία εκφράζει ο Bodin, είναι ότι, κατά αντιφατικό τρόπο, αφενός, θεωρεί ότι είναι υποχρέωση των ηγεμόνων να επαναφέρουν το αρχαίο δίκαιο της patria potestas, αφετέρου, κατά τρόπο μάλλον πρωτοποριακό, υποστηρίζει ότι ο νόμος οφείλει να προστατεύει τα παιδιά από τους γονείς τους, όταν αποδεικνύονται ανίκανοι να τα αναθρέψουν (1576).

Κατά τον επόμενο αιώνα, το παιδί δεν απασχολεί μόνο την φιλοσοφική διανόηση, αλλά αποτελεί και αντικείμενο ενασχόλησης των θεωριών των παιδαγωγών και των ηθικολόγων, τους οποίους και αφορά η προστασία του. Ο 17^{ος} αιώνας, εποχή που χαρακτηρίζεται από το πέρασμα από τη μεσαιωνική στην προβιομηχανική οικονομία, κατά τον Ariès αποτελεί καθοριστική περίοδο για την μεταβολή των αντιλήψεων σε σχέση με την παιδική ηλικία. Για πρώτη φορά, η τελευταία αναγνωρίζεται ως μια ξεχωριστή περίοδος της ζωής με ιδιαίτερη ψυχολογία και εκδηλώνεται ειδικό ενδιαφέρον των ηθικολόγων και των παιδαγωγών για την εκπαίδευση των παιδιών, την ψυχολογία τους και την ηθική τους υπόσταση, ενδιαφέρον που επηρεάζει τη διαμόρφωση της παιδαγωγικής μέχρι τον 20^ο αιώνα.²⁸

Η παιδική ηλικία αντιμετωπίζεται μεν ως «αναγκαίο κακό ή σαν αρρώστια», αφού σύμφωνα με την πραγματεία του B. Gratien για την εκπαίδευση,²⁹ «μόνο ο χρόνος θεραπεύει από την παιδική ηλικία και την νεότητα, ηλικίες ατελείς από όλες τις πλευρές», τουλάχιστον όμως η αντιμετώπιση των παιδιών παύει να είναι επιφανειακή και λαμβάνουν χώρα αξιοσημείωτες προσπάθειες από τους γονείς και τους παιδαγωγούς, ώστε να προσαρμοστούν οι εκπαιδευτικές μέθοδοι στις ψυχολογικές ανάγκες των παιδιών. Πλέον, το παιδί όχι μόνο δεν ταυτίζεται με την οικογένειά του, αλλά το Κράτος, η Εκκλησία, καθώς και συγκεκριμένης

---

²⁵ Ph. Ariès, *Αιώνες της παιδικής ηλικίας*, (μτφ. Γ. Αναστασοπούλου), Γλάρος, Αθήνα, 1990, 69 επ.

²⁶ J. Bodin, *Six Books of the Commonwealth*, (μτφ. M. J. Tooley), Blackwell, Oxford, 1955, Book 1 and 6.

²⁷ J. Bodin, *Six Books of the Commonwealth*, (μτφ. M. J. Tooley), Blackwell, Oxford, 1955, Book 1 and 6.

²⁸ Ph. Ariès, *Παιδική ηλικία: από την επινόηση στην εξαφάνισή της*, *Οι εκδοχές περί της παιδικής ηλικίας*, (μτφ. Γ. Αναστασοπούλου), στο: Δ. Μακρονιώτη (επιμ.), *Παιδική ηλικία*, Νήσος, Αθήνα, 1997, 51.

πολιτικοθησκευτικές αντίληψης ομάδες, όπως οι Πουριτανοί, στρέφουν το ενδιαφέρον τους στην προστασία της παραμελημένης στο παρελθόν παιδικής ηλικίας δημιουργώντας συστήματα αυστηρής πειθαρχίας και τιμωρίας.³⁰

Ο 18^{ος} αιώνας υπήρξε καθοριστικός για την αυτονόμηση της παιδικής ηλικίας ως πολιτισμικού και πολιτικού φαινομένου, καθώς, για πρώτη φορά, παίρνει μορφή η ιδέα της ιδιότητας του πολίτη³¹ και η έννοια του ανθρώπου, που πριν από το 18^ο αιώνα δεν υφίσταται καν, αποτελεί επίκεντρο των πολιτικών και κοινωνικών θεωριών της εποχής.³² Η ανθρωπιστική φιλοσοφία της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού αναγνωρίζει ως φορέα κάθε εξουσίας και ιδιότητας, ως αρχή και τέλος του κόσμου, και, τελικά, ως απόλυτη και υπέρτατη αξία τον Άνθρωπο. Παράλληλα, ήδη από τα τέλη του Ύστερου Μεσαίωνα καλλιεργείται από τους θεωρητικούς του «Φυσικού δικαίου» και αναπτύσσεται η ιδέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά και της συστηματικής μελέτης μιας Επιστήμης του Δικαίου.³³

Σύμφωνα με τη νεότερη θεωρία του φυσικού δικαίου,³⁴ –που διαφοροποιείται από τις κλασικές θεωρήσεις περί φυσικού δικαίου–³⁵ το «ορθό» δίκαιο δεν είναι δεδομένο από τη φύση της πόλεως (civitas), στην οποία το άτομο εντάσσεται, αλλά δημιουργείται, όπως εξάλλου και η ίδια η κοινωνική συμβίωση, από τα άτομα με στόχο την εξυπηρέτηση ορισμένων ελεύθερα προκρινόμενων αγαθών και σκοπών ως προς την επιλογή των οποίων όλοι θεωρούνται ίσοι.³⁶ Η διασφάλιση της φυσικής ελευθερίας και ανεξαρτησίας του μεμονωμένου ατόμου, ανεξάρτητα από την ένταξή του σε συγκεκριμένη οργανωμένη κοινωνία, αποτελεί το σκοπό κάθε κοινωνικής οργάνωσης. Το δίκαιο οφείλει να σεβαστεί τελικά τόσο τα φυσικά και αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ανθρώπου, τα οποία προηγούνται της κοινωνίας,

²⁹ Η πραγματεία «Συνετός» γράφτηκε το 1646 από τον B. Gratien και μεταφράστηκε στα γαλλικά το 1723 από έναν Ιησουίτη μοναχό, τον P. De Courtbeville, (B. Gratien, El Discreto, Huesca, 1646).

³⁰ A. Skolnick, *The Limits of Childhood: Conceptions of Child Development and Social Context*, *Law & Contemporary Problems* 39, 1975, 44.

³¹ Βλ. γενικά J. Jacobs, *Systems of Survival*, Random House, New York, 1992.

³² Βλ. Γενικά E. Caisser, *Die Philosophie der Aufklärung*, J. C. B Mohr, Tübingen, 1973.

³³ A. Μανιτάκης, *Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981, 70.

³⁴ Κύριοι εκπρόσωποι είναι ο Hobbes, ο Locke και ο Roussaeu.

³⁵ Κύριοι εκπρόσωποί του είναι ο Αριστοτέλης και ο Θωμάς Ακκινάτης.

³⁶ B. Ludwig, *Die Wiederentdeckung des epikurischen Naturrechts: zu Thomas Hobbes' philosophischer Entwicklung von De Cive zum Leviathan im Pariser Exil, 1640-1651*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1998, passim.

του Κράτους και του θετού δικαίου όσο και την οντολογική προτεραιότητα του ατόμου απέναντι στην κοινωνία.³⁷

Ο νέος τύπος ανθρώπου που αναδεικνύεται μέσα από τις θεωρίες του φυσικού δικαίου με την ένταξή του σε μια νέα κοινωνική τάξη, αποτελούμενη από αυτόνομα, ελεύθερα και ίσα υποκείμενα δικαίου, αποκτά μια νέα ιδιότητα, αυτή του πολίτη, και για την οποία αυτός χρειάζεται να εκπαιδευθεί, ήδη από μικρή ηλικία. Ο Rousseau, αντιλαμβανόμενος τις πρωτοεμφανιζόμενες ανάγκες για εκπαίδευση κατά την περίοδο της μετάβασης από τον Μεσαίωνα στον Διαφωτισμό, παράλληλα σχεδόν με την έκδοση του «Περί Κοινωνικού Συμβολαίου», προβαίνει στην έκδοση μιας πραγματείας σχετικά με την ανατροφή του πολίτη της νεωτερικής κοινωνίας, («Αιμίλιος ή Περί Αγωγής», 1762)³⁸ όπου προβάλλει ως βάση της επιτυχίας την παροχή καλής εκπαίδευσης στο παιδί.

Χαρακτηριστικά, στο εν λόγω έργο, πρώτον, αναγνωρίζεται η παιδική ηλικία ως ιδιαίτερη περίοδος της ζωής του ανθρώπου, δεύτερον, δίνεται έμφαση στη μοναδικότητα του τρόπου που αισθάνονται και λειτουργούν τα παιδιά και, τρίτον, η παιδική ηλικία διαχωρίζεται από την ενηλικότητα. Η έννοια της παιδικότητας αυτονομείται, για πρώτη φορά, και ο Ρουσσώ, έχοντας συνείδηση πως «δεν γνωρίζουμε το παραμικρό για την παιδική ηλικία», περιγράφει τις φάσεις ανάπτυξης του παιδιού από τη γέννηση ως την ενηλικότητα. Έτσι καθιερώνεται ένα ξεχωριστό status για τα παιδιά και τους ενηλίκους, αφού «ο άνδρας πρέπει να αντιμετωπίζεται ως άνδρας και το παιδί ως παιδί». Η παιδικότητα αναγνωρίζεται ως ξεχωριστή ιδιότητα του παιδιού, διαφοροποιημένη από την ενηλικότητα («αφήστε την παιδικότητα να ωριμάσει στα παιδιά»), ενώ, εμμέσως, ορίζεται η παιδική ηλικία ως μια ιδιαίτερη περίοδος της ζωής του ανθρώπου, η οποία «έχει το δικό της τρόπο να βλέπει, να σκέφτεται, να αισθάνεται...». Η αντικατάσταση της παιδικής ηλικίας με τους τρόπους της ενηλικότητας θεωρείται από τον Ρουσσώ ως κάτι «μη συνετό», αφού «...η φύση θέλει τα παιδιά να είναι παιδιά πριν ενηλικιωθούν...».

Στο έργο αυτό, εξάλλου, εισάγεται για πρώτη φορά η παιδική ηλικία στην ευρύτερη κοινωνική και πολιτισμική ζωή. Τα κοινωνικά προβλήματα, κατά το Ρουσσώ, δεν ανάγονται στη σφαίρα του μεταφυσικού, του απρόσωπου και του

---

³⁷ Α. Μανιτάκης, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981, 97.

θεϊκού, αλλά στον άνθρωπο και, ως εναλλακτική λύση για την αναδόμηση του συστήματος, προβάλλει μια κοινωνία της οποίας οι κοινωνοί είναι παιδιά, που εξελίσσονται σε ενήλικες, αφού εκπαιδευθούν κατάλληλα. Κατάλληλος χώρος για την εκπαίδευση λογίζεται το πλαίσιο της οικογένειας, - χώρος μοναδικός για το παιδί. Τελικά, η παιδική ηλικία, που της αποδίδονται από το Ρουσσώ τα χαρακτηριστικά της αθωότητας και του ανορθολογισμού-³⁹ τοποθετείται εκτός της διεφθαρμένης και ασύμβατης με την παιδική αθωότητα κοινωνίας, ενώ το παιδί, μόνο αφού εκπαιδευθεί κατάλληλα από παιδαγωγούς αποκλειστικά αφιερωμένους στο σκοπό αυτό θα ενταχθεί στην κοινωνία.

Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, στο σημαντικό έργο της «Ο αιώνας του παιδιού» (1900), η Ellen Key κάνει μνεία στην έννοια των δικαιωμάτων του παιδιού, υπό το πρίσμα του ειδικού αυτού status της παιδικής ηλικίας, το οποίο εισήγαγε στη θεωρία ο Rousseau. Διατυπώνοντας την άποψη πως τα παιδιά δεν υπάρχουν για προς χάριν των γονιών τους ούτε οι γονείς για το αντίστροφο, η Key αναδεικνύει την ατομικότητα του παιδιού και το δικαίωμά του στην ιδιωτική ζωή, ενώ αποδοκιμάζει έμμεσα τις πατριαρχικές σχέσεις εξουσίας εντός της οικογένειας. Η εκπαίδευση των παιδιών παραμένει ζήτημα θεμελιώδους σημασίας για την κοινωνία, κατά την Kay, η οποία επανατοποθετεί το παιδί στο πλαίσιο του κοινωνικού συνόλου, αλλά προτείνει ένα τύπο σχολείου, όπου ο σεβασμός των δικαιωμάτων τους αποτελεί πρωταρχική μέριμνα.⁴⁰

Η θεσμοθέτηση και η καθιέρωση, κατά το 19^ο αιώνα, της πλήρους σχολικής εκπαίδευσης, σε μαζική κλίμακα, λαμβάνει χώρα κατά τη μετάβαση από την προβιομηχανική στην βιομηχανική εποχή. Τα παιδιά ως συλλογικότητα, κατά την ίδια αυτή περίοδο, επωφελούνται της γενικής αποδοχής της αναγκαιότητας για τη σχολική εκπαίδευσή τους. Η εξέλιξη αυτή, που οδήγησε στην τελική κατοχύρωση της πρωτοβάθμιας υποχρεωτικής εκπαίδευσης, σχετίζεται άμεσα με την εκβιομηχάνιση της οικονομίας, που είχε επείγουσα ανάγκη από ένα μορφωμένο εργατικό δυναμικό. Συνεπώς, η ριζική μεταβολή των υλικών συνθηκών φαίνεται να συνδέεται στενότερα

³⁸ *J. J. Rousseau*, Αμιλίου ή Περί Αγωγής, (μτφ. Α. Κοντογιάννη), Δημητράκου, Εν Αθήναις, (19-), passim.

³⁹ *J. Qvortrup*, Παιδική ηλικία και κοινωνικές μακροδομές, στο: *Δ. Μακρυνιώτη* (επιμ.), Κόσμοι της παιδικής ηλικίας, ΕΜΕΑ, Αθήνα, 2003, 58-59. Η ίδια άποψη, πως τα παιδιά δηλαδή είναι από την φύση τους καλά και αθώα είχε υποστηριχθεί και από τον Πλάτωνα (Γοργ. 499e, Φίληβ. 20d) αλλά και από τον Αριστοτέλη (Ηθ. Νικ. Α1, 1094a 1-3 και Ρητορ. Α15, 1375b19).

⁴⁰ Βλ. γενικά *E. Key*, *Das Jahrhundert des Kindes*, (μτφ. F. Maro), Belz, Weinheim-Basel, 2000.

με την εν λόγω αλλαγή, παρά η απήχηση της επιχειρηματολογίας υπέρ της βασικής εκπαίδευσης και της παιδικής φιλανθρωπίας.⁴¹

B. Η κοινωνιολογική προσέγγιση της παιδικής ηλικίας.

Η αναγωγή της φύσης του παιδιού σε ζήτημα του φιλοσοφικού στοχασμού οδήγησε στην ανάδυση μιας νέας εικόνας για το παιδί, η οποία επηρέασε και τον πρώιμο σχετικά με το παδί κοινωνιολογικό επιστημονικό λόγο. Οι ιδέες του Lock περί του παιδιού ως *tabula rasa*⁴² και του Rousseau περί της εγγύτητάς του με τη φύση⁴³ αποτέλεσαν τα θεμέλια για την ανάπτυξη θεωριών, στις οποίες κυριαρχεί η αντιμετώπιση της παιδικής ηλικίας ως φυσιολογικού, βιολογικού γεγονότος. Η εν λόγω θεώρηση αντανακλάται στη θεωρία των σταδίων και στις κλασικές θεωρίες της κοινωνικοποίησης, οι οποίες σηματοδοτούν τον κοινωνιολογικό λόγο σχετικά με το παιδί τον 20^ο αιώνα.

Κατά τον Durkheim, εκπρόσωπο των κλασικών θεωριών περί κοινωνικοποίησης, το παιδί θεωρείται αμιγώς ως βιολογικός οργανισμός και εξανθρωπίζεται μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης.⁴⁴ Όσο διαρκεί η κοινωνικοποίηση, τα παιδιά αποτελούν υποκείμενα απλώς και μόνο σε μια διαδικασία κοινωνικού γίγνεσθαι, αλλά δεν αντιμετωπίζονται ως κοινωνικά όντα, τοποθετούνται στο περιθώριο και συνεπώς κείνται εκτός του πεδίου των ενδιαφερόντων της κοινωνιολογίας. Αναπόφευκτα η παιδική ηλικία στο πεδίο της εμπειρικής και θεωρητικής κοινωνιολογικής σκέψης είτε γίνεται αόρατη⁴⁵ είτε απεικονίζεται υπό το πρίσμα των ενηλίκων που, κατά κύριο λόγο, αναλαμβάνουν αποκλειστικά την αρμοδιότητα για την οργάνωση της ζωής τους. Αντιθέτως, τα ίδια

⁴¹ J. Qvortrup, Παιδική ηλικία και κοινωνικές μακροδομές, στο: Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), Κόσμοι της παιδικής ηλικίας, EMEA, Αθήνα, 2003, 54-59.

⁴² Ο Lock στα έργα του «Δοκίμιο σχετικά με την ανθρώπινη διάνοια» (1690) και «Σκέψεις για την μόρφωση» (1693) υποστήριξε πως το παιδί είναι άγραφος πίνακας, όταν γεννιέται, αρνείται δηλαδή την ύπαρξη έμφυτων ιδεών ή προδιαθέσεων. Τόνισε για αυτόν τον λόγο την ανάγκη να καθίστανται τα παιδιά αποδέκτες μιας αυστηρά οργανωμένης κατάρτησης, από την πλευρά των ενηλίκων.

⁴³ Κατά τον Rousseau, όπως αναπτύχθηκε αναλυτικά, η εγγύτητα του παιδιού με την φύση, η αθωότητά και αγνότητά του, το τοποθετούν εκτός κοινωνίας, ώστε να μην διαβρωθεί. Για μια πιο εκτενή αναφορά L. J. Borstellman, "Children before Psychology: Ideas about Children from Antiquity to the late 1800s", στο: P. H. Musse (series ed.) and W. Kessen (vol. ed.), Handbook of Child Psychology: History, theory and methods, Basic Books, New York, 1983, 1-44.

⁴⁴ Βλ., γενικά, E. Durkheim, Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου: Α. Μ. Μουσσούρου (μετ., επιμ.), Ο Εμίλε Ντυρκάιμ και η κοινωνιολογία του, Αθήνα, Gutenberg, 2000.

⁴⁵ Βλ. γενικά C. Hardman, "Can there be an Anthropology of Children?", Journal of the Anthropological Society of Oxford 2, 1973, 85-99.

τα παιδιά ως δρώντα υποκείμενα απουσιάζουν παντελώς⁴⁶ («ψευδοσυμπερίληψη») και η κοινωνικοποιητική διαδικασία ή η απόδοση κοινωνικών γνωρισμάτων τελεί υπό την αίρεση της μελλοντικής ενηλικότητας τους. Ενδεικτική είναι η αντίληψη του Durkheim για την εκπαίδευση, την οποία ορίζει ως «επιρροή που ασκείται από τις γενιές των ενηλίκων σε εκείνους που δεν είναι ακόμη έτοιμοι για την κοινωνική ζωή».⁴⁷

Κατά τον Piaget, η πορεία προς την κατάκτηση της ενηλικότητας, που συνδέεται με την κατάκτηση της λογικής- διακρίνεται σε επιμέρους προκαθορισμένα στάδια (θεωρία των σταδίων), τα οποία σηματοδοτούν τη μετάβαση από το status του παιδιού στο status του ενήλικου. Κάθε στάδιο συνδέεται με μια συγκεκριμένη και αναμενόμενη από την πλευρά του παιδιού εξέλιξη και ως εκ τούτου κάθε παρέκκλιση από την προκαθορισμένη εξέλιξη χαρακτηρίζεται ως μη φυσιολογική.

Γύρω στη δεκαετία του 1980, οπότε και έρχεται στο προσκήνιο η κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας,⁴⁸ αμφισβητούνται οι κλασικές κοινωνιολογικές θεωρίες αντιμετώπισης της ως φυσικής κατάστασης, απλού βιολογικού γεγονότος, ή φυσικού φαινομένου.⁴⁹ Η σύγχρονη κοινωνιολογική προσέγγιση αντιμετωπίζει την παιδική ηλικία –ιδίως από το 1980 και μετά–ως ανεξάρτητη κοινωνική κατηγορία με κοινά δομικά γνωρίσματα, η οποία συγκροτείται με δικές της διαδικασίες και μεταβάλλεται ως προς τον κοινωνικό τόπο και χρόνο.⁵⁰ Ο ίδιος ο χρόνος αναγνωρίζεται ως κοινωνική και όχι ως φυσική μονάδα σύμφωνα με τις πιο σύγχρονες αντιλήψεις περί της κοινωνιολογίας του χρόνου.⁵¹ Συνεπώς, η πορεία προς την ενηλικότητα προσλαμβάνει όχι μόνο φυσικό, αλλά και κοινωνικό χαρακτήρα,⁵² που διαφοροποιείται ανάλογα με τη διαφορετική ερμηνεία που προσδίδεται στην

⁴⁶ L. Alanen, Γυναικείες σπουδές- σπουδές παιδικής ηλικίας: αναλογίες, κοινά σημεία, προοπτικές, στο: Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), Κόσμοι της παιδικής ηλικίας, EMEA, Αθήνα, 2003, 67.

⁴⁷ Βλ. γενικά A. Giddens (ed.), Emile Durkheim: Selected Writings, Cambridge University Press, London, 1972.

⁴⁸ Για την κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας, βλ. αναλυτικότερα: C. Jenks, The Sociology of Childhood: Essential Readings, Batsford Academic and Educational, London, 1982, A. James, A. Prout, Constructing and Reconstructing Childhood, Falmer Press, Basingstoke, 1990.

⁴⁹ Βλ. πιο διεξοδικά για την υποστήριξη αυτής της θέσης από τους ιστορικούς επιστήμονες σε: L. Pollock, Forgotten Children: Parent-Child Relations 1500-1900, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

⁵⁰ Δ. Μακρυνιώτη, Σημείωμα της επιμελήτριας, στο: Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), Κόσμοι της παιδικής ηλικίας, EMEA, Αθήνα 2003, 11.

⁵¹ W. Bergman, The Problem of Time on Sociology: “An Overview of the Literature on the State of Theory and Research on the Sociology of Time”, 1900-1982, Time Society 1, 1992, 81-134.

⁵² J. Alison, Αφηγήσεις για το παιδί: χρονικές διαδικασίες στην παιδική ηλικία, στο: Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), Κόσμοι της παιδικής ηλικίας, EMEA, Αθήνα, 2003, 191.

παρέλευση του χρόνου, ως ποιοτικής πλέον εμπειρίας, σε κάθε επιμέρους κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο.

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδει η σύγχρονη κοινωνιολογική σκέψη στην υφή των σχέσεων ενηλίκων και παιδιών, η οποία συνδιαμορφώνει τον πολιτισμικό ορισμό της παιδικής ηλικίας. Η αγνότητα, η αθωότητα, η ανωριμότητα και το ευάλωτο, που αποδίδονται στα παιδιά, αποτελούν στοιχεία που συχνά λειτουργούν ως άλλοθι για την κατασκευή μιας παιδικής ηλικίας, όπου κυριαρχούν οι όροι της εξάρτησης,⁵³ της παροχής καθοδήγησης, της εκπαίδευσης ακόμα και του ελέγχου ή της επιτήρησης, που διευκολύνουν τον έλεγχο των πεδίων δράσης της παιδικής ηλικίας από τους ενηλίκους.⁵⁴

Τις σύγχρονες κοινωνιολογικές τάσεις σχετικά με την παιδική ηλικία χαρακτηρίζει η έννοια της ενσυνείδητης δράσης, που έχει ως σημείο αναφοράς την αναγνώριση του παιδιού ως δρώντος, ενεργητικού υποκειμένου, ικανού να συνεισφέρει στη διαμόρφωση των δομών που το αφορούν,⁵⁵ αλλά και γενικότερα της ίδιας της παιδικής ηλικίας.⁵⁶ Οι κοινωνιολογικές έρευνες φωτίζονται υπό μια διαφορετική οπτική γωνία, καθώς επιχειρούν να αξιοποιήσουν τις εμπειρίες των παιδιών⁵⁷ και να προσεγγίσουν την παιδική ηλικία μέσω της «φωνής» τους.⁵⁸

Τελικά, η παιδική ηλικία *de facto*, ως κοινωνική κατασκευή, αναζητά τις ισορροπίες της και αμφιταλαντεύεται μεταξύ αντιφατικών κοινωνικών δυνάμεων: ανάμεσα στον έλεγχο των ενηλίκων και την θεσμοθετημένη επιτήρηση από τη μια πλευρά και τις τάσεις για αυτονόμηση της παιδικής ηλικίας και αυτοκαθορισμού του παιδιού, που προωθείται από κάποιες κοινωνικές δυνάμεις, από την άλλη. Για το λόγο

⁵³ Κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα τα παιδιά, αν και ταυτίζονται με το μέλλον και την πρόοδο της κοινωνίας, καθίστανται αντικείμενα και όχι υποκείμενα της μακροκοινωνικής διαδικασίας για τη δημιουργία της μελλοντικής ιδανικής κοινωνίας. Κυριαρχούν ο έλεγχος και η επιτήρηση, κυρίως μέσω του σχολικού περιβάλλοντος, ώστε τα παιδιά να προετοιμαστούν για την ενηλικότητα και την πραγματική ζωή. Βλ. πιο αναλυτικά *E. Verhellen*, *Children's Rights in Europe*. *The International Journal of Children's Rights* 1, 1993, 358.

⁵⁴ *Δ. Μακρυνιώτη*, Ζητήματα διαχείρισης της παιδικής ηλικίας: ασάφειες και αντινομίες, στο: *Δ. Μακρυνιώτη* (επιμ.), *Κόσμοι της παιδικής ηλικίας*, EMEA, Αθήνα, 2003, 24-30.

⁵⁵ *B. Mayall*, *Sociology of Childhood in Relation to Children's Rights*, *International Journal of Children's Rights* 8, 2000, 248 επ.

⁵⁶ *E. Verhellen*, *Children's Rights in Europe*, *The International Journal of Children's Rights* 1, 1993, 357.

⁵⁷ *J. Cook-Gumperz*, *Children's Construction of "Childness"*, στο: *B. Scales, M. Almy, A. Nicolopoulou and S. Ervin-Tripp* (eds), *Play and the Social Context of Development in early care and education*, Teachers College Press, New York, 1991.

⁵⁸ Για τη σημασία που προσλαμβάνει η εν λόγω προσέγγιση στους διαφορετικούς τομείς της κοινωνικής ζωής βλ. *B. Woodhouse*, *Defending Childhood: Developing a Child-Centered Law and Policy Agenda*, *University of Florida, Journal of Law & Public Policy* 14, 2002 -2003, x.

αυτό, καθίσταται δύσκολη η διατύπωση ενός απόλυτου και στεγανού προσδιορισμού της παιδικής ηλικίας με σαφή οριοθέτηση του σημείου έναρξης και λήξης της, όπως ακριβώς θα αποτύγχανε μια απόπειρα ομογενοποίησης των πολιτισμικών και κοινωνικών διαφορετικοτήτων στα επιμέρους κοινωνικά σύνολα. Γίνεται, τελικά, λόγος για μορφές παιδικής ηλικίας, διαφοροποιούμενες στο χρόνο και όχι για μια ενιαία παιδική ηλικία, για ένα φαινόμενο που χαρακτηρίζεται δηλαδή από παγκοσμιότητα και ομοιομορφία.⁵⁹

Οι θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις της παιδικής ηλικίας, στο κοινωνικό επίπεδο, απεικονίζονται στα σχετικά με την νομική προστασία του παιδιού διεθνή κείμενα: η ίδια η ΔΣΔΠ εγκιβωτίζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις κλασικές και σύγχρονες σχετικές με την παιδική ηλικία τάσεις της κοινωνιολογίας και, παρά το γεγονός πως τείνει στην προβολή ενός ενιαίου και παγκόσμιου παιδικού μοντέλου, ακριβώς λόγω της μεταβλητότητας της παιδικής ηλικίας, στο άρθρο 1 αφήνει στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να προσδιορίσουν τα ίδια το τέλος της παιδικής ηλικίας, προσδιορίζοντας το 18^ο έτος ως το προτεινόμενο, αλλά όχι δεσμευτικό για τα κράτη μέλη, σημείο λήξης της.

---

⁵⁹ *M. Freeman, The Sociology of Childhood and Children's Rights, The International Journal of Children's Rights 6, 1998, 438.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΘΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΩΣ ΦΟΡΕΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ.

Το δίκαιο, έχοντας ως σημείο αναφοράς τον άνθρωπο, αποτελεί ένα προνομιακό πεδίο επιρροής του γενικότερου φαινομένου της παγκοσμιοποίησης. Ο κλάδος του δικαίου που, αυτονόητα, βρίσκεται στην πρώτη γραμμή της επίδρασης αυτής είναι το διεθνές δίκαιο, όπου το κίνημα της παγκοσμιοποίησης κατέστησε δυσδιάκριτα τα παραδοσιακά όρια μεταξύ του δημοσίου διεθνούς και του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Οι δυο παραδοσιακά σε αντιπαράθεση κλάδοι του διεθνούς δικαίου, οι οποίοι είχαν βασικό κριτήριο διαφοροποίησης την εφαρμογή του διεθνούς συμβατικού κανόνα δικαίου ανάλογα με το αποδέκτη του (κράτος μέλος της διεθνούς κοινότητας ή ιδιώτη) οδηγήθηκαν σε μια αναγκαστική σύνθεση, καθώς παγκοσμιοποιητικά φαινόμενα όπως η μετανάστευση, η κοινωνία της πληροφορίας, η εγκαθίδρυση μιας νέας *lex mercatoria* κ.α. κατέστησαν αναγκαστική την εφαρμογή των κανόνων μιας έννομης τάξης σε υποκείμενο δικαίου που καταρχήν υπάγονταν σε άλλη έννομη τάξη. Η πολυπλοκότητα, που προέκυψε εξαιτίας αυτού του νομικού πλουραλισμού, κατέληξε πολλές φορές στην αποδοχή κανόνων διεθνούς ομοιόμορφου δικαίου, πάνω στη βάση διεθνών προτύπων.⁶⁰

Μια τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση στην εποχή της παγκοσμιοποίησης είναι το δίκαιο της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού, σε ένα αναδιαμορφούμενο και διαρκώς μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον, που βασίστηκε στο σύστημα που καθιέρωσε η ΔΣΔΠ, η οποία υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1989 και κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν.2101/1992. Η Σύμβαση, που αποτελεί την κορύφωση μιας σειράς προσπαθειών της διεθνούς κοινότητας για την αποτελεσματική προστασία των παιδιών, εντάσσεται σε μια ευρύτερη πολιτική αναγνώρισης της νομικής θέσης του παιδιού σε διεθνές επίπεδο. Συγκεφαλαιώνει δε τις παραπάνω εξελίξεις και παρέχει ένα συνεκτικό νομικό πλέγμα

⁶⁰ E. H. Ballin, *Children as World Citizens*, στο: S. Detrick and P. Vlaardingerbroek (eds), *Children as World Citizens*, ό.π., 7.

κανόνων διεθνούς δικαίου που υπεισέρχονται στις διατάξεις των κρατών μελών της Σύμβασης και συντονίζουν σε κοινή βάση τις επιμέρους εθνικές νομοθεσίες. Πλέον, η υπογραφή της επισφραγίζει τη δημιουργία ενός ειδικού καθεστώτος⁶¹ για την παιδική ηλικία (promotium) σε διεθνές επίπεδο, αφού η επίσημη θεώρηση της θέσης του παιδιού στη διεθνή κοινότητα μεταβάλλεται: το παιδί μετατρέπεται από αντικείμενο προστασίας σε υποκείμενο δικαιωμάτων⁶² και δεν προστατεύεται ως περιουσιακό στοιχείο των γονιών του ή ως αντικείμενο φιλανθρωπίας, αλλά ως «ενήλικος στη δική του κοινωνία»⁶³

Η εν λόγω πορεία υπήρξε αποτέλεσμα διεργασιών, όπου υπήρξαν παράλληλα και τα κλασικά μέσα του διεθνούς δικαίου, όπως η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού (Διακήρυξη της Γενεύης του 1924)⁶⁴ και η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού το 1959, τα όπλα της εθνικής νομοθεσίας, αλλά και άλλα διεθνή νομικά συμβατικά κείμενα, πιο ειδικού όμως περιεχομένου. Όλα τα σχετικά κείμενα με την προστασία του παιδιού σε διεθνές επίπεδο συνδέονται άμεσα με το διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και με τον κλάδο του ανθρωπιστικού δικαίου, ο οποίος αφορά τις ένοπλες συρράξεις,⁶⁵ βασική δε αρχή τους αποτελεί ο σεβασμός στην αξία του ανθρώπου,⁶⁶ που εγκιβωτίζει έναν από τους βασικούς άξονες των θεωριών του φυσικού δικαίου του 18^{ου} αιώνα.

Βέβαια, το κλασικό διεθνές δίκαιο επέμεινε να ορίζει το παιδί αποθετικά, ως το μη ενήλικο άτομο, ενώ τα σημεία-σταθμοί της παιδικής ηλικίας ορίζονταν με βάση αντιλήψεις και πρακτικές, θρησκευτικές, πολιτισμικές, σωματικές και ψυχολογικές.⁶⁷ Στη Διακήρυξη του 1924 παραδόξως απουσιάζει ένας νομικός ορισμός της έννοιας του παιδιού, ενώ η πρώτη νομική αναφορά στην έναρξη της παιδικής ηλικίας γίνεται στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού το 1959, όπου στο Προοίμιό της προβλέπεται ότι το παιδί έχει ανάγκη από κατάλληλη νομική προστασία, πριν και

⁶¹ *E. Ρούκουνας*, Διεθνής Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Εστία, Αθήνα, 1995, 207 και 280.

⁶² *E. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου, Μ. Τάγκαρη*, Εγχειρίδιο για τα δικαιώματα του παιδιού, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Αθήνα, 1999, 9.

⁶³ *P. Nicholas VanDeven*, Protection of Children's Rights under International Law, Saint Louis University Public Law Review 22, 2003, 233.

⁶⁴ *D. Marshall*, The Construction of children as an Object of International Relations: The Declaration of Children's Rights and the Child Welfare Committee of League of Nations, 1900-1924, The International Journal of Children's Rights 7, 1999, 120.

⁶⁵ *G. Van Bueren*, The International Law on the Rights of the Child, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1995, xix.

⁶⁶ *G. Van Bueren*, The International Law on the Rights of the Child, ό.π., xv.

⁶⁷ *G. Van Bueren*, The International Law on the Rights of the Child, ό.π., 33.

αμέσως μετά τη γέννησή του, λόγω της σωματικής και πνευματικής του ανωριμότητας.⁶⁸ Στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού ορίζεται για πρώτη φορά η έννοια του παιδιού και προσδιορίζονται χρονολογικά τα απώτατο όρια της παιδικής ηλικίας. Έπρεπε, δηλαδή, να ενταχθεί η ΔΣΔΠ στη διεθνή έννομη τάξη, για να υπάρξει θετικός ορισμός του παιδιού, καθώς και των κομβικών εννοιών, γύρω από τις οποίες περιστρέφεται το Δίκαιό του.

A. Η νομική αντιμετώπιση του παιδιού ως αντικειμένου προστασίας και η αναγνώρισή του ως υποκειμένου δικαιωμάτων στο πλαίσιο της διεθνούς κοινότητας: μια εξελικτική πορεία.

1. Από τον Grundnorm των Διακηρυκτικών κειμένων στο δικαίωμα αυτοκαθορισμού της ΔΣΔΠ: η νομική αντιμετώπιση του παιδιού πριν και μετά την υπογραφή της Σύμβασης.

1α. *Η συμπερίληψη της προστασίας του παιδιού εντός της λειτουργικής δομής της Κοινωνίας των Εθνών.*

Η θεσμοποίηση της προστασίας του παιδιού σε διεθνές επίπεδο συνδέεται με τον οικουμενικό χαρακτήρα, αλλά και την ευρύτητα των στόχων της Κοινωνίας των Εθνών (1919-1920). Μετά τις φρικαλεότητες του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918), με αφορμή την ευαισθητοποίηση λόγω της τραγικής μοίρας εκατομμυρίων παιδιών θυμάτων του,⁶⁹ δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στη δημιουργία μηχανισμών διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού.⁷⁰ Ενδεικτικό είναι το γεγονός πως στο πλαίσιο της εν λόγω προσπάθειας ιδρύθηκε ειδική Επιτροπή για το Συμφέρον του Παιδιού, του οποίου η διασφάλιση διακηρύχθηκε από τον τότε Πρόεδρο της ΚτΕ ως ένας από τους κεντρικούς στόχους της, ήδη από το 1920.

⁶⁸ Εν μέρει, αποδίδεται νοηματική ενότητα από το νομοθέτη στις έννοιες της παιδικότητας και της παιδικής ηλικίας, ακόμα και στα πιο σύγχρονα νομικά κείμενα σχετικά με το παιδί. Σε γενικές γραμμές, η παιδικότητα ως όρος, ο οποίος προσιδιάζει στην ψυχολογική και κοινωνιολογική προσέγγιση του παιδιού, ως ιδιαίτερου ανθρώπινου πλάσματος, κρίνεται ως έννομο αγαθό άξιο προστασίας στα διεθνή νομικά κείμενα. Για λόγους, ωστόσο, ασφάλειας δικαίου, κατά τη γνώμη μας, στα κείμενα αυτά χρησιμοποιείται η καθαρά νομική έννοια της παιδικής ηλικίας.

⁶⁹ Μεταξύ άλλων, στόχους της ΚτΕ αποτέλεσαν ο αφοπλισμός, η συλλογική ασφάλεια και η ειρηνική επίλυση των διεθνών διαφορών *E. Ρούκουνας, Διεθνές Δίκαιο III, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1983, 157.*

⁷⁰ *D. Marshall, The Construction of Children as an Object of International Relations: The Declaration of Children's Rights and the Child Welfare Committee of League of Nations, 1900-1924, The International Journal of Children's Rights 7, 1999, 103.*

Στους κόλπους της ΚτΕ υιοθετήθηκε η περίφημη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού,⁷¹ έμπνευση της Eglantyne Job,⁷² που αποτελεί την πρώτη γενικού χαρακτήρα Διεθνή Πράξη αφιερωμένη αποκλειστικά στην προστασία του παιδιού. Ωστόσο, εύλογα γεννάται το ερώτημα γιατί τότε πρώτη φορά θεωρήθηκε επιτακτική η ανάγκη της Διακήρυξης. Κατά τη γνώμη μας, η συμπερίληψη της προστασίας του παιδιού εντός της λειτουργικής δομής της ΚτΕ σήμαινε προώθηση των δημοκρατικών κοινωνικών δομών και συνδέθηκε με τον εκδημοκρατισμό του μεταπολεμικού κόσμου, οπότε «η δημοκρατία επέτρεψε στην οικογένεια και την οικιακή ζωή να γίνουν αντικείμενο πολιτικών συζητήσεων και αντιπαραθέσεων».⁷³

Ιβ. Οι Διακηρύξεις του 1924 και του 1959: Μια κατ' επίφαση αναγνώριση των δικαιωμάτων των παιδιών.

Η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού του 1924 αποτελεί την πρώτη γενικού χαρακτήρα διεθνή πράξη αφιερωμένη αποκλειστικά στην προστασία του. Το κείμενο υπερθεματίζει και αναγνωρίζει- και αυτό είναι θεμελιώδους σημασίας- πρώτον, το παιδί ως άνθρωπο, (σε αντιπαραβολή για παράδειγμα με το πράγμα ή τα ζώα, που συμπληρώνουν τη ζωή του ενήλικου ανθρώπου) και, δεύτερον, ως πλήρη και ανεξάρτητο άνθρωπο που πρέπει να αναπτύσσεται ως υλική, αλλά και πνευματική οντότητα υπό διαμόρφωση. Με την εν λόγω Διακήρυξη εγκαινιάζεται, δηλαδή, η δημιουργία ενός πλαισίου για την προστασία του παιδιού ως ανθρώπινου όντος, που αποτελεί πρωτοπορία, καθώς, για παράδειγμα, η απουσία του είχε οδηγήσει το 1874 την εταιρεία προστασίας ζώων να επιληφθεί για την περίπτωση ενός κακοποιημένου παιδιού με το αιτιολογικό πως «στο παιδί αρμόζει προστασία όμοια με εκείνη του ζώου».⁷⁴

Στη Διακήρυξη της Γενεύης του 1924 για πρώτη φορά γίνεται ειδικά λόγος για δικαιώματα του παιδιού,⁷⁵ ήδη στον τίτλο της με έμφαση στα οικονομικά και

⁷¹ Records of the Fifth Assembly, Supplement no. 23, League of Nations Official Journal 1924.

⁷² Η Job κατά την διάρκεια του πολέμου είχε ιδρύσει το Save the Children's Fund που αποτέλεσε τυπικό δείγμα οργανωμένης φιλανθρωπίας προς όλα τα παιδιά (charity), ανεξαρτήτως προέλευσης από εχθρική ή φιλική χώρα.

⁷³ I. Thery, "Vie privée et monde commun. Reflexions sur l' enlissement gestionnaire du droit", Le Debat, 1995, 139.

⁷⁴ E. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου, M. Τσάγκαρη, Εγχειρίδιο για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ό.π., 78.

⁷⁵ Ο όρος δικαίωμα, με την στενή έννοια, (χωρίς να συμπεριλαμβάνονται τα ηθικά δικαιώματα), αποτελεί το αντίθετο της έννοιας «υποχρέωση» και συνώνυμο της έννοιας «απαίτηση», υποστασιοποιείται δε αν κάποιος έχει την υποχρέωση να επιτρέψει τη συγκεκριμένη ενέργεια ή να μην την εμποδίσει, P. Veerman, The Rights of the Child and the Changing Image of Childhood, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1992, 13-14.

κοινωνικά δικαιώματα του παιδιού.⁷⁶ Η Διακήρυξη, παρά τον ρηξικέλευθο τίτλο της –όπου για πρώτη φορά συνδέεται η έννοια του δικαιώματος με εκείνη του παιδιού– μάλλον όμως περιορίζεται σε διατάξεις που αφορούν τις οικονομικές, συναισθηματικές και κοινωνικές ανάγκες του παιδιού, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον τομέα της πρόνοιας, χωρίς, εν τέλει, να αναγνωρίζει δικαιώματα των παιδιών. Παράλληλα, δημιουργεί μεν αντίστοιχες σε σχέση με τα αναφερόμενα στον τίτλο δικαιώματα του παιδιού υποχρεώσεις των κρατών («άνδρες και γυναίκες όλων των εθνών οφείλουν στο παιδί ότι καλύτερο έχουν να του δώσουν»), όμως η ίδια η διατύπωση της διάταξης καταδεικνύει πως το παιδί αντιμετωπίζεται ως αποδέκτης προστασίας και όχι σαν φορέας δικαιωμάτων και στο εν λόγω πλαίσιο οι ενήλικες άνδρες και γυναίκες μπορούν τελικά να εγγυηθούν την προστασία των «δικαιωμάτων», που καταχωρούνται στη Διακήρυξη.⁷⁷

Η εν λόγω διαπίστωση αντανακλά, αναμφίβολα, τις τάσεις που κυριαρχούν στις εθνικές νομοθεσίες των διαφόρων κρατών, πριν την υιοθέτηση του διακηρυκτικού κειμένου του 1924. Στα νομικά κείμενα σε εθνικό επίπεδο, που προηγήθηκαν των διακηρυκτικών, το παιδί υπέχει θέση αντικειμένου προστασίας σύμφωνα και με την επικρατούσα αντίληψη, που το τοποθετεί εκτός της κοινωνίας με την αιτιολογία ότι «δεν είναι ακόμα πλήρες ανθρώπινο όν, ακόμα δεν γνωρίζει, ακόμα δεν μπορεί». Είναι χαρακτηριστικά πως οι νόμοι αυτής της εποχής (19^{ου} αιώνα) στο δυτικό κόσμο είτε είναι πράξεις προστασίας του παιδιού, με έμφαση στον κοινωνικό έλεγχο, είτε πράξεις σχετικά με την υποχρεωτική του εκπαίδευση, σχετιζόμενες με την κοινωνικοποίησή του. Οι νόμοι αυτοί απομονώνουν το παιδί από την υπόλοιπη κοινωνία και το τοποθετούν σε ένα διαφορετικό δικό του κόσμο, δημιουργείται ένα *moratorium*, εντός του οποίου το παιδί πρέπει μείνει, να περιμένει, να μάθει και έτσι να προετοιμαστεί για την «αληθινή» ζωή. Φαίνεται, πως σταδιακά το παιδί παύει να αποτελεί περιουσιακό στοιχείο των γονιών του για να μετατραπεί σε «περιουσία» της «πεφωτισμένης» κοινωνίας, με το άλλοθι τη δημιουργία της μελλοντικής ιδανικής κοινωνίας.

⁷⁶ G. Van Bueren, *The International Law on the Rights of the Child*, ό.π., 8.

⁷⁷ Βλ. πιο αναλυτικά E. Verhellen, *Children's Rights in Europe*, *International Journal of Children's Rights* 1, 1993, 358.

Στη Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ (20 Νοεμβρίου του 1959),⁷⁸ κωδικοποιείται η αρχή που αποτελεί Grundnorm, κατά κελσενική ορολογία, για το χώρο της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού,⁷⁹ δηλαδή της ειδικής προστασίας για το παιδί. Συγκεκριμένα, η αρχή της ειδικής προστασίας εξειδικεύεται και συμπληρώνεται στη δεύτερη «εκτελεστικού» χαρακτήρα αρχή του διακηρυκτικού κειμένου του 1959 με τη ρητή αναφορά πως το παιδί πρέπει να απολαμβάνει ειδικής προστασίας και να του παραχωρούνται κατ' εφαρμογή νόμων ή με άλλα μέσα οι διευκολύνσεις προκειμένου να είναι σε θέση να αναπτύσσεται με τρόπο υγιή, αξιοπρεπή και φυσιολογικό σε επίπεδο φυσικής ανάπτυξης, πνευματικό, ηθικό, διανοητικό και κοινωνικό.

Η πρώτη αρχή της Διακήρυξης του 1959 («το παιδί απολαμβάνει όλων των δικαιωμάτων, που αποτυπώνονται στην Διακήρυξη») είναι αναμφισβήτητα προοδευτικότερη σε σύγκριση με τη διατύπωση της Διακήρυξης του 1924, όπου το παιδί αντιμετωπίζεται ως παθητικός αποδέκτης των παροχών («θα πρέπει να παρέχουν στο παιδί»). Παρά την τολμηρή διατύπωσή της, ωστόσο, το γενικότερο πνεύμα της, αλλά και οι υπόλοιπες αρχές της δε φαίνεται να διαφοροποιούν ποιοτικά και να εξελίσσουν το είδος της παρεχόμενης προς το παιδί προστασίας της Διακήρυξης του 1959 σε σύγκριση με εκείνη του 1924. Η αναγνώριση του δικαιώματος του παιδιού στο όνομα και στην ιθαγένεια, που το μεταμορφώνει από βιολογική σε νομική οντότητα και συνεπώς σε φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, αποτελεί μάλλον εξαίρεση στο γενικότερο πνεύμα του κειμένου. Κατά κύριο λόγο, υπερέχουν ποσοτικά πιο «συντηρητικές» διατυπώσεις, (το παιδί προστατεύεται από κάθε μορφής βίας και εκμετάλλευσης και διάκρισης (αρχές 6, 9, 10) ή έχει ανάγκη για

⁷⁸ Ιδιαίτερη μνεία στην προστασία του παιδιού γίνεται και στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που ακολουθεί τη Διακήρυξη του 1924 και υιοθετήθηκε με το 217^A (III) Ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών στις 10 Δεκεμβρίου 1948 στη Νέα Υόρκη. Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που αποτελεί το πρώτο διεθνές κείμενο αφιερωμένο στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κατοχυρώνει τόσο τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα (άρθρο 3-14) όσο και τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα (άρθρο 22-27), εμπεριέχει δε ειδική αναφορά στο παιδί. Στο άρθρο 25 της Διακήρυξης ορίζεται πως η μητρότητα και η παιδική ηλικία έχουν δικαίωμα σε ειδική μέριμνα και περίθαλψη, καθώς και πως όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα αν έχουν γεννηθεί εντός ή εκτός γάμου, απολαμβάνουν την ίδια κοινωνική προστασία. Επίσης στο άρθρο 26 προστατεύεται το δικαίωμα στην εκπαίδευση και κατοχυρώνεται το δικαίωμα του παιδιού να λάβει κάποια στοιχειώδη μόρφωση. Σε θεσμικό επίπεδο, δημιουργήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το Διεθνές Ταμείο για τις έκτακτες ανάγκες του παιδιού (1946). Το 1953 το ταμείο αυτό ονομάστηκε Ταμείο των Ηνωμένων Εθνών για το παιδί (Unicef).

⁷⁹ G. Van Bueren, *The International Law on the Rights of the Child*, ό.π., 53.

την αρμονική ανάπτυξη της προσωπικότητάς του), ενδεικτικές συντηρητικών τάσεων μη αναγνώρισης της αυτονομίας του και της ιδιότητάς του ως φορέα δικαιωμάτων.⁸⁰

Προς μια τέτοια κατεύθυνση συντείνει, εξάλλου, και η παραδοσιακή σύλληψη του συμφέροντος του παιδιού στην εν λόγω Διακήρυξη,⁸¹ καθώς προσδίδεται στην έννοια στατικός χαρακτήρας, συνδέεται συνολικά με την ευημερία και την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού και το ίδιο, ως αποδέκτης προστασίας, δε συμμετέχει στη διαμόρφωση των σχέσεων που το αφορούν, οι οποίες έχουν εξουσιαστικό χαρακτήρα. Είναι ενδεικτικό πως στις προπαρασκευαστικές εργασίες της Διακήρυξης του 1959 η αρχή του συμφέροντος του παιδιού δεν αναλύθηκε μεν λεπτομερώς, αλλά από τα συμπραζόμενα των συζητήσεων της τρίτης επιτροπής διαφάνηκε η σύνδεσή της ρήτρας μόνο με την ειδική προστασία του παιδιού από το νόμο ή άλλα μέσα, πάντως όχι με την άσκηση των δικαιωμάτων του.⁸²

Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί πως, αν και το παιδί δεν αναγνωρίστηκε ως φορέας δικαιωμάτων στα διακηρυκτικά κείμενα του 1924 και 1959 τέθηκε, ωστόσο, το «ιδεολογικό» υπόβαθρο του προβληματισμού σχετικά για το παιδί και τα δικαιώματά του, που οδήγησε σταδιακά στην αυτονόμηση της προστασίας του.⁸³ Πέρα από την οντολογική αναγνώριση του ως προσώπου, στα κείμενα του 1924 και του 1959 αναγνωρίζεται η ανάγκη να προστατευτεί το παιδί, ειδικά, ως τέτοιο και αναδεικνύεται η προστασία ενός νέου- σε σχέση με την δικαιοσύνη ή την αξιοπρέπεια για παράδειγμα- έννομου αγαθού, της παιδικότητας, του οποίου το παιδί είναι φορέας και το οποίο αποτελεί τη βάση θεμελίωσης κάθε σχετικού δικαιώματος του παιδιού μελλοντικά.⁸⁴ Αυτό το έννομο αγαθό, όπως φαίνεται στην Διακήρυξη της Γενεύης, ξεπερνά ζητήματα φυλής, εθνικότητας, θρησκευτικής πίστης-δηλαδή είναι πανανθρώπινο και επομένως της ίδιας υφής με την δικαιοσύνη, την αξιοπρέπεια, την ελευθερία, αγαθά που αναγνωρίζονται και έχουν ήδη κατοχυρωθεί από την εποχή της

⁸⁰ C. P. Cohen, *The Relevance of Theories of Natural Law and Legal Positivism*, στο: M. Freeman and P. Veerman (eds), *The Ideologies of Children's Rights*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1992, 60-61 και W. Bennett, *A Critique of the Emerging Convention on the Rights of the Child*, *Cornell International Law Journal* 20, 1987, 18.

⁸¹ J. Batt, *The Child's Right to a best interests psychological development under the Declaration of the Rights of the Child: policy science reflections on international law, psychological well-being and world peace*, *New York Law School Human Rights Annual* 2, 1984-1985, 21-23.

⁸² J. Wolf, *The concept of the "Best Interest" in Terms of the UN Convention on the Rights of the Child*, στο: M. Freeman and P. Veerman (eds), *The ideologies of Children's Rights*, ό.π., 128.

⁸³ Σχετικά επιχειρήματα για την αυτονόμηση της προστασίας της παιδικής ηλικίας βλ. στο *Kinder und ihre Kindheit in Deutschland. Eine Politik für Kinder im Kontext von Familienpolitik*, (Sondereinband), Kohlhammer, Stuttgart/Berlin/Köln, 1998, 88-89.

Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας (1776) και της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (1789). Συνεπώς, η ανάδειξη αυτής της έννοιας συνέβαλε στην δημιουργία της υποδομής για την αυτονόμηση της προστασίας του παιδιού και χρησίμευσε και ως σημείο εκκίνησης για την εμβάθυνση στα δικαιώματα του.

2. Από τα Διακηρυκτικά Κείμενα στο συμβατικό κείμενο: Η ανάγκη για την υπογραφή μιας ειδικής σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού-υποκειμένου δικαιωμάτων.

2α. *Η πορεία προς την καθιέρωση ειδικών συμβατικών κειμένων για τα δικαιώματα του παιδιού.*

Στα Διακηρυκτικά Κείμενα του 1924 και του 1959 το παιδί οντολογικά αναγνωρίζεται πλέον ως άνθρωπος, θέση που δεν ήταν αυτονόητη μέχρι και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Η εν λόγω αναγνώριση όμως δε συνεπάγεται αυτόματα και την αναγνώρισή του ως φορέα δικαιωμάτων, καθώς κυριαρχεί στα διακηρυκτικά κείμενα του 1924 και του 1959 η αντίληψη πως το παιδί αποτελεί κατεξοχήν αντικείμενο προστασίας. Μόλις κατά τη δεκαετία του 1970, και, κυρίως, εκείνη του 1980, η εν λόγω αντίληψη άρχισε να μεταβάλλεται και τα παιδιά αναγνωρίστηκαν ως υποκείμενα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁸⁵ Το σημείο αιχμής του σύγχρονου προβληματισμού σε σχέση με τα παιδιά μετατοπίστηκε οριστικά στο ζήτημα της ικανότητας του παιδιού για αυτοπρόσωπη άσκηση των δικαιωμάτων αυτών.⁸⁶

Η αμφισβήτηση συνδέεται άμεσα με το ερώτημα εάν τα διεθνή νομικά δεσμευτικά κείμενα, που κατοχυρώνουν γενικά ανθρώπινα δικαιώματα, αφορούν και τα παιδιά. Ειδικότερα, αν απευθύνονται και στα παιδιά το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά δικαιώματα (ΔΣΑΠ) και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (ΔΣΟΙΚΠ),⁸⁷ που, πρώτον, προσδίδουν νομική δεσμευτικότητα στις αρχές της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948- και, δεύτερον, αναγνωρίζουν κάθε ανθρώπινο ον ως φορέα δικαιωμάτων. Παρομοίως, αμφισβητείται σε περιφερειακό επίπεδο η

⁸⁴ *Y. Kubota*, Protection of children's Rights and the United Nations, *Nordic Journal of International Law* 58, 1989, 9.

⁸⁵ *E. Verhellen*, Children's Rights in Europe, *International Journal of Children's Rights* 1, 1993, 358.

⁸⁶ *E. Verhellen*, Children's Ombudswork: Motives and Strategies, στο: *M. Droogleever Fortuyn en M. De Langen* (eds), *Towards the Realization of Human Rights for Children*, Defence for Children, Amsterdam, 1992, passim.

δυνατότητα απόλυτης εφαρμογής στα παιδιά κειμένων που προσέδωσαν νέες διαστάσεις στο ζήτημα της εξέλιξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αναγνωρίζουν κάθε ανθρώπινο ως φορέα αυτών των δικαιωμάτων στο πλαίσιο όχι πλέον διακηρυκτικών, αλλά νομικά δεσμευτικών κειμένων: της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που κατοχυρώνει με νομική δεσμευτικότητα τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, καθώς και του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, που θεμελιώνει τη νομική βάση για τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα.⁸⁸ Υποστηρίζεται η άποψη πως, μόνο αν είχε αναγνωριστεί ρητά η ικανότητα του παιδιού για αυτοπρόσωπη άσκηση των δικαιωμάτων αυτών ή η ηλικία ως κριτήριο μη διάκρισης στα προαναφερθέντα δεσμευτικά κείμενα θα αφορούσε άνευ ετέρου και τα παιδιά.⁸⁹ Καθώς όμως η αναγνώριση αυτή αποτελεί ακόμη το μήλον της έριδας στο σύγχρονο προβληματισμό για τα παιδιά, δημιουργήθηκαν, αλλά και εξακολουθούν να δημιουργούνται ξεχωριστά νομικά κείμενα, που αφορούν αποκλειστικά τα δικαιώματά τους.⁹⁰

Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στις 20 Νοεμβρίου του 1989, τέθηκε σε ισχύ στις 20 Σεπτεμβρίου του 1990⁹¹ και κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν.2101/1992 αποτελεί το σημαντικότερο, σε διεθνές επίπεδο, αφιερωμένο αποκλειστικά στα δικαιώματα του παιδιού, κείμενο.⁹² Στη Σύμβαση, το παιδί αναγνωρίζεται ως φορέας αστικών,

⁸⁷ Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, 1966.

⁸⁸ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί πως τα νομικά αυτά δεσμευτικά κείμενα (τόσο τα Διεθνή Σύμφωνα όσο και η ΕΣΔΑ και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης) συνέβαλαν αποφασιστικά στο ζήτημα της εξέλιξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το οποίο άρχισε να λαμβάνει πλέον και μακροκοινωνικές διαστάσεις. Η διεθνοποίηση των δικαιωμάτων τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε περιφερειακό επίπεδο κατέστησε τις πολιτικές για τα ανθρώπινα δικαιώματα ζήτημα που πλέον δεν αφορά μόνο τα μεμονωμένα κράτη, αλλά έχει υπερεθνική σημασία.

⁸⁹ E. Verhellen, Children's Rights in Europe, International Journal of Children's Rights 1, 1993, 361.

⁹⁰ Πιο αναλυτικά E. Verhellen, Children's Rights in Europe, ό.π., 361.

⁹¹ Η σταδιακή αυτή μεταβολή της αντίληψης σχετικά με το παιδί παρατηρείται ήδη από το 1980 σε πολλά από τα κράτη, που τελικά επικύρωσαν τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η οποία, μάλιστα, αποτυπώνεται μάλιστα και στην εσωτερική τους νομοθεσία. Η δημιουργία του θεσμού του Συνηγόρου του Παιδιού στη Νορβηγία, ήδη από το 1981, για παράδειγμα, είναι ενδεικτική της νέας αντίληψης: το παιδί δεν πρέπει να θεωρείται μόνο αντικείμενο προστασίας, αλλά είναι αναγκαίο να αναγνωρίζεται ως φορέας αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Εκτός από τις διάσπαρτες διατάξεις στις εσωτερικές νομοθεσίες κάποιων κρατών, δεν υπήρχε, ωστόσο, κάποιο διεθνές κείμενο για την κατοχύρωση των δικαιωμάτων του παιδιού, ενώ η Διακήρυξη του 1959 κρινόταν πλέον «ανεπαρκής», όχι μόνο γιατί δεν διέθετε νομική δεσμευτικότητα, αλλά, κατά κύριο λόγο, επειδή άφηνε κενά σχετικά με το ζήτημα των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων των παιδιών.

⁹² Παρά τη θετική ανταπόκριση και την προσχώρηση τόσων κρατών στην ΔΣΔΠ, ακόμη και σήμερα διατυπώνονται ενστάσεις ως προς την αναγκαιότητα της ύπαρξης μιας τέτοιου είδους

πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων. Για λόγους μεθοδολογικούς στην παρούσα μελέτη αναλύεται αρχικά η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού –λόγω σπουδαιότητας, αλλά και της έκτασής της – και ακολουθεί το σύνολο των λοιπών διεθνών συμβατικών κειμένων σχετικά με το παιδί, τα οποία προηγούνται ή έπονται της Διεθνούς Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Παιδιού, ενώ παράλληλα επιχειρείται να αναδειχθεί και η επίδραση της πρώτης στη διαμόρφωση και εξέλιξη των λοιπών διεθνών συμβατικών κειμένων.

2β. *Η υπογραφή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού: ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ ενηλίκων και ανηλίκων.*

i) Η ιδέα για τη δημιουργία μιας Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού-μια πρόταση της πολωνικής κυβέρνησης.

Η ιδέα για τη σύναψη μιας σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού ανήκει στην πολωνική Κυβέρνηση, η οποία ήδη από το 1959 είχε ταχθεί υπέρ της σύναψής της και το 1978, στην 34^η Σύνοδο της Επιτροπής των Η. Ε. για τα δικαιώματα του ανθρώπου, διατύπωσε επίσημα την πρότασή της, η οποία συνοδεύτηκε και από σχετικό σχέδιο συνθήκης. Το σχετικό σχέδιο της Σύμβασης, που ήταν σχεδόν όμοιο με το διακηρυκτικό κείμενο του 1959,⁹³ δεν έγινε δεκτό από τις κυβερνήσεις και από τους διεθνείς οργανισμούς καθώς δεν κρίθηκε κατάλληλο για να λάβει τη μορφή δεσμευτικού κειμένου. Πιο συγκεκριμένα, η ασάφεια του κειμένου, που προτάθηκε, οδήγησε τη δανική Κυβέρνηση στη διατύπωση ενστάσεων για τη γλώσσα του σχεδίου και στην υιοθέτηση της άποψης πως το σχέδιο αυτό δεν θα μπορούσε να αποτελέσει το κείμενο μιας δεσμευτικής συνθήκης. Επιπλέον, οι ενστάσεις των κυβερνήσεων και των διεθνών οργανισμών αφορούσαν και το περιεχόμενο του σχεδίου: το κείμενο δεν αναφερόταν καθόλου σε ορισμένα δικαιώματα- παράλειψη που, σύμφωνα με τις ενστάσεις αυτές, θα περιόριζε αισθητά την σημασία της συνθήκης-, ενώ επιπροσθέτως δεν έκανε καθόλου μνεία σε ζητήματα σχετικά με την

διεθνούς σύμβασης, αφιερωμένη αποκλειστικά στα δικαιώματα των παιδιών. Υποστηρίζεται πως η προστασία των δικαιωμάτων τους διασφαλιζόταν ήδη, όχι ολοκληρωτικά μεν, αλλά επαρκώς, από τα ήδη υπάρχοντα διεθνή όργανα για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και ότι η αντιμετώπιση των παιδιών, ως μιας ξεχωριστής κατηγορίας ανθρώπων, ενέχει πολλούς κινδύνους. Βλ. αναλυτικά *S. Detrick, The United Nations Convention on the Rights of the Child: A Guide to the "Travaux Préparatoires"*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1992, 29.

⁹³ *G. Van Bueren, The International Law on the Right of the Child*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 14.

εφαρμογή της Σύμβασης, τα οποία όμως θεωρούνται θεμελιώδους σημασίας για την αποτελεσματική εφαρμογή μιας διεθνούς συνθήκης.⁹⁴

Η Επιτροπή δικαιωμάτων του ανθρώπου του ΟΗΕ στην 35^η Σύνοδό της το 1979 αποφάσισε να συσταθεί μια Ομάδα Εργασίας, στην οποία ανατέθηκε η επεξεργασία της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.⁹⁵ Μετά από μια σειρά ενιαύσιων συναντήσεων της Ομάδας Εργασίας, οι οποίες άρχισαν ήδη από το 1979, το Φεβρουάριο του 1988 –οπότε έλαβαν χώρα δύο συναντήσεις της Ομάδας Εργασίας– ολοκληρώθηκε στο Σχέδιο της Σύμβασης. Η Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ υιοθέτησε το τελικό σχέδιο στις 8 Μαρτίου του 1989.⁹⁶ Ακολούθησε η διαβίβασή του στο Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο του ΟΗΕ και στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ,⁹⁷ η οποία υιοθέτησε ομόφωνα τη Σύμβαση στις 20 Νοεμβρίου του 1989.⁹⁸ Έτσι ο αρχικός στόχος της Πολωνικής Κυβέρνησης, ο οποίος ήταν να συμπέσει η υιοθέτηση της Σύμβασης με τον εορτασμό του Διεθνούς Έτους του Παιδιού το 1979 κατέστη εφικτός δέκα χρόνια αργότερα και συνέπεσε με την συμπλήρωση τριακονταετίας από τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού του 1959.⁹⁹

Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού κυρώθηκε από 191 Κράτη (με εξαίρεση τις ΗΠΑ και τη Σομαλία), γεγονός που την καθιστά ως ένα από τα πιο θεμελιώδη κείμενα του διεθνούς δικαίου στο χώρο της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

ii) Τα Three P's: το τρίπτυχο της προστασίας (protection), της πρόληψης (prevention) και της συμμετοχής (participation) ως καινοτομία στη ΔΣΔΠ.

Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού απαρτίζεται από το Προοίμιο και 54 άρθρα, τα οποία υποδιαιρούνται σε τρία μέρη: το πρώτο μέρος

⁹⁴ S. Detrick, *The United Nations Convention on the Rights of the Child: A Guide to the "Travaux Préparatoires"*, ό.π., 1992, 21.

⁹⁵ Βλ. Κεφάλαιο XI της Αναφοράς της Επιτροπής των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατά την 35^η σύνοδό της, *Official Records of the Economic and Social Council (1979)*, Supplement No. 6 (E/1979/36), απόφαση Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ 33/166, 15 Μαρτίου 1979, για την υιοθέτηση μιας Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

⁹⁶ UN Doc. E/CN.4/57 (1989).

⁹⁷ UN Doc. E/CN.4/L.88 (1989).

⁹⁸ UN Doc. A/Res/44/25 (20.11.1989).

⁹⁹ S. Detrick, *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1999, 18. Για τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης βλ. και Π. Νάσκου-Περράκη, *Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα*

περιλαμβάνει τα άρθρα 1-41 και είναι αφιερωμένο, κατά κύριο λόγο, στα δικαιώματα του παιδιού, τόσο στα οικονομικά και κοινωνικά όσο και στα αστικά και πολιτικά. Αρχικά, στο πρώτο μέρος της Σύμβασης (άρθρα 1-41), δίνεται ο ορισμός του παιδιού (άρθρο 1) και καταγράφονται οι λεγόμενες «υπέρτερες αξίες της Σύμβασης»,¹⁰⁰ δηλαδή το άρθρο 3 (το συμφέρον του παιδιού), το άρθρο 2 (η αρχή της μη διάκρισης), το άρθρο 6 (το δικαίωμα του παιδιού στη ζωή, την επιβίωση και την ανάπτυξη του) και το άρθρο 12 (το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης του παιδιού). Παράλληλα, περιλαμβάνονται τα αστικά δικαιώματα και οι ελευθερίες του παιδιού (άρθρα 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 37 (α)), τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα του (άρθρα 23-29 και 31), ενώ γίνεται εκτεταμένη αναφορά στο οικογενειακό περιβάλλον και στις εναλλακτικές μορφές προστασίας (άρθρα 5, 18 παρ.1 και παρ.2, 9, 10, 11, 27 παρ.4, 20, 21, 25, 19, 39). Επιπλέον ένα σύνολο άρθρων του ίδιου μέρους είναι αφιερωμένο στα ειδικά μέτρα προστασίας, που λαμβάνονται στο πλαίσιο της Σύμβασης για τα παιδιά που βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης (προστασία παιδιών προφύγων, άρθρο 22, προστασία παιδιών κατά τη διάρκεια ένοπλων συρράξεων, άρθρο 38), για τα παιδιά που εμπλέκονται με το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης (ποινική μεταχείριση, άρθρο 40, προσωπική ελευθερία και απαγόρευση βασανιστηρίων, άρθρο 38, επανένταξη του παιδιού-θύματος, άρθρο 39), για τα παιδιά θύματα εκμετάλλευσης (προστασία από οικονομική εκμετάλλευση και επικίνδυνη εργασία, άρθρο 32, προστασία από ναρκωτικές ουσίες, άρθρο 33, προστασία από σεξουαλική εκμετάλλευση και βία, άρθρο 34, απαγόρευση αρπαγής, πώλησης και εμπορίας παιδιών, άρθρο 35, προστασία από κάθε μορφής εκμετάλλευσης, άρθρο 36) και τέλος για τα παιδιά, που ανήκουν σε μειονότητες (δικαίωμα στην πολιτιστική ζωή, τη θρησκεία και τη γλώσσα των παιδιών που ανήκουν σε μειονότητες, άρθρο 30).

Στο δεύτερο μέρος (άρθρα 42-45) περιλαμβάνεται ο μηχανισμός εφαρμογής και ελέγχου της Σύμβασης και το τρίτο μέρος (άρθρα 46-54) αποτελούν οι τελικές διατάξεις.¹⁰¹

Δικαιώματα του Παιδιού, Τετράδια Διεθνούς Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, 18.

¹⁰⁰ R. Hodgins, P. Newell, Implementation Handbook for the Convention on the rights of child, Unicef, New York, 1998, 40.

¹⁰¹ S. Detrick, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, ό.π., 21.

Για μια πληρέστερη κατανόηση της Σύμβασης έχει προταθεί και η κατηγοριοποίηση των άρθρων με το συμβολισμό “three P’s” (provision, protection, participation). Στην πρώτη κατηγορία (provision, πρόληψη) κατατάσσονται τα άρθρα, τα οποία διασφαλίζουν το δικαίωμα του παιδιού να ικανοποιούνται οι βασικές του ανάγκες (δικαίωμα στην υγεία, στη μόρφωση, στο παιχνίδι κ.α.). Στην δεύτερη κατηγορία (protection, προστασία) περιλαμβάνονται τα άρθρα που προστατεύουν το παιδί από βλαπτικές για αυτό ενέργειες ή πρακτικές (το δικαίωμα του παιδιού να προστατεύεται από την σεξουαλική κακοποίηση ή την κακοποίηση εν γένει, τη βία, την εγκατάλειψη ή την εκματέλλευση κ.α.). Τέλος, η τρίτη κατηγορία (Participation, συμμετοχή) είναι αφιερωμένη στα άρθρα που διασφαλίζουν το δικαίωμα του παιδιού για τη συμμετοχική του παρουσία στο επίπεδο λήψης των αποφάσεων που το αφορούν (π. χ σεβασμός στις απόψεις του παιδιού κ.α.).¹⁰²

iii) Η μετάβαση από την ειδική προστασία του παιδιού στον αυτοκαθορισμό του: μια καινοτομία της ΔΣΔΠ.

Στο προοίμιο της Σύμβασης, που αποτελείται από 13 παραγράφους, υιοθετείται η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του παιδιού και, μεταξύ άλλων, επαναλαμβάνεται η ήδη διατυπωμένη στα διακηρυκτικά κείμενα του 1924 και 1959 αρχή της ανάγκης για ειδική προστασία του παιδιού (Grundnorm) σε συνδυασμό με τη ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού. Η εν λόγω όμως αρχή της ειδικής προστασίας του παιδιού ενδύεται στη ΔΣΔΠ με αυτοκαθοριστικά στοιχεία, δηλαδή αναγνωρίζει πως το παιδί έχει μεν ανάγκη από προστασία, κατά την έννοια των Διακηρυκτικών κειμένων, η προστασία όμως εμπεριέχει και την έννοια της διασφάλισης και προώθησης των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων του για όλα τα παιδιά, χωρίς διακρίσεις. Αναγνωρίζεται η σημασία της διεθνούς συνεργασίας για την διασφάλιση καλύτερων όρων διαβίωσης των παιδιών σε όλες τις χώρες, και κυρίως στις αναπτυσσόμενες,¹⁰³ αλλά η Σύμβαση δεν περιορίζεται μόνο στο να προσδώσει νομική δεσμευτικότητα στις αρχές της Διακήρυξης του 1959,- δηλαδή δεν εξαντλείται από άποψη περιεχομένου στην κλασική «μετάβαση» από το διακηρυκτικό κείμενο στο νομικά δεσμευτικό κείμενο. Αντίθετα, περιέχει στοιχεία εξέλιξης σε σχέση με τα διακηρυκτικά κείμενα του 1924 και του 1959, καθώς για

¹⁰² T. Hammarberg, *The UN Convention on the Rights of the Child, and How to make it Work*, *Human Rights Quarterly* 12, 1990, 99-100.

¹⁰³ S. Detrick, *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, ό.π., 21.

πρώτη φορά κατοχυρώνονται τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα του σε διεθνές συμβατικό κείμενο (για τα οποία δεν υπάρχουν αναφορές στα προϋπάρχοντα διακηρυκτικά του 1924 και του 1959), αναγνωρίζεται ρητά το παιδί ως φορέας των δικαιωμάτων αυτών¹⁰⁴ και προσδίδεται αυτοκαθοριστική διάσταση στο συμφέρον του, που δεν ταυτίζεται πλέον με την ευημερία του.

Σύμφωνα με τον ορισμό της έννοιας του παιδιού στο πρώτο άρθρο της Σύμβασης, παιδί «θεωρείται κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο των δεκαοκτώ ετών, εκτός αν η ενηλικίωσή επέρχεται νωρίτερα, σύμφωνα με την ισχύουσα για το παιδί νομοθεσία». Με τον τρόπο αυτό προσδιορίζεται το ανώτατο όριο ηλικίας του παιδιού μετά το τέλος του οποίου είναι πλέον ενήλικας και δεν απολαμβάνει την προστασία της ΔΣΔΠ. Ωστόσο, η τοποθέτηση της διάταξης αυτής είναι απόλυτη μόνο ως προς το απώτατο όριο της ηλικίας του παιδιού. Αντίθετα, τα συμβαλλόμενα μέρη μπορούν να προσδιορίσουν διαφορετικό χρονικό σημείο ενηλικίωσης του παιδιού, πριν από τα 18 του χρόνια, οπότε αντίστοιχα η προστασία που του παρέχει η Σύμβαση παύει νωρίτερα.¹⁰⁵ Με τον τρόπο αυτό δεν «επιβάλλεται» στα συμβαλλόμενα κράτη το όριο ενηλικίωσης του 18^{ου} έτους, που είναι μεν το σύνηθες για τις χώρες του ευρωπαϊκού κυρίως κόσμου, αλλά δεν καλύπτει τις περισσότερες από τις αναπτυσσόμενες χώρες, των οποίων οι έννομες τάξεις προβλέπουν χαμηλότερα όρια ενηλικίωσης.¹⁰⁶

Ο μη προσδιορισμός του χρονικού σημείου έναρξης της παιδικής ηλικίας θέτει το ερώτημα αν η παρεχόμενη από τη Διεθνή Σύμβαση προστασία καλύπτει και το κυοφορούμενο ή μόνο το βρέφος, από τη στιγμή που αυτό γεννηθεί ζωντανό. Η διεύρυνση της παρεχόμενης προστασίας και στο κυοφορούμενο θα μπορούσε να βρει έρεισμα στο ίδιο το προοίμιο της Σύμβασης, όπου η ειδική προστασία προς το παιδί παρέχεται ρητά «τόσο πριν όσο και μετά τη γέννησή του». Η σχετική όμως με την παράγραφο αυτή ερμηνευτική δήλωση της ίδιας της Ομάδας Εργασίας, κατά την επεξεργασία της παραγράφου, αποκλείει ρητά την αξιοποίησή της ως ερμηνευτικού οδηγού για το άρθρο 1 της Σύμβασης.¹⁰⁷ Ορθότερη φαίνεται η άποψη πως η βιολογική αφετηρία παιδικής ηλικίας δεν τοποθετείται στην εμβρυακή φάση. Το

¹⁰⁴ *H.-J. Heintze*, The UN Convention and the Network of the International Human Rights Protection by UN, στο: *The Ideologies of Children's Rights*, ό.π., 72.

¹⁰⁵ *S. Detrick*, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, ό.π., 53.

¹⁰⁶ *M. Freeman*, Introduction: Children's as Persons, στο: *M. Freeman* (ed.), *Children's Rights, A comparative Perspective*, Dartmouth, Aldershot, 1996, 4-5.

¹⁰⁷ *S. Detrick*, The United Nations Convention on the Rights of the Child: A Guide to the "Travaux Préparatoires", ό.π., 110.

γεγονός πως, στα περισσότερα κράτη, τα πολυσύνθετα ζητήματα της βιοηθικής και της βιοϊατρικής προκαλούν ακόμη σχετική αμηχανία στο νομικό χώρο συνηγορεί υπέρ αυτής της άποψης, καθώς οι συντάκτες της Σύμβασης μάλλον προτίμησαν να παραχωρήσουν στα Κράτη Μέλη την πρωτοβουλία να αποφασίσουν ελεύθερα για το ζήτημα της νομικής προστασίας του εμβρύου.¹⁰⁸

Θεμελιώδη αρχή της Σύμβασης, που έχει αναχθεί σε υπέρτερη αξία της αποτελεί η αρχή της μη διάκρισης (άρθρο 2). Τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν υποχρέωση να *σέβονται*, δηλαδή να μην παραβιάζουν,¹⁰⁹ και να *εγγυώνται*, δηλαδή να διασφαλίζουν με θετικές ενέργειες σε κάθε παιδί, που υπάγεται στη δικαιοδοσία τους τα δικαιώματα που καταγράφονται στη Σύμβαση, χωρίς καμία διάκριση (φυλής, χρώματος, φύλου, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων αυτών ή των γονέων τους ή των νόμιμων εκπροσώπων του ή της εθνικής, εθνικιστικής ή κοινωνικής καταγωγής τους, της περιουσιακής τους κατάστασης, της ανικανότητάς τους, της γέννησής τους ή οποιασδήποτε άλλης κατάστασης). Ο όρος «μη διάκριση» δεν πρέπει να ερμηνευτεί ως απόλυτη απαγόρευση οποιασδήποτε διαφοροποίησης ως προς τη μεταχείριση. Αντιθέτως, η αρχή έχει δύο όψεις: διαλαμβάνει, αφενός, την έννοια της ίσης μεταχείρισης των όμοιων καταστάσεων και, αφετέρου, της άνιση μεταχείρισης διαφορετικών καταστάσεων.¹¹⁰ Σύμφωνα με μια ερμηνευτική προσέγγιση του όρου από την Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των Ηνωμένων Εθνών, ο όρος διάκριση δε «σημαίνει απαραίτητα ίδια μεταχείριση σε όλες τις περιπτώσεις», ενώ «κάθε διαφοροποίηση στην μεταχείριση δεν συνιστά διάκριση, αν τα κριτήρια της διαφοροποιημένης αυτής μεταχείρισης βασίζονται σε λογικές και αντικειμενικές κρίσεις...».¹¹¹ Ιδιαίτερα σημαντική πρέπει, εξάλλου, να θεωρηθεί η διεύρυνση του προστατευτικού πεδίου της διάταξης σε κάθε παιδί που υπάγεται στη δικαιοδοσία των συμβαλλομένων κρατών. Η αρχή εφαρμόζεται σε κάθε παιδί το οποίο διαμένει στην επικράτειά του Κράτους ή, με οποιοδήποτε τρόπο, βρίσκεται σε αυτή και όχι μόνο στα παιδιά που είναι υπήκοοι (nationals) του Κράτους.¹¹²

¹⁰⁸ J. H. H. M. Dorscheidt, *The Unborn Child and the UN Convention on Children's Rights: The Dutch Perspective as a Guideline*, *The International Journal of Children's Rights* 7, 1999, 346.

¹⁰⁹ S. Detrick, *A Commentary on the United Nations Convention on the rights of the child*, ό.π., 68.

¹¹⁰ L. M. Hitch, *Non Discrimination and the Rights of the Child*, *Article 2*, *New York Law School Journal of Human Rights* 7, 1989, 54-58.

¹¹¹ UN Doc. HRI/GEN I.

¹¹² S. Detrick, *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, ό.π., 69.

Το άρθρο 2 δεν έχει αυτοδύναμη ισχύ,¹¹³ δηλαδή δεν κατοχυρώνει ένα «ανεξάρτητο» δικαίωμα στην απαλλαγή από τις διακρίσεις,¹¹⁴ όπως για παράδειγμα το άρθρο 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, όπου κατοχυρώνεται γενικά το δικαίωμα για ίση προστασία, χωρίς διακρίσεις, απέναντι στο νόμο.¹¹⁵ Η αρχή της μη διάκρισης, όπως κατοχυρώνεται στη σχετική διάταξη, αποτελεί ωστόσο κατευθυντήρια αρχή για την ερμηνεία και την εφαρμογή της Σύμβασης, καθώς βρίσκεται σε σχέση εξάρτησης με όλα τα δικαιώματα, που καταγράφονται στο κείμενό της. («Τα Συμβαλλόμενα Κράτη υποχρεούνται να σέβονται όλα τα δικαιώματα στην παρούσα Σύμβαση»). Η παρακολούθηση της εφαρμογής του κάθε άρθρου της Σύμβασης, που κατοχυρώνει σχετικά δικαιώματα, αλλά και της τυχόν παραβίασης τους, θα πρέπει, συνεπώς, να γίνεται και σε συνδυασμό με τη βασική αρχή της μη διάκρισης. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπου κρίνεται απαραίτητο, οι ίδιοι συντάκτες της Σύμβασης κάνουν ειδική μνεία και επαναλαμβάνουν την αρχή της μη διάκρισης σε επόμενα άρθρα της - παράδειγμα αποτελεί το δικαίωμα στην εκπαίδευση (άρθρο 28), η άσκηση του οποίου, όπως αναφέρεται, θα πρέπει να επιτυγχάνεται στη βάση της *ισότητας των ευκαιριών*.¹¹⁶

Η ίδια η Διεθνής Σύμβαση στο σύνολό της αποτελεί σε μεγάλο βαθμό υλοποίηση της αρχής της μη διάκρισης. Για πρώτη φορά σε διεθνές κείμενο εισάγεται ως κριτήριο μη-διάκρισης η ηλικία, που δεν υπήρχε σε κάποια διάταξη διεθνούς κειμένου σχετικού με ανθρώπινα δικαιώματα και ίδια η υπογραφή της Σύμβασης καθιερώνει για πρώτη φορά τη διάκριση μεταξύ παιδιών και ενηλίκων. Πλέον, η παιδική ηλικία δεν αποτελεί κριτήριο της μη διάκρισης μόνο με την «αρνητική» έννοια, δηλαδή τα παιδιά δεν πρέπει να στερούνται λόγω της ηλικίας τους τα δικαιώματα των ενηλίκων- υπό προϋποθέσεις-, αλλά και με τη θετική έννοια, καθώς, λόγω ακριβώς της ηλικίας τους, πρέπει να απολαμβάνουν και κάποιων ειδικών δικαιωμάτων. Η αντιμετώπιση των διακρίσεων σε βάρος των παιδιών, σε διεθνές επίπεδο, δεν είναι δυνατό να διασφαλίζεται μόνο με διατάξεις των διεθνών κειμένων,

¹¹³ Βλ. σχετικά και *Τ. Παπαδοπούλου*, Άρθρο 2 [Αρχή της μη Διάκρισης], στο: *Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος* (επιμ.), *Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, 42.

¹¹⁴ *S. Detrick*, *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, ό.π., 72.

¹¹⁵ Ομοίως, το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ δεν έχει αυτοτελή χαρακτήρα, βλ. και *Ε. Ρούκουνας*, *Διεθνής Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Εστία, Αθήνα, 1995, 194.

¹¹⁶ *F. Dall*, *Children's Right to education: Reaching the unreached*, στο: *J. Himmes* (ed.), *Implementing the Convention on the Rights of the Children*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/London/Boston, 1995, 145.

καθώς τα τελευταία παρεμποδίζουν την άρνηση των δικαιωμάτων στα παιδιά, αλλά, κυρίως, μέσω διατάξεων, που κατοχυρώνουν ειδικά δικαιώματα για τα παιδιά -όπως ακριβώς συμβαίνει και με άλλες ειδικές ομάδες πληθυσμού-, δημιουργώντας έτσι ένα «ειδικό καθεστώς¹¹⁷» (special group).¹¹⁸ Με την έννοια αυτή, η αναγνώριση των παιδιών ως ειδικής κατηγορίας δεν συνιστά τελικά «διάκριση», αλλά το αντίβαρο στις διακρίσεις, που θεσμοθέτησε η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ύστερα από μια μακρά πορεία προς την αναγνώριση της ιδιαιτερότητας της παιδικής ηλικίας, που ανατρέχει 70 χρόνια πίσω.¹¹⁹

Η αρχή του συμφέροντος του παιδιού, ιδιαίτερα ρευστή κατά την εξειδίκευσή της έννοια, που αποτελεί, όπως και τα άρθρα 2, 6 και 12 μια από τις πιο θεμελιώδεις αξίες της Σύμβασης, καταγράφεται ήδη στο άρθρο 3, τοποθέτηση που ενέχει και συμβολική σημασία, ενδεικτική της σημασία που της αποδίδεται. Η ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού – έννοιας γνωστής ήδη από το 19^ο αιώνα,- έγινε, αρχικά, κατανοητή ως ένα μέγεθος ικανό να προσδιορίσει το βαθμό παρέμβασης των γονέων και του κράτους για την προστασία του παιδιού, αφού σύμφωνα με την παραδοσιακή αντίληψη το παιδί στερείται της ικανότητας της αυτοπροστασίας, ως υπό διαμόρφωση άνθρωπος, οπότε και είναι αναγκαία η παρέμβαση των ενηλίκων στις δραστηριότητες του.¹²⁰ Στα περιορισμένα στον αριθμό διεθνή κείμενα, όπου γίνεται αναφορά στο συμφέρον του παιδιού πριν τη ΔΣΔΠ η έννοια γίνεται αντιληπτή υπό μια παραδοσιακή οπτική, δηλαδή συνδέεται με την ευημερία του παιδιού για την εξασφάλιση της οποίας όμως δικαιοδοσία έχουν οι ενήλικοι. Ακριβώς επειδή, υπό αυτή την οπτική γωνία, το συμφέρον περιορίζει την αυτονομία του παιδιού, σε πολλά διεθνή κείμενα (όπως στην ΕΣΔΑ) απουσιάζει τελείως η αναφορά της έννοιας. Το πρώτο διεθνές κείμενο, όπου γίνεται μνεία στο συμφέρον με την παραδοσιακή του

¹¹⁷ Όπως για παράδειγμα τα ειδικά καθεστώτα, που ήδη υπήρχαν, για τις γυναίκες ή τους πρόσφυγες.

E. Ρούκουνας, Η Διεθνής Προστασία των Δικαιωμάτων του Παιδιού, Εστία, Αθήνα 1995, 207.

¹¹⁸ Για τη μεταβολή της πρακτικής των δικαστηρίων στη Νότια Αφρική μετά την επικύρωση της Σύμβασης, αλλά και την ανάδειξη των παιδιών ως ειδικής κατηγορίας βλ. χαρακτηριστικά στο *J. Sloth-Nielsen*, Children's rights in the South African Courts: An overview since ratification on the UN Convention on the Rights of the Child, *International Journal of Children's Rights* 10, 2002, 137-156.

¹¹⁹ *A. Lopatka*, The Rights of the Child Are Universal, *The Perspective of the UN Convention on the Rights of the Child: M. Freeman and P. Veerman (eds)*, *The Ideologies of Children's Rights*, ό.π., 48-49 και *S. Detrick*, *The United Nations Convention on the Rights of the Child- A Guide to the "Travaux Préparatoires*, ό.π., 29.

¹²⁰ *G. Van Bueren*, *The International Law on the Rights of the Child*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1995, 45-46.

έννοια είναι, όπως προαναφέρθηκε, η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού το 1959.

Η έννοια του συμφέροντος απεκδύεται, βαθμιαία, της παραδοσιακής της διάστασης, και, πλέον, στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, συνδέεται, άμεσα, με τα δικαιώματα και τον αυτοκαθορισμό του παιδιού, όντας ανοιχτή σε νέα ανάπτυξη και νομική επεξεργασία.¹²¹ Στο εν λόγω άρθρο η σύνδεση αυτή δεν εκφράζεται βέβαια ρητά και δεν διατυπώνονται τα κριτήρια που προσδιορίζουν το συμφέρον του παιδιού («το συμφέρον το παιδιού πρέπει να αποτελεί προτεραιότητα σε όλες τις αποφάσεις που αφορούν παιδιά, είτε αυτές λαμβάνονται από νομοθετικά όργανα, διοικητικές αρχές ή δικαστήρια, είτε από δημόσιους ή ιδιωτικούς οργανισμούς κοινωνικής προστασίας...»). Ωστόσο, αν ανατρέξει κανείς στις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης, διαπιστώνει πως το άρθρο 12 της Σύμβασης, που αναφέρεται στο σεβασμό στις απόψεις του παιδιού, θεωρείται λογική συνέχεια του άρθρου 3 της Σύμβασης, αποτελώντας συγχρόνως και ένα κριτήριο για τον προσδιορισμό της ασαφούς έννοιας του συμφέροντος του παιδιού.¹²² Το άρθρο 12 όμως αναγνωρίζει το παιδί ως αυτόνομο υποκείμενο δικαιωμάτων που συμμετέχει, ανάλογα με το βαθμό ωριμότητάς τους, στη λήψη των αποφάσεων που το αφορούν. Συνεπώς, μέσω του άρθρου 12 και το άρθρο 3, συνδέεται πλέον με την δυνατότητα του παιδιού να αυτοκαθορίζεται.¹²³ Η νέα αυτή προσέγγιση της έννοιας του συμφέροντος ανατρέπει τις πατριαρχικού προσανατολισμού παραδοσιακές τάσεις προσδιορισμού των κριτηρίων του συμφέροντος, που κυριαρχούσαν στις εσωτερικές έννομες τάξεις των περισσότερων κρατών.¹²⁴

Η ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού συνδέεται εσωτερικά όχι μόνο με το άρθρο 12, αλλά και με όλα σχεδόν τα δικαιώματα που η Σύμβαση διασφαλίζει, καθώς με άμεσες ή έμμεσες αναφορές το περιεχόμενο όλων σχεδόν των δικαιωμάτων

¹²¹ Βλ. γενικά, *J. Eekelaar*, *The interests of the child and the child's wishes*, στο: *P. Alston* (ed.), *The role of dynamic self determinism σε: The best interest of the child, Reconciling Culture and Human Rights*, Oxford University Press, Unicef International Child Development Centre, Florence, 1994.

¹²² *S. Detrick*, *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, ό.π., 89.

¹²³ *A. Baratta*, *The child as subject of rights and participation in the democratic process*, στο: *J. Millios/L. Katseli/T. Pelagidise* (eds), *Rethinking Democracy and the Welfare States*, Ellinika Grammata, Athens, 1999, 364 επ.

συνδέεται με αυτήν.¹²⁵ Η εν λόγω διάταξη αποτελεί ένα κριτήριο που πρέπει να λαμβάνεται πάντα υπ' όψιν για την εφαρμογή των άλλων άρθρων, αλλά και ερμηνευτικό οδηγό για την προσέγγισή τους.¹²⁶ Επιπλέον, όπως σωστά υποστηρίζεται, το άρθρο 3 της Διεθνούς Σύμβασης και πιο ειδικά η ρήτρα του συμφέροντος με την εννοιολογική υπόσταση που διαλαμβάνει στη Σύμβαση μπορεί να λειτουργήσει και ως διαμεσολαβητική αρχή, που συμβάλει στην επίλυση των συγκρούσεων μεταξύ διαφορετικών δικαιωμάτων, όπου αυτές ανακύπτουν εντός του συνολικού θεσμικού πλαισίου της Σύμβασης,¹²⁷ δηλαδή τελεί εξισορροπητικό ρόλο μεταξύ πολλών συμφερόντων, βασισμένο στην αρχή της εξατομίκευσης.

Στη δεύτερη παράγραφο του ίδιου άρθρου (3 παρ.2), γίνεται μεία στην υποχρέωση των κρατών να εξασφαλίζουν στο παιδί την αναγκαία προστασία «λαμβάνοντας υπόψη τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των γονέων τους, των επιτρόπων του ή των άλλων προσώπων που είναι νόμιμα υπεύθυνοι για αυτό...». Η διάταξη αυτή έχει θεμελιώδη σημασία, καθώς καθιερώνει την αυτονομία της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί, η οποία, αν και σχετίζεται με τη δημόσια πολιτική για την οικογένεια, δεν ταυτίζεται με αυτή. Κατά αυτόν τον τρόπο αναγνωρίζεται και η αυτονομία του συμφέροντος του παιδιού που πλέον δεν ταυτίζεται απαραιτήτως με το συμφέρον των υπόλοιπων μελών της οικογένειας.

Σε κάποιες περιπτώσεις, μάλιστα, που παρατηρείται καταστρατήγηση του συμφέροντος του παιδιού εντός της οικογένειας, με βάση τη διατύπωση της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 3, το Κράτος φαίνεται να καλείται να αναλάβει το ρόλο του υπερασπιστή του συμφέροντος του παιδιού, ως αυτόνομου και ανεξάρτητου υποκειμένου δικαιωμάτων, «νομιμοποιούμενο» να επέμβει ακόμα και στις ενδοοικογενειακές σχέσεις. Πράγματι, η Σύμβαση δομεί ένα πλέγμα ρυθμίσεων, που εξειδικεύονται θεματικά και αναλυτικά με τέτοιο τρόπο, ώστε η παρεχόμενη προστασία να είναι όσο γίνεται πιο σύγχρονη και να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις μιας πολύμορφης διαρκώς μεταβαλλόμενης κοινωνικής πραγματικότητας. Ήδη από

¹²⁴ S. Detrick, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, ό.π., 88-89. Για μια πιο αναλυτική προσέγγιση του ζητήματος βλ. και C. R. Van Deusen, Best Interest of the Child and the Law, Pepperdine Law Review 18, 1990-199, 417-448.

¹²⁵ Ενδεικτικά, αναφέρουμε τα άρθρα 9, 18, 20, 21 και 37. Βλ σχετικά και την παρατήρηση του S. Detrick, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, ό.π., 92.

¹²⁶ Ph. Alston, Reconciliation of Culture and Human Rights, στο: Ph. Alston (ed), The Best Interest of the Child, Reconciling Culture and Human Rights, Clarendon Press, Oxford, 1994, 15-16.

το άρθρο 3, όπως φαίνεται από την ανάλυσή του, (αλλά και το άρθρο 4) διευκρινίζεται πως η Σύμβαση απευθύνεται στα Κράτη όχι απλά υπό το πρίσμα του κλασικού δημοσίου διεθνούς δικαίου δηλαδή της εντολής προς τα Κράτη να δεσμεύουν τους ιδιώτες με σχετικές ρυθμίσεις που αναπαράγουν τις κατευθυντήριες γραμμές της, λίγο πολύ όπως κάθε Κράτος τις αντιλαμβάνεται ή το συμφέρει να τις αντιλαμβάνεται, αλλά καθιστά αυτά τα ίδια –περισσότερο ίσως και από τους ιδιώτες (γονείς, συγγενείς, φίλους) υπεύθυνα για την ευημερία, την προστασία και την φροντίδα των παιδιών με υποχρέωση ουσιαστικής παρέμβασης προς το συμφέρον τους και όχι θεωρημένα από την εικόνα του «υψηλού επόπτη» των πεπραγμένων των νόμιμα υπεύθυνων για τα παιδιά προσώπων.

Τέλος, το άρθρο 3 παρ.3 αναγνωρίζει και τη «συμμετοχή» των ιδιωτικών φορέων στην παροχή υπηρεσιών προς τα παιδιά προς το συμφέρον τους και καλεί το κράτος να μεριμνήσει για την εύρυθμη λειτουργία τους.

Το δικαίωμα στη ζωή και την ανάπτυξη (άρθρο 6) αποτελεί μια ακόμη από τις διατάξεις που συγκαταλέγονται στις υπέρτερες αξίες της Σύμβασης.¹²⁸ Παρά το γεγονός πως είχε προηγηθεί η καταχώρηση του δικαιώματος σε διεθνή κείμενα, η Διεθνής Σύμβαση καινοτομεί ως προς τον τρόπο προσέγγισής του: διαφοροποιούμενη από τον παραδοσιακό-αποθετικό ορισμό του («κανείς δεν πρέπει να στερείται το δικαίωμα στη ζωή») αναγνωρίζει την υποχρέωση των Κρατών να λάβουν όλα τα δυνατά θετικά μέτρα «για να διασφαλίσουν την επιβίωση και την ανάπτυξη του παιδιού»,¹²⁹ προτείνεται και μια θετική προσέγγιση του δικαιώματος δηλαδή, όπου λαμβάνονται υπ' όψιν οι εκάστοτε οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες.¹³⁰ Οι ίδιες οι έννοιες της επιβίωσης και της ανάπτυξης, σε αντίθεση με άλλα διεθνή κείμενα, επιδέχονται στο πλαίσιο της Σύμβασης μία ευρεία ερμηνεία. Ο όρος «επιβίωση», που προτιμήθηκε από την ομάδα εργασίας αντί του όρου «ανάπτυξη», αποκτά πολύ συγκεκριμένη σημασία, στους κόλπους των Ηνωμένων Εθνών και ιδιαίτερα της UNICEF, καθώς περιλαμβάνει την «εποπτεία της ανάπτυξης, την εξασφάλιση πόσιμου νερού, τον έλεγχο των ασθενειών, το θηλασμό, την ασφάλεια, χώρο για το παιδί, τροφή και επιμόρφωση των κοριτσιών» αναγνωρίζοντας

¹²⁷ S. Detrick, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, ό.π., 92.

¹²⁸ S. Detrick, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, ό.π., 23.

¹²⁹ E/CN.4/1988/28, paras. 17-23.

¹³⁰ E/CN.4/1988/28 para. 21.

τις αντίστοιχες υποχρεώσεις στα κράτη.¹³¹ Ο όρος «ανάπτυξη», εξάλλου, περιλαμβάνει τη σωματική, αλλά και την πνευματική ανάπτυξη του παιδιού, προϋποθέτοντας όχι μόνο την εξασφάλιση της τροφής και της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης,¹³² αλλά και τη δυνατότητα βασικής εκπαίδευσης του.¹³³

Καινοτομία της Σύμβασης συνιστά το άρθρο 12, που μαζί με το άρθρο 3 αποτελεί τον πυρήνα του νέου καθεστώτος, εντάσσεται στις «γενικές αρχές» της Σύμβασης και κατοχυρώνει το δικαίωμα των ανηλίκων να εκφράζουν τις απόψεις τους ανάλογα πάντα με την ηλικία τους και το βαθμό ωριμότητάς τους (12 παρ.1) σε οποιοδήποτε ζήτημα που τους αφορά, χωρίς να τίθεται ως προϋπόθεση η κίνηση κάποιας διαδικασίας¹³⁴ (για παράδειγμα, στο σχολικό του περιβάλλον ή στο χώρο της οικογένειάς του).¹³⁵ Παράλληλα, διασφαλίζεται το δικαίωμα της προηγούμενης ακροάσεως του ανηλίκου, με την ευρεία του έννοια (12 παρ.2). Για πρώτη φορά σε υπερεθνικό επίπεδο, αναγνωρίζεται το παιδί ως αυτόνομο και αυτόβουλο υποκείμενο, που δικαιούται να συναποφασίζει για το μέλλον του και για πράξεις που το αφορούν¹³⁶ και όχι ως μικρογραφία του ενηλίκου, που απλά αναμένει την ενηλικίωσή του. Παράλληλα, στο άρθρο 12 διασφαλίζεται η δυνατότητα των παιδιών να εκφράζουν απόψεις και ως συλλογική οντότητα σε διάφορα ζητήματα, π.χ στον αθλητισμό, στη διαμόρφωση των συνθηκών εκπαίδευσής τους, στο πλαίσιο της ιδρυματικής προστασίας κ.α.

Η παιδική ηλικία αντιμετωπίζεται, δηλαδή, ως μια περιοχή διευρυνόμενου αυτοκαθορισμού, ανάλογου με τον βαθμό ωριμότητας και την ηλικία του παιδιού, ο οποίος απλά φτάνει στην απόλυτη μορφή του κατά την ενηλικίωση. Μέχρι την έλευσή της, όμως, στα επιμέρους στάδια, η γνώμη του παιδιού αποτελεί ένα από τα

¹³¹ Για την σημασία του όρου «επιβίωση» βλ. και E/CN.4/1989/48, para 88.

¹³² Πιο αναλυτικά βλ. και P. Veerman, *The Rights of the Child and the Changing Image of Childhood*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1992, 190.

¹³³ E. Τσιουμάνη, Άρθρο 6 [Δικαίωμα στη ζωή και στην ανάπτυξη], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), *Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη*, ό.π., 65.

¹³⁴ P. Veerman, *The Rights of the Child and the Changing Image of Childhood*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1992, 193.

¹³⁵ Για το ζήτημα της συμμετοχής του παιδιού και της έκφρασης της γνώμης του βλ. και M. Rauch Kallat, J. W. Pichler (eds), *Entwicklungen in den Rechten der Kinder im Hinblick auf das UN-Übereinkommen über die Rechten des Kindes*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1994, 573.

¹³⁶ M. F. Lucker Babel, *Right of the Child to Express Views and to Be Heard: An attempt to interpret Article 12 of the UN Convention on the Rights of the Child*, *International Journal of Children's Rights* 3, 1995, 391-404.

βασικά κριτήρια για τον προσδιορισμό του συμφέροντός του,¹³⁷ στο οποίο προσδίδεται κατά αυτόν τον τρόπο ένας βαθμός αυτοτέλειας. Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, μάλιστα, διευκρινίζει πως το δικαίωμα του παιδιού να εκφράζει ελεύθερα τη γνώμη του δεν αφορά μόνο στα παιδιά μεγαλύτερης, αλλά και μικρότερης ηλικίας. Στο σχετικά σχόλιό της (No 7 (2005)), που αφορά στην εφαρμογή των δικαιωμάτων της Σύμβασης και στα παιδιά πολύ μικρής ηλικίας, (την οποία ορίζει από τη γέννηση ως το 8^ο έτος της ηλικίας του παιδιού), παρατηρεί πως, σε πολλές χώρες, κυριαρχεί η παραδοσιακή αντίληψη ότι τα παιδιά πολύ μικρής ηλικίας αποτελούν απλά αντικείμενα προστασίας, εκπαίδευσης και κοινωνικοποίησης. Ωστόσο, η Επιτροπή διευκρινίζει πως, ακόμη και τα πολύ μικρά παιδιά «μπορούν να κάνουν επιλογές, και να εκφράζουν τα συναισθήματά τους, τις επιθυμίες τους...» με το δικό τους τρόπο και, γι' αυτό ακριβώς το λόγο, παρακινεί τα Κράτη να τα καθοδηγούν και να τα ενθαρρύνουν, ώστε να εκφράζουν τις απόψεις τους, υιοθετώντας, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται μια «παιδοκεντρική» συμπεριφορά.¹³⁸

iv) Το παιδί ως φορέας αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων με ικανότητα αυτοπρόσωπης άσκησης στο πλαίσιο της ΔΣΔΠ.

Εκτός από το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης, του άρθρου 12, (που μαζί με τα άρθρα 2, 3 και 6 αποτελούν τις «υπέρτερες» αξίες της Σύμβασης), στο πρώτο μέρος της Σύμβασης κατοχυρώνονται και μια σειρά άλλων αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων του παιδιού στα άρθρα 7, 8, 13, 14, 15, 17, 17 και 37^α.

Με την κατοχύρωση του δικαιώματος του παιδιού στο όνομα και στην ιθαγένεια και του δικαιώματός του να γνωρίζει τους γονείς του (άρθρο 7 της Σύμβασης) προσδιορίζεται η ταυτότητα του, καθώς διασφαλίζεται η σύνδεσή του με μια έννομη τάξη (δικαίωμα στην ιθαγένεια), αλλά και με συγκεκριμένα πρόσωπα (δικαίωμα να γνωρίζει τους γονείς του). Η διασφάλιση της ταυτότητας αποκτά και νομική σημασία: το παιδί δεν έχει απλά και μόνο βιολογική υπόσταση, αλλά καθίσταται νομική οντότητα, φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.¹³⁹ Τα Κράτη

¹³⁷ N. H. Kaufman and M. G. Flekkoy, Participation Rights of the Child: Psychological and Legal Considerations, *Child Legal Rights Journal* 18, 1998, 17.

¹³⁸ General Comment No 7 (2005): 01/11/2005, CRC/C/GC/7. (General Comments), Committee on the Rights of the Child, Forty-First Session, 9-27 January 2006.

¹³⁹ Δ. Κατραμάδος, Άρθρο 7 [Δικαίωμα στο όνομα και στην ιθαγένεια Δικαίωμα να γνωρίζει τους γονείς του] στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ό.π., 73.

Μέλη καλούνται να αναλάβουν την υποχρέωση να σεβαστούν το δικαίωμα του παιδιού για διατήρηση της ταυτότητάς του (ιθαγένεια, όνομα, οικογενειακές σχέσεις), χωρίς παράνομη ανάμιξη και να του παράσχουν υποστήριξη για την αποκατάσταση της σε περίπτωση που στερείται παράνομα στοιχεία που την συνιστούν (άρθρο 8). Η καταχώρηση του δικαιώματος στην ταυτότητα προτάθηκε από την Αργεντινή, λόγω μιας συγκεκριμένης, οδυνηρής, ιστορικής εμπειρίας, της εξαφάνισης χιλιάδων παιδιών κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας, κατά τη δεκαετία του 1970, τα οποία δολοφονήθηκαν, εγκαταλείφθηκαν ή δόθηκαν σε άτεκνα ζευγάρια.¹⁴⁰ Ήδη, συνδέεται με το πρόβλημα της απαγωγής παιδιών, το οποίο έχει λάβει πλέον ανησυχητικές διαστάσεις, κυρίως σε περίοδο ενόπλων συρράξεων.

Στο άρθρο 13 κατοχυρώνεται, για πρώτη φορά διεθνώς, το δικαίωμα του παιδιού στην ελευθερία της έκφρασης, που εμπεριέχει τόσο την ελευθερία αναζήτησης πληροφοριών όσο και την ελευθερία πρόσβασης (λήψης και διάδοσης) των πληροφοριών υπό οποιαδήποτε μορφή¹⁴¹ και χωρίς χωρικούς περιορισμούς. Θεμελιώδης αρχή του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι η δυνατότητα πρόσβασης στην ενημέρωση, σχετικά με τα θέματα για τα οποία λαμβάνονται αποφάσεις. Το άρθρο 13 κατοχυρώνει το εν λόγω δικαίωμα επί ευρύτατης ποικιλίας ζητημάτων και το διευρύνει, ώστε να περιλαμβάνει το δικαίωμα πρόσβασης στις κάθε είδους πληροφορίες και στην ελεύθερη έκφραση ιδεών και απόψεων, που θεωρείται πως συντελούν στη λήψη ορθότερων αποφάσεων. Η Σύμβαση απορρίπτει εξίσου κατηγορηματικά τη λογοκρισία, που νοθεύει τη διαδικασία λήψης δημοκρατικών αποφάσεων, κατά τον ίδιο τρόπο που η σχετική απαγόρευση ισχύει και για τους ενήλικους.¹⁴² Είναι χαρακτηριστικό πως το άρθρο 13 διακρίνεται για την ευρύτητα του πεδίου εφαρμογής και την καθολική του ισχύ του, που καταλαμβάνει ακόμα και το πεδίο της τέχνης, αλλά και την ελευθερία της μη υιοθέτησης άνωθεν επιβεβλημένων απόψεων.¹⁴³ Οι μόνοι περιορισμοί του δικαιώματος, που θεσπίζονται στη δεύτερη παράγραφο του εν λόγω άρθρου, αφορούν «στο σεβασμό των δικαιωμάτων και της υπόληψης των άλλων», καθώς και στη «διαφύλαξη της εθνικής

¹⁴⁰ P. Veerman, *The Rights of the Child and the Changing Image of Childhood*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1992, 192.

¹⁴¹ N. H. Kaufman and M. G. Flekkoy, *Participation Rights of the Child: Psychological and Legal Considerations*, *Child Legal Rights Journal* 18, 1998, 17.

¹⁴² N. H. Kaufman and M. G. Flekkoy, *Participation Rights of the Child: Psychological and Legal Considerations*, ό.π., 18.

¹⁴³ D. Moshman, *A First Amendment Analysis*, in: *Children's Intellectual Rights*, Wiley & Sons, San Francisco, 1986, 28.

ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας και των δημοσίων ηθών». Οι περιορισμοί του δικαιώματος ερμηνεύονται εξαιρετικά στενά, παρά το γεγονός πως η επιφύλαξη της δημόσιας ασφάλειας είναι μάλλον νομικά ασαφής.

Η αναγνώριση του παιδιού ως φορέα της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας (άρθρο 14) αποτελεί ένα κατεξοχήν συμμετοχικό δικαίωμα, άρρηκτα συνδεδεμένο με την αξίωση του ατόμου για μη παρέμβαση του κράτους στην ιδιωτική του σφαίρα. Η σαφής τοποθέτηση των συντακτών της Σύμβασης περί του καθοδηγητικού μόνο και όχι του αποφασιστικού ρόλου των γονέων,¹⁴⁴ κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του παιδιού, κατά την άσκηση του εν λόγω δικαιώματος, (14 παρ.2) αποκλείει την άσκησή του δι' αντιπροσώπων. Το ζήτημα της θρησκευτικής ελευθερίας και της θρησκευτικής πίστης αποτελεί πεδίο κατεξοχήν άσκησης της γονικής μέριμνας και της εξουσίας του κηδεμόνα. Με την επιβεβαίωση του δικαιώματος του παιδιού να συμμετέχει αυτόνομα στη διαμόρφωσή της στο πλαίσιο της Σύμβασης, αναδεικνύεται για ακόμη μια φορά η αυτοτέλεια της προσωπικότητάς του, καθώς δεν επιτρέπει την υποκατάστασή του στην άσκηση του δικαιώματος του.¹⁴⁵ Το δικαίωμα μπορεί να περιοριστεί μόνο από το νόμο, αποκλειστικά για λόγους δημόσιας ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας, των δημοσίων ηθών ή των ελευθεριών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των άλλων (άρθρο 14 παρ.3).¹⁴⁶

Για πρώτη φορά σε υπερεθνικό επίπεδο κατοχυρώνονται στη Σύμβαση δικαιώματα συλλογικής δράσης (άρθρο 15), δηλαδή το δικαίωμα στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι (συνένωσης) και του συνέρχεσθαι (συνάθροισης), καθώς καμία από τις προϋπάρχουσες αναφορές (άρθρο 20 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και 20, 21 του Διεθνούς Σύμφωνου για τα Ατομικά και Πολιτικά δικαιώματα) δεν εγγυάται τα δικαιώματα αυτά ειδικά για το παιδί. Μάλιστα, για την άσκηση των δικαιωμάτων συλλογικής δράσης και με στόχο να διασφαλισθεί αποτελεσματικά το εν λόγω δικαίωμα, δεν τίθενται ειδικοί περιορισμοί σχετιζόμενοι

¹⁴⁴ *N. H. Kaufman and M. G. Flekkoy, Participation Rights of the Child: Psychological and Legal Considerations, Child Legal Rights Journal 18, 1998, 17.*

¹⁴⁵ *Τ. Παπαδοπούλου, Άρθρο 14 [Ελευθερία σκέψης συνείδησης και θρησκείας], σε: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ό.π., 140.*

¹⁴⁶ Κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες του εν λόγω άρθρου διατυπώθηκαν πολλές ενστάσεις, κυρίως από το Ισλάμ, που θεωρούσε πως η συγκεκριμένη διάταξη είναι αντίθετη με το Κοράνι, βλ. πιο αναλυτικά *C. P. Cohen, Natural Law and Legal Positivism, στο: M. Freeman and*

με την ηλικία τους,¹⁴⁷ το βαθμό ωριμότητας του παιδιού ή την καθοδήγηση των γονιών, αλλά ισχύουν οι ίδιοι γενικού περιεχομένου περιορισμοί του άρθρου 14 παρ.3, που προαναφέρθηκαν. Οι συντάκτες της Σύμβασης, προφανώς αντιλαμβανόμενοι ότι, από τη φύση τους, τα συγκεκριμένα δικαιώματα αφορούν κυρίως στους εφήβους, αποφεύγουν να περιορίσουν αυτήν την ελευθερία με οποιοδήποτε τρόπο, επιλογή που εμπεριέχει πιθανότατα και ένα συμβολισμό,¹⁴⁸ καταδεικνύοντας τη μεγάλη σημασία που της αποδίδουν για την κοινωνικοποίηση των νέων. Η εν λόγω διάταξη διαφέρει ως προς τις υπόλοιπες, που κατοχυρώνουν επίσης συμμετοχικά δικαιώματα του παιδιού ως προς το εξής: το συμμετοχικό δικαίωμα του παιδιού στα δικαιώματα συλλογικής δράσης δεν ασκείται ατομικά, αλλά μέσω της συμμετοχής του σε κάποιες διαδικασίες ως μέλους ενός συνόλου, που του παρέχει τη δυνατότητα να εξοικειώνεται με τις δημοκρατικές διαδικασίες και τη δυναμική της ομάδας.¹⁴⁹

Ο σεβασμός στην ιδιωτική ζωή του παιδιού, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 16 της Σύμβασης, αποτελεί καινοτομία της, που έγκειται κατά κύριο λόγο στην προστασία της ιδιωτικής σφαίρας του παιδιού όχι μόνο από τις αυθαίρετες και παράνομες επεμβάσεις, που προέρχονται από το Κράτος (16 παρ.1), αλλά και από τρίτους, ιδιώτες (16 παρ.2), έναντι των οποίων «το παιδί δικαιούται να προστατεύεται από το νόμο». Είναι χαρακτηριστικό πως η αρχική εκδοχή του άρθρου προστάτευε τόσο το παιδί όσο και τους γονείς από τις παράνομες ή αυθαίρετες παρεμβάσεις στην ιδιωτική του ζωή,¹⁵⁰ διατύπωση που τροποποιήθηκε προς την κατεύθυνση της αυτοτελούς προστασίας του παιδιού το 1988, πιστοποιώντας για μια ακόμη φορά την αναγνώριση της αυτονομίας της προσωπικότητας του παιδιού, που διαπνέει τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Το παιδί είναι ο βασικός παράγοντας που προκρίνεται στο άρθρο αυτό της Σύμβασης ως εκείνος που καθορίζει τι συνιστά για το ίδιο η ιδιωτικότητα.¹⁵¹

P. Veerman (eds), The Perspective of the UN Convention on the Rights of the Child: The Ideologies of Children's Rights, 1992, 63.

¹⁴⁷ *G. Van Bueren, The International Law on the Rights of the Child, ό.π., 144.*

¹⁴⁸ *Αικ. Σγουρίδου, Άρθρο 15 [Ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και της ειρηνικής συνάθροισης], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ό.π., 148.*

¹⁴⁹ *N. H. Kaufman and M. G. Flekkoy, Participation Rights of the Child: Psychological and Legal Considerations, Child Legal Rights Journal 18, 1998, 18.*

¹⁵⁰ UN Doc. E/1982/12/Add.1, Part C at para 118 (1982).

¹⁵¹ *N. H. Kaufman and M. G. Flekkoy, Participation Rights of the Child: Psychological and Legal Considerations, Child Legal Rights Journal 8, 1998, 18.*

Τέλος, το άρθρο 17 αναγνωρίζει, με τη μορφή κατευθυντήριων αρχών τη σημασία του έργου, που επιτελούν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης στην κοινωνική, πνευματική και ηθική ευημερία του παιδιού, αλλά και στη σωματική και ψυχική του υγεία, ενώ ενθαρρύνει τη διάδοση πληροφοριών, που παρουσιάζουν πολιτισμική και κοινωνική χρησιμότητα για το παιδί. Η διάταξη αυτή θα πρέπει να ερμηνεύεται με ευρύτητα, καθώς εκτός από την διάδοση πληροφοριών, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης θα μπορούσαν να διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στην παρακολούθηση της εφαρμογής της Σύμβασης από τα Κράτη Μέλη με σχετικές ενημερωτικές εκπομπές, με την προώθηση της συμμετοχής των ίδιων των παιδιών σε τέτοιες εκπομπές, με την παροχή κατάλληλης ένδειξης περί της καταλληλότητας ή ακαταλληλότητας διαφόρων εκπομπών, ώστε να προστατεύεται το συμφέρον του παιδιού κ.α.¹⁵²

ν) Η επιστροφή στην αλληλεξάρτηση μεταξύ ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων: τα κοινωνικά δικαιώματα του παιδιού.

Την καταχώρηση των ατομικών δικαιωμάτων, που αναλύθηκαν παραπάνω, ακολουθεί η καταγραφή των κοινωνικών δικαιωμάτων, στα άρθρα 23-29 και στο άρθρο 31 της Σύμβασης. Οι αρχικές ιδέες περί αλληλεξάρτησης μεταξύ των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων με τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά δικαιώματα, που διαδηλώθηκαν αρχικά στην Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948) είχαν εγκαταλειφθεί συνεπεία του Ψυχρού Πολέμου, και στα δυο Διεθνή Σύμφωνα του 1966, οι δυο δέσμες δικαιωμάτων διαιρέθηκαν τεχνητά σε δύο χωριστά σύμφωνα. Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού συνιστά μια επιστροφή στις αρχικές αυτές ιδέες περί αλληλεξάρτησης των ατομικών και των κοινωνικών δικαιωμάτων (άρθρα 23-29 και 31),¹⁵³ καθώς δεν είναι απλώς η ευρύτερα επικυρωμένη συνθήκη για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά, κυρίως, και η πρώτη μεταψυχροπολεμική συνθήκη ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διαποτισμένη από την αισιοδοξία και την ελπίδα για ένα καλύτερο κόσμο, που υπήρχαν την επομένη του τέλους του Ψυχρού Πολέμου.

¹⁵² *T. Hammarberg*, Children, the UN Convention and the Media, *The International Journal of Children's Rights* 5, 1997, 259-269. Εξαιρετικά σημαντική προς την κατεύθυνση αυτή είναι η δημιουργία του κέντρου "Nordicom" της Unesco, που ασχολείται, μεταξύ άλλων και με την προστασία των παιδιών από «τη βία στην οθόνη», Nordicom, Nordic Information Centre for Media and Communication Research, Goteborg University.

¹⁵³ *M. Grahn-Farley*, International Child Rights at Home & Abroad: A Symposium on the UN Convention on the Rights of the Child, *Capital University Law Review* 30, 2002, 662.

Στο άρθρο 23 αναγνωρίζει το δικαίωμα των ανάπηρων παιδιών να είναι αποδέκτες ειδικής φροντίδας και παροχών, ώστε να διασφαλίζεται η αυτονομία τους, ένα αξιοπρεπές επίπεδο ζωής, η κοινωνικοποίησή τους και η ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Για πρώτη φορά σε διεθνές κείμενο σχετικό με τα ανθρώπινα δικαιώματα εμπεριέχεται η αναπηρία ως λόγος μη διάκρισης (άρθρο 2, αρχή της μη διάκρισης) και γίνεται ειδική μνεία στις ανάγκες και στα δικαιώματα όχι γενικά των ατόμων, αλλά των παιδιών με αναπηρία (άρθρο 23),¹⁵⁴ ζήτημα το οποίο αποτέλεσε αντικείμενο εντατικής ενασχόλησης της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού.¹⁵⁵ Μάλιστα, για το λόγο αυτό στο ίδιο άρθρο, που έτυχε ευρείας αποδοχής και δε διατυπώθηκε επιφύλαξη από κανένα κράτος-μέλος,¹⁵⁶ τα συμβαλλόμενα Κράτη καλούνται να συνεργαστούν σε διεθνές επίπεδο με ανταλλαγή πληροφοριών, ώστε να βελτιώσουν την παρεχόμενη προστασία στα πνευματικώς ή σωματικώς ανάπηρα παιδιά. Στο σχετικό Γενικό Σχόλιο της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού¹⁵⁷ τονίζεται πως η προστασία θα πρέπει να περιλαμβάνει τη λήψη μέτρων για την αποτελεσματική πρόσβασή τους στην εκπαίδευση, στις υπηρεσίες υγείας, την προετοιμασία τους για το χώρο της εργασίας και δημιουργία δυνατοτήτων για τη δημιουργική τους απασχόληση. Το δικαίωμα του παιδιού στην υγεία και στις ιατρικές υπηρεσίες (άρθρο 24) προωθείται με την ανάληψη μέτρων από τα συμβαλλόμενα Κράτη με στόχο την μείωση της βρεφικής και παιδικής θνησιμότητας, την εξασφάλιση σε κάθε παιδί της πρωτοβάθμιας περίθαλψης, τη διασφάλιση θρεπτικών τροφών και πόσιμοι νερού, την παροχή κατάλληλων ιατρικών υπηρεσιών στις μητέρες πριν και μετά τον τοκετό, τη διαπαιδαγώγηση γονέων και παιδιών σε θέματα υγείας, την ανάπτυξη πρόληψης και οικογενειακού προγραμματισμού, καθώς και την κατάργηση πρακτικών, που βλάπτουν την υγεία των παιδιών. Από τις παραπάνω αναφορές, καθίσταται σαφές πως η υγεία δεν αντιμετωπίζεται μόνο ως ζήτημα σχετιζόμενο με τις ιατρικές υπηρεσίες, αλλά και με την κοινωνική και οικονομική ζωή.¹⁵⁸ Επιπλέον, τα συμβαλλόμενα κράτη είναι υποχρεωμένα να προβούν στην κατάργηση πιθανών διακρίσεων, καθώς το δικαίωμα στην υγεία και στις ιατρικές

¹⁵⁴ General Comment No 9 (2006), The Rights of children with disabilities, CRC/C/GC/9, 29 September 2006.

¹⁵⁵ *W. Vandenhoe*, Non-Discrimination and Equality in the View of the UN Human Rights Treaty Bodies, Antwerpen/Oxford, Intersentia, 2005, 170-172.

¹⁵⁶ General Comment No 9 (2006), The Rights of children with disabilities, CRC/C/GC/9, 29 September 2006.

¹⁵⁷ General Comment No 9 (2006), The Rights of children with disabilities, CRC/C/GC/9, 29 September 2006.

¹⁵⁸ Βλ. και *G. Van Bueren*, The International Law on the Rights of the Child, ό.π., 297.

υπηρεσίες αφορά στο κάθε παιδί, ανεξάρτητα από διάκριση φυλής, χρώματος, φύλου, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών πεποιθήσεων, καταγωγής του ή «οποιασδήποτε κατάστασης». (συνδυαστική εφαρμογή της υπέρτερης αξίας της μη διάκρισης του άρθρου 2 και του άρθρου 24). Σύμφωνα μάλιστα με την ερμηνεία της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, στην έννοια της «οποιασδήποτε κατάστασης» του άρθρου 2 περιλαμβάνεται η περίπτωση όπου ένα παιδί είναι φορέας του ιού HIV/AIDS ή και οι γονείς του. Συνεπώς, όπως υποστηρίζει η Επιτροπή, οι νομοθετικές ρυθμίσεις, οι στρατηγικές, αλλά και οι σχετικές πρακτικές πρέπει να απευθύνονται σε όλους ανεξάρτητα από διακρίσεις και να συμβάλουν στην καταπολέμηση της ασθένειας, όπως και να προωθούν κατάλληλης μορφής διαπαιδαγώγηση και εκπαίδευση, που θα μεταβάλλει τις ρατσιστικές συμπεριφορές απέναντι στην ασθένεια.¹⁵⁹

Στο άρθρο 27 της Διεθνούς Σύμβαση αναγνωρίζεται το δικαίωμα του παιδιού για ένα κατάλληλο επίπεδο διαβίωσης, που εγγυάται τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξη του. Η ευθύνη για την επίτευξη αυτού του στόχου ανατίθεται στους γονείς (άρθρο 27 παρ.1), αλλά και στο Κράτος (άρθρο 27 παρ.2).¹⁶⁰ Το Κράτος μέσω της διαμόρφωσης ενός κατάλληλου συστήματος κοινωνικής προστασίας (άρθρο 26 της Σύμβασης, κοινωνική ασφάλιση) καλείται να αναλάβει ένα διττό ρόλο: αφενός, να βοηθήσει τους γονείς και τα άλλα πρόσωπα που είναι υπεύθυνα για το παιδί να εφαρμόσουν το δικαίωμα, να ενεργοποιήσει δηλαδή μηχανισμούς αναδιανεμητικής δικαιοσύνης, ώστε η διασφάλιση ενός αξιοπρεπούς βιοτικού επιπέδου να μην εξαρτάται από την οικογενειακή του κατάσταση¹⁶¹ και αφετέρου να προσφέρει «σε περίπτωση ανάγκης υλική βοήθεια και προγράμματα

¹⁵⁹ “All the above-mentioned discriminatory practices are violations of children’s rights under the Convention. Article 2 of the Convention obliges States parties to ensure all the rights set forth in the Convention without discrimination of any kind, “irrespective of the child’s or his or her parent’s or legal guardian’s race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national, ethnic or social origin, property, disability, birth or other status”. The Committee interprets “other status” under article 2 of the Convention to include HIV/AIDS status of the child or his/her parent(s). Laws, policies, strategies and practices should address all forms of discrimination that contribute to increasing the impact of the epidemic. Strategies should also promote education and training programmes explicitly designed to change attitudes of discrimination and stigmatization associated with HIV/AIDS, General Comment NO. 3 (2003), HIV/AIDS and the rights of the child, CRC/GC/2003/3, 17 March 2003, 3.

¹⁶⁰ General comment No. 4 (2003), Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child, Introduction CRC/GC/2003/4, 1 July 2003, 9.

¹⁶¹ J. Qvortrup, Monitoring Childhood: Its social, economic and political features, στο: E. Verhellen (ed.), Monitoring Children’s Rights, Martinus Nijhoff, 1996, 44.

υποστήριξης» είτε με προγράμματα πρόνοιας είτε με προγράμματα αποκατάστασης.¹⁶²

Το άρθρο 28 εγγυάται το δικαίωμα του παιδιού στην δωρεάν εκπαίδευση (28^α) και την υποχρέωση των κρατών να εξασφαλίζουν σε όλους την πρόσβαση τόσο στη δευτεροβάθμια (28β) όσο και στην τριτοβάθμια (28γ) εκπαίδευση. Επίσης, διευρύνει τους ορίζοντες των παιδιών στους καίριους τομείς της επαγγελματικής και σχολικής ενημέρωσης και του προσανατολισμού, ενώ παράλληλα συμβάλλει στη μείωση του αριθμού των παιδιών, που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους.¹⁶³ Μάλιστα, κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης υποστηρίχθηκε πως το άρθρο 28 συνδέεται με το άρθρο 31, που αναγνωρίζει στο παιδί το δικαίωμα στην ανάπαυση και το παιχνίδι, καθώς θεωρήθηκε πως η μείωση των σχολικών ωρών διασφαλίζει πιο αποτελεσματικά το δικαίωμα στην ψυχαγωγία.¹⁶⁴

Οι σκοποί της εκπαίδευσης ορίζονται στο άρθρο 29 της Διεθνούς Σύμβασης και εντοπίζονται κυρίως στην ανάπτυξη της προσωπικότητας και των ταλέντων του παιδιού. Σε σχετικό σχόλιο της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με τους σκοπούς της εκπαίδευσης δίνεται μια πολύ ευρεία και ενδιαφέρουσα προσέγγιση των σκοπών του άρθρου 29 κατά την οποία στο σχολικό περιβάλλον θα πρέπει να προωθείται «πνεύμα κατανόησης, ειρήνης και ανεκτικότητας» ενώ η παρεχόμενη εκπαίδευση θα πρέπει να είναι «επικεντρωμένη στο παιδί, φιλική προς το παιδί, ... τέτοια ώστε να ενθαρρύνει το παιδί να ασκεί τα δικαιώματά του¹⁶⁵ και να προωθεί μια πολιτισμική πραγματικότητα εμπνεόμενη από τις αξίες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων».¹⁶⁶

¹⁶² Α. Καϊδατζής, Άρθρο 27 [Ανάπτυξη παιδιού/Δικαίωμα για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ό.π., 286.

¹⁶³ General comment No. 4 (2003), Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child, Introduction, CRC/GC/2003/4, 1 July 2003, 10.

¹⁶⁴ S. Detrick, The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the "Travaux Préparatoires", ό.π., 416. Πολύ διαφωτιστικά στοιχεία για την εφαρμογή των άρθρων 28 και 29 της Σύμβασης στα Κράτη-Μέλη βλ. στους L. P. Scherer & S. N. Hart, Reporting to the UN-Committee on the Rights of the Child-analyses of the first 49 State Party Reports on the education articles of the Convention on the Rights of the Child and a proposition for an experimental reporting system for education, The International Journal of Children's Rights 7, 1999, 349-363.

¹⁶⁵ Η υπογράμμιση δεν υπάρχει στο πρωτότυπο κείμενο.

¹⁶⁶ General Comment No 1 (2001): 17/04/2001, CRC/C/GC/2001/1. (General Comments), Committee on the Rights of the Child, 17 April 2001.

υποστήριξης» είτε με προγράμματα πρόνοιας είτε με προγράμματα αποκατάστασης.¹⁶²

Το άρθρο 28 εγγυάται το δικαίωμα του παιδιού στην δωρεάν εκπαίδευση (28^α) και την υποχρέωση των κρατών να εξασφαλίζουν σε όλους την πρόσβαση τόσο στη δευτεροβάθμια (28β) όσο και στην τριτοβάθμια (28γ) εκπαίδευση. Επίσης, διευρύνει τους ορίζοντες των παιδιών στους καίριους τομείς της επαγγελματικής και σχολικής ενημέρωσης και του προσανατολισμού, ενώ παράλληλα συμβάλλει στη μείωση του αριθμού των παιδιών, που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους.¹⁶³ Μάλιστα, κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης υποστηρίχθηκε πως το άρθρο 28 συνδέεται με το άρθρο 31, που αναγνωρίζει στο παιδί το δικαίωμα στην ανάπαυση και το παιχνίδι, καθώς θεωρήθηκε πως η μείωση των σχολικών ωρών διασφαλίζει πιο αποτελεσματικά το δικαίωμα στην ψυχαγωγία.¹⁶⁴

Οι σκοποί της εκπαίδευσης ορίζονται στο άρθρο 29 της Διεθνούς Σύμβασης και εντοπίζονται κυρίως στην ανάπτυξη της προσωπικότητας και των ταλέντων του παιδιού. Σε σχετικό σχόλιο της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με τους σκοπούς της εκπαίδευσης δίνεται μια πολύ ευρεία και ενδιαφέρουσα προσέγγιση των σκοπών του άρθρου 29 κατά την οποία στο σχολικό περιβάλλον θα πρέπει να προωθείται «πνεύμα κατανόησης, ειρήνης και ανεκτικότητας» ενώ η παρεχόμενη εκπαίδευση θα πρέπει να είναι «επικεντρωμένη στο παιδί, φιλική προς το παιδί, ... τέτοια ώστε να ενθαρρύνει το παιδί να ασκεί τα δικαιώματά του¹⁶⁵ και να προωθεί μια πολιτισμική πραγματικότητα εμπνεόμενη από τις αξίες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων».¹⁶⁶

¹⁶² Α. Καϊδατζής, Άρθρο 27 [Ανάπτυξη παιδιού/Δικαίωμα για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής], στο: Π. Νάσκου-Περάκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ό.π., 286.

¹⁶³ General comment No. 4 (2003), Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child, Introduction, CRC/GC/2003/4, 1 July 2003, 10.

¹⁶⁴ S. Detrick, The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the "Travaux Préparatoires", ό.π., 416. Πολύ διαφωτιστικά στοιχεία για την εφαρμογή των άρθρων 28 και 29 της Σύμβασης στα Κράτη-Μέλη βλ. στους L. P. Scherer & S. N. Hart, Reporting to the UN-Committee on the Rights of the Child-analyses of the first 49 State Party Reports on the education articles of the Convention on the Rights of the Child and a proposition for an experimental reporting system for education, The International Journal of Children's Rights 7, 1999, 349-363.

¹⁶⁵ Η υπογράμμιση δεν υπάρχει στο πρωτότυπο κείμενο.

¹⁶⁶ General Comment No 1 (2001): 17/04/2001, CRC/C/GC/2001/1. (General Comments), Committee on the Rights of the Child, 17 April 2001.

- vi) Μια εξελεγμένη μορφή προστασίας του παιδιού στο πλαίσιο της οικογένειας: το παιδί ως αυθύπαρκτο μέλος της.

Εκτός από τις αναφορές της Σύμβασης στα Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, που ήδη αναλύθηκε, μια ομάδα άρθρων της (άρθρα 5, 18 παρ.1 και 2, 9, 10, 11, 27 παρ.4, 20, 21, 2519, 39) είναι αφιερωμένα στην οικογένεια και στις εναλλακτικές μορφές προστασίας του παιδιού. Πιο ειδικά, στο άρθρο 18 συγκεφαλαιώνεται η δικαϊκή αρχή της από κοινού ευθύνης των γονέων για την απρόσκοπτη ανατροφή του παιδιού. Η παράμετρος αυτή της Διεθνούς Σύμβασης είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, γιατί αποτελεί πολύτιμο κεκτημένο και δίνει το στίγμα του οικογενειακού δικαίου διεθνώς. Πιστοποιείται, δηλαδή, και αποκτά status διεθνούς δικαίου μία εξέλιξη, καθόλου αυτονόητη για δεκάδες κράτη έως πριν από μερικές δεκαετίες, δηλαδή μία μετατόπιση της υποχρέωσης, αλλά και του δικαιώματος ανατροφής του παιδιού από τον πατέρα καταρχήν και στους δυο γονείς από θέση ισοτιμίας. Το άρθρο 18 σηματοδοτεί την ρήξη με την παραδοσιακή νομική θεωρία της patria potestas, που όπως και οι περισσότεροι θεσμοί του ρωμαϊκού δικαίου, διαπότισαν βαθιά την ευρωπαϊκή νομική σκέψη και καθόρισαν την ίδια τη φυσιογνωμία του δικαίου των νεώτερων χρόνων.¹⁶⁷ Η ίδια η λέξη «ευθύνη» παραμερίζει τον όρο εξουσία (potestas) αναθέτοντας καθήκοντα και υποχρεώσεις και στους δυο γονείς. Από την εποχή που ο πατέρας ασκούσε εξουσία στο παιδί, εξουσία η οποία εκτεινόταν πέρα από την ενηλικίωσή του και σε ζητήματα προσωπικού δικαίου, με αποκλεισμό της μητέρας, με τη Διεθνή Σύμβαση, επισημοποιείται το πέρασμα στην εποχή που από κοινού και ισότιμα οι γονείς αναλαμβάνουν τη μέριμνα του παιδιού με σκοπό τη διάπλασή του ως ολοκληρωμένης και αυτόνομης προσωπικότητας.

Σε στενότερη σχέση με την αρχή περί της κοινής ευθύνης των γονέων για το παιδί (άρθρο 18), πάντα με γνώμονα και κατευθυντήρια αρχή την αρμονική και ισόρροπη ανάπτυξή του, γύρω από την οποία δομείται το νομικό σύστημα της Διεθνούς Σύμβασης, τελεί το άρθρο 20, που αφορά στην πρόνοια για την εναλλακτική επιμέλεια του παιδιού. Συγκεκριμένα στο άρθρο 20 παρ.1 αναφέρεται ρητά ότι κάθε παιδί που στερείται, οριστικά ή προσωρινά, το οικογενειακό του

¹⁶⁷ Φυσικά, η συστηματικότητα του ρωμαϊκού δικαίου συνέβαλε τα μέγιστα στην ύπαρξη δικαϊκής υποδομής. Ωστόσο, αναχρονιστικές ρυθμίσεις του στοίχειωσαν την φυσιογνωμία του σύγχρονου δικαίου, κυρίως η αναντιστοιχία τους με την κοινωνική πραγματικότητα.

περιβάλλον ή για το δικό του συμφέρον δεν είναι δυνατό να παραμείνει σε αυτό, δικαιούται ειδικής προστασίας.

Η εναλλακτική επιμέλεια (παρ.2), υπηρετεί την αρχή της αρμονικής ανάπτυξης προς το συμφέρον του παιδιού σε όσο γίνεται ιδανικό περιβάλλον και προορίζεται να το αναπληρώνει ή να το υποκαθιστά, πράγμα που φανερώνει τη σπουδαιότητα που αποδίδει στην ύπαρξή του η Σύμβαση.¹⁶⁸ Επειδή δε ακριβώς εφαρμόζεται σε ειδικές περιπτώσεις, δηλαδή παιδιά χωρίς γονείς και παιδιά που βρέθηκαν σε προφανώς ακατάλληλο οικογενειακό περιβάλλον, η διατύπωση της διάταξης εμφανίζει εξαιρετική ελαστικότητα και επιδέχεται ερμηνείας, διότι συμπληρώνει, ως εξαίρεσή της, τη διάταξη του άρθρου 9 περί του μη αποχωρισμού του παιδιού από την οικογένειά του. Αξιοσημείωτη για την ελαστικότητα της ρύθμισης είναι η χρήση του όρου «εναλλακτική οικογένεια», καθώς και η ενδεικτική απαρίθμηση της υιοθεσίας, της ισλαμικής Kafalah¹⁶⁹ ή εισδοχής σε κατάλληλο ίδρυμα. Η Σύμβαση επαφίεται στα Κράτη, ώστε να θεσπίσουν κατάλληλες μορφές νομικής πρόνοιας, επιτάσσοντας πάντως την *in concreto* αξιολόγηση των εναλλακτικών λύσεων που οφείλουν να ανταποκρίνονται στην ιδιαιτερότητα της κάθε περίπτωσης.¹⁷⁰

Το άρθρο 20 τελεί σε άμεση σχέση με το άρθρο 19 της Σύμβασης, το οποίο αποσκοπεί στην προστασία του παιδιού από τη βία¹⁷¹ (σωματική, ψυχική, πνευματική, συναισθηματική), την παραμέληση και την εκμετάλλευση εκ μέρους των προσώπων που ασκούν την επιμέλειά του. Η ευρύτητα στη διατύπωση της διάταξης μάλιστα ευνοεί την τελεολογική και διασταλτική της ερμηνεία, καθώς πρόθεση του

¹⁶⁸ P. Veerman, *The Rights of the Child and the Changing Image of Childhood*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1992, 196-198.

¹⁶⁹ Για την ισλαμική Kafalah βλ. διεξοδικά, W. Dunkan, *Children's Rights, Cultural Diversity and Private International Law*, στο: G. Douglas, L. Sebba (eds), *Children's Rights and Traditional Values*, Galliard, Aldershot, 1998, 31-43.

¹⁷⁰ Για παράδειγμα, η υιοθεσία δέον να προτιμάται, όταν είτε δεν υφίσταται οικογένεια είτε δεν υπάρχει δυνατότητα επανασύνδεσης, η Kafalah να προτιμάται σε ισλαμικές χώρες, ενώ η ιεραρχικά «έσχατη λύση» της ιδρυματικής αποκατάστασης, όταν το ίδρυμα είναι κατάλληλο για τα παιδιά.

¹⁷¹ Μέχρι πρόσφατα, δεν είχε διατυπωθεί ένας γενικός ορισμός για τα διαφορετικά είδη κακομεταχείρισης των παιδιών. Το 1999, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας ενέταξε το πρόβλημα της κακοποίησης και της παραμέλησης των παιδιών στα προβλήματα της δημόσιας υγείας. Σύμφωνα με τον σχετικό ορισμό που διατυπώθηκε «η κακοποίηση ή η κακομεταχείριση ενός παιδιού περιλαμβάνει όλα τα είδη της σωματικής και συναισθηματικής κακοποίησης, της σεξουαλικής παραβίασης, της παραμέλησης, της αμελούς θεραπείας, όπως και της εμπορικής ή άλλης εκμετάλλευσης ενός παιδιού, η οποία καταλήγει σε συγκεκριμένη ή εν δυνάμει βλάβη της υγείας, ζωής, ανάπτυξης ή αξιοπρέπειας του παιδιού, στα πλαίσια μιας σχέσης που

νομοθέτη είναι να διασφαλιστεί η μέγιστη δυνατή προστασία, ώστε να μπορεί να υπαχθεί σε αυτήν οποιαδήποτε μεμπτή συμπεριφορά, από την απλή παραμέληση και προσβολή μέχρι τη βιαιοπραγία,¹⁷² όχι μόνο στο στενό οικογενειακό περιβάλλον, αλλά και σε κάποιο εναλλακτικό, που εξομοιώνεται με το οικογενειακό. Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, εξάλλου, συνάγεται πως δεν ενδιαφέρει, η, αυστηρώς νομική, διάκριση μεταξύ γονικής μέριμνας, ανάθεσης επιμέλειας, εκπροσώπησης του τέκνου σε ευρύ ή περιορισμένο κύκλο υποθέσεων του ή απλής επίβλεψής του, αρκεί να διαπιστώνεται πως υπάρχει στοιχείο εμπιστοσύνης και της εξάρτησης στις μεταξύ τους σχέσεις.

Αυτή ακριβώς η ιδιαιτερότητα της σχέσης του παιδιού με πρόσωπα που έχουν εξουσία επιρροής και επιβολής σε αυτό δημιουργεί τον εξής προβληματισμό: Το γεγονός αρχικά πως το παιδί είναι ένα άτομο ευάλωτο και υπό διαμόρφωση συνεπάγεται αυτόματα και ότι ένας ευρύς κύκλος προσώπων έχει κάποιου είδους εξουσία επιβολής επάνω του, αφού μένει και βρίσκεται κοντά σε αυτά τα άτομα, αλλά και λόγω των συναισθηματικών σχέσεων που αναπτύσσει με αυτά. Συνεπώς, αυτόματα αυξάνεται ο κίνδυνος να υποστεί το παιδί κάθε είδους βλάβη (στην υγεία και στην προσωπικότητά του) και άρα έχει αυξημένη ανάγκη προστασίας. Η λήψη όμως μέτρων σχετίζεται άμεσα με επεμβάσεις των κρατικών οργάνων στο περιβάλλον που συνιστά πυρήνα της ιδιωτικής ζωής των ατόμων που τον αποτελούν και στο οποίο αποφεύγει να διεισδύσει το κράτος. Δημιουργείται, λοιπόν, ένα ζήτημα συνταγματικού δικαίου, καθώς επιβάλλεται κάποια στάθμιση, που να εξασφαλίζει την προστασία της οικογένειας τόσο στην αρνητική όσο και στη θετική της μορφή, αλλά και την προστασία συγκεκριμένων μελών της, όπως των παιδιών, τα οποία χρήζουν αυξημένης προστασίας. Οι δυνατότητες επέμβασης πρέπει, ασφαλώς, να είναι περιορισμένες και να πραγματοποιούνται με φειδώ και στο απολύτως απαραίτητο μέτρο, τηρούμενης της αρχής της αναλογικότητας, ώστε να προστατεύεται το υπέρτερο πάντα αγαθό, που δέον να κρίνεται κατά περίπτωση. Η ρύθμιση αυτή, ωστόσο, πιστοποιεί την πρόοδο της επιστήμης του δικαίου, αλλά και το συντονισμό της διεθνούς νομικής κοινωνίας με τις απαιτήσεις της εποχής, αν αναλογιστεί κανείς ότι από την εποχή που το δίκαιο φερόταν ουσιαστικά να

χαρακτηρίζεται από ευθύνη, εμπιστοσύνη ή δύναμη». Βλ. σχετικά First meeting on strategies for child protection. Report, EUR/ICP/FMLY 010301, WHO Regional Office of Europe, 1999.

αποστασιοποιείται από τα «εν οίκω» και την τύχη του παιδιού σε αυτό,¹⁷³ επιβεβαιώνεται η διεύρυνση της προστασίας του σε όσο γίνεται ευρύτερο μάλιστα περιβάλλον από το σε στενή έννοια οικογενειακό.¹⁷⁴ Παράλληλα, αποδεικνύει την εξέλιξη στο ζήτημα της αντιμετώπισης του παιδιού, καθώς δεν ταυτίζεται πλέον με την οικογένεια, ούτε αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των γονιών του, αλλά αποτελεί αυθύπαρκτο μέλος της, το οποίο είναι δυνατόν να χρήζει προστασία ακόμη και στο πλαίσιο της.

Την πιο διαδεδομένη μορφή άσκησης βίας κατά των παιδιών που σημειώνεται στο πλαίσιο της οικογένειας, κατά κύριο λόγο,¹⁷⁵ ή του ευρύτερου περιβάλλοντος του παιδιού αποτελεί η σωματική τιμωρία. Το άρθρο 19 της Σύμβασης δεν κάνει ευθέως λόγο για τη σωματική τιμωρία και δεν υπάρχει μνεία ούτε στις σχετικές προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης. Ωστόσο, στα δεκαεπτά χρόνια που μεσολαβούν από την υιοθέτηση της Σύμβασης ως σήμερα έχουν αναδειχθεί οι μεγάλες διαστάσεις που έχει λάβει το ζήτημα της σωματικής τιμωρίας των παιδιών στο πλαίσιο της οικογένειας, του σχολείου ή των διαφόρων ιδρυμάτων- κατά κύριο λόγο εξαιτίας και των αναφορών που είναι υποχρεωμένα να υποβάλλουν τα κράτη στο πλαίσιο του ελέγχου εφαρμογής της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του

¹⁷² Σ. Πάντζαλη, [Προστασία από βία, εγκατάλειψη, εκμετάλλευση], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ό.π., 184.

¹⁷³ Ο ιστορικός της παιδικής ηλικίας De Mause, που ασχολείται με τους τρόπους ανατροφής των παιδιών δια μέσου των αιώνων με βάση πέντε διαφορετικές περιόδους, περιγράφει την ιστορία της παιδικής ηλικίας, έτσι όπως αυτή στιγματίστηκε από φαινόμενα κακοποίησης στο πέρασμα των χρόνων. Έτσι, από τους αρχαίους χρόνους ως τον 4^ο αιώνα π.Χ., μας εντυπωσιάζει η συνύπαρξη φαινομένων ανυπέβλητης γονικής αγάπης με την πρακτική της παιδοκτονίας, από τον 5^ο ως τον 13^ο αιώνα η ύπαρξη τεράστιων αριθμών εγκαταλελειμμένων παιδιών τόσο από πλευράς κράτους όσο και από πλευράς γονέων, από τον 14^ο αιώνα ως τον 18^ο αιώνα κυριαρχεί η αμφιθυμία, τον 18^ο αιώνα η αυστηρή πειθαρχία και από τον 19^ο αιώνα ως σήμερα η κοινωνικοποίηση, βλ. αναλυτικά De Mause, Our Forebearers Made Childhood a Nightmare, στο: G. J. Williams and J. Money (eds), Traumatic Abuse and Neglect of Children at home, John Hopkins University Press, Baltimore, 14-20.

Χαρακτηριστικότερη και η περίπτωση της «Σταυροφορίας των Παίδων», περί τα τέλη του 13^{ου} αιώνα, όταν χιλιάδες εγκαταλελειμμένα παιδιά ξεκίνησαν εξ ιδίας πρωτοβουλίας ένα ταξίδι-προσκύνημα στους Αγίους Τόπους με τραγική κατάληξη των πώλησή τους ως δούλων στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής. Στην περίπτωση αυτή ξεχωριστό ενδιαφέρον έχει η παντελής απουσία ενός εμβρυακού, έστω, Κράτους πρόνοιας, της Εκκλησίας, αλλά και η ανάπτυξη πρώιμης κοινωνικής συνείδησης. Βλ. σχετικά σε Ρ. Γκρουσέ (μτφρ Α. Πάγκαλος), Ιστορία των Σταυροφοριών, Γκοβόστη, Αθήνα, 1988.

¹⁷⁴ Για μια ιστορική αναδρομή στο ζήτημα της παραμέλησης και της κακοποίησης, βλ. Σ. Νάσκου, Κακοποίηση και παραμέληση παιδιών: Ιστορική Αναδρομή, στο: Αγάθωνος-Γεωργοπούλου (επιμ.), Κακοποίηση και παραμέληση παιδιών, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Γρηγόρη, Αθήνα, 1991, 19-26.

¹⁷⁵ Για το ζήτημα βλ. και L. Kelly & A. Mullender, Complexities and Contradictions: Living with Domestic Violence and the UN Convention on Children's Rights, International Journal of Children's Rights 8, 2000, 229-241.

Παιδιού, αλλά και των εκθέσεων των μη Κυβερνητικών οργανώσεων.¹⁷⁶ Η ορθή ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 19, συνεπώς, θα πρέπει να συμπεριλάβει και τη σωματική τιμωρία, καθώς η Σύμβαση, όπως όλα τα διεθνή κείμενα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, πρέπει να εκλαμβάνονται ως ζωντανοί οργανισμοί, ευέλικτοι, αλλά και προσαρμοζόμενοι στις εκάστοτε μεταβολές.¹⁷⁷ Συνεπώς, τα συμβαλλόμενα κράτη με βάση το άρθρο 19 έχουν ειδική υποχρέωση να λάβουν θετικά μέτρα (νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά) για την κατάργηση της σωματικής τιμωρίας. Εξάλλου, η υποχρέωση αυτή των κρατών επισημαίνεται και στο Γενικό Σχόλιο της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού (No 8 (2006)) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού για την προστασία του από τη σωματική τιμωρία.¹⁷⁸

vii) Η ποινική μεταχείριση του ανήλικου στο πλαίσιο της Σύμβασης: μια παιδοκεντρική προσέγγιση.

Στις διατάξεις 37 και 40 της Σύμβασης θεσπίζονται ειδικά μέτρα προστασίας για τους ανήλικους, που εμπλέκονται στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 37- με γνώμονα το σεβασμό της αξιοπρέπειας του ανήλικου- θεσπίζει τόσο ατομικά δικαιώματα όσο και γενικές αρχές κανονιστικής φύσης. Στην πρώτη παράγραφο του άρθρου διασφαλίζεται ότι κανένα παιδί δεν υποβάλλεται σε βασανιστήρια ή άλλη σκληρή ή απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή (θανατική ή ισόβια κάθειρξη), ενώ η δεύτερη παράγραφος απαγορεύει την παράνομη ή αυθαίρετη στέρηση της ελευθερίας, τόσο με την ευρεία έννοια του όρου (π.χ. επιβολή ιδρυματικής αγωγής) όσο και με την στενή έννοια του όρου (π.χ. σύλληψη, κράτηση, φυλάκιση).¹⁷⁹ Η τρίτη περίπτωση του άρθρου 37 (το δικαίωμα του παιδιού στην ειδική σωφρονιστική μεταχείριση), εξάλλου, δεν αρκείται στις εγγυήσεις δικαιωμάτων, που ισχύουν για κάθε άνθρωπο, αλλά διασφαλίζει στο παιδί που συλλαμβάνεται ειδική σωφρονιστική μεταχείριση, την αντιμετώπιση του δηλαδή με αξιοπρέπεια, σεβασμό, ανθρωπισμό και τρόπο, που αρμόζει στην ηλικία του. Η ορθή ερμηνεία του 37γ', αλλά και του συνόλου της διάταξης είναι πως η μεγαλύτερη

¹⁷⁶ Βλ. χαρακτηριστικά τις αναφορές της Ελλάδας CCPR/C/GRC/2004/1 και CCPR/C/SR.2267-2269.

¹⁷⁷ Για περισσότερα επιχειρήματα σχετικά με την εδώ υποστηριζόμενη άποψη βλ. και *S. Bitensky*, *The United Nations Convention on the Rights of the Child and Corporal Punishment of Children: Ramifications for the United States*, *Georgetown Journal on Fighting Poverty* 5, 1997-1998, 227-228.

¹⁷⁸ General Comment No 8 (2006): 21/08/2006, CRC/C/GC/2006/8. (General Comments), Committee on the Rights of the Child, 15 May-2 June 2006.

δυνατή προστασία που κατοχυρώνεται για τους ενήλικους θα πρέπει, λόγω των ειδικών αναγκών της παιδικής ηλικίας, να θεωρείται η μικρότερη δυνατή για τους ανήλικους.¹⁸⁰ Το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη του παιδιού που έχει συλληφθεί διασφαλίζεται στο άρθρο 37δ, το οποίο δεν εγγυάται μόνο την ταχεία πρόσβαση σε «νομική ή άλλη κατάλληλη συμπαράσταση», αλλά και τη «λήψη μιας ταχείας απόφασης σ' αυτό το ζήτημα».

Τέλος, το άρθρο 40 είναι αφιερωμένο στο δικαίωμα του υπόδικου παιδιού σε μια αξιοπρεπή μεταχείριση και διασφαλίζει στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό την προστασία του με την αξιοποίηση τόσο εθνικών όσο και διεθνών κανόνων. Το εν λόγω άρθρο επαναλαμβάνει ιδέες, που είχαν ήδη μνημονευθεί σε διεθνή κείμενα σχετικά με την απονομή δικαιοσύνης σε ανήλικους,¹⁸¹ αλλά δίνεται περισσότερη έμφαση στην ειδική αντιμετώπιση, που αρμόζει στην παιδική ηλικία, και στην επανένταξη του παιδιού στην κοινωνία.

Η πρώτη αρχή, η οποία θεσπίζεται στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου αυτού διαφυλάσσει το παιδί από πιθανές αυθαιρεσίες των αρχών και επαναλαμβάνει τη βασική αρχή του ποινικού δικαίου *nullum crimen nulla poena sine lege*, (δηλαδή κανένα έγκλημα, καμία ποινή χωρίς νόμο). Η αρχή της νομιμότητας (εγκλήματος και ποινής), που αποτελεί μια από τις βασικές αρχές του ποινικού συστήματος, ανάγεται στις ιδέες των εκπροσώπων του Διαφωτισμού, που πρώτοι συνέλαβαν την σημασία της, σε σχέση κυρίως με τις ατομικές ελευθερίες.¹⁸² Η σύνδεση της αρχής αυτής με τους ανήλικους στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού επιβεβαιώνει, για μια ακόμη φορά, το γενικότερο προσανατολισμό της Σύμβασης, που συνίσταται στην αναγνώριση του παιδιού ως φορέα ατομικών ελευθεριών.

Επιπροσθέτως, στο ίδιο άρθρο διασφαλίζεται το δικαίωμα του παιδιού να θεωρείται αθώο μέχρι να αποδειχθεί η ενοχή του. (40 παρ.2β εδ. 1), δηλαδή το τεκμήριο της αθωότητας. Η αρχή αυτή, που είχε ήδη διατυπωθεί σε σχετικά διεθνή κείμενα, διατυπώνεται για πρώτη φορά με ειδική αναφορά στο παιδί,¹⁸³ το οποίο

¹⁷⁹ *A. Πιτσέλα*, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας ανηλίκων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, 371.

¹⁸⁰ *S. Detrick*, The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the "Travaux Préparatoires", ό.π., 463.

¹⁸¹ Όπως για παράδειγμα η ΕΣΔΑ ή οι Κανόνες του Πεκίνο. Βλ. πιο αναλυτικά για τα διεθνή αυτά κείμενα στο οικείο κεφάλαιο.

¹⁸² *N. Ανδρουλάκης*, Ποινικόν Δίκαιον, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991, 100.

¹⁸³ Το τεκμήριο αυτό καθιερώνεται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ (κάθε πρόσωπο κατηγορούμενο δια κάποιο αδίκημα τεκμαίρεται πως είναι αθώο μέχρι να αποδειχθεί η ενοχή του), στο άρθρο

πρέπει «να θεωρείται αθώο μέχρι να αποδειχθεί νόμιμα η ενοχή του». Το τεκμήριο της αθωότητας επηρεάζει όλη τη διαδικασία της ποινικής δίκης και επιτάσσει την αντιμετώπιση του παιδιού απλώς ως υπόπτου, σε όλη τη διάρκεια της διαδικασίας μέχρι την αμετάκλητη καταδίκη του,¹⁸⁴ το οποίο δεν μπορεί να υποχρεωθεί να αποδείξει την αθωότητά του, ενώ η αμφιβολία είναι πάντοτε υπέρ του.¹⁸⁵

Στην παρ.2β εδ. II του άρθρου 40 κατοχυρώνεται το δικαίωμα του παιδιού στην έγκαιρη γνωστοποίηση της κατηγορίας (απευθείας ή μέσω των νόμιμων εκπροσώπων του), ώστε να είναι σε θέση να ετοιμάσει την υπεράσπισή του. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκεται η διασφάλιση των αρχών της ισότητας των όπλων, αλλά και της δικαστικής βοήθειας για τον ανήλικο, ώστε να προστατευθεί από αιφνιδιασμούς και εκπλήξεις κατά τη διενέργεια των διαδικαστικών πράξεων.¹⁸⁶

Η αρχή του νόμιμου ή φυσικού δικαστή, δηλαδή το δικαίωμα του παιδιού να κρίνεται η υπόθεσή του γρήγορα από μια αμερόληπτη και ανεξάρτητη αρχή με μια δίκαιη κατά το νόμο διαδικασία, με την παρουσία των γονέων του ή των νόμιμων εκπροσώπων του (40 παρ.2β εδ. III), συνδυάζεται στη Διεθνή Σύμβαση με το συμφέρον του ανήλικου. Έτσι, ακόμη και σε περιπτώσεις που οι γονείς συντέλεσαν με τη συμπεριφορά τους στη δημιουργία της κατάστασης, που κατέστησε αναπόφευκτη την ανάγκη δικαστικής προστασίας του παιδιού ή άλλες παρόμοιες, ευθέως συνάγεται ότι, για οποιονδήποτε –διαδικαστικό ή ουσιαστικό- λόγο δεν είναι δυνατό ένας ανήλικος να στερηθεί της πλήρους και αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, απολύτως ισότιμης αυτής, της οποίας τυγχάνουν οι ενήλικοι. Εξάλλου, από το ίδιο πνεύμα διέπεται η στο 40 παρ.2 εδ. v. προβλεπόμενη υπέρ του παιδιού η δικονομική εγγύηση της δευτεροβάθμιας δικαστικής κρίσης.

---

14 παρ. 2 του Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (κάθε πρόσωπο που κατηγορείται για ποινικό αδίκημα τεκμαίρεται πως είναι αθώο ωσότου η ενοχή του αποδειχθεί σύμφωνα με το νόμο), στο άρθρο 11 παρ. 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και στο άρθρο 9 της Γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη το 1789.

¹⁸⁴ Α. Καρράς, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, 55.

¹⁸⁵ Για τις εννοιολογικές διαστάσεις του τεκμηρίου αθωότητας, με βάση τις οποίες έγιναν και οι παραπάνω αναγωγές στο παιδί, βλ. τα Πορίσματα του XII Διεθνούς Συνεδρίου Ποινικού Δικαίου, Ποινικά Χρονικά, τ. Λ, 189.

¹⁸⁶ Α. Καρράς, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, ό.π., 67.

Στο άρθρο 40 θεσπίζεται ένα πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής που αποσυνδέεται ως ένα βαθμό από την παρέμβαση της ποινικής δικαιοσύνης.¹⁸⁷ Πιο ειδικά, καθορίζεται ένα όριο ηλικίας κάτω από το οποίο τα παιδιά δεν έχουν «ικανότητα παράβασης του ποινικού νόμου», ενώ προτείνεται η εισαγωγή μέτρων κοινωνικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων: επιμέλεια, καθοδήγηση, επιτήρηση, σύμβουλοι, δοκιμασία, τοποθέτηση σε οικογένεια, προγράμματα γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης, αλλά και άλλες εναλλακτικές διαδικασίες, δηλαδή η παρέκκλιση από την τυπική διαδικασία (Diversions). Το άρθρο 40 παρ.4 είναι θεμελιώδους σημασίας, καθώς για πρώτη φορά σε δεσμευτικό κείμενο, δηλαδή στη ΔΣΔΠ, εισάγονται οι διαδικασίες της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Αναλυτικότερα, όπως προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες του εν λόγω άρθρου, γίνεται παραπομπή στο άρθρο 18 των Κανόνων του Πεκίνου, στο οποίο όμως εμπεριέχονται, ως μέτρα διευθέτησης, οι αποφάσεις για παροχή κοινωφελούς εργασίας, η ικανοποίηση του θύματος και η αποκατάσταση της ζημιάς. Συνεπώς, στο κείμενο της ΔΣΔΠ αποκρυσταλλώνονται οι διεθνείς τάσεις για την εισαγωγή διαδικασιών της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων, που αποτελεί το νέο πρότυπο, την εναλλακτική αντίδραση στο έγκλημα, ως απάντηση στις αναποτελεσματικές κατασταλτικές πολιτικές.¹⁸⁸

viii) Η προστατευτική διάσταση της Σύμβασης για κάποιες ειδικές κατηγορίες παιδιών: μια εφαρμογή της αρχής της μη διάκρισης.

Ένα σύνολο άρθρων της Σύμβασης είναι αφιερωμένο στα ειδικά μέτρα προστασίας, που λαμβάνονται στο πλαίσιο της Σύμβασης για τα παιδιά που βρίσκονται σε κατάσταση ανάγκης (προστασία παιδιών προσφύγων, άρθρο 22, προστασία παιδιών κατά τη διάρκεια ένοπλων συρράξεων, άρθρο 38), για τα παιδιά θύματα εκμετάλλευσης (προστασία από οικονομική εκμετάλλευση και επικίνδυνη εργασία, άρθρο 32, προστασία από ναρκωτικές ουσίες, άρθρο 33, προστασία από σεξουαλική εκμετάλλευση και βία, άρθρο 34, απαγόρευση απαγωγής, πώλησης και

¹⁸⁷ Ε. Σταθουλοπούλου, Άρθρο 40 [Ποινική μεταχείριση], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ό.π., 416.

¹⁸⁸ Σ. Γιοβάνογλου, Η ενσωμάτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στα διεθνή κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής για τους ανηλίκους, Τμητικός Τόμος Ι. Μανωλεδάκη, ΙΙ, Μελέτες Ποινικού Δικαίου-Εγκληματολογίας-Ιστορίας του Εγκλήματος, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, 1062.

εμπορίας παιδιών, άρθρο 35, προστασία από κάθε μορφής εκμετάλλευσης, άρθρο 36) και τέλος για τα παιδιά, που ανήκουν σε μειονότητες (δικαίωμα στην πολιτιστική ζωή, τη θρησκεία και τη γλώσσα των παιδιών που ανήκουν σε μειονότητες, άρθρο 30).

Η ειδική μνεία της Σύμβασης στις κατηγορίες αυτές των παιδιών αποτελεί, ουσιαστικά, εφαρμογή της μη διάκρισης (άρθρο 2 ΔΣΔΠ): τα παιδιά αυτά είναι ευάλωτα και δικαιούνται αναλογικά αυξημένη προστασία σε σχέση με τα υπόλοιπα, λόγω ακριβώς της δυσχερούς κατάστασής τους. Αφού η Σύμβαση εντάσσεται σε μια νέα κατηγορία συμβάσεων για την καταπολέμηση των διακρίσεων μέσω της διασφάλισης των δικαιωμάτων κάποιων special groups, θα ήταν, τουλάχιστον, αντιφατικό να απουσιάζει η ενισχυμένη και εξειδικευμένη προστασία ορισμένων κατηγοριών, όπως, για παράδειγμα, τα παιδιά-πρόσφυγες, που χρήζουν ειδικής, ενισχυμένης και αμφίπλευρης προστασίας λόγω της διπλής τους ιδιότητας.

Η εν λόγω διάταξη θεσπίζει την υποχρέωση στα συμβαλλόμενα κράτη να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα, ώστε το παιδί, που είτε είναι πρόσφυγας είτε επιθυμεί να αποκτήσει το νομικό καθεστώς του πρόσφυγα, να μπορεί να απολαμβάνει τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στη Σύμβαση. Καθώς δεν έχει διατυπωθεί κάποιος ειδικός ορισμός σε σχέση με το παιδί-πρόσφυγα είναι απαραίτητη η αξιοποίηση του ορισμού της Σύμβασης της Γενεύης για τους πρόσφυγες (του 1951, με το Συμπληρωματικό Πρωτόκολλο του 1967), σύμφωνα με τον οποίο πρόσφυγας «είναι το πρόσωπο το οποίο ευλόγως φοβούμενο ότι θα υποστεί διώξεις λόγω της θρησκείας, της ιθαγένειάς του, του γεγονότος ότι ανήκει σε ορισμένη κοινωνική ομάδα ή λόγω των πολιτικών του πεποιθήσεων, βρίσκεται εκτός της χώρας ιθαγενείας του και δεν μπορεί ή λόγω φόβου δεν θέλει να επικαλεσθεί την προστασία της χώρας αυτής». (άρθρο 1, Α (2)). Στην περίπτωση που συντρέχουν, στο πρόσωπο ενός παιδιού οι παραπάνω προϋποθέσεις, τότε απολαμβάνει την προστασία του άρθρου 22 της Σύμβασης. Καθώς η Σύμβαση κάνει λόγο και για το παιδί που «επιζητεί να αποκτήσει το νομικό καθεστώς του πρόσφυγα», η προστασία διευρύνεται και στα παιδιά που έχουν απλώς υποβάλλει αίτηση για την αναγνώρισή τους ως πρόσφυγες.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Για τη διαφοροποίηση της αναγνώρισης της ιδιότητας του πρόσφυγα από την παροχή ασύλου, με την οποία συχνά συγχέεται, βλ. *Ε. Ρούκουνας*, Διεθνής Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Εστία, Αθήνα, 1995, 246.

Η προστασία του ασυνόδευτου παιδιού-πρόσφυγα, του παιδιού δηλαδή -κατά τον ορισμό του άρθρου 1 της ΔΣΔΠ-, που έχει χωριστεί και από τους δυο γονείς του και άλλους συγγενείς και δεν τυγχάνει προστασίας από κανέναν ενήλικα που είναι νομικά ή εθμικά υπεύθυνος, προβλέπεται στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 22.¹⁹⁰ Προτείνεται η διεθνής συνεργασία των Κρατών, ώστε να διευκολυνθεί η επανένωση του παιδιού με την οικογένειά του, εφόσον αυτή υπάρχει. Σε διαφορετική περίπτωση το κράτος υποδοχής αναλαμβάνει την υποχρέωση να φροντίσει τον ασυνόδευτο ανήλικο και να προασπίσει τα δικαιώματά του. Ειδικότερα, στο σχετικό σχόλιο της Επιτροπής για τα ασυνόδευτα παιδιά και τα παιδιά, που έχουν χωριστεί μακριά από την πατρίδα τους δίνονται λεπτομερείς οδηγίες για την προσαρμογή και εφαρμογή όλων των δικαιωμάτων, που προβλέπονται στη Σύμβαση στην περίπτωση των ασυνόδευτων παιδιών.^{191 192}

Η προστασία του παιδιού, κατά τη διάρκεια των ενόπλων συρράξεων, ρυθμίζεται στο άρθρο 38.¹⁹³ Απαγορεύεται η συμμετοχή παιδιών κάτω των 15 ετών σε εχθροπραξίες, ενώ τα Κράτη καλούνται να σέβονται τους σχετικούς με τα παιδιά κανόνες του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, του κλάδου του Διεθνούς Δικαίου, δηλαδή, που ρυθμίζει τόσο την προστασία των αμάχων όσο και των μαχητών, που έχουν τεθεί εκτός μάχης («hors de combat»)¹⁹⁴ και συνδέεται με το Δίκαιο του Πολέμου όσο και με το δίκαιο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα, τα συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να τηρούν τους κανόνες των τεσσάρων μεγάλων Συμβάσεων (της Γενεύης της 12^{ης} Αυγούστου του 1949), καθώς και των δυο Συμπληρωματικών Πρωτοκόλλων Ανθρωπιστικού Δικαίου (της 12ης Δεκεμβρίου 1977). Η τέταρτη Σύμβαση, μάλιστα, ρυθμίζει την προστασία των

¹⁹⁰ General Comment No 6 (2005): 01/09/2005, CRC/C/GC/2005/6. (General Comments), Committee on the Rights of the Child, 17 May-3 June 2005.

¹⁹¹ General Comment No 6 (2005): 01/09/2005, CRC/C/GC/2005/6. (General Comments), Committee on the Rights of the Child, 17 May-3 June 2005.

¹⁹² Σχετικά και τις Κατευθυντήριες Οδηγίες για τα παιδιά που ζητούν άσυλο της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες και του Συνηγόρου του Πολίτη στην Ελλάδα βλ. στην ιστοσελίδα www.synigoros.gr/docs/odigies_prosfigon.pdf.

¹⁹³ Σύμφωνα με τις Κατευθυντήριες Γραμμές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που εγκρίθηκαν στο πλαίσιο του Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων της 8^{ης} Δεκεμβρίου του 2003, «Για τα παιδιά και τις ένοπλες συρράξεις», κατά τη διάρκεια των δέκα τελευταίων ετών περισσότερο από 2 εκατομμύρια παιδιά έχασαν τη ζωή τους λόγω των ένοπλων συγκρούσεων, 6 εκατομμύρια παιδιά ακρωτηριάστηκαν, 1 εκατομμύριο παιδιά έμειναν ορφανά και 20 εκατομμύρια παιδιά αναγκάστηκαν να αφήσουν τις εστίες τους και να γίνουν πρόσφυγες. Σύμφωνα με τις σημερινές εκτιμήσεις, υπάρχουν περίπου 300.000 παιδιά στρατευμένα σε όλο τον κόσμο, αγόρια και κορίτσια κάτω των 18 ετών, που υπηρετούν σε τακτικό στρατό ή ένοπλη ομάδα, ακόμη και αν δε φέρουν όπλα, ενώ η μέση ηλικία στρατεύσεως είναι τα δέκα έτη.

¹⁹⁴ *E. Ρούκουνας*, Διεθνής Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ό.π., 312.

παιδιών ως τμημάτων του άμαχου πληθυσμού, αλλά και ως κατοίκων κατεχόμενων εδαφών.¹⁹⁵

Κατά τη διάρκεια των προπαρασκευαστικών εργασιών, συζητήθηκε διεξοδικά το κατώτατο όριο ηλικίας για συμμετοχή στις ένοπλες συρράξεις καθώς δεν ήταν εύκολο να υιοθετηθεί ενιαία γραμμή. Τα ηλικιακά όρια, τα οποία προτάθηκαν, ήταν πολλά και διαφορετικά μεταξύ τους, με επικρατέστερο το όριο του 18^{ου} έτους ως πλέον κατάλληλου. Ύστερα από διαδοχικές συζητήσεις, υιοθετήθηκε στη Σύμβαση ως κατώτατο όριο το 15^ο έτος. Τελικά, στο Πρόσθετο Πρωτόκολλο «Για την ανάμιξη των παιδιών στις ένοπλες συρράξεις», που τέθηκε σε ισχύ στις 12 Φεβρουαρίου του 2002, επανήλθε στο προσκήνιο το 18^ο έτος ως κατώτατο όριο.¹⁹⁶

Ιδιαίτερη πρόνοια λαμβάνεται στο πλαίσιο της Σύμβασης για τα παιδιά που είναι εκτεθειμένα στην οικονομική εκμετάλλευση ή σε επικίνδυνες συνθήκες στην εργασία τους, καθώς τα Κράτη Μέλη καλούνται να εξασφαλίσουν την προστασία αυτή με τον προσδιορισμό κατώτατων ορίων ηλικίας για την είσοδο του παιδιού στην επαγγελματική ζωή, την ορθή για τις ανάγκες της παιδικής ηλικίας διευθέτηση του ωραρίου του, αλλά και την πρόβλεψη κατάλληλων κυρώσεων για την τήρηση του παραπάνω άρθρου (άρθρο 32).

ix) Τελικές διατάξεις-ο μηχανισμός ελέγχου και εφαρμογής της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Το άρθρο 41 της Σύμβασης περιέχει ρητά την επιφύλαξη υπέρ ευνοϊκότερης διάταξης εθνικής ή διεθνούς ρύθμισης για το παιδί. Ειδικότερα, σε περίπτωση που, στη νομοθεσία ή στο ισχύον διεθνές δίκαιο, σε ένα Κράτος υπάρχουν διατάξεις σχετικά με την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού, οι οποίες εξασφαλίζουν μεγαλύτερη προστασία σε σχέση με την αντίστοιχη διάταξη της Διεθνούς Σύμβασης, εφαρμόζονται τότε οι ευνοϊκότερες αυτές διατάξεις, οι οποίες δε θίγονται από τη Σύμβαση.¹⁹⁷ Με αυτόν τον τρόπο καθίσταται σαφές πως η Διεθνής Σύμβαση για τα

¹⁹⁵ Επίσης βλ. σχετικά και τα άρθρα 14, 17, 23, 24, 25, 26, 38, 49, 50, 51, 68, 76, 82, 89, 94 και 132.

¹⁹⁶ Για το πλήρες κείμενο του συγκεκριμένου Πρωτοκόλλου βλ. στην ιστοσελίδα www.ochr.org/english/law/crc-conglict.htm.

¹⁹⁷ Ο όρος «ευνοϊκότερη» δε θα πρέπει να ερμηνεύεται στενά, καθώς η Σύμβαση δεν αναγνωρίζει μόνο το παιδί ως φορέα δικαιωμάτων, αλλά και την ικανότητα του για αυτοπρόσωπη άσκηση των δικαιωμάτων αυτών. Ως ευνοϊκότερη θα πρέπει να χαρακτηριστεί μια διάταξη μόνο σε περίπτωση που προσδίδει μεγαλύτερο εύρος σε ένα δικαίωμα, από ουσιαστικής, όμως, άποψης, αλλά και όταν αναγνωρίζεται η ικανότητα αυτοπρόσωπης άσκησης του δικαιώματός αυτού στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό.

Δικαιώματα του Παιδιού μπορεί να λειτουργήσει μόνο προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης των δικαιωμάτων του παιδιού και όχι περιοριστικά. Δηλαδή η Σύμβαση θεσπίζει απλώς ένα *minimum* προστασίας για τα δικαιώματα του παιδιού, το οποίο είναι δυνατό και επιθυμητό τα Κράτη να μπορούν να διευρύνουν.¹⁹⁸

Το δεύτερο μέρος της Σύμβασης (42-45) είναι αφιερωμένο στο μηχανισμό ελέγχου της εφαρμογής της.¹⁹⁹ Πιο ειδικά, το άρθρο 43 προβλέπει τη συγκρότηση επιτροπής, η οποία είναι αρμόδια για την επίβλεψη της τήρησης των υποχρεώσεων από τα Συμβαλλόμενα Κράτη και το άρθρο 44 την υποβολή εκθέσεων²⁰⁰ εντός των δύο πρώτων ετών από την έναρξη ισχύος της παρούσας Σύμβασης για κάθε συμβαλλόμενο κράτος και κατόπιν ανά πέντε χρόνια από μέρους τους σχετικά με τα μέτρα, που υιοθετήθηκαν για την εφαρμογή της Σύμβασης και τις τυχόν παρατηρήσεις τους.²⁰¹ Οι τελικές διατάξεις της (άρθρα 46-54) αφορούν την υπογραφή, την επικύρωση και την προσχώρηση των Κρατών-μελών στην Σύμβαση. Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές πως δεν προβλέπεται δυνατότητα προσφυγής σε διεθνές όργανο για την εφαρμογή της Σύμβασης και για το λόγο αυτό προτείνεται η υπογραφή ενός Προαιρετικού Πρωτοκόλλου προς την κατεύθυνση της διατύπωσης παραπόνων για την εφαρμογή της Σύμβασης.

3. Από το δίπτυχο προστασία-ευημερία στο δίπτυχο δικαίωμα-αυτοκαθορισμός: η επίδραση της ΔΣΔΠ στη νομική αντιμετώπιση του παιδιού στα διεθνή συμβατικά κείμενα.

Μέσα από μια ενδελεχή μελέτη των διεθνών κειμένων για την προστασία του παιδιού, που υιοθετήθηκαν πριν και μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ, αναδεικνύεται η

¹⁹⁸ S. Detrick, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1999, 712-713.

¹⁹⁹ Για τις προτάσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με τη λήψη γενικών μέτρων εφαρμογής της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού βλ. General Comment No 5 (2003): 27/11/2003, CRC/C/GC/2003/5. (General Comments), Committee on the Rights of the Child, 19 September-3 October 2003.

²⁰⁰ Μετά την υποβολή της Έκθεσης από το Κράτος μέλος, ακολουθεί προκαταρκτική συνάντηση με τις ΜΚΟ, δίνεται η δυνατότητα υποβολής συμπληρωματικών ερωτήσεων, ακολουθούν οι απαντήσεις και, μετά από τη νέα συνάντηση, λαμβάνουν, τέλος, χώρα οι Τελικές Παρατηρήσεις.

²⁰¹ Βλ. χαρακτηριστικά την Έκθεση της Ελλάδας του 2002 και τις πολύ αυστηρές Παρατηρήσεις της Επιτροπής του ΟΗΕ για τη χώρα μας στο Δελτίο Τύπου του Ελληνικού Παρατηρητηρίου των Συμφωνιών του Ελσίνκι και της Ελληνικής Ομάδας για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων με θέμα «Εκτενέστατες και αυστηρές παρατηρήσεις του ΟΗΕ για την Ελλάδα για τα δικαιώματα του παιδιού», 11.2.2004, όπου μεταφράζεται η έκθεση της Επιτροπής του ΟΗΕ, www.greekhelsinki.gr/bhr/greek/articles_2002/pr_01_02_02.rtf. Από το 2002 και μετά η Ελλάδα, παρά την υποχρέωσή της δεν έχει υποβάλλει νέα έκθεση.

επίδραση της τελευταίας στη μεταβολή της νομικής θέσης του παιδιού, η οποία είναι φανερή ακόμα και στις λεκτικές διατυπώσεις των εν λόγω κειμένων: για παράδειγμα, στα σχετικά με το παιδί διεθνή κείμενα, τα οποία προηγούνται της υπογραφής της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, δε συναντάται ο όρος *δικαίωμα προστασία*²⁰² ή χρησιμοποιούνται διατυπώσεις, οι οποίες αντανακλούν προσεγγίσεις της παιδικής ηλικίας με το παιδί ως αποδέκτη προστασίας. Ενδεικτικά, στη Σύμβαση «Για τις Εξουσίες των αρχών και το Εφαρμοστέο Δίκαιο σχετικά με την προστασία των τέκνων» (05.10.1961) αναφέρονται ρητά όροι, όπως «εξουσία» ή «προστασία», αναφορικά με το παιδί. («οι δικαστικές και διοικητικές αρχές του κράτους της συνήθους διαμονής του τέκνου έχουν την εξουσία ...να λαμβάνουν μέτρα για την προστασία του προσώπου ή της περιουσίας του»).

Μετά τα δύο Διακηρυκτικά Κείμενα του 1924 και του 1959, ο όρος δικαίωμα επανέρχεται στο προσκήνιο μόλις το 1989 στον τίτλο της ΔΣΔΠ και επαναλαμβάνεται σε συμβάσεις που έπονται αυτής.²⁰³ Η χρήση του όρου «δικαίωμα» στους τίτλους, αλλά και στα κείμενα του Διεθνούς Συμφώνου Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων και του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα δεν αναιρεί την παρούσα διαπίστωση, αφού τα συμβατικά αυτά κείμενα δεν αναφέρονται αποκλειστικά στην προστασία του παιδιού, ενώ αμφισβητείται, όπως ήδη αναφέρθηκε, αν είναι εφαρμοστέα και στα παιδιά τα δικαιώματα που προβλέπονται στα εν λόγω Σύμφωνα.²⁰⁴

Μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ, παράλληλα με τη θεσμοθέτηση προστατευτικού πλαισίου για την παιδική ηλικία αναγνωρίζεται το παιδί ως φορέας δικαιωμάτων και αυτόνομο υποκείμενο στα διεθνή συμβατικά νομικά κείμενα,²⁰⁵

²⁰² Ενδεικτικά, αναφέρουμε την Σύμβαση «Για τις εξουσίες των Αρχών και το εφαρμοστέο δίκαιο σχετικά με την προστασία των τέκνων» (05.10.1961), την Απόφαση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης (69) 6: ο κινηματογράφος και η προστασία της νεότητας (07.03.1969), Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο 1 στις Συμβάσεις της 12 Αυγούστου 1949 που αναφέρεται στην προστασία των θυμάτων μη διεθνών ενόπλων συρράξεων (08.06.1977) κ.α.

²⁰³ Βλ για παράδειγμα τη Διεθνή Σύμβαση «Για την προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών εργατών και των μελών της οικογένειάς τους» (18.12.1990), η οποία αναγνωρίζει δικαιώματα και ελευθερίες στα παιδιά των μεταναστών.

²⁰⁴ C. P. Cohen, *The Human Rights of Children*, *Capital University Law Review* 12, 1983, 369.

²⁰⁵ Βλ για παράδειγμα τη Διεθνή Σύμβαση «Για την προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών εργατών και των μελών της οικογένειάς τους» (18.12.1990), όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά στο άρθρο 12 πως «αναγνωρίζεται στους μετανάστες εργαζόμενους και στα μέλη των οικογενειών τους το δικαίωμα ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης, της θρησκείας...» και στο άρθρο 13 ότι «οι μετανάστες εργαζόμενοι και τα μέλη των οικογενειών τους έχουν το δικαίωμα να έχουν άποψη χωρίς να επηρεάζονται...».

χωρίς αυτό να αποκλείει την ύπαρξη κάποιων ψηγμάτων της και πριν την υπογραφή της ΔΣΔΠ.

Τα διεθνή κείμενα, σε σχέση με την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού, πριν και μετά τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, μπορούν να ομαδοποιηθούν σε τέσσερις κατηγορίες, οι οποίες προσανατολίζονται σε μια νομική εννοιολόγηση του παιδιού ως αντικείμενου προστασίας αρχικά και βαθμιαία στην ανάδειξή του ως αυτοτελούς υποκειμένου δικαιωμάτων, η οποία για πρώτη φορά ρητά αναγνωρίζεται με τη ΔΣΔΠ. Αντικείμενο ενασχόλησης της πρώτης κατηγορίας διεθνών συμβάσεων αποτελεί η προστασία του παιδιού ως μέλους μιας οικογένειας, της δεύτερης κατηγορίας η κοινωνική προστασία του παιδιού, της τρίτης κατηγορίας η παιδική ηλικία, σε συνάρτηση με παγκόσμια προβλήματα, ενώ η τελευταία κατηγορία αφορά στην αντιμετώπιση της παιδικής παραβατικότητας.

Σε σχέση με την πρώτη κατηγορία, η νομική αντιμετώπιση του παιδιού στο πλαίσιο της οικογένειας έχει βαθιές ρίζες, από πλευράς νομοθετικής πολιτικής και πράξης, ήδη από την αρχαιότητα, με τη θέση του παιδιού ως απόλυτα υπεξουσίου του πατέρα του. Βήματα προόδου σημειώθηκαν υπό την επιρροή των ιδεών του Διαφωτισμού και της πρακτικής της κοινωνικής φιλανθρωπίας του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Η πρόοδος αυτή αποτυπώνεται στα διεθνή κείμενα, όπου πια η προστασία του παιδιού δεν ταυτίζεται με αυτή της οικογένειας ή των γονιών αποκλειστικά, εξέλιξη που αποδεικνύει πως το παιδί δε θεωρείται προέκτασή τους. Αντίθετα, προστατεύεται ως ξεχωριστό μέλος της οικογένειας και, μάλιστα, επιχειρείται και η νομική προστασία του θετού,²⁰⁶ του νόμιμου και του εξώγαμου τέκνου.²⁰⁷ Σύμφωνα με τη Σύμβαση για το εφαρμοστέο δίκαιο στις υποχρεώσεις

²⁰⁶ Διεθνής Σύμβαση «Περί υιοθεσίας ανηλίκων» (24.04.1967), όπως κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν. 1049 της 06./09.05.1980: Περί κυρώσεως της υπογραφείσης εν Στρασβούργω την 24^{ην} Απριλίου 1967 υπό των Κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης Διεθνούς Συμβάσεως «Περί υιοθεσίας ανηλίκων» (ΦΕΚ Α'-- 114).

²⁰⁷ Βλ., για παράδειγμα, το πρώτο άρθρο της Σύμβασης για το εφαρμοστέο Δίκαιο στις υποχρεώσεις διατροφής έναντι των τέκνων (24.10.1956) (δεν κυρώθηκε στην Ελλάδα). Επιπλέον βλ. την Πολυμερή Σύμβαση «Περί διεκδικήσεως διατροφής στην αλλοδαπή» (20.06.1956), η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με το Ν.Δ.4421/1964 Περί κυρώσεως της υπογραφείσης υπό της Ελλάδος εν Νέα Υόρκη την 20^{ην} Ιουνίου 1956 Πολυμερούς Σύμβασης περί διεκδικήσεως Διατροφής εις την αλλοδαπήν (ΦΕΚ Α'--215), τη Διεθνή Σύμβαση «Περί επεκτάσεως της αρμοδιότητας των εντεταλμένων να δέχονται αναγνωρίσεις εξώγαμων τέκνων αρχών» (14.09.1961), όπως κυρώθηκε με τον Ν.873 της 8/12.03.1979 Περί κυρώσεως της από 14 Σεπτεμβρίου 1961 υπογραφείσης υπό της Ελλάδος, εν Ρώμη, Διεθνούς Συμβάσεως περί επεκτάσεως της αρμοδιότητας των εντεταλμένων να δέχονται αναγνωρίσεις εξώγαμων τέκνων αρχών (ΦΕΚ Α'-- 47), τη Διεθνή Σύμβαση «Περί αποδείξεως της γνησιότητας των φυσικών τέκνων έναντι της μητρός» (12.09.1962), όπως κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν.872/8/12.03.1979: Περί κυρώσεως της από 12 Σεπτεμβρίου 1962 υπογραφείσης υπό της

διατροφής έναντι των τέκνων, όπου αναφέρεται ρητά πως «δια του όρου «τέκνον» νοείται...., παν τέκνο, νόμιμο, εξώγαμο ή θετό, εφ' όσον είναι άγαμο και είναι ηλικίας κάτω των 21 ετών συμπεληρωμένων». Επιπλέον, στις Συμβάσεις αυτές δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη διαμόρφωση ενός κατάλληλου οικογενειακού περιβάλλοντος για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και την αποκατάσταση και πρόληψη τυχόν διαταράξεων, που μπορούν να προκληθούν στο παιδί από προβλήματα ή από έλλειψη του οικογενειακού περιβάλλοντος.²⁰⁸

Ωστόσο, το παιδί, στο πλαίσιο αυτό της οικογένειας, έστω και ως ανεξάρτητο μέλος της, τουλάχιστον πριν τη ΔΣΔΠ, προστατεύεται, αλλά δεν αυτενεργεί. Για παράδειγμα, στις Διεθνείς Συμβάσεις Περί Υιοθεσίας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη Διεθνή Σύμβαση Περί Υιοθεσίας Ανηλίκων, δε γίνεται μνεία στη συνεκτίμηση της γνώμης ή της επιθυμίας του παιδιού ούτε κατοχυρώνονται οι ατομικές του ελευθερίες (για παράδειγμα, ο σεβασμός της ιδιωτικής του ζωής), που θα το μετέτρεπαν από απλό αντικείμενο προστασίας σε υποκείμενο που αυτενεργεί.

Αντίθετα, στη Σύμβαση της Χάγης «Για την προστασία των παιδιών και τη συνεργασία σε θέματα διεθνούς υιοθεσίας», αλλά και στη Σύμβαση «Για το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση, εκτέλεση και συνεργασία σχετικά με τη γονική μέριμνα και άλλα μέτρα για την προστασία των παιδιών (19.10.1996)» είναι ευδιάκριτη η τάση αναγνώρισης και σεβασμού των δικαιωμάτων όπως και της γνώμης του παιδιού σε θέματα που το αφορούν εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος. Στην πρώτη Σύμβαση,²⁰⁹ αν και είναι κείμενο με εμφανώς προστατευτικό χαρακτήρα, είναι σαφείς οι επιρροές της ΔΣΔΠ, καθώς στο δεύτερο κεφάλαιο (άρθρο 4) τίθεται ως προϋπόθεση για τη διεθνή υιοθεσία ότι «ελήφθησαν υπόψη οι επιθυμίες και η γνώμη του παιδιού», ενώ απαιτείται για τη διενέργεια της διεθνούς υιοθεσίας η ελεύθερη, γραπτή συγκατάθεση του παιδιού.²¹⁰ Παράλληλα, στη δεύτερη Σύμβαση αναγνωρίζεται το θεμελιώδες διαδικαστικό δικαίωμα του παιδιού

Ελλάδος εν Βρυξέλλαις Διεθνούς Συμβάσεως Περί αποδείξεως της γνησιότητας την φυσικών τέκνων έναντι της μητρός (ΦΕΚ Α'-- 47).

²⁰⁸ Βλ. χαρακτηριστικά τη Σύμβαση «Για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών» (25.10.1980), όπως κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν.2102/2/2.12.1992 Κύρωση Διεθνούς Σύμβασης για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών (ΦΕΚ Α'-193).

²⁰⁹ Η Σύμβαση αυτή υιοθετήθηκε από τη Διάσκεψη της Χάγης για το Ιδιωτικό Δίκαιο στις 29 Μαΐου 1993 (Τελική Πράξη της 17^{ης} Συνόδου).

²¹⁰ Βλ. το άρθρο 4 στο κεφάλαιο II της Σύμβασης με τον τίτλο «Προϋποθέσεις διεθνών υιοθεσιών».

να ακούγεται ενώπιον των αρχών.²¹¹ Η νέα θεώρηση του παιδιού ως υποκειμένου δικαιωμάτων και η αυτονόμηση της προσωπικότητάς του διαφαίνεται, επιπλέον, στη σύλληψη της έννοιας του συμφέροντος,²¹² έννοια που απεκδύεται βαθμιαία την παραδοσιακή της διάσταση, - σύμφωνα με την οποία συνδέεται αποκλειστικά με την ευημερία του παιδιού- και ανεξαρτητοποιείται από την υποκειμενική βούληση του γονέα, χωρίς να απορροφάται από το θεσμό της οικογένειας.²¹³

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει, κυρίως, κείμενα όπου τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως διακριτή κοινωνική κατηγορία, ξέχωρα ή και παράλληλα προς την οικογένεια, στην οποία παρέχεται κοινωνική προστασία σε τομείς κοινωνικού ενδιαφέροντος όπως η υγεία και η εργασία,²¹⁴ η εκπαιδευτική διαδικασία,²¹⁵ η

²¹¹ Για το ίδιο θέμα βλ. και *T. Mosikatsana*, *Children's Rights and Family Autonomy in the South African Context: A Comment on Children's Rights under the Final Constitution*, *Michigan Journal of Race and Law* 3, 1997-1998, 341.

²¹² Βλ ως χαρακτηριστικό παράδειγμα τη Σύμβαση «Για την προστασία των παιδιών και τη συνεργασία σε θέματα διεθνούς υιοθεσίας», όπου στο προοίμιο αναφέρεται παρατακτικά το ανώτατο συμφέρον του παιδιού με το σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων του.

²¹³ *T. Βιδάλης*, *Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, 346-365.

²¹⁴ Βλ. σχετικά τη Διεθνή Σύμβαση αριθ. 5 «Περί καθορισμού κατώτατου ορίου ηλικίας ανηλίκων εις τας βιομηχανικές εργασίας» (28.11.1919), η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν. 2271/1920 (ΦΕΚ Α'-145) Περί κυρώσεως της Διεθνούς Συμβάσεως της Διεθνούς Συνδιασκέψεως της εργασίας της Ουασινγκτόνς περί καθορισμού κατώτατου ορίου της ηλικίας των ανηλίκων εις τας βιομηχανικές εργασίας, την υπ' αριθμόν 52 Διεθνή Σύμβαση «Περί κανονικών αδειών μετ' αποδοχών» (24.06.1936), η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν.2081/1952 (ΦΕΚ Α'-109) περί κυρώσεως της υπ' αριθμ. 52 Διεθνούς Συμβάσεως περί κανονικών κατ' έτος αδειών μετ' απόδοχών, τις υπ' αριθμ. 77 και 78 Διεθνείς Συμβάσεις «Περί της ιατρικής εξέτασης της ικανότητας των παιδιών και των νεαρών προσώπων δια απασχόλησιν εις την βιομηχανίαν» (19.09.1946), οι οποίες κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν.1171/6/13.07.1981: Περί κυρώσεως της ψηφισθείσης εις Μόντρεαλ κατά το έτος 1946 υπ' αριθμ. 77 Διεθνούς Συμβάσεως Σύμβαση περί της ιατρικής εξέτασης της ικανότητας των παιδιών και των νεαρών προσώπων δια απασχόλησιν εις την βιομηχανίαν και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων (ΦΕΚ Α'-180) και: Περί κυρώσεως της ψηφισθείσης εις Μόντρεαλ κατά το έτος 1946 υπ' αριθμ. 78 Διεθνούς Συμβάσεως Σύμβαση περί της ιατρικής εξέτασης της ικανότητας των παιδιών και των νεαρών προσώπων δια απασχόλησιν εις την βιομηχανίαν και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων (ΦΕΚ Α'-181), την υπ' αριθμ. 90 Διεθνή Σύμβαση «Περί νυχτερινής εργασίας των παιδιών εν τη βιομηχανία» (10.07.1948), η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με το Ν.Δ.4215/19/19.9/1961, περί κυρώσεως της υπ' αριθμ. 90 Διεθνούς Συμβάσεως περί νυχτερινής εργασίας των παιδιών εν τη βιομηχανία ψηφισθείσα εν αγίω Φραγκίσκω υπό της Διεθνούς Συνδιασκέψεως Εργασίας (ΦΕΚ Α'-170), την υπ' αριθμ. 115 Διεθνή Σύμβαση «Περί προστασίας των εργαζομένων από τας ιοντίζουσας ακτινοβολίας» (22.06.1960), όπως κυρώθηκε με τον Ν. 1181/21/24.7.1981, περί κυρώσεως υπ' αριθμ. 115 Διεθνούς Συμβάσεως περί προστασίας των εργαζομένων από τας ιοντίζουσας ακτινοβολίας (ΦΕΚ Α'-195), την υπ' αριθμ. 124 Διεθνή Σύμβαση «Περί της ιατρικής εξέτασεως ικανότητας των νεαρών προσώπων δι' απασχόλησιν εις υπόγειους εργασίας εις τα ορυχεία» (02.06.1965), η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν. 1175 της 6/13.7.1981: Περί κυρώσεως της ψηφισθείσης εις την Γενεύην κατά το έτος 1965 υπ' αριθμ. 124 Διεθνούς Συμβάσεως περί της ιατρικής εξέτασεως ικανότητας των νεαρών προσώπων δι' απασχόλησιν εις υπόγειους εργασίας εις τα ορυχεία και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων (Α' 183) την υπ' αριθμ. 138/1973 Διεθνή Σύμβαση «Περί του κατωτάτου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν» (26.06.1973), η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν. 1182 23/24.7.1981: Περί κυρώσεως της ψηφισθείσης εις την Γενεύην κατά το έτος 1973

κοινωνική ασφάλεια.²¹⁶ Στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (άρθρο 10), το πιο αντιπροσωπευτικό σχετικό κείμενο, προβλέπονται ειδικά μέτρα προστασίας «για όλα τα παιδιά και τους εφήβους, ανεξάρτητα από σχέση συγγένειας ή άλλες καταστάσεις», δηλαδή αυτόνομη προστασία στο παιδί. Ειδικότερα, το άρθρο 11 αναγνωρίζει το δικαίωμα για ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης, το άρθρο 12 αναγνωρίζει το δικαίωμα του κάθε προσώπου για σωματική και ψυχική υγεία και το άρθρο 13 το δικαίωμα μόρφωσης του κάθε προσώπου.²¹⁷

Η τρίτη κατηγορία κειμένων διαφέρει από τις άλλες δύο, κατά το ότι επικεντρώνει στο παιδί ως αντικείμενο προστασίας υπό εξαιρετικές συνθήκες και ως μέρος παγκόσμιων προβλημάτων. Το παιδί, ακριβώς λόγω της ηλικίας, χρίζει ιδιαίτερης μεταχείρισης, στα πλαίσια διεθνούς συνεργασίας. Διεθνούς κλίμακας προβλήματα είναι η εμπορία προσώπων και ο εξαναγκασμός σε πορνεία,²¹⁸ οι διεθνείς απαγωγές,²¹⁹ οι διάφορες μορφές διάκρισης, τα βασανιστήρια και γενικότερα η ταπεινωτική μεταχείριση και τιμωρία,²²⁰ η σεξουαλική εκμετάλλευση, η διεθνής μετανάστευση²²¹ και κυρίως η προστασία του άμαχου πληθυσμού κατά την διάρκεια και μετά το πέρας των πολεμικών συγκρούσεων.²²² Ιδιαίτερα η τελευταία

υπ' αριθμ. 138/1973 Διεθνούς Συμβάσεως περί του κατωτάτου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν και προσαρμογής της ελληνικής νομοθεσίας προς τας διατάξεις αυτές (ΦΕΚ Α'-193).

²¹⁵ Βλ. την Σύμβαση κατά των διακρίσεων στην εκπαίδευση (ΟΥΝΕΣΚΟ), η οποία υπογράφηκε στο Παρίσι (14.12.1960) και δεν κυρώθηκε από την Ελλάδα.

²¹⁶ Βλ. την υπ' αριθμ. Διεθνή Σύμβαση «Περί ελαχίστων ορίων κοινωνικής ασφάλειας» (28.06.1952), η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν.3251/1955, περί κυρώσεως της υπ' αριθμ. 102 Διεθνούς Συμβάσεως της αφορώσης τα ελάχιστα όρια Κοινωνικής ασφαλείας ψηφισθείσα εν Γενεύη το 1952 υπό της Διεθνούς Συνδιασκέψεως Εργασίας (ΦΕΚ Α'-140).

²¹⁷ Για τις αντιρρήσεις σχετικά με την επάρκεια της προστασίας που παρέχει το Σύμφωνο βλ. στο *V. Leary, Social and Economic Rights of the Child, Law and Policy* 17, 1995, 353 επ.

²¹⁸ Παράδειγμα αποτελεί η Σύμβαση «Περί καταστολής της εμπορίας προσώπων και της εκμετάλλευσης της πορνείας άλλων» (02.12.1949), η οποία δεν κυρώθηκε στην Ελλάδα.

²¹⁹ Σύμβαση «Για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών» (25.10.1980), η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με το Ν.2102/2.12.1992:Κύρωση Διεθνούς Σύμβασης για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών (ΦΕΚ Α'-193).

²²⁰ Διεθνής Σύμβαση κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (10.12.1948), η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν. 1782/1988: Κύρωση της Σύμβασης κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (ΦΕΚ Α'-116).

²²¹ Διεθνής Σύμβαση «Για την προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών εργατών και των μελών της οικογένειάς τους» (18.12.1990).

²²² Συμβάσεις της Γενεύης της 12^{ης} Αυγούστου 1949 «Περί προστασίας του άμαχου πληθυσμού εν καιρώ πολέμου», (12.08.1949), όπως κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν. 3491/30.12.1955/5.1.1956: Περί κυρώσεως των συμβάσεων της Γενεύης της 12^{ης} Αυγούστου 1949 (ΦΕΚ Α'-3), Πρόσθετο Πρωτόκολλο στις Συμβάσεις της Γενεύης της 12^{ης} Αυγούστου 1949 «Για την προστασία των θυμάτων των διεθνών ενόπλων συρράξεων» (08.06.1977), η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν.1786 της 8/8 Ιουνίου 1988: Κύρωση προσθέτου

υποκατηγορία μπορεί να θεωρηθεί το εφελτήριο για την οικοδόμηση του σύγχρονου δικαίου προστασίας των δικαιωμάτων των ανηλίκων, αφού οι συμφορές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που εξολόθρευσε ή εξαθλίωσε εκατομμύρια αμάχων -μεταξύ των οποίων και παιδιά- οδήγησαν στην ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών και της θεμελιώδους Διακήρυξης του 1924.

Σε αυτές τις τρεις κατηγορίες, έρχεται να προστεθεί μια τέταρτη κατηγορία διεθνών κειμένων, η οποία αντικατοπτρίζει τα κυρίαρχα πρότυπα και τη σταδιακή μετάβαση από τις παλαιότερες στις πιο σύγχρονες τάσεις στο χώρο του ποινικού δικαίου. Τα πιο αντιπροσωπευτικά και γνωστά διεθνή κείμενα που σχετίζονται με τους ανήλικους παραβάτες (ουσιαστικό, δικονομικό, σωφρονιστικό δίκαιο ανηλίκων και πρόληψη παραβατικότητας) σε διακρατικό επίπεδο είναι οι «Στοιχειώδεις Κανόνες των Η.Ε. για την Απονομή της Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους του 1985 (Κανόνες του Πεκίνου)»,²²³ οι Κατευθυντήριες Γραμμές των Η.Ε. για την Πρόληψη της Παραβατικότητας των Ανηλίκων του 1990 («Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ»),²²⁴ καθώς και οι Κανόνες των Η.Ε. για την Προστασία Ανηλίκων Στερημένων της Ελευθερίας τους του 1990.²²⁵ Στα τρία αυτά κείμενα²²⁶

Πρωτοκόλλου Ι στις Συμβάσεις της Γενεύης της 12^{ης} Αυγούστου 1949, που αναφέρονται στην προστασία των θυμάτων ενόπλων συγκρούσεων (ΦΕΚ Α΄-125).

²²³ Οι κανόνες του Πεκίνου υιοθετήθηκαν από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στην 96^η συνεδρίασή της σε ολομέλεια την 29.11.1985 ως Απόφαση 40/33 με βάση την Σύσταση του Εβδόμου Συνεδρίου των Ηνωμένων Εθνών για την Πρόληψη του Εγκλήματος και τη Μεταχείριση των Εγκληματιών, που συνήλθε στο Μιλάνο της Ιταλίας.

²²⁴ Οι Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ υιοθετήθηκαν από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στη συνεδρίασή της σε Ολομέλεια την 14.12.1990 ως Απόφαση 45/112 με βάση τη Σύσταση του Ογδού Συνεδρίου των Ηνωμένων Εθνών για την Πρόληψη του Εγκλήματος και τη Μεταχείριση των Εγκληματιών που συνήλθε στην Αβάνα της Κούβας.

²²⁵ Οι κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την προστασία των ανηλίκων που στερούνται της προσωπικής τους ελευθερίας υιοθετήθηκαν από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στην 68^η συνεδρίασή της σε Ολομέλεια την 14.12.1990 ως Απόφαση 45/113 με βάση τη Σύσταση του Ογδού Συνεδρίου των Ηνωμένων Εθνών για την Πρόληψη του Εγκλήματος και τη Μεταχείριση των Εγκληματιών που συνήλθε στην Αβάνα της Κούβας.

²²⁶ Εκτός όμως από τα τρία αυτά αντιπροσωπευτικά κείμενα βλ και τα άρθρα 6 παρ. 5, 10 παρ. 2 στοιχ. β', 10 παρ. 3, 14 παρ. 1 και 14 παρ. 4, 18 παρ. 4, 23 παρ. 4 και 24 του Διεθνούς Συμφώνου «Για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα», τη Διεθνή Σύμβαση Εργασίας «Για το κατώτατο όριο ηλικίας εισόδου στην απασχόληση» (138), τη Διεθνή Σύμβαση Εργασίας «Για την απαγόρευση χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό την εξάλειψή τους» (182), η Διακήρυξη της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών «Για την προστασία όλων των ατόμων από βασανιστήρια και από κάθε άλλη σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία» (09.12.1975), τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά των Βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (10.12.1984) και τη Διεθνή Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά της παράνομης διακίνησης ναρκωτικών φαρμάκων και ψυχότροπων ουσιών. Επιπλέον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα συνέδρια που πραγματοποιούνται στους κόλπους των Ηνωμένων Εθνών ανά πενταετία σχετικά με την πρόληψη του εγκλήματος και την μεταχείριση των εγκληματιών. (Γενεύη 1955, Λονδίνο 1960, Στοκχόλμη 1965, Κιότο 1970, Γενεύη 1975, Καρακάς 1980, Μιλάνο 1980, Αβάνα Κούβας 1990, Κάιρο 1995, Βιεννη 2000, Μπανγκόκ 2005).

αποκρυσταλλώνονται οι νέες- σύμφωνες με το δικαιοῦκό πρότυπο τάσεις στο δίκαιο των ανηλίκων.²²⁷ Ουσιαστικά, θεμελιώνεται ένα πρωτοποριακό και σύγχρονο ποινικό δίκαιο ανηλίκων, το οποίο προσπαθεί να ανταποκριθεί στις νέες προκλήσεις για την απονομή της δικαιοσύνης με βάση τόσο τη σύγχρονη θεώρηση των αποτελεσμάτων των εγκληματολογικών ερευνών²²⁸ όσο και την εξέλιξη, που σημειώθηκε στο χώρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Τα κείμενα αυτά, αν και έχουν υιοθετηθεί ομόφωνα από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών δεν αποτελούν Διεθνείς Συμβάσεις και δε δεσμεύουν τα επιμέρους κράτη –εκτός και αν έχουν ενσωματωθεί σε Διεθνείς Συμβάσεις με δεσμευτική ισχύ για τα κράτη αυτά.²²⁹ Ωστόσο, αποτελούν οδηγούς και πρότυπα για τη χάραξη μιας πρωτοποριακής προληπτικής και σωφρονιστικής πολιτικής για τους ανήλικους, εμπνευσμένης από την αρχιτεκτονική του δικαιοῦκού προτύπου, ενώ σταδιακά είναι δυνατόν να αξιοποιηθούν ως βάση για τη δημιουργία κανόνων του διεθνούς δικαίου με νομική δεσμευτική ισχύ για τα κράτη μέλη, καθώς έχει προηγηθεί η «γενική συναίνεση και η κοινή αποδοχή τους».²³⁰

²²⁷ Κατά τον 19^ο η «κλασική σχολή του Ποινικού Δικαίου» υποστηρίζει το λεγόμενο «τιμωρητικό πρότυπο», δηλαδή την άποψη ότι η μεταχείριση του παιδιού τελεί υπό αυστηρό τιμωρητικό καθεστώς και δε διαφέρει από αυτήν του ενήλικου- εκτός ίσως από τον μειωμένο καταλογισμό που κάποιες φορές τους διαφοροποιεί. Το «τιμωρητικό» πρότυπο, που κυριαρχεί τον 19^ο αιώνα στην αντιμετώπιση των ανηλίκων, συνυπάρχει στο τέλος του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με το λεγόμενο «προνοιακό πρότυπο» (welfare model). Η μεταβολή των αντιλήψεων για την ανήλικη νεότητα στο πεδίο της ψυχολογίας- όπως αναλύθηκε διεξοδικά- επηρέασε και την κοινωνιολογική θετική ή μοντέρνα σχολή της ποινικής επιστήμης, που υποστήριξε πως το έγκλημα συνδέεται με την ιδιοτυπία του εγκληματία και με τις εκάστοτε κοινωνικές σχέσεις που τον αφορούν- πλέον η βελτίωση των ικανών προς βελτίωση εγκληματιών άρχισε να αποτελεί έναν από τους στόχους της αντεγκληματικής πολιτικής. Σε αντίθεση με την τοποθέτηση της κλασικής σχολής του ποινικού δικαίου, (κατά την οποία η Πολιτεία πρέπει να τιμωρεί, ποινικό δίκαιο της ανταπόδοσης, ανταποδοτικός χαρακτήρας της ποινής), το νέο πρότυπο προωθεί τη χάραξη προνοιακής πολιτικής από την πλευρά της Πολιτείας, που πρέπει να επιδεικνύει πνεύμα στοργής για τους ανήλικους παραβάτες, ακόμα και για τους προπαραβατικούς (ειδικοπροληπτικό ποινικό δίκαιο, σκοπιμότητα της ποινής) και να προωθεί την αναμόρφωση της προσωπικότητάς τους και την επανένταξή τους. Τέλος, και το δικαιοῦκό πρότυπο (justice model),-που αντανakλάται τα τελευταία κυρίως χρόνια στα διεθνή κείμενα- δεν εστιάζει τόσο στην παράβαση όσο στην προσωπικότητα του δράστη, και προβάλλει τον σεβασμό των συνταγματικών του δικαιωμάτων, ενώ παράλληλα στοχεύει στην επανένταξη του ανήλικου στην κοινωνία.

²²⁸ Ειδικότερα, τα πορίσματα αυτά (των ερευνών της αφανούς εγκληματικότητας) καταδεικνύουν πως η εγκληματική συμπεριφορά του ανήλικου δεν σημαίνει απαραίτητα και την απαρχή μιας εγκληματικής πορείας, αλλά κατά κύριο λόγο συνδέεται με την ιδιαίτερη φύση του ηλικιακού σταδίου που διανύει. Για το λόγο προωθείται κυρίως η διαπαιδαγώγηση και η κοινωνική του στήριξη.

²²⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα τρία αυτά αντιπροσωπευτικά κείμενα, που έχουν ενσωματωθεί στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

²³⁰ Α. Πιτσέλα, Κείμενα αντεγκληματικής Πολιτικής Διεθνή και Ευρωπαϊκά, Δίκαιο Ανηλίκων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, 19.

Οι Στοιχειώδεις Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την Απονομή Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους (κανόνες του Πεκίνου) αποτελούνται από έξι μέρη. Στο πρώτο μέρος ορίζονται κάποιες γενικές αρχές (θεμελιώδεις προοπτικές των κανόνων, πεδίο εφαρμογής, ηλικία ποινικής ευθύνης, σκοποί της δικαιοσύνης για ανήλικους, δικαιώματα ανηλίκων,²³¹ προστασία ιδιωτικής ζωής ανηλίκων). Ακολουθεί εκτενής αναφορά στη διαδικασία της προκαταρκτικής εξέτασης και της δίωξης του ανηλίκου (δεύτερο μέρος), -όπου δίνεται έμφαση στην παράκαμψη της τυπικής διαδικασίας (diversion), ώστε να αποτραπούν οι αρνητικές συνέπειες των διαδικασιών της ποινικής δικαιοσύνης σε ανήλικους-, αλλά και της εκδίκασης και διευθέτησης της υπόθεσής του (τρίτο μέρος). Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην εξωιδρυματική μεταχείριση του ανηλίκου, καθώς προτείνονται εναλλακτικά μη ιδρυματικά μέτρα διευθέτησης, αλλά και η κινητοποίηση των εθελοντών για την αποτελεσματική αναμόρφωση του ανηλίκου στο περιβάλλον της κοινότητας (μέρος τέταρτο, μη ιδρυματική μεταχείριση). Στο πέμπτο μέρος των κανόνων (ιδρυματική μεταχείριση) δίνεται έμφαση στην παροχή μέριμνας, προστασίας, παιδείας και επαγγελματικής εμπειρίας στους ανήλικους, με στόχο τους την εκ μέρους τους ανάληψη κοινωνικά εποικοδομητικών ρόλων στην περίπτωση της ιδρυματικής μεταχείρισης.²³² Τέλος, στο έκτο μέρος των κανόνων τα κράτη μέλη καλούνται να καταβάλουν προσπάθειες για έρευνα, προγραμματισμό, διαμόρφωση και πολιτική αξιολόγηση. Είναι προφανές πως στους κανόνες του Πεκίνου κυριαρχεί η θεώρηση του ανηλίκου όχι μόνο ως αντικείμενου προστασίας, που υπόκειται στον -υπερβολικό κάποιες φορές- έλεγχο και στην παρέμβαση της πολιτείας (προνοιακό πρότυπο), αλλά ως φορέα δικαιωμάτων που του εξασφαλίζεται μια δίκαιη δίκη (due process ή fair trial) (δικαϊκό πρότυπο). Μάλιστα, για πρώτη φορά αποτυπώνονται σε ένα μη συμβατικού χαρακτήρα κείμενο ρυθμίσεις που συνδέονται με την αποκαταστατική δικαιοσύνη, (π.χ άρθρο 18, όπου προβλέπεται η παροχή κοινωφελούς εργασίας, η ικανοποίηση του θύματος και η αποκατάσταση της ζημίας), δημιουργώντας το υπόβαθρο για την μετέπειτα κατοχύρωση των διαδικασιών της.²³³

²³¹ Βλ. το 2.3 του πεδίου εφαρμογής των Κανόνων και των ορισμών, που δίνονται στις γενικές αρχές του πρώτου μέρους του παραρτήματος των στοιχειωδών κανόνων των Ηνωμένων Εθνών για την απονομή δικαιοσύνης σε ανήλικους (κανόνες του Πεκίνου).

²³² Μέρος Πέμπτο, Ιδρυματική Μεταχείριση, Σκοποί της ιδρυματικής μεταχείρισης.

²³³ Σ. Γιοβάνογλου, Η ενσωμάτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στα διεθνή κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής για τους ανήλικους, Τιμητικός Τόμος Ι. Μανωλεδάκη, ΙΙ, Μελέτες Ποινικού Δικαίου-Εγκληματολογίας-Ιστορίας του Εγκλήματος, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, 1061.

Εξάλλου, οι Κατευθυντήριες Γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την Πρόληψη της Παραβατικότητας των Ανηλίκων (κατευθυντήριες γραμμές του Ριάντ) αποτελούνται από επτά κεφάλαια (θεμελιώδεις αρχές, πεδίο εφαρμογής των κατευθυντήριων γραμμών, γενική πρόληψη, διαδικασίες κοινωνικοποίησης, κοινωνική πολιτική, νομοθεσία και απονομή δικαιοσύνης σε ανήλικους, έρευνα ανάπτυξη, πολιτική και συντονισμός). Σημείο αναφοράς των Κατευθυντήριων Γραμμών του Ριάντ αποτελεί, κατά κύριο λόγο, η στενή σχέση ανάμεσα στην κοινωνική και την αντεγκληματική πολιτική,²³⁴ αφού η επιτυχής πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων συνδέεται, κατά κύριο λόγο, με την προσπάθεια που καταβάλλει η κοινωνία για την αρμονική ανάπτυξη της προσωπικότητας των εφήβων. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ιδιαιτερότητα της παιδικής και εφηβικής ηλικίας, καθώς, όπως ρητά αναφέρεται, η παραβατική συμπεριφορά σχετίζεται με τη «διαδικασία ωρίμανσης και ανάπτυξης και τείνει να εξαφανίζεται αυθόρμητα στα περισσότερα άτομα με τη μετάβαση στην ενηλικότητα».²³⁵ Επιπλέον, για να αποφευχθεί ο στιγματισμός του νεαρού ατόμου προτείνεται η αποφυγή του όρου «αποκλίνοντος», «παραβατικού» ή «προπαραβατικού».

Οι Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ εκφράζουν τις νεότερες τάσεις στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλίκων, σύμφωνα με τις οποίες η εγκληματική συμπεριφορά, κατά την εφηβική ηλικία, συνδέεται κυρίως με την προσωπική ανάπτυξη και δεν αποτελεί συνέπεια μιας «κυφορούμενης εγκληματικής κατάπτωσης»²³⁶ Επιπλέον, αποκρυσταλλώνουν τη σύγχρονη τάση στο χώρο της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού, σύμφωνα με την οποία τα νεαρά άτομα, που έχουν βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται απλώς και μόνο ως «αντικείμενα κοινωνικοποίησης ή ελέγχου», αλλά ως άτομα που διαδραματίζουν ισότιμο ρόλο στην κοινωνία. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο, το συμφέρον του νέου ανθρώπου θεωρείται υπέρτατης σημασίας, ενώ ο εγκλεισμός τους σε ιδρύματα αγωγής πρέπει να είναι το έσχατο μέτρο. Τέλος, για τη διασφάλιση των

²³⁴ Α. Πιτσέλα, Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής Διεθνή και Ευρωπαϊκά, Δίκαιο Ανηλίκων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, 46.

²³⁵ Μάλιστα, όπως υποστηρίζει χαρακτηριστικά ο Heinz, η συμπεριφορά αυτή των ανηλίκων συνδέεται τόσο πολύ με την ηλικιακή φάση που διανύουν, ώστε εγκαταλείπεται αργότερα αυθόρμητα, ακόμα και χωρίς την παρέμβαση της αστυνομίας ή του εισαγγελέα ή των δικαστηρίων, W. Heinz, Neue ambulante Massnahmen nach dem Jugendgerichtsgesetz, Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform 70, 1987, 129 επ.

²³⁶ Α. Πιτσέλα, Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής Διεθνή και Ευρωπαϊκά, Δίκαιο Ανηλίκων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, 3.

δικαιωμάτων των παιδιών, στην Κατευθυντήρια Γραμμή υπ' αριθμ. 57 προτείνεται η δημιουργία Επιτρόπου Διοίκησης (συνηγόρου, Ombudsman).

Τέλος, οι «Κανόνες για την Προστασία Ανηλίκων Στερημένων της Ελευθερίας τους» αποτελούνται από τέσσερα κεφάλαια στα οποία γίνεται μνεία στις θεμελιώδεις αρχές των κανόνων, στο σκοπό και στην εφαρμογή των κανόνων, στους ανήλικους υπό κράτηση ή αναμένοντες την εκδίκαση της υπόθεσής τους και στη διαχείριση των σωφρονιστικών καταστημάτων ανηλίκων. Θεωρούνται δε το πιο σημαντικό κείμενο στο χώρο της δίκαιης διοίκησης των σωφρονιστικών καταστημάτων.²³⁷ Ως βασική αρχή καθιερώνεται πως οι νεαροί εγκληματίες δεν θα πρέπει να καταδικάζονται σε ποινές φυλάκισης, ενώ οι νεαροί κρατούμενοι και υπόδικοι θα πρέπει να διαχωρίζονται από τους ενήλικους. Σε σχέση με τα δικαιώματα των κρατούμενων ανηλίκων, ορίζεται πως δεν πρέπει «να πάψουν να απολαμβάνουν των ατομικών, οικονομικών και πολιτικών, κοινωνικών ή πολιτιστικών δικαιωμάτων που προβλέπονται από το εθνικό ή το διεθνές δίκαιο και τα οποία συμβιβάζονται με την στέρηση της προσωπικής ελευθερίας τους». Έτσι δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη διαχείριση των σωφρονιστικών καταστημάτων ανηλίκων, δηλαδή στην εγκατάσταση των ανηλίκων σε αυτά (27-30), στις συνθήκες στέγασης (31-37), στην εκπαίδευση και την επαγγελματική επιμόρφωση και εργασία (38-46), στην ψυχαγωγία (47), στην ιατρική φροντίδα (49-55) και στην επικοινωνία με το ευρύτερο περιβάλλον (59-62) κατά τη διάρκεια της κράτησής τους.²³⁸

²³⁷ Α. Πιτσέλα, Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής Διεθνή και Ευρωπαϊκά, Δίκαιο Ανηλίκων, ό.π., 51.

²³⁸ Σχετικά το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης και τα παιδιά βλ. και τις Κατευθυντήριες Γραμμές για Δράση όσον αφορά τα Παιδιά στο Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης (Απόφαση 1996/13 του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου των Ηνωμένων Εθνών).

B. Η νομική μεταχείριση του παιδιού στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης: μια αξιολογική προσέγγιση της εννοιολόγησής του.

1. Η ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης πολιτικής για το παιδί στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης: τα ερείσματα για την ανάδειξή του ως υποκειμένου δικαιωμάτων.

1α. *Μια τομή στο status των δικαιωμάτων του παιδιού: η αυτοκαθοριστική διάσταση στα συμβατικά κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης και του ΕΔΔΑ.*

Η ανάγκη θέσπισης ενός κοινού θεσμικού πλαισίου σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ώστε να δοθεί ώθηση στην εξέλιξη των κοινωνιών στην Ευρώπη μέσω της διασφάλισης κάποιων κοινών αξιών και αρχών, αλλά και να προαχθεί η οικονομική και κοινωνική πρόοδος τους μετά τη λήξη του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου οδήγησε, το 1948, στην υπογραφή της ιδρυτικής πράξης του Συμβουλίου της Ευρώπης.²³⁹ Στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, έχει αναπτυχθεί αξιόλογη δραστηριότητα υπέρ της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού. Η δραστηριότητα αυτή εντάσσεται στη γενικότερη στοχοθεσία του, που αφορούσε εξ αρχής την ενίσχυση της πλουραλιστικής δημοκρατίας, του Κράτους Δικαίου και του σεβασμού των Ανθρωπίνων δικαιωμάτων.²⁴⁰ Στον τελευταίο αυτό τομέα, μάλιστα, το Συμβούλιο της Ευρώπης, ως ανεξάρτητος, υπερεθνικός και διακυβερνητικός οργανισμός έχει αποκτήσει ιδιαίτερη εμπειρία και έχει κατοχυρώσει βασικά κεκτημένα.²⁴¹

Η νομοθετική δραστηριότητα του Συμβουλίου, αλλά και τα διάφορα Προγράμματα,²⁴² που κατά καιρούς εκπονούνται σχετικά με τα παιδιά, έχουν

²³⁹ Το Συμβούλιο της Ευρώπης ανέπτυξε δράση κυρίως στον νομικό και πολιτιστικό τομέα, ενώ η δραστηριοποίησή του στο χώρο της οικονομικής, αμυντικής και πολιτικής εξέλιξης των κρατών της Ευρώπης υπήρξε σχεδόν μηδαμινή, λόγω ίσως και των αρχών της ομοφωνίας και της εθνικής κυριαρχίας, που θεμελίωσαν το οργανωτικό και λειτουργικό του πλαίσιο. Π. Δ. Δαγτόγλου, Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο, Ι, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, 16-20.

²⁴⁰ Η Ελλάδα έγινε το 11^ο μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης τον Αυγούστο του 1949.

²⁴¹ Βλ. και τη δήλωση της Προεδρίας εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την 50^η επέτειο του Συμβουλίου της Ευρώπης, που δόθηκε στη δημοσιότητα στις Βρυξέλλες και στη Βόννη στις 5 Μαΐου του 1999, το Δελτίο ΕΕ 5-1999, Κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας.

²⁴² Βλ. για παράδειγμα το πρόγραμμα του Συμβουλίου "Building a Europe for and with children", A three year Council of Europe Programme for the promotion of children's rights and the protection of children from violence.

συμβάλει ενεργά στον προσδιορισμό των στόχων, συστατικών και ορίων μιας «Πολιτικής για το Παιδί», που επικεντρώνεται σε αυτό ως μέλος μιας ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας, της οποίας τα συμφέροντα πρέπει να αποτελούν προτεραιότητα των κρατών. Η δραστηριότητα του Συμβουλίου εκτείνεται σε ευρεία κλίμακα: από την εκπόνηση δεσμευτικών κειμένων, δηλαδή Συμβάσεων (που υιοθετεί η Επιτροπή των Υπουργών) έως τη διαμόρφωση κειμένων, μη δεσμευτικών. Τέτοια, μη δεσμευτικά κείμενα συνιστούν οι συστάσεις και οι αποφάσεις της Επιτροπής των Υπουργών, που έχουν τη μορφή γενικών αρχών χωρίς δεσμευτικό περιεχόμενο και των οποίων η εξειδίκευση ανήκει στις εθνικές Κυβερνήσεις. Επίσης, οι Συστάσεις της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης, που περιέχουν, κατά κανόνα, προτάσεις προς την Επιτροπή Υπουργών ή επικυρώνουν προηγούμενες συστάσεις της και δεν έχουν νομικά δεσμευτικό περιεχόμενο.²⁴³

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ), (Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950) συνιστά, σε επίπεδο δεσμευτικών κειμένων, το σημαντικότερο περιφερειακό σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο επίπεδο της Ευρώπης.²⁴⁴ Αποτελεί δεσμευτικό, στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, σύστημα παρακολούθησης της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στο πλαίσιο της οποίας το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ασκεί ανεξάρτητο δικαστικό έλεγχο.²⁴⁵ Ο έλεγχος αυτός συμπληρώνεται από τους μηχανισμούς παρακολούθησης των οργάνων του Συμβουλίου, δηλαδή την Επιτροπή των Υπουργών και την Κοινοβουλευτική Συνέλευση. Στην ΕΣΔΑ εξαγγέλλονται, γενικά, τα δικαιώματα της πρώτης γενιάς, δηλαδή τα ατομικά και τα πολιτικά²⁴⁶ (άρθρο 3, σύμφωνα με το οποίο απαγορεύονται οι βασανισμοί και η απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή, άρθρο 8, που

²⁴³ *Ε. Κοντιάδης*, Συνταγματικές εγγυήσεις και θεσμική οργάνωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, 215-216.

²⁴⁴ Βλ. Γενικά, *A. Bloed, L. Leicht, M. Nowak, A. Rosas* (eds), *Monitoring Human Rights in Europe. Comparing International Procedures and Mechanisms*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/London/Boston, 1993.

²⁴⁵ Η ΕΣΔΑ καθιέρωσε ένα πρωτότυπο σύστημα διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς το άτομο έχει την δυνατότητα δικαστικού ελέγχου αναφορικά με τον σεβασμό των δικαιωμάτων του. Εκτός από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στο οποίο προσφεύγει η Επιτροπή ή ένα κράτος μέλος μετά από έκθεση της Επιτροπής, σε περίπτωση δικαστικής διευθέτησης η Σύμβαση προβλέπει και διάφορα άλλα όργανα ελέγχου την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, που αποτελεί το «θεματοφύλακα» της ΕΣΔΑ. Αναλαμβάνει δε την πολιτική διευθέτηση μιας διαφοράς σε περίπτωση που η υπόθεση δεν έχει παραπεμφθεί στο Δικαστήριο. Βλ. σχετικά και *Ε. Ρούκουνας*, Διεθνής Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Εστία, Αθήνα, 1995, 102.

προστατεύει τον ιδιωτικό και οικογενειακό βίο ή άρθρο 9, το οποίο προβλέπει την προστασία της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας) ενώ, αν και εμπνευσμένη από την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, δεν προβλέπει οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα (π.χ. δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια ή το δικαίωμα σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο ζωής).²⁴⁷

Οι άμεσες αναφορές στο παιδί στο πλαίσιο της Σύμβασης περιορίζονται σε δύο μόνο άρθρα, στα άρθρα 5 και 6.1. Συγκεκριμένα, το άρθρο 5 (Δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια) ορίζει ότι, ενώ κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια, επιτρέπεται η στέρηση της ελευθερίας, σύμφωνα με τη νόμιμη διαδικασία, στην περίπτωση της νόμιμης κράτησης ανηλίκου, που έχει αποφασισθεί για την επιτήρηση της ανατροφής του η νόμιμη κράτησή του για να παραπεμφθεί ενώπιον της αρμόδιας αρχής. Στο άρθρο 6.1 (το Δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης) προβλέπεται ως λόγος διεξαγωγής της δίκης «κεκλεισμένων των θυρών», μεταξύ άλλων, η προστασία των συμφερόντων του ανηλίκου. Έμμεσες αναφορές σχετικά με τα παιδιά υπάρχουν στα άρθρα 8.1., σχετικά με το δικαίωμα σεβασμού στη ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, αλλά και στο άρθρο 8.2 για τη μη επέμβαση της δημόσιας αρχής στην ιδιωτική ζωή.²⁴⁸

Η ΕΣΔΑ, θεωρητικά τουλάχιστον είναι το πρώτο διεθνές συμβατικό κείμενο, όπου αναγνωρίζεται το παιδί εμμέσως ως υποκείμενο των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων, που η ίδια κατοχυρώνει. Αυτό προκύπτει από τον συνδυασμό του πρώτου άρθρου της (... «αναγνωρίζεται σε όλα τα πρόσωπα, που εξαρτώνται από την δικαιοδοσία τους, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις, που καθορίζονται στο πρώτο μέρος της Σύμβασης) και του άρθρου 14, που απαγορεύει κάθε διάκριση λόγω «φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνική μειονότητα, περιουσίας

²⁴⁶ U. Kilkelly, *The Child and The European Convention on Human Rights*, Ashgate Publishing, Dartmouth, 1999, 2.

²⁴⁷ Διεξοδικότερα, για την προστασία του παιδιού στα πλαίσια της ΕΣΔΑ βλ., Π. Νάσκου-Περράκη, Η προστασία του παιδιού στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕΕυρΔ 21, Ειδικό τεύχος, Αφιέρωμα στην Μνήμη Κρατερού Ιωάννη, 2001, 307-329.

²⁴⁸ Σχετικό με τα δικαιώματα του παιδιού είναι και το άρθρο 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, το οποίο υπογράφηκε στο Παρίσι στις 20 Μαρτίου του 1952 και κυρώθηκε στην Ελλάδα με το Ν.Δ.53 της 19/20 Σεπτεμβρίου 1954: περί κυρώσεως της εν Ρώμη την 4η Νοεμβρίου 1950 υπογραφείσης Συμβάσεως «δια την Προάσπισιν των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών», ως και του Προσθέτου εις αυτήν Πρωτοκόλλου των Παρισίων της 20ης Μαρτίου 1952 (ΦΕΚ Α'-256).

γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως». Ως τέτοια κατάσταση είναι δυνατόν να θεωρηθεί και η ανηλικότητα.

Η αναγνώριση του παιδιού ως υποκειμένου με πλήρη δικαιοκτική και δικαιοπρακτική ικανότητα δεν εξαντλείται στην αναγνώριση τους ως φορέα δικαιωμάτων, αλλά εκτείνεται και στην αναγνώριση της ικανότητάς του να ασκεί αυτά τα δικαιώματα. Το άρθρο 25 της ΕΣΔΑ πρωτοπορεί στο σημείο αυτό, καθώς προβλέπει τη δυνατότητα άσκησης ατομικής προσφυγής στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για κάθε θύμα της παραβίασης, επομένως και για το παιδί θύμα, το οποίο μπορεί να ενεργήσει χωρίς τη συνδρομή δικηγόρου, επιτρόπου ή κηδεμόνα.²⁴⁹ Η αναγνώριση του παιδιού, ως φορέα δικαιωμάτων και, κυρίως, της ικανότητας άσκησης τους, προωθήθηκε από την πρακτική της Επιτροπής και του Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Με ένα σύνολο αποφάσεων, το παιδί αναγνωρίστηκε ως φορέας του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, του δικαιώματος στην πληροφόρηση, στη θρησκευτική ελευθερία και στην ελευθερία της σκέψης, ενώ δεν αμφισβητήθηκε η ικανότητά του να ασκεί μόνο του κάποιες στοιχειώδεις ατομικές ελευθερίες, όπως η αυτοπρόσωπη κατάθεση εκ μέρους του προσφυγής στην Επιτροπή.²⁵⁰

Οι εν λόγω νομολογιακές αναφορές της Επιτροπής, (η οποία ήδη έχει καταργηθεί με το νέο Οργανισμό του ΕΔΔΑ) και του Δικαστηρίου αποτελούν τομή στην παραδοσιακή αντίληψη της θεώρησης του παιδιού ως αντικειμένου προστασίας και ενισχύουν τη νομική θέση του σε ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς αναγνωρίζεται ρητά η εκ μέρους του ικανότητα άσκηση των δικαιωμάτων του.²⁵¹ Αν και, στο ίδιο το κείμενο της ΕΣΔΑ, δεν υπάρχουν *in concreto* ρυθμίσεις, ώστε να μιλάμε για την καθιέρωση, σε επίπεδο ευρωπαϊκού δικαίου, ειδικού status των δικαιωμάτων του παιδιού,²⁵² το Δικαστήριο διαπλάθει, σύμφωνα με την έκφρασή του, «μια ευρωπαϊκή

²⁴⁹ *E. Ρούκουνας*, Διεθνής Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Εστία, Αθήνα, 1995, 112.

²⁵⁰ Βλ τις αποφάσεις της Επιτροπής: Application No 6753/74, 19.12.1974, Application No 8065/77, 04.05.1979, Application No 7907/77, 17.12.1981 και τις αποφάσεις του Δικαστηρίου: *Tyger κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Serie A', vol. 26, 1978 9, *Taspinar κατά Ολλανδίας*, Report 09.10.1985, DR44, 262 επ.

²⁵¹ Για μια «παιδοκεντρική» ερμηνεία της ΕΣΔΑ, βλ. μεταξύ άλλων και: *P. Boucaud*, The Council of Europe and Child welfare. The need for a European Convention on Children's Rights, Human Rights Files 10, 1989.

²⁵² Ωστόσο, όπως ορθά προτείνει η *U. Kilkelly* η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού θα μπορούσε να «αξιοποιηθεί» ως ερμηνευτικός οδηγός για την ΕΣΔΑ, βήμα που θα ενισχύσει αναμφίβολα την παρεχόμενη προστασία του παιδιού σε ευρωπαϊκό επίπεδο, *U. Kilkelly*, The Best of Both Worlds for Children's Rights? Interpreting the European Convention on Human

δημόσια τάξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» εν γένει,²⁵³ και συνεπώς και του παιδιού ειδικότερα.²⁵⁴

Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης, προωθήθηκαν συμβάσεις ειδικότερες της ΕΣΔΑ, με αντικείμενο την προστασία του παιδιού ως μέλους της οικογένειας.²⁵⁵ Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση «Για το Νομικό Καθεστώς των Τέκνων που Γεννήθηκαν χωρίς Γάμο των Γονέων τους (15.10.1975)»,²⁵⁶ η Ευρωπαϊκή Σύμβαση «Για την Αναγνώριση και την Εκτέλεση Αποφάσεων σε θέματα Επιμέλειας των Τέκνων και για την Αποκατάσταση της Επιμέλειάς τους (20.05.1980)»²⁵⁷ και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση «Περί Υιοθεσίας

Rights in the Light of the UN Convention on the Rights of the Child, Human Rights Quarterly 23, 2001, 307-326.

²⁵³ Στ. Μαθίας, Γ. Κτιστάκης, Α. Σταυρίτη, Κ. Στεφανάκη (επιμ.), Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη με βάση τη νομολογία του Στρασβούργου, Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, Αθήνα, 2006, 32.

²⁵⁴ Δύο αποφάσεις με διάδικο την Ελλάδα, που αφορούν παιδιά, έχουν εκδοθεί από το ΕΔΔΑ: “Efstratiou v. Greece”, 18 December 1996: “Suspension from school of a Jehovah's Witness for refusing to attend the celebrations of the national day in Greece” και “Kosmopoulou v. Greece”, 5 February 2004: “Right of access of a divorced mother in Greece”, καθώς και μία, με διάδικο την Κύπρο: “Phinikaridou v. Cyprus”, 20 December 2007: “Proceedings for the judicial recognition of paternity of a child born out of wedlock in Cyprus”.

²⁵⁵ Εκτός από τις Συμβάσεις που αφορούν το παιδί ως μέλος της οικογένειας, υιοθετήθηκαν τρεις Συμβάσεις, οι οποίες διασφαλίζουν την παροχή ειδικής προστασίας, που έχει ανάγκη η παιδική ηλικία, λόγω κάποιων σύγχρονων διεθνών προβλημάτων, όπως η εξευτελιστική μεταχείριση και τιμωρία (Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την καταπολέμηση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, 26.11.1987), η εμπορία προσώπων (Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά της εμπορίας προσώπων, 16.05.2005) ή το ηλεκτρονικό έγκλημα (Σύμβαση σχετικά με το ηλεκτρονικό έγκλημα, 23.11.2001). Στη Σύμβαση για την καταπολέμηση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας θεσπίζεται Ειδική Επιτροπή (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment), η οποία επισκέπτεται χώρους κράτησης νεαρών κρατουμένων και διαπιστώνει τις συνθήκες κράτησής τους. Στη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά της εμπορίας προσώπων αναγνωρίζεται πως όλες οι μορφές εμπορίας προσώπων συνιστούν καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ υπάρχουν ειδικές προβλέψεις σχετικά με τα παιδιά, οι οποίες λαμβάνουν υπ' όψιν την ιδιαιτερότητα και το ευάλωτο της παιδικής ηλικίας, καθώς και την ανάγκη για την παροχή ειδικής προστασίας προς αυτήν. Τέλος, στη Σύμβαση σχετικά με το ηλεκτρονικό έγκλημα προτείνεται στα Κράτη-μέλη η ποινικοποίηση των παρεκκλιουσών χρήσεων των ηλεκτρονικών υπολογιστών συμπεριλαμβανομένης και αυτής της παιδικής πορνογραφίας.

²⁵⁶ Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση «Για το νομικό καθεστώς των τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους» κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν.1702/27.5/4.6.1987: Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για το νομικό καθεστώς των τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους που υπογράφηκε στο Στρασβούργο στις 15 Οκτωβρίου 1975 (ΦΕΚ Α'-86), και τέθηκε σε ισχύ με την από 27 Ιουνίου/1 Ιουλίου 1988 Ανακοίνωση του Υπουργού Εξωτερικών (ΦΕΚ Α'-147) στις 16 Σεπτεμβρίου 1988.

²⁵⁷ Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση «Για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και για την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους» κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν.2104/2.12.1992: Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε θέματα επιμέλειας των τέκνων και για την αποκατάσταση της επιμέλειάς τους (ΦΕΚ Α'-195).

Ανηλίκων (24.04.1967)»²⁵⁸ παρέχουν προστασία στο παιδί, εντός και εκτός γάμου, και το θετό παιδί, προστατεύοντάς το ως μέλος της οικογένειας, αυτοτελώς, και όχι υπό το πρίσμα της προστασίας, γενικά, της οικογένειας ως θεσμού ή, ακόμη χειρότερα, μέσω της παρεχόμενης στους γονείς προστασίας. Ωστόσο, τα κείμενα αυτά δεν αναγνωρίζουν στα παιδιά αστικά ή πολιτικά δικαιώματα εντός του οικογενειακού πλαισίου, όπως, για παράδειγμα, δικαίωμα συμμετοχής των παιδιών στην λήψη των αποφάσεων, που το αφορούν.

Αντίθετα, στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση «Για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών (25.01.1996)»²⁵⁹ η οποία, όπως τονίζεται και στο προοίμιο της, λαμβάνει υπ' όψιν και τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Παιδιών, αναγνωρίζονται στο παιδί διαδικαστικά δικαιώματα ενώπιον δικαστικών αρχών.²⁶⁰ Για παράδειγμα, προβλέπεται το δικαίωμα του παιδιού να ενημερώνεται για τις οικογενειακές διαδικασίες, που το αφορούν, και να συμμετέχει σε αυτές (άρθρο 3) - (π.χ. θέματα επιμέλειας, ζητήματα υιοθεσίας, διοίκησης της περιουσίας του τέκνου κ.α.), το δικαίωμά του να ζητήσει διορισμό ειδικού αντιπροσώπου σε περίπτωση σύγκρουσης των συμφερόντων του με τους κατόχους των γονικών ευθυνών (άρθρο 4) ή ακόμα και το δικαίωμά του, εφόσον κρίνεται σκόπιμο, να ζητήσει το διορισμό δικού του αντιπροσώπου (άρθρο 5).²⁶¹ Προφανώς, αν και η Σύμβαση στο Προοίμιο της αναγνωρίζει «τη σημασία του ρόλου των γονέων στην προστασία και την προώθηση των ύψιστων δικαιωμάτων και συμφερόντων των παιδιών τους», δεν επιβάλλει στις οικογενειακές διαδικασίες ενώπιον των δικαστικών αρχών ειδικά καθήκοντα στους κατόχους των γονικών ευθυνών, καθώς αναγνωρίζει την πιθανή σύγκρουση συμφερόντων τους με τα συμφέροντα των παιδιών.²⁶²

Στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, επιπλέον, έχει υιοθετηθεί και η Σύμβαση «Σχετικά με την Επικοινωνία του Τέκνου (15.05.2003)», η οποία έχει υπογραφεί στην Ελλάδα (09.10.2003), αλλά δεν έχει κυρωθεί με σχετικό νόμο ως

²⁵⁸ Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση «Περί υιοθεσίας ανηλίκων» κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν. 1049 της 6.9.5.1980: Περί κυρώσεως της υπογραφείσης εν Στρασβούργω την 24^{ην} Απριλίου 1967 υπό των Κρατών Μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης Διεθνούς Συμβάσεως περί υιοθεσίας ανηλίκων (ΦΕΚ Α'-114).

²⁵⁹ Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση «Για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών» κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον Ν.2502/97: Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την άσκηση των δικαιωμάτων των Παιδιών (ΦΕΚ 103/Α/28.5.97)

²⁶⁰ Για το προσχέδιο της Σύμβασης βλ. *M. Killerby*, *The draft European Convention on the exercise of children's rights*, *The International Journal of Children's Rights* 3, 1995, 134-143.

²⁶¹ *M. Killerby*, *The draft European Convention on the exercise of children's rights*, *The International Journal of Children's Rights* 3, 127-133.

σήμερα. Στο άρθρο 6 προβλέπεται το δικαίωμα του παιδιού να εκφράζει την γνώμη του σε ζητήματα επικοινωνίας του με τους γονείς του, γνώμη η οποία πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν (όπως, και οι επιθυμίες και τα συναισθήματα του). Αναγνωρίζεται, επομένως, το παιδί ως φορέας της ατομικής ελευθερίας της έκφρασης της γνώμης.²⁶³

1β. Το παιδί ως αντικείμενο προστασίας στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης: η κατοχύρωση των κοινωνικών του δικαιωμάτων και η προστασία του από βία

Το σημαντικότερο κείμενο σε σχέση με την κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων των παιδιών σε επίπεδο Συμβουλίου της Ευρώπης είναι ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης,²⁶⁴ όπως εκσυγχρονίστηκε με τον Αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη το 1996,²⁶⁵ και πλέον λειτουργεί συμπληρωματικά με την ΕΣΔΑ στον τομέα των οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, -όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο προοίμιό του.²⁶⁶

Στο Χάρτη, γίνεται ρητή αναφορά στα δικαιώματα των παιδιών και των νέων στον τομέα της απασχόλησης (άρθρο 7, δικαιώματα των παιδιών και των νεαρών προσώπων σε προστασία). Συγκεκριμένα, καθορίζεται το 15^ο έτος της ηλικίας ως κατώτατο όριο για την είσοδο στην απασχόληση με κάποιες εξαιρέσεις αφορώσες μόνο κάποιες ελαφρές εργασίες (άρθρο 7 παρ.1), απαγορεύεται η απασχόληση παιδιών, εφόσον η εργασία αυτή παρεμποδίζει την εκπαίδευσή τους (7 παρ.3), αλλά και την απασχόληση σε εργαζομένους κάτω των 18 ετών σε νυχτερινή εργασία (7 παρ.8), ενώ προβλέπεται μειωμένο ωράριο εργασίας για παιδιά κάτω των 16 ετών,

²⁶² Βλ. σχετικά και τη Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης R (84) 4.

²⁶³ Για το ζήτημα της επικοινωνίας του τέκνου με τους γονείς του βλ. και *S. Moes*, Being seen and Heard: Webster V. Ryan's Constitutional Protection for Children's Rights to maintain contact with foster parents, *University Cincinnati Law Review* 71, 2002-2003, 331 και *J. Masson*, Contact between Parents and Children in Long-Term Care: The Unresolved Dispute, *International Journal of Law & Family* 4, 1990, 97-122.

²⁶⁴ Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης στο Τορίνο (18.10.1961) και κυρώθηκε στην Ελλάδα με το Ν.1426 της 20/21 Μαρτίου 1984: Για την κύρωση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (ΦΕΚ Α'-32). Με το Ν.2422/96 κυρώθηκε το συμπληρωματικό πρωτόκολλο του 1988, με το Ν.2422/96 το τροποποιητικό Πρωτόκολλο του 1991 και με το Ν.2595/98 το Πρωτόκολλο του 1995 για το σύστημα συλλογικών καταγγελιών. Ο Χάρτης αναθεωρήθηκε σύμφωνα με απόφαση που ελήφθη κατά την Υπουργική Διάσκεψη στο Τορίνο (21.10.1991) στις 03.03.1996. Στην Ελλάδα δεν έχει κυρωθεί ο Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης.

²⁶⁵ Επιπλέον, με την προστασία των παιδιών και των εφήβων στον τομέα της εργασίας ασχολείται και ο Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων (Διακήρυξη), που υπογράφηκε στο Στρασβούργο στις 8-9 Δεκεμβρίου 1989.

ώστε να διευκολύνεται και να προωθείται η επαγγελματική τους εκπαίδευση και συνυπολογισμός της ως αμειβόμενου τμήματος της ημερήσιας εργασίας. (7 παρ.4 και 7 παρ.6). Επιπλέον, στο ίδιο άρθρο υπάρχουν προβλέψεις για την διασφάλιση δίκαιης αμοιβής στους νεαρούς εργαζόμενους και μαθητευόμενους (7 παρ.5), ετήσιων κανονικών αδειών τριών εβδομάδων με αποδοχές (7 παρ.7) και τακτικών ιατρικών εξετάσεων (7 παρ.9).²⁶⁷

Η κοινωνική προστασία των παιδιών και των νέων δεν κατοχυρώνεται άμεσα στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, αλλά, έμμεσα, με το άρθρο 11, το οποίο αναφέρεται στην προστασία της υγείας, το άρθρο 17, το οποίο προβλέπει το δικαίωμα της μητέρας και του παιδιού για κοινωνική και οικονομική προστασία και το άρθρο 19 (παρ.6), όπου προβλέπεται η διευκόλυνση της επανασυγκέντρωσης της οικογένειας του μετανάστη εργάτη στην οποία έχει επιτραπεί να εγκατασταθεί στο έδαφός τους.²⁶⁸

Το 1996 αναθεωρήθηκε ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και προστέθηκαν κάποια νέα, κοινωνικά και οικονομικά, δικαιώματα, ενώ επήλθαν τροποποιήσεις στις ήδη υπάρχουσες προβλέψεις.²⁶⁹ Αξιοσημείωτο είναι το νέο άρθρο 17 για το δικαίωμα των παιδιών και των νεαρών ατόμων σε κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία, το οποίο δεν περιορίζεται στην προστασία των παιδιών στο χώρο της εργασίας, όπως το άρθρο 7, αλλά βαίνει πέραν αυτού. Δίνεται έμφαση στην ειδική ανάγκη του παιδιού για προστασία ανεξάρτητα από διακρίσεις, λόγω ακριβώς του ευάλωτου της παιδικής και νεαρής ηλικίας. Τέλος, με την αναθεώρηση τροποποιήθηκε το άρθρο 7 του Χάρτη, κυρίως ως προς τα όρια ηλικίας στην απασχόληση (άρθρα 7 παρ.2, 4 και 7).²⁷⁰

Ιδιαίτερα σημαντική συμβολή του Συμβουλίου της Ευρώπης, στο χώρο της προστασίας του παιδιού από τη βία, αποτελεί η Σύμβαση «Για την προστασία των παιδιών ενάντια στην σεξουαλική κακοποίηση και εκμετάλλευση των παιδιών» η

²⁶⁶ Για τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό χάρτη βλ. και www.coe.int.

²⁶⁷ Τα Συμβαλλόμενα Κράτη υποβάλλουν εκθέσεις σε επιτροπή εμπειρογνομόνων, η οποία εξετάζει αν υπάρχει η συμμόρφωση της εσωτερικής νομοθεσίας με αυτόν, ώστε να εξασφαλίζεται η εφαρμογή του Χάρτη.

²⁶⁸ *F. Vandamme*, Revision of the European Social Charter, *International Labour Review* 133, 1994, 635-636.

²⁶⁹ Στην Ελλάδα έχει υπογραφεί το κείμενο του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (03.05.1996), αλλά δεν έχει επικυρωθεί ακόμη με Νόμο.

²⁷⁰ Οι αλλαγές αυτές είχαν ως πηγή έμπνευσης την Οδηγία 94/33 του Συμβουλίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων «Για την προστασία των νεαρών προσώπων στην εργασία».

οποία, από τις 25 Οκτωβρίου του 2007, οπότε και τέθηκε προς υπογραφή, έχει ήδη υπογραφεί από 23 Κράτη- Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και αναμένεται η κύρωσή της από τουλάχιστον πέντε Κράτη, εκ των οποίων, τουλάχιστον τρία, Κράτη Μέλη του Συμβουλίου, ώστε να τεθεί σε ισχύ. Στην εν λόγω Σύμβαση δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην προστασία του παιδιού από τη σεξουαλική εκμετάλλευση στο πλαίσιο της οικογένειας ή του στενού του περιβάλλοντος, η διασφάλιση της οποίας χαρακτηρίζεται ως μια από τις βασικές προτεραιότητες του Συμβουλίου της Ευρώπης.²⁷¹

1γ. Η συμμετοχική των δικαιωμάτων του παιδιού στα μη δεσμευτικά κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Πέρα από τα δεσμευτικά κείμενα στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, σημαντική είναι η συμβολή των νομικών μη δεσμευτικών για τα Κράτη-Μέλη κειμένων, που αφορούν την παιδική προστασία. Τέτοια είναι οι Συστάσεις (Recommendations) και οι Δηλώσεις της Επιτροπής των Υπουργών (Statements), καθώς επίσης και οι συστάσεις της Γενικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης. Αν και τα κείμενα αυτά, όπως προαναφέρθηκε, δεν έχουν νομικά δεσμευτικό περιεχόμενο, αποτελούν, για τα Κράτη-Μέλη του Συμβουλίου χρήσιμους οδηγούς χάραξης πρακτικών και πολιτικών, καθώς περιέχουν γενικές κατευθυντήριες αρχές, τις οποίες οι εθνικές κυβερνήσεις οφείλουν να εξειδικεύσουν. Επιπλέον, αναδεικνύουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την, προϊόντος του χρόνου, σταδιακή μεταβολή των αντιλήψεων και της πολιτικής βούλησης σε σχέση με την παιδική ηλικία, αφού-κατά κανόνα- πριν την υιοθέτηση ενός δεσμευτικού κειμένου (Σύμβασης, Χάρτη, Κώδικα, Πρωτοκόλλων ή εσωτερικών συμφωνιών), που αποτελεί κατά κάποιο τρόπο το «τελικό στάδιο» αυτής της νομικής επεξεργασίας, προηγούνται περισσότερες σχετικές Συστάσεις ή Δηλώσεις, που υιοθετούν τις νεότερες κάθε φορά επικρατούσες τάσεις. Ειδικότερα, όπως θα διαφανεί παρακάτω, τα μη δεσμευτικά κείμενα του Συμβουλίου σχετικά με το παιδί αναδεικνύουν, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, τη μεταβολή των αντιλήψεων, που σημειώθηκε κατά τη δεκαετία του 1970 και του 1980, ενώ δίνουν το στίγμα της εξέλιξης και τους άξονες του προβληματισμού αυτού.

²⁷¹ Βλ. Σχετικά: 23 Council of Europe Member States sign Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Abuse, Press Release 718 (2007), www.coe.int/press.

Το 1979, στο πλαίσιο του εορτασμού του Διεθνούς Έτους του Παιδιού, η Επιτροπή Υγείας και Κοινωνικών Υποθέσεων της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου συνέταξε μια σχετική αναφορά,²⁷² της οποίας τα συμπεράσματα περιέλαβαν, μεταξύ άλλων, μια Σύσταση για τη δημιουργία μιας Ευρωπαϊκής Χάρτας για τα δικαιώματα του παιδιού.²⁷³ Η θεμελιώδης σημασία της Σύστασης αυτής- που αποτελεί συνοθύλευμα των παραδοσιακών και ριζοσπαστικών τάσεων- έγκειται στο γεγονός ότι, πέρα από την εκτενή αναφορά στην προστασία του παιδιού με την κλασσική της έννοια («το παιδί ως αντικείμενο προστασίας»), αναγνωρίζει, περαιτέρω, το παιδί και ως νομικά ανεξάρτητο υποκείμενο, και μάλιστα στην πρώτη γενική αρχή της. Είναι χαρακτηριστική η διατύπωση «τα παιδιά δεν πρέπει να θεωρούνται ως *περιουσία* των γονιών τους, πρέπει να αναγνωρίζονται ως άτομα με τα δικά τους δικαιώματα και τις δικές τους ανάγκες».

Παρά το γεγονός πως η Σύσταση αυτή δεν υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών, αποτέλεσε ορόσημο, καθώς ενέπνευσε μια σειρά επόμενων, καθοριστικών για τη διαμόρφωση πολιτικών και πρακτικών σχετικά με το παιδί, Συστάσεων στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη Σύσταση R 1221 (1990) της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης για τα δικαιώματα των παιδιών, η οποία, πέρα από το ρηξικέλευθο και τολμηρό τίτλο της, αναγνωρίζει πως **«εκτός από το δικαίωμα να προστατεύονται, έχουν δικαιώματα, τα οποία μπορούν να ασκούν ανεξάρτητα, παρά την αντίθετη βούληση των γονέων τους»**, αξιοποιεί, αλλά και υπερβαίνει δηλαδή το πρότυπο της Σύστασης του 1979, ενώ εισάγει πρωτοποριακές και πρωτότυπες ιδέες για την εξέλιξη των δικαιωμάτων του παιδιού, όπως η δημιουργία Συνηγόρου στα επιμέρους Κράτη- Μέλη.²⁷⁴

Εκτός από τις γενικού περιεχομένου Συστάσεις, που αφορούν τα δικαιώματα του παιδιού και διαμορφώνουν το γενικότερο περίγραμμα άσκησης της πολιτικής για την παιδική ηλικία, στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει εκδοθεί ένας σημαντικός αριθμός πιο ειδικών Συστάσεων, οι οποίες θα μπορούσαν να

²⁷² Council of Europe, Parliamentary Assembly. Committee on Social and Health Questions, Report on the International Year of the Child, Doc. 4376, 2 October 1979 (Rapporteurs: Mrs. Harvoy and Mr. Tabone).

²⁷³ R (1979) 874 «Για μια Ευρωπαϊκή Χάρτα για τα Δικαιώματα του Παιδιού», η οποία υιοθετήθηκε από τη Συνέλευση στις 4 Οκτωβρίου του 1979.

²⁷⁴ Βλ. στο ίδιο πνεύμα και τη Σύσταση της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής R 1286 (1996), όπου τονίζεται η ανάγκη ειδικής προστασίας της παιδικής ηλικίας και καλούνται τα Κράτη-Μέλη να υιοθετήσουν τα σχετικά με το παιδί ευρωπαϊκά δεσμευτικά κείμενα και να προωθήσουν τη

ομαδοποιηθούν σε τέσσερις κατηγορίες: η πρώτη ομάδα σχετίζεται με το παιδί ως μέλος της οικογένειας, αλλά και με τη συμμετοχή του στον οικογενειακό και στον ευρύτερο βίο, η δεύτερη αφορά την προστασία του παιδιού σε σχέση με διεθνούς κλίμακας προβλήματα όπως η εκμετάλλευση των παιδιών (με έμφαση στη βία κατά των παιδιών), η μετανάστευση και οι ένοπλες συρράξεις, η τρίτη αφορά την κοινωνική προστασία των παιδιών και η τέταρτη σχετίζεται με την ποινική τους αντιμετώπιση και μεταχείριση.

Σε σχέση με το παιδί ως μέλος της οικογένειας και την προστασία του, αλλά και τα δικαιώματά του στο πλαίσιο της, η Επιτροπή των Υπουργών έχει εκδώσει τη Σύσταση R 4 (85) σχετικά με τη βία στην οικογένεια,²⁷⁵ τη Σύσταση No R (90) 2 σχετικά με τα κοινωνικά μέτρα για την καταπολέμηση της βίας στην οικογένεια, τη Σύσταση R 9 (91) σχετικά με τα επείγοντα μέτρα σε οικογενειακές υποθέσεις τη Σύσταση R 14 (94) για τις ενσωματωμένες και συνεκτικές πολιτικές για την οικογένεια και τη Σύσταση R 19 (06) για την ενίσχυση του ρόλου των γονέων. Στις πιο πρόσφατες συστάσεις R 8 (98) για τη συμμετοχή του παιδιού στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, R 13 (2004) για τη συμμετοχή των νέων ανθρώπων τοπική και περιφερειακή ζωή και η Σύσταση R 1 (2006) για το ρόλο των Εθνικών Συμβουλίων Νεότητας στην ανάπτυξη πολιτικών για τη νεολαία επιβεβαιώνεται η τάση για την αναγνώριση του παιδιού ως ενεργού υποκειμένου και αναγνωρίζεται το δικαίωμα συμμετοχής σε αποφάσεις, που, άμεσα ή έμμεσα, το αφορούν.

Σε σχέση με τη δεύτερη κατηγορία συστάσεων, με βάση την ομαδοποίηση, που προηγήθηκε, πρέπει να διακρίνουμε τις Συστάσεις της Επιτροπής των Υπουργών R 11 (91), R 11 (2000) και R 16 (2001) και R 1778 (2007), που αναφέρονται στην προστασία των παιδιών και των νέων από τη σεξουαλική κα κάθε είδους εκμετάλλευση, η οποία έχει λάβει ευρεία διάσταση λόγω κυρίως της παιδικής πορνογραφίας στο διαδίκτυο, της εμπορίας προσώπων και της εκμετάλλευσης πορνείας. Στο ίδιο ακριβώς πνεύμα κινούνται και οι Συστάσεις R 1065 (1987), 1325 (1997), 1336 (1997) 1, 1371 (1998), 1545 (2002), 1610 (2003), αλλά και τα ψηφίσματα 1099 (1996), 1212 (2000), 1307 (2002) και 1337 (2003) και 1530 (2007)

συγκρότηση επιτροπών, οι οποίες θα προωθήσουν την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών.

²⁷⁵ Βλ. σχετικά για την βία μέσα στην οικογένεια και τη Σύσταση R (93) 2 της Επιτροπής των Υπουργών «Για τις κλινικές και κοινωνικές συνέπειες της κακοποίησης των παιδιών», καθώς και τη Σύσταση R 1371 (1998) της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης, ενώ για τη βία, γενικά, βλ. και τη Σύσταση R (97) 19 «Για την μεταδιδόμενη βία από τα ηλεκτρονικά μέσα».

της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στα μη δεσμευτικού χαρακτήρα αυτά κείμενα, σε γενικές γραμμές, αναγνωρίζεται το δικαίωμα των παιδιών να μεγαλώνουν σε ένα ασφαλές και ανθρώπινο περιβάλλον και τονίζεται ότι η σεξουαλική παρενόχληση, η εκμετάλλευση της πορνείας, η πορνογραφία, αλλά και η εμπορία προσώπων, φαινόμενα που έχουν λάβει ανησυχητικές διαστάσεις σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, καταστρέφουν την υγεία και την ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού. Προτείνεται, λοιπόν, ο σχεδιασμός και η εφαρμογή μέτρων, πολιτικών και πρακτικών για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων, *κατά τη χάραξη των οποίων θα λαμβάνονται υπ' όψιν και εμπειρίες, αλλά και οι γνώμες των παιδιών*, τα οποία αναλαμβάνουν έτσι ενεργό ρόλο και δεν αποτελούν τους παθητικούς αποδέκτες της παρεχόμενης προστασίας.

Με δεδομένο ότι κατά μέσο όρο, το 4% των αιτούντων άσυλο στην Ευρώπη είναι ασυνόδευτα παιδιά, ποσοστό που μπορεί να αγγίζει και το 10% σε κάποια Κράτη- Μέλη, όπου η οποία η μετανάστευση είναι σχετικά πρόσφατο φαινόμενο, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου, εξέδωσε τη Σύσταση R 9 (2007) της «Για την ανάληψη πρωτοβουλιών σχετικά με τα ασυνόδευτα παιδιά μετανάστες» και τη Σύσταση R 1703 (2005) «Για την παροχή προστασίας και βοήθειας για ασυνόδευτα²⁷⁶ παιδιά, τα οποία ζητούν άσυλο». Στη τελευταία αυτή Σύσταση προτείνεται, *inter alia*, η αναγνώριση της σημασίας της ρήτρας του συμφέροντος του παιδιού σε όλες τις διαδικασίες, αποφάσεις πρακτικές ή νομοθετικά μέτρα, τα οποία επηρεάζουν τους ανήλικους. Άμεσα συνδεδεμένες με το ζήτημα της μετανάστευσης είναι και η Σύσταση R 1596 (2003), η οποία αναφέρεται στην κατάσταση των νεαρών μεταναστών στην Ευρώπη. Αν και γενικότερου περιεχομένου, οι Συστάσεις R 1449 (2000) «Για τη λαθρομετανάστευση από την Νότια στη Μεσογειακή Ευρώπη», η Σύσταση R 1467 (2000) «Για τη λαθρομετανάστευση και την καταπολέμηση των εμπόρων προσώπων», καθώς και η Σύσταση R 1610 (2003) σχετικά με τη μετανάστευση, που συνδέεται με την εμπορία γυναικών και την εκμετάλλευση πορνείας», αφορούν και τα παιδιά. Είναι χαρακτηριστικό πως στις περισσότερες από αυτές τις Συστάσεις, τονίζεται η ανάγκη, *κατά τη διεξαγωγή των διαδικασιών σχετικά*

²⁷⁶ Για τη λεπτή διάκριση ανάμεσα στους όρους *separated* και *unaccompanied*, καθώς και την προτίμηση του όρου *separated* σε ένα μεγάλο αριθμό νομικών κειμένων (όπως και στο πρωτότυπο κείμενο της εν λόγω Σύστασης), βλ. αναλυτικά την πολύ πετυχημένη προσέγγιση στο: *S. Maloney*, *Transatlantic Workshop on Unaccompanied/Separated Children: Comparative Policies and Practices in North America and Europe*, held at Georgetown University, 18-19 June, 2001, *Journal of Refugee Studies* 15, 2002, 103.

με το άσυλο, να ακούγεται, άμεσα ή έμμεσα, η γνώμη του παιδιού, στο οποίο πρέπει να υποβάλλονται ερωτήσεις με τρόπο που αρμόζουν στην ηλικία του, στην ωριμότητά του, αλλά και στην ψυχολογική του κατάσταση- το παιδί αναγνωρίζεται ως φορέας του δικαιώματος της έκφρασης της γνώμης του και in concreto θεωρείται ικανό να ασκήσει και αυτοπροσώπως το δικαίωμά του αυτό.

Τέλος, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση έχει εκδώσει σειρά Συστάσεων για την κοινωνική πολιτική σχετικά με τα παιδιά και τους νέους, καθώς και την ιδρυματική τους μεταχείριση. Η Σύσταση της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης R 1532 (2001) «Για μια δυναμική κοινωνική πολιτική για τα παιδιά και τους νέους στις πόλεις», προτείνει στα Κράτη-Μέλη να αναγνωρίσουν στα παιδιά τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία προβλέπονται στη ΔΣΔΠ, να επικυρώσουν την Ευρωπαϊκή Σύμβαση «Για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών», «αλλά και να αναπτύξουν μια δυναμική κοινωνική πολιτική με τη συμμετοχή στο σχεδιασμό της των ίδιων των παιδιών», της οικογένειας, αλλά να θεσπίσουν και ειδικούς θεσμούς (όπως, για παράδειγμα, ο θεσμός του Συνηγόρου του Παιδιού). Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η Σύσταση R 1551 (2002) «Για την οικοδόμηση της κοινωνίας του 21^{ου} αιώνα με και για τα παιδιά», (εμπνευσμένη από τη Σύσταση » R 1286 (1996) «Σχετικά με την ευρωπαϊκή στρατηγική για τα παιδιά», αλλά και οι Συστάσεις της Συνδιάσκεψης των τοπικών και περιφερειακών αρχών R 198 (2006), 128 (2003) και 59 (1999) «Για την προώθηση της δραστηριοποίησης και της συμμετοχής των νέων γενικά, αλλά και τοπικό και περιφερειακό επίπεδο».

Οι Συστάσεις R 1601 (2003) για την βελτίωση της κατάστασης πολλών εγκαταλελειμμένων παιδιών στα ιδρύματα, αλλά και η Σύσταση R 1698 (2005) για τα δικαιώματα των παιδιών στα ιδρύματα (σε συνάφεια με τη Σύσταση R 1601 (2003)), τονίζουν την ανάγκη να λαμβάνεται υπ' όψιν το συμφέρον του παιδιού στη λήψη της απόφασης τοποθέτησης του παιδιού στο ίδρυμα, ενώ παράλληλα προτείνονται στα Κράτη-Μέλη τρόποι για την ποιοτική βελτίωση της παρεχόμενης ιδρυματικής προστασίας.²⁷⁷

²⁷⁷ Στο χώρο της Δικαιοσύνης των Ανηλίκων έχουν εκδοθεί τρεις Συστάσεις από την Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στη Σύσταση της Επιτροπής των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης R (87) 20 «Για τις κοινωνικές αντιδράσεις στην παραβατικότητα των ανηλίκων» τονίζεται πως όλα τα μέτρα σχετικά με την νεανική παραβατικότητα θα πρέπει να λαμβάνουν υπ' όψιν τόσο την προσωπικότητα του ανήλικου όσο και την ιδιαιτερότητα της ηλικίας του, αλλά και να προσλαμβάνουν εκπαιδευτικό, κατά κύριο λόγο, χαρακτήρα, ενώ

2. Η νομική αντιμετώπιση του παιδιού: από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ ως τη Συνθήκη της Λισσαβόνας: μια εξελικτική πορεία.
- 2α. Το κοινωνικό έλλειμμα της Ένωσης και η ελλειμματική προστασία του παιδιού στο πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης: Η τομή της Συνθήκης της Λισσαβόνας.

Σε αντίθεση με το κλασικό διεθνές δίκαιο, που, παρά την εγγενή συντηρητικότητα των μηχανισμών του, έκανε σημαντικότερο άλμα προς μια προοδευτικότερη και σύγχρονη προσέγγιση του ζητήματος της νομικής μεταχείρισης του παιδιού, προκρίνοντας την ανάδειξή του, πέρα από αντικείμενο προστασίας, και σε υποκείμενο πλήρων, κατά το δυνατό, δικαιωμάτων μέσα από τη θέσπιση της ΔΣΔΠ, το ευρωπαϊκό δίκαιο, κοινοτικό και ενωσιακό, δεν έχει εμβαθύνει μέχρι σήμερα στο εν λόγω σημαντικό νομικό και κοινωνικό ζήτημα. Παρά την ύπαρξη επιμέρους νομικών βάσεων σε επίπεδο πρωτογενούς δικαίου (άρθρο 29 ΣυνΕΕ-πρώην Κ1 και 13 Συνθ ΕΚ) – και προστατευτικών κυρίως- σχετικών ρυθμίσεων του

δίνεται έμφαση στη διασφάλιση, για τους ανήλικους παραβάτες, των ίδιων διαδικαστικών δικαιωμάτων με τους ενήλικες.

Η Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης (88) 6 «Για τις κοινωνικές αντιδράσεις στην παραβατικότητα των ανηλίκων, που κατάγονται από οικογένειες μεταναστών», αναγνωρίζει την ιδιαιτερότητα της κατηγορίας αυτής των ανηλικών παραβατών. Υπό το πρίσμα αυτό προτείνει μέτρα για την πρόληψη της εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς από μέρους τους και συστήνει στα Κράτη-Μέλη να διαμορφώσουν κατά τέτοιο τρόπο τη νομοθεσία τους, ώστε να μην υπάρχει καμία διάκριση σε βάρος των ανηλικών μεταναστών παραβατών τόσο στο πλαίσιο του συστήματος της Δικαιοσύνης ανηλικών όσο και στις διαδικασίες της κοινωνικής τους ενσωμάτωσης.

Τέλος, στη Σύσταση (2003) 20 της Επιτροπής των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης «Για τους νέους τρόπους αντιμετώπισης της παραβατικότητας ανηλικών και για το ρόλο της Δικαιοσύνης των Ανηλίκων» τονίζεται η ανεπάρκεια του παραδοσιακού συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης αναφορικά με τη μεταχείριση των νεαρών παραβατών και το γεγονός πως οι εκπαιδευτικές και κοινωνικές τους ανάγκες διαφέρουν από αυτές των ενηλίκων. Επιπλέον, προτείνεται μια πιο στρατηγική προσέγγιση ζητήματος, όπου το σύστημα της δικαιοσύνης ανηλικών συλλαμβάνεται ως μέρος μιας ευρύτερης πολιτικής για την καταπολέμηση της νεανικής παραβατικότητας.

Η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης είχε υιοθετήσει δύο Αποφάσεις σχετικά με τους ανήλικους: την (66) 25 «Για την βραχυχρόνια μεταχείριση νεαρών δραστών εγκλημάτων κάτω των 21 ετών» (30.04.1966) και την (78) 62 «Για την παραβατικότητα των ανηλικών και τις κοινωνικές αλλαγές». Οι δύο αυτές αποφάσεις, αν και πολύ παλαιότερες, αναλύονται διεξοδικά, καθώς είναι ενδεικτικές της εξέλιξης και της υιοθέτησης των τάσεων και των προτύπων που προαναφέρθηκαν. Στην πρώτη από αυτές, δεδομένου ότι πλέον υπάρχει η ανάγκη ιδιαίτερης μεταχείρισης των ανηλικών, προτείνεται η βραχυχρόνια ιδρυματική τους μεταχείριση σε ειδικά καταστήματα για νεαρούς δράστες, τα οποία θα παρέχουν εποικοδομητική μεταχείριση και θα διέπονται από ευελιξία και πειραματικό πνεύμα. Προφανώς εγκαταλείπεται το αυστηρό τιμωρητικό πρότυπο, που συχνά δεν διακρίνει μεταξύ ανηλικών και ενηλίκων, ενώ η ίδια η τιμωρία διαλαμβάνει και προνοιακό χαρακτήρα. Εξάλλου, η αποτύπωση του δικαικού προτύπου αντανακλάται τη δεύτερη απόφαση: προβλέπεται η εξασφάλιση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των νεαρών ατόμων στο πλαίσιο της αντεγκληματικής πολιτικής και της συμμετοχής τους σε όλα τα δικαστικά και διοικητικά μέτρα, που τους αφορούν.

παράγωγου δικαίου, οι οποίες θα αναλυθούν διεξοδικά στα επόμενα, είναι εξαιρετικά δύσκολο να γίνει λόγος για συνεκτική πολιτική σχετικά με το παιδί, η οποία προωθείται συστηματικά με τα νομικά εργαλεία του ευρωπαϊκού δικαίου. Το βασικό αίτιο αυτής της «υστέρησης» έγκειται, κατά τη γνώμη μας, στον ίδιο το *sui generis* χαρακτήρα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, όπως αποτυπώνεται μέσα από την ιστορική εξέλιξη²⁷⁸ και τη νομική φύση του ευρωπαϊκού, ιδίως κοινοτικού δικαίου.

Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, στόχο της κατεστραμμένης Ευρώπης αποτέλεσε η οικονομική ανόρθωση, η κοινωνική σταθερότητα και η επανεπίτευξη της κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής συνοχής της ηπείρου. Ύστερα από αποτυχημένα, λόγω της πρωιμότητάς τους, εγχειρήματα κοινοτικοποίησης δια της πολιτικής οδού (Ευρωπαϊκή Αμυντική Κοινότητα 1952 και Ευρωπαϊκή Πολιτική Κοινότητα 1953),²⁷⁹ ως προσφορότερο πεδίο ενοποίησης προκρίθηκε το οικονομικό και αναγκαίο εργαλείο προώθησης της εξ' ορισμού θεωρήθηκε το δίκαιο (*integratio sub lege*).²⁸⁰ Σε όλες τις παραπάνω φάσεις το Κοινοτικό Δίκαιο αποτέλεσε το εργαλείο για την επίτευξη επιμέρους σκοπών στο οικονομικό πεδίο και συνέβαλε στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου, ενώ παράλληλα προώθησε την ιδέα της υπερεθνικότητας. Βαθμιαία, επιτεύχθηκε η τελωνειακή ένωση, η οικοδόμηση της ενιαίας εσωτερικής αγοράς, πιο πρόσφατα η ΟΝΕ. Το Δίκαιο της Κοινότητας

²⁷⁸ Η προτεινόμενη, στην ομιλία του Γάλλου Υπουργού εξωτερικών Robert Schuman, (εμπνευσμένη από τον Jean Monnet) ιδέα για συνένωση των βιομηχανιών άνθρακα της Δυτικής Ευρώπης (Μάιος 1950) οδήγησε το 1951 στη γέννηση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακος και Χάλυβος (ΕΚΑΧ). Η αρχική επιτυχία της οδήγησε τις έξι χώρες στην απόφαση να ενοποιήσουν και άλλους τομείς της οικονομίας τους και στην υπογραφή στη Ρώμη των Συνθηκών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΥΡΑΤΟΜ) και της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) (Συνθήκη της Ρώμης, 1957). Το 1992, με την υπογραφή της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο Μάαστριχτ, εισήχθησαν νέοι τομείς συνεργασίας όπως η άμυνα ή ο τομέας της «δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων» και δημιουργήθηκε μια νέα δομή, με τρεις πυλώνες, με πολιτική και οικονομική έννοια- η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ). Με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ τροποποιήθηκαν οι Συνθήκες ΕΕ και ΕΚ, οι οποίες ενοποιημένες επισυνάφθηκαν στη Συνθήκη αυτή. Η Συνθήκη της Νίκαιας επέφερε μεταρρυθμίσεις στα θεσμικά όργανα, ώστε να επιτευχθεί η αποτελεσματική λειτουργία της Ένωσης μετά τη διεύρυνσή της στα δέκα νέα Κράτη-Μέλη. Τέλος, στις 29 Οκτωβρίου του 2004 υπογράφηκε στη Ρώμη το σχέδιο της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος στην Ευρώπη, το οποίο εγκρίθηκε από τους αρχηγούς των Κρατών και των Κυβερνήσεων κατά τη διάρκεια του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στις Βρυξέλλες, όμως δεν τέθηκε σε ισχύ, καθώς δεν κυρώθηκε και από τα 25 Κράτη-μέλη της Ένωσης.

²⁷⁹ Θ. Χριστοδουλίδης, Η ιστορική διαδρομή της ευρωπαϊκής ενοποίησης, σε: Κ. Στεφάνου-Αρ. Φατούρου-Θ. Χριστοδουλίδη (επιμ.), Εισαγωγή στις ευρωπαϊκές σπουδές, Τόμος Α' (Ιστορία-Θεσμοί-Δίκαιο), Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 2001, 24, 25.

²⁸⁰ Ν. Σκανδάμης, Κράτος, Δίκαιο και Κοινωνία στην ενοποιημένη Ευρώπη, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994, 32-33.

αποτελέσει μια νέα καινοφανή έννομη τάξη,²⁸¹ ενδιάμεση της εσωτερικής και της διεθνούς που, χωρίς να καταργεί την κρατική κυριαρχία, την υπερβαίνει, μέσα από ρυθμίσεις που, εκ της ιδιογενούς νομικής φύσης τους, υπερέχουν έναντι ρυθμίσεων του εσωτερικού δικαίου, αλλά και του κλασσικού διεθνούς δικαίου, στο μέτρο που δεν προσκρούουν σε διεθνές *jus cogens*.

Κατά τη διάρκεια της πορείας του, το Κοινοτικό Δίκαιο έχει αναπτύξει ιδιαίτερη μέθοδο παραγωγής κανόνων στη θέσπιση των ζητημάτων, που εντάσσονται στην πυρήνα της κοινοτικής δράσης, δηλαδή πρωτίστως των οικονομικών. Η μέθοδος αυτή, γνωστή ως κοινοτική, βασίζεται στη συλλειτουργία ενός θεσμικού οργάνου (*triangle institutionnel*) και, συγκεκριμένα, στην αναγνώριση της νομοθετικής πρωτοβουλίας της Επιτροπής,²⁸² του υπερεθνικού στοιχείου της μεθόδου, στην καθιέρωση της ειδικής πλειοψηφίας²⁸³ στο διακυβερνητικής σύνθεσης Συμβούλιο και, τέλος, στη συμμετοχή του κατεξοχήν δημοκρατικού θεσμού της Ένωσης, του Κοινοβουλίου, μέσα από τη διαδικασία της συναπόφασης (251 ΣυνθΕΚ).²⁸⁴ Η ύπαρξη της κοινοτικής μεθόδου δε σήμανε τον παραμερισμό των κλασσικών διακυβερνητικών μεθόδων, και δη της ομοφωνίας. Αντίθετα, αυτές χρησιμοποιήθηκαν εκ παραλλήλου, και, κυρίως, από τη στιγμή, που επισημοποιήθηκε η έναρξη της προσπάθειας για πολιτική ενοποίηση, με τη Συνθήκη για την ΕΕ (Συνθήκη Μάαστριχτ, 1992), με την οποία ο νέος οργανισμός της Ένωσης υπεριδρύθηκε και συγκεκριαλαίωσε τις Κοινότητες και τις τροποποιήσεις του Άμστερνταμ (1998) και της Νίκαιας (2001)).²⁸⁵

Η κοινοτική έννομη τάξη, όπως διαφαίνεται από τα παραπάνω, επιφυλάσσει προτεραιότητα, «πρωταρχία» θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, σε κανόνες καθαρά οικονομικού δικαϊκού περιεχομένου, κάτι που αποτέλεσε και το κύριο αίτιο της «δευτερεύουσας» θέσης που καταλαμβάνει ο νομικός προβληματισμός για το παιδί, σε επίπεδο ευρωπαϊκών θεσμών.

²⁸¹ Ν. Σκανδάμης, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Θεσμοί και Έννομες Τάξεις Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997, 51-61.

²⁸² J. Temple-Lang, Commission: The key to the Constitutional Treaty for Europe, *Fordham International Law Journal* 26, 2002-2003, 1599.

²⁸³ Βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής για το θεσμικό οικοδόμημα- Ένα Όραμα για την Ευρωπαϊκή Ένωση COM (2002) 0247, 4.

²⁸⁴ Βλ. για περισσότερες λεπτομέρειες P. Manin, *The Treaty of Amsterdam*, *The Columbia Journal of European Law* 4, 1998, 1-27.

²⁸⁵ Ν. Δρακόπουλος, Η κοινοτική μέθοδος προ της Συνταγματικής Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (διπλωματική εργασία-Νομική Αθηνών), Αθήνα-Φλωρεντία, 2003, *passim*.

Άλλωστε, πέρα από την κοινώς παραδεδεγμένη θεσμική υπανάπτυξη της Ένωσης στο πολιτικό πεδίο, τα ζητήματα κοινωνικής πολιτικής δεν επιχειρήθηκε να τύχουν εναρμόνισης με αποτέλεσμα να διαπιστώνεται το λεγόμενο «κοινωνικό έλλειμμα» στην νομοθετική πολιτική της ένωσης. Η ίδια η κοινωνική πολιτική θεωρήθηκε, προπάντων, κυρίως υπό το πρίσμα της εξυπηρέτησης της αρχής της ελεύθερης κυκλοφορίας των ανθρώπων, αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και της, κατά το δυνατόν, ομαλής μετάβασης στα επόμενα στάδια οικονομικής ενοποίησης, δηλαδή τέθηκε στην υπηρεσία της οικοδόμησης της ενιαίας αγοράς. Εύλογα, τη σημαντικότερη θέση στις διατάξεις της Συνθήκης της Ρώμης περί Κοινωνικής Πολιτικής (άρθρο 136 επ. ΣυνθΕΚ σήμερα) καταλαμβάνει η ρύθμιση του 141 Συνθ ΕΚ περί της ίσης αμοιβής ανδρών και γυναικών για εργασία ίσης αξίας. Άλλες «κοινωνικές» διατάξεις (139-42 Συνθ ΕΚ) αφορούν και αυτές στην ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, ενώ στο ίδιο πνεύμα είναι και η διάταξη των άρθρων 146-148, που προβλέπεται η λειτουργία του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου, καθώς και το Κεφάλαιο 3 (Παιδεία, επαγγελματική εκπαίδευση και νεολαία) του Τίτλου XI περί Κοινωνικής Πολιτικής, όπου, ιδιαίτερα στο ά.149 (Παιδεία) προβλέπονται κοινοτικές δράσεις για την ανάπτυξη της ευρωπαϊκής διάστασης της παιδείας και την ανάπτυξη των ανταλλαγών νέων. Εξίσου εύλογα, η νομική θέση του παιδιού, που κατ' εξαίρεση μόνο στο πλαίσιο της Ένωσης μπορεί να λογισθεί ως εργαζόμενος, δεν ανήκει στα κεντρικά θέματα της κοινωνικής νομοθεσίας της Ένωσης.

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ σηματοδοτεί, βέβαια, μια κάποια μετατόπιση του ευρωπαϊκού μοντέλου από την αμιγώς οικονομική φιλοσοφία σε επιταγές μεικτής οικονομίας. Αυτό αποδεικνύεται και με την επέκταση της διαδικασίας της συναπόφασης σε επιπλέον πεδία (137 παρ.2 εδάφια α και γ, 141 παρ.3, 42 Συνθ ΕΚ), αλλά κυρίως μέσα από την αναφορά στο Προοίμιο της Συνθήκης ΕΕ περί «προσήλωσης των κρατών στα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα, όπως ορίζονται στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και τον Χάρτη των θεμελιωδών Κοινωνικών δικαιωμάτων», αλλά και το άρθρο 6 (πρώην ΣΤ) Συνθ ΕΕ όπου, για πρώτη φορά, *inter alia*, υιοθετούνται επίσημα οι αρχές του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου. Ως επιστέγασμα αυτής της πορείας, ειδικά ως προς το παιδί, η Συνέλευση, που εκπόνησε το Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης, κατοχύρωσε ρητά το δικαίωμα της εκπαίδευσης (α.14) και, γενικά, τα

δικαιώματα του παιδιού και συμπεριέλαβε τον ίδιο το Χάρτη στο Σχέδιο Συνταγματικής Συνθήκης.²⁸⁶

Οι ήδη υπάρχουσες νομικές βάσεις άσκησης πολιτικής για το παιδί, όπως έχουν διαμορφωθεί μετά τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1998) διακρίνονται σε άμεσες και έμμεσες. Η μόνη άμεση και ειδική μνεία στο παιδί στο πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης εντοπίζεται στο άρθρο 29 Συνθ ΕΕ (πρώην Κ1), που εντάσσεται στο λεγόμενο τρίτο πυλώνα, αυτόν της Αστυνομικής και Δικαστικής Συνεργασίας και καταλαμβάνει το εναπομείναν μέρος του παλαιού Χώρου Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων της Κοινότητας.²⁸⁷ Ορίζει ως στόχο της Ένωσης στο τομέα αυτό, μεταξύ άλλων, την πρόληψη και καταπολέμηση των εγκλημάτων κατά των παιδιών, μέσα από διακρατική συνεργασία και με τον κανόνα της ομοφωνίας, παρά το δικαίωμα πρωτοβουλίας και της Επιτροπής.

Οι σημαντικότερες έμμεσες ρυθμίσεις που αφορούν στο παιδί είναι το άρθρο 137 Συνθ ΕΚ, σύμφωνα με το οποίο η Κοινότητα υποστηρίζει και συμπληρώνει τα κράτη στη δράση τους, μεταξύ άλλων, για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού (περ. 1') και στο άρθρο 13 Συνθ ΕΚ, όπου η ΕΚ αποκτά δυνατότητα παρέμβασης κατά των διακρίσεων που γίνονται για λόγους «ηλικίας», οπότε σχετίζεται και με τα παιδιά, ως προς τα οποία η έννοια της ηλικίας αποτελεί τη βάση κάθε νομικής προσέγγισης. Η διαφορά των δυο άρθρων είναι ότι, στο πρώτο, υιοθετείται σχεδόν απόλυτα η κοινοτική μέθοδος, με καθιέρωση πρωτοβουλίας και της Επιτροπής και, κυρίως, ειδικής πλειοψηφίας για λήψη απόφασης, στο πλαίσιο του Συμβουλίου Υπουργών, και συναπόφασης, ενώ το άρθρο 13 δε διαθέτει άμεση εφαρμογή, ώστε να παρέχεται η δυνατότητα επίκλησης από μεμονωμένα άτομα ενώπιον των δικαστηρίων. Επιπλέον, η επιλογή της ομοφωνίας και του αποκλεισμού της κοινοτικής μεθόδου στην αποφασιστική διαδικασία μειώνει σημαντικά την ευχέρεια νομοθετικών τομών υπέρ του συμφέροντος του παιδιού.

Οι λοιπές έμμεσες νομικές βάσεις μπορούν να θεωρηθούν μάλλον δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με τις προαναφερθείσες. Πρόκειται για τη δυνατότητα για προώθηση του προβληματισμού και της προστασίας, που παρέχει

²⁸⁶ Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η νομική βάση πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου σχετικά με την εκπαίδευση των άρθρων 126 και 127 της Συνθήκης του Μάαστριχτ.

²⁸⁷ Βλ. Στ. Περράκης, ο Χώρος της Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης στην ΕΕ σε: Κ. Στεφάνου-Αρ. Φατούρου-Θ. Χριστοδουλίδη (επιμ.), Εισαγωγή στις ευρωπαϊκές σπουδές, Τόμος Α' (Ιστορία-Θεσμοί-Δίκαιο), Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 2001, 359-401.

ετησίως η έκθεση του 143 της Συνθήκης του Άμστερνταμ, η οποία λαμβάνει υπ' όψιν και ηλικιακές κατηγοριοποιήσεις, όντας και δημογραφική,²⁸⁸ τη λήψη μέτρων για ίσες ευκαιρίες στην απασχόληση (και) των παιδιών μέσα από το 141 ΣυνθΕΚ, καθώς και τη ρύθμιση περί ασύλου στη Συνθήκη του Άμστερνταμ, που αφορούν μεγάλο αριθμό ανηλίκων και προβλέπει τη μεταφορά της ευθύνης για τη θεώρηση, το άσυλο και τη μετανάστευση στον τρίτο πυλώνα στην αρμοδιότητα της ΕΕ.

Παρά το γεγονός πως οι υπάρχουσες ρυθμίσεις του πρωτογενούς δικαίου, γενικές (13, 137 Συνθ ΕΚ) ή αποσπασματικές (29 ΣυνθΕΕ), συνέβαλαν σημαντικά στη βελτίωση της νομικής μεταχείρισης του παιδιού σε ευρωπαϊκό επίπεδο, έστω και αν εκφράζουν μια πρώτιστα «οικονομικίστικη λογική», είναι φανερό η αναγκαιότητα να επιδιωχθεί η αυτόνομη κάλυψη της προστασίας του παιδιού, επικεντρωμένη γύρω από τη σύγχρονη νομική έννοια του συμφέροντος, εξέλιξη δυνατή μόνο μέσα από την έγκριση της Συνταγματικής Συνθήκης, η οποία, δια του άρθρου 24, προκρίνει την ανεξάρτητη και όχι παρεμπόδιση ή ευκαιριακή προστασία του παιδιού στο πλαίσιο της θέσπισης γενικότερων μηχανισμών κοινωνικής πολιτικής.

Πράγματι, το άρθρο II-24 του Σχεδίου Συνταγματικής Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, που φέρει τον τίτλο «Δικαιώματα του Παιδιού» αποτελεί την πρώτη άμεση και ρητή ρύθμιση για το παιδί, που απαντάται σε κείμενο, το οποίο ανήκει στο σκληρό πυρήνα του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Το άρθρο II-24²⁸⁹ ευθυγραμμίζεται με τις νεότερες αντιλήψεις στο χώρο των δικαιωμάτων του παιδιού και τις αποτυπώνει σε ένα κείμενο συνταγματικής περιωπής, άμεσα, χωρίς παραπομπή σε άλλο κείμενο του διεθνούς συμβατικού δικαίου. Μέσα από τη γραμματολογική του ερμηνεία, προκρίνεται σαφώς η νεότερη αντίληψη, που θέλει το παιδί φορέα, υποκείμενο δικαιωμάτων και το αντιμετωπίζει νομικά σε αυτόνομη βάση σε σχέση με το οικογενειακό του περιβάλλον, χωρίς να παραγνωρίζει την, αναμφίβολα, στενή σύνδεση του με αυτή. Τα δικαιώματα που κατοχυρώνει

²⁸⁸ Η Έκθεση αυτή προωθείται στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο Συμβούλιο Υπουργών και στην Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή.

²⁸⁹ Άρθρο II-24: Δικαιώματα του παιδιού: 1). Τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην προστασία και τη φροντίδα που απαιτούνται για την καλή διαβίωσή τους. Τα παιδιά μπορούν να εκφράζουν ελεύθερα τη γνώμη τους. Η γνώμη τους σχετικά με ζητήματα που τα αφορούν λαμβάνεται υπόψη σε συνάρτηση με την ηλικία και την ωριμότητά τους. 2). Σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά, είτε επιχειρούνται από δημόσιες αρχές είτε από ιδιωτικούς οργανισμούς, πρωταρχική σημασία πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού. 3). Κάθε παιδί έχει δικαίωμα να διατηρεί τακτικές προσωπικές σχέσεις και απευθείας επαφές με τους δύο γονείς του, εκτός αν αυτό είναι αντίθετο προς το συμφέρον του.

απολαμβάνουν ενισχυμένης προστασίας, δεδομένου ότι όλα τα δικαιώματα του κεφαλαίου II, όπως ρητά ορίζεται στο προοίμιό του, τριτενεργούν.

Η εξέλιξη αυτή θα είχε πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα, ιδιαίτερα από νομικής άποψης, αν το Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, το οποίο εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, γινόταν όντως το βασικό κείμενο πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης, κάτι το οποίο μέχρι στιγμής δεν έχει καταστεί εφικτό λόγω άρνησης δυο Κρατών-Μελών, της Γαλλίας και της Ολλανδίας, να το επικυρώσουν κατά το συνταγματικό τους δίκαιο. Προς το παρόν όμως δεν έχει καμία νομική δεσμευτικότητα, καθώς δεν επικυρώθηκε ομόφωνα από τα Κράτη-Μέλη και χρησιμεύει μάλλον ως *corpus* ανάδειξης νομικών τάσεων.

Κάπως, αισιόδοξη προοπτική προσφέρει το κείμενο της νέας μεταρρυθμιστικής συνθήκης της Λισσαβόνας, που εγκρίθηκε και από τους 27 ηγέτες της Ε.Ε στη Λισσαβόνα στις 18 και 19 Οκτωβρίου 2007 και αναμένεται μετά την κύρωσή της από τις 27 χώρες, να τεθεί σε ισχύ πριν από τις επόμενες εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, τον Ιούνιο του 2009. Η νέα προοπτική κατοχύρωσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων των παιδιών και των οικογενειών μέσω του Ευρωπαϊκού Χάρτη που θα συμπεριλαμβάνεται στη μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Λισσαβόνας, θα παρέχει τις απαραίτητες βάσεις για περαιτέρω σχεδιασμό φιλικών προς την οικογένεια πολιτικών και ολοκληρωμένη προσέγγιση της προστασίας του παιδιού. Στη διατύπωση του μελλοντικού άρθρου 3 της Συνθήκης της Λισσαβόνας αναφέρεται ότι «Η Ένωση καταπολεμά (...) τις διακρίσεις και προωθεί (...) την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού» και διευκρινίζεται επίσης ότι «στις σχέσεις με τον υπόλοιπο κόσμο, η Ένωση (...) συμβάλλει (...) στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδίως των δικαιωμάτων του παιδιού». Δημιουργείται, συνεπώς, νομική βάση για την αυτονόμηση της προστασίας του παιδιού, τελείται δηλαδή ένα θεμελιώδους σημασίας βήμα προς την κατεύθυνση της κατοχύρωσης των δικαιωμάτων τους σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τόσο η ίδια η Συνθήκη όσο και η «Στρατηγική για τα Δικαιώματα του Παιδιού», που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της,²⁹⁰ δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία ευρωπαϊκών σχεδίων δράσης για τα δικαιώματα του παιδιού και αναδεικνύουν την αναγκαιότητα της χάραξης ιδιαίτερης πολιτικής για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της παιδικής ηλικίας.

²⁹⁰

Βλ. αναλυτικά στα αμέσως επόμενα.

Κατά τη γνώμη μας, ωστόσο, η εν λόγω νομική βάση, αν και περιέχεται σε νομικά δεσμευτικό κείμενο, έχει περισσότερο συμβολικό χαρακτήρα, ενώ η στρατηγική, δεδομένης της έλλειψης ενιαίων κυρωτικών και ελεγκτικών μηχανισμών για την παρακολούθηση της εφαρμογής της στα Κράτη-Μέλη, έχει προφανώς περιορισμένη σημασία στην πράξη. Αποτελούν όμως σημαντικά βήματα, που, αν υιοθετήσουμε μια αισιόδοξη οπτική, θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην εναρμόνιση της νομοθεσίας ανάμεσα στα Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τη δημιουργία Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, με πρόβλεψη κυρωτικών και ελεγκτικών μηχανισμών. Η δημιουργία μιας τέτοιας Σύμβασης θα αποτελούσε μια αναμφίβολα ρηξικέλευθη τομή στο πλαίσιο της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με δεδομένο το χαρακτήρα της, ενώ θα εξέφραζε ουσιαστική πολιτική βούληση για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων της παιδικής ηλικίας.

2β. *Οι αναφορές στην παιδική ηλικία στο δευτερογενές δίκαιο της Ένωσης: από την προστασία στη συμμετοχή.*

Οι νομικές βάσεις του πρωτογενούς δικαίου αποτέλεσαν τα συνήθη νομικά ερείσματα για τις επιμέρους ρυθμίσεις του δευτερογενούς δικαίου, που εκτίθενται στη συνέχεια. Οι ρυθμίσεις αυτές στο μεγαλύτερο ποσοστό τους στοχεύουν στην προστασία του παιδιού, υπερισχύει δηλαδή η παραδοσιακή αντιμετώπισή του ως αντικείμενου προστασίας. Σχετίζονται δε, κατά κύριο λόγο, με το παιδί ως αντικείμενο προστασίας υπό εξαιρετικές συνθήκες και ως μέρος παγκόσμιων προβλημάτων διεθνούς κλίμακας, (π.χ. η εκμετάλλευση των παιδιών με έμφαση στη βία κατά των παιδιών, την μετανάστευση τις ένοπλες συρράξεις), που απαιτούν, λόγω της παιδικής του ηλικίας, ιδιαίτερη μεταχείριση, την παιδική εργασία και την εκπαίδευση-κατάρτιση της νεολαίας, την πολιτική για τον καταναλωτή και την προστασία των ανηλίκων στο περιβάλλον των ψηφιακών οπτικοακουστικών υπηρεσιών. Αντίθετα, η ανάδειξη της συμμετοχικής διάστασης φαίνεται να αποτελεί προτεραιότητα της Ένωσης μόνο στα πολύ πρόσφατα κείμενα, που είναι σαφώς επηρεασμένα από την πολιτική βούληση για μια προσανατολισμένη στις αρχές της ΔΣΔΠ αντιμετώπιση της παιδικής ηλικίας που εκφράστηκε στη Λισσαβόνα.

Στις προστατευτικού χαρακτήρα ρυθμίσεις εντάσσεται η ενασχόληση με το παιδί ως μέρος παγκόσμιων προβλημάτων: η δήλωση του Συμβουλίου και των Υπουργών Παιδείας συνελθόντων στο πλαίσιο του Συμβουλίου της 20^{ης} Δεκεμβρίου

1996 για την προστασία των παιδιών και την καταπολέμηση της παιδεραστίας,²⁹¹ η Απόφαση 803/2004/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21^{ης} Απριλίου 2004 για τη θέσπιση προγράμματος κοινοτικής δράσης (2004-2008) σχετικά με την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας εις βάρος παιδιών, νέων, γυναικών και την προστασία των θυμάτων ομάδων κινδύνου (πρόγραμμα Δαφνη II)²⁹² και η Απόφαση Πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 22ας Δεκεμβρίου 2003 για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας.²⁹³ Στο ίδιο πνεύμα εξάλλου κινούνται και το Ψήφισμα του Συμβουλίου για τη συμβολή της κοινωνίας των πολιτών κατά την αναζήτηση παιδιών που έχουν εξαφανισθεί και αποτελούν αντικείμενο σεξουαλικής εκμετάλλευσης,²⁹⁴ η απόφαση 2001/87/EK του Συμβουλίου της 8^{ης} Δεκεμβρίου 2000 για την υπογραφή της σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών σχετικά με την καταπολέμηση του διεθνούς οργανωμένου εγκλήματος και των πρόσθετων πρωτοκόλλων που αφορούν την καταπολέμηση της εμπορίας προσώπων και ειδικότερα γυναικών και παιδιών,²⁹⁵ καθώς και η Απόφαση του Συμβουλίου της 29^{ης} Μαΐου 2000 για την καταπολέμηση της παιδικής πορνογραφίας στο Ίντερνετ.²⁹⁶ Σχετικά με το ζήτημα της παιδικής εργασίας πιο χαρακτηριστική είναι η Σύσταση της Επιτροπής της 15^{ης} Σεπτεμβρίου 2000, περί επικύρωσης της Σύμβασης 182 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ) της 17^{ης} Ιουνίου 1999, σχετικά με τις απαγορεύσεις και τις άμεσες ενέργειες για την κατάργηση των χειρίστων μορφών παιδικής εργασίας (κοινοποιήθησα υπό τον αριθμό E (2000) 2674).²⁹⁷

Αν και προστατευτικού χαρακτήρα, οι κατευθυντήριες οδηγίες της Ένωσης για την προστασία των παιδιών από τις ένοπλες συγκρούσεις, που εγκρίθηκαν στο πλαίσιο του Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων της 8^{ης} Δεκεμβρίου 2003, κάνουν

²⁹¹ EE L 38, 19.10.2004.

²⁹² EE L 143, 30.04.2004.

²⁹³ EE L 13, 20.01.2004.

²⁹⁴ EE C 283, 09.10.2001.

²⁹⁵ EE L 30, 01.02.2000.

²⁹⁶ EE L138, 09.06.2000. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η πρωτοβουλία της δημοκρατίας της Αυστρίας για τη λήψη απόφασης του συμβουλίου για την καταπολέμηση της παιδικής πορνογραφίας στο Ίντερνετ (C 362, 16.12.1999). Βλ. επίσης και τις σχετικές αποφάσεις του Συμβουλίου 2006/618/EK και 2006/619/EK (EE L 262, 22.09.2006) για τη σύναψη, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, του Πρωτοκόλλου για την πρόληψη, καταστολή και τιμωρία της εμπορίας ανθρώπων, ειδικά των γυναικών και των παιδιών, το οποίο συμπληρώνει τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διακρατικού Οργανωμένου Εγκλήματος, στο βαθμό που οι διατάξεις του Πρωτοκόλλου αυτού εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του τίτλου IV του μέρους III της συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

²⁹⁷ L 243 28.09.2000.

ειδική μνεία στα δικαιώματα των παιδιών, με την διατύπωση της γενικής αρχής πως «η προώθηση και ο σεβασμός των δικαιωμάτων των παιδιών αποτελούν προτεραιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα των δικαιωμάτων του Ανθρώπου». Σύγχρονου χαρακτήρα και προσαρμοσμένη στις απαιτήσεις της εποχής είναι αναμφίβολα η προσπάθεια της Ένωσης για την προστασία των παιδιών στο σύγχρονο περιβάλλον των ψηφιακών και οπτικοακουστικών υπηρεσιών με πιο αντιπροσωπευτικές ρυθμίσεις τη Σύσταση του Συμβουλίου της 24^{ης} Σεπτεμβρίου 1998 για την ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας της ευρωπαϊκής βιομηχανίας οπτικοακουστικών υπηρεσιών και υπηρεσιών πληροφόρησης μέσω προώθησης εθνικών πλαισίων με σκοπό την επίτευξη συγκρίσιμου και αποτελεσματικού επιπέδου προστασίας των ανηλίκων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας,²⁹⁸ τα Συμπεράσματα του Συμβουλίου της 17^{ης} Φεβρουαρίου 1997 σχετικά με την «Πράσινη Βίβλο για την Προστασία των Ανηλίκων και της Ανθρώπινης Αξιοπρέπειας στο τομέα των Οπτικοακουστικών Υπηρεσιών και της Πληροφόρησης»,²⁹⁹ καθώς και τα συμπεράσματα του Συμβουλίου της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1999 σχετικά με την προστασία των ανηλίκων σε ένα περιβάλλον ψηφιακών οπτικοακουστικών υπηρεσιών

Στο πλαίσιο της Πολιτικής για τον Καταναλωτή, εξάλλου, έχουν προωθηθεί διάφορες ρυθμίσεις για την προστασία παιδιών, τόσο σε σχέση με την κατανάλωση τροφίμων ειδικότερα, όσο και με την κατανάλωση άλλων προϊόντων. Ενδεικτικά, αναφέρουμε την Οδηγία 96/5/ΕΚ (Ευρατόμ) της Επιτροπής της 16^{ης} Φεβρουαρίου του 1996 «Για τις παιδικές τροφές για βρέφη και μικρά παιδιά»³⁰⁰ την Απόφαση της Επιτροπής 2006/498/ΕΚ της 14^{ης} Ιουλίου 2006, που απαιτεί από τα Κράτη-Μέλη, αφενός να λάβουν μέτρα για την διάθεση ασφαλών προϊόντων για τα παιδιά (όπως αναπτύχτων),³⁰¹ την Οδηγία 2005/84/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 14^{ης} Δεκεμβρίου 2005 για την εικοστή δεύτερη Τροποποίηση της Οδηγίας 76/769/ΕΟΚ του Συμβουλίου περί προσεγγίσεως των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών που αφορούν περιορισμούς κυκλοφορίας στην αγορά και χρήσεως μερικών επικίνδυνων ουσιών και παρασκευασμάτων στα παιχνίδια και στα είδη παιδικής φροντίδας και τον Κανονισμό 683/2004 της Επιτροπής της 13^{ης} Απριλίου 2004 «Για την τροποποίηση

²⁹⁸ L 270, 07.10.1998.

²⁹⁹ ΕΕ C070, 06.03.1997.

³⁰⁰ ΕΕ C007, 10.01.1997.

³⁰¹ ΕΕ 197 19.07.2006.

του Κανονισμού 446/2001 για διάφορες ουσίες σε τρόφιμα που προορίζονται για βρέφη και μικρά παιδιά». ³⁰²

Για την κατάρτιση και εκπαίδευση της νεολαίας αντιπροσωπευτικά κρίνονται τα Συμπεράσματα του Συμβουλίου της 13^{ης} Ιουνίου του 1985 «Για την εφαρμογή της Οδηγίας 77/486/ΕΟΚ περί της σχολικής φοίτησης των τέκνων των διακινούμενων εργαζομένων», ³⁰³ η Οδηγία 77/486/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 25^{ης} Ιουλίου 1977 «Για την σχολική φοίτηση των τέκνων διακινούμενων εργαζομένων», ³⁰⁴ καθώς και ένας μεγάλος αριθμός Ψηφισμάτων και Συμπερασμάτων του Συμβουλίου και των Υπουργών παιδείας των Κρατών Μελών για την εισαγωγή νέων μέτρων και προώθηση των προγραμμάτων δράσης στον τομέα της Εκπαίδευσης, με επίκεντρο τους νέους και στόχο, κατά κανόνα, την προετοιμασία τους για τη μετάβασή τους από την εκπαίδευση στην ενεργό ζωή. ³⁰⁵

Εκτός από τον τομέα της εκπαιδευτικής πολιτικής, ο ευρύτερος τομέας της νεότητας αποτελεί συχνά το επίκεντρο του ενδιαφέροντος και για ένα μεγάλο αριθμό προγραμμάτων ³⁰⁶ δράσης της Ένωσης ³⁰⁷ Στο πνεύμα αυτό η Επιτροπή εξέδωσε το 2001 τη «Λευκή Βίβλο-Μια νέα προή για τη Νεολαία», ³⁰⁸ στην οποία περιλαμβάνονται προτάσεις κοινοτικής δράσης για τους νέους (τους οποίους, χαρακτηριστικά, ορίζει ως «παιδιά 15-25 ετών»). Οι προτάσεις αυτές περιστρέφονται γύρω από δύο βασικούς άξονες: αυτόν της ενίσχυσης της συνεργασίας μεταξύ των Κρατών Μελών για την καλύτερη (συν)εκτίμηση της διάστασης της νεολαίας στην

³⁰² ΕΕ L 106, 15.04.2004. Για το ίδιο θέμα και ο Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 655/2004 της Επιτροπής, της 7^{ης} Απριλίου 2004 (ΕΕ L 104), η Οδηγία 2003/13/ΕΚ της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2003 (ΕΕ L 41), η Σύσταση του Συμβουλίου της 5^{ης} Ιουνίου 2001 (ΕΕ L 161), η Οδηγία 1999/39/ΕΚ της Επιτροπής της 6^{ης} Μαΐου 1999 (ΕΕ L 124) η Σύσταση 98/485/ΕΚ της Επιτροπής της 1^{ης} Ιουλίου 1998 (L217) και η Οδηγία 98/36/ΕΚ της Επιτροπής της 2ας Ιουνίου 1998 (ΕΕ L167).

³⁰³ C165 04.07.1985.

³⁰⁴ L 199, 06.08.1977.

³⁰⁵ Βλ. Σχετικά την Επίσημη Εφημερίδα αριθμ. C166 (05.07.1985), C256 (24.09.1983), C193 (28.07.1982), C303 (04.10.1997), C329 (31.12.1990), C162 (03.07.1990), C321 (12.12.1991), C151 (16.06.1992) C336 (19.12.1992), C186 (08.07.1993), C336 (19.12.1992), C117 (06.07.1988), C211 (08.08.1987), C184 (23.07.1986), C328 (18.12.1985), C277 (31.10.1989), C162 (03.07.1990), C027 (06.02.1990), C153 (21.06.1989), C003 (05.01.1989), C177 (06.07.1988).

³⁰⁶ Τα προγράμματα αυτά στοχεύουν στη χρηματοδότηση ευρενητικών μελετών και δραστηριοτήτων, με στόχο την ευαισθητοποίηση του κοινού.

³⁰⁷ Ο τομέας της νεολαίας εξαιρείται από κάθε μορφή εναρμόνισης των νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων των κρατών μελών, καθώς τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα προτιμούν την ανοικτή μέθοδο συντονισμού για την ανάπτυξη της πολιτικής για τη νεολαία.

³⁰⁸ COM (2001) 681 τελικό, δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα.

εκπόνηση άλλων τομεακών πολιτικών.³⁰⁹ Επιπλέον, το Μάρτιο του 2005 η ΕΕ ενέκρινε ένα Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Νεότητα το οποίο έχει ως κύριο στόχο τη βελτίωση της κατάρτισης, της επαγγελματικής ένταξης και της κινητικότητας των νέων Ευρωπαίων στα πλαίσια της ΕΕ, καθώς και την εναρμόνιση της επαγγελματικής και της οικογενειακής ζωής.

Πιο ειδικό χαρακτήρα και περιεχόμενο έχουν το Κοινοτικό Πρόγραμμα Δράσης «Νεολαία», το οποίο διευκολύνει την κινητικότητα των μειονεκτούντων νέων, οι οποίοι βρίσκονται εκτός εκπαιδευτικών δομών και τη συμμετοχή τους σε διάφορα προγράμματα εντός και εκτός Ευρώπης. Το Κοινοτικό Πρόγραμμα Δράσης «Για την προώθηση των οργανισμών που δραστηριοποιούνται σε τοπικό επίπεδο στον τομέα της νεολαίας».

Η συμμετοχική διάσταση και αναγνώριση του παιδιού ως φορέα ατομικών δικαιωμάτων, αναδεικνύεται, για πρώτη φορά, στις αναφορές στην προστασία του παιδιού ως μέλους της οικογένειας σε δύο Κανονισμούς: στον Κανονισμό (ΕΚ) 1804/2004 της Επιτροπής της 14ης Οκτωβρίου 2004, ο οποίος τροποποιεί τον

³⁰⁹ Για τις συναφείς πράξεις της Λευκής Βίβλου βλ: 1) Το Ψήφισμα του Συμβουλίου και των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των Κρατών-μελών, συνερχομένων στο πλαίσιο του Συμβουλίου (24 Μαΐου του 2005) σχετικά με τον απολογισμό των ενεργειών στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής συνεργασίας στο τομέα της νεολαίας (ΕΕ C141, 10.06.2005). 2) Την Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο σχετικά με τη συνέχεια στο Λευκό Βιβλίο «Μια νέα προή για την ευρωπαϊκή νεολαία»: απολογισμός των ενεργειών στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής συνεργασίας στον τομέα της νεολαίας (COM (2004) 694 τελικό, δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα). 3) Την Ανακοίνωση της Επιτροπής της 30^{ης} Απριλίου 2004 σχετικά με τη συνέχεια στη Λευκή Βίβλο «Μια νέα προή για την ευρωπαϊκή νεολαία». Προτεινόμενοι κοινοί στόχοι, για τη μεγαλύτερη κατανόηση και γνώση της νεολαίας, σύμφωνα με το Ψήφισμα του Συμβουλίου, της 27^{ης} Ιουνίου 2002, σχετικά με το πλαίσιο ευρωπαϊκής συνεργασίας, στο τομέα της νεολαίας (Com (2004) 336 τελικό, δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα). 4) Την Ανακοίνωση της Επιτροπής της 30^{ης} Απριλίου 2004 σχετικά με τη συνέχεια που δόθηκε στη Λευκή Βίβλο «Μια νέα προή για την ευρωπαϊκή νεολαία». Πρόταση κοινών στόχων για εθελοντικές δραστηριότητες των νέων σε απάντηση στο Ψήφισμα του Συμβουλίου της 27^{ης} Ιουνίου 2002 σχετικά με το πλαίσιο ευρωπαϊκής συνεργασίας στο τομέα της νεολαίας (Com (2004) 337 τελικό, δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα). 5) Ψήφισμα του Συμβουλίου και των Αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των Κρατών-Μελών, συνελθόντων στο πλαίσιο του Συμβουλίου της 25^{ης} Νοεμβρίου 2003 όσον αφορά τους κοινούς στόχους για τη συμμετοχή και την ενημέρωση των νέων (ΕΕ C 295, 05.12.2003). 6) Το Ψήφισμα του Συμβουλίου και των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών, συνελθόντων στο πλαίσιο του Συμβουλίου της 27^{ης} Ιουνίου 2002 σχετικά με το πλαίσιο της ευρωπαϊκής συνεργασίας στον τομέα της νεολαίας (ΕΕ C 168 13.07.2002) 7) Το Ψήφισμα του Συμβουλίου και των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των Κρατών-Μελών, συνελθόντων στο πλαίσιο του Συμβουλίου της 14^{ης} Φεβρουαρίου 2002 σχετικά με την προστιθέμενη αξία της εθελοντικής δραστηριότητας των νέων στο πλαίσιο της ανάπτυξης της κοινοτικής δράσης για τη νεολαία (ΕΕ C50, 23.02.2002).

κατάλογο των αρμοδίων δικαστηρίων και ενδίκων μέσων³¹⁰ και στον Κανονισμό (ΕΚ) αριθμ. 44/2001 του Συμβουλίου της 22ας Δεκεμβρίου 2000 «Για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεως σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις». Στον Κανονισμό (ΕΚ) αριθμ. 1347/2000 του Συμβουλίου, προβλέπεται, συγκεκριμένα, ως λόγος μη αναγνώρισης σχετικής απόφασης στα υπόλοιπα Κράτη-Μέλη η περίπτωση, κατά την οποία *το τέκνο δεν είχε την ευκαιρία να ακουστεί στα πλαίσια της δίκης περί γαμικών διαφορών, κατά παράβαση θεμελιωδών δικονομικών αρχών του κράτους μέλους αναγνώρισεως*. Είναι προφανές, ότι η υπογραφή της ΔΣΔΠ επηρεάζει σημαντικά τις τάσεις που υιοθετούν τα ευρωπαϊκά κείμενα, στο πλαίσιο της προστασίας του παιδιού εντός της οικογένειας. Σε όσα κείμενα συντάχθηκαν μετά τη ΔΣΔΠ, αναγνωρίζεται στο παιδί το δικαίωμα έκφρασης της γνώμης του, που συνιστά ατομική ελευθερία, η οποία, από τη φύση της ασκείται αυτοπροσώπως, δηλαδή, ανήκει στις ελευθερίες εκείνες που «συνιστούν το *minimum* του αυτοκαθορισμού, επιβεβαιώνοντας την ιδιότητα του υποκειμένου δικαίου³¹¹».³¹²

Η ανάδειξη του παιδιού ως φορέα δικαιωμάτων, και όχι μόνο ως αντικειμένου προστασίας, καθίσταται πλέον εμφανής στην ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 4^{ης} Ιουλίου του 2006 σχετικά με τη στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα δικαιώματα του παιδιού. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με σχετικό Ψήφισμά του, εξέφρασε την υποστήριξή του,³¹³ λαμβάνοντας υπ' όψιν την απόφαση των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων να καταστεί νομικά δεσμευτικός ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το άρθρο 24 αναφέρεται ρητά στα «Δικαιώματα του Παιδιού» και ορίζει, μεταξύ άλλων, ότι «σε όλες τις πράξεις που αφορούν τα παιδιά, είτε επιχειρούνται από δημόσιες αρχές είτε από ιδιωτικούς οργανισμούς, πρωταρχική σημασία πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού». Στην εν λόγω ανακοίνωση, γίνεται για πρώτη φορά μνεία στην υποχρέωση των Κρατών Μελών να τηρούν τη ΔΣΔΠ, ενώ δηλώνεται πως η Ευρωπαϊκή Ένωση διαθέτει όλο το απαραίτητο κύρος για να τοποθετήσει τα δικαιώματα του παιδιού σε

³¹⁰ Στα παραρτήματα I, II, III του Κανονισμού (ΕΚ) αριθμ. 1347/2000 του Συμβουλίου για τη διεθνή δικαιοδοσία, αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές

³¹¹ γονικής μέριμνας έναντι των κοινών τέκνων των συζύγων, ΕΕ L38, 19.10.2004.

³¹² Τ. Βιδάλης, Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια, Ατομικές

Ελευθερίες και Θεσμικοί Μετασχηματισμοί, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, 357.

³¹³ Στην Απόφαση του Συμβουλίου της 19^{ης} Δεκεμβρίου 2002 τα Κράτη-Μέλη εξουσιοδοτούνται να υπογράψουν, προς το συμφέρον της Κοινότητας, τη σύμβαση της Χάγης του 1996 «Για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση, την εκτέλεση και τη συνεργασία σε θέματα γονικής μέριμνας και μέτρων προστασίας των παιδιών», ΕΕ L 48, 21.02.2003.

³¹³ 0Α6-520-2008

απόλυτη προτεραιότητα στο πλαίσιο της διεθνούς ημερήσιας διάταξης και να εστιάσει στις ανάγκες των παιδιών, βασιζόμενη στις αξίες του ευρωπαϊκού προτύπου κοινωνικής προστασίας, καθώς και στα λοιπά προγράμματα που εφαρμόζει.³¹⁴ Για την επίτευξη των στόχων αυτών, μεταξύ άλλων, προβλέπεται η εκπόνηση ενός σχεδίου δράσης σχετικά με τα παιδιά στο πλαίσιο της συνεργασίας για την ανάπτυξη, η σύσταση ενός ευρωπαϊκού φόρουμ για τα δικαιώματα του παιδιού, η *σύνδεση των παιδιών με τη διαδικασία λήψης των αποφάσεων*, καθώς και η εκπόνηση μιας στρατηγικής επικοινωνίας σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού, επιτρέποντας κατά τον τρόπο αυτό στα παιδιά και στους γονείς να κατανοήσουν τα δικαιώματα αυτά. Τέλος, λαμβάνεται υπ' όψιν πως είναι σημαντικό να ενσωματώνονται και να διαφυλάσσονται τα δικαιώματα των παιδιών σε όλες τις πολιτικές που τα αφορούν, έμμεσα ή άμεσα (mainstreaming).

Συναφής και παρόμοιου προσανατολισμού είναι η Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών με τον τίτλο «Μια ξεχωριστή δράση για τα παιδιά», που συμβάλλει στην κατάρτιση ενός σχεδίου δράσης υπέρ των παιδιών στο πλαίσιο της Εξωτερικής Δράσης της ΕΕ, βάσει μιας συνολικής προσέγγισης, που λαμβάνει υπ' όψιν τις διάφορες πλευρές του προβλήματος, χρησιμοποιώντας ανθρωπιστικές και αναπτυξιακές πολιτικές, καθώς και πολιτικές ασφάλειας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η εν λόγω Ανακοίνωση συμπληρώνει τις Κατευθυντήριες Γραμμές της ΕΕ «Για την προαγωγή και προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού», που υιοθετήθηκαν από το Συμβούλιο στις 10 Δεκεμβρίου του 2007 και αντιπροσωπεύουν το θεμέλιο άσκησης της εξωτερικής πολιτικής της ΕΕ στον τομέα της προστασίας και προαγωγής των δικαιωμάτων του παιδιού.³¹⁵

Τέλος, με την υιοθέτηση του Ευρωπαϊκού Συμφώνου για την Νεολαία στα πλαίσια της αναθεωρημένης στρατηγικής για τη Λισσαβόνα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αναγνώρισε ότι η ενσωμάτωση των νέων στην κοινωνία, η συμμετοχή τους στην επαγγελματική ζωή και η καλύτερη αξιοποίηση των δυνατοτήτων τους

³¹⁴ COM (2006) 367, δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα.

³¹⁵ EE (COM (2008) 55 τελικό, δεν έχει δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα.

είναι τα βασικά στοιχεία για επαναφορά μιας διαρκούς και σταθερής ανάπτυξης στην Ευρώπη.³¹⁶

---

³¹⁶ Το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Νεολαία στοχεύει στην ανάληψη δράσεων σε διάφορους τομείς, όπως την κατάρτιση, εκπαίδευση, την κινητικότητα, την κοινωνική ένταξη και προώθηση των νέων, την απασχόληση και το συνδυασμό επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Σύμφωνα με την Ατζέντα της Στρατηγικής της Λισσαβόνας, προβλέπεται περιορισμός της παιδικής φτώχειας έως το 2010, με ιδιαίτερη έμφαση σε ευάλωτες κατηγορίες παιδιών π.χ. μεταναστών, πολύτεκνων και μονογονεϊκών οικογενειών. Με τους στρατηγικούς στόχους της περιόδου 2005-2009, «Ευρώπη 2010: Ευημερία, Αλληλεγγύη και Ασφάλεια» ο Ευρωπαϊκός Σχεδιασμός μετατοπίζει το ενδιαφέρον του στα παιδιά και αναγνωρίζει ως θεμελιώδους σημασίας την αντιμετώπιση της οικονομικής εκμετάλλευσης και κάθε μορφής κακομεταχείρισης ή στέρησης εις βάρος των ανηλίκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΤΗΡΙΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΔΣΔΠ.

A. Η προβληματική της ρητής συνταγματικής κατοχύρωσης των δικαιωμάτων των παιδιών σε ξένα συντάγματα: μια συγκριτική προσέγγιση με την Ελλάδα.

1. Οι διαφοροποιήσεις στις αλλοδαπές έννομες τάξεις ως προς την συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των παιδιών.

Υστερα από την επικύρωση της ΔΣΔΠ σε 191 χώρες, κάποιες από τις χώρες, που προσχώρησαν στην εν λόγω Σύμβαση, βρίσκονται σε διαρκείς προσπάθειες αναθεώρησης των εθνικών τους νομοθεσιών και προσαρμογής τους με τη ΔΣΔΠ. Παρά την ύπαρξη μιας γενικότερης τάσης, που συνηγορεί υπέρ της προσαρμογής της κοινής τους νομοθεσίας με τη Σύμβαση, τα κράτη εμφανίζονται μάλλον διστακτικά και επιφυλακτικά ως προς το ζήτημα της ρητής κατοχύρωσης των δικαιωμάτων των παιδιών με τη θέσπιση συνταγματικών διατάξεων ειδικά αφιερωμένων στην προστασία τους. Για το λόγο αυτό η σχετική τροποποίηση του Συντάγματος πραγματοποιήθηκε σε ελάχιστες χώρες. Στις περισσότερες χώρες, όπως για παράδειγμα στη Γερμανία, το ζήτημα αποτελεί αντικείμενο δημόσιου διαλόγου,³¹⁷ ακόμη και πολιτικής αντιπαράθεσης, ενώ στην Ιρλανδία διεξάγεται συζήτηση, ώστε να τεθεί προς δημοψήφισμα³¹⁸ σχετική πρόταση για συμπερίληψη των δικαιωμάτων των παιδιών ευθέως στο Σύνταγμα.³¹⁹

Ιδιαίτερα προοδευτική στο ζήτημα της κατοχύρωσης των δικαιωμάτων των παιδιών εμφανίζεται η Νότια Αφρική, όπου αφιερώνεται ειδικό άρθρο στο Σύνταγμα της, το άρθρο 28 με τον τίτλο «Παιδιά», το οποίο εγκρίθηκε από το Συνταγματικό

³¹⁷ Berliner Zeitung, 01. August 2007, (www.berliner-zeitung/archive/.bin/dump.fcgi.2007/0801/politik/0052/inde.html)

³¹⁸ Για τη θέση του Συνηγόρου του Παιδιού της Ιρλανδίας σχετικά με το ζήτημα βλ. *A. Taoiseach, Advice of the Ombudsman for Children on the proposed referendum on children's Rights*, 22 December 2006, 1-23 στην ιστοσελίδα www.oco.ie/issues/general_advice.aspx.

³¹⁹ *J. Doek, Inserting Children's Rights in the Constitution, Conference, Dublin, 15 November 2006*, 3-6.

Δικαστήριο της χώρας στις 4 Δεκεμβρίου του 1996 και τέθηκε σε ισχύ στις 4 Φεβρουαρίου του 1997. Στο εν λόγω άρθρο δηλώνεται ρητά πως κάθε παιδί έχει δικαίωμα στο όνομα και στην (νοτιοαφρικανική) ιθαγένεια από τη γέννησή του, στην οικογενειακή και γονική φροντίδα -ή σε εναλλακτική φροντίδα, αν απομακρυνθεί από το οικογενειακό του περιβάλλον-, ενώ κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην τροφή, στις υπηρεσίες υγείας και τις κοινωνικές υπηρεσίες, καθώς και το δικαίωμά του να προστατεύεται από την εγκατάλειψη και την κακοποίηση.³²⁰ Τέλος, -και η ρήτρα αυτή είναι θεμελιώδους σημασίας,- για πρώτη φορά σε εθνικό Σύνταγμα, αναφέρεται ρητά πως το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού πρέπει να έχει πρωταρχική σημασία σε κάθε ζήτημα που το αφορά, ενώ ορίζεται -για πρώτη φορά σε συνταγματικό κείμενο- η παιδική ηλικία.³²¹

Στο Σύνταγμα της Σουηδίας (The Instrument of Government), πάλι, από την 1η Ιανουαρίου 2003 ορίζεται στο Δεύτερο άρθρο του Πρώτου κεφαλαίου ρητά πως το κράτος (public institution) θα πρέπει να καταπολεμά οποιαδήποτε διάκριση λόγω φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνικιστικής καταγωγής, γλώσσας θρησκείας, ανικανότητας, σεξουαλικού προσανατολισμού, **ηλικίας** ή οποιασδήποτε άλλης κατάστασης που επηρεάζει το άτομο.³²² Η συμπερίληψη της έννοιας της ηλικίας στην εν λόγω διάταξη οδηγεί στο συμπέρασμα πως τα παιδιά θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ίσα υποκείμενα με τους ενήλικες και πως θα πρέπει, ανάλογα με το βαθμό ανάπτυξής της ωριμότητάς του να εκφράζουν τις απόψεις τους για οποιοδήποτε ζήτημα που τα αφορά.³²³

³²⁰ Στο εν λόγω άρθρο προβλέπεται επίσης η προστασία του παιδιού από την εργασιακή εκμετάλλευση, ενώ δηλώνεται πως πρέπει να διασφαλίζονται οι συνθήκες, ώστε να μην εργάζεται σε ακατάλληλο για την ηλικία του περιβάλλον ή σε περιβάλλον που μπορεί να είναι βλαπτικό για την ευημερία του. Ειδική μνεία γίνεται στην εκπαίδευση και την σωματική, ηθική και πνευματική υγεία, αλλά και την κοινωνική του ανάπτυξη, ενώ προβλέπεται η κράτησή του ως έσχατη λύση, με την προϋπόθεση πως αυτό κρατείται για το μικρότερο δυνατό διάστημα, χωριστά από τους ενήλικες, με μεταχείριση ανάλογη με την ηλικία του. Παράλληλα, προβλέπεται το δικαίωμά του να έχει νόμιμο εκπρόσωπο, διορισμένο από το κράτος και η, με κρατικές δαπάνες, υπεράσπισή του σε όλες τις αστικές διαδικασίες που το αφορούν.

³²¹ Τα υπόλοιπα δικαιώματα, δηλαδή το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ισότητα, τη θρησκεία και την υγεία αφορούν και στο παιδί. Είναι αξιοσημείωτο πως δεν προβλέπονται στο συνταγματικό κείμενο τα δικαιώματα ή η προστασία της οικογένειας ή των γονέων, αλλά προστατεύονται έμμεσα με τις γενικού περιεχομένου διατάξεις για το δικαίωμα του ατόμου στην αξιοπρέπεια. Για το κείμενο του Συντάγματος της Νότιας Αφρικής βλ. στην ιστοσελίδα www.servat.ch/law/icl/index.html.

³²² Βλ. γενικά Sweden's Fourth Periodic Report to the UN Committee on the Rights of the Child 2002-2007, www.regeringen.se/sb/d/8453/a/88986.

³²³ Government Bill 2001/02:72, Amendment of the Instrument of Government- EU cooperation, etc.

Ωστόσο, η πανηγυρική αναγνώριση των συμμετοχικών δικαιωμάτων των παιδιών σε συνταγματικό κείμενο συναντάται στο, πρόσφατα ψηφισθέν, Σύνταγμα του Μοντεχρίστο στο Εκουαδόρ της 28^{ης} Σεπτεμβρίου του 2008, όπου αναγνωρίστηκαν μηχανισμοί για την προώθηση της πολιτικής συμμετοχής του παιδιού στη λήψη των αποφάσεων στις Πολιτείες του Κράτους, το δικαίωμά του να ψηφίζει στην ηλικία των 16 ετών, η σταδιακή εξάλειψη της παιδικής εργασίας και η δωρεάν πρόσβαση μέχρι και στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Παράλληλα, στο άρθρο 175 του εν λόγω Συντάγματος, αναγνωρίζεται ότι τα παιδιά θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις και από κατάλληλα εκπαιδευμένο διοικητικό προσωπικό, στο πλαίσιο της απονομής της δικαιοσύνης, ενώ στο άρθρο 175, προβλέπεται η στελέχωση των καντονιών με τουλάχιστον ένα δικαστή εκπαιδευμένο σε ζητήματα παιδιών, νέων και οικογένειας, και έναν ακόμη ειδικό σε θέματα ανηλίκων παραβατών.

Η αναγνώριση συμμετοχικών δικαιωμάτων των παιδιών και το δικαίωμα ψήφου σε μικρότερη ηλικία θεωρήθηκε πως θα συμβάλει στην πιο ενεργή ενασχόληση της πολιτικής εξουσίας με την παιδική ηλικία, ενώ παράλληλα θα ενθαρρύνει τη συμμετοχή τους στην πολιτική ζωή της χώρας. Η αποτύπωση των δικαιωμάτων των παιδιών σε συνταγματικό κείμενο κρίθηκε πως όχι μόνο δημιουργεί κεκτημένο για δικαιώματα, που ήδη είχαν διασφαλιστεί στην κοινή νομοθεσία, αλλά η ρητή κατοχύρωσή τους, κατά κάποιο τρόπο, τα φέρνει δυναμικά στο προσκήνιο.³²⁴

Στη Γερμανία βρίσκεται σε εξέλιξη δημόσια συζήτηση για την αναθεώρηση του άρθρου 6 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης, το οποίο αφορά την προστασία της οικογένειας και τα δικαιώματα των παιδιών, χωρίς ωστόσο να γίνεται ρητή αναφορά στα παιδιά, με δυσμενείς συνέπειες στις αποφάσεις που αφορούν την επιμέλεια ανηλίκων. Ειδικότερα, το άρθρο 6 αναφέρει πως ο γάμος και η οικογένεια τελούν υπό την ειδική προστασία της εννόμου κρατικής τάξεως και ορίζεται η επιμέλεια και η ανατροφή των τέκνων ως φυσικό δικαίωμα των γονέων, υπό την επαγρύπνηση όμως της κρατικής κοινότητας. Εξάλλου, αναγνωρίζεται η δυνατότητα του χωρισμού των παιδιών από την οικογένεια βάσει νόμου, όταν αυτοί που έχουν δικαίωμα ανατροφής ολιγορούν ή όταν τα παιδιά απειλούνται να εγκαταλειφθούν, ενώ διασφαλίζονται ίσοι όροι για τη σωματική και ψυχική ανάπτυξη των εξώγαμων

324

www.elteregafo.com.ec/portada.aspx.

και των νόμιμων τέκνων.³²⁵ Δεδομένου ότι βρίσκεται σε εξέλιξη δημόσιος διάλογος και πολιτική αντιπαράθεση σχετικά με την συνταγματική κατοχύρωση των παιδιών στο Σύνταγμα, ήδη σε πολλά κρατίδια (π.χ Βρέμη, Βραδεμβούργο κ.α) έγινε η αναθεώρηση των συνταγμάτων τους, αλλά η εν λόγω κατοχύρωση δεν μπορεί να αξιολογηθεί, καθώς το άρθρο 31 του Θεμελιώδους Νόμου (Grundgesetz) καθορίζει πως, σε περίπτωση αντινομίας, μεταξύ ομοσπονδιακού δικαίου και του δικαίου των ομόσπονδων κρατιδίων, υπερισχύει το πρώτο.³²⁶ Κύριο επιχείρημα κατά της κατοχύρωσης των συνταγματικών δικαιωμάτων των παιδιών αποτελεί η πεποίθηση ότι η τελευταία θα αποτελέσει παράγοντα επέμβασης στην οικογένεια, που θα οδηγήσει σε ανεπίτρεπτο εκφυλισμό του δικαιώματος των γονιών στη γονική μέριμνα.

Αντιθέτως, το Σύνταγμα της Ιρλανδίας δεν περιλαμβάνει απολύτως καμία αναφορά στα δικαιώματα των παιδιών, ούτε καν σε επίπεδο προστατευτικών ρυθμίσεων, εκτός από το άρθρο 42, όπου αναγνωρίζεται το δικαίωμά τους στην εκπαίδευση. Η ανάγκη για τη συνταγματική θεμελίωση των δικαιωμάτων των παιδιών προκύπτει, όπως υποστηρίζεται, τόσο από την πεποίθηση πως με τον τρόπο αυτό θα ενίσχυε την νομοθετική παραγωγή σε επίπεδο κοινής νομοθεσίας προς το συμφέρον των παιδιών, όσο και εξαιτίας της συνταγματικής νομιμοποίησης του Συνταγματικού Δικαστηρίου να λαμβάνει υπόψη τα δικαιώματα των παιδιών. Παράλληλα, η εν λόγω κατοχύρωση θα οδηγούσε στη δημιουργία ενός «κεκτημένου για τα παιδιά», το οποίο σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να επηρεαστεί από τις πολιτικές αλλαγές.³²⁷

Τέλος, στο Σύνταγμα της Πορτογαλίας, που υιοθετήθηκε το 1976, το άρθρο 69 είναι αφιερωμένο στην παιδική ηλικία. Στο άρθρο 1 διατυπώνεται ρητά ότι τα παιδιά έχουν δικαίωμα προστασίας από την κοινωνία και το κράτος, με στόχο την πλήρη ανάπτυξή τους, ενώ, στο άρθρο 2, διασφαλίζεται για όλα τα παιδιά, κυρίως όμως για τα ορφανά και εγκαταλελειμμένα παιδιά, το δικαίωμά τους σε ειδική

³²⁵ Κ. Γ. Μαυριάς, Α. Μ. Παντελής, *Συνταγματικά Κείμενα Ελληνικά και Ξένα*, Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, 621.

³²⁶ Κ. Γ. Μαυριάς, Α. Μ. Παντελής, *Συνταγματικά Κείμενα Ελληνικά και Ξένα*, Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, 629.

³²⁷ Children's Rights in the Constitution, Your Questions Answered, στην ιστοσελίδα www.barnados.ie/assets/files/pdfs/policies-and-priorities/our-campaigns/children's-rights-campaign.

προστασία από το κράτος και την κοινωνία ενάντια σε κάθε μορφή διάκρισης, καταπίεσης και κακομεταχείρισης στο πλαίσιο της οικογένειας ή άλλων θεσμών.³²⁸

2. Η αυτοτελής προστασία της παιδικής ηλικίας στο άρθρο 21Σ: μια καινοτομία του συνταγματικού νομοθέτη.

Στην Ελλάδα, η έννοια της παιδικής ηλικίας εισάγεται στο άρθρο 21 παρ.1 του Συντάγματος του 1975/1986/2001, η οποία «τελεί υπό την προστασία του Κράτους», ενώ επαναλαμβάνονται οι προστατευτικές διατάξεις για τη νεότητα του Συντάγματος του 1968/1973, σχετικά με την οποία το κράτος καλείται να «μεριμνά και λαμβάνει ειδικά μέτρα» (21 παρ.3).³²⁹ Σε αντίθεση με την αναγνώριση του ανηλίκου ως υποκειμένου ατομικών δικαιωμάτων, η οποία, λόγω και της σύνδεσής της με το άρθρο 2 του Συντάγματος, μπορεί να θεωρηθεί σχετικά «σύγχρονη» κατάκτηση στο χώρο του συνταγματικού δικαίου, η αναγνώριση του ανηλίκου ως αντικειμένου προστασίας εντοπίζεται ήδη σε διατάξεις των Συνταγμάτων της Επανάστασης, όπου, αν και δεν υπάρχει κάποια ειδική αναφορά στην παιδική ηλικία ή τη νεότητα γενικά, προβλέπεται όμως ρητά ειδική προστασία για τα ορφανά των πεσόντων στον αγώνα της Ανεξαρτησίας. Αντίθετα, στο συνταγματικό κείμενο του 1927, που τελεί υπό την επιρροή του Συντάγματος της Βαϊμάρης, απουσιάζει παντελώς οποιαδήποτε γενική ή ειδική άμεση αναφορά στη προστασία της ανηλικότητας, η οποία (προστασία) μπορεί να συναχθεί έμμεσα μόνο (μέσω της ειδικής μέριμνας που προβλέπεται), ως αρμοδιότητα και καθήκον του Κράτους σε σχέση με τις πολυμελείς οικογένειες (άρθρο 24). Το Σύνταγμα της Απριλιανής Δικτατορίας (1968/1973) επαναφέρει το ζήτημα της προστασίας των ανηλικών (άρθρο 26), όπου προβλέπονται ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας, ενώ απουσιάζει η έννοια της προστασίας της παιδικής ηλικίας, καθώς γίνεται μνεία απλά στην ηθική, πνευματική και εθνική διαπαιδαγώγηση των ανηλικών.

Η καινοτομία του συνταγματικού νομοθέτη του 1975 δεν έγκειται μόνο στο γεγονός ότι εγκαινιάζει την εισαγωγή της έννοιας της παιδικής ηλικίας σε ελληνικό συνταγματικό κείμενο, αλλά όπως προκύπτει και από τη διατύπωση του άρθρου 21 τη

³²⁸ Για το συνταγματικό κείμενο της Πορτογαλίας βλ. στην ιστοσελίδα www.servat.ch/law/icl/index.html.

³²⁹ Για το κείμενο των συνταγμάτων βλ. Κ. Μαυριάς, Α. Παντελής, Συνταγματικά κείμενα, ελληνικά και ξένα, Το Σύνταγμα του 1975 και οι εκτελεστικοί νόμοι, τα προϊσχύσαντα ελληνικά Συντάγματα, συντάγματα δυτικών δημοκρατιών, διεθνή κείμενα και διακηρύξεις δικαιωμάτων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981.

συνδέει για πρώτη φορά παρατακτικώς με τις έννοιες της οικογένειας, του γάμου και της μητρότητας. («Η οικογένεια ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους»). Η παιδική ηλικία αναγνωρίζεται, δηλαδή, ως αγαθό, το οποίο χρήζει αυτοτελούς συνταγματικής προστασίας -όπως ακριβώς η οικογένεια ή η μητρότητα- λόγω της ιδιαιτερότητάς της φύσης της και όχι λόγω κάποιων ειδικών συνθηκών (πχ προστασία ορφανών λόγω πολέμου).

Επιπλέον, η παρατακτική σύνδεση της προστασίας της οικογένειας και της παιδικής ηλικίας συνδέεται και με την προσπάθεια ευθυγράμμισης του συνταγματικού νομοθέτη με τις διεθνείς τάσεις της εποχής, όπως ήδη αναλύθηκαν διεξοδικά, οι οποίες υπαγορεύουν μια διαφορετική προσέγγιση των σχέσεων γονέων και παιδιού: σημείο αναφοράς, πλέον, αποτελεί η αναγνώριση ενός βαθμού αυτοτέλειας του συμφέροντος του παιδιού και η «συνύπαρξη» των δικαιωμάτων γονέων και παιδιών στο πλαίσιο του θεσμού της οικογένειας. Η παράλληλη προστασία της παιδικής ηλικίας και της οικογένειας στο άρθρο 21, σύμφωνα με τις τάσεις αυτές, αφήνει να διαφανεί ότι η προσωπικότητα του παιδιού δεν απορροφάται από το θεσμό της οικογένειας, και, κατά συνέπεια, ότι δεν υπάρχει απαραίτητως ταύτιση του συμφέροντος του παιδιού με εκείνο των γονέων. Μια τέτοιου είδους προσέγγιση του άρθρου 21 «νομιμοποιεί», στο πλαίσιο της συνταγματικά παρεχόμενης προστασίας προς την παιδική ηλικία, ακόμη και πιθανή παρέμβαση του Κράτους στο χώρο της οικογένειας, εφόσον διακυβεύεται το συμφέρον του παιδιού, πάντα με φειδώ, χωρίς αυθαιρεσία και σε συνάρτηση προς το σεβασμό των δικαιωμάτων της γονικής μέριμνας.³³⁰

Περαιτέρω, η παράλληλη προστασία της παιδικής ηλικίας, του γάμου και της οικογένειας στο άρθρο 21 Σ επιτρέπει να διαφανεί η βούληση του συντακτικού νομοθέτη να προστατεύσει την οικογένεια ή την παιδική ηλικία, ανεξάρτητα από τη νομική τους μορφή. Σε ένα πρώτο επίπεδο, η παράλληλη προστασία του γάμου και της οικογένειας καταδεικνύει πως η παρεχόμενη προστασία δεν αφορά τη νόμιμη, στο πλαίσιο ενός γάμου, μόνο οικογένεια, αλλά και τη φυσική, διαπίστωση που διευρύνει το προστατευτικό πεδίο της διάταξης, ώστε να εμπερικλείει όχι μόνο τα

³³⁰ Χ. Ανθόπουλος, Άρθρο 3 [Συμφέρον του παιδιού-Δικαιώματα και Υποχρεώσεις τρίτων], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος, Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ό.π., 50.

νόμιμα (εντός γάμου), αλλά και τα εκτός γάμου παιδιά.³³¹ Πέραν τούτων, από την παράλληλη και συνεπώς ανεξάρτητη προστασία της παιδικής ηλικίας από εκείνη της οικογένειας συνάγεται πως η παιδική ηλικία προστατεύεται ως βιοτική σχέση ανεξάρτητα από τη νομική της μορφή, αν ιδρύεται δηλαδή στο πλαίσιο ενός γάμου ή αν υφίσταται στο πλαίσιο μιας οικογένειας. Επομένως, ο συνταγματικός νομοθέτης επιχειρεί να διασφαλίσει την προστασία της παιδικής ηλικίας εν γένει, αντιμετωπίζοντάς τη ως αυτοτελώς προστατευόμενο έννομο αγαθό και υπαγορεύοντας τη λήψη μέτρων υπέρ όλων ανεξαιρέτως των παιδιών, χωρίς καμία διάκριση για τα παιδιά που γεννιούνται εκτός γάμου ή που η οικογένειά τους του είναι άγνωστη, ή, τέλος, δεν ανατρέφονται στο πλαίσιο ενός οικογενειακού περιβάλλοντος, -δεδομένου ότι η προστασία άρθρου 21 παρ.2 αφορά μόνο μια ειδική κατηγορία ορφανών παιδιών.

Το άρθρο 21 του Συντάγματος του 1975 είναι συστηματικά ενταγμένο στο Δεύτερο Μέρος με τον τίτλο «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα». Συνεπώς, συνιστά ένα κατεξοχήν κοινωνικό³³² δικαίωμα των παιδιών και των νέων, που αναγνωρίζονται ως αυτοτελή υποκείμενα και φορείς του εν λόγω δικαιώματος. (21 παρ.1 και 3).³³³ Το εν λόγω κοινωνικό δικαίωμα δε θεμελιώνει αντίστοιχη αγωγή αξίωση των φορέων τους κατά του Κράτους για κοινωνικές παροχές,³³⁴

³³¹ Α. Μάνεσης, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, σε ΝΟΜΟΣ 3. Χαριστήρια στον Ιωάννη Δεληγιάννη, Τ4., εκδ Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1992, 227-232.

³³² Κατά την παραδοσιακή διάκριση τόσο το κοινωνικό δικαίωμα του άρθρου 21Σ όσο και τα κοινωνικά δικαιώματα γενικά, που συνδέονται με τη μετάβαση από το φιλελεύθερο Κράτος στο Κράτος Πρόνοιας, έχουν ως αντικείμενο την υποχρέωση του κράτους για παρέμβαση με θετικές ενέργειες (παροχή αγαθών ή υπηρεσιών), ανάγονται δηλαδή στο status positivus του πολίτη, Ε. Κοντιάδης, Συνταγματικές εγγυήσεις και θεσμική οργάνωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, 124.

³³³ Ε. Κοντιάδης, Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης, Παπαζήση, Αθήνα, 2001, 307.

³³⁴ Σε αντίθεση με τα ατομικά δικαιώματα, τα οποία αναγόμενα στο status negativus του πολίτη συνδέονται με το χώρο μιας συνταγματικά κατοχυρωμένης σφαίρας ιδιωτικής αυτονομίας και συνδέονται με το χώρο μιας συνταγματικά κατοχυρωμένης σφαίρας ιδιωτικής αυτονομίας και θεμελιώνουν αξιώσεις του ατόμου για αποχή του κράτους από οποιαδήποτε παρέμβαση, τα κοινωνικά δικαιώματα δε θεμελιώνουν αντίστοιχες αγωγίμες αξιώσεις. Η διάταξη του άρθρου 21 του Συντάγματος, για παράδειγμα, ορίζει, γενικά, πως η παιδική ηλικία τελεί υπό την προστασία του Κράτους, χωρίς να εξειδικεύει το είδος ή τις προϋποθέσεις των κοινωνικών παροχών προς την πληθυσμιακή αυτή ομάδα. Συνεπώς, είναι αναγκαία η μεσολάβηση του νομοθέτη, ανάλογα με την υλικότεχνική ικανότητα του κράτους κάθε φορά, ώστε να σχηματιστεί το κοινωνικό δικαίωμα και να κατασταθεί ώριμο (vollzugsreif) για να είναι σε θέση να το ασκήσει ο κύκλος των δικαιούχων, αλλά και να παραχθεί αξίωση του προς παροχή. Βλ. γενικά, Σ. Ρίζος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα στο Ελληνικό Σύνταγμα του 1975, Ελληνική Δικαιοσύνη 33/1992, 46-54. Σε αντίθετη περίπτωση, αν δηλαδή η συνταγματική κατοχύρωση και μόνο του κοινωνικού δικαιώματος δημιουργούσε αγωγή αξίωση, η δικαστική εξουσία θα προέβαινε, σε αντίθεση με το άρθρο 93 Σ περί ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων, σε έλεγχο νομοθετικών παραλείψεων. Κατά παράβαση της

όπως διαφαίνεται και από την ίδια τη διατύπωση των οικείων συνταγματικών διατάξεων. Μια επισκόπηση της νομολογίας σε σχέση με την παρεχόμενη, στο άρθρο 21 Σ, προς το παιδί προστασία, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, αλλά κυρίως κατά τη δεκαετία του 1990, καταδεικνύει, παρά ταύτα, μια τάση αναγνώρισης «ήπιας» κανονιστικότητας και δεσμευτικής τους ισχύος του,³³⁵ προς τις εξής κατευθύνσεις: της αξιοποίησής τους ως ερμηνευτικών αρχών για μια σύμφωνη προς το Σύνταγμα αναζήτηση του νοήματος των κοινών νόμων, ως συνταγματικής εντολής προς τον κοινό νομοθέτη, τον οποίο κατευθύνει στη λήψη μέτρων για την εξειδίκευση του εν λόγω συνταγματικού δικαιώματος³³⁶ (αντικειμενική διάσταση του δικαιώματος)³³⁷ και ως έρεισμα, σε συνδυασμό με την αρχή της ισότητας, για τη θεμελίωση της αντισυνταγματικότητας διατάξεων, οι οποίες είναι αντίθετες με το περιεχόμενό του, δηλαδή αντιβαίνουν στη λήψη ειδικής μέριμνας για τη νεότητα και την παιδική ηλικία.³³⁸

Εκτός από το άρθρο 21 Σ, η αναγνώριση του ανηλίκου ως υποκειμένου ατομικών δικαιωμάτων συνδέεται με το άρθρο 2 παρ.1 του Συντάγματος, που αποτέλεσε καινοτομία του συνταγματικού νομοθέτη του 1975 και αποτελεί μια σχετικά πρόσφατη «κατάκτηση» στο χώρο του συνταγματικού δικαίου. Στην εν λόγω διάταξη, κατοχυρώνεται η προστασία της αξίας του ανθρώπου ως πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας και «επιβάλλεται» η διάκριση του «πρόσωπου» από το

αρχής της διάκρισης των λειτουργιών (άρθρο 26Σ) θα ήταν αναπόφευκτη η παρέμβασή της σε χώρους δράσης της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας (όπως για παράδειγμα στην κατανομή των πόρων και γενικότερα στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής). *Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ό.π., 40.*

³³⁵ Η σχετικοποίηση της διάκρισης των λειτουργιών, αλλά και ο μετασχηματιστικός τους χαρακτήρας αποτέλεσαν κάποια από τα βασικά επιχειρήματα κατά της αναγνώρισης της νομικής δεσμευτικότητάς των κοινωνικών δικαιωμάτων, *Ξ. Κοντιάδης, Συνταγματικές εγγυήσεις και θεσμική οργάνωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας, ό.π., 137.*

³³⁶ Με πανομοιότυπες διατυπώσεις επαναλαμβάνεται πως το άρθρο 21 παρ. 1 του Συντάγματος που «ανάγει την προστασία της παιδικής ηλικίας σε κοινωνικό δικαίωμα» λειτουργεί «κατευθύνοντας τον κοινό νομοθέτη να προχωρήσει στη λήψη μέτρων σχετικά με τα προστατευόμενα αγαθά ή κύκλο προσώπων, στους οποίους περιλαμβάνονται και τα παιδιά». Βλ. ενδεικτικά: ΕφΑθ 4105/2004, Εφ Αθ 5760/2001, ΜπρΑθ 335/2005. Για «υποχρέωση» του κοινού νομοθέτη γίνεται λόγος ευθέως εξάλλου σε μια σειρά αποφάσεων με χαρακτηριστικό παράδειγμα την απόφαση ΣτΕ 321/2003.

³³⁷ *Ξ. Κοντιάδης, Συνταγματικές εγγυήσεις και θεσμική οργάνωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας, ό.π., 149.*

³³⁸ Για μια κατηγοριοποίηση σχετικά με το κανονιστικό περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων, με βάση τις νομολογιακές αναφορές πρβλ. *Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ό.π., 42-45 και Ξ. Κοντιάδης, Συνταγματικές εγγυήσεις και θεσμική οργάνωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας, ό.π., 149-150.*

«πράγμα», αλλά και η διαφορετική νομική νομική μεταχείριση τους.³³⁹ Η προστασία της αξίας απρόσβλητου πυρήνα της προσωπικότητας του ανθρώπου ως φυσικού υποκειμένου δικαίου,³⁴⁰ δηλαδή η προστασία του προσώπου, συνεπάγεται την απόδοση de iure της ιδιότητας του «υποκειμένου δικαίου» στο πρόσωπο,³⁴¹ η οποία, σε επίπεδο συνταγματικού δικαίου, μεταφράζεται σε απόδοση της ιδιότητας του υποκειμένου συνταγματικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.³⁴² Επομένως και ο ανήλικος, ως πρόσωπο, αναγνωρίζεται στο ισχύον Σύνταγμα ως υποκείμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων και, ειδικότερα, ως φορέας και κτήτορας των συνταγματικά κατοχυρωμένων ατομικών δικαιωμάτων.³⁴³

Τέλος, η συνδυαστική εφαρμογή των προαναφερθέντων άρθρων 2 παρ.1 και της συνταγματικής επιταγής για την προστασία της παιδικής ηλικίας του άρθρου 21 παρ 1, με τα άρθρα 5 παρ.1, 25 παρ.1 και 4 παρ.2 Σ δημιουργούν ένα ευνοϊκό κανονιστικό πλαίσιο για το παιδί,³⁴⁴ καθώς η νομοθετική εξειδίκευσή τους στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου, κατέστησε το συμφέρον του παιδιού βασικό κριτήριο για την λήψη αποφάσεων που σχετίζονται με την υιοθεσία ή με τη γονική μέριμνα και εισήγαγε την προστασία της αρχής του συμφέροντος του παιδιού στην ελληνική νομοθεσία.

3. Η κατοχύρωση της συνταγματικής προστασίας της παιδικής ηλικίας στο ελληνικό Σύνταγμα: μια συγκριτική προσέγγιση.

Από την συγκριτική παράθεση των παραπάνω διατάξεων είναι δυνατόν να εξαχθεί το συμπέρασμα πως η Ελλάδα, όπως και η Πορτογαλία, ανήκουν στην κατηγορία εκείνη των χωρών, οι οποίες, ήδη, αρκετά πριν την υπογραφή της ΔΣΔΠ, κατοχύρωσαν την αυτοτελή προστασία της παιδικής ηλικίας σε συνταγματικό κείμενο, παρέχοντας στην παιδική ηλικία ένα νομικό status, το οποίο εγγυάται διαφοροποιημένη προστασία από εκείνη της οικογένειας. Αυτή η συμπερίληψη της

³³⁹ Α. Μάνεσης, *Συνταγματικά Δικαιώματα, α' Ατομικές ελευθερίες*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1982, 109 επ.

³⁴⁰ Π. Λαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Τόμος Β'*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991, 1139.

³⁴¹ Πρβλ. Λαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Τόμος Β'*, ό.π., 1139.

³⁴² Τ. Βιδάλης, *Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και την οικογένεια*, Ατομικές ελευθερίες και θεσμικοί μετασχηματισμοί, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, 350.

³⁴³ Α. Ράκος, *Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου (κατά το Σύνταγμα του 1975)*, Τόμος Β', Τα θεμελιώδη δικαιώματα, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, τεύχος Α', 1984, 119.

³⁴⁴ Χ. Ανθόπουλος, Άρθρο 3 [Συμφέρον του παιδιού-Δικαιώματα και υποχρεώσεις τρίτων], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), *Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη*, ό.π., 49, υποσημείωση 9.

προστασίας της παιδικής ηλικίας στο άρθρο 21 Σ, ήδη από το 1975, συνιστά αναμφίβολα προοδευτική καινοτομία του συνταγματικού νομοθέτη, αφού σε ελάχιστα συνταγματικά κείμενα επισυνέβη η εν λόγω κατοχύρωση σε τόσο πρώιμο στάδιο.

Η παρουσία του άρθρου 21 Σ καθιστά πιο «παιδοκεντρικό» (sic) τον προσανατολισμό του ελληνικού Συντάγματος σε σχέση με άλλα, καθώς, στην ουσία, καθίσταται σαφές πως η παιδική ηλικία προστατεύεται αυτοτελώς και ανεξάρτητα από την οικογένεια, χωρίς να απορροφάται από τον εν λόγω θεσμό. Κατοχυρώνεται, δηλαδή, η προστασία του παιδιού και τίθεται το ιδεολογικό υπόβαθρο που διαχωρίζει την προστασία του και το συμφέρον του από εκείνη της οικογένειας. Συνεπώς, καθίσταται πιο ευχερής η αποδοχή της επέμβασης του κράτους, για να προστατεύσει τα δικαιώματα των ανηλίκων στο πλαίσιο της ίδιας της οικογένειας, ακόμη και αν αυτό περιορίζει το δικαίωμα των γονέων στην άσκηση της γονικής μέριμνας. Η νομική αυτή πραγματικότητα καθίσταται εμφανής και αποδεικνύεται μέσω της σύγκρισης για παράδειγμα του ελληνικού συντάγματος με το γερμανικό.

Ομοίως με το ελληνικό συνταγματικό κείμενο, το γερμανικό κατοχυρώνει εμμέσως το δικαίωμα του παιδιού ως φορέα δικαιωμάτων στη γενική αρχή του άρθρου 1 του Θεμελιώδους Νόμου, όπως αντιστοίχως συμβαίνει στο άρθρο 2 του ελληνικού Συντάγματος. Στο Θεμελιώδη Νόμο της Βόννης, σύμφωνα με θέση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, έχει κατοχυρωθεί ότι το παιδί «είναι μία ύπαρξη με δική του αξία ανθρώπινη και ίδια δικαιώματα σε σχέση με την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του». Τούτο απορρέει από το άρθρο 1 παρ.1 και 2 εδάφιο 1 του γερμανικού Συντάγματος, όπου διασφαλίζεται η αξιοπρέπεια του ανθρώπου και το γενικό δικαίωμα στην ελευθερία (και την προσωπική ελευθερία αντίστοιχα.) Η αναφορά στα παιδιά, όμως, στο άρθρο 6 του Συντάγματος, γίνεται άμεσα, μόνο σε συνάρτηση με τη γονική μέριμνα, αφού αναφέρεται πως η φροντίδα και η ανατροφή των παιδιών είναι φυσικό δικαίωμα των γονέων και υποχρέωση, η οποία απορρέει από αυτό. Η θέση του παιδιού ως υποκειμένου δικαίου, δηλαδή η αναγνώρισή του ως αυτόνομης προσωπικότητας, ανεξάρτητα από την οικογένεια, δεν καθίσταται σαφής.

Συνέπεια της μη σαφώς διαχωρισμένης από την οικογένεια προστασίας των παιδιών και της μη αντιμετώπισης τους ως αυτόνομων υποκειμένων στο γερμανικό Σύνταγμα (άρθρο 6), σε αντίθεση με το ελληνικό ομολόγό του (άρθρο 21), είναι η

πολύ περιορισμένη νομοθετική παραγωγή και η ανεπαρκής προστασία του παιδιού στο πλαίσιο της οικογένειας. Εν τοις πράγμασι, δηλαδή, τα παιδιά αφήνονται απροστάτευτα σε διάφορες και ποικίλες περιπτώσεις, για παράδειγμα, εκδηλώσεις ενδοοικογενειακής βίας. Αντίθετα, η αυτοτελής προστασία της παιδικής ηλικίας στο ελληνικό Σύνταγμα στο άρθρο 21 επιτρέπει την επέμβαση του κράτους σε ένα πεδίο ιδιωτικότητας, αυτό της οικογένειας, ώστε η δράση και η παρέμβαση των θεσμών του ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου να νομιμοποιείται, υπερβαίνοντας τα θεσμικά αναχώματα που έθεταν την προστασία της οικογενειακής ζωής υπεράνω της προστασίας των δικαιωμάτων των θυμάτων,³⁴⁵ όπως αποδεικνύει η ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας με το Ν.3500/2006. Δεν είναι νομική σύμπτωση η θέσπιση μιας παρόμοιας λειτουργίας των οικογενειακών σχέσεων στη δημόσια σφαίρα, που διασφαλίζει προστασία απέναντι στα παιδιά θύματα ενδοοικογενειακής βίας, η οποία συναντάται στην πορτογαλική νομοθεσία³⁴⁶ και επιφυλάσσει παρόμοια συνταγματική προστασία σε σχέση με εκείνη της Ελλάδας για την παιδική ηλικία.

B. Η θέση των κατευθυντήριων αρχών της Σύμβασης στην ελληνική νομοθετική και νομολογιακή πραγματικότητα.

1. Η θέση των κατευθυντήριων αρχών της Σύμβασης στο ελληνικό Σύνταγμα.

Παρά την αναμφισβήτητη προοδευτικότητα του συνταγματικού νομοθέτη στη χώρα μας, ήδη από το 1975, σε σχέση με χώρες, όπως η Ιρλανδία, όπου η προστασία της παιδικής ηλικίας είναι ανύπαρκτη ή της Γερμανίας, όπου ταυτίζεται με το θεσμό της οικογένειας, το ελληνικό σύνταγμα είναι λιγότερο προοδευτικό σε σχέση με εκείνα τα Συντάγματα διαφόρων χωρών, που, επηρεασμένα από την υπογραφή και κύρωση της ΔΣΔΠ, ενέταξαν ποικιλοτρόπως τις γενικές αρχές της Σύμβασης στο ίδιο συνταγματικό κείμενο, δηλαδή τη ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού (3ΔΣΔΠ), την αρχή της μη διάκρισης (2ΔΣΔΠ), αλλά και των συμμετοχικών δικαιωμάτων των παιδιών (12ΔΣΔΠ). Η ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού, για παράδειγμα, έχει εισαχθεί ως συνταγματική αρχή στο Σύνταγμα της Νότιας Αφρικής, η αρχή της μη διάκρισης στο σουηδικό Σύνταγμα, ενώ τα συμμετοχικά δικαιώματα των παιδιών, εμμέσως στο σουηδικό Σύνταγμα και άμεσα στο Σύνταγμα του Εκουαδόρ.

³⁴⁵ Θ. Παπαθεοδώρου, Η ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας, Συγκριτική προσέγγιση, Ποιν Δικ 1/2007, 71.

³⁴⁶ Θ. Παπαθεοδώρου, Η ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας, Συγκριτική προσέγγιση, ό.π., 74.

Αντίθετα, στα συνταγματικά κείμενα της Ελλάδας, όπως και της Πορτογαλίας, δεν κατοχυρώνονται άμεσα οι εν λόγω αρχές: ειδικότερα, η προστασία της αρχής του συμφέροντος του παιδιού στην ελληνική νομοθεσία απορρέει έμμεσα από τη συνδυαστική εφαρμογή των άρθρων 2 παρ.1, 5 παρ.1, 25 παρ.1, του άρθρου 4 παρ.2 και κυρίως της συνταγματικής επιταγής για την προστασία της παιδικής ηλικίας *ex art* του άρθρου 21 παρ.1, που δημιουργούν ένα ευνοϊκό κανονιστικό πλαίσιο για το παιδί.³⁴⁷ Αντίθετα, η θεμελιώδης αρχή της μη διάκρισης (άρθρο 2 ΔΣΔΠ), σε αντίθεση με το σουηδικό Σύνταγμα για παράδειγμα, όπου απαγορεύεται οποιαδήποτε διάκριση εναντίον των παιδιών, δεν διασφαλίζεται άμεσα, αλλά συνάγεται έμμεσα μόνο η χωρίς διακρίσεις προστασία των παιδιών χωρίς γάμο και των νόμιμων παιδιών (συνδυαστική εφαρμογή των άρθρων 21 παρ.1 και της γενικής αρχής της ισότητας).³⁴⁸ Ο περιορισμός όμως του κύκλου των φορέων του δικαιώματος της ισότητας του άρθρου 4 παρ 1, που ισχύει μόνο για Έλληνες, αποκλείει για παράδειγμα τους ανηλίκους αλλοδαπούς από την άσκηση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στο ελληνικό συνταγματικό κείμενο.

Τέλος, η γενική αρχή για το σεβασμό στις απόψεις του παιδιού του άρθρου 12 της Σύμβασης, κατοχυρώνεται έμμεσα στο ελληνικό Σύνταγμα, στο άρθρο 20 του Συντάγματος, χωρίς όμως να καλύπτεται με τις εν λόγω συνταγματικές διατάξεις το εύρος της παρεχόμενης δυνατότητας της ΔΣΔΠ, όπως στα συνταγματικά κείμενα της Σουηδίας (εμμέσως) ή του Εκουαδόρ (άμεσα) Το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας του άρθρου 20 του Συντάγματος αναλύεται σε δυο επιμέρους συνιστώσες, στην αξίωση δηλαδή του φορέα του να απευθυνθεί στη δικαστική εξουσία για την παροχή έννομης προστασίας (στενή έννοια του δικαιώματος δικαστικής προστασίας) και στο δικαίωμα στη δικαστική ακρόαση, την ανάπτυξη των απόψεών του ενώπιον των δικαστικών αρχών. Το άρθρο 12 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όμως, είναι ευρύτερο από την εν λόγω συνταγματική προστασία και προβλέπει την παροχή της δυνατότητας στο παιδί να ακούγεται η γνώμη του όχι μόνο σε διοικητικές ή δικαστικές διαδικασίες, αλλά σε οποιοδήποτε θέμα το αφορά, ανεξάρτητα από την τυπικότητα της διαδικασίας.

³⁴⁷ Χ. Ανθόπουλος, Άρθρο 3 [Συμφέρον του παιδιού-Δικαιώματα και υποχρεώσεις τρίτων], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ό.π., 49, υποσημείωση 9.

³⁴⁸ Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, 513.

Στην παραπάνω διαπίστωση, ότι οι κατευθυντήριες αρχές της ΔΣΔΠ δεν εμπεριέχονται άμεσα ή πλήρως στο ελληνικό συνταγματικό κείμενο, θα μπορούσε να αντιταχθεί πως η εν λόγω συμπερίληψη περιττεύει, καθώς η Σύμβαση μετά την επικύρωσή της έχει ενταχθεί στην εσωτερική ελληνική έννομη τάξη και τελεί σε διττή σχέση, τόσο ιεραρχική όσο και σε νοηματική με το Σύνταγμά μας. Η πρώτη πτυχή της εν λόγω σχέσης είναι βασισμένη στην ιεράρχηση των πηγών του δικαίου και, συγκεκριμένα, στην υπερνομοθετική ισχύ των διεθνών συμβάσεων (που επιβάλλει το άρθρο 28 Σ), συγκριτικά προς τους κοινούς νόμους, ύστερα βέβαια από την επικύρωσή τους. Πρόκειται για τη θέση που κατέχουν στην εσωτερική έννομη τάξη, άλλωστε, όλα τα κυρωμένα διεθνή συμβατικά κείμενα.

Ωστόσο, η ΔΣΔΠ ανήκει στην κατηγορία εκείνη των διεθνών Συμβάσεων, που, *e natura*, βρίσκονται σε σχέση συναλληλίας με το Σύνταγμά μας, αποτελώντας αναγκαίο ερμηνευτικό εργαλείο για την εφαρμογή σε γενικά πεδία μείζονος σημασίας των θεμελιωδών συνταγματικών μας διατάξεων. Ως προς την εν λόγω Σύμβαση, η αναπόδραστη εγγενής σύνδεση ευθέως με το νόημα του ελληνικού Συντάγματος, εντοπίζεται στο άρθρο 25 παρ.1 Σ, που αποτελεί έρεισμα αξιοποίησής της από την ελληνική έννομη τάξη, καθώς θέτει «υπό την εγγύηση του Κράτους τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και μέλους του κοινωνικού συνόλου» και υποχρεώνει «όλα τα κρατικά όργανα να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη άσκησή τους». Κρίσιμο όμως ερώτημα είναι λαμβάνονται υπ' όψιν οι κατευθυντήριες αρχές της ΔΣΔΠ ως οδηγός για την ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων, τον σχεδιασμό της νομοθεσίας και την εφαρμογή των σχετικών διατάξεων ή αν τελικά η ΔΣΔΠ παραμένει γράμμα κενό, χωρίς ουσιαστικά να διαφοροποιείται το τοπίο της προστασίας των παιδιών στη χώρα μας, πριν και μετά την υπογραφή της.³⁴⁹

Για την απάντηση στο εν λόγω ερώτημα επιχειρείται η διερεύνηση της εφαρμογής των κατευθυντήριων αρχών της Σύμβασης κατά την εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων του ανηλίκου, υπό το πρίσμα της ελληνικής νομοθεσίας και νομολογίας, αλλά και των αποφάσεων των ανεξάρτητων αρχών. Η αξιολόγηση

³⁴⁹ Για παράδειγμα, η γενική αρχή της ισότητας εφαρμόζεται σε όλους τους Έλληνες, συνεπώς εφαρμόζεται και στους Έλληνες ανηλίκους, οι οποίοι είναι φορείς του εν λόγω δικαιώματος. Ωστόσο, αν η εν λόγω συνταγματική επιταγή ερμηνευόταν και εφαρμοζόταν συνδυαστικά με την αρχή της μη διάκρισης της ΔΣΔΠ (άρθρο 2), η παρεχόμενη προστασία θα έπρεπε να μην περιορίζεται μόνο τους Έλληνες ανηλίκους, αλλά να επεκτείνεται και στους αλλοδαπούς. *Τ. Παπαδοπούλου*, Άρθρο 2 [Αρχή της μη-διάκρισης], στο: *Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος* (επιμ.), *Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη*, ό.π., 39.

των εν λόγω συμπερασμάτων θα είναι καθοριστική για το κρίσιμο ερώτημα, αν τελικά «επιβάλλεται» η «ισχυροποίηση» τους με την ρητή κατοχύρωση των εν λόγω αρχών (άρθρο 2, 3, 12 ΔΣΔΠ) στο ελληνικό Σύνταγμα ή αν αρκεί η παρεχόμενη από τη ΔΣΔΠ προστασία.

2. Η αρχή του συμφέροντος του παιδιού (άρθρο 3 ΔΣΔΠ): μια κριτική προσέγγιση της ένταξής της στην ελληνική νομοθεσία και νομολογία.

2α. Η συνταγματική «αφορμή» για τη νομοθετική αναγνώριση της αυτοκαθοριστικής διάστασης του συμφέροντος του παιδιού.

Η καθιέρωση από το συνταγματικό νομοθέτη του 1975 της αρχής της ίσης μεταχείρισης των δυο φύλων (4 παρ.2 Σ) επέδρασε αποφασιστικά και καταλυτικά στη διαμόρφωση ενός νομικού πλαισίου, κυρίως στο χώρο του αστικού δικαίου, ουσιαστικού και δικονομικού, το οποίο «εκσυγχρόνισε» μεταξύ άλλων και την προστασία του παιδιού³⁵⁰ Η καθιέρωση ίσων δικαιωμάτων (4 παρ.2Σ) απόκτησε πλέον την έννοια της εξομοίωσης, της αναγνώρισης όμοιων δηλαδή δικαιωμάτων σε άνδρες και γυναίκες, ανεξαρτήτως του φύλου τους,³⁵¹ εκτός και αν συντρέχουν

³⁵⁰ Η γενική αρχή της ισότητας της παραγράφου 1 του άρθρου 4, σύμφωνα με την οποία «οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου», κατοχυρώνεται σε όλα τα συνταγματικά ελληνικά κείμενα που ίσχυαν μέχρι σήμερα. Ήδη, στο Σχέδιο Συντάγματος του Ρήγα Φεραίου (1979) αναφέρεται (άρθρο 2) ότι «από τα φυσικά δίκαια είναι πρώτον, το να είμεθα όλοι ίσοι και όχι ο ένας καλύτερος από τον άλλον» Πρβλ. Κ. Μαυριάς, Α. Παντελής, Συνταγματικά κείμενα: ελληνικά και ξένα: το Σύνταγμα του 1975 και εκτελεστικοί νόμοι, τα προϊσχύσαντα ελληνικά συντάγματα, συντάγματα δυτικών δημοκρατιών, συντάγματα σοσιαλιστικών δημοκρατιών, διεθνή κείμενα και διακηρύξεις δικαιωμάτων, Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996. Έχει δε την έννοια της ουσιαστικής ή αναλογική ισότητας, ανάλογα με τους διαφορετικούς κοινωνικούς προσδιορισμούς, δηλαδή της όμοιας μεταχείρισης των όμοιων και της ανόμοιας μεταχείρισης των ανόμοιων, Α. Poldech, *Gehalt und Funktionen des allgemeinen verfassungrechtliche Gleichheitssatzes*, Duncker, Berlin, 1971, 45. Η καθιέρωση της αρχής της ίσης μεταχείρισης των δυο φύλων στη διάταξη 4 παρ. 2 («οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις») δεν αποτέλεσε απλώς επανάληψη της γενικής αρχής της ισότητας, αλλά πλέον απόκτησε αυτοτελή και διαφορετική ειδική έννοια: Βλ. χαρακτηριστικά την ΣτΕ 3217/1977, όπου η αρχή της ισότητας του άρθρου 4 παρ. 2 του Συντάγματος χαρακτηρίζεται ως «ειδικωτέραν εκδήλωσιν της γενικής αρχής της ισότητας εις τον τομέα της κοινωνικής θέσεως και της νομικής αντιμετώπισης των σχέσεων των δύο φύλων» και δεν θεωρείται απλώς συνέχεια ή επανάληψη της γενικής αρχής της ισότητας των πολιτών της παραγράφου 1. Εξάλλου στην ίδια απόφαση τονίζεται η περιοριστική εξάρτηση των δυνατών αποκλίσεων μόνο αν συντρέχουν αποχρόντες λόγοι και υπάρχει ειδική πρόβλεψη των σχετικών περιπτώσεων από τον νόμο. Για τη σχέση μεταξύ της γενικής αρχής της ισότητας και της ισότητας των φύλων βλ. αναλυτικά Θ. Αντωνίου, Η ισότητα εντός και δια του νόμου, Μια συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 4 παρ. 1 του Συντάγματος του 1975, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, 47-52.

³⁵¹ Τ. Βιδάλης, Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια, Ατομικές ελευθερίες και θεσμικοί μετασχηματισμοί, ό.π., 229.

εξαιρετικές περιστάσεις.³⁵² Πολύ σημαντικό βήμα για την εφαρμογή της αρχής της ισότητας των φύλων, όπως καθιερώθηκε συνταγματικά το 1975, αποτέλεσε δε ο Ν.1329/1983, σταθμός στην ιστορία του νεότερου ελληνικού δικαίου,³⁵³ που επέφερε τροποποιήσεις στο χώρο του οικογενειακού δικαίου. Οι νέες ρυθμίσεις σχετικά με το επώνυμο της συζύγου και των τέκνων, η αντικατάσταση της γονικής μέριμνας με την πατρική εξουσία και η νομική εξομοίωση των τέκνων γεννημένων χωρίς γάμο με τα τέκνα γεννημένα σε γάμο προώθησαν την αρχή της ισότητας των ανδρών και των γυναικών στο πλαίσιο του γάμου και της οικογένειας³⁵⁴ και συνέβαλαν στην προοδευτική εξάλειψη της αναπαραγωγής των καθιερωμένων προτύπων ανισότητας μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας με δικαιολογητικό λόγο τις διαφορές τους λόγω φύλου,³⁵⁵ εκσυγχρονίζοντας ουσιαστικά το κανονιστικό πλαίσιο της προστασίας της παιδικής ηλικίας στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου.³⁵⁶

Το νέο άρθρο σχετικά με το επώνυμο των τέκνων (1505 ΑΚ) καλεί και τους δυο γονείς να συμμετέχουν στον προσδιορισμό του επωνύμου των παιδιών και τους υποχρεώνει με κοινή αμετάκλητη δήλωσή τους να ορίσουν ως επώνυμό των παιδιών είτε το επώνυμο του ενός από τους γονείς ή συνδυασμό των επωνύμων τους, αναγνωρίζοντας και οι δυο συζύγους ως ισότιμους, καθώς συμμετέχουν από κοινού στον προσδιορισμό του επωνύμου του τέκνου. Ωστόσο, επιβιώνουν ορισμένα κατάλοιπα του παλαιού δικαίου, καθώς στην τρίτη παράγραφο του 1505 ορίζεται πως το παιδί λαμβάνει το επώνυμο του πατέρα, αν οι γονείς παραλείψουν να δηλώσουν επώνυμο, δηλαδή εξακολουθεί να αναπαράγεται αδικαιολόγητα μία διάκριση κατά

³⁵² ΣτΕ 2061/2006, ΣτΕ 1265/2006 και 2552/2006. Σύμφωνα με την ΣτΕ 3217/1977, η ισότητα των φύλων πρέπει να γίνει αντιληπτή με διπλή έννοια. Αφενός, αρνητική, που συνίσταται στην απαγόρευση της δημιουργίας άνισων καταστάσεων των πολιτών μεταξύ τους και έναντι της πολιτείας με βάση τη διαφορά φύλου. Αφετέρου, θετική, ώστε να διασφαλίζεται η παροχή ίσων δυνατοτήτων και στα δυο φύλα για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς και την ελεύθερη ατομική κίνηση, δράση και συμμετοχή στην κοινωνική ζωή. Στη νομολογία, αναγνωρίζεται ως συνταγματικά επιτρεπτή ακόμη και η λήψη θετικών μέτρων υπέρ των γυναικών, εφόσον τα μέτρα αυτά αποβλέπουν στην επίτευξη της αποκατάστασης μιας πραγματικής ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, Βλ την ΔεφΠερ 1498/2000.

³⁵³ Για το νομικό καθεστώς στη χώρα μας πριν την καθιέρωση της νομοθετικής αλλαγής του 1983 βλ. *A. Argiriadis, Reform of Family Law in Greece*, στο: *A. G. Chloros* (ed), *The Reform of Family Law in Europe, (the equality of the spouses-divorce-illegitimate children): a seminar of the University institute of Luxembourg*, Kluwer, Deventer, 1978, 139-143.

³⁵⁴ *Αθ. Παπαχρίστου*, *Ισονομία των φύλων και «παράδοση»*, (ανάτυπο από το περιοδικό *Δίκαιο και Πολιτική*, τεύχος 4, 1983) (χ.ο.), Θεσσαλονίκη, 1983, 124.

³⁵⁵ *Τ. Βιδάλης*, *Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια*, *Ατομικές ελευθερίες και θεσμικοί μετασχηματισμοί*, ό.π., 231.

³⁵⁶ *Α. Τρωϊάνου-Λούλα*, *Νομοθετικές βελτιώσεις για την πληρέστερη νομική προστασία του παιδιού*, (ανάτυπο από το περιοδικό *Αρμενόπουλος*, έτος 33^ο, τεύχος 12), (χ.ο.), Θεσσαλονίκη, 1979, 1092.

των γυναικών με βάση το πρότυπο του παλαιού 1493 ΑΚ, που όριζε πως «το τέκνον λαμβάνει το επώνυμο του πατρός».

Παρομοίως, η τροποποίηση του Ν.1329/1983 σχετικά με την αντικατάσταση της πατρικής εξουσίας με τη γονική μέριμνα συνιστά θεμελιώδους σημασίας μεταβολή στο χώρο της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού. Σε αντίθεση με το παλαιό άρθρο 1500, που προβλεπόταν πως «ο πατήρ έχει την πατρική εξουσία επί του ανηλίκου τέκνου» (*patria potestas*), ενώ η μητέρα ήταν δυνατό να τον αναπληρώνει μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις,³⁵⁷ στο νέο άρθρο 1510 ΑΚ, που εμπνέεται από τη συνταγματική αρχή της ισότητας των φύλων, αναγνωρίζεται από κοινού στους γονείς (και όχι μόνο στον πατέρα) καθήκον και δικαίωμα γονικής μέριμνας και όχι εξουσία, (λειτουργικός χαρακτήρας γονικής μέριμνας)³⁵⁸ που περιλαμβάνει την επιμέλεια του προσώπου, τη διοίκηση της περιουσίας του και την εκπροσώπηση του τέκνου σε κάθε υπόθεση ή δικαιοπραξία ή δίκη που αφορά το πρόσωπο ή την περιουσία του.³⁵⁹ Η ανάθεση της γονικής μέριμνας μόνο στον ένα γονέα, αντίθετα, προβλέπεται μόνο όταν η συμμετοχή και των δυο γονιών δεν είναι δυνατή για πραγματικούς λόγους ή είναι ασύμφορη για το παιδί. Είναι πλέον εμφανές πως στο εκσυγχρονισμένο οικογενειακό δίκαιο οι σχέσεις μεταξύ γονιών και παιδιών αποκτούν νέα διάσταση, καθώς η πατρική εξουσία, που συνδεόταν με πατριαρχικές, αυταρχικές τάσεις³⁶⁰ δεν αποτελεί πλέον καθοριστικό παράγοντα, ενώ η έννοια της κυριαρχίας απομακρύνεται.³⁶¹ Η από κοινού άσκηση της γονικής μέριμνας από τους δυο γονείς δεν εξαφανίζει, βεβαίως, την εξουσιαστική διάσταση που αναπόφευκτα χαρακτηρίζει, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, τη σχέση μεταξύ των γονέων και των παιδιών. Οδηγεί, ωστόσο, σε μια διαφορετική «ισορροπία» των εξουσιαστικών σχέσεων, καθώς πλέον η εξουσία δεν ασκείται από ένα μόνο πρόσωπο, αλλά συμμετέχουν από κοινού δύο φορείς.

Μετά την τροποποίηση του Ν.1329/1983 αναγνωρίζεται για πρώτη φορά άμεσα το συμφέρον του παιδιού ως βασική αξιολογική έννοια στο δίκαιο της γονικής

³⁵⁷ Γ. Δασκαρόλης, *Οι φορείς της πατρικής εξουσίας*, (χ.ο.), Αθήνα, 1967, 38.

³⁵⁸ Μ. Καραύης, *Γάμος και Οικογένεια ως δικαιοί θεσμοί: Θεωρητική εισαγωγή στο οικογενειακό δίκαιο του αστικού κώδικα*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1994, 43.

³⁵⁹ Γ. Δασκαρόλης, *Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, 447-491.

³⁶⁰ Ι. Γιαρένη, *Γυναίκα και Ανθρώπινα Δικαιώματα*, Έλλην, Περιστέρη, 2004, 171.

³⁶¹ Α. Τρωϊάνου-Λούλα, *Νομοθετικές βελτιώσεις για την πληρέστερη νομική προστασία του παιδιού*, (ανάτυπο από το περιοδικό *Αρμενόπουλος*, έτος 33^ο, τεύχος 12), (χ.ο.), Θεσσαλονίκη, 1979, 1092-1093.

μέριμνας³⁶² στο άρθρο 1511 ΑΚ και αναγορεύεται ως πρυτανεύουσα αρχή για τις αποφάσεις των γονέων ή τις δικαστικές αποφάσεις που αφορούν τον ανήλικο. Η ίδια έννοια αυτή καθεαυτή προϋπήρχε στο αστικό δίκαιο πριν από την τροποποίηση του Ν.1329/1983, στο άρθρο 1503 ΑΚ, όπου προβλεπόταν η ανάθεση της επιμέλειας του τέκνου ακόμα και στον υπαίτιο του διαζυγίου γονέα, αν αυτό επιβαλλόταν από το συμφέρον του τέκνου. Η καινοτομία όμως της νέας διάταξης (1511 ΑΚ) συνίσταται στην αυτοκαθοριστική διάσταση που αποκτά το συμφέρον, καθώς προβλέπεται και η συνεκτίμηση της γνώμης του ανηλίκου, αναγνωρίζεται δηλαδή πως το παιδί δεν αποτελεί πλέον μόνο αντικείμενο προστασίας, όπου κάποιιο τρίτοι (στο παλαιό δίκαιο, κυρίως ο πατέρας) αποφασίζουν για το συμφέρον του, αλλά συμμετέχει στον προσδιορισμό του με τη δυνατότητα αυτοπρόσωπης άσκησης του δικαιώματός της έκφρασης της γνώμης του. Αναμφίβολα, εισάγει το παιδί στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, με τη πρόβλεψη της διατύπωσης της γνώμης του, αναγνωρίζοντας ρητά πως δεν είναι αμέτοχο στην κρίση για το συμφέρον του, ιδίως σε περίπτωση δικαστικής διαμάχης των γονέων σχετικά με την επιμέλειά του, μετά από διακοπή της έγγαμης συμβίωσης. Η διάταξη είναι ιδιαίτερα προοδευτική, καθώς, αναλογικά, παραπέμπει στην αυτοκαθοριστική διάσταση, που προσδίδεται στο πλαίσιο της ΔΣΔΠ στην αξιολογική ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού του άρθρου 3, μέσω της συνδυαστικής της προσέγγισης της με το άρθρο 12 της Σύμβασης, όπου κατοχυρώνονται τα συμμετοχικά δικαιώματα του παιδιού. Η δε παράλειψη της ακρόασης της γνώμης του από το δικαστήριο ή η παράλειψη επαρκούς αιτιολογίας συνδέεται με δικονομικές συνέπειες, καθώς στοιχειοθετεί λόγο αναιρέσεως για παράβαση ουσιαστικού νόμου (559 αρ. 1 ΚΠολΔικ).³⁶³ Η σημασία της καινοτομίας καθίσταται εμφανής, αν αναλογιστεί κανείς πως η τροποποίηση έλαβε χώρα έξι χρόνια πριν την υπογραφή της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού,

³⁶² Π. Σαλκιτζόγλου, Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας και η υποκατάσταση των γονέων από τρίτους, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993, 81.

³⁶³ Ωστόσο, στη νομολογιακή πρακτική συχνά δεν θεωρείται αναιρετέα η απόφαση η οποία δεν έλαβε υπ' όψιν την εκφρασθείσα θέληση των τέκνων. Θεωρείται ότι, για την κρίση ως προς την ύπαρξη ή την ανυπαρξία του τέκνου να αντιληφθεί το συμφέρον του, δεν απαιτείται ειδική αιτιολογία, ούτε επιτρέπεται αναιρετικός έλεγχος, αφού αυτή αποτελεί πόρισμα ελεύθερης εκτίμησης αποδείξεων. Βλ ενδεικτικά τις αποφάσεις ΑΠ 561/2003, ΕφΠειραιώς 11/2002, ΑΠ1728/1999, ΑΠ15/1997, ΑΠ1019/1994, ΕφΘεσσαλ. 503/1993, ΑΠ577/1989, ΕφΠειρ1162/1988, Μον Πρωτ Κοζάνης556/1987και ΑΠ180/1986. Ωστόσο η ακρόαση της γνώμης του παιδιού, που προκύπτει από την συνέντευξή του με το παιδί δεν αποτελεί αποδεικτικό μέσο αφού αυτά καθορίζονται περιοριστικά από το άρθρο 339ΚΠολ., Δ. Σαλκιτζόγλου, Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας, ό.π., 97.

όπου το συμφέρον του παιδιού πλέον προσέλαβε ρητά αυτοκαθοριστικό χαρακτήρα και αποτέλεσε κατευθυντήρια της αρχή.

2β. *Η συνταγματική κατοχύρωση της νομοθετικής αναγνώρισης του συμφέροντος του εμβρύου: μια καινοτομία σε σχέση με τη ΔΣΔΠ.*

Η έννοια του συμφέροντος συναντάται και στις σχετικές με την εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής διατάξεις, όπου γίνεται ρητή αναφορά στο συμφέρον του εμβρύου. Κατ' εφαρμογή της παραγράφου 2 του άρθρου 1 του Ν.3305/2005 για την εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, επιτάσσεται κατά την εφαρμογή των παραπάνω μεθόδων να λαμβάνεται κυρίως υπόψη το συμφέρον του τέκνου που θα γεννηθεί. Η αρχή αυτή, σύμφωνα με τη νομολογία, «δεσμεύει ως κριτήριο το δικαστήριο που καλείται να επιτρέψει κατά νόμο τη διενέργεια μιας ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής».³⁶⁴

Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στην Εισηγητική Έκθεση του Ν.3305/2005, το Δικαστήριο πρέπει να ελέγχει την ύπαρξη ενός σταθερού και υποστηρηκτικού περιβάλλοντος για κάθε παιδί που θα γεννηθεί κατόπιν εφαρμογής μιας μεθόδου ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, καθώς και ορισμένα δεδομένα από την πλευρά των μελλοντικών γονέων, όπως η ηλικία, το ιατρικό ιστορικό, η κληρονομικότητα ως προς ορισμένα νοσήματα, καθώς και η ικανότητα να ανταποκριθούν στις ανάγκες του παιδιού.³⁶⁵ Σύμφωνα με τη νομολογία, η παράγραφος 2 του άρθρου 1 του Ν.3305/2005 για την εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, *αποτελεί εκδήλωση της θεμελιώδους αρχής περί προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού, την οποία κατοχυρώνει το άρθρο 3 της ΔΣΔΠ.* Η ελληνική νομοθεσία, μάλιστα, στο σημείο αυτό, καινοτομεί σε σχέση με τη ΔΣΔΠ, καθώς η Σύμβαση δε διασφαλίζει την προστασία του αγέννητου παιδιού, αλλά τοποθετεί την βιολογική αφετηρία της παιδικής ηλικίας μετά την εμβρυακή φάση.

Εφόσον αναγνωρίζεται το συμφέρον του εμβρύου, εύλογα, πρέπει να αναζητηθεί στο συνταγματικό κείμενο το δικαίωμα, του οποίου συστατικό στοιχείο αποτελεί το αναγνωριζόμενο συμφέρον. Ανακύπτει, δηλαδή, το ερώτημα εάν κατοχυρώνονται συνταγματικά τα δικαιώματα του εμβρύου, όπως ακριβώς και για το

³⁶⁴ ΜπρΚατερ 408/2006. Στην ίδια απόφαση, διατυπώνεται ρητά η άποψη πως το δικαστήριο πρέπει να λαμβάνει υπ' όψιν το συμφέρον του «μέλλοντος να γεννηθεί παιδιού».

παιδί, τα οποία κατοχυρώνονται από την ίδια τη στιγμή της γέννησής του. Αν και το άρθρο 2 παρ.1 του Συντάγματος («αρχή της αξίας του ανθρώπου») αποτελεί νομιμοποιητικό έρεισμα για τη συνταγματική αναγνώριση του ανηλίκου ως κτήτορα και φορέα των συνταγματικά κατοχυρωμένων ατομικών δικαιωμάτων, παραμένει αδιευκρίνιστο το ζήτημα εάν το εν λόγω άρθρο αφορά στην προστασία και της αγέννητης ζωής. Εάν, δηλαδή, η ιδιότητα του κτήτορα και φορέα των εν λόγω δικαιωμάτων αποκτάται από τον ανήλικο πριν ή μετά τη γέννησή του. Το ζήτημα είναι καίριο, δεδομένου ότι η νομική κατάσταση του εμβρύου συνδέεται άμεσα με τις σύγχρονες ραγδαίες εξελίξεις στο χώρο της γενετικής τεχνολογίας.

Το έμβρυο συνιστά μη ολοκληρωμένο ανθρώπινο οργανισμό που στερείται οντολογικής ενότητας,³⁶⁶ αλλά και κοινωνικής υπόστασης. Πριν από τη γέννησή, δηλαδή, δεν υφίσταται υποκείμενο και συνεπώς αυτόνομο πρόσωπο. Δεδομένου, ωστόσο, πως το άρθρο 2 παρ.1 αναγνωρίζει στο πρόσωπο την ιδιότητα του υποκειμένου θεμελιωδών δικαιωμάτων, γενικώς, και δη ατομικών, τα οποία κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα, δε φαίνεται, *prima facie*, να διασφαλίζεται κάποιου είδους νομική προστασία στην αγέννητη ζωή.

Ωστόσο, η προστασία της αξίας του ανθρώπου δε συνδέεται μόνο με το υποκείμενο και το πρόσωπο, αλλά αποκτά και αντικειμενική σημασία καθιστάμενη αντικειμενική αρχή του Συντάγματος και του δικαίου³⁶⁷ υπό διττή έννοια. Αρχικά, σύμφωνα και με τη νομολογία του Αρείου Πάγου (ΑΠ 40/1998) η παρεχόμενη προστασία στο άρθρο 2 Σ δεν συνιστά «ατομικό δικαίωμα» συνδεδεμένο με την άσκησή του από ένα ορισμένο φορέα,³⁶⁸ αλλά «κανόνα συνταγματικού επιπέδου», που αφορά σε όλα τα επιμέρους δικαιώματα. Πράγματι, η διάκριση και η διαφορετική νομική μεταχείριση του «πρόσωπου» από το «πράγμα», αλλά και η απόδοση αξίας στο πρόσωπα αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση όχι κάποιου συγκεκριμένου, αλλά οποιουδήποτε συνταγματικού δικαιώματος, η οποία θα ήταν αδύνατη, αν δε διασφαλιζόταν η μη εμπραγμάτωση του υποκειμένου. Επιπλέον, τα πρόσωπα, των οποίων η αξία προστατεύεται στο άρθρο 2, αποτελούν μέλη μιας πολιτικής κοινότητας, της οποίας η συντήρηση και ανανέωση είναι αντικειμενικό ζήτημα,

³⁶⁵

Εισηγητική Έκθεση Ν.3305/2005, ΚΝοΒ 53, 24 επ.

³⁶⁶

Ε. Μάλλιος, Γενετικές εξετάσεις και δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, 24-25.

³⁶⁷

Α. Μανιτάκης, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. 1Σ.,

³⁶⁸

Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981, 131-132.

Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, 110.

δημοσίου ενδιαφέροντος.³⁶⁹ Η «αντικειμενικοποίηση» ακριβώς της αρχής της αξίας του ανθρώπου αποτελεί το έρεισμα για την κατοχύρωση της προστασίας και του εμβρύου ή, πιο ορθά, της προστασίας βιωσιμότητας του,³⁷⁰ της προσδοκίας, δηλαδή, για την αυτόνομη επιβίωσή του.³⁷¹ Το έμβρυο δεν αποτελεί μεν αυτόνομο υποκείμενο ούτε μπορεί να γίνει λόγος για κτήση των θεμελιωδών δικαιωμάτων από το έμβρυο, σε καμία περίπτωση όμως δεν είναι *partio mulieris*, «μέρος της γυναίκας», καθώς υπάρχει βάσιμα η προσδοκία για την αυτόνομη επιβίωσή του, η οποία χρήζει προστασίας ως αντικειμενικό συμφέρον συνδεδεμένο με τη μελλοντική συμμετοχή του και ενσωμάτωσή του στην πολιτική κοινότητα.

Το κριτήριο της προστασίας της βιωσιμότητας του εμβρύου, ως νομικό επιχείρημα για τη προστασία της αγέννητης ζωής, φαίνεται να επιλέγει και να σταθμίζει, εξάλλου, και ο ποινικός νομοθέτης ρυθμίζοντας το ζήτημα της άμβλωσης, της τεχνητής δηλαδή διακοπής της εγκυμοσύνης, που διενεργείται με τη συναίνεση της εγκύου (άρθρο 304 του Ποινικού Κώδικα). Στην περίπτωση της άμβλωσης συντρέχει σύγκρουση θεμελιωδών δικαιωμάτων δυο φορέων, της μητέρας και του εμβρύου: από τη μία, η ελευθερία της ανάπτυξης της προσωπικότητας της εγκύου γυναίκας (5Σ),³⁷² η οποία είναι πιθανό να αποφασίσει πως δεν είναι σε θέση να αναλάβει τις πολύ σοβαρές ευθύνες που συνεπάγεται η μητρότητα και, από την άλλη, η προστασία της αξίας της βιωσιμότητας του εμβρύου (2Σ).³⁷³ Ο ποινικός νομοθέτης, σε μια προσπάθεια στάθμισης των συγκρουόμενων συνταγματικών αγαθών, επιτρέπει την διακοπή της εγκυμοσύνης, μεταξύ άλλων, σε περίπτωση που το στάδιο της κύησης είναι πολύ πρώιμο, δεν έχουν συμπληρωθεί δηλαδή δώδεκα εβδομάδες της κύησης. Το εν λόγω διάστημα -κατά τα πορίσματα της βιολογίας-το έμβρυο δε μπορεί θεωρηθεί ακόμη βιώσιμο,³⁷⁴ ικανό δηλαδή να επιβιώσει έστω και με τη βοήθεια τεχνικών μέσων.

³⁶⁹ *T. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο: Το Σύνταγμα και η χρήση του ανθρώπινου γενετικού υλικού*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999, 70.

³⁷⁰ *T. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο*, ό.π., 70.

³⁷¹ *A. Dworkin, Life's Dominion, An Argument about Abortion and Euthanasia*, Harper Collins, London, 1983, 169.

³⁷² *E. Μπεσίλα-Μακρίδη, Η συνταγματική προβληματική της άμβλωσης*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992, 79.

³⁷³ Παλαιότερα, είχε υποστηριχθεί η άποψη πως, στην περίπτωση της άμβλωσης, η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας της γυναίκας συγκρούεται με το δικαίωμα του εμβρύου στη ζωή. Πιο αναλυτικά για την τοποθέτηση αυτή βλ. *E. Μπεσίλα-Μακρίδη, Η συνταγματική προβληματική της άμβλωσης*, ό.π., 78-82. Ωστόσο η διάταξη του 5 παρ. 2Σ σχετικά με την προστασία της ζωής αφορά μόνο «πρόσωπα», βλ. έτσι και *Χρυσόγονος*, ό.π., 107.

³⁷⁴ *T. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο*, ό.π., 57.

δημοσίου ενδιαφέροντος.³⁶⁹ Η «αντικειμενικοποίηση» ακριβώς της αρχής της αξίας του ανθρώπου αποτελεί το έρεισμα για την κατοχύρωση της προστασίας και του εμβρύου ή, πιο ορθά, της προστασίας βιωσιμότητας του,³⁷⁰ της προσδοκίας, δηλαδή, για την αυτόνομη επιβίωσή του.³⁷¹ Το έμβρυο δεν αποτελεί μεν αυτόνομο υποκείμενο ούτε μπορεί να γίνει λόγος για κτήση των θεμελιωδών δικαιωμάτων από το έμβρυο, σε καμία περίπτωση όμως δεν είναι *partio mulieris*, «μέρος της γυναίκας», καθώς υπάρχει βάσιμα η προσδοκία για την αυτόνομη επιβίωσή του, η οποία χρήζει προστασίας ως αντικειμενικό συμφέρον συνδεδεμένο με τη μελλοντική συμμετοχή του και ενσωμάτωσή του στην πολιτική κοινότητα.

Το κριτήριο της προστασίας της βιωσιμότητας του εμβρύου, ως νομικό επιχείρημα για τη προστασία της αγέννητης ζωής, φαίνεται να επιλέγει και να σταθμίζει, εξάλλου, και ο ποινικός νομοθέτης ρυθμίζοντας το ζήτημα της άμβλωσης, της τεχνητής δηλαδή διακοπής της εγκυμοσύνης, που διενεργείται με τη συναίνεση της εγκύου (άρθρο 304 του Ποινικού Κώδικα). Στην περίπτωση της άμβλωσης συντρέχει σύγκρουση θεμελιωδών δικαιωμάτων δυο φορέων, της μητέρας και του εμβρύου: από τη μία, η ελευθερία της ανάπτυξης της προσωπικότητας της εγκύου γυναίκας (5Σ),³⁷² η οποία είναι πιθανό να αποφασίσει πως δεν είναι σε θέση να αναλάβει τις πολύ σοβαρές ευθύνες που συνεπάγεται η μητρότητα και, από την άλλη, η προστασία της αξίας της βιωσιμότητας του εμβρύου (2Σ).³⁷³ Ο ποινικός νομοθέτης, σε μια προσπάθεια στάθμισης των συγκρουόμενων συνταγματικών αγαθών, επιτρέπει την διακοπή της εγκυμοσύνης, μεταξύ άλλων, σε περίπτωση που το στάδιο της κύησης είναι πολύ πρώιμο, δεν έχουν συμπληρωθεί δηλαδή δώδεκα εβδομάδες της κύησης. Το εν λόγω διάστημα -κατά τα πορίσματα της βιολογίας-το έμβρυο δε μπορεί θεωρηθεί ακόμη βιώσιμο,³⁷⁴ ικανό δηλαδή να επιβιώσει έστω και με τη βοήθεια τεχνικών μέσων.

³⁶⁹ *T. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο: Το Σύνταγμα και η χρήση του ανθρώπινου γενετικού υλικού*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999, 70.

³⁷⁰ *T. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο*, ό.π., 70.

³⁷¹ *A. Dworkin, Life's Dominion, An Argument about Abortion and Euthanasia*, Harper Collins, London, 1983, 169.

³⁷² *E. Μπεσίλα-Μακρίδη, Η συνταγματική προβληματική της άμβλωσης*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992, 79.

³⁷³ Παλαιότερα, είχε υποστηριχθεί η άποψη πως, στην περίπτωση της άμβλωσης, η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας της γυναίκας συγκρούεται με το δικαίωμα του εμβρύου στη ζωή. Πιο αναλυτικά για την τοποθέτηση αυτή βλ. *E. Μπεσίλα-Μακρίδη, Η συνταγματική προβληματική της άμβλωσης*, ό.π., 78-82. Ωστόσο η διάταξη του 5 παρ. 2Σ σχετικά με την προστασία της ζωής αφορά μόνο «πρόσωπα», βλ. έτσι και *Χρυσόγονος*, ό.π., 107.

³⁷⁴ *T. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο*, ό.π., 57.

δημοσίου ενδιαφέροντος.³⁶⁹ Η «αντικειμενικοποίηση» ακριβώς της αρχής της αξίας του ανθρώπου αποτελεί το έρεισμα για την κατοχύρωση της προστασίας και του εμβρύου ή, πιο ορθά, της προστασίας βιωσιμότητας του,³⁷⁰ της προσδοκίας, δηλαδή, για την αυτόνομη επιβίωσή του.³⁷¹ Το έμβρυο δεν αποτελεί μεν αυτόνομο υποκείμενο ούτε μπορεί να γίνει λόγος για κτήση των θεμελιωδών δικαιωμάτων από το έμβρυο, σε καμία περίπτωση όμως δεν είναι *partio mulieris*, «μέρος της γυναίκας», καθώς υπάρχει βάσιμα η προσδοκία για την αυτόνομη επιβίωσή του, η οποία χρήζει προστασίας ως αντικειμενικό συμφέρον συνδεδεμένο με τη μελλοντική συμμετοχή του και ενσωμάτωσή του στην πολιτική κοινότητα.

Το κριτήριο της προστασίας της βιωσιμότητας του εμβρύου, ως νομικό επιχείρημα για τη προστασία της αγέννητης ζωής, φαίνεται να επιλέγει και να σταθμίζει, εξάλλου, και ο ποινικός νομοθέτης ρυθμίζοντας το ζήτημα της άμβλωσης, της τεχνητής δηλαδή διακοπής της εγκυμοσύνης, που διενεργείται με τη συναίνεση της εγκύου (άρθρο 304 του Ποινικού Κώδικα). Στην περίπτωση της άμβλωσης συντρέχει σύγκρουση θεμελιωδών δικαιωμάτων δυο φορέων, της μητέρας και του εμβρύου: από τη μία, η ελευθερία της ανάπτυξης της προσωπικότητας της εγκύου γυναίκας (5Σ),³⁷² η οποία είναι πιθανό να αποφασίσει πως δεν είναι σε θέση να αναλάβει τις πολύ σοβαρές ευθύνες που συνεπάγεται η μητρότητα και, από την άλλη, η προστασία της αξίας της βιωσιμότητας του εμβρύου (2Σ).³⁷³ Ο ποινικός νομοθέτης, σε μια προσπάθεια στάθμισης των συγκρουόμενων συνταγματικών αγαθών, επιτρέπει την διακοπή της εγκυμοσύνης, μεταξύ άλλων, σε περίπτωση που το στάδιο της κύησης είναι πολύ πρώιμο, δεν έχουν συμπληρωθεί δηλαδή δώδεκα εβδομάδες της κύησης. Το εν λόγω διάστημα -κατά τα πορίσματα της βιολογίας-το έμβρυο δε μπορεί θεωρηθεί ακόμη βιώσιμο,³⁷⁴ ικανό δηλαδή να επιβιώσει έστω και με τη βοήθεια τεχνικών μέσων.

³⁶⁹ *T. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο: Το Σύνταγμα και η χρήση του ανθρώπινου γενετικού υλικού*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999, 70.

³⁷⁰ *T. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο*, ό.π., 70.

³⁷¹ *A. Dworkin, Life's Dominion, An Argument about Abortion and Euthanasia*, Harper Collins, London, 1983, 169.

³⁷² *E. Μπεσίλα-Μακρίδη, Η συνταγματική προβληματική της άμβλωσης*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992, 79.

³⁷³ Παλαιότερα, είχε υποστηριχθεί η άποψη πως, στην περίπτωση της άμβλωσης, η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας της γυναίκας συγκρούεται με το δικαίωμα του εμβρύου στη ζωή. Πιο αναλυτικά για την τοποθέτηση αυτή βλ. *E. Μπεσίλα-Μακρίδη, Η συνταγματική προβληματική της άμβλωσης*, ό.π., 78-82. Ωστόσο η διάταξη του 5 παρ. 2Σ σχετικά με την προστασία της ζωής αφορά μόνο «πρόσωπα», βλ. έτσι και *Χρυσόγονος*, ό.π., 107.

³⁷⁴ *T. Βιδάλης, Ζωή χωρίς πρόσωπο*, ό.π., 57.

Παρόμοιας φύσης ζητήματα νομικής προστασίας του εμβρύου προκύπτουν και από την απομόνωση βλαστοκυττάρων από τον εμβρυϊκό ιστό ύστερα από άμβλωση, που μπορεί να «αξιοποιηθεί» ως μια από τις πιθανές πηγές λήψης βλαστοκυττάρων χρήσιμων στην κλινική ιατρική και τη βιοϊατρική έρευνα. Κατά μια άποψη, η απομόνωση βλαστοκυττάρων από προερχόμενο από άμβλωση εμβρυϊκό ιστό δεν θεωρείται αθέμιτη, υπό όρους, καθώς υπάρχει ήδη νομική κατοχύρωση για την ίδια την άμβλωση.³⁷⁵ Ωστόσο, όπως ήδη αναλύθηκε, οι σχετικές νομοθετικές προβλέψεις επιτρέπουν την άμβλωση στο πλαίσιο μιας στάθμισης, μιας πρακτικής εναρμόνισης συνταγματικών αγαθών. Με την εναρμόνιση, ωστόσο, προκρίνεται η προστασία ενός δικαιώματος σε σχέση με κάποιο άλλο κατά τρόπο, ώστε να διασφαλίζεται η μεγαλύτερη δυνατή ισορροπία και να μην αναιρείται, κατά το δυνατόν, η ουσία ενός εκ των δύο ή περισσότερων «συγκρουόμενων» αγαθών. Στην περίπτωση της άμβλωσης, από τη στιγμή που ο ποινικός νομοθέτης επιτρέπει την τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης σε πρώιμο στάδιο, δεν αμφισβητεί, ούτε βέβαια αναιρεί την αξία του δώδεκα εβδομάδων εμβρύου. Απλά στην συγκεκριμένη χρονική στιγμή, προκρίνεται η προστασία του δικαιώματος της μητέρας να αναπτύξει ελεύθερα την προσωπικότητά της. Στην περίπτωση όμως που το προερχόμενο από την άμβλωση έμβryo χρησιμοποιείται ως πηγή βλαστοκυττάρων, για θεραπευτικούς και ερευνητικούς λόγους, προσβάλλεται «εκ νέου» η αξία του, χωρίς μάλιστα να συντρέχει περίπτωση στάθμισης δικαιωμάτων του με κάποιο συγκεκριμένο φορέα, όπως στην περίπτωση της άμβλωσης.³⁷⁶

Η συνταγματική προστασία της βιωσιμότητας του εμβρύου, που υπαγορεύει τον περιορισμό της απώλειας της ζωής πριν από τη γέννηση εκτός αν συντρέχουν σοβαροί λόγοι,³⁷⁷ θέτει, επιπλέον, όρια και στο ζήτημα της συλλογής και της διαχείρισης γενετικών δεδομένων, της ειδικής ομάδας πληροφοριών σχετικά με την υγεία για τη διάγνωση, πρόληψη και θεραπεία ασθενειών.³⁷⁸ Ειδικότερα, σε σχέση με

³⁷⁵ Βλ. σχετικά την Εισήγηση της Επιτροπής Βιοηθικής «Βλαστοκύτταρα: βιοϊατρική έρευνα και κλινική ιατρική», www.bioethics.gr, όπου υποστηρίζεται από τα περισσότερα μέλη της Επιτροπής η συνάφεια της απομόνωσης βλαστοκυττάρων με την άμβλωση.

³⁷⁶ Πρβλ. *M. J. Clapp*, *State Prohibition of Fetal Experimentation and the Fundamental Right of Privacy*, *Columbia Law Review* 88, 1988, 1093-1094.

³⁷⁷ *E. Μάλλιος*, *Γενετικές εξετάσεις και Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, 25-26. Βλ. σχετικά την Έκθεση της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής «Γενετικά δεδομένα: συλλογή και διαχείριση», www.bioethics.gr/document.php?category_id=69&document_id=310.

³⁷⁸ *I. Κριάρη-Κατράνη*, *Γενετική τεχνολογία και θεμελιώδη δικαιώματα: η συνταγματική προστασία των γενετικών δεδομένων*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1999, 101.

το έμβρυο, το ζήτημα της προστασίας των γενετικών του δεδομένων συνδέεται με τις γενετικές εξετάσεις προγεννητικού ελέγχου (είτε ενδομητρίως είτε προ της εμφυτεύσεώς τους στη μήτρα)³⁷⁹ για τη διαπίστωση της ύπαρξης γενετικού νοσήματος.³⁸⁰ Ωστόσο, η πρόοδος των γονιδιακών θεραπειών δεν επιτρέπει ακόμη τη θεραπεία της γονιδιακής ανωμαλίας, που είναι πιθανό να εντοπισθεί στο κυοφορούμενο έμβρυο και, κατ' επέκταση, αντικείμενο των προγεννητικών διαγνώσεων τελικά δεν είναι η πρόβλεψη μιας θεραπείας, αλλά μιας άμβλωσης.³⁸¹ Στις σχετικές συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το ζήτημα των Γενετικών Δεδομένων η αρχή της προάσπισης των συμφερόντων τους ορίζεται ως κριτήριο για τη διενέργεια των εξετάσεων σε παιδιά.³⁸² Αναλογικά, το ίδιο θα πρέπει να ισχύσει και για τα έμβρυα, η διενέργεια ιατρικών εξετάσεων θα πρέπει να διενεργείται, όταν συντρέχουν εξαιρετικές περιστάσεις και εξυπηρετούνται ζωτικά τους συμφέροντα.³⁸³ Σύμφωνα με τη σχετική εισήγηση της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής, οι περιπτώσεις αυτές συντρέχουν μόνο όταν «υπάρχει αυξημένη πιθανότητα το έμβρυο να είναι προσβεβλημένο από σοβαρή γενετική ασθένεια, η οποία επιπλέον θα εκδηλωθεί

³⁷⁹ Οι εξετάσεις του εμβρύου προ της εμφυτεύσεως του στη μήτρα αφορούν τα εξωσωματικώς δημιουργημένα έμβρυα στα πλαίσια της αγωγής κατά της στειρότητας. *Ι. Κριάρη-Κατράνη*, Γενετική τεχνολογία και θεμελιώδη δικαιώματα, ό.π., 142. Βλ. και το σχετικό με την προεμφυτευτική διάγνωση νόμο 3305/2005.

³⁸⁰ *Ε. Μάλλιος*, Γενετικές εξετάσεις και Δίκαιο, ό.π., 17.

³⁸¹ *Ε. Μάλλιος*, Γενετικές εξετάσεις και Δίκαιο, ό.π., 22.

³⁸² Βλ. σχετικά τις 25 Συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής « Για τις ηθικές, νομικές και κοινωνικές πτυχές των γενετικών δεδομένων», όπου δεν γίνεται μεν άμεση μνεία στο έμβρυο, υπάρχει όμως ιδιαίτερη αναφορά στη διαδικασία συναίνεσης παιδιών και ευπαθών ατόμων στην ανθρώπινη γενετική έρευνα. Στην 25^η Σύσταση τονίζεται πως η χρήση ιστών και συνοδευτικών δεδομένων από ανήλικα άτομα στην έρευνα πρέπει να επιτραπεί, μόνο αν κατά αυτόν τον τρόπο εξυπηρετούνται τα ζωτικά τους συμφέροντα. Βλ., τα Πρακτικά Συνεδρίου υπό τη Διεύθυνση «Επιστήμη & Κοινωνία» - «Ηθική και Επιστήμη» της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (6-7 Μαΐου 2004, Βρυξέλλες) σχετικά με τις ηθικές, κοινωνικές και νομικές πτυχές των γενετικών εξετάσεων στον άνθρωπο στους τομείς της έρευνας και της υγείας, με βάση την έκθεση και τις 25 εισηγήσεις, οι οποίες εκπονήθηκαν από την ομάδα των Ειδικών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, europa.eu.int/comm/research/conferences/2004/genetic/index_en.htm και europa.eu.int/comm/research/genetic2004.html.

³⁸³ Ομοίως και για την προεμφυτευτική διάγνωση κριτήριο θα πρέπει να αποτελεί το συμφέρον και να λαμβάνει χώρα μόνο όταν πρόκειται να ανιχνευθεί κάποια σοβαρή κληρονομική ασθένεια. Ο να λαμβάνει χώρα μόνο όταν πρόκειται να ανιχνευθεί κάποια σοβαρή κληρονομική ασθένεια. Ο γερμανικός νόμος περί προστασίας του εμβρύου, ο αυστηρότερος διεθνώς, απαγορεύει απολύτως τη διενέργεια γενετικών αναλύσεων στα αδιαφοροποίητα κύτταρα. Ο βασικό φόβος που εκφράζεται στη γερμανική θεωρία είναι πως οι δυνατότητες του προεμφυτευτικού ελέγχου θα ανοίξουν το δρόμο για την ευγονική, όχι μόνο την «αρνητική» (negative Eugenik), που σχετίζεται με την αποφυγή δυσλειτουργιών αλλά και την «θετική» (positive Eugenik), που έχει ως στόχο τα διαρκώς καλύτερα ατομικά χαρακτηριστικά. Βλ. σχετικά *U. Kobl*, *Gentechnologie zu eugenischen Zwecken-Niedregang oder Steigerung der Menschenwürde?* In *Festschrift fuer Heinrich Hübnann*, Metzner Verlag, Frankfurt am Main, 1985, 161-192.

αμέσως μετά τη γέννηση ή στην παιδική ηλικία και για την οποία δεν υπάρχει ικανοποιητική θεραπεία»³⁸⁴

Παρόμοιας φύσης ζητήματα συνδεόμενα γενικότερα με την αντικειμενική αρχή της μη εμπραγμάτωσης του υποκειμένου, υπαγορευόμενη από την συνταγματική κατοχύρωση της αξίας του ανθρώπου, ανακύπτουν σε σχέση με την αναπαραγωγική κλωνοποίηση. Η τελευταία μπορεί να οδηγήσει στη γέννηση κλώνων, νέων δηλαδή οργανισμών απόλυτα όμοιων με το «πρωτότυπο», με βάση την τεχνική της πυρηνικής μεταφοράς, την επέμβαση, δηλαδή, στον πυρήνα του κυττάρου (με την αντικατάσταση του πυρήνα του ωαρίου από τον πυρήνα ενός ώριμου σωματικού κυττάρου).³⁸⁵ Η δημιουργία αντιγράφων θίγει το ίδιο το περιεχόμενο της αντικειμενικής αρχής περί μη εμπραγμάτωσης του υποκειμένου, καθώς το παιδικός κλώνος υποβιβάζεται σε απλό μέσο,³⁸⁶ σε αντικείμενο για την εξυπηρέτηση άλλων σκοπών δηλαδή μετατρέπεται σε πειραματόζωο, ενώ δεν είναι δυνατόν να αποκλεισθεί πως ο προβαίνων στην παραγωγή κλώνων επιθυμεί στην ουσία να ελέγχει απολύτως τη ζωή των «κλώνων» αυτών.³⁸⁷ Η παραγωγή ανθρώπινων όντων απόλυτα όμοιων θέτει υπό αμφισβήτηση την ιδιαίτερη αξία του κάθε ανθρώπινου όντος, εφόσον ο «κλώνος» αποτελεί αντίγραφο ενός ανθρώπου που έζησε ή ζει ακόμη και τον εμπλέκει αναγκαστικά σε μια διαρκή προσπάθεια να αποδεικνύει τη μοναδικότητά του, του στερείται, δηλαδή, το δικαίωμά του να αποτελεί μια αυτόνομη και ανεπανάληπτη οντότητα, που μπορεί να αναπτύξει ελεύθερα την προσωπικότητά του, χωρίς να υπόκειται σε διαρκή σύγκριση.³⁸⁸ Τέλος, η προσβολή της ανθρώπινης αξίας των παιδιών, που τυχόν θα γεννηθούν με τη μέθοδο της κλωνοποίησης είναι

³⁸⁴ Βλ. σχετικά και τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης «Για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική», γνωστή και ως Σύμβαση του Οβιέδο, που έχει ενσωματωθεί στην ελληνική νομοθεσία με το Ν. 2619/1998, καθώς και τα Πρόσθετα Πρωτόκολλά της.

³⁸⁵ Γ. Κουμάντος, Προβλήματα βιοηθικής, Πόλις, Αθήνα, 2003, 44.

³⁸⁶ Σ. Βλαχόπουλος, Η κλωνοποίηση στην ελληνική έννομη τάξη: Από τον Αδάμ στην Dolly: το τέλος της παραδοσιακής μορφής αναπαραγωγής, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000, 69.

³⁸⁷ Α. Μανιτάκης, Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης και το δικαίωμα στην αναπαραγωγή, στο: Ε. Κουνούγερη-Μανωλεδάκη (επιμ.), Τεχνητή Γονιμοποίηση και Γενετική Τεχνολογία: Η Ηθικονομική διάσταση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, 76. Επίσης, Βλ. σχετικά Κ. Μανωλάκου, Τ. Βιδάλης, Έκθεση για την αναπαραγωγική κλωνοποίηση του ανθρώπου στην ιστοσελίδα: www.bioethics.gr/media/pdf/reports/cloning_gr.

³⁸⁸ Γ. Κουμάντος, Προβλήματα βιοηθικής, ό.π., 43. Contra Μανιτάκης, ο οποίος υποστηρίζει πως το επιχείρημα του πανομοιότυπου δεν αναιρείται μεν, αλλά κλονίζεται, αφού η προσωπικότητα δε σχηματίζεται μόνο από το γενετικό κώδικα, αλλά και από το περιβάλλον, Α. Μανιτάκης, Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης και το δικαίωμα στην αναπαραγωγή, στο: Ε. Κουνούγερη-Μανωλεδάκη (επιμ.), Τεχνητή Γονιμοποίηση και Γενετική Τεχνολογία: Η Ηθικονομική διάσταση, ό.π., 75.

σχεδόν αναπόφευκτη, καθώς θα στιγματισθούν ως «προϊόντα» μιας απαγορευμένης από την έννομη τάξη μεθόδου.³⁸⁹

2γ. Ο «αυτοκαθοριστικός», «αυτοπεριοριστικός» και «εν δυνάμει» χαρακτήρας της έννοιας του συμφέροντος του παιδιού στην ελληνική νομολογία.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η έννοια του συμφέροντος του παιδιού αναγνωρίζεται έμμεσα στο ελληνικό συνταγματικό κείμενο και απορρέει από τη συνδυαστική εφαρμογή των άρθρων 2 παρ.1, 5 παρ.1, 25 παρ.1, του άρθρου 4 παρ.2 και, κυρίως, της συνταγματικής επιταγής για την προστασία της παιδικής ηλικίας του άρθρου 21 Σ. Στο σημείο, αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ερώτημα κατά πόσον η έννοια του συμφέροντος, όπως κατοχυρώνεται στο ελληνικό Σύνταγμα, ταυτίζεται, στο πλαίσιο των αποφάσεων των ελληνικών δικαστηρίων, με την εξουσιαστικής φύσης παρέμβαση των ενηλίκων στις δραστηριότητες του ανηλίκου, ή εάν, υπό το πρίσμα του αυτοκαθορισμού, απεκδύεται του στατικού παραδοσιακού της χαρακτήρα και αποκτά αυτοκαθοριστικά στοιχεία. (άρθρο 3 συνδυαστικά με το άρθρο 12 ΔΣΔΠ). Σε όλον αυτόν τον προβληματισμό, καίρια θέση κατέχει η προσπάθεια ανίχνευσης της θέσης της ΔΣΔΠ στη διαμόρφωση της ελληνικής νομολογίας, που επιτυγχάνεται με την ενδελεχή επισκόπηση των ελληνικών αποφάσεων πριν και μετά την υπογραφή της.

Για το λόγο αυτό, επιχειρείται στα επόμενα μια επισκόπηση της ελληνικής νομολογίας, ώστε να διερευνηθούν τρία κρίσιμα ζητήματα: πρώτον, η θέση που καταλαμβάνει η γνώμη του παιδιού πριν από τη λήψη κάθε απόφασης σχετικής με τη γονική μέριμνα, κατά τις επιταγές του άρθρου 1511 του Αστικού Κώδικα («ανάλογα με την ωριμότητα του τέκνου πρέπει να ζητείται και να συνεκτιμάται η γνώμη του πριν από κάθε απόφαση σχετική με τη γονική μέριμνα, εφόσον η απόφαση αφορά τα συμφέροντά του»). Συγκαθορίζεται από τη γνώμη του παιδιού η διάγνωση της υπόθεσης και η λήψη της απόφασης ή, με το άλλοθι της «ανωριμότητας», κρίνεται πως παρέλκει η εξέτασή της; Ο «βαθμός» συνεκτίμησης της γνώμης του παιδιού, στην ουσία, αντικατοπτρίζει την ίδια την αντίληψη για την ικανότητα του ανηλίκου

³⁸⁹ Βλ. γενικά και την προσέγγιση του Βασιλογιάννη, στο: *Φ. Βασιλογιάννης*, Ο κλώνος του ανθρώπου: ένας επίκαιρος επανέλεγχος των συνταγματικών ιδεών, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, 86-97. Γενικά για το ζήτημα της κλωνοποίησης πρβλ και *A. Wang*, Regulating Human Cloning within an Environmental Human Rights Framework, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 12, 2001, 179 επ. *M. Eibert*, Human Cloning: Myths, Medical Benefits and Constitutional Rights, *Hasting Law Journal* 53, 2001-2002, 1097 επ.

να ασκεί αυτοπροσώπως ένα συμμετοχικό του δικαίωμα στο πλαίσιο της οικογένειας και αντανακλά τις κυρίαρχες αντιλήψεις για την θέση και την αντιμετώπιση του παιδιού στην ελληνική πραγματικότητα.

Δεύτερον, υπό το πρίσμα της ελληνικής νομολογίας επιχειρείται η εξέταση του ζητήματος της πιθανής σύγκρουσης του συμφέροντος του παιδιού με τα δικαιώματα των γονέων στο πλαίσιο της ίδιας οικογένειας, που αποτελεί επίσης ένα ιδιαίτερα «ευαίσθητο» ζήτημα, και συνδέεται με την έμμεση κατοχύρωση του αυτοτελούς συμφέροντος του παιδιού στο άρθρο 21 Σ. Πώς «επεμβαίνει» εντός της οικογένειας, πώς, δηλαδή, αντιμετωπίζει την συνταγματικώς απαιτούμενη συνύπαρξη δικαιωμάτων των γονέων και των παιδιών ή την πιθανή σύγκρουση των εν λόγω δικαιωμάτων, εντός του πλαισίου της ο εφαρμοστής του δικαίου; Τέλος, στο πλαίσιο της εν λόγω επισκόπησης, επιχειρείται η διερεύνηση του τρόπου προσέγγισης εν γένει της ρήτηρας του συμφέροντος στην ελληνική νομολογία, αλλά και η απάντηση στο ερώτημα εάν επικαλείται ο εφαρμοστής του δικαίου την έννοια του συμφέροντος μόνο σε υποθέσεις σχετικά με τη γονική μέριμνα ή την υιοθεσία του ανηλίκου, που προβλέπονται νομοθετικά στο ιδιωτικό δίκαιο, ή, αν, προβαίνει στην επίκληση και αξιοποίηση της ρήτηρας του άρθρου 3 της ΔΣΔΠ ως αξιολογικής έννοιας και σε αποφάσεις που δεν αφορούν αποκλειστικά το χώρο της οικογένειας.

i) Η αυτοκαθοριστική διάσταση του συμφέροντος του παιδιού στην ελληνική νομολογία: μια εξελικτική πορεία.

Η έννοια του συμφέροντος στην ελληνική νομολογία, καταρχάς, συνδέεται με το δίκαιο της γονικής μέριμνας, καθώς η τελευταία αποτελεί το βασικό κριτήριο για την ανάθεση της στον ένα γονέα από το δικαστήριο. Λαμβάνεται, δηλαδή, υπό ευρεία έννοια και, προς διαπίστωση της συνδρομής του, εξετάζονται από το δικαστήριο όλα τα επωφελή και πρόσφορα για τον ανήλικο στοιχεία, αλλά και όλες οι συντρέχουσες περιστάσεις. Τελικά, το συμφέρον του παιδιού αποτελεί αποκλειστικό οδηγό της ανάθεσης της δικαιοδοτικής κρίσης του δικαστηρίου, όταν καλείται το τελευταίο, σε περίπτωση διαφωνίας των γονέων, να αποφασίσει για τη γονική μέριμνα ή την επιμέλεια του ανηλίκου τέκνου. Επειδή όμως οι όροι αυτοί αποτελούν αόριστες νομικές έννοιες, που εξειδικεύονται ανάλογα με τις συνθήκες της κάθε περιπτώσεως, προκειμένου να κριθεί τι συνιστά συμφέρον του ανηλίκου στη συγκεκριμένη περίπτωση, εν τέλει, εκτιμώνται τα περιστατικά που διαπιστώθηκαν, βάσει

αξιολογικών κριτηρίων, που αντλεί το δικαστήριο από τους κανόνες της λογικής και τα διδάγματα της κοινής πείρας.³⁹⁰

Η επισκόπηση της ελληνικής νομολογίας οδηγεί στο συμπέρασμα πως, πριν τη μείζονα τροποποίηση του οικογενειακού δικαίου, (1983), κυριαρχεί στις ελληνικές δικαστικές αποφάσεις η θέση πως η γνώμη του παιδιού πρέπει να αφήνει αδιάφορο το δικαστή (ΑΠ 482/1972). Η αντίληψη αυτή δεν διαφοροποιείται αυτόματα μετά την ψήφιση του Ν.1329/1983, αφού, τη δεκαετία του 1980, εξακολουθούν να εκδίδονται αποφάσεις, που αμφισβητούν τη συνεκτίμηση της γνώμης του παιδιού ως κριτηρίου για το συμφέρον του. Επαναλαμβάνεται, δηλαδή, η άποψη πως πρέπει η γνώμη του παιδιού να αφήνει αδιάφορο το δικαστή, λόγω του νεαρού της ηλικίας και του ενδεχομένου η εκδηλούμενη βούληση να αποτελεί προϊόν μεθοδευμένης διδασκαλίας, αλλά και κατάλληλου συναισθηματικού επηρεασμού (ενδεικτικότετη η ΜΠρΚαρδ. 177/1986).

Σε άλλες δε περιπτώσεις, κατά την ίδια χρονική περίοδο, η απόφαση λαμβάνεται χωρίς να συνεκτιμηθεί καθόλου η γνώμη του ανηλίκου, παρά τη σχετική νομοθετική πρόβλεψη, αλλά και χωρίς οποιαδήποτε αιτιολογία για τη μη συνεκτίμησή της, καθώς υποστηρίζεται πως «το αληθινό συμφέρον του παιδιού κρίνεται μακριά από τις διενέξεις, την ισχυρογνωμοσύνη ή το πείσμα, τον πόνο και τη συμπάθεια του τέκνου προς τον ένα ή τον άλλο γονέα.» (ενδεικτικά ΜΠρΚαρδ. 177/1986) ή «πως η άποψη ανήλικου παιδιού δεν λαμβάνεται υπ' όψιν... γιατί αποτελεί ...αντικείμενο επηρεασμού από τον άλλο γονέα» (ενδεικτικά ΜΠρΧίου 133/1986, 1151/1986 ΕφΑθ), ακόμη και στις ηλικίες των 14 ή και 16 χρονών. Δικονομικά, κρίνεται μάλιστα πως δεν χρήζει ειδικής αιτιολόγησης η κρίση του δικαστηρίου περί υπάρξεως ή μη ωριμότητας του τέκνου, δηλαδή ικανότητας να αντιληφθεί το συμφέρον του, καθώς η κρίση περί αυτού σχηματίζεται από την ελεύθερη εκτίμηση των αποδείξεων (ΑΠ 180/1986, ΑΠ 242/1986, ΑΠ 283/1986, ΑΠ 283/1987). Ούτε, εξάλλου, συνιστά παραβίαση άμεσα ή έμμεσα του ουσιαστικού δικαίου ή παραγνώριση των διδαγμάτων της κοινής πείρας, η περίπτωση κατά την οποία το δικαστήριο δεν ζητεί και δεν συνεκτιμά τη γνώμη του τέκνου (ΑΠ 577/1989).

³⁹⁰

Ενδεικτικά, παραθέτουμε: «Εξάλλου, ανάλογα με την ωριμότητα του τέκνου, πρέπει να ζητείται και να συνεκτιμάται η γνώμη του, εφόσον αυτή έχει αναπτυχθεί φυσιολογικά και αβίαστα ως προϊόν της ελεύθερης και ανεπηρέαστης επιλογής του ανηλίκου, καθώς και η άποψή του....»

Κατά την εν λόγω περίοδο παρατηρείται, συμπερασματικά, μια εμφανής ως προς τη συνεκτίμηση της γνώμης του παιδιού, διστακτικότητα του Έλληνα δικαστή, παρά τη σχετική νομοθετική κατοχύρωση, ενδεικτική τάσεων που ήθελαν το παιδί αντικείμενο προστασίας, ανώριμο και ανίκανο να συγκαθορίζει με τη διατύπωση της γνώμης του το ζήτημα της επιμέλειάς του μετά τη διακοπή της έγγαμης συμβίωσης. Εντυπωσιακή είναι, μάλιστα, η διαπίστωση της απροθυμίας του Έλληνα δικαστή να «αποδεχθεί» και να «αφομοιώσει» την εν λόγω νομοθετική αλλαγή, αφού, σε κάποιες περιπτώσεις, απλώς αγνοείται η, προσφάτως τότε, ψηφισμένη διάταξη περί υποχρεωτικότητας συνεκτίμησης της γνώμης του παιδιού, ανάλογα με το βαθμό ωριμότητάς του και δεν λαμβάνεται καθόλου υπ' όψιν η θέληση των παιδιών. Ακόμη όμως και στις περιπτώσεις, που γίνεται επίκληση της διάταξης του 1511 ΑΚ, δεν λαμβάνεται, τελικώς, υπ' όψιν λόγω της «ανωριμότητας», έννοιας που αποτελεί συχνά το άλλοθι για την απαλλαγή μιας υποχρέωσης, που έχει επιβληθεί νομοθετικά.

Σταθμό, κατά τη γνώμη μας, για την αλλαγή της συντηρητικής στάσης της νομολογίας σε σχέση με τη συνεκτίμηση της γνώμης του παιδιού, αποτελεί η απόφαση 12448/1990 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, που συνέβαλε αποφασιστικά στην ανάδειξη της αυτοκαθοριστικής έννοιας του συμφέροντος, κατά τη δεκαετία του 1990. Στην εν λόγω απόφαση εξετάστηκε αίτηση μεταρρύθμισης απόφασης ανάθεσης προσωρινής επιμέλειας τέκνων στη μητέρα, επειδή συνέτρεχε άρνηση του ανηλίκου παιδιού να προσαρμοσθεί με την απόφαση του δικαστηρίου και να μεταβεί στη συζυγική οικία, όπου κατοικεί η μητέρα του. Παρά το γεγονός πως η μητέρα κρίθηκε άκρως κατάλληλη από το δικαστήριο για την επιμέλεια των παιδιών, δηλαδή «αντικειμενικοί» λόγοι συνηγορούσαν υπέρ της ανάθεσης σε αυτήν της επιμέλειας, το δικαστήριο έκρινε πως η *αληθινή και εδραία βούληση του εντεκάχρονου ανηλίκου*, συνιστά μεταβολή των πραγμάτων κατά το άρθρο 696 παρ.3 ΚΠολΔ, δηλαδή μεταβολή που αναφέρεται σε κρίσιμα περιστατικά τα οποία αφορούν την ουσιώδη επίδραση της κριθείσας διαφοράς. Οδηγήθηκε δε σε κρίση αντίθετη προς τη νομιμότητα του ληφθέντος ασφαλιστικού μέτρου «η επιφύλαξη του ανηλίκου περί το πρόσωπο του ενός εκ των γονέων του η οποία εκδηλώθηκε το πρώτο κατά την παρούσα συζήτηση και η οποία ενόψει της ωριμότητάς τούτου» κρίθηκε πως «ασκεί ουσιαστική επίδραση αναφορικά προς την ανάθεση της επιμέλειας του προσώπου

(17116/ του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης), δηλαδή η συνεκτίμηση της γνώμης του παιδιού αποτελεί, σαφώς, κριτήριο προσδιορισμού του συμφέροντος.

στον άλλο γονέα εφόσον, συνεκτιμώμενη αυτή (επιφύλαξη) υπό τα εκτεθέντα αφορά πράγματι στο συμφέρον του (1511 παρ.3 ΑΚ)». Στην εν λόγω απόφαση, δηλαδή, παρατηρείται πως όχι μόνο συνεκτιμάται η γνώμη του παιδιού, αλλά, στην ουσία, εκτιμάται μόνο αυτή και επιφέρει σημαίνουσες δικονομικές συνέπειες, εφόσον προκαλεί μεταρρύθμιση της προγενέστερης απόφασης του δικαστηρίου, που είχε κρίνει την ανάθεση της προσωρινής επιμέλειας στη μητέρα.

Μετά την έκδοση της εν λόγω απόφασης, και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, δίδεται βαθμιαία μεγαλύτερη έμφαση στη συνεκτίμηση της γνώμης του ανήλικου ως κριτηρίου για τον προσδιορισμό του συμφέροντος. Διατάσσεται, μάλιστα, από το Εφετείο αυτεπαγγέλτως σε κάποιες περιπτώσεις η συνεκτίμηση της γνώμης του τέκνου, ως αναγκαία για τη λήψη της σχετικής απόφασης. (βλ.ενδεικτικά ΕφΑθ. 2495/1993, ΕφΘεσσαλ. 3025/1998). Για παράδειγμα σε εφετειακή απόφαση (ΕφΑθ 4628/1990) διατάσσεται η επανάληψη της συζήτησης στο ακροατήριο προκειμένου να προσέλθει αυτοπροσώπως το ανήλικο δεκαετές τέκνο, για να ληφθεί η άποψή του υπ' όψιν σε απόφαση γονικής μέριμνας και επιμέλειας του ανήλικου τέκνου, ώστε να αποφανθεί για το συμφέρον του κατ' εφαρμογή του άρθρου 524 ΚΠολΔ (συνδυαστική εφαρμογή των άρθρων 1510-1514 ΑΚ με 245 παρ.1 και 524 παρ.1 ΚΠολΔ). Παρομοίως, στην απόφαση 3034/1992 του Εφετείου Αθηνών, κρίνεται απαραίτητος για τη λήψη της απόφασης ο ορισμός Εισηγητή εκ των μελών του Δικαστηρίου, για να έλθει σε επικοινωνία με το τέκνο για το θέμα της επιμέλειάς του.

Η μεταστροφή της νομολογίας, ως προς την σημασία της λήψης υπ' όψιν της γνώμης του τέκνου για τον προσδιορισμό του συμφέροντος, σε περίπτωση ανάθεσης της άσκησης γονικής μέριμνας μετά από διακοπή της έγγαμης συμβίωσης των γονέων, είναι εμφανής και σε αμιγώς δικονομικό επίπεδο. Στην απόφαση 1306/1995 του Αρείου Πάγου, σε αντίθεση με τις σχετικές προαναφερθείσες αποφάσεις, κρίθηκε πως το γεγονός ότι το Εφετείο δεν έλαβε υπ' όψιν τη θέληση των τέκνων των διαδίκων ούτε απέκρουσε τη λήψη της υπόψη λόγω ανωριμότητας συνιστούν παραβίαση της ουσιαστικού δικαίου διάταξης του άρθρου 1511 ΑΚ και αναιρέθηκε η προσβαλλόμενη απόφαση. Σε σχέση με κρίση του δικαστηρίου όμως, ως προς την ύπαρξη ή μη της ωριμότητας, υποστηρίζεται η ίδια άποψη με την υποστηριζόμενη τη δεκαετία του 1980, δηλαδή πως αυτή δεν χρήζει ειδικής αιτιολογίας και δεν υπόκειται

σε ανααιρετικό έλεγχο, αφού αποτελεί πόρισμα της εκτίμησης των αποδείξεων (ΑΠ 15/1997).

Από την επισκόπηση της νομολογίας μετά το 2000, διαφαίνεται πως η συνεκτίμηση της γνώμης του παιδιού, βαθμιαία, αποκτά βαρύνουσα σημασία στη διάγνωση της υπόθεσης και στην έκδοση της απόφασης, εφόσον αναπτύσσεται φυσιολογικά και αβίαστα, ως προϊόν ελεύθερης και ανεπηρέαστης επιλογής του ανηλίκου (ΕφΠειρ 846/2004.). Το δικαστήριο δεν διστάζει, μάλιστα, να προβεί σε ανάθεση της γονικής μέριμνας των παιδιών στον πατέρα του ενός και του άλλου στη μητέρα, με βασικό κριτήριο για τη διάγνωση του συμφέροντος, αποκλειστικά, τη γνώμη των παιδιών και την επιθυμία τους (ΕφΘεσσαλ 335/2000.)³⁹¹ Ο Έλληνας δικαστής, πλέον, δεν περιορίζεται σε μια διεκπεραιωτικού χαρακτήρα ακρόαση της γνώμης του ανηλίκου ή απόκρουση της λήψης της υπόψη λόγω ανωριμότητας, αλλά η απόφαση σε πολλές περιπτώσεις, σχεδόν καθορίζεται από τη γνώμη του ανηλίκου, εφόσον διαθέτει την απαιτούμενη ωριμότητα. Σταδιακά, η «ανωριμότητα» παύει να αποτελεί άλλοθι για την απαλλαγή από τη νομική υποχρέωση της συνεκτίμησης της γνώμης του παιδιού, όπως στη δεκαετία του 1980. Μόνο σε περιπτώσεις, όπου συντρέχει πράγματι περίπτωση ανωριμότητας, κυρίως συνδεόμενη με την πολύ μικρή ηλικία του παιδιού, δεν συνεκτιμάται η γνώμη του τελευταίου.

Αντιπροσωπευτική είναι, η πολύ πρόσφατη, 333/2008 απόφαση του Εφετείου Αθηνών, όπου το δικαστήριο απορρίπτει αίτηση απότερου ανιόντος για προσωπική επικοινωνία με τα ανήλικα τέκνα, λαμβάνοντας υπ' όψιν τη γνώμη της ανήλικης εγγονής, η οποία, κατά το δικαστήριο, έχει την ωριμότητα να αντιληφθεί το συμφέρον της λόγω της ηλικίας, της μόρφωσής της και του συγκροτημένου χαρακτήρα της. Το δικαστήριο αποφάσισε προς αυτήν την κατεύθυνση «...από όλα τα ανωτέρω...και *ιδιαίτερα* από την κατηγορηματική άρνηση της ανήλικης να επικοινωνήσει με τη γιαγιά της, που δε φαίνεται, τουλάχιστον στο στάδιο αυτό να επηρεάζεται από τον εναγόμενο, με άσκηση κάποιας πίεσης από αυτόν....». Στη συγκεκριμένη περίπτωση η γνώμη της ανήλικης ήταν ο καθοριστικός παράγοντας για την εν λόγω απόφαση.

³⁹¹ Εξάιρεση αποτελεί η ΜΠρ Αθ 1980/2003, όπου το δικαστήριο αρνείται την ακρόαση και συνεκτίμηση της γνώμης των παιδιών, αν και έχουν συμπληρώσει το 12^ο έτος της ηλικίας τους, λόγω έλλειψης ωριμότητας.

Προϊόντος του χρόνου, δηλαδή, η μη συνεκτίμηση της γνώμης παύει να συνδέεται με την «αδυναμία» του ανηλίκου να εκφράσει ίδια γνώμη, ανεξάρτητα από την ηλικία του ή τη συγκρότησή του, με δικαιολογητικό λόγο δηλαδή την ανηλικότητα και μόνο, όπως τη δεκαετία του 1980. Από το 1990 και μετά, στις περισσότερες περιπτώσεις κρίνεται πως δεν μπορεί να συνεκτιμηθεί η γνώμη του ανηλίκου, επειδή λόγω της πολύ μικρής ηλικίας στερείται της ωριμότητας να αντιληφθεί στο συμφέρον του (ΕφΘεσσαλ. 503/1993), ή πως η βούληση του ανηλίκου μικρής ηλικίας πρέπει να συνεκτιμάται, ανάλογα με την ωριμότητά του, αλλά δεν πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν, χωρίς περαιτέρω έρευνα, καθόσον σε πολλές περιπτώσεις στηρίζεται στη μονομερή επίδραση του ενός από τους γονείς (ΕφΘεσσαλ. 259/1990), (Εφ Λαρ. 387/2006)

Τέλος, θεμελιώδους σημασίας και αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η γνώμη και η βούληση του ανηλίκου αποτέλεσε νομολογιακά λόγο, που θεμελιώνει την, προβλεπόμενη στο 1536 ΑΚ, ανάκληση ή μεταρρύθμιση της σχετικής με τη γονική μέριμνα αποφάσεως, οσάκις μεταβλήθηκαν οι συνθήκες που αποτέλεσαν τη βάση για τη ρύθμιση της γονικής μέριμνας. Ειδικότερα, στην απόφαση 1728/2006 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Βέροιας, κρίθηκε πως η φυγή του ανήλικου τέκνου από το γονέα, που ασκεί τη γονική μέριμνα αποτελεί οψιγενές γεγονός, επιγενόμενο της δικαστικής απόφασης, το οποίο οδηγεί στην αυτοδίκαιη παύση της ισχύος του δεδικασμένου σχετικά με την άσκηση της, όταν η κρίση και η βούληση του τέκνου έχει αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να επιλέξει εκούσια και συνειδητά τον γονέα με τον οποίο επιθυμεί να διαμείνει. Ως τέτοιο επιφέρει μεταβολή στην ιστορική και νομική αιτία, και, συνεπώς έλλειψη ταυτότητας της επίδικης διαφοράς, που αποκλείει τη δέσμευση από το δεδικασμένο.³⁹² Τούτο σημαίνει πως, αφού δεν καλύπτεται από το δεδικασμένο, μπορεί να αποτελέσει τη βάση νέας αυτοτελούς αγωγής του ηττηθέντος στην πρώτη δίκη διαδίκου.

Η εν λόγω απόφαση έχει αναμφίβολα συμβολική σημασία: κρίνεται πως το δεδικασμένο, ως τελική κρίση αναθέτουσα την επιμέλεια του ανήλικου τέκνου στο ένα γονέα, συνιστά περιορισμό της προσωπικής ελευθερίας και της βούλησης του παιδιού ως προς την επιλογή του γονέα με τον οποίο θα διαμείνει. Σύμφωνα με το νόμο, το δεδικασμένο είναι δεσμευτικό μέχρι την ενηλικίωση του τέκνου, το οποίο

³⁹² Π. Αρβανιτάκης, Τα χρονικά όρια του δεδικασμένου: δογματική θεώρηση, πρακτικές εκφάνσεις και ιδίως η μεταρρυθμιστική αγωγή, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1995, 193επ.

είναι αναγκασμένο να ανεχθεί την δικαστικώς επιβληθείσα κατάσταση μέχρι την ενηλικίωσή του. Στην προκειμένη περίπτωση, ωστόσο, η «εκούσια, συνειδητή και δικαιολογημένη φυγή του πνευματικά υγιούς εφηβικής ή μετεφηβικής ηλικίας τέκνου από το γονέα που ασκεί την μέριμνα και η μετάβαση στον άλλο γονέα, αποτελεί έμπρακτη απόδειξη της ανατροπής του εκ της ανηλικότητας συναγόμενου κριτηρίου ανωριμότητας του ως προς την επιλογή του εξουσιαστού γονέα» (ΜπρΚατ. 1221/2004).³⁹³ Η βούληση του παιδιού για το συμφέρον του αυτονομείται. Έχει αναπτυχθεί σε βαθμό που «θραύει τα επιβληθέντα δεσμά της ελευθερίας» και παύει αυτοδικαίως να ισχύει το δεδικασμένο, «η δε τυχόν εμμονή σε αυτό εφεξής του δικαστηρίου όχι μόνο αναχρονιστική ελέγχεται αλλά και επικίνδυνη, διότι καθιστά τον ανήλικο κυριολεκτικά ανδράποδο». Παρατηρείται, δηλαδή, μια μετάβαση και μια σταδιακή μεταβολή στην ελληνική νομολογία από την εποχή που η γνώμη του παιδιού ήταν αδιάφορη για το δικαστή, σε ένα νέο status για το παιδί, που οδηγεί στην διαρκώς μεγαλύτερη απόδοση βαρύτητας στη συνεκτίμηση της γνώμης και της βούλησής του, και καταλήγει, εν τέλει, στην ίδια την αυτοδίκαιη παύση της ισχύος του δεδικασμένου με κριτήριο την βούληση και την προσωπική ελευθερία του ανηλίκου!³⁹⁴

³⁹³ Βλ πιο αναλυτικά για τη συνεκτίμηση της γνώμης του παιδιού, ανάλογα με τον βαθμό ωριμότητάς του, τις: ΑΠ 948/1990, ΑΠ 728/1999, ΕφΑθ2586/2005, ΕφΑθ 7352/2002.

³⁹⁴ Η έννοια του συμφέροντος συνδέθηκε αναπόφευκτα τις εκάστοτε τρέχουσες ιδεολογικές κοινωνικές κατασκευές. Στη ρύθμιση της γονικής μέριμνας, όταν συντρέχει περίπτωση διακοπής της ανώμαλης εξέλιξης της έγγαμης σχέσης των γονιών (περιπτώσεις διαζυγίου, ακύρωσης γάμου και διακοπή της συμβίωσης των γονέων), μέχρι και πρόσφατα ήταν κυρίαρχη η παραδοσιακή αντίληψη της ταύτισης του συμφέροντος του παιδιού με τη διαμονή του με τη μητέρα, αλλά και η αυτόματη σχεδόν ανάθεση της επιμέλειας σε αυτή. Τούτο, συχνά, οδηγούσε στην απομάκρυνση του βιολογικού πατέρα από τη ζωή του παιδιού (νέος γάμος ή προσκόμματα στην επικοινωνία με το παιδί), που αντανάκλα τα κατάλοιπα μιας παραδοσιακής κατανομής των ρόλων και των συζύγων στην οικογένεια. Στην ΕφΠατρών 639/1980, για παράδειγμα, η επιμέλεια των τέκνων μετά από διαζύγιο ανατίθεται στη μητέρα, παρά το γεγονός ότι συζεί και έχει αποκτήσει (εξώγαμο) τέκνο με τον εραστή της και όχι στον πατέρα, που έχει ξαναπαντρευτεί, με το αιτιολογικό πως «η μητρική αγάπη δεν μπορεί να αντικατασταθεί». Παρομοίως, στις αποφάσεις Εφ. Αθ 9109/1986, Εφ Αθ.6974/1985. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται στροφή της νομολογίας, καθώς για παράδειγμα στην ΕφΔωδ 280/2003 αναφέρεται πως η ανάθεση της επιμέλειας θα πρέπει να γίνεται ανεξάρτητα από διακρίσεις εξαιτίας φύλου των γονέων και με τη συνεκτίμηση της γνώμης του. Η εξέλιξη αυτή είναι σύμφωνη και με την άποψη της σύγχρονης ιατρικής επιστήμης, κατά την οποία ορίζεται πως ο δεσμός του τέκνου με τη μητέρα του έχει προτεραιότητα, μόνο κατά τους πρώτους μήνες, μετά τη γέννηση του τέκνου, ενώ στη συνέχεια προτεραιότητα έχει ο δεσμός του τέκνου με το πρόσωπο που έχει την καθημερινή φροντίδα του (*Primaere Bezugsperson*), που δεν αποκλείεται να είναι και ο πατέρας του τέκνου. Η άποψη αυτή, εξάλλου, αναδεικνύει το σχετικό, αλλά κυρίως δυναμικό χαρακτήρα της έννοιας, τα κριτήρια της εξειδίκευσης του οποίου ορθότερο είναι να λαμβάνουν υπ' όψιν και το μελλοντικό συμφέρον του παιδιού.

- ii) Η αυτοπεριοριστική διάσταση του συμφέροντος του παιδιού: η συνταγματική της θεμελίωση.

Εκτός από την παραπάνω ερμηνευτική προσέγγιση της έννοιας του συμφέροντος, στο πλαίσιο της εξέτασης υποθέσεων γονικής μέριμνας, ο Έλληνας δικαστής επικαλείται την εν λόγω ρήτρα για την εξειδίκευση της έννοιας του σπουδαίου λόγου του άρθρου 1350 του Αστικού Κώδικα. Σύμφωνα με την εν λόγω διάταξη επιτρέπεται η σύναψη γάμου σε ανηλίκους, αφού ακουστούν οι μελλοντικοί και τα πρόσωπα που ασκούν την επιμέλειά τους, αν η τέλεση επιβάλλεται από σπουδαίο λόγο. Η νομολογία έχει κρίνει ότι, ως τέτοιος, ορίζεται «κάθε περιστατικό που συνάπτεται με το πρόσωπο του ανήλικου ή και του άλλου μελλοντικού, και το οποίο, λαμβανομένου πάντως **πρωταρχικώς υπ' όψιν του συμφέροντος του ανήλικου**, δικαιολογεί τη σύναψη του γάμου πριν τη συμπλήρωση της νόμιμης ηλικίας (ΕφΠατρ. 186/2002).

Στην προκειμένη περίπτωση, δηλαδή όταν συντρέχουν τα πραγματικά περιστατικά της διάταξης 1350 ΑΚ στην ουσία ο ανήλικος παρίσταται αυτοπροσώπως στο δικαστήριο, ασκώντας δηλαδή ένα διαδικαστικό δικαίωμα, προκειμένου να εκφράσει τη βούληση του για τη σύναψη γάμου. Η βούληση αυτή αποτελεί έκφραση του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, ανεξάρτητα από τη συναίνεση ή μη των ασκούντων τη γονική μέριμνα στον ανήλικο. Η εν λόγω περίπτωση έχει όμως μια μοναδικότητα, που καθιστά ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα την προσέγγιση της έννοιας του συμφέροντος του τέκνου: το συμφέρον του παιδιού δεν αποτελεί κριτήριο για την απόφαση σχετικά με τη γονική του μέριμνα, δηλαδή το δικαστήριο δεν καλείται να αποφασίσει στο πλαίσιο μιας διαμάχης των γονιών, σταθμίζοντας τις αντικρουόμενες βουλήσεις τους και αποφασίζοντας στο πλαίσιο αυτό για το συμφέρον του, μετά από συνεκτίμηση της γνώμης του. Στην περίπτωση του άρθρου 1350 ΑΚ υπάρχει μια αντιστροφή, καθώς ο ανήλικος εκφράζει τη βούλησή του και οι γονείς ή οι ασκούντες τη γονική μέριμνα διατυπώνουν απλά τη γνώμη τους.

Ως εκ τούτου, το δικαστήριο καλείται να αποφασίσει αν συντρέχει σπουδαίος λόγος, του οποίου η ύπαρξη, κατά τη νομολογία, κρίνεται με βάση και το συμφέρον του παιδιού, για την υλοποίηση της βούλησης του ίδιου του παιδιού, που είναι κύριος διάδικος στην εν λόγω δίκη. Το συμφέρον δηλαδή αποτελεί ένα είδος προστασίας του ανήλικου από τον ίδιο του τον εαυτό, αν, λόγω της ανωριμότητάς του, κριθεί πως η εν

λόγω απόφασής, που λαμβανει το παιδί, για ένα ζήτημα που το αφορά, δεν είναι συμφέρουσα για αυτό. Σε μια σειρά αποφάσεων (ενδεικτικά: ΜΠρΚω 218/1998, 219/1998, ΜΠρΑθηνών 1079/1986) το δικαστήριο, αποδέχθηκε το αίτημα των ανηλίκων, κρίνοντας πως η τέλεση γάμου ήταν συμφέρουσα για αυτούς. Τούτο δε, σε κάποιες περιπτώσεις, παρά την εκπεφρασμένη αντίθετη βούληση των γονιών, οπότε και υπερίσχυσε το δικαίωμα του ανηλίκου να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του, το οποίο κρίθηκε δικαστικώς πως ασκείται σύμφωνα με το συμφέρον του και υπερτερεί του δικαιώματος των γονέων να ασκούν τη γονική τους μέριμνα. Είναι ενδεικτικό πως στην απόφαση 226/2001 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αγρινίου, κρίθηκε ότι, επειδή το δικαίωμα του ανηλίκου για τη σύναψη γάμου είναι αυστηρώς προσωπικό, δεν μπορεί να ασκηθεί από τους νόμιμους εκπροσώπους τους, με δικονομική συνέπεια τον αποκλεισμό για τους γονείς του δικαιώματος κύριας παρέμβασης, που θα προϋπόθετε αντιποίηση δικαιώματος από τρίτον.

Στο σύνολο όλων των αποφάσεων, που έχουν εκδοθεί σε σχέση με το εν λόγω άρθρο μέχρι σήμερα, το συμφέρον λειτούργησε αντίθετα με τη βούληση του ανηλίκου (της ανήλικης αιτούσας) μόνο σε μια περίπτωση, όπου απορρίφθηκε η σχετική αίτηση. (ΜΠρ Κατερ 644/1988). Εκεί λειτούργησε το συμφέρον ως μορφή προστασίας από τον ίδιο της τον εαυτό και τέθηκε περιορισμός στην άσκηση του δικαιώματος της αιτούσας, η οποία κρίθηκε δικαστικά πως, λόγω της ανωριμότητάς της, θα ήταν βλαπτική για την ίδια. Μάλιστα, σε σχετική απόφαση, όπου δίνεται άδεια για τη σύναψη του γάμου στην ανήλικη, διατυπώνεται ρητά πως η απόφαση δεν λαμβάνει υπ' όψιν μόνο το συμφέρον της αιτούσας ανήλικης, αλλά καινοτομεί, λαμβάνοντας υπ' όψιν και εκείνο του κυοφορούμενου, ώστε να γεννηθεί εντός του γάμου των γονέων του. (ΜΠρΒόλου 195/2002). Το ερώτημα που προκύπτει, ωστόσο, εν προκειμένω είναι η φύση του συμφέροντος του παιδιού στην εν λόγω περίπτωση. Το ίδιο το συμφέρον του παιδιού «στρέφεται» εναντίον ενός δικαιώματός του, δηλαδή του συνταγματικού δικαιώματός του στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας; Ποιο είναι το συνταγματικό έρεισμα για αυτόν τον «περιοριστικό» ρόλο του συμφέροντος σε σχέση με την άσκηση του δικαιώματος από τον ίδιο τον ανήλικο; Στο άρθρο 3 της ΔΣΔΠ άμεσα, αλλά και στο άρθρο 21 του Συντάγματος εμμέσως, διασφαλίζεται η αυτονομία του συμφέροντος του παιδιού σε σχέση με την οικογένεια ή τους γονείς, αλλά δεν φαίνεται να κατοχυρώνεται η προστασία του

ανηλικού από τον ίδιο του τον εαυτό μέσω της ενεργοποίησης της ρήτρας συμφέροντος του.

Το εν λόγω ερώτημα συνδέεται άμεσα με το ζήτημα των ηλικιακών περιορισμών στην άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων. Κατ' ουσίαν, η επέμβαση του δικαστηρίου και η ενεργοποίηση της ρήτρας του συμφέροντος ως δικλείδας ασφαλείας βρίσκει νομιμοποιητικό θεμέλιο στην προσπάθεια να προστατευθεί ο ανήλικος, όπου λόγω της παιδικής ηλικίας, κρίνεται ανώριμος να αποφασίσει μόνος. Το ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί, εν τέλει, είναι εάν κάτι τέτοιο υπάρχει και, σε περίπτωση θετικής απάντησης, ποιο το συνταγματικό έρεισμα των ηλικιακών περιορισμών.

Η κτήση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, που αποκτάται από τον ανήλικο από τη στιγμή της γέννησής του και όχι νωρίτερα, δεν ταυτίζεται με την ικανότητα του για την αυτοπρόσωπη άσκηση τους.³⁹⁵ Αν και στο συνταγματικό κείμενο δεν καθιερώνεται μια ειδική ικανότητα για την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων,³⁹⁶ για την ικανότητα του προσώπου να ασκεί αυτοτελώς ένα συγκεκριμένο δικαίωμα σε επίπεδο κοινής νομοθεσίας τίθενται, αρκετά συχνά, κάποιοι περιορισμοί, όπως η συνείδηση των πραττομένων, η χρήση του λογικού ή η ηλικία.³⁹⁷ Μεταξύ των περιορισμών αυτών η ηλικιακή ωρίμανση, ως προβλεπόμενη από την έννομη τάξη προϋπόθεση για την έμπρακτη άσκηση κάποιων δικαιωμάτων,³⁹⁸ συνδέεται στενότερα με τον ανήλικο και γεννά ένα σχετικό προβληματισμό.

Ο προβληματισμός αυτός, σε πρώτο τουλάχιστον επίπεδο, περιστρέφεται γύρω από τη διαπίστωση ότι οι ηλικιακοί περιορισμοί, που θέτει η έννομη τάξη (κυρίως στο χώρο του αστικού δικαίου) ως προϋποθέσεις για την αυτοπρόσωπη άσκηση δικαιωμάτων, δε θεμελιώνονται, τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως, συνταγματικά. Πράγματι, η ηλικία δε συγκαταλέγεται ανάμεσα στους προβλεπόμενους από τον ίδιο το συνταγματικό νομοθέτη ειδικούς ή γενικούς περιορισμούς των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.³⁹⁹ Εύλογα γεννάται το

³⁹⁵ Πρβλ. *Κ. Χρυσόγονος*, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ό.π., 53 και *Π. Λαγτόγλου*, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Α', ό.π., 74.

³⁹⁶ *Αθ. Ράκος*, Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου, Τόμος Β', Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, Τεύχος Α', ό.π., 121.

³⁹⁷ Βλ. για παράδειγμα, ενδεικτικά, τα άρθρα 128 ΑΚ 129 ΑΚ 134 ΑΚ.

³⁹⁸ *Π. Λαγτόγλου*, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Τόμος Α', ό.π., 71-72.

³⁹⁹ Για τους γενικούς και ειδικούς περιορισμούς στην άσκηση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, που προβλέπονται στο Σύνταγμα, βλ. αναλυτικά *Κ.Χρυσόγονος*, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ό.π., 65-97.

ερώτημα πού βρίσκουν συνταγματικό έρεισμα οι ηλικιακοί αυτοί περιορισμοί, οι οποίοι εμποδίζουν τον ανήλικο στην αυτοπρόσωπη άσκηση κάποιων δικαιωμάτων του κοινού δικαίου, τα οποία, παράλληλα, αποτελούν έκφραση κάποιου θεμελιώδους συνταγματικού δικαιώματος. Σε περίπτωση που δεν υπάρχει τέτοιο συνταγματικό έρεισμα, οι περιορισμοί αυτοί θα αντίκεινται τελικά στη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της ισότητας.⁴⁰⁰

Η προσπάθεια συνταγματικής θεμελίωσης των ηλικιακών περιορισμών είναι σκόπιμο να εξετασθεί, αρχικά, σε συνάρτηση με το ιδεώδες του αυτοκαθορισμού,⁴⁰¹ το οποίο συνιστά την ουσία και σκοπό ή ακόμα και τον αυτοσκοπό τόσο του δικαιώματος εν γένει όσο και του συνταγματικού δικαιώματος⁴⁰² ειδικότερα. Η σύνδεση του σκοπού του δικαιώματος με τον αυτοκαθορισμό είναι φανερή και στο συνταγματικό κείμενο, όπου, εξαιρετικώς μόνο, συνδέονται κάποια δικαιώματα με εξωγενείς σκοπούς.⁴⁰³

Χαρακτηριστικό του αυτοκαθοριζόμενου ατόμου αποτελεί η διαμόρφωση έλλογης βούλησης,⁴⁰⁴ η οποία συνδέεται με την ηλικιακή ωρίμανση του φορέα της.⁴⁰⁵ Ο ανήλικος, ωστόσο, καθώς η διαδικασία της κοινωνικοποίησής του βρίσκεται σε εξέλιξη δε διαθέτει την απαιτούμενη κοινωνική εμπειρία, ώστε να είναι απόλυτα σε θέση να διαμορφώσει ελεύθερα την βούλησή του και την κρίση του σχετικά με το συμφέρον του και για το λόγο αυτό θεσπίζονται ηλικιακοί περιορισμοί ως εγγυήσεις της ελευθερίας της βούλησης⁴⁰⁶ και του συμφέροντός του. Οι εγγυήσεις αυτές, που λαμβάνουν τη μορφή των ηλικιακών περιορισμών, εν τέλει αποτελούν εγγυήσεις για την άσκηση του ίδιου του δικαιώματος, καθώς κατά τον Jellinek η ελεύθερη βούληση

⁴⁰⁰ Πρβλ. *Τ. Βιδάλης*, Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στο: *Δ. Μέλισσας* (επιμ.), Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001.

⁴⁰¹ Πρβλ και *Τ. Βιδάλης*, Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ό.π., 15.

⁴⁰² *Γ. Τασόπουλος*, Το ηθικοπολιτικό θεμέλιο του Συντάγματος, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, 161.

⁴⁰³ Βλ. για παράδειγμα το άρθρο 106 παρ. 2 Σ, όπου ρητά οριοθετείται η ανάπτυξη της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας με την απαγόρευση της ανάπτυξής της σε βάρος της εθνικής οικονομίας. Τόσο σε αυτή όσο και σε άλλες διατάξεις (23 παρ. 2 Σ, 17 παρ. 1Σ) ο συνταγματικός νομοθέτης, όταν το επιθυμεί, προσδιορίζει με σαφήνεια τον εξωγενή σκοπό, με τον οποίο θέλει να συνδέσει το εν λόγω δικαίωμα.

⁴⁰⁴ *Γ. Τασόπουλος*, Το ηθικοπολιτικό θεμέλιο του Συντάγματος, ό.π., 32.

⁴⁰⁵ *Α. Μάνεσης*, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, σε ΝΟΜΟΣ 3. Χαριστήρια στον Ιωάννη Δεληγιάννη, Τ4., εκδ Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1992, 240 και *D. Raphael*, Moral Philosophy, Oxford University Press, New York 1993, 91.

⁴⁰⁶ *Τ. Βιδάλης*, Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ό.π., 17.

άλλά και το συμφέρον συνιστούν στοιχεία του ίδιου του δικαιώματος,⁴⁰⁷ κατά μία έννοια, αποτελούν δηλαδή ένα είδος προστασίας του δικαιώματός του «από τον ίδιο του τον εαυτό».⁴⁰⁸

Η θέσπιση ηλικιακών περιορισμών για την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τους ανήλικους λειτουργεί όχι μόνο ως ασπίδα προστασίας του ίδιου του ανηλίκου, αλλά και των τρίτων που συναλάσσονται με αυτόν.⁴⁰⁹ Συγκεκριμένα, η αυτοπρόσωπη άσκηση κάποιων δικαιωμάτων από τον ανήλικο συχνά μπορεί να επιφέρει μεταβολές στις έννομες σχέσεις τρίτων με πιο χαρακτηριστικό το παράδειγμα της συμμετοχής του στην οικονομική ζωή. Καθώς δε διαθέτει την κοινωνική εμπειρία να ασκήσει το εν λόγω δικαίωμα με πλήρη συναίσθηση των ευθυνών του, οι πράξεις του είναι πιθανό να είναι βλαπτικές για τα συναλασσόμενα με τον ίδιο πρόσωπα. Η θέσπιση των ηλικιακών περιορισμών, λειτουργούν στην περίπτωση αυτή ως δικλείδα ασφαλείας για την συναλλακτική ζωή⁴¹⁰ υπέρ της προστασίας των τρίτων συναλασσομένων.

Έχει υποστηριχθεί στη θεωρία, με δεδομένο πως κατάλληλη ηλικία έναρξης της συμμετοχής του παιδιού στην εκπαιδευτική διαδικασία, σύμφωνα με τα πορίσματα της ψυχολογίας, θεωρείται το έκτο έτος της ηλικίας του, πως ο συνταγματικός νομοθέτης ορίζει, έμμεσα, τους ηλικιακούς περιορισμούς για την άσκηση των δικαιωμάτων από τον ανήλικο: πρώτον, το 15^ο έτος της ηλικίας -κατά το οποίο ολοκληρώνεται η βασική συνταγματικά οριζόμενη εννεαετής εκπαίδευση του παιδιού και άρα ένα σημαντικό μέρος της «θεσμοποιημένης» κοινωνικοποίησής του- ως κρίσιμη ηλικία, κατά την οποία, ο ανήλικος έχει αποκτήσει τις βασικές γνώσεις που του εξασφαλίζουν κάποια σημαντικά εφόδια για την κοινωνική του δραστηριοποίηση και το μερικό τουλάχιστον αυτοκαθορισμό του.⁴¹¹⁴¹² Δεύτερον, ως

⁴⁰⁷ G. Jellinek, System der Subjektiven Offentlichen Rechte, Mohr Siebeck Verlag, Tübingen, 1919, 44.

⁴⁰⁸ Το επιχείρημα αυτό σε επίπεδο κοινού δικαίου χρησιμοποιεί ο Κουτσομπίνας, Σ. Κουτσομπίνας, Η συνταγματική θέση του ανηλίκου, στο: Α. Μπεζέ (επιμ.), Πρόληψη και Αντιμετώπιση της Εγκληματικότητας των Ανηλίκων (επανεκπαίδευση-ένταξη): εισηγήσεις, Αθήνα 14-16 Οκτωβρίου 1998: Prevention et traitement de la delinquance juvenile (reeducation-insertion): rapports, Athenes, 14-16 October 1988, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, 146.

⁴⁰⁹ Σ. Κουτσομπίνας, Η συνταγματική θέση του ανηλίκου, ό.π., 151.

⁴¹⁰ Τ. Βιδάλης, Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στο: Α. Μέλισσας (επιμ.), Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, 19.

⁴¹¹ Τ. Βιδάλης, Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στο: Α. Μέλισσας (επιμ.), Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων, ό.π., 39-40.

άλλά και το συμφέρον συνιστούν στοιχεία του ίδιου του δικαιώματος,⁴⁰⁷ κατά μία έννοια, αποτελούν δηλαδή ένα είδος προστασίας του δικαιώματός του «από τον ίδιο του τον εαυτό».⁴⁰⁸

Η θέσπιση ηλικιακών περιορισμών για την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τους ανήλικους λειτουργεί όχι μόνο ως ασπίδα προστασίας του ίδιου του ανηλίκου, αλλά και των τρίτων που συναλάσσονται με αυτόν.⁴⁰⁹ Συγκεκριμένα, η αυτοπρόσωπη άσκηση κάποιων δικαιωμάτων από τον ανήλικο συχνά μπορεί να επιφέρει μεταβολές στις έννομες σχέσεις τρίτων με πιο χαρακτηριστικό το παράδειγμα της συμμετοχής του στην οικονομική ζωή. Καθώς δε διαθέτει την κοινωνική εμπειρία να ασκήσει το εν λόγω δικαίωμα με πλήρη συναίσθηση των ευθυνών του, οι πράξεις του είναι πιθανό να είναι βλαπτικές για τα συναλασσόμενα με τον ίδιο πρόσωπα. Η θέσπιση των ηλικιακών περιορισμών, λειτουργούν στην περίπτωση αυτή ως δικλείδα ασφαλείας για την συναλλακτική ζωή⁴¹⁰ υπέρ της προστασίας των τρίτων συναλασσομένων.

Έχει υποστηριχθεί στη θεωρία, με δεδομένο πως κατάλληλη ηλικία έναρξης της συμμετοχής του παιδιού στην εκπαιδευτική διαδικασία, σύμφωνα με τα πορίσματα της ψυχολογίας, θεωρείται το έκτο έτος της ηλικίας του, πως ο συνταγματικός νομοθέτης ορίζει, έμμεσα, τους ηλικιακούς περιορισμούς για την άσκηση των δικαιωμάτων από τον ανήλικο: πρώτον, το 15^ο έτος της ηλικίας -κατά το οποίο ολοκληρώνεται η βασική συνταγματικά οριζόμενη εννεαετής εκπαίδευση του παιδιού και άρα ένα σημαντικό μέρος της «θεσμοποιημένης» κοινωνικοποίησής του- ως κρίσιμη ηλικία, κατά την οποία, ο ανήλικος έχει αποκτήσει τις βασικές γνώσεις που του εξασφαλίζουν κάποια σημαντικά εφόδια για την κοινωνική του δραστηριοποίηση και το μερικό τουλάχιστον αυτοκαθορισμό του.⁴¹¹⁴¹² Δεύτερον, ως

⁴⁰⁷ G. Jellinek, System der Subjektiven Offentlichen Rechte, Mohr Siebeck Verlag, Tübingen, 1919, 44.

⁴⁰⁸ Το επιχείρημα αυτό σε επίπεδο κοινού δικαίου χρησιμοποιεί ο Κουτσομπίνας, Σ. Κουτσομπίνας, Η συνταγματική θέση του ανηλίκου, στο: Α. Μπεζέ (επιμ.), Πρόληψη και Αντιμετώπιση της Εγκληματικότητας των Ανηλίκων (επανεκπαίδευση-ένταξη): εισηγήσεις, Αθήνα 14-16 Οκτωβρίου 1998: Prevention et traitement de la delinquance juvenile (reeducation-insertion): rapports, Athenes, 14-16 October 1988, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, 146.

⁴⁰⁹ Σ. Κουτσομπίνας, Η συνταγματική θέση του ανηλίκου, ό.π., 151.

⁴¹⁰ Τ. Βιδάλης, Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στο: Δ. Μέλισσας (επιμ.), Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, 19.

⁴¹¹ Τ. Βιδάλης, Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στο: Δ. Μέλισσας (επιμ.), Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων, ό.π., 39-40.

ηλικιακό όριο συνταγματικά καθοριζόμενο για την πλήρη ικανότητα αυτοκαθορισμού έχει διατυπωθεί η άποψη πως πρέπει να θεωρηθεί το 18^ο έτος της ηλικίας,⁴¹³ λόγω των αναφορών του συνταγματικού νομοθέτη στην τριετή επαγγελματική εκπαίδευση (άρθρο 16 παρ.7 Σ), που συνήθως έπεται της εγκύκλιας όσο και η τριετής εκπαίδευση στο Λύκειο, όπου επιδιώκεται η ολοκλήρωση των σκοπών της εκπαίδευσης.

iii) Το εν δυνάμει συμφέρον του παιδιού contra στα δικαιώματα των γονιών: η θέση της ελληνικής και ξένης νομολογίας.

Ο διαχωρισμός του ιδιωτικού βίου, όχι μόνο από το δημόσιο⁴¹⁴ (κοινωνική και επαγγελματική ζωή), αλλά και τον οικογενειακό, με την έννοια του διαχωρισμού της ατομικής ζωής του κάθε ατόμου μέσα στον ίδιο το χώρο της οικογένειας του,⁴¹⁵ δίνει έναν ιδιάζοντα χαρακτήρα στην προστασία του ιδιωτικού βίου, στην περίπτωση του ανηλίκου, καθώς στο πλαίσιο της οικογένειας ενδέχεται να συγκρούεται με το λειτουργικό δικαίωμα των γονέων στη γονική μέριμνα. Η άσκηση της γονικής μέριμνας, που περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την ανατροφή του παιδιού, την εκπαίδευση, την επίβλεψη, τη μόρφωση και τον προσδιορισμό του τόπου διαμονής αποσκοπεί στην προστασία του ανηλίκου την οποία η έννομη τάξη κρίνει απαραίτητη λόγω του ευάλωτου της παιδικής ηλικίας. Εμπεριέχει δε, αναπόφευκτα, και μια εξουσιαστική διάσταση, καθώς συχνά ταυτίζεται με διάθεσή των γονιών για επιβολή στους ανηλικούς μιας προκαθορισμένης και απολύτως ελεγχόμενης συμπεριφοράς.⁴¹⁶ Συχνά καθίστανται δυσδιάκριτα και σχεδόν ρευστά τα όρια μεταξύ προστασίας και εξουσίας και η ασκούμενη γονική μέριμνα συνιστά αναπόφευκτη επέμβαση στην ιδιωτική ζωή του ανηλίκου (π.χ. έλεγχος στις συναναστροφές του, στον τρόπο συμπεριφοράς του, στη διαμόρφωση της καθημερινότητάς του, των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, του ελεύθερου του χρόνου ή ακόμα και των τηλεφωνικών του

⁴¹² Πράγματι, στην ηλικία αυτή, ο ανήλικος καλείται να αποφασίσει μόνος του για την εξέλιξη της (σπουδές ή επάγγελμα), καθώς πλέον δεν «υποχρεώνεται» σε συγκεκριμένη επιλογή, όπως συμβαίνει σε μικρότερη ηλικία, οπότε «υποχρεώνεται» από το Σύνταγμα σε συνέχιση των χρόνων της φοίτησής του.

⁴¹³ *T. Βιδάλης*, Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στο:

⁴¹⁴ *Δ. Μέλισσας* (επιμ.), Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων, ό.π., 40.
⁴¹⁵ *S. Warren and L. Brandelis*, *The right to Privacy (The implicit made explicit)*, στο:

⁴¹⁶ *F. D. Shoeman* (ed.), *Philosophical Dimensions of Privacy: An anthology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, 75-103.
⁴¹⁵ *Π. Δαγτόγλου*, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα Τόμος Α', Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991, 324 και *S. Warren and L. Brandelis*, *The right to Privacy (The implicit made explicit)*, στο: *F. D. Shoeman* (ed.), *Philosophical Dimensions of Privacy: An anthology*, ό.π., 75-103.

επικοινωνιών), που οδηγεί σε σύγκρουση του λειτουργικού δικαιώματος στη γονική μέριμνα και του συμφέροντος του παιδιού.

Στο άρθρο 1534 ΑΚ προβλέπεται η δυνατότητα του Εισαγγελέα Πρωτοδικών, εφόσον συντρέχει κατεπείγουσα ανάγκη προς αποτροπή κινδύνου ζωής ή υγείας του τέκνου και σε περίπτωση άρνησης των γονέων, να δώσει την απαιτούμενη άδεια, ύστερα από αίτηση του αρμόδιου για τη θεραπεία γιατρού ή του διευθυντή της κλινικής, όπου νοσηλεύεται το τέκνο ή οποιουδήποτε άλλου αρμόδιου υγειονομικού οργάνου. Σε κατεπείγουσες περιπτώσεις, επομένως, το συμφέρον του παιδιού υπερτερεί σε σχέση με το δικαίωμα των γονέων για την άσκηση της γονικής μέριμνας και επιτρέπει μια «επέμβαση» του εισαγγελέα στη σφαίρα της οικογένειας προς διασφάλιση της προστασίας του ανηλίκου. Μια επισκόπηση της ελληνικής νομολογίας οδηγεί στη διαπίστωση πως η επέμβαση στο πλαίσιο της οικογένειας δεν περιορίζεται στην παραπάνω «ακραία» περίπτωση του άρθρου 1534 ΑΚ, αλλά λαμβάνει χώρα και «προληπτικά»: σε μια σειρά αποφάσεων (ενδεικτικά, ΑΠ 2130/2007, ΕφΘεσσαλ 1433/2003, ΑΠ 1424/1998, ΜΠρΠειρ 217/1997, ΑΠ 245/1986),⁴¹⁷ το δικαστήριο επικαλείται την έκθεση του ανηλίκου σε κίνδυνο για τη σωματική του ακεραιότητα ως πρόσθετο λόγο για την αφαίρεση της γονικής μέριμνας από τον γονέα- Μάρτυρα του Ιεχωβά, για το λόγο ακριβώς πως το εν λόγω δόγμα απαγορεύει την μετάγγιση αίματος. Η ανάθεση της επιμέλειας στον γονέα αυτό είναι δυνατόν, όπως κρίνεται με τις αποφάσεις αυτές, να οδηγήσει στην έκθεση του ανηλίκου σε κίνδυνο. Και τούτο γιατί σε περίπτωση που το ανήλικο τέκνο τραυματισθεί ή ασθενήσει και χρειαστεί μετάγγιση αίματος, θα συντρέξει πιθανή άρνηση του γονέα να παράσχει αίμα, ή απόκρυψη του τραυματισμού, ώστε να μην αναγκασθεί να συναινέσει με εισαγγελική εντολή, παραβιάζοντας τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Το δικαστήριο σε άλλες αποφάσεις του τονίζει, βεβαίως, πως κρίνει ανεξαρτήτως των θρησκευτικών πεποιθήσεων των γονιών, αφού «ο δικαστής δεν θα πρέπει να προβαίνει διακρίσεις με βάση τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των γονιών...». Επικουρικώς, ωστόσο, λαμβάνεται υπ' όψιν η πιθανότητα να παραβιασθεί το δικαίωμα του παιδιού στη ζωή και την υγεία και αξιολογούνται οι σχετικές πεποιθήσεις ως παράγοντες κρίσεως περί καταλληλότητας του γονέα για την άσκηση της επιμέλειας.

⁴¹⁶ Βλ. και τις σχετικές παρατηρήσεις του Μάνεση, στο *Α. Μάνεσης*, Η συνταγματική προστασία της ανήλικης νεότητας, ό.π., 221-222.

⁴¹⁷ Βλ. και ΑΠ 1424/1998, ΜΠρΠειρ, 217/1997.

Οι εν λόγω αποφάσεις αφήνουν να διαφανεί μια άλλη όψη του συμφέροντος του παιδιού, όπως γίνεται αντιληπτό στην ελληνική νομολογία: του *εν δυνάμει* συμφέροντος του παιδιού, το οποίο προστατεύεται λόγω της επικινδυνότητας που επιφυλάσσει για το παιδί η ανάθεση επιμέλειας σε γονέα που έχει ασπασθεί, π.χ το δόγμα των μαρτύρων του Ιεχωβά. Στην περίπτωση αυτή, συντρέχει σύγκρουση του συμφέροντος του παιδιού όχι μόνο με το δικαίωμα των γονιών στη γονική μέριμνα (περίπτωση προβλεπόμενη από το 1511 ΑΚ), αλλά και με το δικαίωμά τους στη θρησκευτική ελευθερία, καθώς αξιολογούνται οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, παρά τη σχετική απαγόρευση στο άρθρο 1511 ΑΚ, που ορίζει πως το δικαστήριο θα πρέπει να μην κάνει διακρίσεις λόγω της θρησκείας των γονέων. Ήδη από το 1979, πριν δηλαδή την αναμόρφωση του οικογενειακού δικαίου και πολύ πριν την υπογραφή της ΔΣΔΠ, κρίθηκε ως αδικαιολόγητη και καταχρηστική από την νομολογία η άρνηση του πατέρα να επιτρέψει να υποβληθεί η ανήλικη κόρη του σε ενδεδειγμένη και απόλυτα αναγκαία χειρουργική επέμβαση για λόγους θρησκευτικούς και για το λόγο αυτό χορηγήθηκε η σχετική άδεια κατόπιν αιτήσεων του Εισαγγελέα Πρωτοδικών. (ΜΠρ Θεσσαλ. 3087/1979).

Η θέση της ελληνικής νομολογίας συνάδει απόλυτα με τις αποφάσεις του ΕΔΑΔ, αλλά και ομοιάζει με του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Νότιας Αφρικής σε παρεμφερούς φύσεως υποθέσεις: Αρχικά, με παρόμοιας υφής «σύγκρουση» δικαιωμάτων βρέθηκε αντιμέτωπο το τελευταίο. Το υπό εξέταση ζήτημα ήταν, κατά πόσο η απαγόρευση της σωματικής τιμωρίας στη σχετική νομοθετική πράξη για τη σχολική εκπαίδευση (School Act) περιόρισε, αντίθετα από τις επιταγές του Συντάγματος, το δικαίωμα των γονιών, που έδωσαν τη συγκατάθεσή στους δασκάλους για την επιβολή της σωματικής τιμωρίας στο παιδί τους, λόγω των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων.

Για τους γονείς αυτούς, η επιβολή σωματικής τιμωρίας θεωρείται απαραίτητη για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών ως συστατικό στοιχείο του χριστιανικού ήθους. Στη σχετική απόφαση, αναγνωρίστηκε το δικαίωμά των παιδιών στην αξιοπρέπεια και στην προστασία τους από κάθε μορφής βίας ως υπέρτερο σε σχέση με το δικαίωμα των γονιών να ασκούν τη γονική μέριμνα, κατά τρόπο που, λόγω των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, είναι βλαπτικό για τα παιδιά. Στο κρίσιμο ερώτημα εάν η νομοθετική απαγόρευση της σωματικής τιμωρίας στα 196 χριστιανικά ανεξάρτητα σχολεία της χώρας παραβιάζει το δικαίωμα των γονιών να ανατρέφουν

τα παιδιά τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, το δικαστήριο αποφάσισε ότι οι γονείς δεν έχουν δικαίωμα επιλογής ανάμεσα στην υπακοή στο νόμο και τη συνείδησή τους, αλλά υποχρεούνται να μην εξουσιοδοτούν τους δασκάλους για την επιβολή σωματικής τιμωρίας στα παιδιά στο πλαίσιο της εκπλήρωσης των «βιβλικών» τους καθηκόντων.⁴¹⁸

Παρομοίως, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σε περίπτωση προσφυγής μητέρας μάρτυρα του Ιεχωβά, που της αφαιρέθηκε η επιμέλεια των ανήλικων τέκνων της, μετά από συνεκτίμηση, μεταξύ άλλων, και των θρησκευτικών της πεποιθήσεων (*Ismailova v. Russia*, (Application no. 3761/2002)), έκρινε πως δεν συντρέχει παραβίαση των άρθρων 8 (προστασία του ιδιωτικού βίου) και 14 της ΕΣΔΑ (απαγόρευση των διακρίσεων). Σύμφωνα με την εν λόγω απόφαση, το ΕΔΔΑ έκρινε πως το εθνικό δικαστήριο αποφάσισε ορθώς, σύμφωνα με το συμφέρον του παιδιού⁴¹⁹ και χωρίς να παραβιάζει την αρχή της μη διάκρισης, καθώς δεν βασίστηκε στο γεγονός πως η μητέρα ήταν μάρτυρας του Ιεχωβά, αλλά πως οι θρησκευτικές πρακτικές, στις οποίες ενέπλεξε τα παιδιά, θα είχαν αρνητική επιρροή στην ανατροφή τους. Η μειοψηφία όμως έκρινε, πως, αν και δεν έγινε ευθέως μνεία εναντίον του δόγματος των Μαρτύρων του Ιεχωβά στην απόφαση του εθνικού δικαστηρίου, ωστόσο, ο τρόπος που αναλύεται η επίδραση των θρησκευτικών πεποιθήσεων στην ανατροφή των παιδιών αφήνει να διαφανεί ότι η απόφαση μάλλον θα ήταν διαφορετική, εάν δεν είχε υπεισέλθει το ζήτημα των συγκεκριμένων θρησκευτικών πεποιθήσεων της μητέρας.⁴²⁰

⁴¹⁸ “Christian Education South Africa v Minister of Education”, CCT 4/00, 18 August 2000. «Παιδοκεντρικό» χαρακτήρα έχουν και οι αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Νότιας Αφρικής “S v Williams“, CCT 20/94, 9 June 1995, όπου κρίνεται πως η σωματική τιμωρία του παιδιού παραβιάζει το δικαίωμά του στην αξιοπρέπεια, αλλά και “Minister for Welfare and Population Development v Fitzpatrick and others”, CCT 48/07, 31 May 2000, όπου αναγνωρίζεται ως αντισυνταγματική σχετική διάταξη της εθνικής νομοθεσίας του “Child Care Act 1983”, η οποία απαγορεύει την υιοθεσία παιδιού, που έχει γεννηθεί στην Νότια Αφρική από γονείς μη Νοτιοαφρικανούς. Το Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε αντισυνταγματική τη διάταξη ως αντιβαίνουσα στο 28 παρ 2 του Συντάγματος, που προβλέπει πως η ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού θα πρέπει να αποτελεί την ύψιστη προτεραιότητα, επιβεβαιώνοντας την άποψη του *Capa High Court*, που είχε κρίνει άκυρη τη σχετική διάταξη του 1983, www.joasa.org.za/articles/caselist.pdf.

⁴¹⁹ Στο ρωσικό δίκαιο προβλέπεται πως η άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένης και της θρησκευτικής ελευθερίας, δεν πρέπει να αντιτίθεται στα δικαιώματα και στις ελευθερίες των άλλων ή να έρχεται σε σύγκρουση με το συμφέρον του παιδιού (17 παρ.3 Σ και 65 παρ.1 ΑΚ.)

⁴²⁰ “Case of Ismailova v. Russia”, (Application no. 3761/2002), Judgement, Strasbourg, 29 November 2007, Final 02.06/2008, vlex.com/vid/ismailova-v-russia-26768465.

Ενδιαφέρον ζήτημα που κινείται στον ίδιο άξονα προβληματισμού, αλλά δεν έχει απασχολήσει την ελληνική και ξένη νομολογία, αποτελεί η περίπτωση του ανηλίκου, που, λόγω των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, αρνείται ο ίδιος την μετάγγιση αίματος, λόγω ανωριμότητας ή του φόβου της αποκοπής, αν έχει ασπαστεί το δόγμα του μάρτυρα του Ιεχωβά ή της αμάθειας του. Σε μια τέτοια περίπτωση δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις για την εφαρμογή του άρθρου 1534 ΑΚ, ώστε να δοθεί συναίνεση από τον εισαγγελέα, αφού τα πραγματικά περιστατικά δεν επιτρέπουν την υπαγωγή στον εν λόγω νομικό κανόνα. Κατά τη γνώμη μας, **το συμφέρον του παιδιού**, θα μπορούσε να αποτελέσει το νομικό έρεισμα για τη διενέργεια της χειρουργικής επέμβασης ή για τη μετάγγιση αίματος, εφόσον είναι πρόσφορες για τον επιδιωκόμενο ειδικότερο θεραπευτικό σκοπό και ενεργούνται *lege artis*, κατά τους γενικότερους δηλαδή κανόνες της ιατρικής επιστήμης. Δηλαδή, σε μια στάθμιση συμφερόντων, της σωτηρίας του παιδιού, αφενός, και του δικαιώματος αυτοδιάθεσης του, αφετέρου, θα πρέπει να προταχθεί η σωτηρία του παιδιού, καθώς η εγκατάλειψη του παιδιού λόγω μιας παράλογης ή ανώριμης άρνησης αντίκειται, αναμφίβολα, στην αξιολογιστική τάξη πραγμάτων.⁴²¹

Συμπερασματικά, οι αποφάσεις των ελληνικών δικαστηρίων, όπως προεκτέθηκαν, όπου νομιμοποιούν τόσο «κατασταλτικά» όσο και «προληπτικά» την επέμβαση εντός του πλαισίου της οικογένειας, σε περίπτωση πραγματικής ή δυνητικής καταστρατήγησης του συμφέροντος του παιδιού, βρίσκονται σε απόλυτη συμφωνία με την αξιολογική ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού, ιδίως δε του άρθρου 3 παρ.2. της ΔΣΔΠ. Σύμφωνα με το πνεύμα που διέπει τη ΔΣΔΠ, ιδίως δε το άρθρο 3 παρ.2 αυτής, το Κράτος φέρεται ως υπερασπιστής των δικαιωμάτων του παιδιού, καθώς η Σύμβαση δεν απευθύνεται στα Κράτη-Μέλη υπό το πρίσμα του κλασικού δημοσίου διεθνούς δικαίου, αλλά καθιστά το ίδιο το κράτος υπεύθυνο για τη ευημερία των παιδιών. Ήδη, δηλαδή, τα Κράτη απεκδύονται του παραδοσιακού ρόλου του «υψηλού επόπτη» και υπέχουν υποχρέωση ουσιαστικής παρέμβασης προς το συμφέρον του παιδιού, ακόμη και αν αυτό συνεπάγεται σύγκρουση με τους νόμιμα υπεύθυνους για τα παιδιά εκπροσώπους. Ο Έλληνας δικαστής πράγματι αναλαμβάνει το ρόλο του υπερασπιστή του συμφέροντος του παιδιού, ως αυτόνομου και ανεξάρτητου υποκειμένου δικαιωμάτων, και μάλιστα, σε αποφάσεις που έχουν ληφθεί ήδη πολύ πριν ακόμη από την υπογραφή της ΔΣΔΠ.

⁴²¹

Βλ. σχετικά και τη Γνωμοδότηση του Εισαγγελέα Εφετών Θεσσαλ. 2692/2001.

2δ. *Η σχέση της ελληνικής νομολογίας με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του παιδιού.*

Από την επισκόπηση της ελληνικής νομολογίας από το 1992, ημερομηνία κύρωσης της ΔΣΔΠ στη χώρα μας, και έπειτα, διαπιστώνεται πως η έννοια του συμφέροντος του τέκνου αξιοποιείται μόνο σε υποθέσεις οικογενειακού δικαίου, κυρίως σε σχέση με την ανάθεση γονικής μέριμνας, την επικοινωνία του τέκνου με τους απώτερους ανιόντες την υιοθεσία κτλ. Ο Έλληνας δικαστής αξιοποιεί την εν λόγω ρήτρα ως κριτήριο για την ανάθεση της γονικής μέριμνας, χωρίς να διστάζει να συνδέσει την έννοια με τον αυτοκαθορισμό του παιδιού ή να αντιταχθεί ακόμη και στη βούληση των γονέων, δηλαδή επεμβαίνει ρυθμιστικά σε όσες περιπτώσεις κρίνει πως το συμφέρον του παιδιού καταστρατηγείται. Η υπαγωγή όμως γίνεται, ωστόσο, πάντοτε σε νομικό κανόνα του ιδιωτικού δικαίου, συγκεκριμένα του οικογενειακού δικαίου. Αντίθετα, ο δικαστής είναι επιφυλακτικός ως προς την αξιοποίηση της ρήτρας του συμφέροντος του άρθρου 3 της ΔΣΔΠ, η οποία, μετά την κύρωση της αποτελεί μέσω του άρθρου 28 του Συντάγματος, εσωτερικό δίκαιο. Άμεση μνεία στο άρθρο 3 της ΔΣΔΠ γίνεται μόνο σε μία μόνο απόφαση του Αρείου Πάγου, την 896/2007, όπου σε συνδυαστική εφαρμογή με το άρθρο 1520 ΑΚ σχετικά με την προσωπική επικοινωνία του τέκνου, γίνεται επίκληση του άρθρου 3 παρ 1 ως λόγου αποκλεισμού της προσωπικής επικοινωνίας του γονιού με το ανήλικο τέκνο του.

Εκτός των αποφάσεων σχετικά με τη γονική μέριμνα του παιδιού, η ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού του άρθρου 3 ΔΣΔΠ αξιοποιείται μόνο στην απόφαση ΣτΕ 1636/2002, όπου το άρθρο 3 παρ.1 της ΔΣΔΠ (και το άρθρο 4) αποτελεί ερμηνευτικό οδηγό για μια «παιδοκεντρική» ερμηνεία της παραγράφου 3 του άρθρου 4 του Π.Δ.359/1997. Στην εν λόγω απόφαση κρίθηκε ότι η απαγόρευση εξόδου από τη Χώρα αλλοδαπού κατόχου κάρτας παραμονής περιορισμένης διάρκειας και των μελών της οικογένειάς του, για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των δύο μηνών ετησίως, επί ποινή ανακλήσεως της κάρτας ή διαγραφής από αυτή (και συνεπώς, αδυναμίας επανεισόδου), δεν καταλαμβάνει τα ανήλικα τέκνα του αλλοδαπού, τα οποία έχουν καταχωρηθεί στην κάρτα ως προστατευόμενα μέλη της οικογένειάς του.⁴²²

⁴²²

Οι αναφορές της ελληνικής νομολογίας, εν γένει, στα άρθρα της ΔΣΔΠ είναι πολύ περιορισμένες: εκτός από τις προαναφερθείσες αποφάσεις, σχετική μνεία γίνεται μόνο στην Εφ Αθ 5760/2001, στο άρθρο 17 της Σύμβασης, στην ΣτΕ183/2001 ΣτΕ, στο άρθρο 28 της ΔΣΔΠ,

Τέλος, η τρίτη και τελευταία αναφορά στη ελληνική νομολογία της ρήτηρας του συμφέροντος του παιδιού συναντάται στην απόφαση 408/2006 του ΜπρΚατερίνης. Στην εν λόγω απόφαση, διατυπώνεται η άποψη ότι η παράγραφος 2 του άρθρου 1 του Ν.3305/2005 για την εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, σχετικά με την εφαρμογή των παραπάνω μεθόδων, η οποία θα πρέπει, σύμφωνα με το σχετικό νομικό πλαίσιο να λαμβάνει κυρίως υπ' όψιν το συμφέρον του τέκνου, το οποίο θα γεννηθεί, *αποτελεί εκδήλωση της θεμελιώδους αρχής περί προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού, την οποία κατοχυρώνει το άρθρο 3 της ΔΣΔΠ.*

Αντίθετα, σε όλες τις άλλες, «παιδοκεντρικού» χαρακτήρα αποφάσεις των ελληνικών δικαστηρίων δεν γίνεται καν αναφορά, πολλώ δε μάλλον επίκληση, στο άρθρο 3 της ΔΣΔΠ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας νομολογιακής αναφοράς, που κινείται προς την κατεύθυνση της προστασίας του συμφέροντος του παιδιού και ενισχύει την κανονιστική αποτελεσματικότητα του κοινωνικού δικαιώματος στη μητρότητα και εμμέσως και στην παιδική ηλικία, αποτελεί η απόφαση-σταθμός 321/2003 του ΣτΕ σχετικά με την άδεια ανατροφής τέκνου δικαστικού λειτουργού. Η απόφαση αυτή, με αφετηρία το άρθρο 44 παρ.2 του Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων και Κατάστασης Δικαστικών Λειτουργών, ο οποίος παρέχει άδεια πριν και μετά τον τοκετό, στη δικαστική λειτουργό που κυοφορεί, κατά τις διατάξεις που ισχύουν κάθε φορά για τους πολιτικούς και διοικητικούς υπαλλήλους, ερμηνεύοντας σύμφωνα με το άρθρο 21 του Συντάγματος για την προστασία της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας την παραπομπή στον ισχύοντα Υπαλληλικό Κώδικα διεύρυνε το δικαίωμα άδειας για δικαστικές λειτουργούς, αναγνωρίζοντας υπερ τους το δικαίωμα εννιάμηνης άδειας μητρότητας το οποίο ο Υπαλληλικός Κώδικας αναγνωρίζει ρητά στις γυναίκες δημοσίων υπαλλήλους. (επεκτατική εφαρμογή αρχής ισότητας)

Όπως διαφαίνεται από την εν λόγω απόφαση η παραπεμπτική νομοθετική ρήτρα ερμηνεύθηκε με βάση τη συνταγματική αρχή της προστασίας της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας, ώστε να διασφαλισθεί η μεγαλύτερη δυνατή -και σύμφωνη με το συμφέρον του τέκνου- προστασία για τις μητέρες δικαστικές λειτουργούς, δηλαδή το δικαίωμα εννιάμηνης άδειας για φροντίδα και ανατροφή του τέκνου, πέρα από την τρίμηνη άδεια κύησης και λοχείας πριν και μετά τον τοκετό, η οποία ήδη

έμμεση μόνο αναφορά στο άρθρο 3 της ΔΣΔΠ γίνεται στην ΜΠρΚατερ 408/2006, και, τέλος, στην 926/2007 Επιτροπή (Συνήγορος του Καταναλωτή) γίνεται παραπομπή στα άρθρα 17, 19,

προβλεπόμενα. Ο εφαρμοστής του δικαίου, χωρίς να προβαίνει σε σύγκριση λειτουργιών θεσπίζοντας ένα νέο κοινωνικό δικαίωμα, και δεδομένου ότι δεν υπάρχουν ειδικές προβλέψεις για την ανατροφή των τέκνων των δικαστικών λειτουργών,⁴²³ εναρμονίζει την ισχύουσα νομοθεσία με την ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού και ερμηνεύοντας τη βούληση του κοινού νομοθέτη με βάση αυτές, προσδίδει σαφήνεια στην οικεία νομοθετική πρόβλεψη ενισχύοντας το πεδίο προστασίας της. Προτιμά όμως να θεμελιώσει την επιλογή του βασικά μέσω της αναγνώρισης στο άρθρο 21 Σ μιας μορφής «ήπιας» ή εξαρτημένης κανονιστικότητας, ενεργοποιώντας τη συνταγματική επιταγή προς την κατεύθυνση διεύρυνσης του πεδίου εφαρμογής της, παρά να επικαλεσθεί το άρθρο 3 της ΔΣΔΠ.⁴²⁴

Παρομοίως, σε μια σειρά αποφάσεων, όπου κηρύχθηκαν αντισυνταγματικές διατάξεις της κοινής νομοθεσίας που αντιβαίνουν στο συμφέρον του παιδιού. Παραδείγματα αποτελούν το άρθρο 39 του Ν.2459/1997 με το οποίο ετέθη ως προϋπόθεση για τη χορήγηση επιδόματος σε πολύτεκνη μητέρα ανώτατο όριο οικογενειακού εισοδήματος⁴²⁵ ή η διάταξη της παρ.6 του άρθρου 63 του Ν.1892/1990, κατά το μέρος που δεν προβλέπεται ότι σε περίπτωση θανάτου της δικαιούχου της ισόβιας σύνταξης μητέρας, τη σύνταξη δύναται να λάβει ο επιζών σύζυγος, ο οποίος είχε μετά το θάνατο ευθύνη διατροφής των τέκνων,⁴²⁶ αλλά ο Ν.1844/1990, όπου κρίθηκε πως δεν επεκτείνεται το χορηγούμενο στους εργαζομένους στο δημόσιο τομέα οικογενειακό επίδομα στη διαζευγμένη ή άγαμη

27 και 36 της ΔΣΔΠ.

⁴²³ Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στην απόφαση αυτή, δεν υπάρχουν τέτοιες ειδικές ρυθμίσεις «όπως έχει θεσπίσει για τις περισσότερες κατηγορίες δημοσίων υπαλλήλων, σε εκπλήρωση της υποχρέωσης που απορρέει τόσο από το άρθρο 21Σ όσο και από την αρχή του κοινοτικού δικαίου περί συμφιλώσεως της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής...». Αναγνωρίζεται, δηλαδή, η ήπια κανονιστικότητα του άρθρου 21Σ με τη νομική μορφή της εντολής προς το νομοθέτη για εξειδίκευση, με κατάλληλα μέτρα, της κοινωνική προστασίας των παιδιών και των μητέρων τους.

⁴²⁴ Βλ και τις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας 1706/2004, 2167/2004, 385/2004, 1129/2005, 420/2005, 675/2005, 1/2006, 1550/2006, 2/2006. Στις τρεις τελευταίες αναγνωρίζεται το δικαίωμα της εννεάμηνης άδειας ανατροφής τέκνου μετ' αποδοχών και στον πατέρα δικαστικό λειτουργό, που μπορεί να ζητήσει να του χορηγηθεί, προκειμένου να ασχοληθεί με την ανατροφή του τέκνου του. Βλ. επίσης και τις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας 1709/2004 και 2344/2004, όπου αναπτύσσεται παρόμοιας φύσης προβληματισμός για τις άδειες μητρότητας αφορώσες τις μητέρες μέλη του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους. Τέλος, βλ και την 3974/2004, όπου αναφέρεται ότι η, σύμφωνα με το Σύνταγμα, χορήγηση εννεάμηνης άδειας ανατροφής τέκνου στις μητέρες διοικητικές υπαλλήλους του Δημοσίου και των ΝΠΔΔ έχει εφαρμογή και στις μητέρες ιατρούς θεραπεύτριες του ΙΚΑ, για την ανατροφή των τέκνων τους.

⁴²⁵ ΣτΕ 2676/2005, ΔΠρΡοδ 58/2003.

⁴²⁶ ΣτΕ 4164/2005. Βλ. Μεταξύ άλλων και ΣτΕ 2409/1998, ΣτΕ 910/1994, ΣτΕ 2/2005, ΣτΕ 443/2006 κ.α.

μητέρα, αλλά μόνο στους ευρισκομένους σε κατάσταση χηρείας,⁴²⁷ δε γίνεται αναφορά στη ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού.

Εν κατακλείδι, παρατηρείται ότι σήμερα, δεκαέξι χρόνια μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ η ρήτρα του συμφέροντος της ΔΣΔΠ αξιοποιείται ελάχιστα, (μόνο σε τρεις αποφάσεις μέχρι σήμερα), και αντιμετωπίζεται μάλλον ως ερμηνευτικός οδηγός ή κατευθυντήρια αρχή προς την εφαρμογή της ελληνικής, κατα βάση, νομοθεσίας. Καθίσταται σαφές πως δεν έχει επιτευχθεί η εν τοις πράγμασι ένταξη της ΔΣΔΠ στην ελληνική δικαιοδοτική πραγματικότητα, παρά την κύρωσή της με το Ν.2101/1002, όπως αποδεικνύεται και από τις ίδιες τις αποφάσεις των ανεξάρτητων αρχών, που ακολουθεί η παρουσίαση και ανάλυσή τους.

3. Η καταστρατήγηση του συμφέροντος του παιδιού υπό το πρίσμα των αποφάσεων των ανεξάρτητων αρχών.

3α. *Η παραβίαση του συμφέροντος του παιδιού από τα ΜΜΕ: η θέση του ΕΣΡ*

Σαφής καταστρατήγηση του συμφέροντος του παιδιού και μορφή παραβίασης του δικαιώματος του στην ιδιωτική ζωή αποτελεί η εισβολή του τύπου στο χώρο του απορρήτου του ανηλίκου, κυρίως μέσω της δημοσιοποίησης των προσωπικών δεδομένων του από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης ή της αδιάκριτης προβολής λεπτομερειών της ζωής παιδιών θυμάτων ή, φερόμενων ως δραστών παραβατικών ή εγκληματικών πράξεων. Το σχετικό ζήτημα τέθηκε κυρίως κατά τον εικοστό αιώνα, καθώς μέχρι το τελευταίο τέταρτό του η έννοια του ιδιωτικού βίου αφορούσε κυρίως στην έννοια του οικιακού ασύλου (“my home is my castle”).⁴²⁸ Η διασφάλιση, εξάλλου, του ιδιωτικού και οικογενειακού βίου ως δικαιώματος και όχι ως έννομου αγαθού (άρθρο 9 Σ), όπως στα προγενέστερα Συντάγματα,⁴²⁹ αποτελεί καινοτομία του συνταγματικού νομοθέτη του 1975⁴³⁰ και παρέχει τις εγγυήσεις για την προστασία της, σύμφωνα με τις επικρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις, «σφαίρας του

⁴²⁷ ΔΠρ Σερ 269/1995. Ειδικότερα, στην απόφαση γίνεται λόγος για «κοινωνικό κεκτημένο», με την έννοια, πως, εφόσον έχει παρασχεθεί οποιαδήποτε μορφής προστασία από το Κράτος σε ευρείες κατηγορίες οικογενειών, απορρέει υποχρέωση του να εντάξει στην αυτή προστασία και τις υπόλοιπες κατηγορίες οικογενειών.

⁴²⁸ Κ. Μαυριάς, Το συνταγματικό δικαίωμα ιδιωτικού βίου, Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1982, 166.

⁴²⁹ Σύνταγμα 1844, Σύνταγμα 1864, Σύνταγμα 1925, Σύνταγμα 1927, Σύνταγμα 1952.

⁴³⁰ Αντίθετα Κ. Μαυριάς, Το συνταγματικό δικαίωμα ιδιωτικού βίου, Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1982, 156-157.

απορρήτου του ατόμου»,⁴³¹ ώστε να ασκεί απερίσπαστο από παρεμβάσεις τρίτων τις δραστηριότητές του.

Η εναρμόνιση και συμμόρφωση της ελληνικής νομοθεσίας με τις διατάξεις της Οδηγίας 2007/65/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την παροχή τηλεοπτικών υπηρεσιών,⁴³² πραγματοποιήθηκε με τη θέση σε ισχύ του Π.Δ.100/2000. Στο εν λόγω Προεδρικό Διάταγμα προβλέπεται η απαγόρευση της παρουσίασης ανηλίκων μέσω της προβολής της εικόνας, ονόματος ή με άλλο τρόπο που καθιστά σαφή την ταυτότητά τους ή μέσω συμμετοχής ανηλίκων -μαρτύρων ή θυμάτων- εγκληματικών ενεργειών ή δυστυχημάτων, καθώς και των ανηλίκων, που βρίσκονται σε δύσκολη κατάσταση, σε ειδησεογραφικές και άλλες ενημερωτικές εκπομπές των τηλεοπτικών σταθμών. Εξαίρεση τίθεται σε ειδικές περιπτώσεις, όταν δηλαδή δεν προκαλείται πόνος στον ανήλικο και κατόπιν παροχής της γραπτής άδειας από τον ασκούντα τη γονική μέριμνα ή επιμέλεια του ανηλίκου. Παράλληλα, απαγορεύεται ρητά η παρουσίαση ανηλίκου δράστη εγκληματικών ενεργειών ή υπαιτίου δυστυχήματος. Στο Π.Δ.77/2003, τον Κώδικα Δεοντολογίας ειδησεογραφικών και άλλων δημοσιογραφικών και πολιτικών εκπομπών, που καταρτίστηκε μονομερώς από το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης, υπάρχει ειδική αναφορά στην παιδική ηλικία στο άρθρο 10, με τον τίτλο «Προστασία ανηλίκων». Επαναλαμβάνονται οι παραπάνω απαγορεύσεις ως προς την προστασία των ανηλίκων μαρτύρων ή θυμάτων εγκληματικών ενεργειών, ενώ, παράλληλα, προβλέπεται η απαγόρευση λήψης συνέντευξης σε ανήλικο κάτω των 14 ετών.

Στην πραγματικότητα και κατά παράβαση της εν λόγω διάταξης λαμβάνει επανειλημμένως χώρα δημόσια έκθεση των προσωπικών δεδομένων των ανηλίκων θυτών ή θυμάτων, με τη χρήση της εικόνας τους, της φωνής, στοιχείων των ίδιων ή μελών της οικογένειάς τους, αλλά και τη δημόσια διείσδυση στην ιδιωτική ζωή τους.

⁴³¹ Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ό.π., 235.

⁴³² Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στην Οδηγία 89/552/EOK του Συμβουλίου «Για το συντονισμό ορισμένων νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με την άσκηση τηλεοπτικών δραστηριοτήτων», όπως τροποποιήθηκε πρόσφατα με την Οδηγία 2007/65/EK, προβλέπεται στο άρθρο 22 πως τα Κράτη-Μέλη οφείλουν να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα, ώστε οι εκπομπές των ραδιοτηλεοπτικών οργανισμών, που υπόκεινται στη δικαιοδοσία τους, να μην περιλαμβάνουν προγράμματα, τα οποία ενδέχεται να βλάψουν σοβαρά τη σωματική, πνευματική και ηθική ανάπτυξη των ανηλίκων, ειδικότερα, προγράμματα που περιέχουν πορνογραφικές σκηνές ή σκηνές άσκοπης βίας. Στην ίδια Οδηγία προβλέπεται πως πρέπει να διασφαλίζεται, με επιλογή κατάλληλης ώρας εκπομπής ή με άλλα τεχνικής φύσεως μέτρα, ότι στην περιοχή μετάδοσης οι ανήλικοι δεν βλέπουν ή δεν ακούν βλαπτικού περιεχομένου εκπομπές, καθώς και ότι τα Κράτη-Μέλη μεριμνούν, ώστε να μην

Παρά το σχετικό νομοθετικό οπλοστάσιο, που συνιστά ο Ν.2328/1995 («Για το νομικό καθεστώς της ιδιωτικής τηλεόρασης και της τοπικής ραδιοφωνίας και τη ρύθμιση θεμάτων της ραδιοτηλεοπτικής αγοράς και άλλες διατάξεις»), όπου γίνεται ειδική μνεία στην προστασία της παιδικής ηλικίας και στο σεβασμό του οικογενειακού και του ιδιωτικού βίου του προσώπου, που εμφανίζεται στην οθόνη⁴³³ καθώς και ο Ν.1730/1987 («για την ελληνική ραδιοφωνία και την τηλεόραση»), που απαγορεύεται ρητά την αναφορά ονομάτων ή τη μετάδοση εικόνων ανηλίκων εγκληματιών ή ανηλίκων- θυμάτων εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας και εγκλημάτων οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής,⁴³⁴ στην πράξη, πολύ συχνά παρατηρείται πως τα ΜΜΕ δεν λαμβάνουν καθόλου υπ' όψιν τους το συμφέρον του ανηλίκου.⁴³⁵

Είναι ενδεικτικό, πως στο σύνολο των 53 αποφάσεων που έχει εκδώσει το ΕΣΡ με θέματα παραβίασης της προστασίας των ανηλίκων την τελευταία διετία (περίοδος έρευνας από 04/01/2006 μέχρι 25/11/2008), οι δεκαεννέα αποφάσεις αφορούν αμιγώς ζητήματα της παραβίασης της ιδιωτικής του ζωής και προβολής στοιχείων που καθιστούν σαφή την ταυτότητα του ανηλίκου. Το ΕΣΡ αντιμετωπίζει, κυρίως, περιπτώσεις παραβίασης των εν λόγω δικαιωμάτων του ανηλίκου όχι μέσω σαφούς αναφοράς των στοιχείων του παιδιού ή προβολής της εικόνας του ή του ονόματός του, αλλά, με έμμεσους τρόπους, όπως η αναφορά καταστάσεων ή ιδιοτήτων, που συμβάλουν στην αποκάλυψη της ταυτότητας του ανηλίκου.

Το ΕΣΡ, ωστόσο, σε μια προσπάθεια διασφάλισης του συμφέροντος του παιδιού, δεν περιορίζεται σε μια στενή ερμηνεία του νόμου, αλλά μεγιστοποιεί την παρεχόμενη προστασία, διαλαμβάνοντας ως αξιόποινη κάθε συμπεριφορά των ΜΜΕ, που έστω και έμμεσα, παραβιάζει τα συνταγματικά δικαιώματα του ανηλίκου. Για

περιλαμβάνεται στις εν λόγω εκπομπές καμία παρότρυνση σε μίσος λόγω διαφορών φυλής, φύλου, θρησκείας και ιθαγένειας.

⁴³³ Βλ. Σχετικά και την απόφαση ΜΠρ Α04701/2002.

⁴³⁴ Βλ. σχετικά και τον Κώδικα Δεοντολογίας της ΕΣΗΕΑ.

⁴³⁵ Βλ. χαρακτηριστικά την Ετήσια Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη του 2004 (Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού) σχετικά με την προστασία του παιδιού από τα ΜΜΕ, όπου αναφέρονται δυο χαρακτηριστικές υποθέσεις τέτοιων προσβολών: η δημοσιοποίηση στοιχείων ανηλίκου θύματος ενδοοικογενειακής σεξουαλικής κακοποίησης σε δημοσίευμα Μακεδονικού Πρακτορείου Ειδήσεων και η δημοσιοποίηση στοιχείων ανηλίκου, φερόμενου ως θύματος ασέλγειας από μέλη του προσωπικού του ιδρύματος, όπου τον φιλοξενούσαν, σε τηλεοπτική εκπομπή. Η νομοθετική κατοχύρωση της προστασίας της ιδιωτικής ζωής του ανηλίκου δε θέτει ζήτημα στάθμισης του δικαιώματος αυτού με το δικαίωμα του κοινού στην ενημέρωση, καθώς η προβολή στοιχείων που υποδηλώνουν την ταυτότητα του ανηλίκου θύτη θύματος ή μάρτυρα η προβαλλεί δυσανάλογη επιβάρυνση στον ψυχισμό του ανηλίκου. Βλ και Δελτίου Τύπου του Συνηγόρου του Πολίτη, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, 04.02.2005, www.synigoros.gr.

παράδειγμα, στην υπόθεση της καταγγελίας βιασμού ανήλικης 16χρονης στην Αμάρυνθο της Εύβοιας επιβλήθηκε πρόστιμο επανειλημμένως σε κεντρικά δελτία ειδήσεων (απόφαση 497/2006: Κεντρικό Δελτίο Ειδήσεων, 31.10.2006, απόφαση 499/2006: Κεντρικό Δελτίο Ειδήσεων, 31.10.2006, απόφαση 498/2006: Κεντρικό Δελτίο Ειδήσεων 31.10.2006 απόφαση 500/2006: Κεντρικό Δελτίο Ειδήσεων, εκπομπή «Αποδείξεις», 31.10.2006), επειδή κρίθηκε πως η αναφορά στην ηλικία της, στον τόπο κατοικίας της, στην εθνική της καταγωγή, στις διακρίσεις της στο σχολείο και στον τόπο εργασίας της προσδιορίζουν επακριβώς και αποκαλύπτουν την ταυτότητα της μαθήτριας. Σε παρόμοια περίπτωση βιασμού ανήλικης στην Αμάρυνθο από τον πατέρα, της κρίθηκε πως, από την εμφάνιση της μητέρας των θυμάτων βιασμού, αλλά και μίας εκ των φερομένων ως θυμάτων, αν και καλύπτονται με αδιάφανη μεμβράνη τα πρόσωπά τους, προέκυπτε η ταυτότητα του ενός εκ των τριών φερόμενων θυμάτων, λόγω της αναφοράς του τόπου κατοικίας και των φωνών, που ακούγονται με σαφήνεια. (απόφαση 338/2006: εκπομπή «Καλημέρα Ελλάδα», 05.5.2006, απόφαση 366/2006: Κεντρικό Δελτίο Ειδήσεων, 06.5.2006, απόφαση 338/2006: σύσταση για αναμετάδοση).⁴³⁶

Παρομοίως, ως παραβίαση του συμφέροντος του ανηλίκου κρίθηκε, στη γνωστή υπόθεση του Άλεξ στη Βέρροια, η επανειλημμένη παρουσίαση των ανηλίκων φερομένων ως δραστών εγκλήματος ή υπαιτίων δυστυχήματος, των εμπλεκομένων δηλαδή σε εγκληματική ενέργεια εις βάρος του Άλεξ. Το ΕΣΡ έκρινε πως, αν και τα πρόσωπά τους ήταν γνωστά στο Πανελλήνιο, ωστόσο, «η δια της τηλεοράσεως παρουσίαση με αυτήν την ιδιότητα είναι απολύτως απαγορευμένη» (απόφαση 434/2006: Δελτίο Ειδήσεων, 04.6.2006). Ο προσδιορισμός της ταυτότητας των εν λόγω ανηλίκων και η προσβολή του ιδιωτικού τους βίου⁴³⁷ έλαβε χώρα με διάφορες μορφές, κατά τρόπο, ώστε να είναι κατ' επίφαση νομότυπη – καθώς

⁴³⁶ Παρομοίως, βλ. την απόφαση 418/2008: εκπομπή «ΜΠΟΡΩ», 11.04.2008, όπου επιβάλλεται πρόστιμο, γιατί λαμβάνει χώρα παρουσίαση ανηλίκων που βρίσκονται σε δύσκολη κατάσταση και οδηγεί σε αποκάλυψη στοιχείων με εικόνες από την κατοικία της οικογένειας, αλλά και φωτογραφίες των ανηλίκων κοριτσιών. Οι εικόνες προβάλλονται με «μωσαϊκό», ωστόσο, φνόπει άλλων στοιχείων, δηλαδή του τόπου κατοικίας, καθώς και άλλων περιστατικών, έχει προσδιοριστεί η ταυτότητα των ανηλίκων και έχει γίνει γνωστή αυτή για τους κατοίκους του νησιού, που κατοικούν τα παιδιά.

⁴³⁷ Για ακόμη μία περίπτωση προσβολής του δικαιώματος του ανηλίκου στον ιδιωτικό βίο με παράνομη επέμβαση στην ζωή ιδιωτική ζωή βλ. την απόφαση 203/2006: εκπομπή «Πρωϊνές Σελίδες», 09.12.2005 και Κεντρικό Δελτίο Ειδήσεων, 09.12.2005. Σε περίπτωση διένεξης συζύγων, τελούντων εν διαστάσει και αντιδικία για επιμέλεια των παιδιών τους, έλαβε χώρα, με επιμέλεια του συζύγου, μαγνητοσκόπηση της ζωής της συζύγου και ανηλίκων τέκνων, εν

αποφεύχθηκε η παρουσίαση εικόνας ή του πλήρους ονόματός τους), στην ουσία όμως αποκάλυπτε ποιοι ήταν οι ανήλικοι. Για παράδειγμα, ενώ ήταν καλυμμένα τα πρόσωπα των ανηλίκων με προστατευτική ψηφίδα, δεν υπήρχε καμία πρόληψη ως προς την λήψη μέτρων, που θα καθιστούσαν δύσκολα αναγνωρίσιμες τις φωνές τους, (απόφαση 310/2006: Δελτίο Ειδήσεων 04.6.2006), ή συνέτρεξε περίπτωση λήψης συνέντευξης με εμφανή μόνο την πλάτη των ανηλίκων, αλλά με αναφορά των μικρών ονομάτων και της φωνής των δύο ανηλίκων φερόμενων ως εμπλεκομένων στο παραπάνω έγκλημα (απόφαση 313/2006: Δελτίο Ειδήσεων, 4.6.2006) ή προβολή όχι μόνο του προφίλ, αλλά και της φωνής τους. (απόφαση 311/2006: Δελτίο Ειδήσεων, 04.6.2006).

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον παρουσιάζει η απόφαση 503/2008 του ΕΣΡ, σε σχέση με εκπομπές από τηλεοπτικό σταθμό, όπου φιλοξενούσε ανήλικη παθούσα βιασμού, η οποία εκουσίως όμως, μετά από τη συναίνεσή της δηλαδή, εμφανίστηκε στην τηλεόραση. Παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζεται το δικαίωμά της ανήλικης για την εμφάνιση της στην τηλεόραση, στο πλαίσιο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, επιβλήθηκε τελικά πρόστιμο στον τηλεοπτικό σταθμό, καθώς κρίθηκε πως η συναίνεση δεν αίρει τον παράνομο χαρακτήρα της προσβολής. Τούτο γιατί παρουσιάστηκαν λεπτομέρειες κατά τρόπο που επέφεραν βαριά προσβολή στην αξιοπρέπειά της ίδιας και των ανηλίκων αδερφών της. Το ΕΣΡ λειτούργησε δηλαδή προστατευτικά ακόμα και στην περίπτωση της εκούσιας συμμετοχής του ανηλίκου στην εν λόγω εκπομπή, αναγνωρίζοντας εμμέσως πως η παιδική ηλικία χρήζει ειδικής και αυξημένης προστασίας και διασφαλίζοντας την προστασία της, κατά τις επιταγές του άρθρου 3 της ΔΣΔΠ.

Σε πολλές από τις παραπάνω αποφάσεις η ανεξάρτητη αρχή προβαίνει στην ουσία σε μία στάθμιση δικαιωμάτων, καθώς η δημόσια συζήτηση, η προβολή των στοιχείων των ανηλίκων στις εν λόγω εκπομπές και η αποκάλυψη της ταυτότητας των ανηλίκων θυμάτων ή των φερόμενων ως δραστών εγκληματικών ενεργειών μπορεί να θεωρηθεί πως εν μέρει συνδέεται με την άσκηση του δικαιώματος του κοινού για ενημέρωση, που απορρέει από την παθητική όψη του δικαιώματος του άρθρου 14 του Συντάγματος. Ορθώς το ΕΣΡ έκρινε, ωστόσο, πως οι εκτεταμένες αναφορές των καταθέσεων των ανηλίκων στα δελτία ειδήσεων, κατά τη διάρκεια της

αγνοία τους, η οποία προβλήθηκε, κατόπιν, στην εκπομπή, παρά το γεγονός πως ήταν βέβαιη η διαπίστωση και δημοσιοποίηση της ταυτότητάς των παιδιών.

ποινικής προδικασίας, οι επαναλήψεις και οι δραματοποιήσεις, αλλά και η προβολή εικόνων, δηλώσεων και καταθέσεων δεν αποβλέπουν στην ενημέρωση του κοινού, αλλά στην αύξηση της τηλεθέασης, αφού θα αρκούσε, για την ενημέρωση του κοινού, η αναφορά της ασκηθείσης ποινικής δίωξης από τον αρμόδιο εισαγγελέα Πλημμελειοδικών ή η μεταφορά των σχετικών ανακοινώσεων της ελληνικής αστυνομίας. Συνεπώς, ο προσδιορισμός της ταυτότητας των ανηλίκων, καθώς και η αυτοπρόσωπη παρουσία τους ή η λήψη συνεντεύξεων συνιστά παραβίαση του συμφέροντος του παιδιού και του συνταγματικού δικαιώματος στον ιδιωτικό βίο, χωρίς να υφίσταται παράλληλα παραβίαση του δικαιώματος του κοινού στην ενημέρωση.⁴³⁸

Ο τρόπος χειρισμού των υποθέσεων από το ΕΣΡ προωθεί, τουλάχιστον θεωρητικά τη διασφάλιση του συμφέροντος του παιδιού, δηλαδή η ανεξάρτητη αρχή φαίνεται να κινείται στο πλαίσιο των επιταγών της ΔΣΔΠ, αλλά και του άρθρου 21 Σ, καθώς επιδιώκεται η πλήρης προστασία της παιδικής ηλικίας. Όμως το πλήθος των παραβιάσεων, που λαμβάνουν χώρα σε καθημερινή βάση, (παρουσιάσεις προσωπικών δεδομένων των ανήλικων θυτών ή θυμάτων, όπως χρήση της εικόνας τους, της φωνής, στοιχείων των ίδιων ή μελών της οικογένειάς τους, αλλά και δημόσια διείσδυση στην ιδιωτική ζωή των ανηλίκων), αλλά και η επανάληψη αποσπασμάτων από εκπομπές, για τις οποίες έχει ήδη επιβληθεί πρόστιμο σε άλλες εκπομπές του ίδιου ραδιοτηλεοπτικού σταθμού, οδηγεί στο συμπέρασμα πως η παρεχόμενη προστασία εν τοις πράγμασι είναι ανεπαρκής, καθώς η επιβολή των προβλεπόμενων προστίμων ή οι συστάσεις, δεν φαίνεται να λειτουργεί αποτρεπτικά και αποτελεσματικά.

Προς την κατεύθυνση της αποτελεσματικής προστασίας των ανηλίκων, προτείνεται η κατάρτιση ενός Κώδικα Δεοντολογίας, ο οποίος θα απευθύνεται αποκλειστικά στους ανήλικους και δεν θα αποτελέσει αποτέλεσμα μονομερούς κατάρτισης από το ΕΣΡ, όπως ο ισχύων κώδικας Ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών.

⁴³⁸ Βλ. ενδεικτικά την απόφαση 388/2006: εκπομπή «Καλημέρα Ελλάδα», 05.05.2006, όπου αναφέρεται πως είναι περιττή εμφάνιση της ανηλικού κόρης του φερόμενου ως ενεργήσαντος ασελγείς πράξεις πατέρα και ο προσδιορισμός της ταυτότητας, που προκύπτει από την οικογενειακή της κατάσταση και τον τόπο κατοικίας της, γιατί «το κοινό είχε ενημερωθεί με ανακοίνωση της ελληνικής αστυνομίας» ...και δε συντρέχει « κανένας λόγος για την εμφάνιση της ανηλικού στην τηλεόραση και τη συζήτηση με τον τηλεπαρουσιαστή, αφού η εμφάνισή της δεν ήταν αναγκαία για την ενημέρωση του κοινού». Παρομοίως στην απόφαση 110/2006 (Κεντρικό Δελτίο Ειδήσεων, 06.12.2005), κρίθηκε πως η σχετικά με την απαγωγή ανηλικού

Αντίθετα, ο Κώδικας Δεοντολογίας Ανηλίκων θα πρέπει να προκύπτει από τη συρρύθμιση δια της συνεργασίας των Ανεξάρτητων αρχών, του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης, της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων και των ιδίων των Ραδιοτηλεοπτικών Σταθμών, με τη συμμετοχή, φυσικά, ειδικών επιστημόνων στο ζήτημα της ψυχοσύνθεσης των ανηλίκων. Η συμμετοχή των ιδίων των ενδιαφερομένων ενισχύει την εμπιστοσύνη τους τόσο για το περιεχόμενό του όσο και για τις κυρώσεις που ενδεχομένως θα επιβάλλονται, συνεπώς διευκολύνει την αποτελεσματική εφαρμογή του. Αποφασιστικής σημασίας για τη διασφάλιση του συμφέροντος του παιδιού κρίνεται και η θεσμοθέτηση επιπρόσθετων υπηρεσιών αυτοδέσμευσης και αυτοελέγχου των ΜΜΕ ως προς την προστασία των δικαιωμάτων των ανηλίκων, η καθιέρωση κινήτρων για την παραγωγή ποιοτικών εκπομπών και προγραμμάτων που απευθύνονται σε ανήλικους, η διοργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για παιδιά και γονείς και η ανάπτυξη εκστρατειών ενημέρωσης, σχετικά με τις προβλέψεις της νομοθεσίας και τους κινδύνους από τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων του παιδιού από τα ΜΜΕ.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι κανόνες του παρόντος κώδικα ισχύουν για ειδησεογραφικές, δημοσιογραφικές και πολιτικές εκπομπές στη δημόσια και ιδιωτική ραδιοφωνία και τηλεόραση. Αντίθετα, παρά το αίτημα που έχει διατυπωθεί κατά καιρούς και από το ίδιο το ΕΣΡ, υφίσταται νομοθετικό κενό, καθώς απουσιάζει ένας Κώδικας Ψυχαγωγικών Εκπομπών, με αποτέλεσμα την ανυπαρξία νομικού πλαισίου, το οποίο που θα διασφαλίζει την προστασία της ιδιωτικής ζωής και της ψυχικής υγείας των ανηλίκων που συμμετέχουν στα εν λόγω προγράμματα, αλλά και των ανήλικων θεατών αυτών. Η ανάγκη για την κατάρτιση του εν λόγω Κώδικα εντείνεται, αν ληφθεί υπ' όψιν πως η μη εξειδίκευση των κριτηρίων κατάταξης των τηλεοπτικών εκπομπών οδηγεί συχνά στην πρακτική επιλογής της σήμανσης με βάση την ώρα μετάδοσης του τηλεοπτικού προγράμματος και όχι το αντίστροφο. Το ίδιο το ΣτΕ έκρινε με την απόφαση του 2631/2006 ότι ο έλεγχος του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης, σε σχέση με τη σήμανση και την κατάταξη των τηλεοπτικών εκπομπών, εξαντλείται μόνο στο περιεχόμενο των μεταδιδόμενων εκπομπών και μόνο στο μέτρο που το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης κρίνει και αιτιολογεί ειδικά πως μια εκπομπή μπορεί να βλάψει τους ανήλικους. Για το λόγο αυτό, συχνά, το ΕΣΡ

προβολή πλάνων αρχείου απαγωγής ανηλίκου δεν ήταν επίκαιρο γεγονός, ούτε αναγκαίο για την ενημέρωση του κοινού.

περιοριάζεται σε επιβολή κυρώσεων με τη μορφή σύστασης για μετάθεση της ώρας μετάδοσης και, δευτερευόντως, με τη μορφή προστίμων λόγω μη συμμόρφωσης. Συνεπώς, αποτελεί πραγματικό γεγονός η προβολή ακατάλληλων για τους ανηλίκους εκπομπών, χωρίς να συνοδεύεται από τη σχετική ένδειξη, που με δεδομένη την αυξημένη διεισδυτικότητα του τηλεοπτικού μέσου επηρεάζει αρνητικά την αδιαμόρφωτη προσωπικότητα του ανηλίκου.

3β. *Οι αποφάσεις της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα: οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων των παιδιών.*

Από συστηματικής άποψης, το δικαίωμα του ιδιωτικού βίου του άρθρου 9 Σ συνδέεται με τη διασφάλιση στο νέο (μετά την αναθεώρηση της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων της 6^{ης} Απριλίου του 2001) 9^Α του Συντάγματος δικαίωμα στην πληροφορική αυτοδιάθεση (πληροφοριακός αυτοκαθορισμός), στη γνώση, δηλαδή, του υποκειμένου σχετικά με τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση των προσωπικών του δεδομένων, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα. Η αναγωγή της προστασίας των προσωπικών δεδομένων σε συνταγματικό αυτοσκοπό⁴³⁹ και η αυτονόμησή του από συναφή δικαιώματα⁴⁴⁰ προέκυψε από την ανάγκη προστασίας του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή που απειλείται από την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του⁴⁴¹ στο πλαίσιο των νέων δυνατοτήτων ταχύτατης μεταφοράς πληροφοριών παγκοσμίως μέσω του διαδικτύου.

Ήδη, το προϋπάρχον της αναθεώρησης σύστημα νομικής προστασίας των προσωπικών δεδομένων, (Ν.2472/1997) της ίδρυσης της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα εναρμόνισε το εσωτερικό δίκαιο με την Οδηγία 95/46/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου προς τα Κράτη-Μέλη «για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών».⁴⁴²

⁴³⁹ Β. Σωτηρόπουλος, Η συνταγματική προστασία των προσωπικών δεδομένων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, 96.

⁴⁴⁰ Β. Σωτηρόπουλος, Η συνταγματική προστασία των προσωπικών δεδομένων, ό.π., 9.

⁴⁴¹ Α. Γέροντας, Η προστασία του Πολίτη από την ηλεκτρονική επεξεργασία προσωπικών δεδομένων: μια συμβολή στην ερμηνεία του Ν.2472/1997 «προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα», Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, 55.

⁴⁴² Ι. Ιγγλεζάκης, Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα: η επεξεργασία ειδικών κατηγοριών προσωπικών δεδομένων και οι συνέπειές της, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, 41.

Όρισε δε ως προϋπόθεση για την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων⁴⁴³ την ειδική, εν πλήρει επίγνωση,⁴⁴⁴ ελεύθερη⁴⁴⁵ και ρητή δήλωση βουλήσεως του ατόμου, μετά τη σχετική ενημέρωσή του για το σκοπό της επεξεργασίας και τις κατηγορίες των αποδεκτών.⁴⁴⁶ Μόνο σε περίπτωση που συντρέχει νομική ή φυσική αδυναμία για την παροχή της επιτρέπεται η επεξεργασία από τον υπεύθυνο, χωρίς τη συγκατάθεση του υποκειμένου, εφόσον είναι αναγκαία για τη διαφύλαξη ζωτικού του συμφέροντος (άρθρο 5 παρ.2γ). Ως περίπτωση νομικής αδυναμίας ως προς τον ανήλικο αναφέρεται η ανικανότητα για δικαιοπραξία (παροχή συγκατάθεσης),⁴⁴⁷ η οποία «αίρεται», εφόσον είναι δυνατή η παροχή της συγκατάθεσης μέσω του ασκούντος τη γονική μέριμνα ή την επιτροπεία.⁴⁴⁸ Ωστόσο, η παροχή της τελευταίας μέσω των εκπροσώπων του ανηλίκου θίγει τον πυρήνα του δικαιώματος του στον πληροφοριακό αυτοκαθορισμό, το οποίο, συνδεδεμένο άρρηκτα με τον πυρήνα της προσωπικότητάς του, ασκείται μόνο αυτοπροσώπως από τον ανήλικο και δεν είναι δεκτικό αντιπροσώπευσης. Ομοίως η συγκατάθεση, ως λόγος που νομιμοποιεί την επεξεργασία των δεδομένων του, εντάσσεται στο σκληρό πυρήνα του σχετικού δικαιώματος⁴⁴⁹ και πρέπει να δίνεται από τον ίδιο τον ανήλικο, όταν συντρέχει η απαιτούμενη ηλικιακή ωρίμανσή του, και όχι από τους νόμιμους εκπροσώπους του, διότι, σε αντίθετη περίπτωση, διακυβεύεται η ίδια η αυτοκαθοριστική διάσταση του άρθρου 3 της ΔΣΔΠ

Η ίδια η Αρχή κινείται προς αυτήν την κατεύθυνση, όπως διαφαίνεται από τις αποφάσεις της, δηλαδή θεωρεί ότι, μόνο σε περιπτώσεις που διακυβεύεται ζωτικό συμφέρον του ανηλίκου (σχετιζόμενο με τη ζωή, την υγεία ή τα οικονομικά έννομα αγαθά του συνδεδεμένα με την επιβίωσή του)⁴⁵⁰ και εφόσον δεν είναι δυνατό να καταλήξει σε αυτόβουλη απόφαση ο ίδιος, ύστερα από στάθμιση συμφερόντων, η συγκατάθεσή του μπορεί να αντικατασταθεί από την αντίστοιχη των νόμιμων

⁴⁴³ Προσωπικά δεδομένα είναι κάθε πληροφορία που αναφέρεται στο υποκείμενο των δεδομένων, στο φυσικό πρόσωπο δηλαδή στο οποίο αναφέρονται και το προσδιορίζουν ατομικά. Πρβλ. το άρθρο 2 του Ν. 2472/1997 αλλά και Π. Αραμέντος, Β. Σωτηρόπουλος, Προσωπικά δεδομένα, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005, 21 επ.

⁴⁴⁴ Ως συγκατάθεση του υποκειμένου στο άρθρο 2 του Ν.2472/1997 ορίζεται «κάθε ελεύθερη, ρητή και ειδική δήλωση βουλήσεως, που εκφράζεται με τρόπο σαφή και εν πλήρει επιγνώσει, και με την οποία, το υποκείμενο των δεδομένων, αφού προηγουμένως ενημερωθεί, δέχεται να αποτελέσουν αντικείμενο επεξεργασίας τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν.

⁴⁴⁵ Β. Σωτηρόπουλος, Η συνταγματική προστασία των προσωπικών δεδομένων, ό.π., 121.

⁴⁴⁶ Βλ. άρθρο 2ια, 5 και 11 του Ν.2472/1997.

⁴⁴⁷ Ι. Γγγλεζάκης, Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, ό.π., 225.

⁴⁴⁸ Π. Αραμέντος, Β. Σωτηρόπουλος, Προσωπικά δεδομένα: Ερμηνεία Ν.2472/1997, ό.π., 168.

⁴⁴⁹ Β. Σωτηρόπουλος, Η συνταγματική προστασία των προσωπικών δεδομένων, ό.π., 166-167.

εκπροσώπων του,⁴⁵¹ χωρίς αυτό να συνιστά παραβίαση του δικαιώματός τους στην ιδιωτική ζωή. Σε διαφορετική περίπτωση, με κριτήριο τη διασφάλιση του συμφέροντος του ανηλίκου, οι αποφάσεις προσανατολίζονται στην αναγνώριση του δικαιώματος του ανηλίκου στον αυτοκαθορισμό του. Παράλληλα, οι αποφάσεις της Αρχής αποσκοπούν στην παροχή της μεγαλύτερης δυνατής προστασίας προς τον ανήλικο, προβαίνοντας σε σταθμίσεις ή εξισορρόπηση αντικρουόμενων συμφερόντων, όταν προκύπτουν στο πλαίσιο της εξεταζόμενης υπόθεσης, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην προστασία του παιδιού.

Για παράδειγμα, κρίθηκε από την Αρχή ως προσωπικό δεδομένο το γεγονός της υιοθεσίας του ανηλίκου, που η ανακοίνωση σε τρίτους, χωρίς τη συναίνεση του υιοθετηθέντος, απαγορεύεται, εκτός αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 5 παρ.2 του Ν.2472/1997. Ειδικότερα, στην απόφαση 52/2002 την αρχή απασχόλησε η περίπτωση της αναφοράς στα πιστοποιητικά οικογενειακής κατάστασης που εκδίδουν οι Δήμοι για μεταδημότευση και στα πιστοποιητικά ελληνικής ιθαγένειας του γεγονότος της υιοθεσίας ανηλίκου, εμμέσως ή αμέσως. Νομικές βάσεις περί της απόφαση μη αναγραφής αποτέλεσαν η συνδυαστική εφαρμογή των διατάξεων 2447/1996 (άρθρο 8) για τη μυστικότητα της υιοθεσίας, του άρθρου 20 παρ.2 και 4 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης περί Υιοθεσίας ανηλίκων, που καθιερώνει τον απόρρητο χαρακτήρα της υιοθεσίας, τα άρθρα 2 και 4 του Ν.2472/1997, σύμφωνα με το οποίο η υιοθεσία αποτελεί προσωπικό δεδομένο, που η ανακοίνωση προϋποθέτει τη *συγκατάθεση του ανήλικου τέκνου*, αλλά και το άρθρο 1584 ΑΚ, που εξομοιώνει το θετό τέκνο με το τέκνο γεννημένο σε γάμο. Ακόμη και η αναφορά της νομοθετικής διάταξης στα εν λόγω πιστοποιητικά, από την οποία προκύπτει εμμέσως το γεγονός της υιοθεσίας, και όχι η άμεση αναγραφή του γεγονότος της υιοθεσίας, σύμφωνα με την απόφαση της αρχής, συνιστά αντίθεση στις διατάξεις του Ν.2472/1997. Σε περίπτωση που συντρέχει αναγκαιότητα για αναγραφή της υιοθεσίας ως λόγου κτήσης της ελληνική ιθαγένειας, αν το επιβάλλει σχετική νομοθετική επιταγή, κατά την Αρχή, επιβάλλεται σε κάθε περίπτωση να διασφαλίζεται πλήρως το απόρρητο της υιοθεσίας.

⁴⁵⁰ Π. Αρμαμέντος, Β. Σωτηρόπουλος, Προσωπικά δεδομένα, ό.π., 168.

⁴⁵¹ Βλ. Σχετικά και την απόφαση 58/2002 της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα σχετικά με τη νομιμότητα καταχώρησης στοιχείων εξαφανισθέντων ανηλίκων στο διαδίκτυο, σύμφωνα με την οποία η κρίση για το ποιο είναι το ζωτικό συμφέρον του υποκειμένου πρέπει να διατυπώνεται από τον ασκούντα τη γονική μέριμνα ή την επιτροπεία του παιδιού.

Περίπτωση, όπου επιβάλλεται νομοθετικά η αναγραφή της υιοθεσίας ως λόγου κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας, αποτελεί η περίπτωση των οικείων βιβλίων των δημοτολογίων, που είναι αναγκαία η αναγραφή, αφού προβλέπεται στον Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας. Στην απόφαση 143/2001 της Αρχής, έγινε δεκτό πως σε μια τέτοια περίπτωση η αναγραφή είναι επιτρεπτή σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ.2 περιπτ α και δ, η αναγραφή όμως στα πιστοποιητικά οικογενειακής κατάστασης και ελληνικής ιθαγένειας δεν εμπίπτει στην εξαίρεση του άρθρου 5 του Ν.2472/1997, οπότε είναι αντίθετη στην νομοθετικά κατοχυρωμένη αρχή της μυστικότητας της υιοθεσίας. Για το λόγο αυτό η αρχή αποφάσισε, μετά από προσφυγή για έκδοση πιστοποιητικού γέννησης για μεταδημότευση, που ανέφερε τον τρόπο κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας, πως η ενημέρωση του Δήμου, στον οποίο μεταδημοτεύει το θετό τέκνο, για την υιοθεσία ως τρόπου κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας, θα πρέπει να γίνει υπηρεσιακώς με απόρρητη αλληλογραφία μεταξύ των δύο Δήμων. Οι νομικές βάσεις για την αιτιολόγηση της εν λόγω απόφασης ήταν όμοιες με εκείνες της προαναφερθείσας απόφασης 52/2002.

Προς την κατεύθυνση της κατοχύρωσης του συμφέροντος του παιδιού κινείται η απόφαση της Αρχής σχετικά με την αναγραφή και καταχώριση σε αρχείο, δηλαδή στο απολυτήριο, ενός ευαίσθητου προσωπικού δεδομένου, δηλαδή του θρησκευάτος, που συνιστά επιπροσθέτως αντίθεση στις βασικές αρχές που διέπουν την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Σύμφωνα με σχετική απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (77Α/2002) η αναγραφή προσβάλλει την αρχή της αναγκαιότητας της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (Ν.2472/1997), αφού για να τυγχάνουν νόμιμης επεξεργασίας τα δεδομένα, θα πρέπει να είναι συναφή, πρόσφορα και όχι περισσότερα από όσα απαιτούνται κάθε φορά για το σκοπό που επιδιώκεται.⁴⁵² Για τη βεβαίωση της επιτυχούς περάτωσης των σπουδών από το μαθητή του κάθε κύκλου, κρίθηκε ορθώς πως αρκεί η αναγραφή της επίδοσής του και της διαγωγής του, ενώ η αναγραφή του θρησκευάτος, συνιστά περιττό στοιχείο.⁴⁵³

⁴⁵² Βλ. άρθρο 1β' Ν.2472/1997.

⁴⁵³ Βλ. και την απόφαση 87/2002 της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, όπου κρίθηκε πως στα έντυπα αίτησης-υπεύθυνης δήλωσης των υποψηφίων των στρατιωτικών σχολών δεν θα πρέπει να περιέχουν την ένδειξη «Θρήσκευμα», καθώς «η εκ των προτέρων και ανεξάρτητα από συγκεκριμένες εκδηλώσεις καταχώριση θρησκευάτος δεν εξυπηρετεί το σκοπό του τηρούμενου αρχείου». Βλ. επίσης και το πόρισμα του Συνηγόρου του Πολίτη 11478.02.2.1 σχετικά με την αναγραφή του θρησκευάτος στα έντυπα στρατολογίας.

Τέλος, στην απόφαση 35/2001 η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα θεώρησε πως συνιστά προσβολή προσωπικών δεδομένων η βία και χωρίς της θέληση μαθήτριας αφαίρεση τετραδίου και η ανάγνωση του περιεχομένου του από το σύλλογο των καθηγητών, (παράνομη επεξεργασία και καταχώριση τετραδίου), παρά το γεγονός πως η μαθήτρια αντάλλαξε κατά την ώρα της διδασκαλίας το εν λόγω τετράδιο. Είναι χαρακτηριστικό πως η Αρχή προβαίνει στην εν λόγω απόφαση διαλαμβάνοντας πως η προσβολή της προσωπικότητας του μαθητή στην κρίσιμη ηλικία της εφηβείας είναι ασυγκρίτως βαρύτερη από το όφελος που θα επιφέρει η πειθαρχική ποινή στην ίδια, αλλά και στη μαθητική κοινότητα.

Από τις παραπάνω αποφάσεις διαπιστώνεται πως η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα κινείται προς την κατεύθυνση της παροχής της μεγαλύτερης δυνατής προστασίας προς τον ανήλικο, λαμβάνοντας υπ' όψιν την ιδιαιτερότητα της παιδικής ηλικίας, όπως επιβάλλει η ΔΣΔΠ, ενώ σε όλες τις περιπτώσεις στάθμισης μεταξύ συγκρουόμενων έννομων αγαθών, προτάσσει την προστασία του συμφέροντος του παιδιού, επεμβαίνοντας ακόμα και σε χώρους του σκληρού πυρήνα της κρατικής εξουσίας, όπως για παράδειγμα το σχολείο. Αξιοσημείωτο είναι δε πως η αρχή αναγνωρίζει σε όλες σχεδόν τις αποφάσεις της την ικανότητα του ανηλίκου για την ειδική, εν πλήρει επίγνωση, ελεύθερη και ρητή δήλωση βουλήσεως του ανηλίκου για το σκοπό της επεξεργασίας, όπως ακριβώς στους ενήλικες, προωθώντας την αυτοκαθοριστική διάσταση του δικαιώματός του στον πληροφοριακό αυτοκαθορισμό.

4. Η εφαρμογή της αρχής της μη διάκρισης (άρθρο 2 ΔΣΔΠ) στο χώρο των συνταγματικών δικαιωμάτων του ανηλίκου.

Η θεμελιώδης αρχή της μη διάκρισης (άρθρο 2 ΔΣΔΠ), σε αντίθεση με το σουηδικό, για παράδειγμα, Σύνταγμα, στο οποίο απαγορεύεται οποιαδήποτε διάκριση εναντίον των παιδιών, δεν κατοχυρώνεται στο ελληνικό συνταγματικό κείμενο. Αντιθέτως, διασφαλίζεται απλώς αδιάκριτη προστασία των παιδιών εκτός γάμου σε σχέση με τα «νόμιμα» παιδιά (συνδυαστική εφαρμογή των άρθρων 21 παρ.1 και της γενικής αρχής της ισότητας, άρθρο 4 Σ). Ο περιορισμός, όμως του κύκλου των φορέων του δικαιώματος της ισότητας του άρθρου 4 παρ.1, το οποίο ισχύει μόνο για Έλληνες, αποκλείει, για παράδειγμα, τους ανηλίκους αλλοδαπούς από την άσκηση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στο ελληνικό συνταγματικό κείμενο.

Δεδομένου πως στις Παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού του έτους 2002 προς τη χώρα μας είχαν εντοπισθεί παραβιάσεις της αρχής της μη διάκρισης του άρθρου 2 της ΔΣΔΠ, ιδίως σε βάρος των των παιδιών με ειδικές ανάγκες, των παιδιών που ανήκουν σε μειονότητες και των αλλοδαπών παιδιών, κατά κύριο λόγο στο πλαίσιο της άσκησης του δικαιώματος στη θρησκευτική ελευθερία, του δικαιώματος στην εκπαίδευση, αλλά και των πολιτικών δικαιωμάτων του ανηλίκου, επιχειρείται η διερεύνηση της θέσης της αρχής στα εν λόγω πεδία, μετά τις παρατηρήσεις της Επιτροπής. Με τον τρόπο αυτό θα διαφανεί, μεταξύ άλλων, κατά πόσο η ΔΣΔΠ αξιοποιείται ως ερμηνευτικός οδηγός του Συντάγματος για τη διεύρυνση της παρεχόμενης προστασίας, πέρα από τον προβλεπόμενο κύκλο του άρθρου 4 του Συντάγματος.

4α. *Οι διακρίσεις στην άσκηση του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας: η θέση της νομολογίας και των ανεξάρτητων αρχών.*

Το ατομικό δικαίωμα στη θρησκευτική ελευθερία, κατεξοχήν συνδεδεμένο με την προστασία της προσωπικής ελευθερίας,⁴⁵⁴ όπως κατοχυρώνεται συνταγματικά στο μη αναθεωρήσιμο (110 παρ.1 Σ) άρθρο 13 Σ, διασφαλίζεται στο συνταγματικό κείμενο με τη μορφή της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης (άρθρο 13 παρ.1) και της ελευθερίας της λατρείας (13 παρ.2). Εκφάνσεις του αποτελούν η ελευθερία του φορέα του για επιλογή, διατήρηση ή αλλαγή ή εγκατάλειψη μιας θρησκείας, η ελευθερία του «πληροφορείσθαι» και «εκπαιδευέσθαι» σχετικά με τη θρησκεία, αλλά και η άρνηση του φορέα του δικαιώματος να πληροφορηθεί ή να εκπαιδευθεί,⁴⁵⁵ η ελευθερία για την εξωτερίκευση των θρησκευτικών, άθρησκων ή αθεϊστικών αντιλήψεων (θετική έκφανση του δικαιώματος) όσο και η ελευθερία αποσιώπησής τους (αρνητική έκφανση δικαιώματος)⁴⁵⁶

Το δικαίωμα του ανηλίκου στη θρησκευτική ελευθερία, που ως φορέας της δικαιούται να απολαύει της συνταγματικής προστασίας του άρθρου 13 τόσο στη θετική όσο και στην αρνητική έκφασή της, παραβιάζεται συχνά σε επίπεδο κοινής νομοθεσίας, στο πλαίσιο κυρίως της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Για παράδειγμα, η θεσμοποιημένη υποχρεωτική καταχώρηση του θρησκευόμενου στους απολυτήριους

⁴⁵⁴ Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ό.π., 247.

⁴⁵⁵ Π. Δ. Λαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα Τόμος Α', Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991, 369-370.

⁴⁵⁶ Κ. Hesse, Grundzuege des Verfassungsrechts der BRD, Heidelberg 18/1991, 123.

τίτλους, τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση,⁴⁵⁷ ή, έστω, και η εναλλακτική δυνατότητά του μαθητή να δηλώσει πως δεν επιθυμεί την αναγραφή του αντιβαίνει στην αρνητική έκφραση δικαιώματός στην ελευθερία της συνείδησης και της θρησκείας.⁴⁵⁸ (13 παρ.1Σ, εδάφ. α').⁴⁵⁹ Το τελευταίο έκρινε ορθά η Αρχή Προστασίας δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα⁴⁶⁰ πως συνιστά, παράλληλα, σαφή παραβίαση της αρχής της μη διάκρισης του άρθρου 2 της ΔΣΔΠ.

Η εν λόγω αναγραφή αντίκειται στη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της θρησκευτικής ισότητας, αφού η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν πρέπει να εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του καθενός (13Σ, εδάφ β').⁴⁶¹ Το Συμβούλιο της Επικρατείας, στην περίφημη απόφασή του 2281/2001, σχετικά με την αναγραφή του θρησκευόμενου σε δημόσια μητρώα και έγγραφα, των οποίων η συμπλήρωση είναι υποχρεωτική για τους πολίτες, έκρινε πως η τελευταία αντίκειται στο Σύνταγμα, καθώς «παρέχει έδαφος ενδεχόμενων διακρίσεων, δυσμενών ή ευμενών, και ενέχει συνεπώς τον κίνδυνο προσβολής της θρησκευτικής ισότητας».⁴⁶² Εξάλλου, η αναγραφή του θρησκευόμενου σε ένα δημόσιο έγγραφο με βάση τις δεδομένες κοινωνικές συνθήκες στην Ελλάδα, όπου παρατηρείται θρησκευτική ομοιογένεια της πληθυσμιακής σύνθεσης, εκθέτει ακόμη περισσότερο τις θρησκευτικές μειονότητες στον κίνδυνο τέτοιου είδους δυσμενών αθέμιτων διακρίσεων σε βάρος τους, ιδίως σε χώρους του σκληρού πυρήνα της κρατικής εξουσίας, όπως στο σχολείο ή ο στρατός.⁴⁶³

⁴⁵⁷ Βλ. σχετικά το 10 παρ. 2 του Π.Δ.104/1979, το άρθρο 6 παρ. Α' του Π.Δ.201/1998, την απόφαση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων 43275/29.04.1977 (όπως τροποποιήθηκε με την απόφαση 233.1/20/57615/22.5-5.6.1978), καθώς και την εγκύκλιο Γ2/5821/31-10.2001 του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

⁴⁵⁸ Παρόμοιας φύσης προβληματισμό δημιουργεί και η γραπτή δήλωση που απαιτείται για την απαλλαγή από το μάθημα των θρησκευτικών, η οποία αποκαλύπτει «αν ο μαθητής είναι άθρησκος, ετερόδοξος ή αλλόθρησκος». Βλ. τη σχετική εγκύκλιο του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (Γ2/8904/29.11.1995).

⁴⁵⁹ Βλ. σχετικά την απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 77^Α/2002 σχετικά με την αναγραφή του θρησκευόμενου στα απολυτήρια.

⁴⁶⁰ Για το ίδιο ζήτημα την απόφαση 87/2002 της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, όπου κρίθηκε πως δεν είναι νόμιμη η καταχώρηση του θρησκευόμενου στα έντυπα αιτήσεως για υποψηφιότητα σε στρατιωτικές σχολές, καθώς συνεπάγεται την αποκάλυψη των θρησκευτικών πεποιθήσεων του αιτούντος και έρχεται σε αντίθεση με την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης. Τεύχος 4/2002.

⁴⁶¹ Βλ. σχετικά και το άρθρο 14 ΕΣΔΑ.

⁴⁶² Βλ. σχετικά και Χ. Αργυρόπουλος, Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και η υποχρέωση δηλώσεως του θρησκευόμενου στα δημόσια έγγραφα στο: Κ. Μπέης (επιμ.), Η θρησκευτική ελευθερία, ΕΥΝΟΜΙΑ, Αθήνα, 1997, 26. επ.

⁴⁶³ Χ. Αργυρόπουλος, Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και η υποχρέωση δηλώσεως του θρησκευόμενου στα δημόσια έγγραφα στο: Κ. Μπέης (επιμ.), Η θρησκευτική ελευθερία, ό.π., 25. επ.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προστασία του δικαιώματος της αρνητικής θρησκευτικής ελευθερίας του ανήλικου σε σχέση με την εφαρμογή του Ν.1566/1985, όπου ρυθμίζονται γενικότερα ζητήματα αναφορικά με την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το άρθρο 6 του εν λόγω νόμου –με έρεισμα τις συνταγματικές επιταγές του άρθρου 16 παρ.1 («η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλαση τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες») και του άρθρο 3 παρ.1 Σ («Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού») - προβλέπει ως έναν από τους βασικούς σκοπούς της εκπαίδευσης του λυκείου την παροχή βοήθειας προς τους μαθητές, ώστε να συνειδητοποιήσουν τη βαθύτερη ουσία του ορθόδοξου χριστιανικού ήθους.⁴⁶⁴ Στο πλαίσιο της εφαρμογής του Ν.1566/1985 λαμβάνουν χώρα στη σχολική κοινότητα, εκτός από τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών, δραστηριότητες ή μυστηριακές πράξεις (εκκλησιασμός,⁴⁶⁵ η τέλεση της εξομολόγησης, ο αγιασμός ή η ομαδική προσευχή) που συνιστούν «εφαρμογή» του ορθόδοξου δόγματος και μπορούν να χαρακτηριστούν ως επικουρική διαπαιδαγώγηση⁴⁶⁶ Η συμμετοχή ή η αποχή του ανήλικου μαθητή από τέτοιου είδους εκδηλώσεις (υποχρεωτικού ή προαιρετικού χαρακτήρα) συνιστά ωστόσο έμμεση εξωτερίκευση των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Συνεπώς, προκύπτει παραβίαση του δικαιώματός στην αρνητική έκφανση της θρησκευτικής του ελευθερίας, ενώ είναι πιθανό να οδηγήσει και σε δυσμενείς διακρίσεις κατά παραβίαση της συνταγματικά προβλεπόμενης θρησκευτικής ισότητας (13 παρ.1Σ) σε βάρος του ανήλικου μαθητή.⁴⁶⁷ Ο Ν.1566/1985 θα πρέπει, επομένως να θεωρηθεί σύμφωνος με το Σύνταγμα αν ερμηνευθεί, όπως ορθά αναφέρεται, σε σχετική με το μυστήριο της εξομολόγησης, παρουσίαση διαμεσολάβησης του Συνηγόρου του Πολίτη κατά τρόπο «που να

⁴⁶⁴ Για τον προσδιορισμό των σκοπών της εκπαίδευσης σε κάθε βαθμίδα της, σε συνάρτηση με την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης, βλ. Γ. Σωτηρέλης, *Θρησκεία και Εκπαίδευση κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση: Από τον κατηχητισμό στην πολυφωνία*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993, 37-38.

⁴⁶⁵ Βλ. σχετικά και το Π.Δ.201 ΦΕΚ Α'-161/13.07/1998 σχετικά με την οργάνωση και λειτουργία των δημοτικών σχολείων όπου στο άρθρο 4 προβλέπεται εκκλησιασμός την 30^η Ιανουαρίου, εορτή των τριών Ιεραρχών καθώς και στις παρελάσεις κατά την κρίση όμως του συλλόγου διδασκόντων.

⁴⁶⁶ Γ. Σωτηρέλης, *Θρησκεία και Εκπαίδευση*, ό.π., 48 επόμενα.

⁴⁶⁷ Για το ζήτημα της θρησκευτικής ισότητας βλ. Δ. Δημούλης, *Η θρησκευτική ελευθερία ως κανόνας διαφοροποίησης και έννοια αποκλεισμού*, στο: Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Νομικά*

υποχρεώνει μεν το σχολείο να παράσχει τη σχετική δογματική καθοδήγηση, όχι όμως και το μαθητή να θέσει τη συνειδήσή του υπό κάποιο αντίστοιχο έλεγχο της προσαρμογής της.⁴⁶⁸

Σχετικές με την κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας του ανηλίκου είναι και οι ρυθμίσεις του Ν.4862/1931 «περί των Ξένων Σχολείων», σύμφωνα με τις οποίες απαγορεύεται στα ελληνικά σχολεία η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στους ετερόδοξους μαθητές. Η ορθή ερμηνεία του εν λόγω νόμου επιβάλλει όχι μόνο τη διοικητική απαλλαγή των μαθητών από το μάθημα των θρησκευτικών, αλλά και την πλήρη απομάκρυνσή τους από την αίθουσα διδασκαλίας του μαθήματος, καθώς, σε αντίθετη περίπτωση, η παραμονή του μαθητή μπορεί να θεωρηθεί εμμέσως προσηλυτισμός.⁴⁶⁹ Παράλληλα, η δυνατότητα μη παρακολούθησης του μαθήματος των θρησκευτικών δεν πρέπει να αφορά μόνο στους άθρησκους, ετερόδοξους ή αλλόθρησκους μαθητές, καθώς το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας εμπεριέχει την ελευθερία του ατόμου «περί τη θρησκεία πληροφορείσθαι και εκπαιδευέσθαι», αλλά και την άρνηση του να πληροφορηθεί ή να εκπαιδευθεί σχετικά.⁴⁷⁰ Συνεπώς, το δικαίωμα αποχής από την παρακολούθηση του μαθήματος, το οποίο έχει κατεξοχήν κατηχητικό χαρακτήρα,⁴⁷¹ και όχι θρησκευσιολογικό ή ομολογιακό, πρέπει να αναγνωριστεί και στους ορθόδοξους μαθητές καθώς η υποχρέωση του κράτους για παροχή παιδείας με σκοπό την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνειδήσης (μάθημα θρησκευτικών άρθρο 16 Σ) δε συνεπάγεται την υποχρέωση, αλλά την ευχέρεια των μαθητών να τη δέχονται ή όχι.⁴⁷²

ζητήματα Θρησκευτικής Ετερότητας στην Ελλάδα, Κριτική, Αθήνα, 1999, 83 επ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η σχετική με το ζήτημα απόφαση ΜΠρΚαστορ 12/1988.

⁴⁶⁸ Παρουσίαση Διαμεσολάβησης (αναφορά υπ'αρ. πρωτ. 2141/7.4.2005, έγγραφο 27.4.2005) του Κύκλου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, με θέμα: Εξομολόγηση στα Σχολεία, Οκτώβριος 2006.

⁴⁶⁹ Πόρισμα 17247.01.2.2 του Κύκλου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Συνηγόρου του Πολίτη σχετικά με τους Μουσουλμάνους μαθητές, 26.11.2001.

⁴⁷⁰ Π. Δ. Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα Τόμας Α', Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991, 370.

⁴⁷¹ Γ. Σωτηρέλης, Θρησκεία και Εκπαίδευση, ό.π., 49, όπου τονίζεται πώς η θρησκευτική εκπαίδευση στη χώρα μας διαμορφώνεται με βάση το κατηχητικό πρότυπο (και όχι το «θρησκευσιολογικό» ή έστω το «ομολογιακό»), στοιχείο που αποτελεί δογματικό αναχρονισμό. Στο Πρακτικό Επεξεργασίας Διατάγματος υπ'αρ. 347/2002 (Τμήμα Ε') του Συμβουλίου της Επικρατείας τονίζεται ωστόσο πως το Σύνταγμα παρέχει στον νομοθέτη διακριτική ευχέρεια να προσδώσει στο μάθημα των θρησκευτικών είτε κατηχητικό είτε θρησκευσιολογικό περιεχόμενο, με έμφαση στην ιστορία, το ρόλο και τις αρχές της επικρατούσης θρησκείας στην Ελλάδα.

⁴⁷² Βλ. σχετικά και την απόφαση του ΣτΕ 3356/95, όπου προτείνεται το ομολογιακό-μονοφωνικό πρότυπο, ως το συνταγματικά επιτρεπτό. Για την απόφαση πρβλ. Ν. Κ. Χλέπας, Π. Δημητρόπουλος, Ζητήματα Θρησκευτικής ελευθερίας στο χώρο της εκπαίδευσης: παράλληλες προσεγγίσεις και αποκλίσεις στη νομολογία των ανωτάτων δικαστηρίων της Γερμανίας και της Ελλάδας, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997, 55 επ.

Αντιστοίχως πρέπει να αναγνωρισθεί και στον άθεο ή τον αλλόθρησκο το δικαίωμα να παρακολουθεί, εάν επιθυμεί, το μάθημα των θρησκευτικών, αν δεν προβεί στη σχετική δήλωση,⁴⁷³ χωρίς οποιαδήποτε διάκριση.⁴⁷⁴

Ως προϋπόθεση για την απαλλαγή από το μάθημα των θρησκευτικών σχετική εγκύκλιος (Γ2/8904/29.11.1995) προέβλεπε γραπτή δήλωση των γονέων η οποία πιστοποιεί ότι «ο μαθητής είναι άθρησκος, ετερόδοξος ή αλλόθρησκος».⁴⁷⁵ Μια τέτοιου είδους δήλωση συνιστούσε μορφή παραβίασης της αρνητικής θρησκευτικής ελευθερίας, καθώς αποτελεί εν μέρει αποκάλυψη των θρησκευτικών πεποιθήσεων των μαθητών (αλλά ενδεχομένως και των κηδεμόνων τους) αφού, έστω και αν δε ζητείται να δηλωθεί ένα συγκεκριμένο δόγμα ή θρήσκευμα, αποκαλύπτεται η ενδιάθετη βούλησή του μαθητή (ότι ο μαθητής δεν είναι ορθόδοξος ή ότι δεν πρεσβεύει καμία θρησκεία ή πως πρεσβεύει κάποια άλλη θρησκεία ή δόγμα). Η πολύ πρόσφατη υπ' αρ. Πρωτ. 91109/Γ2/10.07.2008 εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας προβλέπει πως «για την απαλλαγή από το μάθημα των θρησκευτικών... απαιτείται υπεύθυνη δήλωση...στην οποία θα αναφέρεται η επιθυμία απαλλαγής, χωρίς να δηλώνεται ο λόγος της συγκεκριμένης επιλογής». Με τη νέα εγκύκλιο επιτυγχάνεται η αποσύνδεση της παρακολούθησης ή μη του μαθήματος των θρησκευτικών από την αποκάλυψη του θρησκευμάτος του δηλούντος σε περίπτωση επιθυμίας απαλλαγής από την παρακολούθηση του μαθήματος με σχετική δήλωση χωρίς καμία περαιτέρω διευκρίνιση⁴⁷⁶ και η εφαρμογή της αρχής τη μη διάκρισης, αφού αποφεύγονται οι δυσμενείς διακρίσεις, που συνεπάγεται η αποκάλυψη των θρησκευτικών πεποιθήσεων.

⁴⁷³ Απόφαση 77^Α/2002 της Αρχής Προστασίας Προσωπικών δεδομένων, (αρ. πρωτ. 1143/Α/25-06-2002) με θέμα: Θρησκευτική Ελευθερία (αναγραφή θρησκευμάτος στα απολυτήρια), 3.

⁴⁷⁴ Κατά τον Κυριαζόπουλο, το μάθημα των θρησκευτικών, δυνάμει των άρθρων του Συντάγματος 16 παρ. 2, 13 παρ. 1 και 3, καθώς και σχετικών Διεθνών Συμβάσεων, πρέπει να είναι υποχρεωτικό με δυνατότητα επιλογής είτε του ομολογιακού είτε του θρησκευσιολογικού μαθήματος των θρησκευτικών, *Κ. Κυριαζόπουλος*, Περιορισμοί στην ελευθερία διδασκαλίας των μειονοτικών θρησκευμάτων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1999, 385-388 και 401-402.

⁴⁷⁵ Για τους Μάρτυρες του Ιεχωβά απαιτείται τόσο οι ίδιοι όσο και οι γονείς τους να ακολουθούν το εν λόγω δόγμα (ΥΠΕΠΘ-Γ1/1/2-1-1990).

⁴⁷⁶ Απόφαση 77^Α/2002 της Αρχής Προστασίας Προσωπικών δεδομένων, (αρ. πρωτ. 1143/Α/25-06-2002) με θέμα: Θρησκευτική Ελευθερία (αναγραφή θρησκευμάτος στα απολυτήρια).

4β. *Η άσκηση του δικαιώματος στην υποχρεωτική εκπαίδευση: Η διάκριση σε βάρος των παιδιών ΑΜΕΑ και των αλλοδαπών παιδιών.*

Μορφή παραβίασης του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος του παιδιού στην εννεαετή υποχρεωτική εκπαίδευση, όπως προβλέπεται στο άρθρο 16 του Συντάγματος, ειδικότερα στην παράγραφο 3 («τα έτη της υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερο από εννέα»), συνιστά η εφαρμογή του στην περίπτωση των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Ειδικότερα, από τη συνδυαστική εφαρμογή του άρθρου 16 παρ.4 του Συντάγματος (το κράτος ενισχύει αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους) και του άρθρου 4 του Συντάγματος (αρχή της ισότητας) προκύπτει η υποχρέωση της πολιτείας για τη θεσμική κατοχύρωση και πραγμάτωση του δικαιώματος των παιδιών με αναπηρία σε ειδική εκπαιδευτική στήριξη, που ανταποκρίνεται στις ιδιαίτερες ανάγκες τους. Με τον τρόπο αυτό διασφαλίζεται η αυτονομία τους, η επαγγελματική τους ένταξη και η συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, όπως κατοχυρώνεται ρητά μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 στο άρθρο 21 παρ.6.

Τόσο ο Ν.2817/2000 «Για την εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες» όσο και η πρόσφατη ψήφιση του Ν.3699/2008 «Για την Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση» κινούνται προς την κατεύθυνση της προσαρμογής του γενικού εκπαιδευτικού συστήματος στις αρχές της ισότιμης και συμμετοχικής εκπαίδευσης, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την εισαγωγή του θεσμού της ένταξης ή της παράλληλης στήριξης. Σε πρακτικό επίπεδο, ωστόσο, το θεσμικό πλαίσιο αυτό παρουσιάζει ελλείψεις ή κενά, που δυσχεραίνουν την πραγμάτωση του δικαιώματος των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στην ισότιμη πρόσβαση και τη συμμετοχική εκπαίδευση στο δημόσιο σύστημα εκπαίδευσης στη βάση της ισότητας των ευκαιριών (άρθρο 28 ΔΣΔΠ), χωρίς να υπόκεινται σε οποιαδήποτε διάκριση λόγω της αναπηρίας τους (άρθρο 2 ΔΣΔΠ). Τούτο αποδεικνύεται, τόσο από την πλημμελή εφαρμογή του Ν.2817/2000, όσο και από ορισμένες ανεπάρκειες του νέου Ν.3699/2008 «Για την Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία», με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα την πρόβλεψη φοίτησης των μαθητών με κινητικές αναπηρίες που δεν αυτοεξηγηρετούνται όχι στα γενικά σχολεία, αλλά στα ΣΜΕΑΕ, την περιοριστική εφαρμογή της παράλληλης στήριξης σε συγκεκριμένες μόνο κατηγορίες μαθητών, την ελλιπή πρόβλεψη για την εφαρμογή ειδικών

διαδικασιών εκπαιδευτικής αξιολόγησης για μαθητές με ήπια νοητική στέρηση ή διαταραχές συμπεριφοράς, που φοιτούν σε συνήθεις τάξεις, για την παροχή εξειδικευμένου ηλεκτρονικού εκπαιδευτικού υλικού για μαθητές με αναπηρία, αλλά και εξατομικευμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων.⁴⁷⁷

Η διασφάλιση του δικαιώματος του παιδιού με αναπηρία στην ποιοτική, ειδική, αλλά και ισότιμη συνεκπαίδευση προκύπτει από τη συνδυαστική εφαρμογή των άρθρων 2 της ΔΣΔΠ, (αρχή της μη διάκρισης), του άρθρου 23 της ΔΣΔΠ, (προστασία παιδιού με ειδικές ανάγκες), του άρθρου 28 ΔΣΔΠ, (δικαίωμα στην εκπαίδευση), και του άρθρου 29 της ΔΣΔΠ (σκοποί της εκπαίδευσης), αλλά και των άρθρων 4 (αρχή της ισότητας), 16 (ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης και της παιδείας) και 21 παρ.3 και 6 (προστασία της οικογένειας, του γάμου, της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας) του Συντάγματος. Μπορεί δε να προωθηθεί αποτελεσματικά με την προώθηση της άμεσης ψήφισης των προβλεπόμενων στο νέο Νόμο Υπουργικών Αποφάσεων και Προεδρικών Διαταγμάτων για την εφαρμογή του, την προσθήκη ειδικών μέτρων για την αποτελεσματική διαχείριση, σε όλα τα σχολεία, των αναγκών των παιδιών με αναπηρία τόσο σε επίπεδο επιμόρφωσης εκπαιδευτικών όσο και κατάλληλης υλικοτεχνικής υποδομής και με την πρόβλεψη μόνιμης χρηματοδότησης της ειδικής αγωγής από τον κρατικό προϋπολογισμό και όχι από κοινοτικά κονδύλια, των οποίων η χρονική διάρκεια είναι περιορισμένη.

Για την εφαρμογή του, συνταγματικά κατοχυρωμένου, δικαιώματος στην υποχρεωτική εννεατή εκπαίδευση στην περίπτωση των αλλοδαπών μαθητών, ο Έλληνας νομοθέτης εισήγαγε ρητά την αντιμετώπιση τους χωρίς καμία διάκριση, σε σχέση με τους ημεδαπούς. Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 72 του Ν.3386/2005 «ανήλικοι αλλοδαποί, που διαμένουν στην ελληνική επικράτεια, υπάγονται στην υποχρέωση ελάχιστης υποχρεωτικής φοίτησης όπως και οι ημεδαποί», δεν ισχύει δηλαδή, στην περίπτωση τους, η εξαίρεση του άρθρου 84 του ίδιου Νόμου, ο οποίος θεσπίζει ρητή απαγόρευση συναλλαγής των δημόσιων φορέων με αλλοδαπούς, παράνομα ευρισκόμενους στη χώρα. Ζήτημα γεννάται, βέβαια, ως προς τη δυνατότητα φοίτησης των μαθητών μετά την προβλεπόμενη από το νόμο εννεατή σχολική φοίτηση και τη συμπλήρωση του 16^{ου} έτους της ηλικίας (άρθρο 2 παρ.3 του Ν.1566/1985), που οριοθετεί την υποχρεωτικότητα της φοίτησης. Σύμφωνα με τον

⁴⁷⁷ Έκθεση Πεπραγμένων Διοικητικού Συμβουλίου του Πανελληνίου Επιστημονικού Συλλόγου Ειδικής Αγωγής για το έτος 2008, Αθήνα, 4 Απριλίου 2009,

ορισμό της ΔΣΔΠ παιδί θεωρείται κάθε ανθρώπινο όν μικρότερο των δεκαοκτώ ετών, όριο ενηλικίωσης που συμπίπτει με εκείνο της ελληνικής νομοθεσίας. Ο Έλληνας νομοθέτης με τη θέσπιση του άρθρου 72 του Ν.3386/2005 έχει ως στόχο να διασφαλίσει πως οι ανήλικοι θα λαμβάνουν *τουλάχιστον* τη βασική εκπαίδευση. Σε καμία περίπτωση, όμως, δεν μπορεί να περιορισθεί η ελεύθερη πρόσβαση των ανηλίκων σε οποιαδήποτε βαθμίδα της εκπαίδευσης μετά το 16^ο έτος της ηλικίας τους. Το άρθρο 21 παρ.1 του Συντάγματος σχετικά με την προστασία της παιδικής ηλικίας, μπορεί να αξιοποιηθεί, στο πλαίσιο της εξαρτημένης κανονιστικότητας της διάταξης, ως οδηγός για την ερμηνεία του εν λόγω νόμου προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης της παρεχόμενης προς τα παιδιά προστασίας. Παράλληλα, νομική βάση για μια τέτοια προσέγγιση προσφέρει η ίδια η ΔΣΔΠ, όπου το άρθρο 28 κατοχυρώνει το θεμελιώδες ατομικό δικαίωμα για κάθε παιδί στην εκπαίδευση, στη βάση της ισότητας των ευκαιριών, σε συνδυασμό με τη θεμελιώδη αρχή της μη διάκρισης του άρθρου 2 της Σύμβασης, που δεν επιτρέπει αποδυνάμωση ή κατάργηση δικαιώματος που βασίζεται στην ιθαγένεια ή στο καθεστώς παραμονής των δικαιούχων ή των γονέων των παιδιών στη χώρα. Εξάλλου, η διασφάλιση του δικαιώματος στην εκπαίδευση στους αλλοδαπούς μαθητές μέχρι το 16^ο έτος της ηλικίας τους θα αποτελούσε αδικαιολόγητη διάκριση βασισμένη στην ηλικία, που θα παραβίαζε το άρθρο 2 της ΔΣΔΠ. Συνεπώς, από την παράθεση του παραπάνω κανονιστικού πλέγματος προκύπτει ότι όλοι οι ανήλικοι, που διαμένουν στην Ελλάδα, πρέπει να έχουν δικαίωμα εγγραφής στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ανεξάρτητα από το καθεστώς παραμονής των ίδιων ή των γονέων τους. Παρομοίως, η νομική βάση της αρχής της μη διάκρισης υπαγορεύει πως τα ασυνόδευτα παιδιά στη χώρα μας, σύμφωνα με τον ορισμό του Ν.3699/2008⁴⁷⁸ πρέπει να έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση όπως όλα τα παιδιά που ζουν στην ελληνική επικράτεια με δυνατότητα εκμάθησης της μητρικής τους γλώσσας, ώστε να διασφαλίζεται το δικαίωμά τους στη διατήρηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας.

Η πρόσφατη τροποποίηση της μεταναστευτικής πολιτικής με το Ν.3731/2008 φαίνεται να προσπαθεί να εκσυγχρονίσει την προστασία των ανηλίκων μεταναστών

⁴⁷⁸ www.pesea.gr/Documents/Apologismos_Pepragmenwn/2008/apologismos%202008.doc, 2 επ. Ασυνόδευτος ανήλικος, είναι ο υπήκοος τρίτης χώρας ή ανιθαγενής που δεν έχει συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας του και ο οποίος είτε εισέρχεται στην Ελληνική Επικράτεια χωρίς να συνοδεύεται από τον κατά το νόμο ή το έθιμο υπεύθυνο για την επιμέλεια του ανήλικου και για όσο χρονικό διάστημα διαρκεί η ανωτέρω κατάσταση είτε βρέθηκε χωρίς συνοδεία μετά την είσοδο του στη Χώρα.

που βρίσκονται στη χώρα στο άρθρο 40 παρ.7. Σε αυτήν ορίζεται πως τα παιδιά των μεταναστών, τα οποία γεννήθηκαν στην Ελλάδα και τέλειωσαν με την ενηλικίωσή τους στη χώρα μας το Γυμνάσιο, χωρίς να τηρούν τις οικονομικές προϋποθέσεις του Νόμου, αποκτούν το καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος μετανάστη (αντί για εκείνο του Έλληνα πολίτη). Ωστόσο, παράλληλα με την προϋπόθεση της συνεχούς διαμονής τους στη χώρα, θέτει ως επιπρόσθετη προϋπόθεση ότι οι γονείς τους θα πρέπει να συνεχίζουν να διαμένουν νόμιμα στην Ελλάδα, δηλαδή το γεγονός της συνεχούς διαμονής των παιδιών στη χώρα παύει να έχει σημασία σε περίπτωση που οι γονείς τους δεν έχουν τα απαραίτητα ένσημα για να ανανεώσουν την άδεια παραμονής τους. Παρά το γεγονός ότι η εν λόγω ρύθμιση αποτελεί ένα πολύ θετικό βήμα, καθώς η αναγνώριση του καθεστώτος του επί μακρόν διαμένοντος αποτελεί σταθμό στο δρόμο για την απόκτηση της ιθαγένειας, στην ουσία παραβιάζει την αρχή της μη διάκρισης, καθώς το νομικό καθεστώς των γονιών μπορεί να αποτελέσει βάση αρνητικών διακρίσεων σε βάρος των παιδιών.

Τέλος, «Για τη διασφάλιση χωρίς διακρίσεις του δικαιώματος των αλλόφωνων και αλλοδαπών παιδιών στην εκπαίδευση» ψηφίστηκε ο Ν.2413/1996 για την ίδρυση σχολείων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης ή τη μετατροπή δημόσιου σχολείου σε σχολείο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, όπου στα άρθρα 34 και 35 προβλέπεται η εφαρμογή των προγραμμάτων των αντίστοιχων δημόσιων σχολείων στα σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Τα σχολεία αυτά, με Απόφαση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, η οποία εκδίδεται ύστερα από συμφωνη γνώμη του Ινστιτούτου Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, είναι δυνατόν να προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ή μορφωτικές ανάγκες των μαθητών του με την εφαρμογή ειδικών αναλυτικών προγραμμάτων και με τη δυνατότητα πρόσθετων ή εναλλακτικών μαθημάτων, ενώ προβλέπεται μειωμένο ωράριο των εκπαιδευτικών και μειωμένος αριθμός μαθητών ανά τάξη. Με την Υπουργική Απόφαση αρ.Φ10/20/Γ1/1058/ (ΦΕΚ 1789 τ.Β/28.09.1999) ορίστηκε, επιπροσθέτως, η ίδρυση και λειτουργία τάξεων υποδοχής και φροντιστηριακών τμημάτων.

Ενώ, θεωρητικά, το συγκεκριμένο νομικό οπλοστάσιο συμβαδίζει με την αρχή της μη διάκρισης του άρθρου 2 της ΔΣΔΠ, αλλά και του άρθρου 28 ΔΣΔΠ, εν τοις πράγμασι σε κανένα σχολείο δεν τηρείται η λειτουργία τάξης υποδοχής, όταν υπάρχουν εννέα μαθητές μετανάστες, και παρά τα προβλεπόμενα, δεν υλοποιούνται

τα διαπιστωτικά τεστ, με την έναρξη και λήξη των διευτών τάξεων υποδοχής, που στοχεύουν στην αποτίμηση της προόδου των μαθητών. Εξάλλου, το ίδιο ισχύει και για το δίωρο απογευματινό φροντιστηριακό μάθημα, που προβλέπεται μετά την ολοκλήρωση της τάξης υποδοχής, λόγω των δομικών ελλείψεων δασκάλων. Στη δευτεροβάθμια, πάλι, εκπαίδευση τα τμήματα αυτά λειτουργούν με καθυστέρηση, καθώς οι αρμόδιοι για αυτά, ωρομίσθιοι συνήθως, καθηγητές αναλαμβάνουν με σχετική αργοπορία τα καθήκοντά τους. Τέλος, η ίδια η Διεύθυνση Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης εμμένει στην ενασχόλησή της με τα παιδιά των παλλινοστούτων, ενώ παραβλέπεται το γεγονός πως τα ήδη υπάρχοντα διαπολιτισμικά σχολεία αποτελούν μόνο το 0,17% του συνόλου των σχολείων και οι αλλοδαποί αποτελούν ήδη το 17% του μαθητικού πληθυσμού!⁴⁷⁹

4γ. *Η άσκηση και η εφαρμογή των πολιτικών δικαιωμάτων από τον ανήλικο: μια ακόμη παραβίαση της αρχής της μη διάκρισης. (άρθρο 2 ΔΣΔΠ)*

Τα πολιτικά δικαιώματα, ως δικαιώματα συμμετοχής στην άσκηση της κρατικής εξουσίας που απορρέουν από την ενεργητική κατάσταση του ατόμου (status activus, aktiver Status ή status der aktiven Zivitat),⁴⁸⁰ συνδέονται είτε με κάποια ιδιότητα του προσώπου (ιδιότητα εκλογέα, 51 παρ.3Σ, ιδιότητα αιρετού λειτουργού, 55Σ, ιδιότητα του δημόσιου λειτουργού 4 παρ.4, ιδιότητα δικαστή, 88Σ ή του ενόρκου, 97Σ, ιδιότητα μέλους της Κυβέρνησης ή Υφυπουργού, άρθρο 81 Σ) είτε με άλλα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα (το δικαίωμα της συμμετοχής στην πολιτική ζωή (άρθρο 5 Σ) ή την ελευθερία της γνώμης (14Σ), την ελευθερία συναθροίσεως και ενώσεως (άρθρα 11 και 12) ή το δικαίωμα της ιδρύσεως του πολιτικού κόμματος και συμμετοχής σε αυτό. (άρθρο 29 Σ).⁴⁸¹ Ο συντακτικός νομοθέτης έχει ρητά εξαιρέσει σε κάποιες περιπτώσεις την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων από τους ανήλικους, αφού για την κτήση ορισμένων από τις παραπάνω ιδιότητες θεσπίζει ο ίδιος συγκεκριμένα ηλικιακά όρια.⁴⁸²

⁴⁷⁹ Η Καθημερινή, 3 Μαΐου 2009, 30.

⁴⁸⁰ Α. Ράικος, Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου, τόμος Β', ό.π., 18.

⁴⁸¹ Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Τόμος Α', ό.π., 58.

⁴⁸² Πιο συγκεκριμένα, για την ιδιότητα του αιρετού λειτουργού θεσπίζεται ως κατώτατο όριο το 25^ο έτος της ηλικίας (άρθρο 55Σ), ενώ για την ιδιότητα του μέλους της Κυβέρνησης ή του Υφυπουργού γίνεται παραπομπή στο άρθρο 25Σ, και συνεπώς, ισχύει το ηλικιακό όριο του 25^{ου} έτους (81Σ). Εξάλλου, για το δικαίωμα του εκλέγειν ο συντακτικός νομοθέτης προβλέπει τη συμπλήρωση κατώτατου ορίου ηλικίας. Με δεδομένο πως το δικαίωμα του εκλέγειν αποτελεί το ύψιστο δικαίωμα αυτοκαθορισμού, η εκλογική νομοθεσία έχει ορίσει ως τέτοιο όριο το 18^ο έτος της ηλικίας, το οποίο τεκμηριώνεται και συνταγματικά ως η ηλικία μετά την οποία υπάρχει

Η συνειδητή ένταξη του ανηλικού στις πολιτικές και κοινωνικές διαδικασίες δεν ταυτίζεται απαραίτητα με την συμπλήρωση ενός συγκεκριμένου ορίου ηλικίας, αλλά αποτελεί μια διαδικασία, η οποία εξελίσσεται διαρκώς και να οδηγεί σταδιακά στη διαμόρφωση της πολιτικής συνείδησης του.⁴⁸³ Ωστόσο, το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο σχετικά με την προώθηση τέτοιων διαδικασιών είναι μάλλον ανεπαρκές. Μοναδική ίσως εξαίρεση για τη συμμετοχή του ανηλικού στα κοινά, αλλά και την εξουκείωσή του με τους κανόνες και τις πρακτικές των δημοκρατικών διαδικασιών, αποτελεί η Βουλή των Εφήβων, εκπαιδευτικό πρόγραμμα που λειτουργεί στο πλαίσιο και στο χώρο της Βουλής των Ελλήνων κάθε χρόνο και δίνει τη δυνατότητα σε μαθητές από σχολεία όλης της χώρας να διατυπώσουν τις απόψεις τους και να ανταλλάξουν εμπειρίες.⁴⁸⁴ Στις παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σημειώνεται πως η Βουλή των Εφήβων, σε αντίθεση με την αρχή της μη διάκρισης του άρθρου 2 της ΔΣΔΠ, δεν αντιπροσωπεύει τις απόψεις ενός αρκετά ευρέως φάσματος παιδιών στο Κράτος μέλος, διαπίστωση που καθιστά επιτακτική τη διασφάλιση της αντιπροσώπευσης στη Βουλή των Εφήβων όλων των τμημάτων του παιδικού πληθυσμού, περιλαμβανομένων των παιδιών από διαφορετικές εθνοτικές, θρησκευτικές, γλωσσικές ή πολιτισμικές ομάδες.⁴⁸⁵

Θετική προς την κατεύθυνση της κατοχύρωσης των συμμετοχικών δικαιωμάτων των παιδιών μεγαλύτερων ηλικιών και νέους, μετά το 2002, αποτελούν τα Τοπικά Συμβούλια Νέων, που, ως δομές ενεργητικής συμμετοχής των νέων, παρέχουν τη δυνατότητα σε όλους τους νέους και τις νέες, ηλικίας 15-28 ετών, να συμμετέχουν ενεργά και να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες σε θέματα που τους αφορούν, αλλά και σε θέματα γενικότερου ενδιαφέροντος, δηλαδή το σχεδιασμό και την υλοποίηση δράσης σε τομείς επαγγελματικού προσανατολισμού, απασχόλησης,

---

πλήρης ικανότητα αυτοκαθορισμού. Το δικαίωμα του εκλέγειν αποτελεί προϋπόθεση και για την ελευθερία της ίδρυσης πολιτικών κομμάτων (άρθρο 1, παρ. 2 εδάφ. 1 29Σ). Η μοναδική πρόβλεψη του συντακτικού νομοθέτη για τη συμμετοχή του ανηλικού στη πολιτική ζωή της χώρας εντοπίζεται στο άρθρο 29 του Συντάγματος (άρθρο 1, παρ. 2 εδάφ. 2), όπου ορίζεται πως οι πολίτες που δεν έχουν ακόμη το δικαίωμα του εκλέγειν, μπορούν να συμμετέχουν στα τμήματα νέων των κομμάτων.

⁴⁸³ Πρβλ. και *V. Randall*, *Women and Politics: An international perspective*, Macmillan, London, 1987, 83 όπου τονίζεται η σημασία της πολιτικής κοινωνικοποίησης στην περίοδο της ανηλικότητας με ειδικότερη αναφορά στο γυναικείο φύλο.

⁴⁸⁴ Πρβλ. και *R. Ahnen*, *Civil Society's Push for Political Space-Child and Adolescent Rights Councils in Brazil*, *International Journal of Children Rights* 9, 2001, 15 επ.

⁴⁸⁵ *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Greece*, United Nations, 01/02/2002, CRC-C-15-Add.170, [www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.15.Add.170.En?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.15.Add.170.En?Opendocument), 8.

πληροφόρησης, του ελεύθερου χρόνου κ.α.⁴⁸⁶ Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού έχει κρίνει ότι η συμμετοχή των παιδιών πρέπει να διασφαλίζεται από τα Κράτη-Μέλη, όχι μόνο για τα παιδιά μεγαλύτερων ηλικιών, όπως στα Το ΣυΝ αλλά και για τα μικρότερα παιδιά, θέση που συνάδει απόλυτα με την εφαρμογή της αρχής της μη διάκρισης του άρθρου 2 της ΔΣΔΠ. Για το λόγο αυτό, προτείνεται η ανάληψη πρωτοβουλιών, που θα επιτρέπουν σε όλα τα παιδιά να εκφράσουν τη γνώμη τους, όπως, η, κατά το παράδειγμα της Σκωτίας, δημιουργία σχετικής ιστοσελίδας δικτύου νέων (www.article12.org) σχετικά με το δικαίωμα των παιδιών να εκφράζουν τη γνώμη τους σε θέματα που τα αφορούν,⁴⁸⁷ κατάλληλα όμως διαμορφωμένης, ώστε να διευκολύνεται η συμμετοχή και των μικρότερων παιδιών.

Γίνεται δεκτό πως είναι συνταγματικά επιτρεπτή η συμμετοχή των αλλοδαπών στις εκλογές των αρχών των οργανισμών της τοπικής αυτοδιοίκησης, εφόσον το εν λόγω πολιτικό δικαίωμα δεν κατοχυρώνεται ρητά υπέρ των Ελλήνων πολιτών μόνο.⁴⁸⁸ Κατ' αναλογία, λοιπόν, αφού ισχύει το μείζον, δηλαδή η συμμετοχή των αλλοδαπών σ' ένα συνταγματικά κατοχυρωμένο πολιτικό δικαίωμα, ισχύει και το έλασσον, δηλαδή η δυνατότητα νομοθετικής πρόβλεψης για τη συμμετοχή των ανήλικων αλλοδαπών σε επιμέρους εκφάνσεις της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, όπως στη διαμόρφωση της μεταναστευτικής πολιτικής και νομοθεσίας, σε δραστηριότητες της τοπικής κοινωνίας και αυτοδιοίκησης, καθώς και της δημόσιας σφαίρας με ενδυνάμωση και υποστήριξη της αυτό-οργάνωσης των μεταναστών.

Βασική προϋπόθεση για την άσκηση των συμμετοχικών (και όχι μόνο) των δικαιωμάτων του παιδιού αποτελεί η ληξιαρχική καταγραφή της γέννησής του και η εγγραφή του στα Δημοτολόγια της χώρας, πράξη που προσδίδει στο παιδί, πέρα από βιολογική, και νομική υπόσταση. Το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο (άρθρα 20 παρ.1, 21,

⁴⁸⁶ Προϋπόθεση αποτελεί η εγγραφή τους στα Δημοτολόγια του οικείου Δήμου ή Κοινότητας. Με κοινή Υπουργική Απόφαση, που έχει υπογραφεί από τους Υπουργούς Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και Εσωτερικών, βάσει του Ν.3443/06, τον Μάρτιο του 2008 πραγματοποιήθηκαν εκλογές για την ανάδειξη των πρώτων Τοπικών Συμβουλίων Νέων.

⁴⁸⁷ Βλ. την ιστοσελίδα Article 12 in Scotland, Young People's Views and Rights, στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.article12.org. Προς την κατεύθυνση της προώθησης της συμμετοχής των νέων κινείται και η διαδικτυακή πανευρωπαϊκή διαβούλευση σχετικά με το μέλλον της πολιτικής για τους νέους, (on line youth consultation, youth policies). Στόχο της αποτελεί η διατύπωση απόψεων για την εξέλιξη της ευρωπαϊκής πολιτικής για τη νεολαία τα επόμενα χρόνια, για το λόγο δε αυτό απευθύνεται σε όλες της ηλικιακές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων και των παιδιών.

⁴⁸⁸ Γ. Βλάχος, Το Σύνταγμα της Ελλάδος: Θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες. Το Σύνταγμα της 11^{ης} Ιουνίου 1975 και οι νεότερες διεθνείς εξελίξεις (Επίμετρο στο Σύνταγμα της Ελλάδος των Α. Ι. Σβώλου-Γ. Κ. Βλάχου), Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1979, 59 επ.

22 του 344/76 (Α143))⁴⁸⁹ προβλέπει τη σύνταξη ληξιαρχικής πράξης γέννησης στο Ληξιαρχείο και την καταγραφή όλων των στοιχείων του νεογνού, με τον περιορισμό, ωστόσο, πως στα Δημοτολόγια εγγράφονται μόνο Έλληνες πολίτες, αφού η ελληνική ιθαγένεια προκύπτει από τα Δημοτολόγια.⁴⁹⁰ Στην περίπτωση των αλλοδαπών παιδιών μεταναστών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα η ελληνική διοίκηση απαιτεί Πιστοποιητικό Δημοτολογικής Εγγραφής («Πιστοποιητικό Γέννησης») από τη χώρα ιθαγένειάς του παιδιού, προκειμένου να αποδειχθεί η ταυτότητά τους απέναντι στις ελληνικές αρχές και να έχουν πρόσβαση σε διοικητικές διαδικασίες (που σχετίζονται άμεσα με την κοινωνικοποίησή τους και την άσκηση των συμμετοχικών τους δικαιωμάτων), καθώς η ληξιαρχική πράξη πιστοποιεί μόνο τη βιολογική ύπαρξη του παιδιού και δε δημιουργεί νομικό δεσμό με τον αντίστοιχο ελληνικό δήμο.⁴⁹¹

Η προσκόμιση του εν λόγω δικαιολογητικού από τη χώρα ιθαγένειας του παιδιού καθίσταται συχνά εξαιρετικά δύσκολη, χρονοβόρα και δαπανηρή, με αποτέλεσμα να κωλύεται η πρόσβαση του αλλοδαπού παιδιού σε μια σειρά διοικητικών διαδικασιών αναπόσπαστα συνδεδεμένων με την κοινωνική του ενσωμάτωση και την άσκηση των συμμετοχικών του δικαιωμάτων (π.χ. εγγραφή σε παιδικούς σταθμούς και σχολεία κα).⁴⁹² Για τη διευκόλυνση της άσκησης των συμμετοχικών, αλλά και εν γένει όλων των δικαιωμάτων των αλλοδαπών παιδιών, ο Συνήγορος του Πολίτη (εφεξής ΣτΠ) ορθά προτείνει σε σχετικό πόρισμά του, τη δημιουργία ειδικού «Δημοτικού Μητρώου Αλλοδαπών Μόνιμων Κατοίκων», με τις ίδιες συνέπειες που απορρέουν από την εγγραφή στα δημοτολόγια (εκτός από την περίπτωση κτήσης ελληνικής ιθαγένειας). Παράλληλα, προτείνεται η ενσωμάτωση των τελευταίων στα δημοτολόγια μετά από τροποποίηση του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων, αλλά και η έκδοση διευκρινιστικής εγκυκλίου από το Υπουργείο Εσωτερικών προς τις διοικητικές υπηρεσίες, ώστε η ληξιαρχική πράξη γέννησης να

⁴⁸⁹ Όπως το άρθρο 20 τροποποιήθηκε με τις ρυθμίσεις του Ν.3089/2002 (ΦΕΚ Α 327/23.12.2002), του Ν.2130/1993 (ΦΕΚ Α 62) και του Ν.2130/1993 (ΦΕΚ Α 62) και το άρθρο 22 με τις διατάξεις του Ν. 1438/1984 (Α 60).

⁴⁹⁰ Άρθρο 9 παρ. 2 Π.Δ.497/1991.

⁴⁹¹ Πόρισμα του Κύκλου Δικαιωμάτων του Παιδιού με θέμα: Παιδιά Μεταναστών και Δημοτολόγια, Πιστοποίηση αστικής και δημοτικής κατάστασης ανηλίκων αλλοδαπών, Συνήγορος του Πολίτη, Ιούλιος 2007, 3.

⁴⁹² Πόρισμα του Κύκλου Δικαιωμάτων του Παιδιού με θέμα: Παιδιά Μεταναστών και Δημοτολόγια, Πιστοποίηση αστικής και δημοτικής κατάστασης ανηλίκων αλλοδαπών, Συνήγορος του Πολίτη, Ιούλιος 2007, 2.

θεωρείται ισοδύναμη με το πιστοποιητικό γεννήσεως σε υποθέσεις που αφορούν δικαιώματα αλλοδαπών ανηλίκων.⁴⁹³

Κατά τη γνώμη μας, η σχετική παρατήρηση της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού ως προς το ότι το δικαίωμα μερικών παιδιών στη ληξιαρχική καταγραφή της γέννησής τους παραβιάζεται, ιδιαίτερα παιδιών μελών κάποιων διαφορετικών εθνοτικών, θρησκευτικών, γλωσσικών και πολιτισμικών ομάδων όπως είναι οι Ρομά,⁴⁹⁴ θα επαναληφθεί μελλοντικά.⁴⁹⁵ Ενώ η Επιτροπή είχε προτείνει από το 2002 τη διασφάλιση, εκ μέρους της χώρας μας, της δυνατότητας καταγραφής όλων των παιδιών, κατά τη γέννησή τους, μέσω της βελτίωσης της παροχής πληροφοριών και της ευκολότερης πρόσβασής τους στα ληξιαρχεία, για να διασφαλίζεται η χωρίς διάκριση μεταχείρισή τους, έκτοτε δεν έχει αναληφθεί κάποια πρωτοβουλία προς αυτή την κατεύθυνση. Έτσι παραμένουν τα προβλήματα εφαρμογής του σχετικού νομοθετικού πλαισίου, η έλλειψη επαρκούς πληροφόρησης για τις διαδικασίες καταγραφής γεννήσεων και η δυσχέρεια νομικής αντιπροσώπευσης για μερικές ομάδες του πληθυσμού αλλά και η σύσταση επαρκώς αποκεντρωμένων υπηρεσιών.

5. Η εφαρμογή του άρθρου 12 της ΔΣΔΠ: η ένταξή του στην ελληνική νομοθεσία και η θέση της νομολογίας.

Η γενική αρχή για το σεβασμό στις απόψεις του παιδιού του άρθρου 12 της Σύμβασης, κατοχυρώνεται έμμεσα στο ελληνικό Σύνταγμα, στο άρθρο 20, χωρίς όμως να καλύπτεται με τις εν λόγω συνταγματικές διατάξεις το εύρος της παρεχόμενης δυνατότητας της ΔΣΔΠ, όπως στα συνταγματικά κείμενα της Σουηδίας (εμμέσως) ή του Εκουαδόρ (άμεσα). Το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας του άρθρου 20 του Συντάγματος αναλύεται σε δυο επιμέρους συνιστώσες, στην αξίωση δηλαδή του φορέα του να απευθυνθεί στη δικαστική εξουσία για την παροχή έννομης προστασίας (στενή έννοια του δικαιώματος δικαστικής προστασίας) και στο δικαίωμα στη δικαστική ακρόαση, την ανάπτυξη των απόψεών του ενώπιον των δικαστικών αρχών. Το άρθρο 12 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του

⁴⁹³ Δελτίο Τύπου με θέμα: Παιδιά Μεταναστών και Δημοτολογία, Συνήγορος του Πολίτη, 30 Ιουλίου 2007, www.synigoros.gr.

⁴⁹⁴ Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Greece, United Nations, 01/02/2002, CRC-C-15-Add.170, [www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.15.Add.170](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.15.Add.170).

⁴⁹⁵ [En?Opendocument](#), 8.

Για το ζήτημα της ιθαγένειας των Ρομά βλ. και *J. P. Liegeois, N. Gheorghe*, Ρομά/Τσιγγάνοι, Μια ευρωπαϊκή μειονότητα, (μετάφραση Κ. Γκίνη, επιμέλεια Ν. Παπανικολάου), ΕΤΕΠΕ,

Παιδιού είναι ευρύτερο από την εν λόγω συνταγματική προστασία και προβλέπει την παροχή της δυνατότητας να ακούγεται η γνώμη του παιδιού όχι μόνο σε διοικητικές ή δικαστικές διαδικασίες, αλλά σε οποιοδήποτε θέμα το αφορά, ανεξάρτητα από την τυπικότητα της διαδικασίας.

Η εφαρμογή του άρθρου 20 Σ για τον ανήλικο υλοποιείται με την αναγνώριση της ικανότητας του διαδίκου στον ανήλικο λόγω της ιδιότητάς του ως υποκειμένου δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (62 ΚΠολΔ), που δεν ταυτίζεται με την ικανότητα του για αυτοπρόσωπη δικαστική παράσταση, η οποία προϋποθέτει (63 ΚΠολΔ) πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα. Παρά ταύτα, ειδικές ρυθμίσεις αναγνωρίζουν δικαίωμα της αυτοπρόσωπης δικαστικής παράστασης και στους περιορισμένα κατά το ουσιαστικό δίκαιο ικανούς για δικαιοπραξία, μεταξύ των οποίων και στους ανηλίκους. Παράδειγμα αποτελεί το άρθρο 598 ΚωδΠολ Δικ, όπου αναγνωρίζεται η ικανότητα των ανηλίκων που συνάπτουν γάμο για την αυτοπρόσωπη άσκηση των αγωγών σχετικά με τις γαμικές διαφορές χωρίς τη συγκατάθεση των νόμιμων εκπροσώπων τους.⁴⁹⁶ Οι ανήλικοι που έχουν συμπληρώσει το 16^ο έτος της ηλικίας τους έχουν την ικανότητα σύμφωνα με το άρθρο 742 του ΚΠολΔ να παρίστανται στο δικαστήριο για υποθέσεις που αφορούν την προσωπική τους κατάσταση και να ασκούν κατά της απόφασης ένδικα μέσα και τριτανακοπή.⁴⁹⁷ Μοναδική προϋπόθεση είναι να καλείται ο νόμιμος εκπρόσωπος του ανηλίκου. Τέλος, το άρθρο 802 ΚΠολΔ αναγνωρίζει στις δίκες σχετικά με τη δικαστική συμπαράσταση ή την υποβολή του προσώπου σε ακούσια νοσηλεία σε οποιοδήποτε πρόσωπο, που έχει συμπληρώσει το δέκατο έκτο έτος της ηλικίας του την πλήρη ικανότητα αυτοπρόσωπης παράστασης στο δικαστήριο, την επιχείρηση όλων των διαδικαστικών πράξεων, την επιχείρηση ή αποδοχή επιδόσεων καθώς και την άσκηση ή την παραίτηση από τα ένδικα μέσα.⁴⁹⁸

Το δικαίωμα της δικαστικής ακρόασης υλοποιείται για τον ανήλικο σε διατάξεις τόσο του ουσιαστικού, όσο και του δικονομικού δικαίου με τη συνεκτίμηση της γνώμης του για ζητήματα, που τον αφορούν. Σύμφωνα με την 1511 ΑΚ, η γνώμη του παιδιού πρέπει να ζητείται και να συνεκτιμάται ανάλογα με την ωριμότητά του

Αθήνα, 2002, 7 και γενικότερα την Τρίτη Έκθεση για την Ελλάδα της 5^{ης} Δεκεμβρίου 2003, Στρασβούργο, 8 Ιουνίου 2003, ΕΤΕΠΕ/ΕΠΣΕ, Στρασβούργο 2004, 22-24.

⁴⁹⁶ Στην περίπτωση μάλιστα του άκυρου γάμου, τον οποίο συνήψε ο ανήλικος, χωρίς να έχει τη σχετική άδεια του δικαστηρίου, ο ίδιος μπορεί να ασκήσει αυτοπροσώπως την αγωγή ακύρωσής του (ΚΠολΔ 598 σε συνδ 592 ΚΠολΔ), *Ρ. Παντελίδου*, Η επιτροπεία ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999, 152.

⁴⁹⁷ Βλ. σχετικά και την Εφ Πατρ. 186/2002.

⁴⁹⁸ Βλ. σχετικά και τις αποφάσεις ΕφΠατρ 1947/1995, ΕφΑθ 672/1993.

για κάθε απόφαση σχετική με τη γονική μέριμνα, που σχετίζεται με τα συμφέροντα του. Στην περίπτωση της υιοθεσίας προβλέπεται η ακρόαση και συνεκτίμηση της γνώμης του ανηλίκου που υιοθετείται (1555 ΑΚ) και των τέκνων του υιοθετούντος (1556 ΑΚ) όπως επίσης και πριν από κάθε απόφαση οποιουδήποτε οργάνου της επιτροπείας. (1647 ΑΚ) Σε επίπεδο δικονομικού δικαίου, σε υποθέσεις σχετικά με τη διατροφή, την επιμέλεια και την επιτροπεία του ανηλίκου (796 παρ.4 ΚΠολΔ) το δικαστήριο λαμβάνει υπ' όψιν τη γνώμη του πριν από τη λήψη απόφασης κατά την προδικασία μετά από επικοινωνία του δικαστή με το τέκνο, που γίνεται ιδιαιτέρως (681 3 και 4 ΚΠολΔ). Τέλος, στο άρθρο 800 ΚΠολΔ ορίζεται η διαδικασία για την ακρόαση της γνώμης του τέκνου σε περιπτώσεις υιοθεσίας, όπου αυτή προβλέπεται από το ουσιαστικό δίκαιο.⁴⁹⁹

Η μη συνεκτίμησης της γνώμης του παιδιού στο πλαίσιο της ανάθεσης της γονικής μέριμνας πλέον, όπως διαφάνηκε από την επισκόπηση της νομολογίας, αφορά κυρίως στα παιδιά πολύ μικρής ηλικίας. Το δικαστήριο, δηλαδή, στην κρίση του για τη συνεκτίμηση ή μη της γνώμης του παιδιού με βάση την ηλικία του, καταλήγει, στις περισσότερες αποφάσεις, σε παρεμφερείς διατυπώσεις: ότι το παιδί που δεν έχει συμπληρώσει το έκτο έτος της ηλικίας του, δεν έχει ωριμότητα να αντιληφθεί σαφώς το συμφέρον του και τη σημασία της διαφοράς των γονέων (ενδεικτικά ΑΠ 15/1997, ΑΠ 180/1986), και, συνεπώς, παρέλκει η εμφάνισή του στο δικαστήριο, για να ακουσθεί η γνώμη του ή ότι η γνώμη τους δεν συμπορεύεται με το καλώς εννοούμενο συμφέρον αυτών, αν ληφθεί υπ' όψιν πως έχουν «ατελή την ψυχοσωματική τους ανάπτυξη, λόγω της ηλικίας τους (οκτώ και πέντε ετών αντίστοιχα) και υπόκεινται ενδεχομένως σε επιδράσεις και υποβολές...». (ΑΠ 1736/2007)

Τούτο συνιστά αντίθεση στην ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 12ΔΣΔΠ από την ίδια την Επιτροπή σε σχετικό σχόλιό της (No 7 (2005), όπου έχει υποστηριχθεί ότι και τα παιδιά πολύ μικρής ηλικίας, την οποία ορίζει από τη γέννηση ως το 8^ο έτος της ηλικίας του παιδιού, «μπορούν να κάνουν επιλογές, και να εκφράζουν τα συναισθήματά τους, τις επιθυμίες τους...», ακόμη και με τη συμπεριφορά τους. Παρά το εν λόγω διευκρινιστικό σχόλιο της Επιτροπής, η συμπεριφορά των πολύ μικρών παιδιών, όπως για παράδειγμα η αποστροφή του παιδιού προς τη μητέρα ενώπιον του εισηγητή δικαστή, στην περίπτωση μάλιστα που

⁴⁹⁹ Βλ. και Π.Πρ.Θεσσαλονίκης 9852/2001.

έχει εκείνη την επιμέλεια και συνεπώς δε συντρέχει λόγος επηρεασμού του από τον πατέρα, προκάλεσε αντιφατικές αποφάσεις στο πλαίσιο των ελληνικών δικαστηρίων. Έτσι, το Εφετείο Θεσσαλονίκης στην απόφαση 1433/2003 οδηγήθηκε στη συμπερασματικώς προκύπτουσα, από σχετική συμπεριφορά του πεντάχρονου ανήλικου, κρίση ότι η μητέρα του, στην οποία είχε ανατεθεί προσωρινώς η επιμέλεια και αυτό συμβίωνε μαζί της «δεν είχε αναπτύξει ομαλή και φυσική σχέση με το ανήλικο τέκνο της, με βάση δε την κρίση αυτή άγεται στο παραπέρα συμπέρασμα πως η ενάγουσα μητέρα του ανήλικου δεν είναι ικανή να βοηθήσει περαιτέρω το τέκνο της, ώστε να ενταχθεί φυσιολογικά στις κοινωνικές δομές». Αντίθετα, ο Άρειος Πάγος, στην απόφαση 2130/2007, εκτίμησε την εν λόγω προτίμηση του παιδιού προς τον πατέρα ως «ενστικτώδη προτίμηση του πεντάχρονου ανηλίκου», η συνεκτίμηση της οποίας για τον προσδιορισμό του συμφέροντος του τέκνου από το Εφετείο συνιστά παραβίαση εκ πλαγίου του 1511 ΑΚ, εξ αιτίας ανεπαρκών και αντιφατικών αιτιολογικών, συνεπεία των οποίων καθίσταται ανέφικτος ο αναιρετικός έλεγχος, σχετικά με την κρίση στην οποία κατέληξε το εφετείο για το συμφέρον του.

Το δικαίωμα της διοικητικής ακρόασης του παιδιού (άρθρο 20 παρ.2 Σ) βρίσκει εφαρμογή κατά κύριο λόγο σε διοικητικές διαδικασίες, οι οποίες διενεργούνται στο βασικό χώρο δραστηριοποίησης του παιδιού, δηλαδή το σχολείο. Το άρθρο 4 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας, σε συνδυασμό με το άρθρο 6 του ίδιου Κώδικα, που ορίζει τις προϋποθέσεις, υπό τις οποίες ικανοποιείται και, βεβαίως, υφίσταται δικαίωμα προηγούμενης (διοικητικής) ακρόασης του διοικουμένου, δεν προβαίνει σε καμία διαφοροποίηση μεταξύ ενηλίκου και ανηλίκου, κατά τον ίδιο τρόπο που το διοικητικό δίκαιο εν γένει, δε διακρίνει μεταξύ αλλοδαπού και ημεδαπού, εφόσον αμφότεροι έχουν την ιδιότητα του διοικουμένου. Κρίσιμο κριτήριο είναι πάντοτε η διοικητική πράξη, ενέργεια ή μέτρο, που λαμβάνεται σε βάρος των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του διοικουμένου.⁵⁰⁰

Η νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων ερμηνεύει συσταλτικά τις σχετικές διατάξεις του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας, δεχόμενη ότι το σχετικό δικαίωμα αναφέρεται αποκλειστικά σε ατομικές διοικητικές πράξεις (ΣτΕ 2040/77), στις οποίες η διοίκηση ασκεί τη διακριτική της ευχέρεια (ΣτΕ 530/2002) και ο διοικουμένος κρίνεται κατά την υποκειμενική του συμπεριφορά. (ΣτΕ 2594/77Ολ). Ωστόσο, δεν

⁵⁰⁰ Πρβλ Απ. Γέροντας, Σ. Λύτρας, Πρ. Παυλόπουλος, Γλ. Σιούτη, Σ. Φλογαΐτης, Διοικητικό Δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004.

υπάρχει εξειδικευμένο νομοθετικό πλαίσιο, που προβλέπει την ακρόαση του ανηλίκου πριν από τη λήψη απόφασης για το κάθε θέμα που τον αφορά, ώστε να διασφαλίζεται στην πρακτική το εν λόγω δικαίωμα του παιδιού, καθώς η προβλεπόμενη απολογία στη σχετική με την πειθαρχική διαδικασία Υπουργική Απόφαση (ΦΕΚ Β' 619/25.09.1986)⁵⁰¹ δε συνιστά προηγούμενη ακρόαση αφού έπεται της επιβολής πειθαρχικής ποινής.⁵⁰² Η σχετική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σε στοίχιση με την πάγια και παλαιά, βασική, νομολογία του να θεωρεί διοικητικές πράξεις μόνο τις ενέργειες της διοίκησης που μεταβάλλουν το νομικό status του διοικουμένου, έχει κρίνει, παλαιότερα, ότι μόνο η ποινή αλλαγής σχολικού περιβάλλοντος αποτελεί εκτελεστή διοικητική πράξη, η οποία παρέχει στο μαθητή δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης.⁵⁰³ Είναι προφανές, ότι η εν λόγω νομολογιακή θέση αντίκειται στην θεμελιώδη αρχή του άρθρου 12 της ΔΣΔΠ, η οποία «επιβάλλει» την παροχή της δυνατότητας στο παιδί να ακούγεται η γνώμη του σε οποιοδήποτε ζήτημα που το αφορά.

Αξιόλογη νομοθετική πρωτοβουλία, που προωθεί συμμετοχική δραστηριότητα των παιδιών στη χώρα μας, αποτελούν οι σχετικές με την Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση διατάξεις του Ν.1599/1986. Οι ρυθμίσεις αυτές, αν και προγενέστερες της κύρωσης της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, προβλέπουν τη συγκρότηση μαθητικών κοινοτήτων. Στο πλαίσιο των μαθητικών κοινοτήτων οι μαθητές, ως ισότιμα μέλη τους, έχουν δικαίωμα λόγου και συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων⁵⁰⁴ (άρθρο 45), ενώ οι εκπρόσωποι τους αντιπροσωπεύουν το σύνολο των μαθητών στο σχολικό συμβούλιο, το οποίο αποτελείται από το σύλλογο των διδασκόντων, τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου του συλλόγου γονέων και τον εκπρόσωπο της τοπικής αυτοδιοίκησης στη σχολική επιτροπή με στόχο την εξασφάλιση της ομαλής λειτουργίας του

⁵⁰¹ Απόφαση «Περί κανονισμού λειτουργίας των μαθητικών κοινοτήτων», όπως επαναφέρθηκε σε ισχύ με την απόφαση του Υπουργού Παιδείας ΦΕΚ Β' 619/25.09.1986.

⁵⁰² Βλ. σχετικά και το σκεπτικό της ΣτΕ 1690/1997.

⁵⁰³ ΣτΕ 73/1998.

⁵⁰⁴ Ενδεικτικά, θα μπορούσαν να αναφερθούν ζητήματα σχετικά με το περιβάλλον, τον τεχνολογικό εξοπλισμό, τη συμπεριφορά των καθηγητών και των μαθητών και τη διαμόρφωση των σχέσεών τους, η ή ανάπτυξη κοινωνικού προβληματισμού. Η «αξιοποίηση» του νομοθετικά προβλεπόμενου θεσμού των μαθητικών κοινοτήτων θα μπορούσε, εξάλλου, να προσφέρει ουσιαστική συμβολή στην προώθηση της άσκησης και άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων από τον ανήλικο. (π.χ. του 14Σ με την έκδοση μαθητικών εφημερίδων, του 16 παρ. 1Σ με την διοργάνωση εκθέσεων τέχνης στο σχολείο κ.α.).

σχολείου και τρόπων επικοινωνίας μεταξύ των καθηγητών και των μαθητών (άρθρο 51).

Παρά τις εν λόγω ρυθμίσεις, όμως, στο χώρο του σχολείου για παράδειγμα δεν λαμβάνεται υπ' όψιν η γνώμη του παιδιού σε όλα τα ζητήματα, που τον αφορούν, όπως ενδεικτικά στην άσκηση του δικαιώματος συμμετοχής του μαθητή στο μάθημα των θρησκευτικών. Αυτή υλοποιείται μέχρι σήμερα από τους γονείς με τη μορφή της γραπτής δήλωσης, που όμως συνιστά ετεροπρόσωπη άσκηση του δικαιώματός του ανηλίκου στη συμμετοχή και στη θρησκευτική ελευθερία, δικαίωμα όμως που δεν είναι δεκτικό αντιπροσώπευσης. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης αποτελεί έκφραση της ελευθερίας της συνείδησης και της σκέψης και ανήκει στο λεγόμενο *forum internum* του ατόμου,⁵⁰⁵ δηλαδή σχετίζεται με το συνειδησιακό του βάθος, τις ενδιάθετες πεποιθήσεις του και την εσωτερική του διάθεση.⁵⁰⁶ Συνεπώς, η άσκηση του εν λόγω δικαιώματος από τον εκάστοτε φορέα του και άρα και από τον ανήλικο δεν είναι δεκτική αντιπροσώπευσης από τους νόμιμους εκπροσώπους, αφού μόνο με τη βούληση του ίδιου του φορέα εξωτερικεύονται οι πεποιθήσεις του αυτές στον εξωτερικό κόσμο.⁵⁰⁷

Εν προκειμένω, η δήλωση των γονιών για την απαλλαγή από το μάθημα των θρησκευτικών συνδέεται περισσότερο με το κοινωνικό δικαίωμα της εκπαίδευσης (άρθρο 16 Σ) και όχι με το ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας του άρθρου 13 του Συντάγματος.⁵⁰⁸ Η απόφαση όμως των γονιών σχετικά με την απαλλαγή του μαθητή από το μάθημα των θρησκευτικών συνδέεται άμεσα και επηρεάζει την άσκηση του ατομικού δικαιώματος του ανηλίκου όχι μόνο στη θρησκευτική ελευθερία, αλλά και του δικαιώματός του να γίνεται σεβαστή η γνώμη του, γεγονός που «επιβάλλει» τη συμμετοχή του στην απόφαση αυτή, όταν διαθέτει την κατάλληλη ωριμότητα. Έχει προταθεί στη θεωρία η εξάρτηση του βαθμού συμμετοχής του μαθητή από την εκπαιδευτική βαθμίδα- στο δημοτικό η δήλωση για

⁵⁰⁵ Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, ό.π., 247-248.

⁵⁰⁶ Βλ. σχετικά και το άρθρο XIV «Διακήρυξης περί εξάλειψης όλων των μορφών μισαλλοδοξίας και μεροληψίας που έχουν θεμέλιό τους στη θρησκεία και τη θρησκευτική πίστη» του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών όπου αναφέρεται πως «Τα συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν ότι η θρησκεία ή η πίστη ενός ατόμου είναι υπόθεση της συνείδησης και πρέπει να απολαμβάνουν τον ανάλογο σεβασμό» (1981).

⁵⁰⁷ Για το λόγο αυτό ακριβώς έχει κριθεί στη θεωρία πως μπορεί να στοιχειοθετηθεί το αδίκημα του προσηλυτισμού των γονέων εναντίον των παιδιών τους.

⁵⁰⁸ Τ. Παπαδοπούλου, Άρθρο 14 [Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ό.π., 141-142 υποσημείωση αρ. 23.

την απαλλαγή να γίνεται μόνο από τους γονείς, στο γυμνάσιο η απαλλαγή ή μη να αποτελεί αντικείμενο συναπόφασης γονιών και παιδιών, ενώ στο Λύκειο οι μαθητές να μπορούν αυτοπροσώπως να ασκούν το δικαίωμά τους αυτό.⁵⁰⁹ Κατά τη γνώμη μας, ήδη και από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, τουλάχιστον στις μεγαλύτερες τάξεις, η γνώμη του παιδιού θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπ' όψιν.

Γ. Μια κριτική αποτίμηση της ένταξης των άρθρων 2, 3 και 12 της ΔΣΔΠ στη ελληνική νομική πραγματικότητα: το παράδειγμα της Σουηδίας.

1. Η ένταξη των κατευθυντήριων αρχών της ΔΣΔΠ στη σουηδική νομοθεσία.

Για τη συναγωγή κάποιων συμπερασμάτων, σε σχέση με την ένταξη των κατευθυντήριων αρχών της Σύμβασης στην ελληνική πραγματικότητα, κρίθηκε σκόπιμη η παράθεση της σχετικής νομοθεσίας μιας αλλοδαπής έννομης τάξης, ειδικότερα της σουηδικής. Η επιλογή της συγκεκριμένης χώρας βασίστηκε δε δύο κριτήρια: πρώτον, μία από τις κατευθυντήριες αρχές της Σύμβασης, η αρχή της μη διάκρισης (άρθρο 2 ΔΣΔΠ) έχει κατοχυρωθεί ρητά στο σουηδικό Σύνταγμα και, δεύτερον, η σχετική έκθεση της Σουηδίας προς την Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, από την οποία, εξάλλου, αντλήθηκαν οι σχετικές πληροφορίες, είναι η πλέον πρόσφατα επικαιροποιημένη από όλες τις αναφορές των χωρών, που έχουν προσχωρήσει στη Σύμβαση, καθώς καλύπτοντας την περίοδο από το 2002 ως το 2007.

Η συνταγματική κατοχύρωση της αρχής της μη διάκρισης στο σουηδικό Σύνταγμα ακολουθήθηκε από μια σειρά πρωτοβουλιών, που εντάσσουν τις αρχές της Σύμβασης άμεσα στην εθνική της νομοθεσία. Σε σχέση με την αξιολογική ρήτρα του συμφέροντος, για παράδειγμα στο «Νόμο περί αλλοδαπών» (*Aliens Act*),⁵¹⁰ που τέθηκε σε ισχύ στις 30 Μαρτίου του 2006, όχι μόνο δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού, στο πρώτο κεφάλαιο αυτού, αλλά εξαιρείται και ο αυτοκαθοριστικός του χαρακτήρας. Ειδικότερα, η ανάδειξη των συμμετοχικών δικαιωμάτων του παιδιού κατέχει εξέχουσα θέση: στο πρώτο κεφάλαιο της εν λόγω νομοθετικής πράξης γίνεται αυτοτελής αναφορά στο συμφέρον του παιδιού, ενώ

⁵⁰⁹ Τ. Παπαδοπούλου, Άρθρο 14 [Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας], στο: Π. Νάσκου-Περάκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ό.π., 141.

επιπλέον κριτήριο για τον προσδιορισμό του αποτελεί η γνώμη του ανηλίκου. Για χάριν του συμφέροντος του παιδιού, προβλέπονται ελαστικότερες προϋποθέσεις για την παροχή άδειας διαμονής στον ανήλικο συγκριτικά με τους ενηλίκους. Παράλληλα, ο αρμόδιος για τα ζητήματα μετανάστευσης φορέας, προς χάριν του συμφέροντος του παιδιού, δίνει προτεραιότητα στις υποθέσεις που σχετίζονται με τους ανηλίκους, (για παράδειγμα, τους ασυνόδευτους) και υποχρεούται να εκδόσει την σχετική απόφαση σε τρεις μήνες, και όχι σε έξι, όπως συμβαίνει συνήθως.⁵¹¹ Στην ίδια νομοθετική πράξη σχετικά με τους αλλοδαπούς, το συμφέρον του παιδιού αποτελεί αξιολογική ρήτρα στην επικείμενη απέλαση του γονέα ενός παιδιού, καθώς είναι επιβεβλημένο να λαμβάνεται υπ' όψιν η ανάγκη του παιδιού για την επαφή και την επικοινωνία με τον γονέα του, να εξετάζεται η ποιότητα της επαφής με το γονέα του πριν την απέλαση, αλλά και να διερευνάται πως η τελευταία θα επηρεάσει τη μεταξύ τους επικοινωνία και επαφή. Μάλιστα, αν κριθεί απαραίτητο, η αρμόδια Επιτροπή της Κοινωνικής Υπηρεσίας εκδίδει σχετική δήλωση, όπου γίνεται επισήμως και ιδιαίτερος η σχετική συνεκτίμηση.

Παρομοίως, στη νομοθετική πράξη σχετικά με την παροχή υπηρεσιών παιδικής φροντίδας ("*Care of young Persons (special Provisions) Act*"),⁵¹² σε μια νέα ρύθμιση, που έχει εισαχθεί στη σουηδική νομοθεσία το 2003, προβλέπεται πως το συμφέρον του παιδιού πρέπει να αποτελεί καθοριστικό παράγοντα, όταν λαμβάνονται αποφάσεις εφαρμογής της εν λόγω πράξης.

Για την καταπολέμηση των διακρίσεων και του ρατσισμού, ιδίως στο χώρο του σχολείου, ψηφίσθηκαν στη Σουηδία νομοθετικές διατάξεις, οι οποίες αποτελούν υπόδειγμα καλής πρακτικής, χρήσιμο στην κατεύθυνση της ενσωμάτωσης της εν λόγω αρχής και για την ελληνική πραγματικότητα. Τον Απρίλιο του 2006, τέθηκε σε ισχύ ο νόμος για την παρεμπόδιση των διακρίσεων και άλλων μορφών δυσμενούς μεταχείρισης των παιδιών και των μαθητών, (*The Act prohibiting Discrimination and other Degrading Treatment of Children and School Students*).⁵¹³ Στόχο του αποτελεί η προώθηση ίσων δικαιωμάτων των παιδιών και των μαθητών σε όλες τις εκπαιδευτικές διαδικασίες που προβλέπονται στο Νόμο αυτό, καθώς και η εξάλειψη των διακρίσεων και των κάθε είδους παρενοχλήσεων (συμπεριλαμβανομένου και του

⁵¹⁰ Swedish Code of Statutes (Svensk författningssamling) SFS, 2005:716.

⁵¹¹ Swedish Fourth Periodic Report to the UN Committee on the Rights of the Child 2002-2007, 19, www.regeringen.se/sb/d/8453/a/88986

⁵¹² Swedish Code of Statutes (Svensk författningssamling) SFS, 1990:52

bullying), που απορρέουν από το φύλο, την εθνικότητα, τη θρησκεία, τον σεξουαλικό προσανατολισμό ή την αναπηρία. Για την παρακολούθηση της εφαρμογής του νόμου συναρμόδιοι καθίστανται το σώμα εκπροσώπησης των παιδιών και των μαθητών (Child and School Student Representative) στο αντίστοιχο Υπουργείο Παιδείας, (National Agency of Education), ο Συνήγορος για την Ισότητα των Ευκαιριών (the Equal Opportunities Ombudsman), ο Συνήγορος ενάντια στην Διακρίσεις λόγω Εθνικότητας (the Ombudsman Against Ethnic Discrimination), ο Συνήγορος ενάντια στις Διακρίσεις λόγω Σεξουαλικού Προσανατολισμού (Ombudsman against Discrimination because of Sexual Orientation), καθώς και ο Συνήγορος για τα Άτομα με Αναπηρία (Disability Ombudsman).

Τέλος, στο πλαίσιο της προσπάθειας τήρησης των διακηρυκτικών αρχών που υιοθετήθηκαν το 2001, στο Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών ενάντια στο Ρατσισμό, την Ξενοφοβία, τις Φυλετικές Διακρίσεις και κάθε άλλου είδους διάκριση (UN World Conference Against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance),⁵¹⁴ η Κυβέρνηση παρουσίασε Εθνικό Σχέδιο Δράσης ενάντια στο ρατσισμό, την ξενοφοβία, την ομοφοβία και τη διάκριση, που εμπεριέχει μέτρα καταπολέμησής τους. Στο εν λόγω σχέδιο περιέχονται καινοτόμες πρωτοβουλίες, όπως η εφαρμογή μιας μακροπρόθεσμης πολιτικής για την εξάλειψη των διακρίσεων ενάντια στους Ρομά, αλλά και η χρηματοδότηση ομάδων που αναπτύσσουν δράση ενάντια στο ρατσισμό. Προς την ίδια κατεύθυνση προσανατολίζονται το Εθνικό Σχέδιο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του 2006-2009,⁵¹⁵ που εμπεριέχει αναφορές και στα παιδιά, αλλά και η δράση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στη Σουηδία,⁵¹⁶ η οποία στοχεύει στη διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε επίπεδο κυβερνητικών και περιφερειακών φορέων, αλλά και στα διάφορα συμβούλια της χώρας.⁵¹⁷

Οι πρωτοβουλίες, που στοχεύουν στην προώθηση της συμμετοχικής διάστασης των δικαιωμάτων των παιδιών στην Ελλάδα αποτελούν μεμονωμένες προσπάθειες, όπως η ανάληψη από το Συνήγορο του Παιδιού της πρωτοβουλίας για την «Ημέρα Διαλόγου» με θέμα «Ακούγομαι, Εκφράζομαι, Συμμετέχω σε ένα

⁵¹³ Swedish Code of Statutes (Svensk författningssamling) SFS, 2006:67, appendix 1

⁵¹⁴ www.europa-eu-un.org/articles/en/article_158_en.htm.

⁵¹⁵ Communication 2005/06:95

⁵¹⁶ Directive 2006:27.

⁵¹⁷ Swedish Fourth Periodic Report to the UN Committee on the Rights of the Child 2002-2007, www.regeringen.se/sb/d/8453/a/88986, 17.

σχολείο που μας σέβεται και μας υπολογίζει».⁵¹⁸ Αντίθετα, στη Σουηδία εντάσσονται σ' ένα προσεκτικά σχεδιασμένο σύνολο μέτρων. Η εν λόγω πρωτοβουλία του Συνηγόρου του Παιδιού προβλέπει, μεταξύ άλλων, τη διεξαγωγή έρευνας με ερωτηματολόγια, ώστε να διαπιστωθεί η επιρροή, που θεωρούν πως έχουν τα παιδιά στο χώρο του σχολείου, αλλά και στο οικογενειακό τους περιβάλλον. Συνδυάζεται δε με πλήθος άλλων πρωτοβουλιών για την ανάδειξη της συμμετοχικής διάστασης των δικαιωμάτων των παιδιών, που λειτουργούν θετικά προς την κατεύθυνση της ενσωμάτωσης της εν λόγω αρχής (άρθρο 12 ΔΣΔΠ) στην εθνική νομοθεσία.

Καταρχάς, σε ειδικές διατάξεις της σουηδικής νομοθεσίας (“Social Services Act”⁵¹⁹ και “Care of Young Persons Act”)⁵²⁰ προβλέπεται η δυνατότητα των παιδιών να εκφράζουν τη γνώμη τους σε όλες τις διαδικασίες που τα αφορούν, όχι μόνο σε ζητήματα οικογενειακού δικαίου ή σχετικά με την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών για παιδιά και νέους, αλλά και ζητήματα σχετικά με τον οικονομικό προγραμματισμό των εν λόγω δραστηριοτήτων ή για θέματα που αφορούν την εξάρτηση από τα ναρκωτικά ή το αλκοόλ. Είναι αξιοσημείωτο ο επίσημος σουηδικός φορέας για την υγεία και τη πρόνοια (“The National Board on Health and Welfare”) διεξήγαγε μία έρευνα με τον τίτλο «Παίρνοντας συνέντευξη από τα Παιδιά για τις κοινωνικές υπηρεσίες» (“**Interviewing Children in the Social Services**”), με στόχο την προώθηση της συμμετοχής των παιδιών, καθώς και της συνεργασίας τους με το προσωπικό των φορέων παροχής κοινωνικών υπηρεσιών.

Το 2004, ο αρμόδιος φορέας για θέματα κοινωνικής ασφάλισης (“Swedish Social Insurance Agency”, “Försäkringsassan”), μετά από Συστάσεις της Κυβέρνησης, υπέβαλε ειδική αναφορά σχετικά με το δικαίωμα των παιδιών να εκφράζουν τις απόψεις τους στην οργάνωση και διοίκηση της κοινωνικής ασφάλισης, καθώς θεωρήθηκε πως η κοινωνική ασφάλιση, ως μία κατά βάση «οικονομική» πολιτική, η οποία σχετίζεται κυρίως με την οικογένεια, αφορά και τα παιδιά. Σύμφωνα με την εν λόγω αναφορά, τα παιδιά καλούνται να διατυπώνουν τις απόψεις τους για τα ζητήματα που τα αφορούν και για τις ανάγκες τους, ενώ στο πλαίσιο μιας

⁵¹⁸ Στο πλαίσιο της διεξάγεται συνάντηση με μαθητές από διαφορετικά σχολεία και εκφράζουν τις απόψεις τους, οι οποίες κατόπιν διαβιβάζονται στο Υπουργείο Παιδείας. Βλ. αναλυτικότερα, 4 χρόνια Συνηγός του Παιδιού στην Ελλάδα, Παρεμβάσεις και Διαπιστώσεις της αρχής για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, Δεκέμβρης 2007, 5.

⁵¹⁹ Swedish Code of Statutes (Svensk författningssamling) SFS, 2001:453.

⁵²⁰ Swedish Code of Statutes (Svensk författningssamling) SFS, 1990:52.

«πολιτικής για τα παιδιά», που υιοθέτησε ο ίδιος φορέας, διασαφηνίζεται ότι οι αποφάσεις που σχετίζονται με την κατάσταση των παιδιών πρέπει να λαμβάνονται με την παρουσία των ίδιων ή εκπροσώπων τους.

Παράλληλα, για την αποτελεσματικότερη προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών στο χώρο της υποχρεωτικής φροντίδας, εισήχθη ειδική διάταξη το 2003 στο **Care of Young Persons (Special Provisions) Act**,⁵²¹ όπου προβλέπεται πως είναι επιβεβλημένο να διασαφηνίζονται οι απόψεις των παιδιών στο μέτρο του δυνατού, καθώς και να λαμβάνεται υπόψη η άποψή τους, ανάλογα με την ηλικία τους και το βαθμό ωριμότητάς τους. Επιπλέον, σύμφωνα με την τελική αναφορά της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής Πολεοδομίας και Κτιριοδομίας (Planning and Building Act Committee),⁵²² τα τελευταία χρόνια δίνεται όλο και περισσότερη έμφαση στην συμμετοχή και επίδραση των παιδιών στο σχεδιασμό του φυσικού περιβάλλοντος, με την ανάπτυξη και υλοποίηση πολιτικών και σχεδιασμών που λαμβάνουν υπόψη η οπτική των παιδιών. Εξάλλου, στον τελικό αυτό νόμο (The Planning and Building Act),⁵²³ όπου εμπεριέχονται προβλέψεις για την συμμετοχή στο πλαίσιο της διαβίωσης εντός του φυσικού περιβάλλοντος, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην επίδραση των παιδιών και των νέων στον εν λόγω σχεδιασμό.

2. Κριτικές παρατηρήσεις και διαπιστώσεις.

Από την κριτική παράθεση και αντιπαράθεση της ελληνικής και σουηδικής νομοθεσίας καθίσταται σαφής η έλλειψη αντίστοιχων νομοθετικών πρωτοβουλιών στην Ελλάδα, ώστε να ενταχθούν οι βασικές αρχές της Σύμβασης στην ελληνική πραγματικότητα. Για το λόγο αυτό, σκόπιμη θα ήταν η ένταξη της ρήτρας του συμφέροντος και της αρχής της μη διάκρισης σε όλες τις νομοθετικές πρωτοβουλίες, που σχετίζονται με παιδιά, με την παράλληλη εκπόνηση εθνικών σχεδίων δράσης, τη διενέργεια ερευνών, την ενημέρωση, αλλά και τη θέσπιση ειδικών φορέων αρμόδιων για την αντιμετώπιση των ζητημάτων της παιδικής προστασίας και του ρατσισμού. Παράλληλα, η διαδικασία της ακρόασης πρέπει να γίνει αντιληπτή με μια ευρύτερη έννοια, ως μια γενική αρχή που προσανατολίζει τον κοινό νομοθέτη στη διαμόρφωση της νομοθεσίας, κατά τρόπο που επιτρέπει στο παιδί να ζητήσει να ακουσθεί η γνώμη του σε ζητήματα κάθε φύσης, που αφορούν τις δραστηριότητές του. Τούτο

⁵²¹ Swedish Code of Statutes (Svensk författningssamling) SFS, 1990:52.

⁵²² Official Government Report 2005:77.

⁵²³ Swedish Code of Statutes (Svensk författningssamling) SFS, 1987:10

προϋποθέτει την ανεύρεση αποτελεσματικών μορφών επικοινωνίας με τα παιδιά, ώστε να αξιοποιείται η γνώμη τους και η γνώση τους. Το ενδιαφέρον των παιδιών για τη συμμετοχή τους εξαρτάται, αναμφίβολα, σε μεγάλο βαθμό από τις ευκαιρίες που τους δίνονται, από την ενημέρωση, την γλώσσα επικοινωνίας και την πληροφόρησή τους σχετικά με την επίδραση της γνώμης τους στις αποφάσεις των ενηλίκων.

Από την επισκόπηση της υπάρχουσας ελληνικής νομοθεσίας, της εφαρμογής της, αλλά και των κενών, που εντοπίστηκαν, αλλά και από τη συγκριτική προσέγγιση, καθώς και από την επισκόπηση της νομολογίας, προκύπτει πως οι γενικές αρχές της Σύμβασης δεν έχουν ενσωματωθεί ουσιαστικά στην ελληνική έννομη τάξη. Εξαιρέση αποτελούν μόνο οι αποφάσεις των ελληνικών δικαστηρίων σχετικά με τη γονική μέριμνα, καθώς από την δεκαετία του 1990 και μετά, λαμβάνεται πολύ σοβαρά υπόψη η γνώμη του παιδιού, δηλαδή προωθείται η παγίωση της αυτοκαθοριστικής διάστασης του συμφέροντος, που έχει εισαχθεί στην ελληνική νομοθεσία ήδη από το 1983. Εν γένει, όμως, παρά την κύρωση της ΔΣΔΠ στη χώρα μας, ήδη από το 1992, ο Έλληνας νομοθέτης δε φαίνεται να αξιοποιεί τις εν λόγω αρχές προς την κατεύθυνση του σχεδιασμού μιας παιδοκεντρικής πολιτικής. Παρομοίως, ο εφαρμοστής του δικαίου δε φαίνεται εξοικειωμένος με τη ΔΣΔΠ, αφού οι αναφορές της ελληνικής νομολογίας σ' αυτήν είναι ελάχιστες.

Αρχικά, σε σχέση με τη ρήτρα του συμφέροντος από την επισκόπηση της ελληνικής νομολογίας από το 1980 ως σήμερα διαπιστώνεται πως ακολουθείται μια πορεία εξέλιξης από την άποψη του παράγοντα της συνεκτίμησης της γνώμης του παιδιού ως κριτηρίου καθορισμού για το συμφέρον του, δηλαδή προϊόντος του χρόνου, αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα το αυτοκαθοριστικό στοιχείο της βούλησης του ανηλίκου για τη λήψη της απόφασης. Στις δικαστικές αποφάσεις της δεκαετίας του 1980 παρατηρείται μεγαλύτερη διστακτικότητα για τη συνεκτίμηση της γνώμης του παιδιού, ανεξάρτητα από την ηλικία του, καθώς κυριαρχεί η αντίληψη πως το παιδί είναι αντικείμενο προστασίας κα εξάρτησης, ανίκανο να διαμορφώσει ίδια άποψη και απλώς η διατύπωση της γνώμης του αποτελεί αντικείμενο επηρεασμού από τους γονείς. Από τη δεκαετία του 1990 και μετά, η γνώμη του παιδιού αποτελεί σε όλο και μεγαλύτερο αριθμό αποφάσεων το βασικότερο ή και μοναδικό κριτήριο για τον προσδιορισμό του συμφέροντος, που επιφέρει και δικονομικές συνέπειες. Ουσιαστικά, μοναδικό λόγο για τη μη συνεκτίμηση της γνώμης του παιδιού, από το 1990 και μετά, αποτελεί η πολύ μικρή του ηλικία. Η εν λόγω μεταβολή των τάσεων

της νομολογίας από το 1990 και μετά συνδέεται ίσως, κατά τη γνώμη μας, και με την κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού από τη χώρα μας: ενώ, ήδη από το 1983, υφίσταται η νομοθετική αλλαγή, που προβλέπει τη συνεκτίμηση της γνώμης του παιδιού, η ανάδειξη των αυτοκαθοριστικών στοιχείων του συμφέροντος του παιδιού διαπιστώνεται τη δεκαετία του 1990. Είναι σίγουρο όμως ότι η εν λόγω εξέλιξη δεν οφείλεται μόνο στην κύρωση της ΔΣΔΠ, δεδομένου ότι αυτή απλά επέδρασε συνδυαστικά με το ήδη υπάρχον ευνοϊκό κανονιστικό πλαίσιο στο ελληνικό ιδιωτικό δίκαιο. Άλλωστε, ο Έλληνας δικαστής είναι εξαιρετικά φειδωλός στην επίκληση της ΔΣΔΠ και, συνεπώς, σε καμία από τις παραπάνω αποφάσεις δεν αναφέρεται η ρήτρα του άρθρου 2, 3 ή το άρθρο 12 της ΔΣΔΠ ως επικουρική νομική βάση.

Παράλληλα, η ίδια διαπίστωση κυριαρχεί και στο χώρο της νομοθετικής παραγωγής: παρατηρείται πως η έννοια του συμφέροντος του άρθρου 3 της ΔΣΔΠ, ως έννοια διαφοροποιούμενη από εκείνη του δημόσιου συμφέροντος, η αρχή της μη διάκρισης (άρθρο 2 ΔΣΔΠ), αλλά και αυτή του σεβασμού στις απόψεις του παιδιού (άρθρο 12 ΔΣΔΠ), στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης, εκτός από το χώρο του ιδιωτικού δικαίου και πιο ειδικά του αστικού, δεν αντικατοπτρίζεται στην υπόλοιπη νομοθεσία, πολύ περισσότερο, στις διοικητικές αποφάσεις σχετικά με το παιδί, εκτός, βέβαια, των σχετικών με τη γονική μέριμνα. Για παράδειγμα, στο Ν.3386/2005, όπου λαμβάνεται υπ' όψιν το συμφέρον του ανήλικου τέκνου για να κριθεί το ζήτημα της οικογενειακής επανένωσης (56 παρ.1), ως προς τους ασυνόδευτους ανηλίκους, καταστρατηγείται η ίδια η έννοιά του συμφέροντος. Και τούτο, διότι τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως παραβάτες της μεταναστευτικής νομοθεσίας, αντί να αντιμετωπίζονται ως υποκείμενα δικαιωμάτων και προστασίας.

Παρομοίως, σε σχέση με την εφαρμογή της αρχής του σεβασμού στις απόψεις των παιδιών στη χώρα μας (άρθρο 12 ΔΣΔΠ), από τα προεκτεθέντα ήδη προκύπτει ότι η αρχή αυτή δε λαμβάνεται γενικά υπ' όψιν σε όλες τις δικαστικές, διοικητικές και άλλες αποφάσεις που τα επηρεάζουν, ανάλογα με την ωριμότητα και την ηλικία του παιδιού, αλλά μόνο στις προβλεπόμενες διαδικασίες του οικογενειακού δικαίου. Η γενική αυτή αρχή δεν έχει ενσωματωθεί στην ελληνική νομική πραγματικότητα, όπως αποδεικνύεται από την ισχύουσα νομοθεσία, καθώς δεν υπάρχει καμία απολύτως νομοθετική πρωτοβουλία μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ, η οποία να προωθεί τα

συμμετοχικά δικαιώματα του παιδιού, ενώ στην ελληνική νομολογία δεν υπάρχει καμία απόφαση, όπου γίνεται μνεία στο εν λόγω άρθρο της ΔΣΔΠ!

Τη διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνουν οι καταληκτικές παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού προς την Ελλάδα, όπου παγίως αποδοκιμάζεται το γεγονός πως οι απόψεις των παιδιών δε λαμβάνονται επαρκώς υπόψη στο πλαίσιο των αποφάσεων και των διαδικασιών που αφορούν τα παιδιά.⁵²⁴ Κατά τη γνώμη μας, η παρατήρηση αυτή θα επαναληφθεί και σε μελλοντικές Εκθέσεις της Επιτροπής, καθώς, όπως διαφάνηκε, ελάχιστες πρωτοβουλίες έχουν αναληφθεί για την ανάπτυξη της συμμετοχικής διάστασης των δικαιωμάτων του παιδιού από το 2002 και μετά.

Κατά τη γνώμη μας, η διστακτικότητα που δείχνει η ελληνική νομολογία ως προς το ζήτημα της εκτίμησης της γνώμης των παιδιών πολύ μικρής ηλικίας, δεν οφείλεται αποκλειστικώς στον Έλληνα δικαστή, ο οποίος, όπως έχει διαφανεί, συνυπολογίζει τη γνώμη του παιδιού μεγαλύτερης ηλικίας. Οι διαπιστώσεις της Επιτροπής, αναφορικά με τις δικαστικές αποφάσεις, συνδέονται, αντίθετα, σε μεγάλο βαθμό με την αδυναμία υλοποίησης στην πράξη του προβλεπόμενου νομοθετικώς στο Ν.2447/1996 θεσμού των οικογενειακών δικαστηρίων. Η λειτουργία των εν λόγω δικαστηρίων τόσο λόγω της αποκλειστικής ενασχόλησης των δικαστών, που θα τα στελεχώνουν, με ζητήματα οικογενειακού δικαίου, λόγω της ειδικής κατάρτισής τους στα συγκεκριμένα ζητήματα, όπως προβλέπεται, θα παρείχε εγγυήσεις για τη διασφάλιση των προϋποθέσεων της άσκησης του συμμετοχικού δικαιώματος του άρθρου 12 του παιδιού στις δικαστικές διαδικασίες. Για το λόγο αυτό, προτείνεται ευνότητα η στελέχωση και η λειτουργία οικογενειακών δικαστηρίων με κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό, καθώς η προσέγγιση παιδιών μικρής ηλικίας, αλλά και η ερμηνεία της συμπεριφοράς τους, προϋποθέτει την υποβοήθηση του δικαστή από ειδικούς επιστήμονες, όπως παιδοψυχολόγους ή παιδοψυχιάτρους, οι οποίοι είναι σε θέση να αποκωδικοποιήσουν με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα τη συμπεριφορά τους ως έκφραση των απόψεών τους. Η αξιοποίηση των κατευθυντήριων αρχών της ΔΣΔΠ, δηλαδή της αρχής του συμφέροντος (άρθρο 3), της αρχής της μη διάκρισης (άρθρο 2), αλλά και του άρθρου 12, πρέπει εν τοις πράγμασι να λάβει τη μορφή χάραξης πολιτικών ενσωμάτωσής τους στη νομοθεσία για τα παιδιά και την

εφαρμογή τους στις πολιτικές, δικαστικές και διοικητικές αποφάσεις, αλλά και σε σχέδια, πολιτικές, προγράμματα και υπηρεσίες, που συνδέονται με τα αυτά.⁵²⁵ Ο νομοθετικός σχεδιασμός θα πρέπει δε να περιστραφεί γύρω από τις εν λόγω αξιολογικές ρήτρες, όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει στη Σουηδία.

Δ. Τελική πρόταση: Η ρητή συνταγματική κατοχύρωση των κατευθυντήριων αρχών της Σύμβασης στο ελληνικό Σύνταγμα.

Στις τελικές παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού στην Εικοστή Ένατη Σύνοδο, μετά από εξέταση των εκθέσεων, που υποβλήθηκαν από τα Κράτη-Μέλη, σύμφωνα με το άρθρο 44 της Σύμβασης, η Επιτροπή συνέστησε στη χώρα μας να εναρμονίσει τη νομοθεσία της με τις αρχές και τις διατάξεις της Σύμβασης, αλλά και να ενισχύσει την υλοποίηση της εσωτερικής νομοθεσίας για τη βελτίωση της προστασίας των δικαιωμάτων των παιδιών. Κατά τη γνώμη μας, προς την κατεύθυνση αυτή, σκόπιμη κρίνεται όχι μόνο η υιοθέτηση των επιμέρους αρχών της Σύμβασης στην, κοινή, εσωτερική νομοθεσία, αλλά η ενσωμάτωση των κατευθυντήριων αρχών της ΔΣΔΠ ρητά στο ελληνικό συνταγματικό κείμενο.

Αρχικά, η ενσωμάτωσή τους, στην ουσία, θα αποτελέσει εφαρμογή της ίδιας της ΔΣΔΠ, αλλά και συμμόρφωση με τις παρατηρήσεις της Επιτροπής προς τη χώρα μας. Αναμφίβολα, η κατοχύρωση των αρχών των άρθρων 2, 3 και 12 στο ίδιο το Σύνταγμα θα σηματοδοτήσει την κορυφαία εκδήλωση πολιτικής βούλησης προς μια τέτοια κατεύθυνση. Είναι αξιοσημείωτο πως, σε πιο πρόσφατες Παρατηρήσεις της Επιτροπής προς άλλες χώρες, οι οποίες υπήρξαν συνεπείς, σε αντίθεση με τη χώρα μας, ως προς την υποβολή των Εκθέσεών τους, η Επιτροπή καλεί τα Κράτη-Μέλη να ενδυναμώσουν το δικαίωμα του παιδιού να διατυπώνει τη γνώμη του σε όλα τα ζητήματα, που το αφορούν, ενώ παράλληλα διατυπώνει την άποψη πως η ρήτρα του συμφέροντος πρέπει να ενσωματωθεί σε όλες τις εθνικές νομοθεσίες.⁵²⁶ **Κυρίως, όμως, προτείνει την ενσωμάτωση των γενικών αρχών όχι μόνο στην κοινή νομοθεσία, αλλά και στο ίδιο το εθνικό συνταγματικό κείμενο.**

⁵²⁴ Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Greece, United Nations, 01/02/2002, CRC-C-15-Add.170, 8, [www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.15.Add.170](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.15.Add.170).

⁵²⁵ En?Opendocument.
M. Freeman, Children's Rights ten years after Ratification, στο: *B. Franklin* (ed), *The New Handbook of Children's Rights: Comparative Policy and Practice*, Routledge, London and New York, 2002, 98-100.

⁵²⁶ CO's Ireland 2nd Report, UN Doc, CRC/C/IRL/2, par25, www.crin.org/docs/resources/treaties/crc.25/annex-vi-crin.asp.

Το ίδιο το Σύνταγμα αποτελεί κείμενο με ιδιαίτερα φορτισμένο σημασιολογικό περιεχόμενο, όπου αποδίδονται όλες οι αρχές και οι αξίες που διαπνέουν μία έννομη τάξη και αντανακλά τις πεποιθήσεις και τα δεδομένα μιας κοινωνίας για τα αγαθά, που είναι άξια προστασίας και τους φορείς των δικαιωμάτων. Όσο ανεβαίνει ο πολιτιστικός δείκτης μιας κοινωνίας, τόσο εξειδικεύονται τα αγαθά που λογίζονται ως θεμελιώδη και άξια ουσιαστικής προστασίας. Η συμπερίληψη των εν λόγω αρχών στο Σύνταγμα, που στην ουσία, εξειδικεύει την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών, αποτελεί, εξάλλου, προσαρμογή με τη γενικότερη τάση της «εξειδίκευσης» (specifity), κυρίαρχη στο διεθνές δίκαιο τα τελευταία χρόνια, μιας τάσεως η οποία εστιάζει στην προστασία των ειδικών ομάδων. (special groups)

Η εισαγωγή της έννοιας της παιδικής ηλικίας στο άρθρο 21 Σ δεν αποτελεί επαρκές νομικό έρεισμα, καθώς, στην πραγματικότητα, αποτελεί πραγμάτωση μιας «παθητικής» προστασίας προς την παιδική ηλικία, δηλαδή δεν αναδεικνύεται η αυτοκαθοριστική διάσταση των δικαιωμάτων των παιδιών, που σηματοδοτείται από την υπογραφή της ΔΣΔΠ. Αντίθετα, η εισαγωγή των αρχών των άρθρων 2, 3 και 12 θα αναδείξει την αυτοκαθοριστική διάσταση των δικαιωμάτων όλων, ανεξαιρέτως, των παιδιών. Παράλληλα, θα προσφέρει την απαραίτητη ώθηση στον κοινό νομοθέτη για τη χάραξη «παιδοκεντρικής» πολιτικής σε όλους τους τομείς, δηλαδή σε πολιτικές, δικαστικές και διοικητικές διαδικασίες, αλλά και για την κατάστροψη και υλοποίηση σχεδίων, πολιτικών και προγραμμάτων που συνδέονται με παιδιά. Όχι λιγότερο, θα δώσει το έναυσμα στον εφαρμοστή του δικαίου για τη λήψη αποφάσεων στο ευνοϊκό, για την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών πλαίσιο. Προς την κατεύθυνση αυτή συνηγορεί η διαπίστωση πως ο Έλληνας νομοθέτης και εφαρμοστής του δικαίου δείχνουν πιο εξοικειωμένοι με την *stricto sensu* εθνική νομοθεσία, ενώ δεν «αξιοποιούν» με την ίδια ευκολία τη ΔΣΔΠ. Στις εισηγητικές εκθέσεις των νόμων, που ψηφίστηκαν μετά την κύρωση της ΔΣΔΠ και σχετίζονται με τα παιδιά, αλλά και στα ίδια τα νομοθετικά κείμενα δε γίνεται καμία αναφορά στις εν λόγω αρχές, ενώ, αντίθετα, υπάρχουν αναφορές μόνο στο άρθρο 21 του Συντάγματος. Εκτός από το χώρο του οικογενειακού δικαίου, δεν υπάρχουν για παράδειγμα αναφορές στο σεβασμό των απόψεων του παιδιού στη λήψη αποφάσεων σε ζητήματα κοινωνικής πολιτικής ή στο πλαίσιο της κοινωνίας, του σχολείου, στον τομέα της υγείας, στις εκπαιδευτικές διαδικασίες κ.α.

Φυσικά, η κατοχύρωση των ανωτέρω αρχών στο Σύνταγμα δεν αποτελεί πανάκεια, αφού σε κάποιες χώρες, όπως η Κολομβία, οι πανηγυρικές διατυπώσεις στο συνταγματικό κείμενο, όπου κατοχύρωσαν τις αρχές, δεν οδήγησαν σε ουσιαστικές μεταβολές της κοινής νομοθεσίας. Στη χώρα μας, όμως, θεωρούμε πως θα λειτουργήσει προς θετική κατεύθυνση η κατοχύρωση των αρχών, καθώς τη συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας της παιδικής ηλικίας του 1975 ακολούθησαν ιδιαίτερα καινοτόμες, προστατευτικού χαρακτήρα, όμως, διατάξεις: ο νόμος για την ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας αποδεικνύει πως αναγνωρίζεται το ιδιαίτερο και αυτόνομο σε σχέση με την οικογένεια status και συμφέρον της παιδικής ηλικίας. Παράλληλα, ο εφαρμοστής του δικαίου, ιδίως τα τελευταία χρόνια, όπως διαφάνηκε από την επισκόπηση της νομολογίας, προσανατολίζεται προς την ουσιαστική προστασία της παιδικής ηλικίας, μη διστάζοντας να αξιολογήσει και να αποφασίσει σε πολλές περιπτώσεις, πως για την ικανοποίηση του υπέρτερου συμφέροντος του παιδιού, παρακάμπτεται το δικαίωμα του γονιού στη γονική μέριμνα ή ακόμη και στη θρησκευτική ελευθερία.

Συμπερασματικά, με δεδομένο πως το άρθρο 21 Σ ήδη έχει δημιουργήσει ένα ιδιαίτερα ευνοϊκό υπόβαθρο για την προστασία της παιδικής ηλικίας, θεωρούμε πως η συνταγματική κατοχύρωση των εν λόγω αρχών θα αποτελέσει το έναυσμα για τον «εκσυγχρονισμό» του Δικαίου του Παιδιού στη χώρα μας, με την έννοια της προώθησης και της αυτοκαθοριστικής διάταξης, που της προσέδωσαν οι γενικές αρχές της Σύμβασης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα χώρας, όπου παρατηρείται ο εν λόγω «εκσυγχρονισμός» του Δικαίου του Παιδιού, μετά από την πρόσφατη συνταγματική τροποποίηση προς το συμφέρον του παιδιού, αποτελεί η Σουηδία, όπου οι αρχές της Σύμβασης ενσωματώνονται βαθμιαία στην εσωτερική νομοθεσία, αναδεικνύοντας όχι μόνο την προστατευτική διάσταση των δικαιωμάτων των παιδιών, αλλά και τη συμμετοχική διάσταση τους, διασφαλίζονται δηλαδή τα δικαιώματα που πρέπει να απολαμβάνουν αδιακρίτως όλα τα παιδιά ως υποκείμενα δικαιωμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV

Η ΠΡΑΓΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΔΣΔΠ: ΜΙΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΜΕ ΤΙΣ ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΧΩΡΕΣ.

Α. Η πραγμάτωση της κοινωνικής προστασίας του παιδιού σε επίπεδο παροχών: οι αντιθέσεις με τη ΔΣΔΠ.

Η κοινωνική προστασία του παιδιού θεμελιώνεται συνταγματικά στο άρθρο 21, όπου, αφενός, αναγνωρίζεται η άμεση προστασία της παιδικής ηλικίας (21 παρ.1 και 3Σ)⁵²⁷ ως αυτοτελώς προστατευόμενου κοινωνικού αγαθού και, αφετέρου, προβλέπεται η έμμεση προστασία της μέσω ειδικών ρυθμίσεων για την προστασία της οικογένειας γενικά, αλλά και των πολύτεκνων οικογενειών, της μητρότητας (21 παρ.1) και των ορφανών (21 παρ.2).⁵²⁸ Στην εν λόγω διάταξη κατοχυρώνεται το δικαίωμα του ατόμου για κοινωνική ασφάλεια στην ευρύτερη μορφή του,⁵²⁹ επιμέρους έκφραση του οποίου αποτελεί η κοινωνική προστασία της ευάλωτης πληθυσμιακής ομάδας των παιδιών, και έμμεσα συνάγεται η υποχρέωση του κοινού νομοθέτη για λήψη εξειδικευμένων και αυξημένων προς την κατεύθυνση αυτή μέτρων.⁵³⁰ Ένα επιπλέον συνταγματικό έρεισμα για τη διαμόρφωση ενός αποτελεσματικού συστήματος κοινωνικής προστασίας για το παιδί μπορεί να

⁵²⁷ Στο άρθρο 21 παρ. 3Σ κατοχυρώνεται η προστασία της νεότητας, η οποία, περιλαμβάνει την έννοια της ανηλικότητας, αλλά το προστατευτικό πεδίο της διάταξης υπό το πρίσμα της έννοιας αυτής εκτείνεται και πέραν της ηλικίας των 18 ετών, Βλ. *Ε. Κοντιάδης*, *Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Παπαζήση, Αθήνα 2001, 310.

⁵²⁸ *Ε. Κοντιάδης*, *Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Παπαζήση, Αθήνα, 2001, 307 και 309.

⁵²⁹ *Α. Ματθαίου*, *Αλληλεπίδραση κανόνων δικαίου κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας στους κλάδους αναπηρίας, γήρατος και οικογενειακών βαρών*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, 217.

⁵³⁰ *Ε. Κοντιάδης*, *Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, ό.π., 310, 311.

αναζητηθεί και στην αρχή του κοινωνικού κράτους,⁵³¹ η οποία, μετά την αναθεώρηση του 2001, κατοχυρώθηκε ρητά στο άρθρο 25 παρ.1 του Συντάγματος.⁵³²

Η παρεχόμενη προστασία στο άρθρου 21 του Συντάγματος του 1975, το οποίο, όπως είναι γνωστό, συστηματικά εντάσσεται στο Δεύτερο Μέρος με τον τίτλο «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», συνιστά κατεξοχήν κοινωνικό δικαίωμα των παιδιών και των νέων, που αναγνωρίζονται ως αυτοτελή υποκείμενα και φορείς του εν λόγω δικαιώματος. (21 παρ.1 και 3).⁵³³ Φυσικά, δικαιώματα κοινωνικής προστασίας είναι δυνατό να απορρέουν για τα παιδιά και έμμεσα, κατά κύριο λόγο μέσω της προστασίας της οικογένειας (και της πολύτεκνης οικογένειας, 21 παρ.2), εφόσον υφίσταται, ή της μητρότητας.⁵³⁴

Η κοινωνική προστασία του παιδιού εξειδικεύεται νομοθετικά με διατάξεις του κοινού δικαίου στα πεδία της κοινωνικής ασφάλισης, της κοινωνικής πρόνοιας και της απασχόλησης,⁵³⁵ αποσκοπεί δε, μεταξύ άλλων, στη διασφάλιση ενός κατώτατου ορίου ευημερίας και στον έλεγχο της διαδικασίας κοινωνικοποίησης του.⁵³⁶ Πραγματώνεται με ένα σύνθετο σύνολο μέτρων (“child support package”),⁵³⁷ που συμπεριλαμβάνει τη θεσμοθέτηση προγραμμάτων επιδοματικής ενίσχυσης, προγραμμάτων παροχής κοινωνικών υπηρεσιών κλειστής (ιδρυματική περίθαλψη) και ανοιχτής προστασίας (βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί και

⁵³¹ Α. Καϊδατζής, Άρθρο 26 [Κοινωνική Ασφάλιση], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ό.π., 275.

⁵³² Συνταγματικό έρεισμα για την κοινωνική προστασία του εργαζόμενου παιδιού και την άμεση κοινωνική ασφάλισή του απορρέει από το άρθρο 22 παρ. 4, καθώς στην εν λόγω διάταξη σκιαγραφείται το πλαίσιο του ελληνικού κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος. Είναι αυτονόητο πως τα ασφαλιστικά δικαιώματα των εργαζόμενων παιδιών θεμελιώνονται στην άσκηση της εργασίας τους, καθώς με την πληρωμή εισφορών συμμετέχουν τα ίδια στη χρηματοδότηση της ασφαλιστικής τους κάλυψης. Αν και κατά κύριο λόγο η ασφαλιστική κάλυψη των παιδιών δε διέπεται από ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις, ωστόσο υπάρχουν ευνοϊκότερες προβλέψεις για κάποιες παροχές. Τέλος, η έμμεση ασφάλιση του παιδιού απορρέει από την ιδιότητά του ως έμμεσα ασφαλισμένου.

⁵³³ Ε. Κοντιάδης, Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, Παπαζήση, Αθήνα, 2001, 307.

⁵³⁴ Ε. Κοντιάδης, Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, ό.π., 307.

⁵³⁵ Ε. Κοντιάδης, Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχής της παγκοσμιοποίησης, ό.π., 307-308.

⁵³⁶ Δ. Μακρυνιώτη, Η παιδική ηλικία ως αποδέκτης κοινωνικής πολιτικής σε: Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα, 3^ο Συνέδριο, (Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 27-29 Νοεμβρίου 1991), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, 1993, 749.

⁵³⁷ Α. Στεργίου, Οικογενειακά επιδόματα: (Τα οικογενειακά επιδόματα στο πεδίο έντασης ανάμεσα στην καθολικότητα και την επιλεκτικότητα) και Συλλογή Νομοθεσίας για την επιδοματικής προστασία της οικογένειας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1996, 9.

κατασκηνώσεις),⁵³⁸ καθώς και με τους ειδικούς θεσμούς κοινωνικής προστασίας, δηλαδή την υιοθεσία, την επιτροπεία και την αναδοχή.⁵³⁹

1. Η επιδοματική ενίσχυση της παιδικής ηλικίας στο χώρο της κοινωνικής πρόνοιας.

1α. *Οι οικονομικές ενισχύσεις προς την οικογένεια και την παιδική ηλικία: η προστασία των απροστάτευτων παιδιών, των παιδιών με αναπηρία, των παιδιών μονογονεϊκών οικογενειών και λοιπά επιδόματα.*

Ιδιαίτερη μνεία στην ευαίσθητη πληθυσμιακή ομάδα των παιδιών συναντάται σε επίπεδο πρόνοιας στο Ν.2646/1998, σχετικά με την οργάνωση και τη λειτουργία του αποκεντρωμένου Εθνικού Συστήματος Κοινωνικής Φροντίδας.⁵⁴⁰ Στο άρθρο 1 της εν λόγω διάταξης προβλέπεται η εκτέλεση εθνικών προγραμμάτων για την παιδική ηλικία από κατάλληλο δίκτυο υπηρεσιών, με έμφαση στις κατηγορίες των παραβατικών ανηλίκων, των παιδιών θυμάτων εκμετάλλευσης, αλλά και των ορφανών παιδιών, (άρθρο 2) και η εκπόνηση και υλοποίηση προγραμμάτων εισοδηματικών ενισχύσεων, που αφορούν, μεταξύ άλλων, ειδικά το παιδί, την οικογένεια και τη μητρότητα (άρθρο 22). Η εν λόγω νομοθετική αναφορά αποτυπώνει, για πρώτη φορά, την προσπάθεια του νομοθέτη να προσδώσει βαθμιαία μια διάσταση αυτονομίας στην προνοιακή προστασία για το παιδί, καθώς η τελευταία, εξαιτίας της επικάλυψής της από άλλους τομείς προνοιακής πολιτικής (όπως η οικογενειακή πολιτική ή πολιτική προστασίας των ατόμων με αναπηρία), αποτελούσε το λιγότερο διακριτό τομέα στο χώρο της πρόνοιας.

Παράλληλα, στα Εθνικά Σχέδια Δράσης για την κοινωνική ένταξη (2005-2006 και 2006-2008) του Υπουργείου Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, που συστηματοποιούν τις δράσεις και κωδικοποιούν τα μέτρα για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και την προώθηση της κοινωνικής ένταξης ως θεμελιώδους

⁵³⁸ Κ. Κρεμαλής, Το δικαίωμα του ατόμου για κοινωνική πρόνοια: συμβολή στο νομικό προσδιορισμό των κοινωνικών υπηρεσιών, (χ.ο), Αθήνα, 1991, 204.

⁵³⁹ Ε. Κοντιάδης, Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, ό.π., 326-327.

⁵⁴⁰ Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού επιδοκίμασε το Ν. 2646/1998, βλ: Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Greece, United Nations, 01/02/2002, CRC-C-15-Add.170. Στο δεύτερο μέρος (Positive Factors) αναφέρεται χαρακτηριστικά: "The Committee welcomes the Law 2646/1998 on the development of the National system of social care", Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Greece, United Nations, 01/02/2002, CRC-C-15-Add.170, [www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.15.Add.170.En?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.15.Add.170.En?Opendocument), 15.

παραμέτρου του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Προτύπου, η καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας και η προώθηση δράσεων για την οικονομική στήριξη των παιδιών, που αντιμετωπίζουν δυσχέρειες, καταγράφονται ως βασικοί στόχοι.⁵⁴¹ Η αντιμετώπιση των προβλημάτων επιβίωσης των παιδιών συνιστά, τέλος, βασική δράση του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 2007 του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης με την καθιέρωση σχετικού προγράμματος σε συνεργασία με τον υπο-σύστημα οργανισμό «Εθελοντών Κοινωνία».⁵⁴²

Παρά την πρόσφατη προσπάθεια για τη συστηματοποίηση των δράσεων σχετικά με την παιδική φτώχεια, σε επίπεδο νομοθετικής θεωρίας δεν έχει εκδοθεί κατ' εξουσιοδότηση νομοθέτημα του άρθρου 22 του Ν.2246/1998 για την παροχή ειδικών εισοδηματικών ενισχύσεων προς την παιδική ηλικία⁵⁴³ και τα σχετικά κατ' εξουσιοδότηση εκδοθέντα νομοθετήματα αναφέρονται σε άλλες πληθυσμιακές ομάδες, όπως τα άτομα με αναπηρία. Το σημαντικότερο δε πρόγραμμα επιδοματικής πολιτικής, το οποίο σχετίζεται ειδικά με την ενίσχυση των απροστάτευτων παιδιών εφαρμόζεται βάσει ρύθμισης αναγόμενης στη δεκαετία του 1960 και, συγκεκριμένα, του Ν.4051/1960 «περί ενισχύσεως των απροστάτευτων παιδιών» και του Π.Δ.108/83, όπως αυτό ισχύει σήμερα, όπου εξειδικεύονται οι προϋποθέσεις του προγράμματος.⁵⁴⁴

Προϋπόθεση για την εφαρμογή του προγράμματος οικονομικής ενίσχυσης απροστάτευτων παιδιών αποτελεί η εφαρμογή της αρχής της επικουρικότητας, με βάση την οποία καταβάλλεται μηνιαίο επίδομα,⁵⁴⁵ σε κάθε απροστάτευτο παιδί ηλικίας μέχρι 16 ετών με την προϋπόθεση ότι το μηνιαίο εισόδημα της οικογένειας,⁵⁴⁶ με την οποία διαμένει το παιδί (γονείς, συγγενείς κατ' ευθεία γραμμή, απεριόριστα, εκ πλαγίου, μέχρι και τον τρίτο βαθμό συγγένειας, εξ αίματος ή εξ αγχιστείας), δεν

⁵⁴¹ Για τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, τον κίνδυνο και το ποσοστό της φτώχειας σε σχέση με τον αριθμό των παιδιών ανά νοικοκυριό στην Ελλάδα βλ. *Μ. Πετμεζίδου, Χ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Εξάντας, Αθήνα, 2004, 341-356.*

⁵⁴² Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού ανακοινώθηκε από το Υπουργείο Κοινωνικής Αλληλεγγύης στις 2 Μαΐου του 2007.

⁵⁴³ Αντίθετα, από τα πέντε σχετικά κατ' εξουσιοδότηση νομοθετήματα, τα τρία αφορούν προνοιακές παροχές για άτομα με ειδικές ανάγκες και τα υπόλοιπα ρυθμίσεις για μεμονωμένες ειδικές περιστάσεις.

⁵⁴⁴ Βλ. τροποποίηση του Π.Δ.108/1983 με Π.Δ.148/1997.

⁵⁴⁵ 44,02 ευρώ.

⁵⁴⁶ Για το ποσό του μηνιαίου οικογενειακού εισοδήματος που πρέπει να συντρέχει για την έγκριση μηνιαίας οικονομικής ενίσχυσης στις οικογένειες που διαβιών απροστάτευτα παιδιά και τον καθορισμό του ποσού της μηνιαίας οικονομικής ενίσχυσης, που παρέχεται για κάθε απροστάτευτο παιδί, βλ. Π.Δ.147/1989 και Π.Δ.148/1997.

υπερβαίνει συγκεκριμένο, οριζόμενο στο νόμο, ποσό για τριμελή οικογένεια,⁵⁴⁷ προσαυξανόμενο⁵⁴⁸ για κάθε επιπλέον μέλος πέραν του τρίτου.⁵⁴⁹ Ως οικογενειακό εισόδημα ορίζεται στο νόμο το ποσό που προκύπτει από το συνυπολογισμό των κάθε είδους εισοδημάτων (τακτικά, έκτακτα, μηνιαία ή ετήσια, από εργασία ή άλλες πηγές) της οικογένειας με την οποία συμβιώνει το παιδί, (γονέων ή μακρινών συγγενών), συμπεριλαμβανομένου του ποσού της διατροφής, που τυχόν καταβάλλει ο υπόχρεος, ακόμη και αν δε συμβιώνει με τα παιδιά,⁵⁵⁰ με την αφαίρεση μόνο κάποιων ποσών, όπως του ενοικίου ή της δόσης του στεγαστικού δανείου για αγορά κατοικίας ή επιδότησης, που τυχόν λαμβάνει οποιοδήποτε μέλος της οικογένειας από σχετικό προνοιακό πρόγραμμα.

Ως δικαιούχοι της εν λόγω οικονομικής ενίσχυσης ορίζονται τα εξώγαμα και έκθετα παιδιά, παιδιά ορφανά και από τους δύο γονείς, ορφανά από πατέρα ή παιδιά των οποίων ο πατέρας βρίσκεται σε κατάσταση αδυναμίας ως προς την ανάληψη της συντήρησής τους, που μπορεί να οφείλεται σε σωματική ή διανοητική ανικανότητα,⁵⁵¹ σε ασθένεια,⁵⁵² σε ηθική αναξιοσύνη, σε εγκατάλειψη -που διαπιστώνεται με κάθε πρόσφορο μέσο και κυρίως κατόπιν έκθεσης αρμόδιου κοινωνικού λειτουργού-, στην αποστέρηση της ελευθερίας του πατέρα λόγω φυλακίσεως ή στην εκπλήρωση στρατιωτικής υπηρεσίας (άρθρο 2 Ν.4051/1960). Το επίδομα χορηγείται χωρίς διάκριση φυλής, θρησκείας ή καταγωγής σε όλους τους δικαιούχους, εφόσον έχουν νόμιμη παραμονή στη χώρα,⁵⁵³ δηλαδή και στους νόμιμα διαμένοντες στη χώρα αλλοδαπούς ανηλίκους, ενώ από το πρόγραμμα επιδοματικής ενίσχυσης αποκλείονται απροστάτευτα παιδιά, τα οποία παραμένουν σε ιδρύματα κλειστής περίθαλψης. Τα τελευταία λειτουργούν σε εικοσιτετράωρη βάση και παρέχουν δωρεάν υπηρεσίες, εκτός και αν απουσιάζουν από το ίδρυμα για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, οπότε τα παιδιά καθίστανται, υπό προϋποθέσεις,

⁵⁴⁷ 234,77 ευρώ.

⁵⁴⁸ 20,54 ευρώ.

⁵⁴⁹ Ενημερωτικό Σημείωμα της του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης σχετικά με τις Δράσεις και την Προστασία της Οικογένειας, Γενική Διεύθυνση Πρόνοιας, Διεύθυνση Προστασίας της Οικογένειας, 03/10/2006.

⁵⁵⁰ Άρθρο 2 Π.Δ.286/1998.

⁵⁵¹ Ως σωματική ή διανοητική ικανότητα νοείται η σωματική κινητική αναπηρία, οι αναπηρίες αισθήσεων, η χρόνια νεφρική ανεπάρκεια, που συνεπάγονται την ανικανότητα του πατέρα για εργασία σε ποσοστό τουλάχιστον εξήντα επτά τοις εκατό, καθώς και ανίατα ψυχικά νοσήματα και βαριές νοητικές καθυστερήσεις. Βλ. σχετικά Π.Δ.108/1983 και 270/1985.

⁵⁵² Αναλυτικά για τις ασθένειες βλ. Π.Δ.108/1983 σε συνδυασμό με το Π.Δ.215/1991.

⁵⁵³ Βλ. σχετικά στην ιστοσελίδα www.mohaw.gr του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης σχετικά με τα επίδομα, που δικαιούται η ανύπαντρη μητέρα.

δικαιούχοι του επιδόματος. Τέλος, αποκλείονται τα παιδιά, τα οποία επιδοτούνται για την ίδια αιτία από άλλους οργανισμούς κοινωνικής προστασίας. Αρμόδιες υπηρεσίες για την καταβολή επιδόματος είναι οι Διευθύνσεις και τα τμήματα Πρόνοιας των κατά τόπους Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων της Χώρας,⁵⁵⁴ ενώ η πληρωμή των μηνιαίων οικονομικών ενισχύσεων είναι δυνατό να ανατίθεται και σε άλλους εξουσιοδοτημένους οργανισμούς.⁵⁵⁵

Εκτός από την επιδοματική ενίσχυση των απροστάτευτων παιδιών, μέτρα κοινωνικής πολιτικής για την πραγμάτωση της προστασίας της οικογένειας και της παιδικής ηλικίας, που εντάσσονται στην ευρύτερη προσπάθεια χάραξης προνοιακής πολιτικής,⁵⁵⁶ συνιστούν οι, προβλεπόμενες στο Ν.3016/2002 (άρθρο 27), οικονομικές ενισχύσεις με τη μορφή, πρώτον, σχολικού επιδόματος και, δεύτερον, εισοδηματικής ενίσχυσης σε οικογένειες, που κατοικούν μόνιμα σε ορεινές περιοχές. Η χορήγηση του σχολικού επιδόματος καταβάλλεται από το έτος 2002 με τη μορφή ετήσιας οικονομικής ενίσχυσης για κάθε παιδί, μέχρι το τέλος της υποχρεωτικής του εκπαίδευσης και τη συμπλήρωση του δέκατου έκτου έτους της ηλικίας του κατ' ανώτατο όριο. Καταβάλλεται σε οικογένειες Ελλήνων και κοινοτικών υπηκόων με χαμηλό οικογενειακό εισόδημα, συμπεριλαμβανομένων και των μονογονεϊκών, τα παιδιά των οποίων φοιτούν σε δημόσια σχολεία.⁵⁵⁷ Η ετήσια εισοδηματική ενίσχυση για τις οικογένειες που κατοικούν μόνιμα σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, συμπεριλαμβανομένων και των μονογονεϊκών οικογενειών, όπως αυτές ορίζονται από την Οδηγία 85/148/ΕΟΚ, καταβάλλεται σε Έλληνες υπηκόους και υπηκόους Κρατών-Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με κριτήριο, επίσης, το ετήσιο οικογενειακό εισόδημα.⁵⁵⁸

⁵⁵⁴ Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης το 2005 επιδοτήθηκαν 23.117 παιδιά και το σχετικό κόστος για τα εν λόγω πρόγραμμα υπολογίστηκε στα 12.211.324 ευρώ.

⁵⁵⁵ Όπως για παράδειγμα στα ταχυδρομικά ταμειυτήρια ή σε άλλους πιστωτικούς οργανισμούς και στα δημόσια ταμεία. Σύμφωνα με πρόσφατη νομοθετική ρύθμιση η χορήγηση του επιδόματος πραγματοποιείται και από τα Κέντρα Εξυπηρέτησης Πολιτών.

⁵⁵⁶ Τα εν λόγω μέτρα εντάσσονται στο πλαίσιο άσκησης προνοιακής πολιτικής με την ευρεία έννοια, καθώς δεν υλοποιούνται από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, αλλά από το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.

⁵⁵⁷ Το ποσό ανέρχεται σε τριακόσια ευρώ, εφόσον το οικογενειακό εισόδημα δεν υπερβαίνει το ποσό των τριών χιλιάδων ευρώ. Βλ. σχετικά και τη Γνωμοδότηση του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους 31/2005.

⁵⁵⁸ Σύμφωνα με την τελευταία αναπροσαρμογή του 2004 η ενίσχυση ανέρχεται στο ποσό των εξακοσίων ευρώ, εφόσον το οικογενειακό εισόδημα δεν υπερβαίνει το ποσό των χιλίων εκατοσίων ευρώ και σε τριακόσια ευρώ, εφόσον η εισοδηματική ενίσχυση δεν υπερβαίνει το ποσό των δύο χιλιάδων πεντακοσίων ευρώ. Το 2004 έλαβαν το επίδομα 43.194 άτομα.

Οι πολυδιάστατες ανάγκες της μονογονεϊκότητας καλύπτονται ανεπαρκώς⁵⁵⁹ από τα προγράμματα αφορώντα είτε την επιδοματική ενίσχυση των απροστάτευτων παιδιών είτε την ενίσχυση των οικογενειών σε «κρίση».⁵⁶⁰ Ειδικότερα, εφαρμόζεται πρόγραμμα επιδότησής τους από το Αναρρωτήριο Πεντέλης βάσει της υπ' αριθμ. 32/21.8.84 Απόφασης του Διοικητικού Συμβουλίου του ΠΙΚΠΑ, το οποίο αρχικά αφορούσε τις μητέρες υπεύθυνες μονογονεϊκών οικογενειών με πολύ χαμηλό εισόδημα ή κοινωνικά προβλήματα. Η επιδότηση των μονογονεϊκών οικογενειών γίνεται κατά σειρά προτεραιότητας με τις ίδιες ακριβώς προϋποθέσεις που ισχύουν στο πρόγραμμα επιδότησης απροστάτευτων παιδιών. Με νεότερη Απόφαση (υπ' αριθμ. 9/5.3.85) το πεδίο αποδεκτών του προγράμματος διευρύνθηκε και στην επιδότηση των πατέρων, ώστε να αποφεύγεται, κατά το δυνατόν, η ιδρυματοποίηση των παιδιών.⁵⁶¹ Η διεύρυνση του πεδίου αποδεκτών του προγράμματος με την επιδότηση των πατέρων, σύμφωνη με την αντίληψη του σύγχρονου οικογενειακού δικαίου για ισοτιμία των συζύγων, αποτελεί θετικό βήμα προς την κατεύθυνση της εξομοίωσης των μονογονεϊκών οικογενειών, όπου απουσιάζει ο πατέρας, με τις μονογονεϊκές οικογένειες, όπου απουσιάζει η μητέρα.⁵⁶² Τέλος, οι άγαμες μητέρες, καθώς και οι άνδρες ή γυναίκες σε κατάσταση χηρείας αρχηγοί των μονογονεϊκών

⁵⁵⁹ Α. Παξινού, Ο σύλλογος μονογονεϊκών οικογενειών Βόλου: Δραστηριότητες και προβλήματα, Οικογένεια και Οικογενειακή Πολιτική σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο, Εισηγήσεις Ολομελειών και Ομάδων Εργασίας από Πανελλήνιο Συνέδριο (1-3 Δεκεμβρίου 1994), Επτάλοφος, Αθήνα, 1994, 318.

⁵⁶⁰ Στεγαστικά προγράμματα με διευκολύνσεις για τις άγαμες μητέρες και άνδρες ή γυναίκες σε κατάσταση χηρείας και αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών με προστατευόμενα παιδιά υλοποιεί ο Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας, εφόσον τηρούνται οι οριζόμενες προϋποθέσεις. Πιο αναλυτικά βλ. www.oek.gr.

⁵⁶¹ Εφόσον οι μονογονεϊκές οικογένειες δεν επιδοτούνται από άλλους φορείς κοινωνικής πρόνοιας, τα ποσά του προγράμματος ενίσχυσης των μονογονεϊκών οικογενειών ανέρχονται σε 105,68 ευρώ ετησίως για οικογένειες με ένα παιδί και 148,20 ευρώ για οικογένειες με δύο ή περισσότερα παιδιά.

⁵⁶² Οι μητέρες αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών ενισχύονται οικονομικά και από το πρόγραμμα επιδοματικής ενίσχυσης της μητρότητας, που εφαρμόζεται βάσει του άρθρου 4 παρ. 5 του Ν.1302/1982 με το οποίο κυρώθηκε η υπ'αρ 103/1952 Διεθνής Σύμβαση Εργασίας «περί προστασίας της μητρότητας». Αφορά εργαζόμενες γυναίκες ανεξάρτητα από ηλικία, ιθαγένεια, φυλή, θρησκεία ή αν είναι έγγαμες ή άγαμες, που απασχολούνται σε βιομηχανικές επιχειρήσεις σε εργασίες μη βιομηχανικές και σε γεωργικές εργασίες ή «κατ' οίκον» με αμοιβή και δε δύνανται να αξιώσουν παροχές από ασφαλιστικό φορέα ή είναι ανασφάλιστες. Κάθε γυναίκα, που υπάγεται στις προστατευτικές ρυθμίσεις της Σύμβασης, δικαιούται να απουσιάζει από την εργασία με άδεια μητρότητας, με την προσκόμιση ιατρικού πιστοποιητικού, όπου βεβαιώνεται η πιθανή ημερομηνία του τοκετού της. Κατά τη διάρκεια της άδειας δικαιούται αυτοδικαίως τόσο χρηματικές παροχές όσο και την παροχή ιατρικών υπηρεσιών. Το διάστημα αυτό απαγορεύεται στον εργοδότη να προβεί σε καταγγελία της σύμβασης εργασίας ή να γνωστοποιήσει απόλυση με προθεσμία που λήγει μέσα στο χρονικό διάστημα της απουσίας της. Με το πρόγραμμα καταβάλλονται χρηματικές παροχές 440,020 και πιο ειδικά 220,10 για το χρονικό διάστημα 42 ημερών προ του τοκετού και 220,10 για το χρονικό διάστημα των 42 ημερών μετά τον τοκετό.

οικογενειών με προστατευμένα παιδιά δικαιούνται ετησίως επιδόματος ενοικίου (1680ευρώ), υπό προϋποθέσεις.

Η υποχρέωση της πολιτείας για την κοινωνική προστασία των ατόμων με αναπηρία απορρέει από τη συνδυαστική εφαρμογή του άρθρου 21 του Συντάγματος, που κατοχυρώνεται στις παραγράφους 2, 3 και 6 ως επιμέρους έκφραση του δικαιώματος στην κοινωνική προστασία, και της αρχής της αναλογικής ισότητας (άρθρο 4Σ), η οποία επιβάλλει ειδική και αυξημένη προστασία προς την ευάλωτη πληθυσμιακή αυτή ομάδα.⁵⁶³ Για την προστασία των παιδιών με ειδικές ανάγκες δεν υφίσταται ειδικό νομικό πλαίσιο,⁵⁶⁴ αλλά βρίσκουν εφαρμογή γενικές διατάξεις προστασίας των ατόμων με αναπηρία εν γένει.

Η προστασία των ατόμων με ειδικές ανάγκες, ειδικότερα, λαμβάνει τη μορφή οικονομικής ενίσχυσης ή άλλου είδους υλικής βοήθειας για τη διασφάλιση των μέσων διαβίωσης και περίθαλψης,⁵⁶⁵ της ιδρυματικής περίθαλψής τους, καθώς και φυσικής αποκατάστασης σε κέντρα ανοικτής ή κλειστής προστασίας,⁵⁶⁶ χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν το ύψος του ατομικού ή οικογενειακού εισοδήματός τους,⁵⁶⁷ αποσυνδέεται δηλαδή η επιδότηση της αναπηρίας από την κάλυψη των αναγκών, που δημιουργεί, αλλά και από την εξασφάλιση πόρων συντήρησης.⁵⁶⁸ Η επιδοματική ενίσχυση, που κάλυπτε επιλεκτικά μέχρι το 1980 μερικές μόνο κατηγορίες ατόμων με αναπηρίες, μετά από μια σειρά Υπουργικών Αποφάσεων επεκτάθηκε και σε άτομα με σπαστική εγκεφαλοπάθεια ή εγκεφαλική παράλυση, άτομα με μεσογειακή αναιμία, άτομα πάσχοντα από AIDS, σε νεφροπαθείς, σε ασθενείς και αποθεραπευθέντες

⁵⁶³ Γ. Αμίτσης, Ξ. Κοντιάδης, Διεύρυνση και αξιολόγηση των μηχανισμών εισοδηματικής ενίσχυσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000, 39 και Ξ. Κοντιάδης, Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, ό.π., 250, 251-252.

⁵⁶⁴ Εννοείται πως οι διατάξεις περί ενισχύσεως απροστάτευτων παιδιών ισχύουν και για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες, εφόσον πληρούν τις προϋποθέσεις.

⁵⁶⁵ Στα άτομα με αναπηρία χορηγείται δελτίο μετακίνησης για δωρεάν μεταφορά με τα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς του νομού τους, εφόσον έχουν ποσοστό αναπηρίας τουλάχιστον 67% και το ετήσιο συνολικό δηλωθέν εισόδημα δεν ξεπερνά τα 17.000 ευρώ (το ατομικό) ή 23.000 ευρώ (το οικογενειακό). Επίσης, άτομα με ποσοστό αναπηρίας άνω του 67%, ανεξαρτήτως εισοδήματος, δικαιούνται κάρτα, με την οποία παρέχεται 50% έκπτωση στα εισιτήρια των υπεραστικών λεωφορείων και των τρένων του ΟΣΕ.

⁵⁶⁶ Ν.Δ.162/1970 Α/227 το οποίο αναφέρεται γενικά στα άτομα με ειδικές ανάγκες και συνεπώς αφορά και στα παιδιά. και Α.Ν.421/1937, Ν.Δ.162/1973, Ν.2072/1992.

⁵⁶⁷ Βλ. και Γ4β/Φξξγ 32/οικ.591, (ΦΕΚ 174 Β'/1989).

⁵⁶⁸ Γ. Αμίτσης, Ξ. Κοντιάδης, Διεύρυνση και αξιολόγηση των μηχανισμών εισοδηματικής ενίσχυσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες, ό.π., 115.

χανσενικούς και στα μέλη της οικογένειάς τους.⁵⁶⁹ Πλέον, εφαρμόζονται δέκα προγράμματα οικονομικής ενίσχυσης,⁵⁷⁰ ενώ, παράλληλα, τηρείται μητρώο ενισχυομένων κατά πρόγραμμα ενίσχυσης και κατά Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση (άρθρο 22, Ν.2646/1998).

Τα ποσά των προνοιακών επιδομάτων διαφοροποιούνται ανάλογα με τη μορφή της αναπηρίας και όχι με βάση ηλικιακά κριτήρια,⁵⁷¹ εκτός από την περίπτωση των σπαστικών παιδιών, όπου το προνοιακό επίδομα χορηγείται ειδικά σε άτομα έως δεκαοκτώ ετών, που πάσχουν από εγκεφαλική παράλυση.⁵⁷² Για τα τυφλά παιδιά υπάρχει ειδική πρόβλεψη στο πρόγραμμα οικονομικής ενίσχυσης τυφλών, που πλέον προβλέπει την επιδότησή όλων των τυφλών ανηλίκων με το ίδιο ποσό ανεξάρτητα από το αν φοιτούν ή όχι σε σχολεία ή αν φιλοξενούνται ή όχι σε οικοτροφεία του ΚΕΑΤ ή του ΗΛΙΟΣ Θεσσαλονίκης.⁵⁷³ Για τα τυφλά παιδιά, που ανήκουν στην κατηγορία εργαζομένων, των άνεργων ανασφαλιστών, των άνεργων άμεσα ασφαλισμένων, των εμμέσως ασφαλισμένων και των μη εργαζομένων φοιτητών, εφόσον δεν υπάρχει ειδική ρύθμιση ισχύουν οι γενικές διατάξεις.^{574 575} Στην περίπτωση των βαριά νοητικά καθυστερημένων παιδιών (ανεξάρτητα από το αν λαμβάνουν για την ίδια αιτία άμεσα ή έμμεσα οικονομική ενίσχυση με οποιοδήποτε μορφή από οποιονδήποτε ασφαλιστικό φορέα),⁵⁷⁶ των κωφάλαλων παιδιών,⁵⁷⁷ των παιδιών που πάσχουν από μεσογειακή αναιμία⁵⁷⁸ και από AIDS ή αιμορροφιλία,⁵⁷⁹ των χανσενικών και των τετραπληγικών παιδιών ισχύουν οι γενικές διατάξεις σχετικά με το ύψος του μηνιαίου επιδόματος, που δικαιούνται, όπως ορίζονται στην σχετική με την αναπροσαρμογή των επιδομάτων υπουργική απόφαση.

⁵⁶⁹ Βλ. αντίστοιχα τις Υπουργικές Αποφάσεις ΥΑ Γ4α/φ224/Οικ 1434/84, ΥΑ Γ4/Φ167/2073/1982, Γ4/Φ167/2369/1983, Π 48/Φ222, 225/οικ 4711/1994, ΥΑ Α2γ/5014/1982 και ΚΥΑ Γ4γ/Φ229/3285.

⁵⁷⁰ Γ4α/Φ.225/161/3.2.1989 (ΦΕΚ 108/89Β) και Π3α/Φ.18/Γ.Π.οικ. 7513 (ΦΕΚ 134, 29.01.2004 τ. Β').

⁵⁷¹ Βλ. τη σχετική με την αναπροσαρμογή των ποσών Υπουργική Απόφαση Π3α/Φ.18/Γ.Π. οικ. 7513 για τα έτη 2004-2007 (ΦΕΚ 134, 29.01.2004 τ. Β').

⁵⁷² Για το 2007 το ποσό ανέρχεται σε 532 ευρώ.

⁵⁷³ Για το 2007 το ποσό ανέρχεται σε 532 ευρώ.

⁵⁷⁴ Για το 2007 το ποσό για τους εργαζομένους τυφλούς ανέρχεται σε 266 ευρώ, ενώ για τις υπόλοιπες κατηγορίες σε 532 ευρώ.

⁵⁷⁵ Σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν.1904/1951 οι τυφλοί, οι οποίοι είναι εγγεγραμμένοι στα μητρώα, που τηρούνται στις διευθύνσεις ή τα τμήματα κοινωνικής πρόνοιας των νομαρχιών της χώρας και κατέχουν το ειδικό δελτίο τυφλότητας, δικαιούνται περίθαλψης, η οποία είναι δυνατό να έχει τη μορφή χρηματικού επιδόματος, υπό κάποιες προϋποθέσεις.

⁵⁷⁶ Για το 2007 το ποσό ανέρχεται σε 360 ευρώ.

⁵⁷⁷ Για το 2007 το ποσό ανέρχεται σε 266 ευρώ.

⁵⁷⁸ Για το 2007 το ποσό ανέρχεται σε 266 ευρώ.

⁵⁷⁹ Για το 2007 το ποσό ανέρχεται σε 532 ευρώ.

Εμμεση προστασία παρέχεται στα ανήλικα παιδιά των χανσενικών ασθενών, που θεωρούνται παράλληλα με τους ασθενείς δικαιούχοι των προβλεπόμενων προνοιακών επιδοματικών ενισχύσεων, όσων περιθάλπονται ως εσωτερικοί στο Θεραπευτήριο Χρόνιων Παθήσεων Αττικής, νοσηλεύονται κατ' οίκον, καθώς και για τους αποθεραπευθέντες από τη νόσο του Χάνσεν, που εξήλθαν με εξιτήριο από το κέντρο, όπου νοσηλεύονταν, ή οι οποίοι παραμένουν στο οικογενειακό τους περιβάλλον. Τέλος, δικαίωμα υπαγωγής στο ειδικό πρόγραμμα, που εφαρμόζεται για την οικονομική ενίσχυση των τετραπληγικών και παραπληγικών ασφαλισμένων του δημοσίου και ανασφάλιστων, θεμελιώνουν, εκτός από τους ίδιους τους ασθενείς, τα ανήλικα αδέρφια του, αλλά και ανήλικα παιδιά του.⁵⁸⁰

1β. *Μια αξιολόγηση της προνοιακής επιδοματικής πολιτικής για το παιδί υπό το πρίσμα της ΔΣΔΠ: οι παραβιάσεις των άρθρων 2, 6, 18, 26, 23, 24, 26 και 27 της Σύμβασης.*

Έχει ήδη επισημανθεί ότι η εφαρμογή του προγράμματος επιδοματικής ενίσχυσης των απροστάτευτων παιδιών βάσει νομοθετικής διάταξης, που ανάγεται χρονικά στη δεκαετία του 1960, (όπως αυτή εξειδικεύθηκε κατά τη δεκαετία του 1980) έχει ως φυσικό επακόλουθο την αναχρονιστικότητα των ρυθμίσεων και την έλλειψη συμβατότητάς τους με βασικές αρχές και επιταγές της ΔΣΔΠ, τόσο ως προς τις προϋποθέσεις των δικαιούχων υπαγωγής στο πρόγραμμα, όσο και ως προς τον προσδιορισμό του ύψους των χορηγούμενων ποσών. Άλλωστε, η νομοθετική τροποποίηση του 1997 (Π.Δ.148/1997), η οποία χρονικά έπεται της ΔΣΔΠ, δε φαίνεται να λαμβάνει υπ' όψιν τα νέα δεδομένα και τη δέσμευση, που απορρέει από τη Σύμβαση, καθώς η σχετική μεταρρύθμιση περιορίστηκε μόνο στην αναπροσαρμογή των ποσών, τα οποία, ούτως ή άλλως, παραμένουν εξαιρετικά χαμηλά για τη διασφάλιση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης.

Αρχικά, η θέσπιση ως ανώτατου ορίου ηλικίας για την επιδοματική ενίσχυση των απροστάτευτων παιδιών του δέκατου έκτου και όχι του δέκατου όγδοου έτους

580

ΥΑ Γ4γ/1999 Β 1859/1999. Για το 2007 το ποσό του επιδόματος για τους ασθενείς που περιθάλπονται ως εσωτερικοί, αλλά και για τα ανήλικα αδέρφια και τα ανήλικα παιδιά του ασθενούς ανέρχεται σε 266 ευρώ, ενώ για τους χανσενικούς ασθενείς, που νοσηλεύονται κατ' οίκον και τους αποθεραπευθέντες ανέρχεται σε 532 ευρώ. Τα στοιχεία προκύπτουν από σχετικό έγγραφο του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Διεύθυνση προστασίας ΑΜΕΑ, Τμήμα Α'. Επιπλέον, υπάρχει ειδική πρόβλεψη για τη χορήγηση επιδόματος καυσίμων στα άτομα που πάσχουν από κινητική αναπηρία κάτω άκρων σε ποσοστό αναπηρίας 80% και άνω ή ακρωτηριασμό των δύο ποδιών.

της ηλικίας του παιδιού⁵⁸¹ συνιστά αντίθεση στις επιταγές της Σύμβασης, όπου παιδί θεωρείται κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο των 18 ετών. Στη Σύμβαση παρέχεται μεν η ελευθερία στα συμβαλλόμενα κράτη να καθορίσουν το χρονικό σημείο έναρξης και λήξης της παιδικής ηλικίας, καθώς το δέκατο όγδοο έτος καθορίζεται ως το ηλικιακό εκείνο όριο πέρα από το οποίο παύει η παρεχόμενη προς το παιδί προστασία. Ωστόσο, ως όριο ενηλικίωσης έχει θεσπισθεί στην ελληνική έννομη τάξη το 18^ο έτος της ηλικίας και, συνεπώς, οι εξαιρετικά θεσπιζόμενες διαφοροποιήσεις ως προς το εν λόγω όριο θα πρέπει να θεωρούνται συμβατές με τη Σύμβαση, μόνο εφόσον εξυπηρετούν το συμφέρον του ανηλίκου. Ο αποκλεισμός από τη δυνατότητα θεμελίωσης δικαιώματος για επιδοματική ενίσχυση των παιδιών, ήδη, δύο χρόνια πριν την ενηλικίωσή τους, δεν εμπίπτει σε αυτή την περίπτωση και συνεπώς συνιστά παραβίαση του άρθρου 3 της ΔΣΔΠ (συμφέρον του παιδιού). Επιπροσθέτως, η θέσπιση του ηλικιακού ορίου των δεκαέξι χρόνων δε συμβαδίζει με τα σύγχρονα κοινωνικά δεδομένα, καθώς η ολοκλήρωση της υποχρεωτικής φοίτησης, με την οποία ταυτίζεται η συμπλήρωση του δέκατου έκτου έτους της ηλικίας του παιδιού, δε συνεπάγεται άμεση επαγγελματική αποκατάσταση ή οικονομική ανεξαρτησία, που θα δικαιολογούσε τη μη υπαγωγή στην κατηγορία των απροστάτευτων παιδιών. Αντίθετα, εύλογο θα ήταν δικαιούχοι της παροχής να θεωρούνται και οι νέοι που σπουδάζουν μέχρι το πέρας των σπουδών τους, εώς κάποιο εύλογο ηλικιακό όριο (για παράδειγμα ως την ηλικία των 22 ετών), όπως ακριβώς συμβαίνει με κάποιες ενισχύσεις κοινωνικοασφαλιστικού χαρακτήρα.

Παρά την περιορισμένη χρονική διάρκεια του προγράμματος τα προβλεπόμενα σχετικά με την επιδότηση των απροστάτευτων παιδιών ποσά, καθώς και το εισοδηματικό όριο,⁵⁸² το οποίο αποτελεί προϋπόθεση για την παροχή της ενίσχυσης, είναι εξαιρετικά χαμηλά. Επομένως, δεν αποτρέπουν τον κίνδυνο της έκθεσης των απροστάτευτων παιδιών στον κοινωνικό αποκλεισμό, καθώς η

⁵⁸¹

⁵⁸²

Υ.Α 3634/1982.

Είναι αξιοσημείωτο πως στην Αρχαία Ελλάδα τον 6^ο αιώνα π.Χ. για την προστασία των ανηλίκων τέκνων των πεσόντων στον πόλεμο, με πιο χαρακτηριστική περίπτωση αυτή της Αθήνας, η πόλη αναλάμβανε τη συντήρηση των παιδιών δημοσία δαπάνη, για τα αγόρια μέχρι το 18^ο έτος της ηλικίας τους, ενώ για τα κορίτσια μέχρι το 14^ο έτος της ηλικίας τους, *ασχέτως της οικονομικής τους κατάστασης*. Κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής κυριαρχίας, σύμφωνα με στοιχεία που αντλούμε από επιγραφή, οι κτηματίες στην Αττική ήταν υποχρεωμένοι, ανάλογα με την κτηματική τους περιουσία, να συνεισφέρουν, ώστε να συγκεντρώνεται κεφάλαιο για τη συντήρηση των απόρων παιδιών της περιοχής. Βλ. *Ξ. Θωμαΐδης*, Διερεύνησις των Θεσμών Κοινωνικής Προστασίας από της Αρχαιότητας μέχρις και της Επαναστάσεως του Εικοσιένα εις τον Ελληνικόν Χώρον: Συμβολή εις την ιστορικήν θεμελίωσιν των πηγών της συγχρόνου κοινωνικής πολιτικής, (χ.ό.), Αθήναι, 1973, 85, 87.

χορήγησή τους δε συνδέεται με κάποιο αποδεκτό όριο φτώχειας.⁵⁸³ Η ανάγκη για τη νομοθετική αναπροσαρμογή του ύψους της ενίσχυσης, που δεν έχει τροποποιηθεί από το 1997, αλλά και για τη θέσπιση μηχανισμών περιοδικής αναπροσαρμογής του με κριτήριο τις πραγματικές ανάγκες του παιδιού απορρέει τόσο από τη συνταγματική επιταγή του άρθρου 21 του Συντάγματος για τη κοινωνική προστασία της παιδικής ηλικίας όσο και από τις διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας στο πλαίσιο της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού για τη διασφάλιση του δικαιώματος του παιδιού στην επιβίωση, την ανάπτυξη, την ευημερία και σε ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής (άρθρα 6, 18 και 27 ΔΣΔΠ).⁵⁸⁴

Πέραν τούτων, με την περιοριστική απαρίθμηση των ασθενειών του γονέα ως προϋπόθεσης για τη θεμελίωση του δικαιώματος του παιδιού στην επιδοματική ενίσχυση φαίνεται να θεωρείται εσφαλμένα δεδομένο πως οι γονείς του παιδιού, που είναι υγιείς, απασχολούνται και διασφαλίζουν στα ανήλικα τέκνα τους τα απαραίτητα αγαθά. Σημείο αναφοράς, δηλαδή, σε ένα πρόγραμμα ενίσχυσης απροστάτευτων παιδιών αποτελεί η κατάσταση της υγείας του γονέα και όχι το ίδιο το παιδί. Ορθότερη θα ήταν η εισαγωγή κριτηρίων σχετικών με τους πόρους των παιδιών και των γονιών ή των προσώπων που έχουν αναλάβει τη συντήρηση των ανηλίκων, όπως ορθά προβλέπεται και στο άρθρο 26 της Διεθνούς Σύμβασης, και όχι κριτηρίων σχετικών με τη συνδρομή των ασθενειών ή της ανικανότητας για εργασία του γονέα, ώστε το προστατευτικό πεδίο της διάταξης να εκτείνεται και σε παιδιά των οποίων οι γονείς είναι μεν υγιείς, αλλά άνεργοι ή απασχολούνται μεν, αλλά το οικογενειακό εισόδημα τους παραμένει χαμηλό.⁵⁸⁵ Προς μια τέτοια κατεύθυνση, συνηγορούν και τα στατιστικά στοιχεία για κίνδυνο οικονομικής επισφάλειας (ανάλογα με την ένταση της εργασίας στην Ελλάδα) για το έτος 2005: για τα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά το ποσοστό ανέρχεται σε 53,9%, ενώ για νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά

⁵⁸³ Α. Μουσούρου, Μ. Στρατηγάκη, Ζητήματα Οικογενειακής Πολιτικής, Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις, Gutenberg, Αθήνα, 2004, 265.

⁵⁸⁴ Το Μάρτιο του 2003 ο Συνήγορος του Πολίτη πρότεινε την αναπροσαρμογή των ποσών του επιδόματος και την καταβολή τους ως την ενηλικίωση των δικαιούχων, καθώς και την καταβολή του, όχι μόνο στη μητέρα, αλλά και στον πατέρα ή σε άλλα πρόσωπα που έχουν αναλάβει τη φροντίδα του παιδιού. Βλ. σχετικά Ετήσια Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη 2006, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, 171.

⁵⁸⁵ Πόρισμα του Κύκλου Κοινωνικής Προστασίας του Συνηγόρου του Πολίτη με θέμα: Προϋποθέσεις Ενίσχυσης Απροστάτευτων Παιδιών, Μάρτιος 2003. Στα πρακτικά της Βουλής της ΙΑ' περιόδου Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Β', Συνεδρίαση ΠΝΔ', 13.06.2006, τονίζεται ωστόσο η προγραμματισμένη από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης επέκταση του προγράμματος και αναπροσαρμογής τόσο του ποσού

και με τουλάχιστον ένα εργαζόμενο μέλος ηλικίας κάτω των 16 ετών το ποσοστό ανέρχεται σε 47%⁵⁸⁶

Επιπλέον, ο αποκλεισμός του παιδιού από την επιδοματική ενίσχυση, στην περίπτωση που το οικογενειακό εισόδημα των συγγενών με τους οποίους διαμένει, ακόμα και των εξ αγχιστείας, υπερβαίνει ένα ποσό (Π.Δ.286/1988, που τροποποιεί το Π.Δ.108/1983) συνιστά παραβίαση του άρθρου 27 της ΔΣΔΠ. Στη Σύμβαση προβλέπεται ρητώς πως οι κοινωνικές παροχές και τα αναγκαία ωφελήματα παρέχονται στο παιδί, αφού ληφθούν υπ' όψιν οι πόροι των προσώπων, που είναι υπεύθυνα για τη συντήρηση του παιδιού. Ο κοινός νομοθέτης, ωστόσο, συνδέει αυθαίρετα το πραγματικό γεγονός της διαμονής του παιδιού με τους εξ' αγχιστείας συγγενείς του, το οποίο μπορεί να συνίσταται σε απλή συγκατοίκηση, με την εκ μέρους τους ανάληψη της υποχρέωσης διατροφής ή επιμέλειάς του, ακόμα και σε περιπτώσεις που δεν υφίσταται νομικά η εν λόγω υποχρέωση τους, περιορίζει δηλαδή το δικαίωμα του παιδιού να επιδοτείται με κριτήριο το εισόδημα μη νομικά υπεύθυνων για την ανατροφή του προσώπων.

Ασυμφωνία με τις επιταγές της Διεθνούς Σύμβασης, αλλά και με το πνεύμα του σύγχρονου οικογενειακού δικαίου, συνιστά και η θεμελίωση δικαιώματος για επιδοματική ενίσχυση του ορφανού μόνο από πατέρα και όχι από μητέρα παιδιού ή του παιδιού, του οποίου ο πατέρας (και όχι η μητέρα) έχει αδυναμία συντήρησής του. Πλέον, μετά τη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου η πατρική εξουσία έχει αντικατασταθεί από τη γονική μέριμνα και στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αναγνωρίζονται και οι δύο γονείς ως ισότιμοι φορείς για την ανατροφή και ανάπτυξη του παιδιού (άρθρο 18). Η στέρηση της πατρικής παρουσίας δε διαφοροποιείται από άποψη συνεπειών από τη στέρηση της μητρικής παρουσίας, καθώς η κάλυψη των αναγκών της οικογένειας βασίζεται, εξίσου, στην πατρική και τη μητρική οικονομική συνεισφορά. Ουσιαστικά, με την εν λόγω διαφοροποίηση σε σχέση με τα δυο φύλα μένουν χωρίς προστασία παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών, όπου επικεφαλής της οικογένειας δεν είναι η χήρα ή διαζευγμένη ή σε διάσταση ή άγαμη μητέρα, αλλά ο πατέρας. Η εφαρμογή του προγράμματος θα ήταν σκόπιμο να μην επικεντρώνεται σε κριτήρια όπως το φύλο του γονέα, αλλά σε αντικειμενικά

όσο και των οικονομικών κριτηρίων του επιδόματος, αλλά και του ορίου ηλικίας των επιδοτούμενων παιδιών, στο πλαίσιο των οικονομικών του εκτελούμενου προϋπολογισμού.

κριτήρια, που σχετίζονται με τις πραγματικές ανάγκες και την ad hoc κατάσταση του παιδιού, το οποίο αιτείται τη χορήγηση της ενίσχυσης.⁵⁸⁷

Τέλος, όπως διαφαίνεται από την εφαρμογή των διατάξεων για την υλοποίηση του προγράμματος της οικονομικής ενίσχυσης των «απροστάτευτων παιδιών» από τις οικείες Νομαρχιακές Αυτοδιοικήσεις, στην εν λόγω έννοια υπάγονται Έλληνες και αλλοδαποί ανήλικοι, εφόσον έχουν νόμιμη διαμονή στη χώρα. Ωστόσο, αδικαιολόγητος φαίνεται ο αποκλεισμός από το πρόγραμμα παιδιών, τα οποία δε διαμένουν νόμιμα στη χώρα. Η αρχή της μη διάκρισης, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 της ΔΣΔΠ και αποτελεί κατευθυντήρια αρχή της, αναγνωρίζει ως φορείς των δικαιωμάτων, που καταγράφονται σε αυτή, όλα τα παιδιά που υπάγονται στη δικαιοδοσία του κράτους και όχι μόνο όσα νόμιμα διαμένουν στην επικράτειά του.⁵⁸⁸ Στη δικαιοδοσία του Ελληνικού Κράτους υπάγονται όσοι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια, δηλαδή και οι ανήλικοι αλλοδαποί, ανεξάρτητα από το καθεστώς παραμονής τους. Συνεπώς, με ερμηνευτικό οδηγό την αρχή της μη διάκρισης ως δικαιούχοι της παροχής πρέπει να λογίζονται όλοι οι ανήλικοι αλλοδαποί, ανεξάρτητα από το καθεστώς παραμονής τους, εφόσον υπάγονται στην έννοια του «απροστάτευτου παιδιού», όπως αυτή εξειδικεύεται νομοθετικά.

Αδικαιολόγητη, εξάλλου, διάκριση, η οποία συνιστά παραβίαση του άρθρου 2 της ΔΣΔΠ («αρχή της μη διάκρισης») συνιστά ο αποκλεισμός από την ετήσια οικονομική ενίσχυση, με τη μορφή σχολικού επιδόματος, των τέκνων που φοιτούν σε δημόσια σχολεία, αλλά δεν ανήκουν σε οικογένειες Ελλήνων ή κοινοτικών υπηκόων. Όπως είναι διατυπωμένη η διάταξη, φαίνεται να αποκλείει από τα εν λόγω κοινωνικά μέτρα και τέκνα, των οποίων ο ένας γονέας είναι Έλληνας υπήκοος ή υπήκοος Κράτους- Μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ ο άλλος προέρχεται από κράτος εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παιδιά δηλαδή που προέρχονται από μικτούς γάμους. Σε μια σύγχρονη έννομη τάξη, δικαιολογικά ορθότερο θα ήταν η εν λόγω νομοθετική διάταξη να καλύπτει, αδιακρίτως, όλες τις περιπτώσεις παιδιών, που

⁵⁸⁶ Βλ. στην ιστοσελίδα www.statistics.gr/gr_tables, όπου καταγράφονται αναλυτικά, στο πλαίσιο έρευνας εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών το 2005, οι δείκτες κοινωνικής συνοχής για το ίδιο έτος.

⁵⁸⁷ Βλ. χαρακτηριστικά τα πρακτικά της Βουλής της ΙΑ' περιόδου Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Β', Συνεδρίαση ΠΝΔ', 13.06.2006, όπου αναφέρεται πως τα παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών επιδοτούνται από το εν λόγω πρόγραμμα, μόνο όμως εφόσον όμως στερούνται της πατρικής παρουσίας.

⁵⁸⁸ L. Leblanc, *The Convention on the Rights of the Child: United Nations Lawmaking on Human Rights*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1995, 95.

υπάγονται στη δικαιοδοσία του ελληνικού κράτους και φοιτούν σε δημόσια σχολεία εντός της ελληνικής επικράτειας, εφόσον πληρούν τις προϋποθέσεις του νόμου.

Τέλος, σε σχέση με τα παιδιά με αναπηρία, το ισχύον νομικό πλαίσιο, που εισάγει ως κριτήριο την κατηγορία της αναπηρίας, δεν ανταποκρίνεται στις συνταγματικές και διεθνείς επιταγές για την ειδική προστασία των παιδιών με αναπηρία, καθώς δεν ενισχύονται κατά τρόπο, που εξασφαλίζει ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Αντίθετα, η ιδιότητα του ανηλίκου πρέπει να λαμβάνεται ειδικά υπ' όψιν στο σχεδιασμό της κοινωνικής πρόνοιας για τα άτομα με αναπηρία σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που συνιστά ερμηνευτικό του Συντάγματος οδηγό. Από τη συνδυαστική εφαρμογή των άρθρων 3 παρ.2, 23 (προστασία παιδιών με αναπηρία), 24 και 26 παρ.1 και 2 προκύπτει πως τα συμβαλλόμενα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να προωθήσουν μέτρα και προγράμματα προνοιακής πολιτικής, ειδικά για τα παιδιά με αναπηρία, με κριτήριο τους πόρους και την κατάσταση του παιδιού ή όσων είναι υπεύθυνοι για τη φροντίδα τους, ώστε να διασφαλίζεται η αυτονομία τους.⁵⁸⁹ Ο «σκληρός» πυρήνας, δηλαδή, του δικαιώματος στην κοινωνική πρόνοια επιβάλλει τη διασφάλιση της κάλυψης κάθε παιδιού με ειδικές ανάγκες, που δε διαθέτει επάρκεια πόρων συντήρησης.⁵⁹⁰

Παράλληλα, η απουσία ειδικού θεσμικού πλαισίου για τα παιδιά με αναπηρία και η κάλυψή τους από τη δέσμη μέτρων, που απευθύνεται στα άτομα με αναπηρία εν γένει, κατά τη γνώμη μας, δε βρίσκεται σε συμφωνία με το ελληνικό συνταγματικό κείμενο. Στο άρθρο 21 κατοχυρώνεται ενιαίο δικαίωμα για κοινωνική πρόνοια, επιμέρους εκφάνσεις του οποίου αποτελούν η ειδική και ενισχυμένη προστασία των ευαίσθητων πληθυσμιακών ομάδων με ιδιαίτερα αυξημένη ανάγκη προστασίας, μεταξύ των οποίων τα παιδιά, οι νέοι και τα άτομα με αναπηρία. Το παιδί με αναπηρία ανήκει, αμφιπλεύρως, στην κατηγορία των λιγότερο ευνοημένων ομάδων, καθώς οι αυξημένες ανάγκες του συνδέονται τόσο με την παιδική ηλικία όσο και με την αναπηρία. Συνεπώς, από τη συνδυαστική εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων 21 παρ.1, 3 (προστασία παιδικής ηλικίας και νεότητας) και 2, 3, 6 (προστασία αναπηρίας) προκύπτει πως στην περίπτωση του ανηλίκου με αναπηρία ο κοινός νομοθέτης δεν αρκεί να λάβει μέτρα προστασίας απευθυνόμενα στο άτομο με

589

Βλ., γενικά, *A. Tomkins, V. Weisz, Social, Science, Law and the Interest in a Family Environment for Children with Disabilities, University Toledo Law Review 26, 1994-1995, 937-956, ιδίως 956.*

αναπηρία εν γένει (άρθρο 21 παρ.3) ή στο παιδί εν γένει, (21 παρ.1, 3Σ), αλλά ειδικά μέτρα για το παιδί με αναπηρία (άρθρο 21 παρ.1 συνδ με 21 παρ.3), καθώς αποτελεί άτομο με αναπηρία με ιδιαίτερα αυξημένη ανάγκη προστασίας λόγω όχι μόνο της αναπηρίας, αλλά και της ηλικίας του.

2. Η επιδοματική ενίσχυση της παιδικής ηλικίας με τη μορφή σύνθετων παροχών κοινωνικής ασφάλειας: οι παραβιάσεις της αρχής της μη διάκρισης (άρθρο 2 ΔΣΔΠ).

Η κοινωνική προστασία του παιδιού πραγματώνεται μέσω της ενίσχυσης της οικογένειας με τη θεσμοθέτηση, μεταξύ άλλων, σύνθετων παροχών κοινωνικής ασφάλειας, που ενσωματώνουν στοιχεία τόσο κοινωνικοασφαλιστικού όσο και προνοιακού χαρακτήρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα σύνθετης παροχής με κυρίαρχο κοινωνικοασφαλιστικό χαρακτήρα συνιστούν τα επιδόματα τέκνων του ΔΛΟΕΜ, ενώ το επίδομα τρίτου παιδιού και τα επιδόματα ή οι συντάξεις της πολύτεκνης μητέρας και της μητέρας που αποκτά τρίτο παιδί αποτελούν μικτές παροχές με προνοιακή, κατά κύριο λόγο, κατεύθυνση. Η διάπλαση των μικτών συστημάτων κοινωνικής προστασίας προέκυψε από την αναγκαιότητα παράλληλης πραγμάτωσης της κοινωνικής ασφάλειας και συντονισμού των παραδοσιακών προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής,⁵⁹¹ ώστε να προωθείται η αλληλεγγύη⁵⁹² και η κοινωνική δικαιοσύνη παράλληλα με τις αρχές της ανταποδοτικότητας των παροχών.⁵⁹³

2α. Οι παραβιάσεις της αρχής της μη διάκρισης της ΔΣΔΠ. στο χώρο της επιδοματικής ενίσχυσης των πολύτεκνων και τρίτεκνων οικογενειών.

i) Η φύση των παροχών προς την πολύτεκνη και την τρίτεκνη οικογένεια: από την αρχή της επιλεκτικότητας στην αρχή της καθολικότητας.

Ειδική αναφορά στις πολύτεκνες οικογένειες⁵⁹⁴ γίνεται από το συνταγματικό νομοθέτη στο άρθρο 21 παρ.2 του Συντάγματος, όπου ορίζεται πως «έχουν δικαίωμα

⁵⁹⁰ Γ. Αμίσης, Ε. Κοντιάδης, Διεύρυνση και αξιολόγηση των μηχανισμών εισοδηματικής ενίσχυσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες, ό.π., 169.

⁵⁹¹ Κ. Κρεμαλής, Σύνθετες παροχές κοινωνικής ασφάλειας: οριοθέτηση εφαρμογής του κανονισμού ΕΟΚ 2001/83 με αναφορές στην εσωτερική έννομη τάξη, (χ.ο.), Αθήνα, 1984, 24.

⁵⁹² Για την έννοια της αλληλεγγύης, Π. Ρονζαβαλόν, Το Νέο Κοινωνικό Κίνημα, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2001, 131-133.

⁵⁹³ Κ. Κρεμαλής, Σύνθετες παροχές κοινωνικής ασφάλειας, ό.π., 27.

⁵⁹⁴ Στην έννοια του πολυτέκνου δικαιούχου των εν λόγω παροχών υπάγονται κατά τις διατάξεις του Ν.1910/1944, όπως τροποποιήθηκε με το Ν.3454/2006, οι γονείς που έχουν τη γονική μέριμνα και επιμέλεια τουλάχιστον τεσσάρων παιδιών από έναν ή περισσότερους γάμους (είτε

ειδικής φροντίδας από το Κράτος». Στο πλαίσιο της εν λόγω συνταγματικής εντολής προβλέπεται η χορήγηση ειδικών επιδομάτων στους πολύτεκνους γονείς και σύνταξης στην πολύτεκνη μητέρα. Με την αρχική ρύθμιση του σχετικού νόμου (Ν.1892/1990) είχε καθιερωθεί η αρχή της καθολικής χορήγησης των επιδομάτων, ανεξάρτητα δηλαδή της ασφαλιστικής ιδιότητας ή του ύψους του εισοδήματος των δικαιούχων οικογενειών. Η αρχή της καθολικότητας, ωστόσο, υποχώρησε με τη μεταρρύθμιση που επέφερε ο Ν.2459/1997 (άρθρο 32), οπότε εισήχθησαν όρια ανώτατου οικογενειακού εισοδήματος, η υπέρβαση των οποίων απέκλειε τον πολύτεκνο από τη διεκδίκηση των παροχών, ίσχυσε δηλαδή η αρχή της επιλεκτικότητας. Η θεσμοθέτηση, ωστόσο, εισοδηματικών ορίων κρίθηκε από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας ως μη ανεκτή συνταγματικά και, για το λόγο αυτό ακυρώθηκε, κατόπιν προσβολής της, η κατ' εξουσιοδότηση του Ν.2459/1997 εκδοθείσα σχετική Υπουργικής Απόφαση.⁵⁹⁵ Τελικά, με τις ρυθμίσεις του Ν.2972/2001 (άρθρο 50), καταργήθηκε το εισοδηματικό όριο και, από 01.01.2002, επανήλθε σε ισχύ η αρχή της καθολικότητας στη χορήγηση των οικογενειακών επιδομάτων χωρίς να εξαρτάται από το ύψος του οικογενειακού εισοδήματος.

Η επαναφορά της αρχής της καθολικότητας στη χορήγηση των επιδομάτων συνάδει με τη συνταγματική πρόβλεψη του άρθρου 21 παρ.2 του Συντάγματος, που αφορά την ειδική φροντίδα της πολύτεκνης οικογένειας, («πολύτεκνες οικογένειες...δικαιούνται ειδικής μέριμνας του Κράτους»). Αρχικά, οι χρηματικές παροχές του άρθρου 63 του Ν.1892/1990 αποτελούν τόσο λόγω της φύσεώς τους ως χρηματικών παροχών όσο και του καθολικού τους χαρακτήρα⁵⁹⁶ κατεξοχήν μέτρα πραγμάτωσης και υλοποίησης της συνταγματικής επιταγής του άρθρου 21 παρ.2 του Συντάγματος. Η καθιέρωση της ειδικής κρατικής φροντίδας υπέρ των πολύτεκνων οικογενειών αποσκοπεί στην αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος της

νομιμοποιηθέντων είτε νομίμως αναγνωρισθέντων ή υιοθετημένων), τα οποία είναι άγαμα και δεν έχουν συμπληρώσει το εικοστό τρίτο έτος της ηλικίας τους ή σπουδάζουν σε τριτοβάθμια αναγνωρισμένα σχολές πανεπιστημιακής ή τεχνολογικής εκπαίδευσης και αναγνωρισμένα εκπαιδευτικά ιδρύματα της ημεδαπής ή της αλλοδαπής ή εκπληρώνουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις και δεν έχουν συμπληρώσει το εικοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους. Στις κατηγορίες των τέκνων, που προαναφέρθηκαν, συνυπολογίζονται και εκείνα που πάσχουν από οποιαδήποτε αναπηρία σε ποσοστό εξήντα επτά τοις εκατό και άνω ισοβίως, ανεξάρτητα από την οικογενειακή κατάσταση ή την ηλικία.

⁵⁹⁵ Πρόκειται για την ΚΥΑ Π3δ/οικ.1078/1997 (ΦΕΚ Β', 241), που ακυρώθηκε με την απόφαση 1095/2001 του ΣτΕ.

⁵⁹⁶ ΔΠρΚερκ 27/2004.

χώρας⁵⁹⁷ και δε στόχευε στην προστασία των πολύτεκνων ως αναξιοπαθούντων ή οικονομικά αδύνατων προσώπων. Επιπλέον, όπως κρίθηκε από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας,⁵⁹⁸ η συνταγματική επιταγή του άρθρου 21 δεν αποτελεί μόνο εντολή προς τον κοινό νομοθέτη να εξειδικεύσει τη δέσμη κατάλληλων μέτρων φροντίδας των πολύτεκνων οικογενειών, αλλά εξυπακούεται και στοιχειώδης απαγορευτικός και δεσμευτικός για τον κοινό νομοθέτη κανόνας, σύμφωνα με τον οποίο είναι μη ανεκτός συνταγματικά ο περιορισμός ή η υποβάθμιση της παρεχόμενης ειδικής φροντίδας στους πολύτεκνους στα πλαίσια αυτής της σχέσης, άνευ αποχρώντος λόγου. Με βάση τόσο την αδιάστικτη διατύπωση της εν λόγω διάταξης όσο και το σκοπό της, ο οποίος εξυπηρετεί και λόγους γενικότερου δημοσίου συμφέροντος,⁵⁹⁹ δεν είναι συνταγματικώς ανεκτές «ρυθμίσεις με τις οποίες ορισμένες πολύτεκνες οικογένειες εξαιρούνται της ειδικής κρατικής φροντίδας, αφού έτσι αναιρείται ως προς αυτές η αδιαστίκτως υπέρ των πολύτεκνων οικογενειών επιβαλλόμενη από το Σύνταγμα ειδική φροντίδα του Κράτους».⁶⁰⁰ Συνεπώς, με τη θέσπιση ανώτατου ορίου οικογενειακού εισοδήματος, εξαιρούνται αδικαιολόγητα από την ειδική κρατική φροντίδα, που εκδηλώνεται με τη χορήγηση των εν λόγω παροχών, οι πολύτεκνες μητέρες, το ετήσιο εισόδημα των οποίων υπερβαίνει το ανώτατο όριο.⁶⁰¹

Η ισόβια σύνταξη, της οποίας δικαιούχος είναι μητέρα που δε δικαιούται πλέον το προηγούμενο επίδομα (και είτε χαρακτηρίζεται πολύτεκνη και δεν έχει πλέον άγαμα παιδιά κάτω των 23 ετών είτε δε χαρακτηρίζεται ως πολύτεκνη, αλλά έχει ή είχε τέσσερα παιδιά, τα οποία θα πρέπει να έχουν συνυπάρξει στη ζωή) κρίθηκε από τη νομολογία πως αποτελεί μέτρο πραγμάτωσης της συνταγματικής επιταγής για προστασία της πολύτεκνης οικογένειας του άρθρου 21 του Συντάγματος, δηλαδή ως κοινωνική παροχή και όχι ως σύνταξη. Αν και η σύνταξη καταβάλλεται από τον ΟΓΑ, κρίθηκε από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας πως έχει χαρακτήρα κινήτρου για την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος και, συνεπώς, οι διατάξεις του νόμου που προβλέπουν την παροχή της (Ν.1892/1990) δεν

⁵⁹⁷ Έτσι και σε Πρακτικά Βουλής επί του Συντάγματος, Συνεδρίαση ΟΘ'26.04.1975, 479, 486.

⁵⁹⁸ ΣτΕ 2773/1991, 2778/2001, 2781/2001

⁵⁹⁹ ΣτΕ 2773/1991

⁶⁰⁰ ΣτΕ 1095/2001

⁶⁰¹ ΣτΕ2011/2006. Εξάλλου, η εν λόγω νομοθετική ρύθμιση συνεπάγεται μείωση των σχετικών υπέρ των πολυτέκνων δημοσίων δαπανών Βλ. σχετικά και την 17/10/23.01.1997 έκθεση του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους, που συνοδεύει την τροπολογία, η οποία ψηφίσθηκε ως άρθρο 39 του Ν.2459/1997.

εντάσσονται στη νομοθεσία περί κοινωνικής ασφάλισης. Δικονομική συνέπεια τούτου αποτελεί ο χαρακτηρισμός των σχετικών διαφορών ως ακυρωτικών. Συνεπώς, η άρνηση των αρμοδίων οργάνων του ΟΓΑ να χορηγήσουν την παροχή δεν υπόκειται σε προσφυγή ενώπιον των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων, αλλά σε αίτηση ακυρώσεως, η εκδίκαση της οποίας υπάγεται στο Συμβούλιο της Επικρατείας.⁶⁰²

Ο χαρακτηρισμός της παραπάνω σύνταξης ως κοινωνικής παροχής προνοιακού χαρακτήρα και όχι ως κοινωνικοασφαλιστικής παροχής φαίνεται όντως ορθότερη επιλογή, καθώς η σύνταξη, όπως, άλλωστε, και τα επιδόματα καταβάλλονται μεν από τον ΟΓΑ, ο οποίος, όμως, εν προκειμένω, λειτουργεί ως απλός εντολοδόχος του Δημοσίου. Επιπλέον, η σύνταξη δεν εξαρτάται ούτε καν συναρτάται προς την ύπαρξη ασφαλιστικής σχέσης, την εγγραφή σε ασφαλιστικό οργανισμό, την καταβολή ασφαλιστικών εισφορών και τη διάνυση συγκεκριμένου χρόνου ασφάλισης, προϋποθέσεων δηλαδή που αφορούν τις ασφαλιστικές εισφορές. Αντίθετα, αποτελεί μέσο για την αντιμετώπιση των δυσμενών δημογραφικών δεδομένων, λόγω ακριβώς της σοβαρότητας των κοινωνικών τους επιπτώσεων. Συμπερασματικά, αν και οι θεσμοθετημένες ενισχύσεις προς τις πολύτεκνες οικογένειες αποτελούν σύνθετες παροχές κοινωνικής προστασίας, κυρίαρχη είναι η προνοιακή τους διάσταση, καθώς στοχεύουν στην κάλυψη των ιδιαίτερα αυξημένων αναγκών της πολύτεκνης οικογένειας.

Ειδική προστασία προβλέπεται για τις αμιγώς τρίτεκνες οικογένειες, που δε χαρακτηρίζονται στο νόμο ως πολύτεκνες, μετά τις αλλαγές που επέφερε ο Ν.3454/2006.⁶⁰³ Ειδικά, στη μητέρα, που αποκτά τρίτο παιδί καταβάλλεται επίδομα μέχρι τη συμπλήρωση του έκτου έτους της ηλικίας του (Ν.1892/1990), ενώ με τις

⁶⁰²

⁶⁰³

ΣτΕ 90/2006, ΕΣ 166/2006, ΣτΕ 2150/2005.

Κατά τις διατάξεις του Ν.3454/2006 οι τρίτεκνες οικογένειες θεωρούνται πολύτεκνες και απολαμβάνουν όλα τα ευεργετήματα των οικογενειών με τέσσερα παιδιά, όταν πρόκειται για γονέα χωρίς σύζυγο, ο οποίος έχει τη γονική μέριμνα και επιμέλεια των τριών παιδιών και είναι ο μόνος υπόχρεος σε διατροφή τους είτε τα παιδιά προέρχονται από τον ίδιο ή διαφορετικούς γάμους είτε είναι νομιμοποιηθέντα ή νομίμως αναγνωρισθέντα ή υιοθετημένα ή γεννηθέντα εκτός γάμου, εφόσον όμως είναι άγαμα και δεν έχουν συμπληρώσει το 23^ο έτος της ηλικίας τους ή σπουδάζουν σε τριτοβάθμιες αναγνωρισμένες σχολές πανεπιστημιακής ή τεχνολογικής εκπαίδευσης και αναγνωρισμένα εκπαιδευτικά ιδρύματα της ημεδαπής ή της αλλοδαπής ή εκπληρώνουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις και δεν έχουν συμπληρώσει το εικοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους. Στις κατηγορίες των τέκνων, που προαναφέρθηκαν, συνυπολογίζονται και εκείνα που πάσχουν από οποιαδήποτε αναπηρία σε ποσοστό εξήντα επτά τοις εκατό και άνω ισοβίως, ανεξάρτητα από την οικογενειακή κατάσταση ή την ηλικία. Τέλος, σε περίπτωση θανάτου των γονέων, τα ορφανά παιδιά, ακόμη και αν είναι μόνο δυο, αποτελούν ίδια οικογένεια, και με τις παραπάνω προϋποθέσεις, αντιμετωπίζονται ως προς τις παροχές ως πολύτεκνη οικογένεια.

πρόσφατες ρυθμίσεις του Ν.3454/2006 προβλέπεται για κάθε τρίτο παιδί που αποκτάται μετά την 1^η Ιανουαρίου του 2006, καθώς και για κάθε παιδί πέραν του τρίτου, η παροχή εφάπαξ ποσού.⁶⁰⁴ Η καταβολή των παραπάνω επιδομάτων εκτελείται από τον ΟΓΑ με επιχορήγηση από τις πιστώσεις του κρατικού προϋπολογισμού.

Ο κοινός νομοθέτης δε θέλησε να διατηρήσει το όριο του οικογενειακού εισοδήματος ως προϋπόθεση για την παροχή των κοινωνικών παροχών στις τρίτεκνες οικογένειες, αλλά με τη ρύθμιση του Ν.2972/2001 επανέφερε την αρχή της καθολικότητας τόσο για τις τρίτεκνες όσο και για τις πολύτεκνες οικογένειες. Με τον τρόπο αυτό διατηρήθηκαν παρόμοιες παροχές και προϋποθέσεις τόσο για τις τρίτεκνες όσο και για τις πολύτεκνες οικογένειες, με μόνο μια διαφοροποίηση υπέρ των πολύτεκνων οικογενειών ως προς το ύψος των παροχών.⁶⁰⁵

Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας θεώρησε συνταγματική τη θέσπιση ορίου στο οικογενειακό εισόδημα για τη χορήγηση των πολυτεκνικών παροχών στην περίπτωση των τρίτεκνων οικογενειών, με το αιτιολογικό πως οι τρίτεκνες οικογένειες δεν υπάγονται στην έννοια της «πολύτεκνης» οικογένειας και δεν εμπίπτουν κατά συνέπεια στο πεδίο προστασίας των πολυτέκνων από το Σύνταγμα. Συνεπώς, κατά τη νομολογία, ο κοινός νομοθέτης δεν παρεμποδίζεται να διαφοροποιήσει τα προβλεπόμενα ποσά των παροχών με βάση εισοδηματικά κριτήρια, χωρίς να συντρέχει αντίθεση στις αρχές της αναλογικότητας ή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης.⁶⁰⁶ Ωστόσο, η νομολογία εσφαλμένα, κατά τη γνώμη μας, προσδιορίζει τον όρο «πολύτεκνος», με βάση τον ορισμό που δίνεται στον προγενέστερο του Συντάγματος, Ν.1910/1944, όπως αυτός τροποποιήθηκε το 1979, καθώς ο εν λόγω ορισμός δε μπορεί να θεωρηθεί δεσμευτικός για τον κοινό ή για το συνταγματικό νομοθέτη, καθώς και τον εφαρμοστή του Συντάγματος, οι οποίοι μπορούν να προβούν σε διαφορετική εννοιολόγηση. Οι πρόσφατες τροποποιήσεις του Ν.3454/2006, όπου σε εξαιρετικές καταστάσεις (αναπηρία, γονέας χωρίς σύζυγο) αναγνωρίζει την πολυτεκνική ιδιότητα και σε περιπτώσεις τριών παιδιών, είναι πιθανώς ενδεικτικές μιας προσπάθειας, δεδομένης της έκτασης και της έντασης του δημογραφικού προβλήματος της χώρας, να εξομοιωθούν σταδιακά οι τρίτεκνες με τις

⁶⁰⁴ Το ύψος του ποσού ανέρχεται σε 2.000 ευρώ.

⁶⁰⁵ Βλ. την ΔΠρ Καλαμ 249/2006.

πολύτεκνες οικογένειες, αλλά και της προσαρμογής της ελληνικής νομοθεσίας με την αξιολογική ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού του άρθρου 3 της ΔΣΔΠ.

ii) Η διάκριση λόγω ιθαγένειας κατά τη χορήγηση των παροχών: μια ακόμη αντίθεση στη ΔΣΔΠ

Για την παροχή του επιδόματος της μητέρας που έχει ή αποκτά τρίτο παιδί θεσπίζεται στην κατ' εξουσιοδότηση του Ν.1892/1990 Υπουργική απόφαση Π3δ/οικ.1078/1997,⁶⁰⁷ που εξειδικεύει τις προϋποθέσεις των επιδομάτων και της σύνταξης της πολύτεκνης μητέρας, η προϋπόθεση της ελληνικής υπηκοότητας ή υπηκοότητας κράτους-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης των παιδιών⁶⁰⁸ (άρθρο 1, παρ.1 εδάφιο 1^α) ή σε περίπτωση που το παιδί έχει αποκτηθεί χωρίς γάμο των γονέων η ελληνική υπηκοότητα ή η υπηκοότητα κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης της μητέρας ή αυτή να είναι Ελληνίδα στο γένος. Παρομοίως, για το επίδομα της πολύτεκνης μητέρας⁶⁰⁹ ή του πατέρα, που θεωρείται πολύτεκνος,⁶¹⁰ ή των ορφανών παιδιών και από τους δυο γονείς, που λαμβάνουν τα ίδια το επίδομα,⁶¹¹ αναγράφεται ως απαραίτητη προϋπόθεση η ελληνική υπηκοότητα ή η υπηκοότητα κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης τόσο των δικαιούχων όσο και των παιδιών, καθώς και η μόνιμη και νόμιμη διαμονή τους στην Ελλάδα.⁶¹² Η ανάλογη εφαρμογή των σχετικών με τους πολυτέκνους προνοιακών ρυθμίσεων επαναλήφθηκε και στο Ν.2819/2000 όπου διευκρινίστηκε πως η εφαρμογή τους αφορά και τους υπηκόους των χωρών που εντάσσονται στον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο.

⁶⁰⁶ Βλ. την ΣτΕ 2036/2006, όπου υποστηρίζεται πως στην προκειμένη περίπτωση το εισοδηματικό όριο είναι εύλογο και δεν συνιστά αντίθεση στην αρχή της αναλογικότητας ή της προστατευόμενης εμπιστοσύνης.

⁶⁰⁷ Η Υπουργική Απόφαση ακυρώθηκε εν μέρει με την ΣτΕ 1095/2001, αλλά όχι για λόγους σχετιζόμενους με την προϋπόθεση της υπηκοότητας, αλλά τα εισοδηματικά όρια. Βλ. σχετικά και ΚΥΑ Γ1α/440/1991 (ΦΕΚ Α'-90), που κυρώθηκε αναδρομικά με το Ν.2008/1992, άρθρο 3 Ν.2163/1993 (ΦΕΚ Α'-125) και Ν.2459/1999 (άρθρο 39 ΦΕΚ Α'-17), κατ' εξουσιοδότηση του οποίου εκδόθηκε η ως άνω Υπουργική Απόφαση.

⁶⁰⁸ Η νομολογία του ΣτΕ έκρινε πως ειδικά περί γυναικών ελληνικής ιθαγένειας, Ελληνίδων το γένος, οι οποίες διαμένουν νόμιμα και μόνιμα στην Ελλάδα, η απονομή της ισόβιας σύνταξης πολύτεκνων μητέρων πρέπει να δίνεται ανεξάρτητα από την προϋπόθεση της ελληνικής ιθαγένειας των τέκνων τους. Βλ. την ΣτΕ 2654/2000.

⁶⁰⁹ Άρθρο 1 παρ. 1, εδάφ. β (βα, ββ).

⁶¹⁰ Κατά τις διατάξεις της παραγράφου 1, 5 και 7 του άρθρου πρώτου του Ν.1910/1944

⁶¹¹ Άρθρο 1 παρ. 1 εδάφ. β (υποεδάφ.β στ).

⁶¹² Παρομοίως, για τη μητέρα που δε θεωρείται πολύτεκνη με την έννοια του Ν.1910/1944, αλλά έχει ή είχε ταυτόχρονα στη ζωή τέσσερα τουλάχιστον παιδιά, απαραίτητη προϋπόθεση για τη χορήγηση ισόβιας σύνταξης είναι η ελληνική της υπηκοότητα ή να είναι πρόσφυγας ελληνικής καταγωγής, να μένει μόνιμα και νόμιμα στην Ελλάδα και τα παιδιά να έχουν ελληνική υπηκοότητα.

Όπως διαφαίνεται οι νομοθετικές προβλέψεις σχετικά με τη ρύθμιση καταβολής επιδομάτων πολυτέκνων, επιδόματα τρίτου παιδιού και ισόβιας πολυτεκνικής σύνταξης δεν αφορούν στους μη έχοντες ελληνική υπηκοότητα ή μη προερχόμενους από Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή του ΕΟΧ. Ειδικότερα, εκτός από τη χορήγηση επιδόματος τρίτου παιδιού, όπου δεν εξετάζεται η υπηκοότητα της μητέρας, αλλά μόνο των τέκνων,⁶¹³ στην περίπτωση της αναγνώρισης της πολυτεκνικής ιδιότητας, του πολυτεκνικού επιδόματος και της ισόβιας σύνταξης η χορήγησή τους αφορά μόνο Έλληνες ή πολίτες των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αποκλείονται, δηλαδή, οι πολύτεκνες οικογένειες, που έχουν προκύψει από μικτούς γάμους, όπου τα τέκνα (ή και ο ένας γονέας) έχουν ελληνική ιθαγένεια, αλλά η μητέρα δεν έχει την ελληνική υπηκοότητα.⁶¹⁴

Στην προκειμένη περίπτωση, η μη αναγνώριση του δικαιώματος των πολυτεκνικών παροχών σε αλλοδαπή μητέρα Ελλήνων παιδιών θίγει στην ουσία την συνταγματικά αυτοτελώς προστατευόμενη προστασία της παιδική ηλικίας, αφού, σύμφωνα με τις επιταγές του άρθρου 21 του Συντάγματος, η παιδική ηλικία προστατεύεται αυτοτελώς, παράλληλα και ανεξάρτητα από το θεσμό της οικογένειας. Επιπλέον, η εν λόγω ρύθμιση δημιουργεί αδικαιολόγητη διάκριση, σε αντίθεση με τα προβλεπόμενα στο άρθρο 2 της ΔΣΔΠ (αρχή της μη διάκρισης) και αντίκειται στην αρχή της ισότητας (βάσει της συνδυαστικής εφαρμογής των άρθρων 4 και 21 Σ) σε βάρος των ελληνικής ιθαγένειας παιδιών πολύτεκνων οικογενειών, που προέρχονται από μικτούς γάμους, των οποίων η μητέρα είναι αλλοδαπή, εκτός όμως χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τέλος, η ανάγκη της νομοθετικής αναθεώρησης για την επέκταση της καταβολής του πολυτεκνικού επιδόματος σε αλλοδαπές πολύτεκνες μητέρες τέκνων εχόντων την ελληνική υπηκοότητα συνδέεται με την αύξηση των μικτών γάμων στην Ελλάδα, η οποία αποτελεί πραγματικό γεγονός άμεσα συνδεδεμένο με την υποδοχή μεταναστών, κατά κύριο λόγο εκτός χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁶¹⁵ Πρώτο και ενθαρρυντικό βήμα στο επίπεδο της κοινής νομοθεσίας αποτελεί, ωστόσο, η πρόσφατη νομοθετική αναγνώριση στο Ν.3454/2006

⁶¹³ Βλ. σχετικά και ΣτΕ 2150/2005.

⁶¹⁴ Στην περίπτωση της ισόβιας σύνταξης η μητέρα πρέπει να έχει ελληνική καταγωγή ή να είναι ελληνικής καταγωγής πρόσφυγας.

⁶¹⁵ Για το ζήτημα βλ. σχετικά και το Πόρισμα του Κύκλου Κοινωνικής Προστασίας του Συνηγόρου του Πολίτη με θέμα: Επέκταση της καταβολής του πολυτεκνικού επιδόματος, σε αλλοδαπές πολύτεκνες μητέρες, τέκνων εχόντων την ελληνική υπηκοότητα, Σεπτέμβριος 2003.

(άρθρο 5) της πολυτεκνικής ιδιότητας και σε πολίτες άλλων Κρατών, που διαμένουν νόμιμα στην Ελλάδα και είναι γονείς τέκνων ελληνικής υπηκοότητας.⁶¹⁶

iii) Η παραβίαση της αρχής τη μη διάκρισης στην περίπτωση των προσφύγων: Νομοθετικά κενά και ερείσματα για την προστασία τους.

Νομοθετικό κενό στις σχετικές με τη χορήγηση των πολυτεκνικών παροχών νομοθετικές διατάξεις παρατηρείται σε σχέση με τα δικαιώματα των αναγνωρισμένων πολιτικών προσφύγων και των εξαρτώμενων τέκνων τους, καθώς οι υπάρχουσες νομοθετικές προβλέψεις αφορούν μόνο μητέρες πρόσφυγες Ελληνικής καταγωγής. (Ν.1910/1944, όπως τροποποιήθηκε με το 860/1979).⁶¹⁷ Τίθεται, λοιπόν, το ζήτημα εάν οι αναγνωρισμένοι πολιτικοί πρόσφυγες εμπίπτουν στο προστατευτικό πεδίο των εν λόγω νομοθετικών ρυθμίσεων, αν μπορούν δηλαδή να θεμελιώσουν δικαίωμα στη λήψη των επιδομάτων, της ισόβιας σύνταξης, αλλά και εν γένει σε παροχές προνοιακής κατεύθυνσης.

Νομιμοποιητικό έρεισμα για τη θεμελίωση του σχετικού δικαιώματος των αναγνωρισμένων πολιτικών προσφύγων, που, κατ' επέκταση, συνεπάγεται και προστασία των τέκνων τους, προσφέρει η συνδυαστική εφαρμογή του άρθρου 28 παρ.1 του Συντάγματος, όπου κατοχυρώνεται η υπέρτερη νομική ισχύς των διεθνών συμβάσεων από την επικύρωσή τους με νόμο,⁶¹⁸ και του Ν.Δ.3989/1959 «Περί κυρώσεως της πολυμερούς Συμβάσεως περί της νομικής κατάστασης των προσφύγων», με το οποίο και κυρώνεται η εν λόγω σύμβαση. Στο άρθρο 23 («Συνδρομή υπό του Δημοσίου») ορίζεται πως οι συμβαλλόμενες χώρες θα πρέπει να επιφυλάσσουν στους νόμιμα διαμένοντες στο έδαφός της πρόσφυγες, στους τομείς της παρεχόμενης πρόνοιας και συνδρομής από το Δημόσιο, μεταχείριση όμοια με εκείνη των υπηκόων τους, ενώ, στο άρθρο 24 («Εργατική νομοθεσία και κοινωνική ασφάλιση») γίνεται ειδική μνεία στην όμοια μεταχείριση των προσφύγων και των υπηκόων της χώρας, κατά την εφαρμογή της εσωτερικής νομοθεσίας, μεταξύ άλλων

⁶¹⁶ Για την ενασχόληση της νομολογίας γενικά με το ζήτημα βλ. σχετικά και την ΔΠρ Αθηνών 13650/1996, όπου κρίθηκε πως η προϋπόθεση της ελληνικής ιθαγένειας της πολύτεκνης μητέρας, για να κατασταθεί δικαιούχος του πολυτεκνικού επιδόματος, αντίκειται στο άρθρο 7 παρ. 1 της ΣυνθΕΟΚ.

⁶¹⁷ Βλ. σχετικά και την Δ. Πρ Ρόδου 12/2005 και 58/2003, Ε.Σ 592/2002, Δ.ΠρΑθ 4783/2002

⁶¹⁸ Άρθρο 28 παρ. 1Σ: «Οι γενικά παραδεδομένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους της καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου, Η εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συμβάσεων τελεί υπό τον όρο της αμοιβαιότητας».

σε ζητήματα προστασίας της μητρότητας ή οικογενειακών βαρών, με την τήρηση κάποιων προϋποθέσεων. Με έρεισμα το άρθρο 23 έχει αναγνωριστεί αποσπασματικά σε σχετική εγκύκλιο το δικαίωμα λήψης προνοιακών επιδομάτων μόνο στους αναγνωρισμένους πρόσφυγες με αναπηρία, χωρίς να γίνεται μνεία στους αιτούντες άσυλο όσο και τους «ανθρωπιστικούς πρόσφυγες» ή σε άλλες ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες, όπως στα παιδιά.⁶¹⁹

Επιπρόσθετο νομιμοποιητικό έρεισμα για την αναγνώριση των προσφύγων ως δικαιούχων των εν λόγω επιδομάτων προσφέρει η αξιοποίηση της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Η κατευθυντήρια αρχή της μη διάκρισης (άρθρο 2) έχει ακριβώς την έννοια πως τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται από το Κράτος στα παιδιά-πολίτες του πρέπει να αναγνωρίζονται σε όλα τα παιδιά- και συνεπώς και στα παιδιά πρόσφυγες, που υπάγονται στη δικαιοδοσία του.⁶²⁰ Η σαφής σύνδεση των δικαιωμάτων της κοινωνικής πρόνοιας με τη δημοσιονομική ικανότητα του κράτους δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση άλλοθι για τον ολοκληρωτικό αποκλεισμό των παιδιών προσφύγων- αντίθετα η πολιτεία καλείται να λάβει τα κατάλληλα θετικά μέτρα με βάση τις δυνατότητές της,⁶²¹ ώστε να τους παρασχεθεί η δυνατότητα να ασκούν τα δικαιώματά τους.⁶²² Η πρόσφατη νομοθετική αναγνώριση της ιδιότητας του πολυτέκνου και στους αναγνωρισμένους πρόσφυγες, που διαμένουν νόμιμα στην Ελλάδα, (Ν.3454/2006), των οποίων το καθεστώς παραμονής διέπεται από τις διατάξεις της Σύμβασης του 1951 για το καθεστώς των προσφύγων (Ν.3989/1959),⁶²³ αποτελεί σαφώς θετικό βήμα και σύμφωνο με τις διεθνείς επιταγές σχετικά με την προστασία των προσφύγων.

⁶¹⁹ Βλ. γενικά, *Ν. Σιταρόπουλος*, Το καθεστώς προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων των προσφύγων και αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα-Σχετικά ζητήματα και προτάσεις, Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Έκθεση 2001, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 2001, 87-99.

⁶²⁰ Παιδιά Πρόσφυγες, Κατευθυντήριες αρχές για την Παιδική Προστασία & Πρόνοια, Ύπατη Αρμοστεία Η.Ε για τους πρόσφυγες, 2^η ελληνική έκδοση, Αθήνα, 2002, 19.

⁶²¹ *V. Leary*, Social and Economic Rights of the Child, Law and Policy 17, 1995, 363.

⁶²² *C. Cohen*, The United Nations Convention on the Rights of the Child: Implications for Change in the Care and Protection of Refugee Children, International Journal Refugee Law 3, 1991, 688-689.

⁶²³ Όπως τροποποιήθηκε από το Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης του 1957 για το καθεστώς των προσφύγων (Α.Ν.389/1968).

3. Η χορήγηση των οικογενειακών επιδομάτων: οι παραβιάσεις των άρθρων 2, 26 και 27 της ΔΣΔΠ.

3α. Ο μηχανισμός οικογενειακών επιδομάτων του ΔΛΟΕΜ: η θέση της νομολογίας για τη φύση των παροχών.

Η πραγμάτωση της κοινωνικής προστασίας την παιδικής ηλικίας διασφαλίζεται, μεταξύ άλλων, με τους μηχανισμούς των οικογενειακών επιδομάτων, τα οποία καταβάλλονται περιοδικά από δημόσιους φορείς για τη κάλυψη και την αντιστάθμιση των πρόσθετων αναγκών που προκύπτουν από την απόκτηση και την ανατροφή των παιδιών,⁶²⁴ μέχρι τη συμπλήρωση ορισμένης ηλικίας. Στην ελληνική έννομη τάξη συνδέονται με τη μισθωτή εργασία και τυποποιήθηκαν ως επιδόματα που παρέχει ο ΟΑΕΔ μέσω του Ειδικού Λογαριασμού ΔΛΟΕΜ, (Διανεμητικός Λογαριασμός Οικογενειακών Επιδομάτων Μισθωτών), που ιδρύθηκε με το ΝΔ 3868/1958.⁶²⁵ Ο ΔΛΟΕΜ συνιστά ένα ιδιαίτερα πρωτότυπο διεθνώς από θεσμικής άποψης σύστημα παροχής οικογενειακών επιδομάτων, ανάμεσα στην κοινωνική ασφάλιση και την πρόνοια, με έντονο ωστόσο κοινωνικοασφαλιστικό χαρακτήρα, καθώς η χρηματοδότησή του στηρίζεται στην παροχή εισφορών των εργοδοτών και των εργαζομένων προς στον ΟΑΕΔ κατά την κοινωνικοασφαλιστική λογική. Η σύστασή του καθιέρωσε την αυτονομία των οικογενειακών βαρών ως έννοιας του δικαίου κοινωνικών ασφαλίσεων και την αυτοτέλειά τους ως ασφαλιστικού κινδύνου.⁶²⁶

Σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν.Δ.3868/1958, οι μισθωτοί που παρέχουν εξαρτημένη εργασία με σχέση ιδιωτικού δικαίου, σε οποιονδήποτε εργοδότη της χώρας, δικαιούνται επίδομα παιδιών, εφόσον (διαζευκτικά) έχουν πραγματοποιήσει πενήντα ημέρες εργασίας, κατά το προηγούμενο της επιδότησης ημερολογιακό έτος, ή συντρέχει η προϋπόθεση δίμηνης τακτικής επιδότησης λόγω ανεργίας ή δίμηνης συνεχούς ανικανότητας για εργασία, χωρίς απαραίτητως η μισθωτή εργασία να αποτελεί κύριο επάγγελμα και χωρίς την προϋπόθεση της υπαγωγής στην ασφάλιση του ΙΚΑ ή άλλου φορέα. Το εν λόγω επίδομα παιδιών μπορεί να καταβάλλεται από τον ΟΑΕΔ και σε μη εργαζόμενη μητέρα, αν ο σύζυγός της υπηρετεί στις ένοπλες δυνάμεις της χώρας και αν είναι κρατούμενος (που εκτίει ποινή στερητική της

⁶²⁴

Α. Στεργίου, Οικογενειακά επιδόματα, ό.π., 4.

⁶²⁵ Κ. Κρεμαλής, Δίκαιο κοινωνικών ασφαλίσεων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985, 277.

ελευθερίας ή μέτρα ασφαλείας ή αναμορφωτικά μέτρα), καθώς και σε παλιννοστούντες ή μετακινούμενους για απασχόληση στην Ελλάδα Έλληνες υπηκόους και ομογενείς, που δεν έχουν τις προϋποθέσεις για τη λήψη επιδόματος παιδιών και μόνο για τον πρώτο χρόνο από την είσοδό τους στη χώρα.⁶²⁷ Δικαιούχοι του επιδόματος είναι τα ίδια τα παιδιά, νόμιμα, νομιμοποιημένα, αναγνωρισμένα και υιοθετημένα, εφόσον έχουν ηλικία μέχρι δεκαοκτώ ετών (ή, κατά πλάσμα δικαίου, αναγνωρίζεται ασφαλιστικός κίνδυνος από την ηλικία των δεκαεννέα μέχρι την ηλικία των είκοσι δύο ετών αν σπουδάζουν), είναι άγαμα και διαμένουν στην Ελλάδα ή σε χώρα μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η παροχή καταβάλλεται επίσης, όταν τα τέκνα είναι ανίκανα για εργασία, για όσο χρόνο διαρκεί η ανικανότητα.

Για τη χορήγηση των επιδομάτων ακολουθείται το διανεμητικό σύστημα, δηλαδή το ύψος και ο τρόπος αναπροσαρμογής των επιδομάτων εξαρτάται από το ύψος των εσόδων της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου και όχι από τις δαπάνες για την ανατροφή του τέκνου, όπως διαμορφώνονται κάθε φορά.⁶²⁸ Σε μια προσπάθεια του νομοθέτη για την προώθηση μέτρων οικογενειακής και δημογραφικής πολιτικής από το 1983 (άρθρο 18 Ν.1346/1983), χορηγείται συμπληρωματική παροχή μηνιαίου και ετήσιου ποσού για κάθε τρίτο παιδί, ενώ προβλέπεται προσαύξηση στις περιπτώσεις ορφανών παιδιών και από τους δύο γονείς, αναπήρων παιδιών, παιδιών εκτός γάμου και δικαιούχων, των οποίων οι σύζυγοι υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις.⁶²⁹ Οι εν λόγω προσαυξήσεις, που παραπέμπουν στην αρχή της εξατομίκευσης της παροχής, προσδίδουν στο οικογενειακό επίδομα του ΔΛΟΕΜ στοιχεία προνοιακού χαρακτήρα.

Μέχρι το 1999,⁶³⁰ εκτός από τον αριθμό των παιδιών, κριτήριο για την κλιμάκωση του ποσού του επιδόματος αποτελούσε και το ετήσιο καθαρό οικογενειακό εισόδημα με συνέπεια την πλήρη αντιστροφή της αρχής της ανταποδοτικότητας, καθώς οι χαμηλόμισθοι εργαζόμενοι, που καταβάλλουν μικρότερες εισφορές, έχουν κατά κανόνα μικρότερο οικογενειακό εισόδημα, αλλά θα

⁶²⁶ Κ. Κρεμαλής, Δίκαιο κοινωνικών ασφαλίσεων, ό.π., 277.

⁶²⁷ Βλ παρ. 1 άρθρου 23 του Ν. 1483/1984.

⁶²⁸ Α. Στεργίου, Οικογενειακά επιδόματα, ό.π., 21, 22.

⁶²⁹ Άρθρο 4 Π.Δ.527/1984.

⁶³⁰ Με το άρθρο 13 του Ν. 2747/1999, (ΦΕΚ Α'-226/27.10.1999) αντικαταστάθηκε το άρθρο μόνο του Π.Δ.206/1998 (Α' 164) για την αναπροσαρμογή των εισοδηματικών κατηγοριών δικαιούχων επιδομάτων

λαμβάνουν υψηλότερες παροχές.⁶³¹ Με το Ν.2747/1999 (άρθρο 13), ορθώς, καταργήθηκαν οι εισοδηματικές κατηγορίες και αυξήθηκαν τα ποσά των οικογενειακών επιδομάτων από το 1999 και εφεξής,⁶³² τα οποία πλέον κλιμακώνεται ανάλογα μόνο με τον αριθμό των προστατευόμενων τέκνων. Αναφορικά με το εν λόγω ζήτημα, το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ερμηνεύοντας τις διατάξεις του Κανονισμού ΕΟΚ 1408/1971 με τις οικογενειακές παροχές, ήδη από το 1994, είχε κρίνει πως τα επιδόματα για την ανατροφή των παιδιών αποτελούν οικογενειακές παροχές, των οποίων η χορήγηση πρέπει να στηρίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια και να απευθύνεται προς όλους τους εργαζομένους γονείς ανεξάρτητα από την οικονομική τους ανάγκη.⁶³³ Πλέον, σε όλες τις χώρες της ΕΕ, με εξαίρεση την Πορτογαλία, τα οικογενειακά επιδόματα αποτελούν μια καθολική παροχή, που δεν υπόκειται σε εισοδηματικά κριτήρια, αλλά κλιμακώνεται ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών και ενίοτε ανάλογα με την ηλικία τους (π.χ. Γαλλία).⁶³⁴

Τα αντίστοιχα ποσά επιδόματος προσδιορίζονται σήμερα στο Π.Δ.154/2004 και η ασφαλιστική προστασία αρχίζει την πρώτη του ημερολογιακού έτους μετά τη γέννηση του παιδιού ή την πρώτη του επόμενου ημερολογιακού έτους από την έναρξη των σπουδών εφόσον είχε μεσολαβήσει διακοπή της. Η καταβολή του επιδόματος είναι ανεξάρτητη από τη λήψη από το δικαιούχο επιδομάτων προνοιακού χαρακτήρα, το επίδομα όμως δε δικαιούνται οι μισθωτοί, που, βάσει συλλογικής σύμβασης εργασίας, νόμου, κανονισμού επιχείρησης ή άλλων διατάξεων λαμβάνουν από τον εργοδότη τους μεγαλύτερο ποσό επιδόματος από εκείνο που χορηγεί ο ΔΛΟΕΜ.⁶³⁵ Στην περίπτωση αυτή, ωστόσο, η καταβολή των ασφαλιστικών εισφορών ΔΛΟΕΜ δεν αναστέλλεται, καταβάλλονται δηλαδή μη ανταποδοτικές εισφορές. Παρατηρείται, δηλαδή, ότι πη γενική αρχή της επικουρικότητας δεν εφαρμόζεται μεν ως προς την παροχή του επιδόματος σε σχέση με την κάλυψη από

⁶³¹ Α. Ματθαίου, Αλληλεπίδραση κανόνων δικαίου κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας στους κλάδους αναπηρίας, γήρατος και οικογενειακών βαρών, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, 202-203.

⁶³² Βλ. για τις εισοδηματικές κατηγορίες, όπως ίσχυαν πριν την κατάργησή τους, τα Π.Δ.1178/1980, 193/1985, 412/1985, 162/1988, 180/1989, 229/1990, 196/1991, 237/1992, 180/1993, 216/1994, 440/1995, 123/1996, 250/1996, 391/1997.

⁶³³ Υποθέσεις C-245/1994 και C-312/94.

⁶³⁴ Η. Κικίλια, Ο. Παπαλιού, Εν. Φαγαδάκη, Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού των Μονογονεϊκών Οικογενειών στην Ελλάδα, ό.π., 112.

⁶³⁵ Στον ιδιωτικό τομέα, για παράδειγμα, τα οικογενειακά επιδόματα ορίζονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας και υπολογίζονται σε κάποιο ποσοστό των βασικών μισθών, το οποίο ανέρχεται, στην περίπτωση του επιδόματος τέκνων, σε πέντε τοις εκατό (5%) του βασικού μισθού για κάθε παιδί.

παροχές προνοιακού χαρακτήρα, παρόμοιες όμως προϋποθέσεις με αυτές της αρχής της επικουρικότητας εισάγονται προκειμένου για τις παροχές κοινωνικοασφαλιστικού χαρακτήρα, που λαμβάνει ο δικαιούχος παράλληλα από άλλη πηγή για τη ίδια αιτία.

Η συνταγματικότητα των εισφορών μη ανταποδοτικού χαρακτήρα απασχόλησε τη νομολογία του Αρείου Πάγου. Στην απόφαση-σταθμό 7/1999 της Ολομέλειας χαρακτήρισε τις εισφορές ως κοινωνικούς πόρους, των οποίων η θέσπιση εξυπηρετεί το γενικότερο κοινωνικό συμφέρον, και, ως εκ τούτου, συνταγματικές τις διατάξεις νόμων, που επιβάρυνε με την καταβολή τους εργαζόμενους και εργοδότες και σύμφωνες τόσο με την ΕΣΔΑ όσο και με τις ρυθμίσεις του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα. Χαρακτηριστικά, κρίθηκε ότι οι εισφορές των εργαζομένων καταβάλλονται από τους μισθωτούς «ανεξάρτητα αν έχουν δικαίωμα σε όμοιες παροχές από τους εργοδότες ή άλλους φορείς και από το αν στο παρελθόν αυτοί κατέβαλλαν ή όχι τις εισφορές αυτές». Πρακτικά, δηλαδή, υπόχρεοι των εισφορών καθίστανται οι εργαζόμενοι σε ΔΕΚΟ, ακόμα και αν λαμβάνουν ανάλογες παροχές από τους οικείους τους φορείς, οι εργαζόμενοι στο Δημόσιο, καθώς και όλοι οι εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα.

Όπως διαφαίνεται, ο ΔΛΟΕΜ κινείται ανάμεσα στην κοινωνική πρόνοια και την ασφάλιση, ενώ ταυτόχρονα επιδιώκει αφενός μεν την άμβλυνση κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων (π.χ. προσαυξήσεις σε ειδικές κατηγορίες), την άσκηση δηλαδή οικογενειακής πολιτικής, αφετέρου δε τη δημογραφική παρέμβαση, ιδίως μετά τη δεκαετία του 1980, με τη δημιουργία οικονομικών κινήτρων (πχ πρόσθετη παροχή για κάθε τρίτο παιδί). Σε πρακτικό επίπεδο, όμως, είναι αμφίβολο αν επιτυγχάνει το διττό του στόχο, καθώς, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα, τα ποσά των οικογενειακών επιδομάτων και των προσαυξήσεων, όπως διαμορφώθηκαν ενδεικτικά το έτος 2008, είναι ιδιαίτερα χαμηλά και δεν επαρκούν για την κάλυψη των αναγκών, τη διευκόλυνση της ανατροφής των παιδιών ή την ενίσχυση των δικαιούχων, στο πρόσωπο των οποίων συντρέχουν αυξημένες κοινωνικές ανάγκες, συντρέχει δηλαδή εν τοις πράγμασι παραβίαση των άρθρων 3 (συμφέρον παιδιού), 26 (κοινωνική πρόνοια) και 27 της ΔΣΔΠ (διασφάλιση κατάλληλου επιπέδου ζωής).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Οικογενειακά επιδόματα έτους 2008

Αριθμός τέκνων	Μηνιαίο ποσό (σε ευρώ)	Ετήσιο Ποσό (σε ευρώ)	Ετήσιο ποσό (με το επίδομα) (3ου παιδιού)
1	8,22	98,64	133,80
2	24,65	295,80	330,96
3	55,47	665,64	700,80
4	67,38	808,56	843,72
5	78,68	944,16	979,32
6	89,98	1.079,76	1.114,92
7	101,28	1.215,36	1.250,52
8	112,57	1.350,84	1.386,00
9	123,87	1.486,44	1.521,60
10	135,17	1.622,04	1.657,20
11	146,47	1.757,64	1.792,80
12	157,77	1.893,24	1.928,40
13	169,06	2.028,72	2.063,88
14	180,36	2.164,32	2.199,48

3β. Τα οικογενειακά επιδόματα των υπαλλήλων στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα

Η ενίσχυση των υπαλλήλων του Δημοσίου, των ΝΠΙΔ, των ΟΤΑ, των μονίμων στελεχών των ενόπλων δυνάμεων κ.α ρυθμίζεται στο Ν.3205/2003 (άρθρο 11), όπου προβλέπεται μηνιαία οικογενειακή παροχή ανάλογα με την οικογενειακή κατάσταση και τον αριθμό των παιδιών. Προϋπόθεση αποτελεί πως τα παιδιά είναι άγαμα, δεν υπερβαίνουν το 18^ο έτος της ηλικίας τους ή το 24^ο, εφόσον φοιτούν στην ανώτερη ή ανώτατη εκπαίδευση, το δε ποσό ορίζεται σε 35 ευρώ το μήνα για κάθε έγγαμο υπάλληλο ανεξάρτητα από την ύπαρξη παιδιών ή όχι, το οποίο προσαυξάνεται κατά 18 ευρώ για καθένα από τα δύο πρώτα παιδιά, 35 ευρώ για το τρίτο, 47 ευρώ για το τέταρτο κτλ. Το βασικό ποσό της παροχής των 35 ευρώ χορηγείται σε γονείς που τελούν σε διάσταση ή υπό διάζευξη, στους άγαμους γονείς,

σ' εκείνους που τελούν σε διάσταση ή διάζευξη, με την προϋπόθεση πως τους έχει ανατεθεί η επιμέλεια των παιδιών νόμιμα και μένουν μαζί τους, καθώς και στους χήρους σύζυγους υπάλληλους με προστατευόμενα παιδιά.

Στον ιδιωτικό τομέα, οι παροχές ορίζονται από τη συλλογική σύμβαση εργασίας σε ποσοστό των βασικών μισθών, με το επίδομα των παιδιών να υπολογίζεται στο 5% του βασικού μισθού και το επίδομα παιδιών να υπολογίζεται στο 10% του βασικού μισθού, δικαιούχοι δε είναι και οι άγαμοι, χήροι και διαζευγμένοι γονείς με προστατευόμενα παιδιά, όπως ορίζεται στις διατάξεις του Ν.1849/1989. Με δεδομένο ότι τα εν λόγω επίδομα στη χώρα μας είναι από τα πιο χαμηλά στην Ευρωπαϊκή Ένωση,⁶³⁶ απαραίτητη κρίνεται η ορθολογικοποίηση των ποσών των οικογενειακών επιδομάτων με βάση τις πραγματικές ανάγκες της ανατροφής του παιδιού και η θέσπιση ευέλικτων μηχανισμών αναπροσαρμογής τους με βάση τις μεταβολές των τιμών, ώστε να διασφαλίζεται, τουλάχιστον, μια ελάχιστη σταθερότητα του πραγματικού επιπέδου τους,⁶³⁷ σύμφωνη με τις επιταγές της ΔΣΔΠ.

4. Λοιπές διευκολύνσεις και δημόσιες πολιτικές προς την οικογένεια.

Εκτός από τις παραπάνω παροχές σε χρήμα, στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής για την οικογένεια, παρέχονται διευκολύνσεις για τους εργαζόμενους γονείς με οικογενειακές υποχρεώσεις με τη μορφή της άδειας μητρότητας και των γονικών αδειών. Στην Ελλάδα, στο Ν.3528/2007 προβλέπεται άδεια μητρότητας για τις εργαζόμενες στο δημόσιο τομέα με πλήρεις αποδοχές δύο μήνες πριν και τρεις μήνες μετά τον τοκετό, που προσαυξάνεται κατά δύο μήνες μετά τον τοκετό σε περίπτωση απόκτησης τέκνου πέραν του τρίτου. Παράλληλα, στο άρθρο 53 του Ν.3528/2007 προβλέπεται ως υποχρεωτική για τους υπαλλήλους η χορήγηση άδειας χωρίς αποδοχές, συνολικής διάρκειας έως δύο ετών, για την ανατροφή του παιδιού μέχρι την ηλικία των έξι ετών, ενώ διάστημα τριών μηνών της άδειας αυτής χορηγείται με πλήρεις αποδοχές στην περίπτωση τρίτου παιδιού και άνω. Ο χρόνος εργασίας του γονέα υπαλλήλου μειώνεται κατά δύο ώρες ημερησίως, εφόσον έχει τέκνα ηλικίας μέχρι 2 ετών και κατά μία ώρα, εφόσον έχει τέκνα ηλικίας από δύο έως

⁶³⁶ Βλ. αναλυτικά στα επόμενα, όπου υπάρχει αναλυτική παράθεση των οικογενειακών επιδομάτων σε σχετικό πίνακα για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

⁶³⁷ Για μια συγκριτική ανάλυση της επιδοματικής πολιτικής στην Ελλάδα και στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης βλ. γενικά, Β. Καραγιάννη, Ασφάλιση και Οικογενειακά Επίδομα: μια συγκριτική ανάλυση της επιδοματικής πολιτικής στην Ελλάδα και στις χώρες της Ε.Ε, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2002, ιδίως 33 επ.

τεσσάρων ετών, ενώ σε περίπτωση απόκτησης 4^{ου} παιδιού το μειωμένο ωράριο εργασίας παρατείνεται για δύο ακόμη έτη. Εφόσον, πάντως δεν γίνεται χρήση του εν λόγω μειωμένου ωραρίου, ο γονέας υπάλληλος δικαιούται εννέα μήνες άδεια με αποδοχές για την ανατροφή του παιδιού. Αν δικαιούχοι της άδειας είναι και οι δύο γονείς, αποφασίζεται από τους ίδιους ποιος θα κάνει χρήση της άδειας και για πόσο διάστημα, ενώ μετά το πέρας της οι υπάλληλοι έχουν δικαίωμα να ξαναγυρίσουν στη θέση που κατείχαν. Για τον απασχολούμενο πατέρα προβλέπεται δύο ημέρες άδεια μετά τη γέννηση του παιδιού, με πλήρεις αποδοχές.

Στον ιδιωτικό τομέα προβλέπεται διάρκεια 17 εβδομάδων άδεια μητρότητας, με δυνατότητα άδειας για εννέα μήνες με αποδοχές ίσες με τα 2/3 των αποδοχών σε όσες εργαζόμενες δεν κάνουν χρήση του μειωμένου ωραρίου. Γονική άδεια άνευ αποδοχών προβλέπεται για τους υπαλλήλους (πατέρα ή μητέρα), μετά την άδεια μητρότητας για την ανατροφή του παιδιού, διάρκειας 3,5 μηνών, που ισχύει και σε περίπτωση υιοθεσίας. Αν η σύζυγος του υπαλλήλου ή ο σύζυγος της υπαλλήλου εργάζεται στον ιδιωτικό τομέα, εφόσον δικαιούται, ολικώς ή μερικώς, παρόμοιες διευκολύνσεις, ο σύζυγος ή η σύζυγος-υπάλληλος δικαιούται να κάνει χρήση των διευκολύνσεων αυτών, κατά το μέρος που ο σύζυγος δεν κάνει χρήση των δικών του δικαιωμάτων ή που υπολείπονται των διευκολύνσεων του άλλου συζύγου.

Εκτός από τις παραπάνω άδειες, φορολογικές ελαφρύνσεις παρέχονται στην οικογένεια με προστατευόμενα παιδιά, με τη μορφή των αφορολόγητων ποσών, αυξανόμενα ανάλογα με τον αριθμό των προστατευόμενων παιδιών.

Παράλληλα, προβλέπεται, στο πλαίσιο του ΟΕΚ, για όσους είναι προστάτες τριών τέκνων και άνω, εφόσον πληρούν τις σχετικές ασφαλιστικές και λοιπές προϋποθέσεις του Κανονισμού, η δυνατότητα στεγαστικής συνδρομής με τη μορφή έτοιμης κατοικίας, εφόσον υπάρχει τέτοια διαθέσιμη, με στεγαστικό δικαίωμα, εάν δεν υπάρχει διαθέσιμη κατοικία, ο δικαιούχος να εξεύρει κατοικία στην ελεύθερη αγορά, την οποία ο ΟΕΚ θα του αγοράσει και παραχωρήσει με άτοκο δάνειο αγοράς ή ανέγερσης κατοικίας. Στο πλαίσιο του ΟΕΚ, υλοποιείται ειδικό διαρκές πρόγραμμα παροχής στεγαστικής συνδρομής σε άτομα με ιδιαίτερα έντονες κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες και άγαμες μητέρες. Για τις άγαμες μητέρες, που προστατεύουν τουλάχιστον ένα παιδί, υπάρχει η δυνατότητα παροχής έτοιμης κατοικίας ή

στεγαστικού δικαιώματος ή δάνειου αυτοστεγάσης.⁶³⁸ Τέλος, ο Οργανισμός Εργατικής Εστίας χορηγεί στις άγαμες μητέρες που καταβάλλουν υπέρ του εισφορές\$ και στα παιδιά τους, Δελτία Κοινωνικού Τουρισμού.

Στις ανασφάλιστες και οικονομικά αδύνατες άγαμες επίτοκες μητέρες και στα παιδιά τους χορηγείται για τρία χρόνια βιβλιάριο ανασφάλιστου πολίτη, το οποίο τους παρέχει τη δυνατότητα για δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Στο πλαίσιο των προκηρύξεων του ΑΣΕΠ προβλέπεται ειδική αυξημένη μοριοδότηση για υποψήφιες άγαμες μητέρες, ενώ τα τέκνα άγαμων μητέρων με τρία μη αναγνωρισθέντα τέκνα, που δεν υπερβαίνουν το 26^ο έτος της ηλικίας τους, έχουν το δικαίωμα μετεγγραφής σε ΑΕΙ ή ΤΕΙ στην πόλη διαμονής τους.

Τέλος, στο πλαίσιο του ΟΑΕΔ, με στόχο την πρόληψη και τη μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού, λαμβάνονται ειδικά μέτρα για ειδικές κοινωνικές ομάδες, όπως είναι οι ανήλικοι παραβάτες και οι μονογονεϊκές οικογένειες (κυρίως γυναίκες) με καθοριστικές παρεμβάσεις στους τομείς του Επαγγελματικού Προσανατολισμού, της κατάρτισης, της εκπαίδευσης και της απασχόλησης του Εργατικού Δυναμικού της Χώρας, που συνίστανται στο σχεδιασμό και την εφαρμογή ενός Εθνικού Σχεδίου Ενίσχυσης και Ενσωμάτωσης των εν λόγω πληθυσμιακών ομάδων. Τούτο επιτυγχάνεται με το σχεδιασμό, κατάρτιση, συντονισμό και παρακολούθηση μιας δέσμης μέτρων στήριξης από την Διεύθυνση Ειδικών Κοινωνικών Ομάδων, που διασφαλίζουν την είσοδο και την παραμονή τους σε αυτήν. Οι εν λόγω δομές και οι δράσεις στοχεύουν στον επαγγελματικό προσανατολισμό, την προκατάρτιση, την κατάρτιση σε ειδικότητες που έχουν ζήτηση στην αγορά εργασίας, στην ενθάρρυνση της ενσωμάτωσης των ατόμων αυτών στα κοινά προγράμματα του ΟΑΕΔ, στην απασχόληση νέων θέσεων εργασίας, νέων ελεύθερων επαγγελματιών, ΜΜΕ ή Συνεταιρισμών, την ψυχοκοινωνική στήριξη, στη διάχυση της πληροφόρησης, της ευαισθητοποίησης και ενεργοποίησης των κοινωνικών εταίρων και του κοινωνικού συνόλου, καθώς και στη συνεργασία με άλλους φορείς, για τη συμπληρωματικότητα των ενεργειών, ώστε να διασφαλίζονται ολοκληρωμένες παρεμβάσεις.⁶³⁹ Υλοποιούνται, δε, σε εθνικό επίπεδο μέσω εταιρικών σχέσεων με φορείς του Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα και σε διακρατικό επίπεδο, με τη συμμετοχή της Διεύθυνσης σε διεθνή δίκτυα ανταλλαγής πληροφοριών και τεχνογνωσίας, με στόχο

⁶³⁸

⁶³⁹ Βλ. σχετικά στην ιστοσελίδα www.oek.gr
www.oaed.gr.

την αναβάθμιση του επιπέδου των προγραμμάτων και των υπηρεσιών και την αξιοποίηση των νέων δεδομένων, που μπορούν να συμβάλλουν στην διαμόρφωση της Ευρώπης Ίσων Πολιτών.

Η εν λόγω νομοθετική πρωτοβουλία αποτελεί πολύ θετικό βήμα, καθώς, εμμέσως, διασφαλίζεται ποικιλοτρόπως η κοινωνική προστασία του παιδιού. Σε σχέση με το ζήτημα των γονικών αδειών, πρέπει να σημειωθεί πως αδικαιολόγητη φαίνεται η διαφορετική αντιμετώπιση του ζητήματος των γονικών αδειών στο δημόσιο τομέα και στον ιδιωτικό τομέα, καθώς εισάγει αδικαιολόγητη διάκριση, που εμμέσως επηρεάζει αρνητικά την εφαρμογή της κοινωνικής προστασίας του παιδιού. Κατά τη γνώμη μας, σε μια μελλοντική έκθεση της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού στην Ελλάδα θα αποδοκιμαστεί η εφαρμογή του νέου νόμου στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου, καθώς συχνά παρατηρείται διάσταση μεταξύ θεωρίας και πράξης σε σχέση με τις προβλεπόμενες άδειες ή την παροχή των επιδομάτων: ήδη από το τέλος του 2008, διαφάνηκε ότι δε διασφαλίζονται τα δικαιώματα της εγκύου γυναίκας στο χώρο εργασίας ή πως οι εργοδότες αντιδρούν σε μια πιθανή άδεια μητρότητας με απολύσεις, οι οποίες βρίσκουν έρεισμα στη συνδρομή σπουδαίου λόγου.⁶⁴⁰ Με δεδομένο, ωστόσο, πως η συνδρομή του σπουδαίου λόγου κρίνεται από τα δικαστήρια, καθίσταται εμφανής η αδυναμία, στην πράξη, ουσιαστικής συμβολής στην προστασία της εργαζόμενης στον ιδιωτικό τομέα γυναίκας, ακόμη και σε περίπτωση που θεσμοθετούνται αρμόδιοι προς τούτο φορείς.

B. Οι υπηρεσίες παροχής κοινωνικών υπηρεσιών για τα παιδιά: η καταστρατήγηση του άρθρου 2, 3 και 12 της ΔΣΔΠ.

1. Οι υπηρεσίες κλειστής προστασίας των παιδιών ως μορφή κοινωνικής προστασίας: μια κριτική προσέγγιση της ιδρυματικής προστασίας.
  - 1α. Οι μονάδες κοινωνικής φροντίδας για την παιδική ηλικία γενικά: στόχοι και δυσλειτουργίες

Κύριο φορέα των προγραμμάτων κλειστής περίθαλψης στη χώρα μας αποτελούσε ο Εθνικός Οργανισμός Κοινωνικής Φροντίδας, ο οποίος είχε συσταθεί με

⁶⁴⁰ Ετήσια Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη 2008, www.synigoros.gr/annual08/EE2008.pdf, ιδίως 124, 125, 131-133

το Ν.2646/1998⁶⁴¹ ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, τελούσε υπό την εποπτεία του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας και προέβλεπε τη συγχώνευσή του με τα αυτοτελή Νομικά Πρόσωπα του ΠΙΚΠΑ, του Κέντρου Βρεφών «Μητέρα» και του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας, τα οποία και καταργούσε. Ωστόσο με τις διατάξεις του Ν.3106/2003 καταργήθηκε ο ΕΟΚΦ (άρθρο 5) και τα παραπάνω νομικά πρόσωπα και οι υπηρεσίες του μετατράπηκαν σε υπηρεσίες του Περιφερειακού Συστήματος Υγείας και Πρόνοιας (ΠΕΣΥΠ), στο πλαίσιο του οποίου λειτουργούσαν ως ανεξάρτητες και αποκεντρωμένες υπηρεσιακές μονάδες με διοικητική και οικονομική αυτοτέλεια. Με το Ν.3329/2005 (άρθρο 14) προβλέπεται η μετατροπή των παραπάνω μονάδων κοινωνικής φροντίδας σε Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου, που υπόκεινται στην εποπτεία και τον έλεγχο του διοικητή της οικείας υγειονομικής περιφέρειας σε μια σαφή προσπάθεια του νομοθέτη να προωθήσει τη συνεργασία και την αλληλοκάλυψη υγείας και πρόνοιας, αλλά και την εγγύτερη συνεργασία της περιφέρειας με την τοπική αυτοδιοίκηση.⁶⁴²

Ως μονάδες κοινωνικής φροντίδας για την ιδρυματική περίθαλψη των παιδιών λειτουργούν πλέον το Κέντρο Βρεφών «Μητέρα», το Αναρρωτήριο Πεντέλης, δώδεκα Κέντρα Παιδικής μέριμνας και πέντε Παιδονόλεις. Παράλληλα, λειτουργούν και σαρανταεννέα ιδρύματα παιδικής προστασίας με ανάλογο σκοπό με εκείνο των Κέντρων Παιδικής Μέριμνας, των οποίων η λειτουργία καθορίζεται, ανάλογα με την νομική τους υπόσταση και την ιδρυτική τους πράξη.⁶⁴³ Για την εισαγωγή στα εν λόγω ιδρύματα απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η αίτηση του

⁶⁴¹ Το ενδιαφέρον για την ιδρυματική προστασία των παιδιών ως μορφή προνοιακής πολιτικής εντοπίζεται ήδη στη βυζαντινή περίοδο, όπου ιδρύονται τα πρώτα ιδρύματα κοινωνικής προστασίας ορφανών παιδιών, ιδρύματα προστασίας απόρων κορασιδων και βρεφοκομεία., Βλ., *Ε. Θωμαΐδης*, Διερεύνησης των Θεσμών Κοινωνικής Προστασίας από της Αρχαιότητας μέχρι και της Επαναστάσεως του Εικοσιένα εις τον ελληνικόν χώρο, ό.π., 175, 184, 185.

Κατά την καποδιστριακή περίοδο, συστήνονται τα πρώτα ιδρύματα περίθαλψης ορφανών, στην Αίγινα, με πρωτοβουλία του Ιωάννη Καποδίστρια και στην Άνδρο, με χρηματοδότηση του Θεόφιλου Καίρη. Μετά την περίοδο της Οθωμανικής Απολυταρχίας η ιδιωτική πρωτοβουλία κέρδισε έδαφος (1855, Αμαλίοιο Ορφανοτροφείο, και, 1856, Ορφανοτροφείο Χατζηκόνστα), αλλά το Κράτος, εν τέλει, επανέκαμψε, με τη δραστηριοποίηση των Δήμων και την ίδρυση το 1855 του Ορφανοτροφείου Ερμούπολης και το 1859 του Δημοτικού Βρεφοκομείου Αθηνών, Βλ., *Ε. Καλλιγά*, Η πρόνοια για το παιδί στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1990, 237.

⁶⁴² Βλ. ενδεικτικά τις δαπάνες Κοινωνικού Προϋπολογισμού του έτους 2006, όπου παρατηρείται πως για τις παροχές ασθένειας δαπανήθηκαν 14.273.101 ευρώ, για τα οικογενειακά επιδόματα δαπανήθηκαν 653.779 ευρώ, για τον κοινωνικό αποκλεισμό 10.370 ευρώ και για τις παροχές πρόνοιας 2.943.794 (σε χιλιάδες ευρώ), Κοινωνικός Προϋπολογισμός Έτους 2006, Λιβάνη, Αθήνα, 2006.

⁶⁴³ Βλ. σχετικά το Ενημερωτικό Σημείωμα του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης σχετικά με τις Δράσεις και την Προστασία της Οικογένειας, Γενική Διεύθυνση Πρόνοιας, Διεύθυνση Προστασίας της Οικογένειας, 03/10/2006.

γονέα ή του κηδεμόνα ή εισαγγελική εντολή: για τα δημόσια ιδρύματα αρμόδιοι φορείς καθίστανται οι Υπηρεσίες Πρόνοιας της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, οι περιφέρειες και το ΕΚΑΚΒ ενώ για εισαγωγή σε ιδρύματα ιδιωτικού δικαίου εμπλεκόμενοι φορείς είναι οι Υπηρεσίες Πρόνοιας της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης και το ΕΚΑΚΒ.

Κύρια αποστολή του κέντρου βρεφών «Μητέρα», του κύριου φορέα παιδικής προστασίας στην Ελλάδα, αποτελεί η προσφορά εξειδικευμένων και εξατομικευμένων υπηρεσιών σε παιδιά και γονείς που τελούν σε ειδικές ψυχοκοινωνικές συνθήκες, δηλαδή η ιδρυματική και εξωιδρυματική προστασία των μητέρων και των παιδιών (απροστάτευτων, κακοποιημένων ή παραμελημένων) όσο και η αναδοχή ή υιοθεσία των προστατευόμενων από το φορέα παιδιών. Τα κύρια προγράμματα του κέντρου αφορούν την ιδρυματική προστασία για παιδιά ηλικίας μέχρι τεσσάρων ετών, τα οποία έχουν στερηθεί το οικογενειακό τους περιβάλλον ή το τελευταίο κρίθηκε ακατάλληλο, οπότε είναι σκόπιμη η απομάκρυνση των παιδιών από τους γονείς τους και η φιλοξενία τους στο κέντρο Βρεφών «Μητέρα». Επιπλέον, παρέχονται συμβουλευτικές, υποστηρικτικές και νομικές υπηρεσίες σε γονείς, που αντιμετωπίζουν κρίση, ώστε να παραμείνουν τα παιδιά κοντά στην οικογένεια ή σε γονείς των οποίων τα παιδιά απομακρύνθηκαν προσωρινά, ώστε να διευκολυνθεί η επάνοδος του παιδιού στη βιολογική του οικογένεια ή σε θετές οικογένειες και τέλος σε υιοθετημένα παιδιά που αναζητούν τις ρίζες τους. Παράλληλα, προβλέπονται προγράμματα σχετικά με την αναδοχή, όπου διεπιστημονικές ομάδες παρακολουθούν τα παιδιά που τοποθετούνται σε ανάδοχες οικογένειες για όσο διάστημα παραμείνουν σε αναδοχή ή μέχρι να αποκτήσουν οικονομική και κοινωνική αυτοδυναμία, ενώ λειτουργεί και τμήμα υιοθεσιών για την προετοιμασία των φυσικών γονέων, του παιδιού και θετών γονέων για την υιοθεσία, αλλά και την εξεύρεση θετών οικογενειών για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες.⁶⁴⁴ Για την προστασία της μονογονεϊκής οικογένειας, λειτουργεί ειδικό τμήμα, όπου εκπονούνται σχετικά προγράμματα υποστηρικτικής φύσης με παροχή νομικών και συμβουλευτικών υπηρεσιών σε γονείς αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών, που περνούν κρίση.⁶⁴⁵ Επιπροσθέτως, οι άγαμες μητέρες έχουν τη δυνατότητα να φιλοξενηθούν έως τον τοκετό στο κέντρο,

⁶⁴⁴ Βλ. σχετικά το Ενημερωτικό Σημείωμα του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης σχετικά με τις Δράσεις και την Προστασία της Οικογένειας, Γενική Διεύθυνση Πρόνοιας, Διεύθυνση Προστασίας της Οικογένειας, 03/10/2006.

όπου προσφέρεται ψυχολογική υποστήριξη, αλλά και οικονομική βοήθεια, ωστόσο είναι σε θέση να αναλάβουν μόνες τους την ανατροφή των παιδιών τους.⁶⁴⁶

Στο Αναρρωτήριο Πεντέλης φιλοξενούνται παιδιά προσχολικής ηλικίας με κοινωνικοοικονομικά προβλήματα για όσο διάστημα είναι απαραίτητο μέχρι την κοινωνική αποκατάστασή τους σε κάποιο οικογενειακό περιβάλλον με ανάδοχη, υιοθεσία ή επανένταξη στο οικείο τους οικογενειακό περιβάλλον. Για τις μονογονεϊκές οικογένειες εκπονούνται ειδικά προγράμματα κοινωνικοπρονοιακού χαρακτήρα με στόχο την ψυχοκοινωνική τους στήριξη.⁶⁴⁷ Απροστάτευτα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας (6-16 ετών) φιλοξενούνται στις Μονάδες Κοινωνικής Φροντίδας των ΔΥΠΕ, δηλαδή στα Κέντρα Παιδικής Μέριμνας και στις Παιδουπόλεις -εκτός από το Κέντρο Παιδικής Μέριμνας Θηλέων Ρόδου και την Παιδόπολη «Άγιος Ανδρέας», που εισάγουν και παιδιά μικρότερης ηλικίας-, που είναι αποδεδειγμένα απροστάτευτα και στερούνται οικογενειακής φροντίδας, καθώς και παιδιά που βρίσκονται σε κρίση,⁶⁴⁸ όπου και τους παρέχονται εφόδια τόσο για τη μόρφωση όσο και για την επαγγελματική εκπαίδευσή τους. Η διαγραφή των παιδιών από τα ιδρύματα συμπίπτει με την ενηλικίωσή τους, εκτός και αν σπουδάζουν, οπότε και παρέχεται η δυνατότητα να παραμείνουν στο κέντρο μέχρι την περάτωση των σπουδών τους και την επαγγελματική τους αποκατάσταση.⁶⁴⁹ Ανάλογο σκοπό με τα παραπάνω δημόσια ιδρύματα επιτελούν και τα εκκλησιαστικά και φιλανθρωπικά σωματεία, όπου φιλοξενούνται παιδιά σχολικής ηλικίας εκτός από το παιδικό χωριό ΣΟΣ, το παιδικό χωριό Βορείου Ελλάδος και το πρότυπο Νηπιοτροφείο Καλλιθέας, που δέχονται παιδιά και μικρότερης ηλικίας.

Για την αντιμετώπιση έκτακτων περιστατικών παιδιών που βρίσκονται σε κίνδυνο με χρηματοδότηση του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης

⁶⁴⁵ Δ. Καραντινός, Τζ. Καβουνίδη, Χ. Ιωάννου, Παρατηρητήριο Πολιτικών Καταπολέμησης του Κοινωνικού Αποκλεισμού, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1992, 33.

⁶⁴⁶ Νομική, ψυχολογική και συμβουλευτική υποστήριξη παρέχεται στην άγαμη μητέρα και από τα κέντρα συμβουλευτικής και πληροφόρησης γυναικών (Κέντρα Ερευνών για Θέματα Ισότητας), ενώ ψυχολογική στήριξη παρέχεται και στις Διευθύνσεις Πρόνοιας των οικείων Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων μέσω των Κοινωνικών Υπηρεσιών. Επιπλέον. Στις Διευθύνσεις Κοινωνικής Πρόνοιας των οικείων Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων παρέχεται «βιβλιάριο ανασφάλιστου πολίτη» για τρία χρόνια τόσο στις ανασφάλιστες και με χαμηλό εισόδημα έπιτοκες μητέρες όσο και στα προστατευόμενα παιδιά τους, η κατοχή του οποίου τους διασφαλίζει δωρεάν χορήγηση φαρμάκων και νοσοκομειακή περίθαλψη.

⁶⁴⁷ Συστάθηκε και λειτουργεί δυνάμει των διατάξεων του Β.Δ. 170/1960 (ΦΕΚ 40^Α).

⁶⁴⁸ Ενημερωτικό Σημείωμα του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης σχετικά με τις Δράσεις και την Προστασία της Οικογένειας, Γενική Διεύθυνση Πρόνοιας, Διεύθυνση Προστασίας της Οικογένειας, 03/10/2006.

⁶⁴⁹ Βλ. σχετικά στην ιστοσελίδα www.mohaw.gr/socialwelfare/domes.

εφαρμόζονται προγράμματα σε συνεργασία με συλλόγους ή μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα οργανώσεις σχετιζόμενες με την προστασία του παιδιού.⁶⁵⁰ Παράλληλα ιδιαίτερα σημαντική πρέπει να θεωρηθεί η αναγνώριση ως εθνικής τηλεφωνικής γραμμής της γραμμής ΣΟΣ 1056 του Συλλόγου «Το Χαμόγελο του Παιδιού» για τα παιδιά σε κίνδυνο, καθώς και η συνεργασία του Υπουργείου Υγείας με το κέντρο κακοποίησης-παραμέλησης του παιδιού του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού, που λειτουργεί στο νοσοκομείο Παίδων «Η Αγία Σοφία» με στόχο τη διεπιστημονική έρευνα για την κοινωνική προστασία του παιδιού και την αξιοποίηση των δεδομένων που προκύπτουν από το εν λόγω ερευνητικό πρόγραμμα. Τέλος, παιδιά θύματα κακοποίησης ή εκμετάλλευσης εισάγονται και φιλοξενούνται σε εξουσιοδοτημένους προνοιακούς φορείς, όπως τα κέντρα παιδικής μέριμνας, οι παιδουπόλεις και το αναρρωτήριο Πεντέλης,

Στο χώρο της πρόνοιας έχει ενταχθεί το Εθνικό Κέντρο Άμεσης Κοινωνικής Βοήθειας (ΕΚΑΚΒ), το οποίο παρέχει υπηρεσίες ενημερωτικής συμβουλευτικής και υποστηρικτικής φύσης για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων των πολιτών, συμπεριλαμβανομένων και των παιδιών, με ανοικτή τηλεφωνική γραμμή όλο το 24ωρο, τη λειτουργία κοινωνικών ξενώνων, όπου φιλοξενούνται προσωρινά παιδιά που για διάφορους λόγους πρέπει να απομακρυνθούν από την οικογένειά τους⁶⁵¹ και συντονισμού-υλοποίησης των προγραμμάτων κοινωνικής αλληλεγγύης, αλλά και εθελοντικής προσφοράς, για την αντιμετώπιση έκτακτων αναγκών.⁶⁵²

Υποδειγματική μορφή ιδρυματικής παιδοκεντρικής προστασίας στη χώρα μας αποτελούν τα Παιδικά Χωριά ΣΟΣ, (Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, ειδικά αναγνωρισμένο ως Φιλανθρωπικό-Ν.Δ.1111/1972), που εποπτεύεται από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Η λειτουργία τους βασίζεται στο οικογενειακό μοντέλο παιδικής φροντίδας σε κατάλληλα διαμορφωμένα χώρους⁶⁵³ με την ένταξη των παιδιών σε μια

⁶⁵⁰ Παράδειγμα αποτελεί η Προγραμματική Σύμβαση του Υπουργείου με το «Χαμόγελο του Παιδιού», που αποσκοπεί στην ανάπτυξη προγραμμάτων για την αντιμετώπιση περιστατικών παιδιών που βρίσκονται σε κίνδυνο και τη φιλοξενία τους σε ειδικούς χώρους, στελεχωμένους με κατάλληλο προσωπικό.

⁶⁵¹ Το Εθνικό Κέντρο Άμεσης Βοήθειας διαθέτει 10 Κέντρα Κοινωνικής Στήριξης και 5 Ξενώνας Φιλοξενίας.

⁶⁵² Άρθρο 6 Ν. 3106/2003, άρθρο 25 Ν.3329/2005 και Π.Δ.22/2006.

⁶⁵³ Ιδιαίτερα σημαντική για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των παιδιών κρίνεται η διαμόρφωση ενός φιλικού προς το παιδί περιβάλλοντος διαβίωσης εν γένει, όχι μόνο στο χώρο του σχολείου και της οικογένειας, αλλά και στο χώρο της ιδρυματικής προστασίας. Για το ζήτημα βλ. *L. Salgo, Kinder und Jugendrechte im internationalen Vergleich*, στο: *H. v. Boogaart, J. Fenske,*

τεχνική οικογένεια, που αποτελεί υποκατάστατο της φυσικής. Παράλληλα, επιδιώκεται η προληπτική παρέμβαση με τη στήριξη της οικογένειας, που βρίσκεται σε κρίση, η στήριξη των οικογενειών για την πρόληψη φαινομένων εγκατάλειψης (Κέντρο Πρόληψης για το Παιδί και την Οικογένεια) και η ένταξη των παιδιών στην κοινωνία με την λειτουργία κατάλληλων μονάδων, όπως της Στέγης Νέων.⁶⁵⁴

1β. *Οι παραβιάσεις των κατευθυντήριων αρχών της ΔΣΔΠ στο πλαίσιο της ελληνικής ιδρυματικής προστασίας για την παιδική ηλικία εν γένει.*

Από τις αυτοψίες και τις επιτόπιες επισκέψεις του Συνηγόρου του Πολίτη στα εν λόγω ιδρύματα, όμως, προκύπτει πως η μορφή της παρεχόμενης ιδρυματικής προστασίας στην Ελλάδα, συνεπάγεται συχνότατα την καταστρατήγηση του συμφέροντος του παιδιού, όπως αποτυπώνεται στο άρθρο 3 της ΔΣΔΠ, το οποίο επιβάλλει να λαμβάνεται υπ' όψιν το συμφέρον του παιδιού σε κάθε απόφαση που λαμβάνεται σχετικά με το ίδιο. Οι δομές των ιδρυμάτων εν γένει, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, χαρακτηρίζονται ως απρόσωπες, μη εκσυγχρονισμένες και ακατάλληλες για την φιλοξενία παιδιών και δη με προβλήματα, τα οποία έχουν ανάγκη αυξημένης φροντίδας (παιδιά των φαναριών, παιδιά χωρίς οικογένεια, κακοποιημένα και ταλαιπωρημένα). Βασική παράμετρο της παθογένειας του συστήματος συνιστά, εν πολλοίς, ο απαρχαιωμένος κανονισμός λειτουργίας τους: αρχικά, δεν προβλέπεται η στελέχωση των ιδρυμάτων με το πλέον κατάλληλο προσωπικό (π.χ. παιδοψυχολόγους, εκπαιδευτικούς ή επιστημονες άλλων παρόμοιων σύγχρονων ειδικοτήτων, κατάλληλα επιμορφωμένων), ώστε να αντιμετωπίζονται επαρκώς οι ψυχοκοινωνικές ανάγκες των παιδιών, ο αριθμός του ήδη υπάρχοντος προσωπικού (επιστημονικού και διοικητικού) είναι δυσανάλογος σε σχέση τον αριθμό των φιλοξενούμενων ανηλίκων και τέλος προβλέπεται ένα είδος διαβίωσης υπό συνθήκες αυστηρού προγραμματισμού, επιτήρησης και κατευθυνόμενων δραστηριοτήτων. Επιπροσθέτως, ελλείψεις, στις οποίες αποδίδονται τα συχνά περιστατικά κακοποίησης των παιδιών στο πλαίσιο της λειτουργίας των ιδρυμάτων, παρατηρούνται και στο συνολικότερο υποστηρικτικό και ελεγκτικό μηχανισμό της Πολιτείας.

G. Mankan, N. Struck, W. Trede (eds), Rechte von Kindern und Jugendlichen, Wege zu ihrer Verwirklichung, Votum, Frankfurt-Muenster, 1996, 41-60.

⁶⁵⁴ Βλ. σχετικά στην ιστοσελίδα www.sos-villages.gr/anaptiksi/stegh.

Παράλληλα, η παραδοσιακή έννοια της ιδρυματικής προστασίας αφορά στη δημιουργία δομών για την αντιμετώπιση των κρίσιμων καταστάσεων μετά την απομάκρυνση του παιδιού από την οικογένειά του. Αντίθετα, δεν προβλέπονται κέντρα υποδοχής και γενικότερα προληπτικά μέτρα για τη φιλοξενία παιδιών και νέων, ώστε να αντιμετωπιστούν έκτακτες ανάγκες, που θα απέτρεπαν τη μόνιμη εγκατάλειψη της οικογένειάς τους⁶⁵⁵ ή η παροχή οικονομικής, κοινωνικής και νομικής στήριξης στις οικογένειες, που αντιμετωπίζουν κρίση, ώστε να διατηρηθεί η συνοχή της. Τέλος, στην πράξη παρατηρείται έλλειψη συνεργασίας των ιδρυμάτων με τη οικογένεια του παιδιού, αλλά, συχνά, και αρνητική στάση των ιδρυμάτων απέναντι στους γονείς των παιδιών, η οποία εκδηλώνεται, για παράδειγμα, με τα αυστηρά περιοριστικά ωράρια επίσκεψης των παιδιών.⁶⁵⁶

Βασικό σημείο αναφοράς, πριν από οποιαδήποτε απόφαση για την τοποθέτηση του παιδιού στο ίδρυμα πρέπει να αποτελεί η βασική αρχή της ΔΣΔΠ, (άρθρο 20 ΔΣΔΠ) σύμφωνα με την οποία η τοποθέτηση στο ίδρυμα προβλέπεται ως η εσχάτη λύση. Πράγματι, ενδεικνυόμενο χώρο για την ανατροφή και ευημερία του παιδιού συνιστά το φυσικό περιβάλλον της οικογένειας, της οποίας απαραίτητη θεωρείται η στήριξη με κατάλληλα προληπτικά μέτρα, ώστε να ενισχύεται η παραμονή του παιδιού σε αυτή. Η τοποθέτηση σε ίδρυμα αποτελεί ορθή επιλογή μόνο, όταν, με κριτήριο το μακροπρόθεσμο και βραχυπρόθεσμο συμφέρον του παιδιού, κρίνεται πως η παραμονή του παιδιού στην οικογένεια καθιστά επισφαλή την ομαλή ανάπτυξη του και δεν υπάρχει δυνατότητα ή συμφέρον του παιδιού από την εφαρμογή κάποιας από τις προσφερόμενες πιθανές εναλλακτικές, όπως η αναδοχή.⁶⁵⁷ Ωστόσο, και στην περίπτωση αυτή η διάρκεια της παραμονής δεν πρέπει

⁶⁵⁵ Ρούλα Σταματέλου, Παιδική Προστασία, Πρακτικά Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου Κοινωνικών Λειτουργών, Π. Αλτάνης, Α. Ζλάκου, Γ. Καπλάνη, Τ. Κουσίδου (επιμ.), Τρίτο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνικών Λειτουργών: Με διεθνείς συμμετοχές Εισηγήσεις-Εραστήρια-Ανακοινώσεις-Συμπεράσματα, Πάντειος 1, 2, 3 Μάρτη 1985, Βήτα, Αθήνα, 1987, 295.

⁶⁵⁶ Βλ. και Γ. Καρπέτης, Διαδικασία Επανασύνδεσης με την οικογένεια για άτομα που ζούσαν σε άσυλο. Κοινοτικό σπίτι η «Θέτις», πρώτος χρόνος λειτουργίας, στο: Α. Ν. Ζώη (επιμ.), Οικογένεια και Οικογενειακή Πολιτική σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο, Εισηγήσεις Ολομελειών και Ομάδων Εργασίας από Πανελλήνιο Συνέδριο 1-3 Δεκεμβρίου 1994) Επτάλοφος, Αθήνα, 1997, 339-348.

⁶⁵⁷ Στην Ελλάδα δίνεται έμφαση στον προστατευτικό, θεραπευτικό και προσωρινό χαρακτήρα του θεσμού της αναδοχής, που αντιμετωπίζει την παιδική ηλικία ως σχέση εξάρτησης και παραγνωρίζει τα συμμετοχικά δικαιώματα των παιδιών, καθώς δεν λαμβάνεται υπόψη η γνώμη τους κατά το διάστημα της παραμονής στην οικογένεια φιλοξενίας, αλλά και στην περίπτωση της άρσης της αναδοχής. Μ. Σταυριανάκη, Μ. Τσάγκαρη, Χρήσιμες πληροφορίες για επαγγελματίες που ασχολούνται με το παιδί και την οικογένεια, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Αθήνα, 2001, 20 και Μ. Σταυριανάκη, Μ. Τσάγκαρη, Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του

να είναι μεγαλύτερη από την απαιτούμενη, ενώ απαραίτητη κρίνεται η παροχή της δυνατότητας να υπόκειται σε περιοδική αναθεώρηση.

Στο πλαίσιο της ελληνικής ιδρυματικής προστασίας δε διασφαλίζονται εν τοις πράγμασι οι προϋποθέσεις για το σεβασμό του δικαιώματος του παιδιού στην οικογενειακή του ζωή. Η μόνη αξιόλογη προσπάθεια για την ανάπτυξη συνεργατικής συμπεριφοράς ανάμεσα σε μονάδα κλειστής ιδρυματικής περίθαλψης και οικογένειας εντοπίζεται στην Μονάδα Κρίσης (Crisis Unit ή Shelters), η οποία λειτουργεί ως ένα νέο σχήμα παιδικής προστασίας για κακοποιημένα ή παραμελημένα παιδιά και λειτούργησε στην Ελλάδα πρώτη φορά το 1984 (Μονάδα Κα Πα) με τη συνεργασία του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας και του τμήματος Κακοποίησης Παραμέλησης Παιδιών του Ινστιτούτου Υγείας Παιδιού.⁶⁵⁸ Η παραμονή των παιδιών στη μονάδα δεν προβλέπεται μακρόχρονη και στόχο της εντατικής συνεργασίας του ιδρύματος με την οικογένεια αποτελεί, κατά κύριο λόγο, η επανένταξή του στο οικογενειακό του περιβάλλον.⁶⁵⁹

Ανεξαρτήτως από τους λόγους ή τη μορφή της τοποθέτησης, η διαμόρφωση ενός εκσυγχρονισμένου μοντέλου παιδικής ιδρυματικής προστασίας είναι αναγκαίο να συνδέεται άμεσα με την προώθηση θεσμικών παρεμβάσεων, που αποσκοπούν στην εφαρμογή των αρχών της ΔΣΔΠ, ώστε να διασφαλίζεται η άσκηση των δικαιωμάτων των ανηλίκων.⁶⁶⁰ Το πλαίσιο ενός συστήματος ιδρυματικής προστασίας με παιδοκεντρικό προσανατολισμό προϋποθέτει πως παρέχονται εγγυήσεις για την προστασία του δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής του παιδιού (σεβασμός σε όλες τις μορφές επικοινωνίας και πληροφόρησης του, πρόσβαση σε αρχεία που το αφορούν, προστασία από δημοσιοποίηση στοιχείων, που αφορούν την τοποθέτησή του στο ίδρυμα), πως διασφαλίζεται ο σεβασμός της σωματικής ακεραιότητας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του (προστασία από κάθε μορφή κακοποίησης, ανθρώπινες συνθήκες διαβίωσης), το δικαίωμά του για ίσες ευκαιρίες (με κατάλληλη ψυχοπαιδαγωγική στήριξη του, χωρίς διάκριση λόγω φύλου, καταγωγής, αναπηρίας ή

Παιδιού ως «εργαλείο» παρέμβασης στην εξέλιξη του θεσμού της αναδοχής, στο: Θ. Καλλινικάκη (επιμ.), *Ανάδοχη Φροντίδα, Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα, 2001 67.

⁶⁵⁸ Ε. Αγάθωνος, Μονάδα Κα Πα ΕΟΠ: Προδιαγραφές λειτουργίας. Υπηρεσιακή έκθεση Ι.Υ.Π προς Ε.Ο.Π, 23.09.1983.

⁶⁵⁹ Παρά την ρηξικέλευθη, και, για τα ελληνικά δεδομένα, ομολογουμένως αισιόδοξη προσπάθεια ανάπτυξης ενός συνεργατικού μοντέλου ανάμεσα στην οικογένεια και το ίδρυμα, που αποτέλεσε κεντρικό άξονα της στοχοθεσίας των Κα Πα, στην πράξη, κατά τη λειτουργία του πρώτου χρόνου της μονάδας, παρατηρήθηκαν φαινόμενα ανάπτυξης ανταγωνιστικής σχέσης του προσωπικού της μονάδας με τους γονείς των παιδιών.

άλλης μορφής), για πρόσβασή σε κάθε είδους εκπαίδευση, επαγγελματικό προσανατολισμό και κατάρτιση με ίσους όρους ως προς τα παιδιά που ζουν σε οικογένεια (φοίτηση στα τοπικά σχολεία, παρακολούθηση προγραμμάτων έξω από το ίδρυμα) και το δικαίωμα της επανένταξης.

Ιδιαίτερα σημαντική, στο πλαίσιο της ιδρυματικής προστασίας, θεωρείται η δημιουργία των προϋποθέσεων για την άσκηση των συμμετοχικών δικαιωμάτων των παιδιών, που διασφαλίζει την εφαρμογή του άρθρου 12 της ΔΣΔΠ.⁶⁶¹ Η αμιγώς προστατευτική προς τους ανηλίκους στο πλαίσιο της ελληνικής ιδρυματικής προστασίας, συμπεριφορά συνιστά αναχρονιστική τοποθέτηση, που αγνοεί τις σύγχρονες, ιδίως μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ, τάσεις, όπου το παιδί-υποκείμενο δικαιωμάτων συμμετέχει στις διαδικασίες που το αφορούν ανάλογα με την ωριμότητα του και την ηλικία του. Στο πλαίσιο της παραμονής στο ίδρυμα, στο ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο, δεν προβλέπεται η συμμετοχή στις διαδικασίες οργάνωσης και γενικότερου σχεδιασμού του χώρου και των συνθηκών διαβίωσης, των όρων και της διάρκειας της παρεχόμενης προστασίας ή του τρόπου κοινωνικής επανένταξής του παιδιού, σύμφωνα με τις επιταγές του άρθρου 12 ΔΣΔΠ.

Ομοίως, για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων του παιδιού κατά την παραμονή τους στο ίδρυμα δεν προβλέπεται η ενεργοποίηση μηχανισμών τακτικής ενημέρωσης των ανηλίκων για τα δικαιώματα, τις υποχρεώσεις και τους κανονισμούς του χώρου τοποθέτησης με κατανοητούς, ανάλογα με την ηλικία τους, όρους ή η θέσπιση ενός αναγνωρίσιμου, αμερόληπτου και ανεξάρτητου οργάνου με αρμοδιότητα την εξέταση παραπόνων, ενστάσεων και απόψεων των παιδιών, αλλά και προσφυγών κατά των αποφάσεων τοποθέτησης τους, όπως προτείνεται από την Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στη Σύσταση R 5 (2005) για τα δικαιώματα των παιδιών που ζουν σε ιδρύματα παιδικής προστασίας. Μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ, ωστόσο, προσδίδεται νέα διάσταση στην κοινωνική θέση του παιδιού, που

⁶⁶⁰ Ετήσια Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, 2004, 185.

⁶⁶¹ Στη γερμανική θεωρία υποστηρίζεται πως για την προώθηση μιας «παιδοκεντρικής» πολιτικής είναι αναγκαία η προώθηση των συμμετοχικών δικαιωμάτων των παιδιών, με την ανάληψη, εκ μέρους τους, πρωτοβουλιών σε τοπικό επίπεδο, στις σχολικές διαδικασίες, αλλά και στο χώρο της οικογένειας. Βλ. *B. Rauschenbach, Demokratie in Kinderschulen, Braucht ein demokratisches Gemeinwesen die Mitbestimmung von Kindern und Jugendlichen?* στο: *H. v. Boogaart, J. Fenske, G. Mankan, N. Struck, W. Tiede* (eds), *Rechte von Kindern und Jugendlichen, Wege zu ihrer Verwirklichung, Votum, Frankfurt-Muenster, 1996, 21-40.*

υπαγορεύει τη συνύπαρξη της προστασίας με την αυτονομία και την αναγνώριση των συμμετοχικών δικαιωμάτων των παιδιών.⁶⁶²

1γ. *Η αξιολόγηση της ιδρυματικής προστασίας για ειδικές κατηγορίες παιδιών υπό το πρίσμα της ΔΣΔΠ: Οι παραβατικοί ανήλικοι, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι, οι ανήλικοι-θύματα παράνομης διακίνησης και εκμετάλλευσης και τα παιδιά με αναπηρία.*

Εκτός από την επισκόπηση της ιδρυματικής προστασίας εν γένει ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια καταγραφής των νομοθετικών ρυθμίσεων, κενών και δυσλειτουργιών, σχετικά με τις ειδικές υποδομές κλειστής προστασίας, οι οποίες προορίζονται για ιδιαίτερες περιπτώσεις ανηλίκων, όπως οι παραβατικοί ανήλικοι, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι, οι ανήλικοι-θύματα παράνομης διακίνησης και εκμετάλλευσης, τα παιδιά με ειδικά προβλήματα ψυχικής υγείας και, τέλος, τα παιδιά με αναπηρία. Οι ανεπάρκειες της παρεχόμενης προστασίας συνιστούν αναμφίβολα παραβίαση της αρχής της μη διάκρισης της ΔΣΔΠ, καθώς για τις εν λόγω κατηγορίες παιδιών θα έπρεπε να προβλέπεται ειδικά ενισχυμένη προστασία, στο πλαίσιο αυτής που παρέχεται από τα ιδρύματα, λόγω ακριβώς των αυξημένων αναγκών τους.

Στον τομέα της ιδρυματικής προστασίας των παραβατικών ανηλίκων, συγκεκριμένα στο πεδίο της καταστολής λειτουργεί, ως περιφερειακή υπηρεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, το Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρένων Βόλου, όπου φιλοξενούνται ανήλικοι με παραβατική συμπεριφορά ή με δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής. Στο ίδρυμα εισάγονται αρένες ανήλικοι στους οποίους έχει επιβληθεί το αναμορφωτικό μέτρο της τοποθέτησης σε κατάστημα αγωγής (122 παρ.ιδ ΠΚ) ή η τοποθέτησή στο ίδρυμα έχει επιβληθεί ως περιοριστικός όρος. (282 ΚΠΑ) ή ανήλικοι των οποίων το οικογενειακό περιβάλλον αποτελείται από άτομα, τα οποία τελούν καθ' έξη ή κατ' επάγγελμα αξιόποινες πράξεις. Σκοπό του ιδρύματος αποτελεί η εκπαίδευσή των ανηλίκων, η επαγγελματική τους κατάρτιση, η αγωγή, αλλά και εν γένει η κοινωνική τους στήριξη, στην οποία συνεισφέρουν κοινωνικοί λειτουργοί και ψυχολόγοι. Κατά τη διάρκεια της παραμονής στο ίδρυμα, οι ανήλικοι φοιτούν σε

⁶⁶²

Δ. Μακρυνιώτη, Η παιδική ηλικία ως κοινωνικό φαινόμενο, στο: Ε. Αγάθωνος- Γεωργοπούλου (επιμ.), Οικογένεια- Παιδική Προστασία-Κοινωνική Πολιτική, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Αθήνα, 1993, 51.

σχολείο, εντός ή εκτός του ιδρύματος, μετέχουν σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και λαμβάνουν μέρος σε πολιτιστικές ή ψυχαγωγικές δραστηριότητες.⁶⁶³

Το Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Βόλου έχει τη δυνατότητα φιλοξενίας μόλις εικοσιπέντε παιδιών και δη αρένων, ενώ παράλληλα, όπως παρατηρείται στην Ετήσια Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη του 2006, αντιμετωπίζει προβλήματα που σχετίζονται, κατά κύριο λόγο, με την εκπαίδευση των ανηλίκων.⁶⁶⁴ Παράλληλα, στέγες ανηλίκων, των οποίων η λειτουργία προβλέπεται στο πλαίσιο των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων, διαθέτουν μόνο οκτώ εταιρείες σε όλη τη χώρα, με αποτέλεσμα το Εθνικό Κέντρο Άμεσης Βοήθειας να αποτελεί μια από τις μοναδικές, αλλά και ανεπαρκείς δομές, όπου μπορούν να φιλοξενηθούν οι ανήλικοι παραβάτες που αντιμετωπίζουν κρίση.⁶⁶⁵

Αξιοσημείωτο νομοθετικό κενό στην ελληνική νομοθεσία εντοπίζεται στην κοινωνική προστασία των ασυνόδευτων αλλοδαπών ανηλίκων,⁶⁶⁶ καθώς στο πλαίσιο της κλειστής προστασίας απουσιάζει η δημιουργία κατάλληλων υποδομών, δηλαδή κέντρων υποδοχής, κατάλληλων χώρων κράτησης και μονάδων φιλοξενίας.⁶⁶⁷ Η μοναδική πρόβλεψη για τους ασυνόδευτους ανηλίκους, παρά τον ολοένα αυξανόμενο

⁶⁶³ Στην Ελλάδα λειτουργούν τρία Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων, το Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα, το Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Βόλου και η ΑΣΚΑ Κασσαβέτειας, www.ministryofjustice.gr/modu.

⁶⁶⁴ Α. Χαΐδου, Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και το εξωτερικό, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1990, 36-42.

⁶⁶⁵ M. Petmesidou, Social Care Services: "Catching Up" Amidst High Fragmentation and Poor Initiatives for Change, στο: M. Petmesidou and E. Mossialos (eds), Social Policy Developments in Greece, Ashgate, Burlington, VT, 2006, 341, n.30.

⁶⁶⁶ Ως ασυνόδευτοι ορίζονται οι ανήλικοι κάτω των δεκαοκτώ ετών που είναι υπήκοοι τρίτης χώρας ή ανιθαγενείς και εισέρχονται στη χώρα ή βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια, χωρίς να συνοδεύονται από τον κατά το νόμο ή έθιμο υπεύθυνο για την επιμέλεια τους ενήλικο πρόσωπο, Για τον ορισμό βλ. την Οδηγία 2004/81/ΕΚ, το Ν.3386/2005 «περί εισόδου, διαμονής και κοινωνικής ένταξης υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια», καθώς και τις κατευθυντήριες οδηγίες για τα ασυνόδευτα παιδιά που ζητούν άσυλο του Συνηγόρου του Πολίτη και της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ, Αθήνα, Ιούνιος 2005.

⁶⁶⁷ Στις Συμπερασματικές Παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού στην Ελλάδα, κατά την αξιολόγηση των εκθέσεων που υποβλήθηκαν από τα Κράτη-Μέλη σύμφωνα με το άρθρο 44 της Σύμβασης, η Επιτροπή εκφράζει την ανησυχία της για την κράτηση των αιτούντων άσυλο, των προσφύγων και των παράνομων μεταναστών σε άσχημες συνθήκες και για μακροχρόνιες περιόδους, χωρίς να προηγηθεί ακροαματική διαδικασία ενώπιον του δικαστηρίου, αλλά, γενικότερα, και για το ανεπαρκές ενδιαφέρον που επιδεικνύει η Ελληνική Πολιτεία για τις ειδικότερες ανάγκες και την κατάσταση των ασυνόδευτων παιδιών προσφύγων (περιορισμένη πρόσβασή τους στις υπηρεσίες εκπαίδευσης και υγείας, καθυστερήσεις στη διοικητική ή δικαστική διαδικασία εξέτασης αιτημάτων ασύλου και οικογενειακής συνένωσης, έλλειψη κατάλληλων δημοσίων πόρων για την δωρεάν νομική συνδρομή των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων, τη διακριτική μεταχείριση τους από κάποια μέλη των αστυνομικών αρχών, εργοδοτών και εκπαιδευτικών, κα), Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Greece, United Nations, 01/02/2002, CRC-C-15-Add.170, [www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.15.Add.170.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.15.Add.170.En?Opendocument), 18.

αριθμό τους,⁶⁶⁸ αφορά στον πρότυπο Ξενώνας των Ανωγείων Κρήτης, όπου όμως δεν είναι δυνατό να φιλοξενηθούν περισσότερα από τριάντα παιδιά. Ελλείψει ειδικών χώρων διαμορφωμένων κατάλληλων για τη φιλοξενία τους, μετά τη σύλληψή τους, εφόσον έχουν εισέλθει παράνομα στη χώρα, αντιμετωπίζονται ως ενήλικες και μάλιστα παραβάτες, δηλαδή η ιδιότητα του ανηλίκου υποχωρεί απέναντι στην ιδιότητα του παραβάτη της μεταναστευτικής νομοθεσίας. Κρατούνται δε μαζί με τους ενήλικους σε κατεξοχήν ακατάλληλους χώρους, ενώ μετά τη λήξη της αστυνομικής τους κράτησης δεν προβλέπονται ειδικά πρόγραμμα προνοιακής μέριμνας,⁶⁶⁹ ώστε να εξυπηρετούνται μακροπρόθεσμα συμφέροντά τους.⁶⁷⁰

Για τους ασυνόδευτους ανήλικους, η διαμόρφωση του νομικού πλαισίου δεν είναι προσαρμοσμένη με τη διεθνή επιταγή της αρχής της μη διάκρισης (άρθρο 2 ΔΣΔΠ), ούτε με το άρθρο 4 του Ψηφίσματος του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 26^{ης} Ιουνίου 1997 για τους ασυνόδευτους ανήλικους από τρίτες χώρες.⁶⁷¹ Είναι ενδεικτικό πως στο Π.Δ.61/1999 (άρθρο 1 παρ.4), όπου γίνεται μνεία σε αλλοδαπούς ασυνόδευτους ανήλικους που ζητούν άσυλο,⁶⁷² σε αντίθεση με τις

⁶⁶⁸ Με βάση τις εκθέσεις της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες, *τουλάχιστον 200 ασυνόδευτα παιδιά εισήλθαν στην Ελλάδα την περίοδο από τον Απρίλιο του 2008 έως τον Ιούνιο του 2008*, εκ των οποίων 50 είναι από τη Σομαλία και εισήλθαν από την παραμεθόρια περιοχή του Έβρου, γύρω στα 60 με 70 παιδιά κατάγονται από το Αφγανιστάν και εισήλθαν από τη Λέρο και περίπου 100 παιδιά, εκ των οποίων 15 ήταν κορίτσια, εισήλθαν από τη Λέσβο.

⁶⁶⁹ Βλ., γενικά, Συνήγορος του Πολίτη και Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες «Κατευθυντήριες Οδηγίες για τα Ασυνόδευτα Παιδιά που Ζητούν Άσυλο» Αθήνα, 7 Ιουνίου, 2005 www.synigoros.gr/docs/odigies_prosfigon.pdf. Η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες ανέθεσε μια μελέτη για την αξιολόγηση της τήρησης αυτών των κατευθυντηρίων οδηγιών το έτος 2007. Βλ. «Ασυνόδευτοι Ανήλικοι που ζητούν Άσυλο στην Ελλάδα», Απρίλιος 2008, hosting01.vivodinet.gr/unhcr/UAM_english.pdf.

⁶⁷⁰ Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, από τα 158 παιδιά που καταγράφηκαν ως αιτούντες άσυλο το 2005 στη χώρα μας, ελάχιστα διαμένουν σε κατάλληλους χώρους, ενώ τα περισσότερα δεν εντοπίζονται καν, κρατούνται δε σε κέντρα κράτησης ενώ, εφόσον αφεθούν ελεύθερα, παραπέμπονται σε ακατάλληλες δομές προστασίας, www.unhcr.gr.

⁶⁷¹ OJC 221, 19.07.1997, 23-27. Βλ. επίσης την Πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την έκδοση της Οδηγίας του Συμβουλίου της ΕΕ «Για τις ελάχιστες προδιαγραφές για τις διαδικασίες με τις οποίες τα Κράτη-Μέλη χορηγούν και ανακαλούν το καθεστώς του πρόσφυγα», Doc. 500 PC 078, 03.11.2000 και την Ετήσια Έκθεση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Doc 1131/00 DG E IV, 20, 2000.

⁶⁷² Σύμφωνα με την εν λόγω διάταξη «αίτημα ασύλου δύναται να υποβάλλεται και από αλλοδαπό ηλικίας 14 έως 18 ετών που δε συνοδεύεται από τους γονείς του, εφόσον από τις εν γένει περιστάσεις διαπιστώνεται από τον ενεργούντα την εξέταση ότι η πνευματική του ωριμότητα επιτρέπει να αντιληφθεί τη σημασία της πράξης του. Σε κάθε άλλη περίπτωση που υποβάλλεται αίτημα ασύλου από αλλοδαπό ηλικίας κάτω των 18 ετών, ο οποίος δε συνοδεύεται από τους γονείς του ή άλλο κηδεμόνα, η αρμόδια αστυνομική αρχή ενημερώνει τον Εισαγγελέα Ανηλίκων και, όπου δεν υπάρχει, τον κατά τόπο αρμόδιο εισαγγελέα πρωτοδικών, να ενεργήσει ως ειδικός προσωρινός επίτροπος του ανηλίκου μέχρι την οριστική κρίση του αιτήματός του.

ασυνόδευτες γυναίκες, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι δεν αναγνωρίζονται ως ειδική ευάλωτη ομάδα ούτε διασφαλίζονται ειδικές συνθήκες εξέτασής τους.

Οι εν λόγω θεσμικές ελλείψεις εγκυμονούν κινδύνους για την παραβίαση των δικαιωμάτων τους, καθώς η έλλειψη νομοθετικού πλαισίου οδηγεί στην πράξη σε μεμονωμένες απόπειρες προστασίας των παιδιών, πρόχειρα σχεδιασμένες και με προσωρινό χαρακτήρα. Παράδειγμα αποτελεί η προσπάθεια της συγκέντρωσης και της φροντίδας των παιδιών που επαιτούν στο δρόμο για την εξάρθρωση των κυκλωμάτων εκμετάλλευσής τους και την κοινωνική τους ένταξη με το πρόγραμμα «Προστασία και Φροντίδα των Παιδιών στο Δρόμο» με τη συμμετοχή του ΕΟΠ, που προέβλεπε τη δυνατότητα φιλοξενίας των παιδιών προσωρινά στον ξενώνα «Αγία Βαρβάρα» και τη μετέπειτα μετακίνησή τους σε καταλληλότερα ιδρύματα ή την επανένωσή τους με τις οικογένειές τους. Το πρόγραμμα απέτυχε λόγω της μη ελλιπούς επιστημονικής και θεσμικής οργάνωσης και υλοποίησής του, της προχειρότητας του σχεδιασμού, της ακαταλληλότητας των δομών υποδοχής των παιδιών, αλλά και της απουσίας πόρων και επαρκούς προσωπικού, ενώ πολλά από τα φιλοξενούμενα παιδιά διέφυγαν ή εξαφανίστηκαν.⁶⁷³

Ανεπαρκής, τέλος, είναι η παρεχόμενη κοινωνική προστασία για τους ανηλίκους, οι οποίοι σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν.3064/2002 χαρακτηρίζονται από τις δικαστικές αρχές ως *θύματα παράνομης διακίνησης και εκμετάλλευσής*. Τις περισσότερες φορές, λόγω της έλλειψης πρωτογενών στοιχείων για τις εν λόγω υποθέσεις,⁶⁷⁴ έλλειψης κατάλληλων υπηρεσιών και απουσίας συνεργασίας με το Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης και την Ύπατη Αρμοστεία είναι αδύνατος ο εντοπισμός τους (screening) και συνεπώς και η παροχή κοινωνικής προστασίας. Ακόμα και αν επιτευχθεί ο εντοπισμός τους, οπότε με απόφαση του αρμόδιου εισαγγελέα εισάγονται σε κάποιο ίδρυμα, η απουσία εξειδικευμένου προσωπικού καθιστά το ίδρυμα ακατάλληλο για την προώθηση διαδικασιών προσαρμογής και ένταξης των ασυνόδευτων ανηλίκων μεταναστών. Για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των ανηλίκων αυτών σημαντική παράμετρο αποτελεί η λειτουργία εξειδικευμένων κυβερνητικών οργανώσεων αρμοδίων για την παροχή βοήθειας, χώρων φιλοξενίας ή παραμονής και ιατρικών υπηρεσιών.

⁶⁷³

Βλ. αναλυτικά Πόρισμα του Συνηγόρου του Πολίτη, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, Υλοποίηση του προγράμματος: Προστασία και κοινωνική φροντίδα των παιδιών στο δρόμο, Μάρτιος 2004.

⁶⁷⁴

Η Καθημερινή, 20 Ιουνίου 2006.

Έλλειψη κατάλληλων υποδομών καταγράφεται στη χώρα μας στο χώρο της κλειστής περίθαλψης παιδιών με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως ψυχικές διαταραχές κάθε είδους ή διαταραχές συμπεριφοράς, συναισθηματικές δυσκολίες, ελαφρά νοητική καθυστέρηση ή παιδιά εξαρτημένα από ουσίες. Παρά την ειδική νομοθετική πρόβλεψη του Ν.2716/1999 για την τοποθέτηση των παιδιών και των εφήβων με ψυχικές διαταραχές και σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα σε μονάδες και προγράμματα ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης (οικοτροφεία, ξενώνες, προστατευόμενα διαμερίσματα και φιλοξενούσες οικογένειες) απουσιάζουν παντελώς εξειδικευμένες μονάδες για τη φιλοξενία και φροντίδα τους και τοποθετούνται σε ακατάλληλα ιδρύματα παιδικής προστασίας δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα (με παιδιά που δεν παρουσιάζουν αντίστοιχα προβλήματα) ή νοσηλεύονται επ' αόριστον στη Μονάδα Επειγόντων Περιστατικών του Παιδοψυχιατρικού Νοσοκομείου Αττικής ή σε ιδρύματα χρονίως πασχόντων.

Είναι ενδεικτικό ότι η πρόσφατη κατ' εξουσιοδότηση του νόμου σχετικά με τον εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών ψυχικής υγείας νομοθεσία αφορά σύσταση ξενώνων ή οικοτροφείων σε θεραπευτήρια ή ψυχιατρικά νοσοκομεία, που όμως προορίζονται μόνο για ενήλικους με αντίστοιχα προβλήματα, δημιουργώντας κενό στην προστασία των παιδιών με ψυχικές διαταραχές, που συνιστά αντίθεση στις διατάξεις της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.⁶⁷⁵ Η ακαταλληλότητα των δομών φιλοξενίας οδηγεί σε παραβίαση των δικαιωμάτων τόσο των παιδιών που πάσχουν από ψυχικές διαταραχές, καθώς δεν είναι δυνατό να τους παρασχεθεί κατάλληλη προστασία και φροντίδα⁶⁷⁶ όσο και των υπόλοιπων παιδιών, που φιλοξενούνται στα εν λόγω ιδρύματα, καθώς διαταράσσεται η εύρυθμη λειτουργία των ιδρυμάτων. Ο σχετικός με την ανάπτυξη υπηρεσιών ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων σχεδιασμός περιορίζεται στην προσαύξηση του προσωπικού στις υπάρχουσες ακατάλληλες δομές.

Για τη φροντίδα των παιδιών με αναπηρία λειτουργούν ειδικά κέντρα, δημόσιου ή ιδιωτικού χαρακτήρα, ανοικτής (ημερήσια προγράμματα), κλειστής φροντίδας (οικοτροφεία) ή μικτής φροντίδας (ημερήσια προγράμματα και οικοτροφείο), με κύριους στόχους την κοινωνική ένταξη, την ψυχολογική στήριξη,

⁶⁷⁵ Βλ τις κατ' εξουσιοδότηση του άρθρου 9 του Ν.2716/1999 Υπουργικές Αποφάσεις Υ5α/Γ.Π.οικ. 110910, 110908, 110901, 110897/2006 και 84653, 84648 και 86717/2005.

⁶⁷⁶ Πόρισμα του Συνηγούρου του Πολίτη, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, Δομές Προστασίας και φιλοξενίας παιδιών και εφήβων με ψυχικές διαταραχές, Ιούλιος 2005, ιδίως 10, 11.

καθώς και τη θεραπεία, αποκατάσταση ή, σε κάποιες περιπτώσεις, και εκπαίδευση των παιδιών.⁶⁷⁷ Στη χώρα μας λειτουργούν 104 Ειδικά Κέντρα για Παιδιά και Εφήβους με Αναπηρία (Ε.Κ.Π.Ε.Α), που καλύπτουν παιδιά και εφήβους με κινητικές, νοητικές, αισθητηριακές αναπηρίες, μεμονωμένες ή με συνοδά προβλήματα και παρέχουν ημερήσια φροντίδα σε καθημερινή βάση.⁶⁷⁸ Τα προγράμματα των εν λόγω κέντρων είτε απευθύνονται αποκλειστικά σε παιδιά μέχρι 18 ετών είτε εμπεριέχουν, μεταξύ άλλων, και την ηλικιακή αυτή ομάδα. Κριτήρια εισαγωγής αποτελούν η ηλικία και ο τύπος αναπηρίας του παιδιού.

Επιπλέον, λειτουργούν προγράμματα περιορισμένης διάρκειας σε ευρωπαϊκό ή τοπικό επίπεδο, ειδικά σχολεία, κέντρα, των οποίων τα προγράμματα υλοποιούνται σε περιοδική μόνο βάση, καθώς και κέντρα, των οποίων τα προγράμματα εντάσσονται στο γενικότερο πλαίσιο υγείας, πρόνοιας και αποκατάστασης (Νοσοκομεία).⁶⁷⁹ Τέλος, έχουν θεσμοθετηθεί τα Κέντρα Διάγνωσης Αξιολόγησης και Υποστήριξης (ΚΔΑΥ) των Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες στο πλαίσιο του ΥΠΕΠΘ για την προσφορά υπηρεσιών διάγνωσης, αξιολόγησης και υποστήριξης των μαθητών, κυρίως όσων έχουν ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, καθώς και υποστήριξης, πληροφόρησης και ευαισθητοποίησης των εκπαιδευτικών, των γονέων και της κοινωνίας.⁶⁸⁰ Σχολικές Μονάδες Ειδικής Αγωγής για την ειδική εκπαίδευση των παιδιών με αναπηρία, καθώς και Εργαστήρια Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης.⁶⁸¹

Οι δυσλειτουργίες των υπηρεσιών φροντίδας των παιδιών με αναπηρία εντοπίζονται, κατά κύριο λόγο, στα οικονομικά προβλήματα των Ειδικών Κέντρων,

⁶⁷⁷ Βλ. σχετικά Γ. Κοτταρίδη, Χ. Καππή, Ε. Αδάμ, Παιδιά με αναπηρίες και οι οικογένειές τους στην περιοχή της Αττικής, (Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής), ΕΚΚΕ Κείμενα Εργασίας 2000/12, Αθήνα, 2000, 16, όπου αναφέρεται πως περίπου το πενήντα τοις εκατό των ειδικών κέντρων για παιδιά με ειδικές ανάγκες έχουν κοινωνικό στόχο, 38,8% του συνόλου έχουν θεραπευτικό στόχο και μόλις 9,5% έχουν εκπαιδευτικούς στόχους.

⁶⁷⁸ Για μια αναλυτική καταγραφή των εν λόγω κέντρων βλ. Γ. Κοτταρίδη, Ε. Βαλάση, Ε. Αδάμ, Ειδικά Κέντρα για Παιδιά και Εφήβους με Κινητικά, Νοητικά και Αισθητηριακά προβλήματα, ΕΚΚΕ, Αθήνα 2003. Ενδεικτικά αναφέρουμε το Σύνδεσμο Προστασίας Παιδιών, τα Θεραπευτήρια Χρόνιων Παθήσεων, όπως το Θεραπευτήριο Παιδών Αθηνών, το Θεραπευτήριο Παιδών Κομοτηνής και το Θεραπευτήριο Χρόνιων Παθήσεων Ρόδου, τα Κέντρα Προστασίας με παράδειγμα το Μιχαλίνειο Κέντρο Προστασίας Παιδιών Πειραιά και το Παιδικό Αναπτυξιακό Κέντρο Πειραιά ή τις μονάδες αποκατάστασης σπαστικών παιδιών Πατρών και το Κέντρο Αποκατάστασης Παιδών και Νέων Κρήτης.

⁶⁷⁹ Γ. Κοτταρίδη, Ε. Βαλάση, Ε. Αδάμ, Ειδικά Κέντρα για Παιδιά και Εφήβους με Κινητικά, Νοητικά και Αισθητηριακά προβλήματα, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 2003, 9.

⁶⁸⁰ Γ6/4494/1.11.2001 ΥΠΕΠΘ, άρθρο 1, Οργάνωση, σκοπός και αρμοδιότητες των ΚΔΑΥ και τρόπος λειτουργίας αυτών.

λόγω της ανεπάρκειας της διασφαλιζόμενης από το κράτος χρηματοδότησης, στην υποστελέχωση των κέντρων ή τη στελέχωση τους με ανειδίκευτο προσωπικό,⁶⁸² την ελλιπή στήριξη και ενημέρωση της οικογένειας του παιδιού με αναπηρία, αλλά και την αναποτελεσματική συνεργασία τους με την οικογένεια. Παράλληλα, η ασάφεια ως προς την κατηγοριοποίηση των παθήσεων και του βαθμού της αναπηρίας ή η φιλοξενία στο ίδιο ίδρυμα παιδιών με διαφορετικές παθήσεις σε είδος και βαθμό δυσχεραίνει την παροχή εξειδικευμένων υπηρεσιών στα εν λόγω κέντρα.⁶⁸³ Τα Κέντρα Εκπαίδευσης Κοινωνικής Υποστήριξης και Κατάρτισης Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες, που θεσμοθετήθηκαν ως συμπληρωματικοί μηχανισμοί για την προστασία των ατόμων με ειδικές ανάγκες με το Ν.2646/1998 (άρθρο 13), αποτελούν ένα πολύ θετικό βήμα, καθώς ως στόχος τους τέθηκε η διάγνωση των αναγκών, η παροχή υπηρεσιών κοινωνικής στήριξης και η προεπαγγελματική και επαγγελματική υποστήριξη των ΑμεΑ, κυρίως σε περιφερειακό επίπεδο.⁶⁸⁴ Ωστόσο, παρά τις σύγχρονες κτιριακές υποδομές και τον υπερσύγχρονο εξοπλισμό, τα εν λόγω κέντρα στην πράξη παραμένουν ανενεργά ή υπολειτουργούν λόγω έλλειψης εξειδικευμένου προσωπικού με αποτέλεσμα την αδυναμία επίτευξης των αρχικών στόχων τους.

Τα Κέντρα Διάγνωσης και Υποστήριξης, οι Σχολικές Μονάδες Ειδικής Αγωγής και τα Εργαστήρια Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στο θεσμικό τους ρόλο – κυρίως λόγω της υποστελέχωσής τους – με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται η πρόσβαση σε κατάλληλη εκπαίδευση σε κοινά σχολεία, που τεκμηριώνεται στην αρχή της μη διάκρισης (άρθρο 2ΔΣΔΠ) και των ίσων ευκαιριών, για μαθητές με κινητικές και αισθητηριακές δυσκολίες και μαθητές με νοητική ανωριμότητα.⁶⁸⁵ Η παροχή ποιοτικής εκπαίδευσης στα παιδιά με αναπηρία καθίσταται εξαιρετικά δυσχερής, όπως αναλύεται σε σχετική σύνοψη του Συνηγόρου του πολίτη, για μια σειρά άλλων λόγων: ο θεσμός της παράλληλης στήριξης από εξειδικευμένο εκπαιδευτικό πολύ συχνά δεν εφαρμόζεται

⁶⁸¹ Βλ. αναλυτικότερα Σύνοψη διαπιστώσεων του Συνηγόρου του Παιδιού για την υλοποίηση των δικαιωμάτων των παιδιών με αναπηρίες, Δεκέμβρης 2007, 3.

⁶⁸² Βλ. αναλυτικότερα Σύνοψη διαπιστώσεων του Συνηγόρου του Παιδιού για την υλοποίηση των δικαιωμάτων των παιδιών με αναπηρίες, Συνήγορος του Πολίτη, Δεκέμβρης 2007, 3.

⁶⁸³ Γ. Κοτταρίδη, Χ. Καππή, Ε. Αδάμ, Παιδιά με αναπηρίες και οι οικογένειές τους στην περιοχή της Αττικής, ΕΚΚΕ, Κείμενα Εργασίας 2000/12, Αθήνα, 2000, 27.

⁶⁸⁴ Μ. Petmesidou, Social Care Services: "Catching Up" Amidst High Fragmentation and Poor Initiatives for Change, στο: Μ. Petmesidou and Ε. Mossialos (eds), Social Policy Developments in Greece, Ashgate, Aldershot, 2006, 345, n.37.

⁶⁸⁵ Βλ. αναλυτικότερα Σύνοψη διαπιστώσεων του Συνηγόρου του Παιδιού για την υλοποίηση των δικαιωμάτων των παιδιών με αναπηρίες, Συνήγορος του Πολίτη, Δεκέμβρης 2007, 3.

ή εφαρμόζεται πλημμελώς, λόγω της έλλειψης πιστώσεων, όχι σπάνια παρατηρείται μη λειτουργία ή καθυστέρηση στην έναρξη λειτουργίας των τμημάτων ένταξης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, έλλειψη κατάλληλου και ειδικού εξοπλισμού για τα παιδιά με αναπηρία, αλλά και παρεμπόδιση του δικαιώματος πρόσβασης λόγω μη κατάλληλης προσαρμογής των σχολικών κτιρίων.⁶⁸⁶

Τέλος, στο υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο, δεν προβλέπεται η λειτουργία ειδικών κέντρων για κάθε αναπηρία σε είδος και βαθμό κατάλληλα στελεχωμένων, η πληροφόρηση των γονιών μέσω εξειδικευμένου και ευαισθητοποιημένου προσωπικού για τα ζητήματα της πρόληψης και αντιμετώπισης της αναπηρίας, αλλά και η οικονομική και ψυχολογική στήριξη της οικογένειας, ώστε να αποφεύγεται η λύση της κλειστής περιθαλψής και να ενισχύεται στην άσκηση του υποστηρικτικού ρόλου για την κοινωνική ένταξη των παιδιών.⁶⁸⁷ Επιπροσθέτως, απουσιάζει οποιαδήποτε σχετική πρόβλεψη για τη χάραξη πολιτικών ενδυνάμωσης για τα παιδιά με αναπηρία, που θα διασφαλίζει την προώθηση των δικαιωμάτων τους και την αναβάθμιση της προστασίας τους. Παράλληλα, απουσιάζει η θεσμοθέτηση αυστηρού ελέγχου και επίβλεψης των ειδικών κέντρων για τον εντοπισμό των ανεπαρκειών και των δυσλειτουργιών τους και η πρόβλεψη παροχής υπηρεσιών αποκατάστασης σε τοπικό επίπεδο με στόχο την επανένταξή τους.

Παράλληλα, η απουσία ειδικού θεσμικού πλαισίου για την αξιολόγηση ειδικών κατηγοριών μαθητών⁶⁸⁸ και η απουσία ειδικού βοηθητικού προσωπικού για την υποστήριξη μαθητών με κινητική αναπηρία, οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα φοίτησης σε κανονικά σχολεία, αποτελεί παραβίαση του άρθρου 28 της ΔΣΔΠ για την εξασφάλιση σε όλα τα παιδιά της πρόσβασης στην ανώτατη παιδεία με όλα τα κατάλληλα μέσα, σε συνάρτηση με τις ικανότητες τους.

⁶⁸⁶ Βλ. αναλυτικότερα Σύνοψη διαπιστώσεων του Συνηγούρου του Παιδιού για την υλοποίηση των δικαιωμάτων των παιδιών με αναπηρίες, Δεκέμβρης 2007, 2.

⁶⁸⁷ Ν. Φακιάλας, Ανάπτυξη σταδιοδρομίας και προοπτικές απασχόλησης των ΑμεΑ σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, στο: Μ. Κετσετζοπούλου, Η. Κικίλιας, Α. Μουρίκη, Γ. Παπαπέτρον, Μ. Τζωρτζοπούλου, Ε. Φρονίμου (επιμ.), Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2006, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 2007, 109.

⁶⁸⁸ Βλ. Αναλυτικότερα Πόρισμα του Κύκλου Δικαιωμάτων του Παιδιού με θέμα: Φοίτηση και αξιολόγηση μαθητή γυμνασίου με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, Συνήγορος του Πολίτη, Απρίλιος 2007, 1-16.

2. Το νομικό πλαίσιο για την ανοικτή περίθαλψη των παιδιών ως μορφή κοινωνικής προστασίας: Οι δυσχέρειες εφαρμογής του.

2α. Η νομοθετική μεταρρύθμιση-τομή για τη λειτουργία των παιδικών σταθμών: η παραβίαση του άρθρου 18 παρ.3 της ΔΣΔΠ.

Βασική προτεραιότητα των Εθνικών Σχεδίων Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη (2005-2006, 2006-2008) στο πλαίσιο της ενίσχυσης της οικογένειας αποτελεί η επέκταση, η ενίσχυση, ο εκσυγχρονισμός και η ποιοτική αναβάθμιση των δομών κοινωνικής φροντίδας ανοικτής μορφής, όπως οι βρεφονηπιακοί σταθμοί, οι παιδικοί σταθμοί και τα κέντρα δημιουργικής απασχόλησης παιδιών (ολοήμερα σχολεία και νηπιαγωγεία), ώστε να διευκολύνεται η πρόσβαση των γονιών στην απασχόληση. Οι παιδικοί και βρεφονηπιακοί σταθμοί λειτουργούν είτε με πρωτοβουλία των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των Δημοτικών Επιχειρήσεων (δημόσιοι), είτε με πρωτοβουλία φιλανθρωπικών σωματείων, Μητροπόλεων και ιδρυμάτων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (ιδιωτικοί μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα) είτε από ιδιώτες επιχειρηματίες, οι οποίοι λειτουργούν με άδεια του οικείου νομάρχη (κερδοσκοπικού χαρακτήρα).⁶⁸⁹ Απευθύνονται σε παιδιά των οποίων οι γονείς εργάζονται με προτίμηση σε οικογένειες που έχουν χαμηλό εισόδημα ή κάθε είδους κοινωνικά προβλήματα και στόχο τους αποτελεί η παροχή ενιαίας προσχολικής αγωγής, σύμφωνα με τα πλέον σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα, η σωματική, νοητική συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών, η εξάλειψη των διαφορών που προκύπτουν από το πολιτιστικό, οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο των γονιών τους, η παροχή ημερήσιας διατροφής και φροντίδας στα παιδιά που φιλοξενούν, με την τήρηση των κανόνων υγιεινής και ασφάλειας, η ομαλή μετάβαση των παιδιών από το οικογενειακό στο σχολικό περιβάλλον, καθώς και η εξυπηρέτηση των γονιών των παιδιών με την παράλληλη ευαισθητοποίησή τους σε ζητήματα σύγχρονης παιδαγωγικής και ψυχολογίας.⁶⁹⁰

Στα Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών (ΚΔΑΠ), που λειτουργούν από Δημοτικές και Διαδημοτικές επιχειρήσεις, καθώς και από φορείς του ιδιωτικού δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, απασχολούνται παιδιά ηλικίας, έξι έως δώδεκα χρονών, για ορισμένο χρονικό διάστημα της ημέρας και στόχο τους αποτελεί

⁶⁸⁹ Για τις προϋποθέσεις της ίδρυσης και λειτουργίας βλ. την αρ. Π2/οικ2808/1997 (ΦΕΚ 645/1997, τ. Β') όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε μεταγενέστερα.

⁶⁹⁰ Βλ., γενικά, Γ. Κατέβας, Η προσχολική αγωγή ως θεσμός: Γ' Ε.Π.Α, ΟΕΔΒ, Αθήνα, 1998.

η δημιουργική απασχόληση των παιδιών εκτός σχολικού ωραρίου με την οργάνωση ατομικών ή συλλογικών οργανωμένων δραστηριοτήτων και η παράλληλη διευκόλυνση των γονέων. Για τα παιδιά και τους έφηβους με νοητική υστέρηση προβλέπεται η ανάπτυξη μέσα από τα ΠΕΠ κέντρων που συνιστούν μικρές δομές ανοικτής φροντίδας με σκοπό την ένταξη των εφήβων σε προγράμματα δημιουργικής απασχόλησης, την ανάπτυξη ατομικών και κοινωνικών δεξιοτήτων, την προεπαγγελματική εκπαίδευση και την προετοιμασία ένταξης σε ολοκληρωμένα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης

Τομή αποτέλεσε η ρύθμιση του άρθρου 42 του Ν.2218/1994,⁶⁹¹ που αναβάθμισε τη λειτουργία των ιδρυμάτων φύλαξης παιδιών, των οποίων οι γονείς εργάζονται με τη μεταβίβαση των κρατικών βρεφονηπιακών σταθμών στους δήμους με πληθυσμό άνω των 5000 κατοίκων ή στα Συμβούλια της περιοχής, στη διοικητική περιφέρεια των οποίων λειτουργούν, εφόσον δεν υπάρχουν Δήμοι με τον πληθυσμό αυτό και ορίστηκε η λειτουργία τους ως δημοτικών νομικών προσώπων του άρθρου 187 του Π.Δ.323/1989 (ΔΚΚ).⁶⁹² Τελικά, με το άρθρο 12 του Ν.2880/2001, οι κρατικοί παιδικοί και βρεφονηπιακοί σταθμοί περιήλθαν αυτοδικαίως στη εποπτεία των Δήμων και Κοινοτήτων, στη διοικητική περιφέρεια των οποίων ανήκουν και εφεξής λειτουργούν ως δημοτικά και κοινοτικά νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου του άρθρου 203 του Π.Δ.410/1995.⁶⁹³

Το πλαίσιο λειτουργίας των παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών, που μεταβιβάστηκαν στους δήμους και στις κοινότητες βάσει του άρθρου 12 του Ν.2880/2001, ρυθμίζεται από την 16065/17.04.2002 Κοινή Υπουργική Απόφαση, με την οποία συντάχθηκε πρότυπος κανονισμός λειτουργίας δημοτικών και κοινοτικών νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών για τους παιδικούς και βρεφονηπιακούς σταθμούς, που ήδη λειτουργούσαν, καθώς και

⁶⁹¹ Ο Ν.2218/1994 κωδικοποιήθηκε με το Π.Δ.410/1995.

⁶⁹² Σύμφωνα με το άρθρο 1 της οικείας διάταξης «Οι δήμοι και οι κοινότητες μπορούν να συνιστούν και άλλα νομικά πρόσωπα, που υπάγονται στην εποπτεία τους. Ο περιφερειακός διευθυντής εκδίδει με βάση τη σχετική απόφαση του οικείου δημοτικού ή κοινοτικού συμβουλίου την πράξη σύστασης του Νομικού Προσώπου, η οποία δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.»

⁶⁹³ Το άρθρο 203 ορίζει πως οι δήμοι και οι κοινότητες μπορούν να συνιστούν και άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, τα οποία υπάγονται στην εποπτεία τους και για τα οποία ο περιφερειακός διευθυντής με σχετική απόφαση του οικείου δημοτικού ή κοινοτικού συμβουλίου ορίζει την πράξη σύστασης του νομικού προσώπου, η οποία δημοσιεύεται στην εφημερίδα της κυβερνήσεως. Το άρθρο 12 του Ν.2880/2001 αντικατέστησε το άρθρο 26 του Π.Δ.410/1995 στο οποίο είχε κωδικοποιηθεί ο Ν.2218/1994. Στο άρθρο 203 του Π.Δ.410/1995 κωδικοποιήθηκε μεταξύ άλλων και το άρθρο 187 του Π.Δ.323/1989.

εκείνων που ιδρύθηκαν ή θα ιδρυθούν από τους ΟΤΑ πρώτου βαθμού. Στον κανονισμό λειτουργίας προσδιορίζονται οι κατηγορίες παιδιών που έχουν δικαίωμα εγγραφής, ανάλογα με την ηλικία τους,⁶⁹⁴ καθώς και οι κατηγορίες των παιδιών που αποκλείονται από την εγγραφή (παιδιά, τα οποία πάσχουν από μεταδοτικά νοσήματα), με βάση κριτήρια, που μπορεί να εξειδικεύει το Διοικητικό Συμβούλιο του νομικού προσώπου, όπως είναι η εργασία των γονέων και το χαμηλό οικογενειακό εισόδημα. Δίνεται δε προτεραιότητα σε παιδιά που έχουν ανάγκη από ειδική φροντίδα (ορφανά παιδιά, παιδιά άγαμων μητέρων, διαζευγμένων ή σε διάσταση, παιδιά πολύτεκνων οικογενειών ή παιδιά, των οποίων οι γονείς πάσχουν από σωματική ή πνευματική αναπηρία⁶⁹⁵ κ.α.).⁶⁹⁶ Η εγγραφή παιδιών, που πάσχουν από σωματικές, πνευματικές ή ψυχικές ασθένειες,⁶⁹⁷ καθίσταται δυνατή, μόνο όταν η καταλληλότητα των υποδομών εγγυάται πως η φιλοξενία τους μπορεί να αποβεί ωφέλιμη.⁶⁹⁸ Αντίθετα, όταν συντρέχει περίπτωση ιδιαίτερα οξυμμένης κοινωνικής ανάγκης των γονέων, η οποία όμως αιτιολογείται με ειδική απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου, είναι δυνατή η εγγραφή παιδιού και από γειτονική περιοχή, η οποία δεν ανήκει στον εν λόγω ΟΤΑ.

Παρά τη σύνταξη του πρότυπου κανονισμού για τη λειτουργία των σταθμών, πολλοί σταθμοί λειτουργούν χωρίς κανονισμό λειτουργίας ή, ακόμη και αν υπάρχει, δεν είναι πλήρως προσαρμοσμένος με τον πρότυπο κανονισμό.⁶⁹⁹ Η ασυμβατότητα αφορά κυρίως στα κριτήρια εγγραφής και στην υποδομή των σταθμών και την υποστελέχωση των μονάδων. Σύμφωνα με σχετική έρευνα που έγινε πρόσφατα από την Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, οι 1346 σταθμοί που λειτουργούν στην χώρα μας, παρότι, συνολικά, εκτιμάται πως έχουν βελτιώσει τις υπηρεσίες τους μετά την ανάληψη της ευθύνης τους από τους ΟΤΑ, παρουσιάζουν, ωστόσο, σοβαρότατες αποκλίσεις στην ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών,

⁶⁹⁴ Δικαίωμα εγγραφής έχουν τα παιδιά ηλικίας από έξι μηνών ως 2,5 ετών στους βρεφικούς σταθμούς, από 2,5 ετών ως την ηλικία εγγραφής τους στο σχολείο στους νηπιακούς και από την ηλικία των έξι μηνών ως την ηλικία εγγραφής τους στο σχολείο στους μικτούς βρεφονηπιακούς σταθμούς.

⁶⁹⁵ Βλ. αντίστοιχα Γ2α/οικ4108/1988 και Γ2β/οικ/829/1984.

⁶⁹⁶ Εκτός από την κατά προτεραιότητα εγγραφή των παραπάνω κατηγοριών παιδιών στους παιδικούς σταθμούς σε κάποιους δήμους της χώρας, ανάλογα με το οικογενειακό εισόδημα, παρέχονται διευκολύνσεις ή και απαλλαγή των υπευθύνων για την επιμέλεια των παιδιών από την προβλεπόμενη μηνιαία οικογενειακή εισφορά.

⁶⁹⁷ Με την Υ.Α. 4036/2001 προγραμματίστηκε η δημιουργία νέων παιδικών σταθμών μέρος των οποίων θα φιλοξενεί μόνο παιδιά με ειδικές ανάγκες.

⁶⁹⁸ Με τη πιστοποίηση του ειδικού γιατρού κρατικού νοσηλευτικού ιδρύματος ή ασφαλιστικού οργανισμού, που βεβαιώνει πως ο σταθμός διαθέτει την κατάλληλη υποδομή.

αλλά και στο κόστος που επωμίζονται οι χρήστες τους, καθώς η πραγματικότητα είναι ότι δημοτικοί βρεφονηπιακοί σταθμοί υψηλών προδιαγραφών λειτουργούν σε περιοχές υψηλών εισοδηματικών στρωμάτων, ενώ αντίθετα σε περιοχές με έντονα κοινωνικά προβλήματα διαπιστώνονται όχι μόνο ποιοτικές, αλλά και ποσοτικές ελλείψεις.

2β. *Οι παιδικές κατασκηνώσεις*

Οι κατασκηνώσεις, όπου υπάρχει η δυνατότητα φιλοξενίας των παιδιών, (όπως και άλλων ευαίσθητων πληθυσμιακών ομάδων) αποτελούν τον έτερο θεσμό ανοικτής προστασίας των παιδιών και λειτουργούν βάσει των διατάξεων του Ν.749/48 (ΦΕΚ 200/1948 τΑ'), όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε μεταγενέστερα. Στις κατασκηνώσεις, των οποίων η λειτουργία ανατίθεται στην αρμοδιότητα των οικείων Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων, αποστέλλονται εργαζόμενα παιδιά ή παιδιά που φοιτούν σε νυχτερινές σχολές, καθώς και παιδιά που τελούν υπό ιατρική παρακολούθηση. Κριτήρια για την εισαγωγή των παιδιών στις κατασκηνώσεις αποτελούν τόσο η οικονομική κατάσταση της οικογένειας όσο και τα περιοριστικώς απαριθμούμενα στο νόμο προβλήματα υγείας του παιδιού. Οι περιοχές όπου λειτουργούν οι εν λόγω κατασκηνώσεις, καθώς και ο αριθμός των παιδιών ορίζονται από ειδική επιτροπή.

Η ίδρυση και η λειτουργία παιδικών εξοχών από υπηρεσίες του κράτους ή δήμους ή κοινότητες ή οργανισμούς ή οργανώσεις που δεν υπάγονται σύμφωνα με τις διατάξεις του καταστατικού τους στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης επιτρέπεται μόνο ύστερα από άδεια που χορηγείται με απόφαση του οικείου νομάρχη. Με την ίδια απόφαση ορίζεται ο τόπος εγκαταστάσεων παιδιών, καθώς και ζητήματα σχετιζόμενα με την οικονομική ενίσχυση ή την εποπτεία τους και τον αριθμό των παιδιών. Παράδειγμα αποτελούν οι παιδικές εξοχές Ιδιωτικής και Εκκλησιαστικής Πρωτοβουλίας βάσει της υπ' αριθμ 1277/1989 Υπουργικής απόφασης.

⁶⁹⁹ Ετήσια Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, 2006, 174.

3. Οι κοινωνικές υπηρεσίες ως εξωιδρυματικοί φορείς πρόληψης και προστασίας του ανηλίκου στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης.

3α. *Οι Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων*

Η ποιότητα του συστήματος της παιδικής προστασίας στη χώρα μας συνδέεται, σε μεγάλο βαθμό, με τον τρόπο λειτουργίας των κοινωνικών υπηρεσιών: τόσο των εξωιδρυματικών στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης (εταιρείες προστασίας ανηλίκων και οι υπηρεσίες επιμελητών ανηλίκων), όσο και των αποκεντρωμένων υπηρεσιών παιδικής προστασίας (ως φορέων υλοποίησης προγραμμάτων επιδοματικής πολιτικής και προώθησης των ειδικών θεσμών κοινωνικής προστασίας).

Η προσπάθεια καταγραφής του τρόπου λειτουργίας ή δυσλειτουργίας τους καθίσταται ιδιαίτερα σημαντική, καθώς ο εκσυγχρονισμός της παρεχόμενης κοινωνικής προστασίας προς την παιδική ηλικία, σύμφωνα με τα διεθνή και ευρωπαϊκά πρότυπα, προσανατολίζεται πλέον στην αναβάθμιση του ρόλου των εξωιδρυματικών φορέων κοινωνικής προστασίας, στην ανάπτυξη συνεργατικού μοντέλου με την Τοπική Αυτοδιοίκηση και στην ενεργοποίηση μηχανισμών που εγγυώνται την ενημέρωση των παιδιών, ώστε να καθίσταται δυνατή η άσκηση εκ μέρους τους των συμμετοχικών τους δικαιωμάτων.

Στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης, ειδικότερα, στον τομέα της πρόληψης, προβλέπεται νομοθετικά (ά. 12 Ν.2724/1940 και 18 Ν.2298/1995) για την περίπτωση των ανηλίκων που ενδέχεται να οδηγηθούν σε παραπτωματική συμπεριφορά ή βρίσκονται σε κίνδυνο, η στελέχωση ειδικών υπηρεσιών στις αντίστοιχες έδρες των Πρωτοδικείων της χώρας. Πρόκειται για τις Εταιρείες Προστασίας Ανηλίκων, οι οποίες εντάσσονται στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Δικαιοσύνης και λειτουργούν ως Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου υπό την εποπτεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Στόχος των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων είναι η πρόληψη της εγκληματικότητας των ανηλίκων που εμφανίζουν αντικοινωνική συμπεριφορά ή κινδυνεύουν να μετατραπούν σε δράστες ή θύματα αξιόποινων πράξεων, λόγω της ακαταλληλότητας ή της ανυπαρξίας του οικογενειακού τους περιβάλλοντος ή άλλων κοινωνικών συνθηκών. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται, με την παροχή υλικής και κοινωνικής υποστήριξης, επαγγελματικής κατάρτισης, εκπαίδευσης, πολιτιστικής

καλλιέργειας και ψυχαγωγίας.⁷⁰⁰ Οι εν λόγω Εταιρείες, εφόσον διαθέτουν κατάλληλο προσωπικό και δυνατότητες στέγασης, ιδρύουν για παιδιά που βρίσκονται σε ηθικό κίνδυνο, αλλά δεν εμφανίζουν ψυχική διαταραχή ή παραπτωματική συμπεριφορά,⁷⁰¹ Στέγες Φιλοξενίας Ανηλίκων,⁷⁰² όπου προσφέρεται στα παιδιά σε συνθήκες οικογενειακού περιβάλλοντος φιλοξενία και υποστήριξη.⁷⁰³ Στην πράξη, όμως, οι υπηρεσίες υπολειτουργούν και η υποστελέχωσή τους οδηγεί σε «δανεισμό» προσωπικού από τις νομαρχίες, την τοπική αυτοδιοίκηση ή άλλους φορείς. Τελικά, τόσο η έλλειψη ουσιαστικού τους ρόλου, αλλά και εκσυγχρονισμού τους όσο και οικονομικής υποστήριξής τους οδηγεί στην αποδυνάμωση του ρόλου τους.

3β. *Οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων*

Υλική και κοινωνική υποστήριξη σε ανηλίκους, που έχουν διαπράξει αξιόποινη πράξη ή βρίσκονται σε κίνδυνο να γίνουν δράστες ή θύματα αξιόποινων πράξεων, προσφέρουν οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων των Δικαστηρίων Ανηλίκων.⁷⁰⁴ Οι εν λόγω υπηρεσίες λειτουργούν στην έδρα κάθε Πρωτοδικείου ως περιφερειακές υπηρεσίες του Υπουργείου Δικαιοσύνης (Π.Δ.36/2000), είναι εποπτευόμενες από το Δικαστή Ανηλίκων και στελεχώνονται από Επιμελητές Ανηλίκων. Οι Επιμελητές ασχολούνται με την εκτέλεση κάθε υπηρεσίας που έχει σχέση με την πρόληψη και καταστολή της εγκληματικότητας ανηλίκων. Στο πλαίσιο αυτό διεξάγουν, μεταξύ άλλων,⁷⁰⁵ κοινωνική έρευνα, πρώτον, στο πεδίο της πρόληψης (για ανηλίκους που λόγω δυσχερειών κοινωνικής προσαρμογής έχει υποβληθεί αίτηση για εισαγωγή τους σε κατάσταση αγωγής), η οποία λαμβάνεται υπ'

⁷⁰⁰ Βλ. τις σχετικές τον Ν. 2229/1995, «Συμβιβαστική επίλυση ιδιωτικών διαφορών-Επιτάχυνση διαδικασίας αναγκαστικής εκτέλεσης-Σχεδιασμός και εφαρμογή Σωφρονιστικής Πολιτικής και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α'-62/1995) (άρθρο 18), Α.Ν.2724/1940, Ν.2298/1995 και Ν.2331/1995 (επανελέγχος).

⁷⁰¹ Οι πόροι των Εταιρειών προστασίας ανηλίκων προέρχονται από επιχορήγηση του Υπουργείου Δικαιοσύνης, καθώς και από δωρεές ή κληροδοτήματα.

⁷⁰² Στέγες φιλοξενίας διαθέτουν οι ΕΠΑ Αθήνας, Πειραιά, Ηρακλείου Κρήτης, Καρδίτσας, Αλεξανδρούπολης, Κοζάνης και Βόλου.

⁷⁰³ Άρθρο 2, ΚΔ 3/1943, «Περί οργάνωσης και λειτουργίας Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων», (ΦΕΚ Α'-, 239/1943).

⁷⁰⁴ Σε συνεργασία με τον ΟΑΕΔ το Υπουργείο Δικαιοσύνης εφαρμόζει προγράμματα επιδότησης νέων θέσεων εργασίας και νέων ελεύθερων επαγγελματιών για νεαρά παραβατικά ή νεαρά άτομα, που βρίσκονται σε κοινωνικό κίνδυνο. Προϋπόθεση αποτελεί η προσκόμιση Εισηγητικής Έκθεσης της Κοινωνικής Υπηρεσίας ή του ειδικού καταστήματος κράτησης ή ιδρύματος αγωγής ή της Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων του δήμου ή άλλου αρμόδιου φορέα κοινωνικής παρέμβασης ή του Χαμόγελου του Παιδιού ή των χωριών ΣΟΣ, στην οποία διατυπώνεται πρόταση εισαγωγής στο πρόγραμμα του ΟΑΕΔ, αλλά και η προσκόμιση άδειας εργασίας, όπου προβλέπεται.

⁷⁰⁵ Πιο αναλυτικά για τα καθήκοντα των επιμελητών ανηλίκων βλ. Α. Πιπελά, Η κοινωνική αρωγή στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, 138.

όψιν από το Δικαστή Ανηλίκων, και, δεύτερον, στο πεδίο της καταστολής για ανήλικους εναντίον των οποίων εκκρεμεί ποινική δίωξη, παρέχοντας βοήθεια στο δικαστή ανηλίκων κατά την εκδίκαση της σχετικής υπόθεσης. Παράλληλα προβλέπεται η παροχή στους ανήλικους, που βρίσκονται σε κίνδυνο να παραβατήσουν λόγω της ακαταλληλότητας ή της ανυπαρξίας του οικογενειακού του περιβάλλοντος, κατάλληλης υποστήριξης και προστατευτικής επίβλεψης.⁷⁰⁶

Οι υπηρεσίες των Επιμελητών Ανηλίκων, ωστόσο, αν και αποτελούν τον κυριότερο φορέα εξωιδρυματικής μεταχείρισης των ανηλίκων, παρουσιάζουν ανεπάρκειες, οι οποίες οφείλονται, σε μεγάλο βαθμό, στην υποστελέχωσή τους,⁷⁰⁷ η οποία και δυσχεραίνει την εξατομικευμένη αντιμετώπιση του ανήλικου παραβάτη, καθώς και την υλοποίηση των νέων, μη ιδρυματικών μέτρων, που εισήγαγε ο νόμος Ν.3189/2003.⁷⁰⁸ Παράλληλα, η ελλιπής εκπαίδευση του προσωπικού, η έλλειψη σχετικού Κώδικα Δεοντολογίας και η ανυπαρξία μηχανοργάνωσης μετατρέπουν την υπηρεσία σε προθάλαμο των δικαστηρίων ανηλίκων, προσδίδουν στις αρμοδιότητές της διεκπεραιωτικό χαρακτήρα (σύνταξη εκθέσεων κοινωνικών ερευνών ή ατομικών δελτίων) και αναιρούν την ουσιαστική παρέμβαση στο επίπεδο των γενεσιουργών παραγόντων. Η υποβάθμιση του ρόλου των εξωιδρυματικών κοινωνικών υπηρεσιών της δικαιοσύνης συνδέεται με μια αναχρονιστική αντίληψη που τείνει να αποσυνδέει την αντεγκληματική από την κοινωνική πολιτική. Ωστόσο, όπως τονίζεται και στο ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου του 2007 για την παραβατικότητα των ανηλίκων,⁷⁰⁹ αλλά και στο άρθρο 40 της ΔΣΔΠ, η εφαρμογή εξωδικαστικών μέτρων

⁷⁰⁶ Ουσιαστική συμβολή στον τομέα της πρόληψης και της καταστολής της εγκληματικότητας των ανηλίκων προσφέρουν τα στατιστικά στοιχεία της περιφέρειας του Δικαστηρίου Ανηλίκων για την κίνηση υπηρεσίας, τον αριθμό των περιπτώσεων και τα αίτια που οδηγούν τους ανήλικους στην παρεκτροπή ή την υποτροπή τους, που προβλέπεται στο Ν.378/1976 (ΦΕΚ 171/Α, Π.Δ.49/79 ΦΕΚ 11 79/Α). Επιπλέον, προβλέπεται νομοθετικά η λειτουργία κοινωνικής υπηρεσίας στις φυλακές και στα σωφρονιστικά και αναμορφωτικά καταστήματα ανηλίκων, η οποία συγκροτείται από κοινωνικούς λειτουργούς. Στόχο της δε αποτελεί η συμπαράσταση και προστατευτική επίβλεψη των ανηλίκων που απολύονται από τις φυλακές ή τα σωφρονιστικά καταστήματα ή όσων εξέρχονται με άδεια από αυτά, Ν.Δ.1375/1973 (ΦΕΚ Α'-79)

⁷⁰⁷ Σύμφωνα με την τελευταία έκθεση της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων Αθηνών, το δικαστικό έτος 2004-2005 ελήφθησαν 2260 καταδικαστικές αποφάσεις. Στις 245 από αυτές επιβλήθηκε ως αναμορφωτικό ή θεραπευτικό μέτρο η επιμέλεια ανήλικου από επιμελητή ανηλίκων. Ωστόσο, στην Αθήνα υπάρχουν μόνο 17 επιμελητές ανηλίκων, ενώ προβλέπονται 34 οργανικές θέσεις. Στην περιφέρεια υπάρχουν μόνο 85 επιμελητές ανηλίκων. Τούτο έχει αποτέλεσμα να μην υπάρχει καθόλου επιμελητής ανηλίκων σε πολλές περιοχές, ακόμη και πρωτεύουσες νομών.

⁷⁰⁸ Α. Πιτσελά, Η κοινωνική αρωγή στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2004, 148.

⁷⁰⁹ P6_TA-PROV (2007) 0283, eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:146E:0344:0353:EL:PDF.

και μέτρων κοινωνικής πολιτικής σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο, με έμφαση στην κοινωνική ενσωμάτωση και επανένταξη των παραβατικών ανηλίκων, συνιστούν τους προτεινόμενους άξονες της προσπάθειας για την ουσιαστική αντιμετώπιση του ζητήματος.

4. Οι αποκεντρωμένες υπηρεσίες παιδικής προστασίας: οι αδυναμίες του συστήματος.

Οι αδυναμίες του συστήματος της κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας συνδέονται, σε μεγάλο βαθμό, με τον τρόπο λειτουργίας των αποκεντρωμένων υπηρεσιών παιδικής προστασίας, οι οποίες συχνά είναι ακατάλληλες για την άσκηση αποτελεσματικής κοινωνικής πολιτικής για την παιδική προστασία. Όπως παρατηρείται στην Ετήσια Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη του 2006 του Κύκλου Δικαιωμάτων του Παιδιού, η εν λόγω ανεπάρκεια αποδίδεται στην απουσία ορθολογικού σχεδιασμού, στην έλλειψη προσωπικού στις νομαρχιακές Διευθύνσεις Πρόνοιας, στην έλλειψη εξειδίκευσης σε θέματα παιδικής προστασίας, αλλά και στην ανάληψη από αυτές πολλών και διαφορετικών αρμοδιοτήτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εσφαλμένη κατανομή των επιδομάτων στο πλαίσιο του προγράμματος ενίσχυσης απροστάτευτων παιδιών στους Ρομά, όπου τα επιδόματα δίδονται συχνά σε μητέρες που έχουν εγκαταλείψει τα παιδιά τους.

Παράλληλα, η προβλεπόμενη για τις περιπτώσεις κακοποίησης, παραδείγματος χάριν, παραγωγή προληπτικού έργου από τις αποκεντρωμένες υπηρεσίες παιδικής προστασίας, η διεξαγωγή έρευνας για τη διάγνωση τέτοιου είδους προβλημάτων, η κατάλληλη λειτουργία υποστηρικτικών μηχανισμών (π.χ. των μονογονεϊκών οικογενειών) ή μηχανισμών αποκατάστασης και επανένταξης επιτελούνται από ελάχιστες αποκεντρωμένες υπηρεσίες σε όλη τη χώρα και συχνά χαρακτηρίζονται από έλλειψη συστηματικότητας και διάρκειας, καθώς η ανάληψή τους εναπόκειται στη βούληση της οικείας τοπικής αρχής.⁷¹⁰ Η αοριστία και ασάφεια ως προς το βάθος και το πλάτος των εννοιών του σχετικού με το σύστημα κοινωνικής προστασίας των παιδιών νομικού πλαισίου, δυσχεραίνει τη χάραξη των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας από τις αρμόδιες κοινωνικές υπηρεσίες και οδηγεί σε

⁷¹⁰ Ετήσια Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, 2006, 170

εσφαλμένο χειρισμό υποθέσεων, καθώς η διοίκηση, συχνά, δρα εντός του άκρως στενού πλαισίου της τυπικής νομιμότητας.⁷¹¹

Σε σχέση με τους ειδικούς θεσμούς κοινωνικής προστασίας (υιοθεσία, επιτροπεία, αναδοχή) οι αποκεντρωμένες υπηρεσίες πρόνοιας αποδεικνύονται ανεπαρκείς για την εφαρμογή των θεσμών λόγω έλλειψης εξειδικευμένου προσωπικού, υποστελέχωσης των εν λόγω υπηρεσιών και έλλειψης κατάλληλων υπηρεσιών για την άσκηση των νόμιμων δικαιωμάτων του παιδιού (π.χ. υπηρεσίες οικογενειακής διαμεσολάβησης). Για παράδειγμα, σε νομαρχιακό επίπεδο, ο θεσμός της αναδοχής είναι σχεδόν ανενεργός, καθώς το προβλεπόμενο στο Ν.2447/1996 Προεδρικό Διάταγμα σχετικά με την οργάνωση των αποκεντρωμένων υπηρεσιών για τη στήριξη του θεσμού δεν έχει εκδοθεί,⁷¹² ενώ ο εντοπισμός και η καθοδήγηση των υποψήφιων γονέων από τις υπάρχουσες υπηρεσίες πρόνοιας καθίσταται δυσχερής λόγω της έλλειψης προσωπικού, απουσίας ομάδων παρακολούθησης του θεσμού, προβλημάτων εσωτερικής οργάνωσης και διάρθρωσης, έλλειψης εξειδικευμένης κατάρτισης των επαγγελματιών, καθώς και περιορισμένης χρηματοδότησης του θεσμού.⁷¹³

Γ. Οι παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού στην Ελλάδα στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας.

Σύμφωνα με το άρθρο 44 παρ.1 της ΔΣΔΠ τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να υποβάλλουν στην Επιτροπή εντός δυο πρώτων ετών από την έναρξη ισχύος της Σύμβασης και, κατόπιν, ανά πενταετία, εκθέσεις στην Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με τα μέτρα που λαμβάνουν για την ενεργοποίηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στη Σύμβαση, αλλά και για την πρόοδο που σημειώθηκε σχετικά με τα δικαιώματα αυτά. Η Ελλάδα κατέθεσε την Έκθεσή της το 2002 με πενταετή καθυστέρηση, την οποία η Επιτροπή αποδοκίμασε, όπως, άλλωστε, και την απουσία ενός βασικού κειμένου για τα ανθρώπινα δικαιώματα, με αναφορές σχετικά με την υλοποίηση της ΔΣΔΠ.

⁷¹¹ Βλ. παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων στο: Πόρισμα του Κύκλου Κοινωνικής Προστασίας του Συνηγόρου του Πολίτη με θέμα: Προϋποθέσεις ενίσχυσης απροστάτευτων παιδιών, Μάρτιος 2003, 1-6.

⁷¹² Ετήσια Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη 2004, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, 185-186.

⁷¹³ Μ. Σίνδρον, Εμπειρίες από το πρόγραμμα αναδοχής του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας, στο: Α. Ν. Ζώη (επιμ.), Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο, Εισηγήσεις ολομελείων και ομάδων εργασίας σε πανελλήνιο συνέδριο, 1-3 Δεκεμβρίου 1994, Επτάλοφος, Αθήνα, 1994, 570.

Παράλληλα, αξιολόγησε πως η γνώση και η κατανόηση της Σύμβασης από τα ίδια τα παιδιά και από επαγγελματίες που εργάζονται με αυτά, κυρίως, μάλιστα, με παιδιά από διαφορετικές εθνοτικές, θρησκευτικές, γλωσσικές ή πολιτισμικές ομάδες είναι ανεπαρκής, καθώς δεν διατίθεται το κείμενο μεταφρασμένο στη γλώσσα των τελευταίων.

Οι εκτενέστετες και πολύ αυστηρές παρατηρήσεις της Επιτροπής, που υιοθετήθηκαν το 2002, μεταξύ άλλων αφορούν το πεδίο της κοινωνικής προστασίας του παιδιού. Στο χώρο αυτό εκτός από την ανεπάρκεια των κονδυλίων, κυρίως για την υγεία και την εκπαίδευση, θεωρήθηκε ως αρνητικός παράγοντας η υποστελέχωση των αρμόδιων υπηρεσιών με κοινωνικούς λειτουργούς, δικηγόρους, λογοθεραπευτές, ψυχολόγους και άλλους ειδικούς για τη στήριξη των παιδιών και των οικογενειών τους και η απουσία μιας συντονιστικής υπηρεσίας συλλογής και επεξεργασίας στατιστικών στοιχείων αναφορικά με την εφαρμογή της ΔΣΔΠ. Παράλληλα, αποδοκιμάστηκε η ανεπαρκής συνεργασία σχετικά με ζητήματα κοινωνικής προστασίας του παιδιού ανάμεσα στο Κράτος και τις ΜΚΟ, η έλλειψη συντονιστικού φορέα και ενός συνολικού σχεδίου δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Η Επιτροπή κατέληξε στη διαπίστωση πως οι γενικές αρχές της ΔΣΔΠ, δηλαδή τα άρθρα 2, 3 και 12 δεν λαμβάνονται υπόψη στη χάραξη πολιτικών και προγραμμάτων κοινωνικής προστασίας για τα παιδιά.

Σε σχέση με την επιδοματική πολιτική, διαπιστώθηκε πως τα χορηγούμενα ποσά για τις οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα είναι εξαιρετικά χαμηλά, ενώ παράλληλα χαρακτηρίστηκε αρνητικά το γεγονός πως τα ποσά δεν έχουν ως αποδέκτες των παροχών τα ίδια τα παιδιά, αλλά τις μητέρες τους, χωρίς να εξετάζεται αν όντως έχουν αναλάβει αυτές τη φροντίδα των παιδιών τους. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της Επιτροπής του 2002, το υψηλό ποσοστό του 9,5% του συνολικού πληθυσμού, που ζει στο όριο της φτώχειας, αναμφίβολα επηρεάζει και τα δικαιώματα των παιδιών, ιδίως δε το δικαίωμά τους στο οικογενειακό περιβάλλον.

Στο χώρο της εναλλακτικής φροντίδας των παιδιών, κυρίως της αναδοχής και της ιδρυματικής προστασίας, πρώτον, κρίθηκε ανεπαρκής η χρηματοδότησή τους, όπως και των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων, αλλά και η στελέχωσή τους, δεύτερον, μη επιτυχής η συνεργασία μεταξύ των κοινωνικών υπηρεσιών και των δικαστηρίων, και, τρίτον, θεωρήθηκε πως η ενεργοποίηση των μηχανισμών της

Παράλληλα, αξιολόγησε πως η γνώση και η κατανόηση της Σύμβασης από τα ίδια τα παιδιά και από επαγγελματίες που εργάζονται με αυτά, κυρίως, μάλιστα, με παιδιά από διαφορετικές εθνοτικές, θρησκευτικές, γλωσσικές ή πολιτισμικές ομάδες είναι ανεπαρκής, καθώς δεν διατίθεται το κείμενο μεταφρασμένο στη γλώσσα των τελευταίων.

Οι εκτενέστερες και πολύ αυστηρές παρατηρήσεις της Επιτροπής, που υιοθετήθηκαν το 2002, μεταξύ άλλων αφορούν το πεδίο της κοινωνικής προστασίας του παιδιού. Στο χώρο αυτό εκτός από την ανεπάρκεια των κονδυλίων, κυρίως για την υγεία και την εκπαίδευση, θεωρήθηκε ως αρνητικός παράγοντας η υποστελέχωση των αρμόδιων υπηρεσιών με κοινωνικούς λειτουργούς, δικηγόρους, λογοθεραπευτές, ψυχολόγους και άλλους ειδικούς για τη στήριξη των παιδιών και των οικογενειών τους και η απουσία μιας συντονιστικής υπηρεσίας συλλογής και επεξεργασίας στατιστικών στοιχείων αναφορικά με την εφαρμογή της ΔΣΔΠ. Παράλληλα, αποδοκιμάστηκε η ανεπαρκής συνεργασία σχετικά με ζητήματα κοινωνικής προστασίας του παιδιού ανάμεσα στο Κράτος και τις ΜΚΟ, η έλλειψη συντονιστικού φορέα και ενός συνολικού σχεδίου δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Η Επιτροπή κατέληξε στη διαπίστωση πως οι γενικές αρχές της ΔΣΔΠ, δηλαδή τα άρθρα 2, 3 και 12 δεν λαμβάνονται υπόψη στη χάραξη πολιτικών και προγραμμάτων κοινωνικής προστασίας για τα παιδιά.

Σε σχέση με την επιδοματική πολιτική, διαπιστώθηκε πως τα χορηγούμενα ποσά για τις οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα είναι εξαιρετικά χαμηλά, ενώ παράλληλα χαρακτηρίστηκε αρνητικά το γεγονός πως τα ποσά δεν έχουν ως αποδέκτες των παροχών τα ίδια τα παιδιά, αλλά τις μητέρες τους, χωρίς να εξετάζεται αν όντως έχουν αναλάβει αυτές τη φροντίδα των παιδιών τους. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της Επιτροπής του 2002, το υψηλό ποσοστό του 9,5% του συνολικού πληθυσμού, που ζει στο όριο της φτώχειας, αναμφίβολα επηρεάζει και τα δικαιώματα των παιδιών, ιδίως δε το δικαίωμά τους στο οικογενειακό περιβάλλον.

Στο χώρο της εναλλακτικής φροντίδας των παιδιών, κυρίως της αναδοχής και της ιδρυματικής προστασίας, πρώτον, κρίθηκε ανεπαρκής η χρηματοδότησή τους, όπως και των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων, αλλά και η στελέχωσή τους, δεύτερον, μη επιτυχής η συνεργασία μεταξύ των κοινωνικών υπηρεσιών και των δικαστηρίων, και, τρίτον, θεωρήθηκε πως η ενεργοποίηση των μηχανισμών της

εναλλακτικής φροντίδας και συνεπώς η κοινωνική προστασία μερικών κατηγοριών παιδιών (Ρομά, παράνομοι μετανάστες) είναι αναποτελεσματική.

Αναφορικά με τα παιδιά με αναπηρία, η Επιτροπή χαρακτήρισε ως ακατάλληλη την παρεχόμενη εναλλακτική φροντίδα τους, η οποία στην πράξη συνήθως ταυτίζεται με την ιδρυματοποίησή τους. Σχολιάστηκαν μάλιστα αρνητικά οι συνθήκες που επικρατούν στα περισσότερα ιδρύματα στη χώρα μας, λόγω της παραβίασης των δικαιωμάτων των παιδιών με αναπηρία και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης, ενώ τονίστηκε πως δεν λαμβάνεται υπόψη η γνώμη των παιδιών με αναπηρία για ζητήματα που τα αφορούν. Ως μη κατάλληλα χαρακτηρίστηκαν τα μέσα πρόσβασής τους σε δημόσιους χώρους, σε κτίρια και σε μεταφορικά μέσα, ενώ η Επιτροπή τόνισε πως ιδιαίτερα επισφαλή καθιστά τα δικαιώματα των παιδιών ΑμεΑ η μη εφαρμογή της σχετικής νομοθεσίας και η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού, κατάλληλου για την παροχή υπηρεσιών υγείας και εκπαίδευσης στα παιδιά ΑΜΕΑ.

Ιδιαίτερα αυστηρές ήταν οι παρατηρήσεις σχετικά με τα παιδιά των Ρομά, των μειονοτήτων εν γένει, των παιδιών των φαναριών, αλλά και των παιδιών των μεταναστών, καθώς εντοπίστηκε παραβίαση των διατάξεων της ΔΣΔΠ σε σχέση με το βιοτικό τους επίπεδο, την εκπαίδευση, την υγεία, -κυρίως στην περίπτωση που οι γονείς τους είναι ανασφάλιστοι-, την κοινωνική τους ασφάλιση, αλλά και την πρόνοια. Παρομοίως, η παροχή εκπαίδευσης των παιδιών των Ρομά, των προσφύγων και των μειονοτήτων χαρακτηρίστηκε μη επαρκής και μη ποιοτική, ενώ η επιμόρφωση των δασκάλων σε θέματα πολυπολιτισμικότητας σχεδόν ανύπαρκτη. Σε σχέση με τα παιδιά που αναζητούν άσυλο, ως αρνητικός παράγοντος θεωρήθηκε η απουσία επαρκούς χρηματοδότησης και νομικής βοήθειας, η αδυναμία πρόσβασής τους σε υπηρεσίες υγείας και η παντελής απουσία κοινωνικής βοήθειας κατά τη διάρκεια της κράτησής τους. Τέλος, η Επιτροπή επισήμανε πως στις περισσότερες περιπτώσεις τα παιδιά και οι οικογένειές τους, που ανήκουν στις παραπάνω πληθυσμιακές ομάδες, δεν γνωρίζουν τα δικαιώματά τους και ως εκ τούτου είναι αδύνατον να ζητήσουν βοήθεια.

εναλλακτικής φροντίδας και συνεπώς η κοινωνική προστασία μερικών κατηγοριών παιδιών (Ρομά, παράνομοι μετανάστες) είναι αναποτελεσματική.

Αναφορικά με τα παιδιά με αναπηρία, η Επιτροπή χαρακτήρισε ως ακατάλληλη την παρεχόμενη εναλλακτική φροντίδα τους, η οποία στην πράξη συνήθως ταυτίζεται με την ιδρυματοποίησή τους. Σχολιάστηκαν μάλιστα αρνητικά οι συνθήκες που επικρατούν στα περισσότερα ιδρύματα στη χώρα μας, λόγω της παραβίασης των δικαιωμάτων των παιδιών με αναπηρία και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης, ενώ τονίστηκε πως δεν λαμβάνεται υπόψη η γνώμη των παιδιών με αναπηρία για ζητήματα που τα αφορούν. Ως μη κατάλληλα χαρακτηρίστηκαν τα μέσα πρόσβασής τους σε δημόσιους χώρους, σε κτίρια και σε μεταφορικά μέσα, ενώ η Επιτροπή τόνισε πως ιδιαίτερα επισφαλή καθιστά τα δικαιώματα των παιδιών ΑμεΑ η μη εφαρμογή της σχετικής νομοθεσίας και η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού, κατάλληλου για την παροχή υπηρεσιών υγείας και εκπαίδευσης στα παιδιά ΑΜΕΑ.

Ιδιαίτερα αυστηρές ήταν οι παρατηρήσεις σχετικά με τα παιδιά των Ρομά, των μειονοτήτων εν γένει, των παιδιών των φαναριών, αλλά και των παιδιών των μεταναστών, καθώς εντοπίστηκε παραβίαση των διατάξεων της ΔΣΔΠ σε σχέση με το βιοτικό τους επίπεδο, την εκπαίδευση, την υγεία, -κυρίως στην περίπτωση που οι γονείς τους είναι ανασφάλιστοι-, την κοινωνική τους ασφάλιση, αλλά και την πρόνοια. Παρομοίως, η παροχή εκπαίδευσης των παιδιών των Ρομά, των προσφύγων και των μειονοτήτων χαρακτηρίστηκε μη επαρκής και μη ποιοτική, ενώ η επιμόρφωση των δασκάλων σε θέματα πολυπολιτισμικότητας σχεδόν ανύπαρκτη. Σε σχέση με τα παιδιά που αναζητούν άσυλο, ως αρνητικός παράγοντος θεωρήθηκε η απουσία επαρκούς χρηματοδότησης και νομικής βοήθειας, η αδυναμία πρόσβασής τους σε υπηρεσίες υγείας και η παντελής απουσία κοινωνικής βοήθειας κατά τη διάρκεια της κράτησής τους. Τέλος, η Επιτροπή επισήμανε πως στις περισσότερες περιπτώσεις τα παιδιά και οι οικογένειές τους, που ανήκουν στις παραπάνω πληθυσμιακές ομάδες, δεν γνωρίζουν τα δικαιώματά τους και ως εκ τούτου είναι αδύνατον να ζητήσουν βοήθεια.

Δ. Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού: η θέση της ΔΣΔΠ

Ένα χρόνο μετά την υπόδειξη της Επιτροπής για τη δημιουργία ειδικής υπηρεσίας για τα δικαιώματα των παιδιών, αφού προηγήθηκαν σχετικές εθνικές διαβουλεύσεις, η αρμοδιότητα του Συνηγόρου του Πολίτη διευρύνθηκε και σε θέματα προάσπισης και προαγωγής των δικαιωμάτων του παιδιού με τη δημιουργία του Συνηγόρου του Παιδιού, που προβλέφθηκε με τον εκτελεστικό του άρθρου 103 του Συντάγματος Ν.3049/2003 και λειτουργεί από τον Ιούλιο του 2003. Την πιο πρόσφατη θετική πρωτοβουλία για την προώθηση των δικαιωμάτων των παιδιών⁷¹⁴ στο χώρο της κοινωνικής προστασίας, που κινείται προς την κατεύθυνση της προσαρμογής με τις παραπάνω καταληκτικές παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 2002, αποτελεί, όμως, η εξαγγελία από τον Υπουργό Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Παιδιού, που συνέπεσε με τον εορτασμό της Παγκόσμιας Ημέρας του Παιδιού, στις 11 Δεκεμβρίου του 2006. Ακολούθησε η ανακοίνωση του Σχεδίου το Μάιο του 2007, ενώ δύο μήνες αργότερα υλοποιήθηκε η πρώτη φάση της δημόσιας διαβούλευσης από τον Υφυπουργό Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, που αποσκοπούσε στην κατάθεση τοποθετήσεων και προτάσεων από εκπροσώπους κρατικών και μη κρατικών φορέων, με εμπειρία σε ζητήματα παιδικής προστασίας, ώστε να συμπεριληφθούν στο σχέδιο και να τύχει ευρείας αποδοχής από τους κοινωνικούς εταίρους.⁷¹⁵

Το σχέδιο περιλαμβάνει τρεις στρατηγικούς άξονες δράσης, της πρόληψης, της προστασίας και της υποστήριξης, καθώς και 20 βασικές αρχές και δράσεις. Στον πρώτο άξονα δράσης, δηλαδή της πρόληψης, εξαγγέλλεται η Δημιουργία Εθνικού Μητρώου για την παιδική υγεία σε συνεργασία με το Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων, η μελέτη και αποτύπωση της προσφοράς και ζήτησης υγειονομικών και κοινωνικών υπηρεσιών στο χώρο της παιδικής φροντίδας, η εκστρατεία ενημέρωσης στα ΜΜΕ για την Παιδική Παχυσαρκία, τον Ελεύθερο Χρόνο, το Χρόνο με τους Γονείς, την Καλή και Κακή Χρήση της Τεχνολογίας, την Εξοικείωση με την Υγιεινή

⁷¹⁴ Νομοθετική πρωτοβουλία για την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών αποτελεί η δημιουργία του Εθνικού Παρατηρητηρίου για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που λειτουργεί ως Υπηρεσία της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. (Ν.2902/2001).

του Σώματος, την Κακοποίηση, τις Εξαρτησιογόνες Ουσίες, τη Φυσική Άσκηση, το Ρατσισμό και την Προκατάληψη, αλλά και την Παιδική βία, η Συνδρομή του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης στο πρόγραμμα Αγωγής και Υγείας του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων με το σχεδιασμό επιστημονικού υλικού προσαρμοσμένου στις ανάγκες και τη γλώσσα των παιδιών και τέλος, κατάρτιση ειδικού προγράμματος με τη δημιουργία πρωτοκόλλου διαδικασιών για την κακοποίηση των παιδιών και την ανάληψη δράσεων κατάρτισης ιατρών- νοσηλευτών του ΕΣΥ σε ζητήματα που σχετίζονται με την σωματική και ψυχική υγεία των παιδιών.

Στο δεύτερο άξονα δράσης, δηλαδή την προστασία, εξαγγέλλεται η νομοθετική ρύθμιση για την απαγόρευση πώλησης προϊόντων καπνού σε ανηλίκους κάτω των 18 ετών, η ενίσχυση της δράσης του Σώματος Επιθεωρητών Δημόσιας Υγείας και η θεμελίωση συνεργασιών με εξειδικευμένες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις για τον έλεγχο και την εφαρμογή της ισχύουσας νομοθεσίας για την προστασία της παιδικής σωματικής και ψυχικής υγείας και, τέλος, η αισθητική και λειτουργική αναβάθμιση των πάρκων και των δημοσίων χώρων με στόχο την προστασία του δικαιώματος του παιδιού στο παιχνίδι, σε συνεργασία με τους Δήμους και την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη.

Για την Υποστήριξη των παιδιών στον τρίτο άξονα δράσης εξαγγέλλεται η ολοκληρωτική κάλυψη από τα ασφαλιστικά ταμεία των προσπαθειών εξωσωματικής γονιμοποίησης, η σταδιακή ανάπτυξη Οριζόντιας Εθνικής Τηλεφωνικής Γραμμής για το Παιδί για τη Διαχείριση Κρίσεων, η ενημέρωση και προσφορά υπηρεσιών στα παιδιά και τους γονείς τους και η αναγνώριση της γραμμής του Χαμόγελου του Παιδιού 1056 ως Εθνικής Γραμμής SOS, η παροχή υπηρεσιών άμεσης βοήθειας και φροντίδας στα παιδιά και τις οικογένειες που το έχουν ανάγκη, σε συνεργασία με τον οργανισμό «Εθελοντών Κοινωνία» και το αντίστοιχο πρόγραμμα της Τράπεζας Εθελοντών, η προσφορά ψυχοπαιδαγωγικών υπηρεσιών στα δημόσια σχολεία της χώρας σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, η δημιουργία χώρων αναψυχής και δημιουργικής απασχόλησης σε όλα τα δημόσια νοσοκομεία της χώρας και η Αναγνώριση- Βράβευση των επιχειρήσεων και των δημόσιων φορέων που προσφέρουν φιλικές προς τα παιδιά υποδομές και υπηρεσίες. Παράλληλα,

προβλέπεται ο σχεδιασμός και η υλοποίηση προγράμματος streetwork για τη φροντίδα των παιδιών trafficking που βρίσκονται στους δρόμους των πόλεων της χώρας μας σε συνεργασία με εξειδικευμένες ΜΚΟ, σε συνεργασία με τον υπό σύσταση οργανισμό «Εθελοντών Κοινωνία», η καθιέρωση προγράμματος καταπολέμησης φτώχειας με τη δημιουργία Τράπεζας Κοινωνικής Υποστήριξης και Αλληλεγγύης για τη στήριξη των οικογενειών που αντιμετωπίζουν πρόβλημα διαβίωσης, η θεμελίωση συστήματος ποιότητας για τον έλεγχο των υποδομών και υπηρεσιών σε χώρους προστασίας παιδιών, η νοσοκομειακή κάλυψη των εφήβων στα παιδιατρικά νοσοκομεία της χώρας και η δημιουργία ειδικών εφηβικών τμημάτων σε αυτά, η επέκταση δικτύου κέντρων ψυχικής υγείας σε όλη τη χώρα και, τέλος, η δημιουργία τοπικών δικτύων με τη συνεργασία δημοσίων φορέων τοπικής αυτοδιοίκησης, αστυνομικών και δικαστικών αρχών, Εκκλησίας και Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων με στόχο την προσφορά στοχευμένων υπηρεσιών πρόληψης, προστασίας και υποστήριξης στα παιδιά και τις οικογένειές τους.

Κατά τη γνώμη μας, ωστόσο, αφετηρία ενός Σχεδίου Δράσης θα έπρεπε να αποτελεί η ΔΣΔΠ στην οποία δε γίνεται καθόλου μνεία. Σαφώς κάποιες δράσεις του Σχεδίου αντλούν την έμπνευσή τους από τη Σύμβαση, όπως, για παράδειγμα οι αναφορές στο δικαίωμα του παιδιού στο παιχνίδι και την ανάπαυση. Η ρητή παραπομπή όμως σε συγκεκριμένα άρθρα, αλλά και σε γενικές κατευθυντήριες αρχές της Σύμβασης, όπως για παράδειγμα, στο συμφέρον του παιδιού, στην αρχή της μη διάκρισης θα δημιουργούσε ένα πιο συγκεκριμένο πλαίσιο ως προς τους στόχους των εξαγγελόμενων δράσεων, που χαρακτηρίζονται από αοριστία και γενικότητα. Παράλληλα, ουσιαστικές παραλείψεις διαπιστώνονται σε σχέση με τη δομή του εν λόγω κειμένου: η εξαγγελία των στόχων δε συνοδεύεται από ανάθεση των δράσεων σε συγκεκριμένους φορείς υλοποίησης στο πλαίσιο ενός προκαθορισμένου χρονοδιαγράμματος, απουσιάζει η ποσοτικοποίηση των στόχων με αριθμητικά δεδομένα, δηλαδή με βάση τους διαθέσιμους ποσοτικούς δείκτες, ενώ εξαγγέλλεται η ανάθεση δράσεων σε άλλα Υπουργεία, χωρίς να έχει προηγηθεί προγραμματική συμφωνία με αυτά. Τέλος, στο εν λόγω Εθνικό Σχέδιο Δράσης δε φαίνεται να έχουν ληφθεί υπ' όψιν οι προτάσεις του Συνηγόρου του Παιδιού, που είχε υποδείξει, ήδη από το 2006, όχι μόνο την ανάγκη για τη δημιουργία του εν λόγω Σχεδίου, αλλά το διακυβερνητικό συντονισμό, τη διακομματική συνεργασία και τη συμμετοχή των εκπροσώπων της κοινωνίας των πολιτών προς μια τέτοια κατεύθυνση. Το Σχέδιο

όμως δεν αποτέλεσε προϊόν συλλογικού μηχανισμού λήψης αποφάσεων, αλλά επικράτησε μάλλον προσωποκεντρικού και συγκεντρωτικού χαρακτήρα πολιτική που οδήγησε στη διαμόρφωσή του στο πλαίσιο ενός και μόνο Υπουργείου.

Παρά τις παραπάνω διαπιστώσεις, η αντιμετώπιση των προβλημάτων της παιδικής ηλικίας μέσω του Εθνικού Σχεδίου Δράσης δημιουργεί μια αισιόδοξη προοπτική, καθώς γίνεται προσπάθεια να ενταχθούν σε μια ενιαία στρατηγική όλες οι δράσεις που υλοποιούνται στο πλαίσιο της δημόσιας πολιτικής για το παιδί, διευκολύνεται η πορεία προς μια εθνική πολιτική για το παιδί και προς μια ολιστική προσέγγιση του ιδιαίτερα σύνθετου δημόσιου ζητήματος της προστασίας των δικαιωμάτων των παιδιών. Προϋπόθεση αποτελεί όμως η αποσαφήνιση των αοριστιών των εξαγγελόμενων στόχων, η διατύπωση του τρόπου υλοποίησης, ο χρονικός και οικονομικός προγραμματισμός, αλλά και η συνεργασία του Υπουργείου με άλλα υπουργεία ή με άλλους συναρμόδιους φορείς, όπως το ΙΚΠΑ, τις εσωτερικές διευθύνσεις του Υπουργείου, προς αξιοποίηση της γνώσης τους στο πολυδιάστατο ζήτημα της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού.

Ε. Η νομοθετική θεωρία και η εφαρμογή του συστήματος της κοινωνικής προστασίας του παιδιού στη Γαλλία και την Αγγλία: η θέση της ΔΣΔΠ.

Ιδιαίτερα σημαντική για την ανάδειξη των ποικίλων διαστάσεων της εφαρμογής της κοινωνικής πολιτικής στο χώρο της κοινωνικής προστασίας του παιδιού κρίνεται, στο πλαίσιο της παρούσης εργασίας, η συγκριτική επισκόπηση με άλλες ευρωπαϊκές έννομες τάξεις, υπό το πρίσμα πάντα της ΔΣΔΠ, ώστε να καταδειχθεί εάν «κοινοί» παράγοντες διαμορφώνουν το βαθμό ανάπτυξης ή και υπανάπτυξης της ή αν ο βαθμός αυτός αποτελεί, τελικά, συνδυαστικό αποτέλεσμα παραγόντων που σχετίζονται αποκλειστικά με τις ιδιομορφίες κάθε κράτους. Για το λόγο αυτό, έχουν επιλεγεί για την σύγκριση αυτή δύο χώρες, η Αγγλία και η Γαλλία, με γνώμονα, λόγω της συνέπειάς τους ως προς την υποβολή των σχετικών εκθέσεων προς την Επιτροπή, τη δυνατότητα αξιοποίησης των πολύ πρόσφατων Απαντήσεων-Παρατηρήσεων της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού στα κράτη αυτά, στο πλαίσιο των οποίων εξετάζεται ενδελεχώς το ζήτημα της κοινωνικής προστασίας του παιδιού, όχι μόνο σε επίπεδο νομοθετικής θεωρίας, αλλά και εφαρμογής.

1. Το γαλλικό σύστημα της κοινωνικής προστασίας του παιδιού: οι δυσχέρειες εφαρμογής του.

Το βασικό χαρακτηριστικό του σύγχρονου γαλλικού συστήματος παιδικής προστασίας, το οποίο αποτελεί μετεξέλιξη της ανάπτυξης του συστήματος κοινωνικής προστασίας και των συστημάτων κοινωνικής προστασίας για το παιδί, ήδη από τον 19^ο αιώνα, είναι η αποκέντρωση των κοινωνικών υπηρεσιών για την προστασία της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας, μέσω της μεταφοράς της αρμοδιότητας για τις εν λόγω υπηρεσίες από το Κράτος στις Περιφέρειες (Departments), δηλαδή της αποκέντρωσης. Η Γαλλία επικύρωσε τη ΔΣΔΠ στις 7 Αυγούστου του 1990, η Σύμβαση τέθηκε δε σε ισχύ στις 6 Σεπτεμβρίου του 1990. Μετά την επικύρωση της Σύμβασης, σημειώθηκαν πολλές προσπάθειες για τη διασφάλιση της εφαρμογής της, όπως, για παράδειγμα, η θεσμοθέτηση της υποχρέωσης υποβολής ετήσιας αναφοράς στο τέλος του χρόνου στο Κοινοβούλιο, με αναλυτική περιγραφή των ενεργειών που έχουν γίνει προς την κατεύθυνση της εφαρμογής της ΔΣΔΠ. Ο Συνήγορος του Παιδιού στη Γαλλία λειτουργεί από το 2000, ενώ, παράλληλα, λειτουργεί Επιτροπή Έρευνας για τα Δικαιώματα του Παιδιού από τις 10 Νοεμβρίου του 1997, αρμόδιες κοινοβουλευτικές επιτροπές, και, τέλος, από το 2004, το Εθνικό Παρατηρητήριο για τα Παιδιά σε Κίνδυνο. Παράλληλα, η Εθνική Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα ασχολείται συστηματικά και με τα ζητήματα παιδικής προστασίας, ενώ, προς την ίδια κατεύθυνση, κινείται και το Ινστιτούτο για τα Παιδιά και την Οικογένεια, που θεσπίστηκε νομοθετικά στις 30 Απριλίου του 1997. Οι παραπάνω φορείς, όπως σημειώνεται και από την Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, λειτουργούν αποτελεσματικά προς την κατεύθυνση τόσο της πληροφόρησης και της διάδοσης πληροφοριών σχετικών με τη Σύμβαση, όσο και της ευαισθητοποίησης του κοινού και των εξειδικευμένων νομικών.

Ως βασικοί στόχοι της οικογενειακής πολιτικής, στη Γαλλία, τίθενται η ελευθερία επιλογής ως προς το οικογενειακό μοντέλο, αλλά και τον αριθμό των παιδιών, που θέλει να αποκτήσει κανείς, χωρίς οικονομικούς ή ιδεολογικούς περιορισμούς. Η οικογενειακή πολιτική χαρακτηρίζεται «παιδοκεντρική», δηλαδή επικεντρώνεται στο παιδί και επιδιώκει, αφενός την ικανοποίηση των βασικών του αναγκών, μέσω της θέσπισης των οικογενειακών επιδομάτων και παροχής ειδικής βοήθειας (επιδόματα μονογονεϊκών οικογενειών, επιμήκυνση των παροχών μέχρι το 20^ο έτος της ηλικίας) και, αφετέρου, τη δημιουργία κατάλληλου και φιλικού προς τα

παιδιά περιβάλλοντος, που θα συμβάλει στην εκπαίδευσή τους και την ανάπτυξή τους. Για την επίτευξη του εν λόγω στόχου, στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί, επιχειρείται η δημιουργία κατάλληλων υπηρεσιών και εγκαταστάσεων για τα παιδιά.

Οι περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν προσαρμοστεί στη Σύσταση του Συμβουλίου Υπουργών της ΕΕ (Σύσταση 92/441), όπου αναγνωρίζεται «το βασικό δικαίωμα κάθε ατόμου σε επαρκείς πόρους και κοινωνική πρόνοια, ώστε να ζει με τρόπο συμβατό με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια» με τη διασφάλιση ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος (παράλληλα με τα οικογενειακά επιδόματα) και την πρόσθετη καθιέρωση ορθολογικών επιδομάτων ενίσχυσης εισοδήματος, που αφορούν όλες τις οικογένειες που κινδυνεύουν από τον κοινωνικό αποκλεισμό. Με στόχο την βοήθεια των οικογενειών με χαμηλά εισοδήματα, και, λαμβάνοντας υπόψη τις επιδράσεις των εν λόγω οικονομικών δυσχερειών στα παιδιά, η γαλλική Κυβέρνηση έχει θεσμοθετήσει οικονομικές ενισχύσεις που στοχεύουν στη θέσπιση του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος με τις Νομοθετικές Πράξεις της 1^{ης} Δεκεμβρίου του 1998 και της 31^{ης} Δεκεμβρίου του 1989, αλλά και το σχετικό Πρόγραμμα της 29^{ης} Ιουλίου 1998.⁷¹⁶ Παράλληλα, η Γαλλία έχει αναπτύξει, κατά την τελευταία δεκαετία, μια, ιδιαίτερα ευνοϊκή για τις οικογένειες με παιδιά, επιδοματική πολιτική με κύριο στόχο την υποστήριξη των εργαζόμενων γονέων, που συνδέεται άμεσα με συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, καθώς και την οικονομική υποστήριξη των γονέων, ώστε να μειωθούν οι απώλειες στο επίπεδο ζωής τους, λόγω των εξόδων, που συνεπάγεται η ανατροφή των παιδιών.

Αρχικά, σε όλες τις οικογένειες εξασφαλίζεται ένα ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα (“Revenu Minimum d’ Insertion”) με δικαιούχους όσους έχουν χαμηλό ή ανύπαρκτο εισόδημα, ηλικίας άνω των 25 ετών ή και νεότερων, εφόσον πρόκειται για έγκυες μητέρες ή μητέρες με ένα τουλάχιστον παιδί. Κριτήρια για τον καθορισμό του ύψους του αποτελούν ο αριθμός των ατόμων που συναπαρτίζουν την οικογένεια, αλλά και το σύνολο του εισοδήματος, που εισπράττουν από τις κοινωνικές παροχές. Για ένα γονέα χωρίς εισοδήματα από κάποιες άλλες πηγές ανέρχεται σε 661,3 ευρώ το μήνα, το οποίο αυξάνεται ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών. Παράλληλα, χορηγείται επιπλέον εφάπαξ ποσό, που ανέρχεται σε 1000 ευρώ, για τους δικαιούχους

των παροχών του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, εφόσον επιστρέψουν στην εργασία τους.

Σε όλες τις οικογένειες χορηγείται οικογενειακό επίδομα (“Allocations familiales-AF”) 119 ευρώ με την προϋπόθεση πως έχουν τουλάχιστον δύο παιδιά κάτω των είκοσι ετών, το οποία προσαυξάνονται κατά 33,5 ευρώ για κάθε παιδί ηλικίας 11-16 ετών και 59,6 ευρώ για κάθε παιδί που υπερβαίνει το ηλικιακό όριο των 16 ετών, χωρίς να έχει σημασία το ύψος του οικογενειακού εισοδήματος. Σε περίπτωση που η οικογένεια είναι τρίτεκνη, το μεγαλύτερο παιδί, εφόσον είναι 20 ετών, δικαιούται μηνιαίο εισόδημα 75,3 ευρώ, ενώ το μηνιαίο εισόδημα από την εργασία του είναι λιγότερο από 768,7 ευρώ.

Σε οικογένειες χαμηλού εισοδήματος χορηγείται συμπληρωματική του εισοδήματος παροχή με εισοδηματικά κριτήρια (“Complement familial”), εφόσον έχουν χαμηλό εισόδημα,⁷¹⁷ σε οικογένειες με τουλάχιστον τρία παιδιά από 3 ως 21 ετών, που ανέρχεται σε 155 ευρώ για κάθε παιδί που έχει συμπληρώσει το τρίτο έτος της ηλικίας του. Παράλληλα, χορηγείται σχολικό επίδομα ύψους 268 ευρώ (“Allocation de rentrée scolaire-ARS”) με εισοδηματικά κριτήρια, που στοχεύει στην αντιμετώπιση των αναγκών της σχολικής χρονιάς και ως δικαιούχοι ορίζονται οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα, που έχουν τουλάχιστον ένα παιδί ηλικίας από 6-18 ετών. Αν τα εισοδήματα υπερβαίνουν το εισοδηματικό όριο, το ποσό μειώνεται. Με εισοδηματικά κριτήρια χορηγούνται επίσης στεγαστικά επιδόματα (“Allocations de logement”), ώστε να επιδοτείται μέρος του ενοικίου των νοικοκυριών με χαμηλά εισοδήματα. Κριτήρια για τον καθορισμό του ποσού αποτελούν η σύνθεση της οικογένειας, το ύψος των εισοδημάτων τους, το είδος της κατοικίας, αλλά και το ποσό του ενοικίου. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος έλλειψης χώρου σε περίπτωση απόκτησης τρίτου παιδιού, που θα είχε δυσμενείς συνέπειες στην ποιότητα ζωής της οικογένειας, παρέχεται πριμοδότηση εφάπαξ ποσού 898 ευρώ, προσαυξανόμενη ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών, ως βοήθεια σε περίπτωση μετακόμισης.

⁷¹⁶ Consideration of Reports Submitted By States Parties under Article 44 of the Convention, Second Periodic Reports of States due in 1997, CRC/C/65/Add.26, 9 October 2003, [www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.65.Add.26.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.65.Add.26.En?OpenDocument), 66.

⁷¹⁷ Για μια οικογένεια με τρία παιδιά, για παράδειγμα, το όριο είναι 32.700 ευρώ, διαφοροποιούμενο ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών.

Από τις αρχές του 2004, χορηγείται παροχή για την απόκτηση τρίτου παιδιού (“Prestation d’accueil du jenuve enfant-PAJE”), με εισοδηματικά κριτήρια (όριο 33.606 ευρώ), για την εξισορρόπηση της απώλειας εισοδημάτων λόγω της μείωσης ή της διακοπής της αμειβόμενης επαγγελματικής δραστηριότητας, σε δύο κατηγορίες οικογενειών: σε οικογένειες που έχουν πρόσφατα αποκτήσει ή υιοθετήσει παιδί, μέχρι τη συμπλήρωση του τρίτου έτους και σε έγκυες γυναίκες, οι οποίες διανύουν τον έκτο μήνα της εγκυμοσύνης, μέχρι τη γέννηση του παιδιού. Η εν λόγω παροχή περιλαμβάνει πριμοδότηση για τη γέννηση του παιδιού (855,2 ευρώ) ή την υιοθεσία του (1710,5 ευρώ), καθώς και ένα βασικό επίδομα (171 ευρώ).

Δύο συμπληρωματικές του εισοδήματος παροχές χορηγούνται για την ελεύθερη επιλογή του τρόπου φύλαξης των παιδιών και την ελεύθερη επιλογή δραστηριότητας, αν οι γονείς διακόψουν την επαγγελματική τους ενασχόληση για να ασχοληθούν με την ανατροφή του παιδιού. Η πρώτη (“Complement de libre choix du mode de garde”) εξαρτάται από το εισόδημα και την ηλικία των παιδιών και κυμαίνεται από 160.6 ευρώ το μήνα μέχρι 374,7 για τα παιδιά ηλικίας μέχρι τριών ετών, ενώ μειώνεται στο μισό για παιδιά από τριών μέχρι έξι ετών. Στόχος της εν λόγω παροχής είναι η πληρωμή του απασχολούμενου για τη φύλαξη των παιδιών, όταν οι γονείς εργάζονται. Για το λόγο αυτό, αντισταθμίζεται το 50% των εισφορών, ανάλογα με το ύψος της αμοιβής του βοηθού φύλαξης των παιδιών και την ηλικία του παιδιού.⁷¹⁸

Σε περίπτωση που οι γονείς επιλέξουν να ασχοληθούν οι ίδιοι με την ανατροφή του παιδιού τους μέχρι την ηλικία των τριών ετών, οπότε και διακόπτουν την εργασία τους ή εργάζονται λιγότερες ώρες, αντισταθμίζεται η εν λόγω απώλεια με την συμπληρωματική παροχή για την ελεύθερη επιλογή δραστηριότητας (“Complement de libre choix d’activité”), εξαρτώμενη από το εισόδημα των γονέων, τη γενικότερη οικονομική τους κατάσταση, τα μέλη της οικογένειας και από την φύση, αλλά και το είδος της απασχόλησής τους. Τέλος, λόγω των παιδιών, προβλέπονται φορολογικές ελαφρύνσεις, ανάλογα με τον οικογενειακό συντελεστή, δηλαδή την αναλογία του φορολογητέου εισοδήματος με την σύνθεση του νοικοκυριού.

⁷¹⁸

Η νέα νομοθετική ρύθμιση προβλέπει, παράλληλα, βοήθημα για την πρόσληψη μιας ειδικής βοηθού της μητέρας (“Aide à la famille pour l’emploi d’une assistante maternelle agréée”), καθώς και ένα επίδομα για τη φύλαξη του παιδιού στο σπίτι του (“Allocation de garde d’enfant à domicile”).

Για τα παιδιά των μονογονεϊκών οικογενειών χορηγείται μηνιαίο στεγαστικό βοήθημα, ασφάλιση ασθένειας και μητρότητας. Τέλος, ειδικό επίδομα ("Allocation de Parent Isolé") χορηγείται στους αρχηγούς των μονογονεϊκών οικογενειών, ανεξάρτητα από το φύλο τους, εφόσον έχουν ένα τουλάχιστον παιδί, τον πρώτο χρόνο μετά το χωρισμό, το διαζύγιο ή τη χηρεία, μέχρι τη συμπλήρωση των τριών ετών. Πρωτοτυπία του γαλλικού νόμου αποτελεί η αντίστοιχη πρόβλεψη και για την έγκυο γυναίκα, που είναι μόνη, (άγαμη, χωρισμένη, χήρα) προκειμένου να διασφαλιστεί ένα στοιχειώδες επίπεδο διαβίωσης και να αντιμετωπίσει τις ανάγκες της εγκυμοσύνης, μέχρι τη γέννηση του παιδιού. Το ποσό που λαμβάνει ή έγκυος γυναίκα είναι κατά τι μικρότερο σε σχέση με εκείνο του μόνου γονέα, δηλαδή 561,2 ευρώ για την πρώτη και 748,2 ευρώ για τη δεύτερη περίπτωση, προσαυξανόμενο για κάθε παιδί. Η διαφορά του μέσου μηνιαίου εισοδήματος και του ανώτατου ορίου του επιδόματος αποτελεί το ποσό που δικαιούται ο μόνος γονέας. Όταν το παιδί συμπληρώσει το τρίτο έτος της ηλικίας του, ο γονέας μπορεί να διεκδικήσει το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα. Τα εισοδηματικά όρια των μονογονεϊκών οικογενειών είναι ακριβώς όμοια με εκείνα των ζευγαριών με δύο εισοδήματα.

Τέλος, η παροχή οικογενειακής στήριξης ("Allocation de Soutien Familial") χορηγείται με εισοδηματικά κριτήρια στο μοναδικό γονέα, ανεξαρτήτως φύλου, που έχει την επιμέλεια ενός τουλάχιστον παιδιού, από τη γέννησή του μέχρι τη συμπλήρωση του εικοστού έτους της ηλικίας του. Η εν λόγω παροχή λειτουργεί και «αντίστροφα», δηλαδή προς την κατεύθυνση της προστασίας του ορφανού παιδιού, καθώς ενισχύει την οικογένεια ή το μεμονωμένο άτομο που αναλαμβάνει την ανατροφή ενός παιδιού, που στερείται τον ένα ή και τους δύο γονείς.

Αν και η γαλλική επιδοματική πολιτική, όπως διαφαίνεται αναλυτικά από τα προεκτεθέντα, χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία επιδομάτων προς την παιδική ηλικία και γενναιοδωρία ως προς τις παροχές, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού εντοπίζει στις σχετικές παρατηρήσεις της πως συντρέχει παραβίαση του άρθρου 4 της ΔΣΔΠ, επειδή δεν διασφαλίζεται η θέσπιση γενναιοδωρων παροχών για την εφαρμογή των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων όλων των παιδιών, ειδικότερα εκείνων που ανήκουν σε οικονομικά μη προνομιούχες ομάδες. Τούτο συνδέεται, κατά τη γνώμη μας, με το γεγονός πως η γαλλική επιδοματική πολιτική στοχεύει κυρίως στην εναρμόνιση της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή, καθώς και την οικονομική υποστήριξη των γονέων, ώστε να

μειωθούν οι απώλειες στο επίπεδο ζωής τους, λόγω των εξόδων, που συνεπάγεται η ανατροφή των παιδιών, χωρίς στόχευση προς τις ευάλωτες ομάδες, όπως είναι οι πρόσφυγες, οι μειονότητες ή τα παιδιά των παράνομων μεταναστών.

Σε μια προσπάθεια εναρμόνισης της γαλλικής νομοθεσίας με το άρθρο 22 της ΔΣΔΠ σημειώθηκαν αξιόλογες προσπάθειες για τη διασφάλιση της κοινωνικής προστασίας των ασυνόδευτων ανηλίκων. Η Πράξη σχετικά με τη Γονική Μέριμνα τον Μάρτιο του 2002 προβλέπει την παροχή βοήθειας προς αυτούς, κατά τη διάρκεια όλων των δικαστικών και διοικητικών διαδικασιών κατά την είσοδό τους στη χώρα και κατά το χρονικό διάστημα της κράτησής τους, από έναν ad hoc υπεύθυνο, που ορίζεται από τον αρμόδιο εισαγγελέα. Ήδη από το 1999 λειτουργεί στη Γαλλία Ειδικό Κέντρο για τα παιδιά που ζητούν άσυλο,⁷¹⁹ ενώ τα αρμόδια υπουργεία ερευνούν ενδελεχώς το ζήτημα των ασυνόδευτων ανηλίκων, κυρίως των πολύ μικρών παιδιών που εντοπίζονται στα σύνορα, ώστε να εξευρεθούν αποτελεσματικές λύσεις για την προστασία των δικαιωμάτων τους.

Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού παρατηρεί, όμως, πως η κοινωνική προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων παραμένει αναποτελεσματική, παρά τις σημαντικές σχετικές νομοθετικές πρωτοβουλίες, λόγω της διαρκούς αύξησης του αριθμού των ασυνόδευτων ανηλίκων, ιδίως μέσω των αεροδρομίων, αλλά και λόγω της μεγάλης χρονικής διάρκειας των διαδικασιών οικογενειακής επανένωσης για αναγνωρισμένους πολιτικούς πρόσφυγες, που, σύμφωνα με τις στατιστικές, συχνά διαρκούν πάνω από έτος. Τούτο οδηγεί, εν τω πράγματι, αναπόφευκτα, στο προβληματικό καθεστώς κράτησής τους μαζί με τους ενηλίκους.

Ιδιαίτερα αποτελεσματική προστασία παρέχει το γαλλικό Κράτος στα παιδιά με ειδικές ανάγκες, καθώς επιδιώκεται, σύμφωνα με επιταγές του άρθρου 23 ΔΣΔΠ, η διασφάλιση των προϋποθέσεων εκείνων, που δημιουργούν τις καλύτερες δυνατές συνθήκες για την ανατροφή τους, χωρίς την επιβάρυνση των γονιών τους. Είναι εντυπωσιακό πως η διαμόρφωση της σχετικής πολιτικής στη Γαλλία για τα παιδιά με αναπηρία έχει αρχίσει ήδη από το 1975 με το «Νόμο-Πλαίσιο» για τα Άτομα με Αναπηρία της 30^{ης} Ιουνίου 1975, που έθεσε ως στόχο την αντιμετώπιση του παιδιού με ειδικές ανάγκες αρχικά ως παιδιού, το οποίο πρέπει να απολαμβάνει όλα τα

719

Consideration of Reports Submitted By States Parties under Article 44 of the Convention, Second Periodic Reports of States due in 1997, CRC/C/65/Add.26, 9 October 2003, [www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.65.Add.26.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.65.Add.26.En?OpenDocument), 77.

δικαιώματα των παιδιών, αλλά παράλληλα και συμπληρωματικά, ακριβώς λόγω της αναπηρίας, θεσμοθετούσε ειδικές ρυθμίσεις για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων τους. Εκτός από τις παροχές διευκολύνσεως οικονομικής φύσης, προβλέπεται η δυνατότητα φροντίδας των παιδιών σε ειδικά κέντρα, όπου, σε φιλικό περιβάλλον, που προσομοιάζει με το οικογενειακό, προσφέρονται ιατροφαρμακευτικές υπηρεσίες, εκπαίδευση, προγράμματα αποκατάστασης και επανένταξης. Παράλληλα, λειτουργούν τμήματα ένταξης, για την τοποία αποφασίζει ειδική επιτροπή, που οι αποφάσεις της μπορούν να προσβληθούν, αλλά και ειδικά τμήματα σε κανονικά σχολεία. Για την ένταξη των παιδιών στα εν λόγω τμήματα ιδιαίτερα σημαντική είναι η ρύθμιση "loi Jospin" του 1989 (Framework Act on Education 1989) και η υιοθέτηση νομοθετικών μέτρων, που προωθούν την ένταξη του παιδιού με αναπηρία στο κανονικό σχολείο. Προς την ίδια κατεύθυνση, κινείται και η στοχοθεσία του Σχεδίου "Handiscol Plan", που υιοθετήθηκε τον Απρίλιο του 1999. Σε αυτό προβλέπεται η καθοδήγηση των παιδιών, ο εξοπλισμός των σχολείων με κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή για την αναπηρία, όπως, για παράδειγμα, κατάλληλο οπτικοακουστικό υλικό, η παροχή στήριξης για το παιδί και την οικογένειά του, αλλά και η υποστήριξη των μαθητών με αναπηρία, που δεν διαθέτουν αυτονομία. Η ίδια η Επιτροπή αξιολόγησε πολύ θετικά τις παραπάνω πρωτοβουλίες της Γαλλικής Κυβέρνησης, κυρίως μάλιστα ο πρόγραμμα "Handiscol Plan", με την ευχή, όμως, πως θα αυξηθεί ο αριθμός των συμμετεχόντων παιδιών.

Κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η εφαρμογή στο πλαίσιο της γαλλικής πολιτικής για το παιδί, του άρθρου 20 της ΔΣΔΠ. Όπως δείχνουν τα στατιστικά στοιχεία στον παρακάτω πίνακα ήδη πριν από το 1998, δηλαδή πριν την κύρωση της ΔΣΔΠ προτιμάται ως λύση η ανάθεση σε ανάδοχη οικογένεια και όχι η τοποθέτηση σε ίδρυμα, ενώ ήδη από το 1984 προβλέπεται στη γαλλική νομοθεσία η αναθεώρηση της αναδοχής (Νομοθετική Πράξη του Ιουνίου 1984, Νομοθετική Πράξη του Ιουνίου του 1986), που προβλέπει η ΔΣΔΠ στο άρθρο 25.

Είδος Κοινωνικής Υπηρεσίας για τον ανήλικο.	
Ανάδοχη οικογένεια	54%
Ιδρύματα	36%
Έφηβοι και νεαροί ενήλικες	4,5%
Άλλο	5,5%

Σε επίπεδο υπηρεσιών και δομών παιδική φροντίδας έχουν γίνει στη Γαλλία αξιόλογες προσπάθειες τα τελευταία χρόνια για τη φροντίδα των παιδιών κάτω των έξι ετών, με στόχο όχι μόνο τη διασφάλιση ποσοτικών, αλλά και ποιοτικών υπηρεσιών, που θα συμβάλουν στη διευκόλυνση των γονιών και στην εξισορρόπηση μεταξύ επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Εκτός από τις υπηρεσίες που παρέχουν οι βρεφονηπιακοί σταθμοί, οι υπηρεσίες προσχολικής φροντίδας και τα νηπιαγωγεία, ιδιαίτερα διαδεδομένη και επιτυχημένη είναι η θεσμοθέτηση της παιδικής φροντίδας στο σπίτι από ειδικά εκπαιδευμένους φροντιστές, που αναβαθμίστηκε με τη νομοθετική πράξη “Loi de financement de la Sécurité Sociale” του 2001, (Social Security Funding Act).⁷²⁰

Σε μια προσπάθεια συνολικής αποτίμησης της εφαρμογής της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί στη Γαλλία, διαπιστώνεται πως τα βασικά προβλήματα, που δυσχεραίνουν την αποτελεσματική εφαρμογή της ΔΣΔΠ, εντοπίζονται σε τρία βασικά σημεία: πρώτον, η έλλειψη σαφούς οριοθέτησης κάποιων εννοιών από το νομοθέτη, η οποία καταλείπει ερμηνευτικά κενά, που οδηγούν συχνά σε παραβιάσεις των δικαιωμάτων των παιδιών. Έπειτα, όπως φαίνεται και από τις Τελικές Παρατηρήσεις της Επιτροπής, εντοπίζονται κενά και δυσλειτουργίες ως προς την εφαρμογή των δικαιωμάτων των παιδιών των μεταναστών, αλλά και των μειονοτήτων. Ενώ, θεωρητικά, όλα τα παιδιά χαίρουν ισότητας ενώπιον του νόμου, στην πράξη δεν σημειώθηκε πρόοδος με τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων, ώστε να αποφευχθούν αυτά τα προβλήματα, κυρίως των παιδιών Ρομά. Επιπλέον, διαπιστώνεται πως, σε κάποιους τομείς της εφαρμογής της κοινωνικής πολιτικής, όπως στον τομέα της περίθαλψης για βρέφη, νήπια, παιδιά και τις μητέρες τους, ακολουθείται διαφορετική πολιτική σε κάθε Περιφέρεια, όπως φαίνεται από την , παρατηρούμενη ενίοτε, απουσία ψυχιατρικών υπηρεσιών και την περιορισμένη πρόσβαση στην περίθαλψη για τα παιδιά των παράνομων μεταναστών. Τέλος, διαπιστώνεται πως, παρά τα βήματα που έχουν γίνει, παρατηρείται δυστοκία, σύμφωνα με την Επιτροπή, ως προς την ανάδειξη της συμμετοχικής διάστασης των δικαιωμάτων των παιδιών με την προώθηση της ενεργητικής συμμετοχής τους σε όλα τα ζητήματα που τα αφορούν.⁷²¹

⁷²⁰ Βλ., αναλυτικά, Consideration of Reports Submitted By States Parties under Article 44 of the Convention, Second Periodic Reports of States due in 1997, CRC/C/65/Add.26, 9 October 2003, 1-91, [www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.65.Add.26.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.65.Add.26.En?OpenDocument).

⁷²¹ Βλ., γενικά, Committee on the Rights of the Child, Thirty-sixth session, Consideration of Reports Submitted By States Parties under Article 44 of the Convention, Concluding Observations: France, CRC/C/15/Add.240, 1-14, daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/

2. Το σύστημα της κοινωνικής προστασίας του παιδιού στην Αγγλία: η νομοθετική θεωρία και πράξη.

Η Αγγλία κύρωσε με Νόμο στις 16 Δεκεμβρίου του 1991, τη ΔΣΔΠ. Ήδη από το 2002, λαμβάνουν χώρα συνεχώς προσπάθειες για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των παιδιών και για την ενσωμάτωση των αρχών της Σύμβασης στην εσωτερική της νομοθεσία. Η σημαντικότερη νομοθετική πρωτοβουλία προς αυτήν την κατεύθυνση είναι η “Children’s Act” του 2004, που παρέχει συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο για τις μεταρρυθμίσεις των πρωτοβουλιών “Every Child Matters” στην Αγγλία⁷²² και του “Rights to Action” στην Ουαλία. Μεταξύ άλλων, με την εν λόγω Νομοθετική Πράξη ιδρύεται Ειδική Επιτροπή για τα Παιδιά στην Αγγλία (“Children’s Commissioner for England”), που προστατεύει στο πλαίσιο της ΔΣΔΠ τα δικαιώματα του παιδιού, ειδικές υπηρεσίες σε περιφερειακό επίπεδο στην Αγγλία και την Ουαλία για την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των αρμόδιων φορέων, ώστε να επιτευχθεί η προώθηση των δικαιωμάτων των παιδιών, αυξάνεται η αρμοδιότητα των φορέων “Director of Children’s Services” (στην Αγγλία), “Lead Director for Children and Young People” (στην Ουαλία) και “Lead Member of Children” (στην Αγγλία και την Ουαλία), ενώ, τέλος, στις τοπικές αρχές εγκαθιδρύεται «σημείο επαφής» (“Contact Point”), δηλαδή ένας διαδικτυακός οδηγός, που παρέχει λεπτομερείς πληροφορίες για τα δικαιώματα των παιδιών στους γονείς, τους εκπαιδευτικούς κτλ.

Στο χώρο της κοινωνικής προστασίας του παιδιού, από την κύρωση της ΔΣΔΠ και μετά, έχουν αναληφθεί αξιόλογες νομοθετικές πρωτοβουλίες για την εναρμόνιση των διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας με τη Σύμβαση, όπως φαίνεται αναλυτικά στον παρακάτω πίνακα. Από το 2000 μέχρι σήμερα έχουν ψηφιστεί πλήθος νομοθετικών πράξεων για την προστασία του παιδιού στο οικογενειακό του ή σε εναλλακτικό περιβάλλον, για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του στην υγεία, την κοινωνική πρόνοια, την ψυχαγωγία, τον ελεύθερο χρόνο, την εκπαίδευση, αλλά και ειδικά μέτρα προστασίας για τους ασυνόδευτους ανήλικους, για τα παιδιά με αναπηρία κ.α.

424/28/PDF/G0442428.pdf?OpenElement. Επίσης, Committee on the Rights of the Child, Thirty-sixth session, Consideration of Reports Submitted By States Parties under Article 44 of the Convention, Second Periodic Reports of States due in 1997, France, CRC/C/65/Add.26, 1-91, [www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.65.Add.26.En?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.65.Add.26.En?OpenDocument)
722 Βλ. αναλυτικά, www.everychildmatters.gov.uk/strategy/uncrc/ukreport/.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Νομοθετικές πράξεις για τα παιδιά στην Αγγλία μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ.

<p>Οικογενειακό περιβάλλον και εναλλακτική επιμέλεια. [άρθρα 5, 9-11, 18 παράγραφοι 1 και 2, 19-21, 25, 27 παράγραφος 4, 39]</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Adoption and Children Act 2002 • Anti-Social Behaviour Act 2003 • The Protection of Children and Vulnerable Adults (Northern Ireland) Order (2003) • Support and Assistance of Young People Leaving Care (Scotland) Regulations 2003 • Domestic Violence, Crime and Victims Act 2004 • The Children (Leaving Care) Regulations (Northern Ireland) 2005 • The Children's Homes Regulations (Northern Ireland) (2005) • Childcare Act 2006 • Children and Adoption Act 2006 • Work and Families Act 2006 • Family Law (Scotland) Act 2006 • Adoption and Children (Scotland) Act 2007
<p>Υγεία και Πρόνοια [άρθρα 6, 18, παρ.3, 23, 24, 26, και 27, παράγραφοι 1-3]</p>	<ul style="list-style-type: none"> • The Community Care and Health (Scotland) Act 2002 • Mental Health (Care and Treatment) (Scotland) Act 2003 • Housing (Northern Ireland) Order 2003 • Child Trust Funds Act 2004 • Breastfeeding Etc. (Scotland) Act 2005 • Child Benefit Act 2005 • Smoking, Health and Social Care (Scotland) Act 2005 • Health Act 2006
<p>Εκπαίδευση, πολιτισμική ανάπτυξη και ελεύθερος χρόνο [άρθρα 28, 29 και 31]</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Education Act 2002 • Education (Disability Strategies and Pupils' Educational Records) (Scotland) Act 2002 • Education (Pupil Exclusion and Appeals) (Wales) (Miscellaneous Amendments) Regulations 2004 • Education (Additional Support for Learning) (Scotland) Act 2004 • School Councils (Wales) Regulations 2005 • Gaelic Language (Scotland) Act 2005 • Education Act 2005 • Special Educational Needs and Disability (Northern Ireland) Order 2005 • Childcare Act 2006 • Education and Inspections Act 2006 • Scottish Schools (Parental Involvement) Act 2006 • The Education (Northern Ireland) Order 2006
<p>Ειδικά μέτρα προστασίας [άρθρα 22, 30, 32-36, 37 (β)-(δ), 38, 39 και 40]</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Justice (Northern Ireland) Act 2002 • Female Genital Mutilation Act 2003 • Protection of Children (Scotland) Act 2003 • Asylum and Immigration (Treatment of Claimants, etc.) Act 2004 • Sexual Offences Act 2003 • Vulnerable Witnesses (Scotland) Act 2004 • Control of Lead at Work Regulations (Northern Ireland) (2003) • Working Time (Amendment) Regulations (Northern Ireland) (2003) • Anti-social Behaviour (Northern Ireland) Order (2004)

- Anti-social behaviour etc (Scotland) Act 2004
- Prohibition of Female Genital Mutilation (Scotland) Act 2005
- Protection of Children and Prevention of Sexual Offences (Scotland) Act 2005
- Safeguarding Vulnerable Groups Act 2006
- Safeguarding Vulnerable Groups (Northern Ireland) Order 2007
- The Employment of Children (Amendment) Regulations (Northern Ireland) 2006
- The Agriculture (Safety of Children and Young Persons) Regulations (Northern Ireland) (2006)

Πηγή: Committee on the Rights of the Child, Consideration of Reports submitted by States Parties under Article 44 of the Convention, Third and Fourth Periodic Reports of States parties due in 2007, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, CRC/C/GBR/4, 25 February 2008, 10, 11, 12, www2.ohchr.org.

Από τις παραπάνω νομοθετικές πρωτοβουλίες ως σημαντικότερη για την κοινωνική προστασία του παιδιού θεωρείται η “Childcare Act 2006”, καθώς για πρώτη φορά, πρώτον, λαμβάνονται μέτρα για τις υπηρεσίες παιδικής φροντίδας και τις ανάγκες του παιδιού στα πρώτα χρόνια της ζωής του, δεύτερον, αποσκοπεί στην καταπολέμηση των διακρίσεων στο πλαίσιο της προνοιακής πολιτικής και, τρίτον, προβλέπεται πως το κράτος υποχρεούται να δίνει προτεραιότητα στην επιδοματική ενίσχυση των φτωχότερων παιδιών. Με την νομοθετική πράξη του 2006 επιχειρείται η στήριξη των Τοπικών Αρχών αναφορικά με την παροχή αποτελεσματικών υπηρεσιών παιδικής φροντίδας, πληροφοριών και βοήθειας. Είναι αξιοσημείωτο πως η Κυβέρνηση διασφάλισε 12,5 εκατομμύρια λίρες για την τριετία 2005-2008 για σχετικό πρόγραμμα στην Ουαλία, που διασφαλίζει σε κάθε τοπική αρχή ένα ολοκληρωμένο πακέτο συμβουλών, καθοδήγησης και στήριξης σχετικά με τις υπηρεσίες παιδικής φροντίδας για άτομα που επιθυμούν να λάβουν σχετική εκπαίδευση.⁷²³

Ιδιαίτερα σημαντική θεωρήθηκε από την Επιτροπή η αποτελεσματική εφαρμογή στο Ηνωμένο Βασίλειο του άρθρου 25 της ΔΣΔΠ σχετικά με την παρακολούθηση του παιδιού σε ανάδοχη οικογένεια. Το Ηνωμένο Βασίλειο όχι μόνο έχει υιοθετήσει την πολιτική της ανάδοχης οικογένειας, που προτιμάται στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων σε σχέση με την ιδρύματοποίηση, όπως και η Γαλλία, αλλά με την καθίδρυση των “Independent Reviewing Officers” (IROs)

⁷²³ Committee on the Rights of the Child, Consideration of Reports submitted by States Parties under Article 44 of the Convention, Third and Fourth Periodic Reports of States parties due in 2007, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, CRC/C/GBR/4, 25 February 2008, 94, www2.ohchr.org,

προβλέπεται από το 2004 η υποβολή περιοδικών αναφορών, όπου παρουσιάζεται αντικειμενικά η κατάσταση του παιδιού, που έχει απομακρυνθεί από το οικογενειακό τους περιβάλλον, ώστε να είναι δυνατή η αναπροσαρμογή της παρεχόμενης κοινωνικής προστασίας, ανάλογα με τις ανάγκες του.⁷²⁴

Εκτός από τις αμιγώς νομοθετικές πρωτοβουλίες, σε μια προσπάθεια εφαρμογής των άρθρων 6, 18 παράγραφοι 3, 23, 24 26 και 27 παράγραφοι 1 και 3 της ΔΣΔΠ, η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου έχει δεσμευθεί να δοθεί τέλος στην παιδική φτώχεια μέχρι το 2020. Δύο δεκαετίες πριν από το 1997, η παιδική φτώχεια στο Ηνωμένο Βασίλειο διπλασιάστηκε και οι δείκτες της ήταν από τους υψηλότερους στην Ευρώπη. Ως στόχος των εφαρμοζόμενων πολιτικών κατά της παιδικής φτώχειας τέθηκε αρχικά η μείωσή της στο μισό μέχρι το 2011 και η εξάλειψή της μέχρι το 2020. Ήδη, σημειώνονται πτωτικές τάσεις αναφορικά με την παιδική φτώχεια στην Αγγλία, καθώς το 2005-2006 καταγράφηκαν 600.000 λιγότερα φτωχά παιδιά, συγκριτικά με την περίοδο 1998-1999.⁷²⁵

Στο πλαίσιο της ενδυνάμωσης των πολιτικών της κοινωνικής προστασίας για το παιδί ΑμεΑ εκδόθηκε, το 2005, ειδική αναφορά για τη βελτίωση της ζωής των ατόμων με αναπηρία. Στην αναφορά αυτή εντοπίζονται οι δυσκολίες που συναντούν, μεταξύ άλλων, τα παιδιά με αναπηρία και υλοποιούνται οι απαραίτητες αλλαγές, με γνώμονα τη βελτίωση της ζωής τους και την παροχή ίσων ευκαιριών με τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας. Στόχο δε της Κυβέρνησης αποτελεί η επίτευξη της διασφάλισης της ποιότητας ζωής των ατόμων αυτών, συμπεριλαμβανομένων και των παιδιών με αναπηρία, μέχρι το 2025. Παράλληλα, σε μια προσπάθεια εφαρμογής όσων ορίζονται στην ειδική αναφορά, εγκαθιδρύθηκε ειδική υπηρεσία για θέματα αναπηρίας (“Office for Disability Issues”), η οποία συντονίζει τις επιμέρους πρωτοβουλίες για την αναπηρία.⁷²⁶

⁷²⁴ Committee on the Rights of the Child, Consideration of Reports submitted by States Parties under Article 44 of the Convention, Third and Fourth Periodic Reports of States parties due in 2007, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, CRC/C/GBR/4, 25 February 2008, 72, www2.ohchr.org,

⁷²⁵ Committee on the Rights of the Child, Consideration of Reports submitted by States Parties under Article 44 of the Convention, Third and Fourth Periodic Reports of States parties due in 2007, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, CRC/C/GBR/4, 25 February 2008, 83, www2.ohchr.org,

⁷²⁶ Committee on the Rights of the Child, Consideration of Reports submitted by States Parties under Article 44 of the Convention, Third and Fourth Periodic Reports of States parties due in 2007, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, CRC/C/GBR/4, 25 February 2008, 87, www2.ohchr.org/english/bodies/crc/crcs49.htm.

Για την κοινωνική προστασία των παιδιών που ζητούν άσυλο προβλέπεται ειδική νομική υποχρέωση των τοπικών αρχών για τη διασφάλιση της παροχής της δυνατότητας υποχρεωτικής εκπαίδευσης για όλα τα παιδιά, δηλαδή και για εκείνα που ζητούν άσυλο. Ήδη από το 2004 η Κυβέρνηση έχει εκδώσει ειδικό οδηγό για τη στήριξη των δασκάλων στο εκπαιδευτικό τους έργο, ώστε να διευκολύνονται στην παροχή γνώσεων προς τα ασυνόδευτα παιδιά ή εκείνα που ζητούν άσυλο. Η “Border and Immigration Agency”, αρμόδια υπηρεσία για θέματα μετανάστευσης και ασύλου, προωθεί την διασφάλιση των δικαιωμάτων των παιδιών που ζητούν άσυλο με τη θέσπιση ειδικών διαδικασιών, αλλά και την παροχή οικονομικής βοήθειας προς τα παιδιά και τις έγκυες μητέρες για την αγορά των βασικών ειδών διατροφής.

Αν και η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού επιδοκίμασε τις αξιόλογες πρωτοβουλίες σε νομοθετικό επίπεδο, όπως διαφαίνεται από τις Τελικές Παρατηρήσεις προς το Ηνωμένο Βασίλειο του 2008, εντοπίζει κάποιες ανεπάρκειες και σε ορισμένες περιπτώσεις δυστοκία ως προς την εφαρμογή της κοινωνικής πολιτικής στην εν λόγω χώρα.⁷²⁷ Ειδικότερα, για τα παιδιά με αναπηρία η Επιτροπή παρατηρεί πως στην Αγγλία δεν υπάρχει μια συνεκτική εθνική στρατηγική για την ομαλή κοινωνική ένταξη τους, ενώ στις υπηρεσίες υγείας, παρά τις σημαντικές επενδύσεις, εντοπίζονται προβλήματα, καθώς, παρά τη σημαντική χρηματοδότηση, 1 στα 10 παιδιά έχει διαγνωσθέν πρόβλημα ψυχικής υγείας και μόνο το ¼ έχει πρόσβαση στην απαιτούμενη θεραπεία και φροντίδα. Για τα παιδιά που ζητούν άσυλο παρατηρείται πως κρατούνται για μακρό χρονικό διάστημα, ενώ δεν υπάρχουν αρκετά δεδομένα και κατάλληλος εποπτικός μηχανισμός για την παρακολούθηση της εφαρμογής των δικαιωμάτων τους και τη διασφάλιση στην πράξη της κοινωνικής τους προστασίας.⁷²⁸

Η κυριότερη δυστοκία εντοπίζεται στην ανεπάρκεια των πιστώσεων στον προϋπολογισμό για την κοινωνική προστασία των παιδιών, καθώς στην πράξη πολλές οικογένειες στερούνται της δυνατότητας να ανταποκριθούν στις ευθύνες ανατροφής

⁷²⁷ Βλ. αναλυτικά τις Τελικές Παρατηρήσεις της Επιτροπής, Committee on the Rights of the Child, Forty-Ninth Session, Consideration of Reports Submitted By States Parties under Article 44 of the Convention, Concluding Observations: United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, CRC/C/GBR/CO/4, 20 October 2008, 1-21, www2.ohchr.org/english/bodies/crc/crcs49.htm.

⁷²⁸ Βλ. αναλυτικά τις Τελικές Παρατηρήσεις της Επιτροπής, Committee on the Rights of the Child, Forty-Ninth Session, Consideration of Reports Submitted By States Parties under Article 44 of the Convention, Concluding Observations: United Kingdom of Great Britain and Northern

των παιδιών τους λόγω της φτώχειας. Στην έκθεση της Επιτροπής αναφέρεται ενδεικτικά πως στη Βόρεια Ιρλανδία 20% των παιδιών ζουν σε διαρκή φτώχεια.⁷²⁹ Κατά τη γνώμη μας, οι εν λόγω Παρατηρήσεις της Επιτροπής συνδέονται με το γεγονός πως, παρά τις γενναιόδωρες παροχές στο Ηνωμένο Βασίλειο, δε δίνεται έμφαση κυρίως στις αδύναμες κατηγορίες, αλλά τα επιδόματα παρέχονται, χωρίς να υπάρχει συγκεκριμένη στοχοθεσία απέναντι στους ασθενέστερους. Μάλιστα, αντί για την παροχή κατάλληλων επιδομάτων στους οικονομικά ασθενέστερους ανήλικους, προβλέπεται η εναλλακτική επιμέλεια, όταν το οικογενειακό περιβάλλον αδυνατεί να αναθρέψει το παιδί λόγω οικονομικών δυσχερειών, με αποτέλεσμα συνήθως παιδιά αφρικανικής καταγωγής, παιδιά από μειονότητες ή παιδιά με αναπηρία να απομακρύνονται από το οικογενειακό τους περιβάλλον, σε αντίθεση με τα προβλεπόμενα στη ΔΣΔΠ.

Η. Μια συγκριτική επισκόπηση της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί στην Ελλάδα και στις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες: διαπιστώσεις και προτάσεις

1. Η ανάπτυξη της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί στην Ελλάδα υπό το πρίσμα μιας συγκριτικής προσέγγισης: μερικές κριτικές παρατηρήσεις.

Μετά την ανάλυση της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί σε επίπεδο νομοθεσίας και εφαρμογής στην Ελλάδα και στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες υπό το πρίσμα των εκθέσεων των κρατών προς την Επιτροπή και των Παρατηρήσεων της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια της συναγωγής κάποιων γενικών συμπερασμάτων σχετικά με την κοινωνική προστασία του παιδιού, όπως αυτή διαμορφώνεται μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ. Συμπερασματικά, προκύπτει πως η κοινωνική πολιτική για το παιδί δεν ανήκε, τουλάχιστον μέχρι την υπογραφή της ΔΣΔΠ, στις κύριες προτεραιότητες της κρατικής πολιτικής στα διάφορα ευρωπαϊκά κράτη.

Ireland, CRC/C/GBR/CO/4, 20 October 2008, 1-21, www2.ohchr.org/english/bodies/crc/crcs49.htm.

⁷²⁹ Βλ. αναλυτικά τις Τελικές Παρατηρήσεις της Επιτροπής, Committee on the Rights of the Child, Forty-Ninth Session, Consideration of Reports Submitted By States Parties under Article 44 of the Convention, Concluding Observations: United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, CRC/C/GBR/CO/4, 20 October 2008, 14, www2.ohchr.org/english/bodies/crc/crcs49.htm.

Μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ, παρατηρούνται αξιόλογες πρωτοβουλίες (σε νομοθετικό επίπεδο και όχι μόνο), σε διαφορετικό βαθμό όμως στην κάθε χώρα, για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των παιδιών. Παρά τις αξιόλογες προσπάθειες, ωστόσο, διαπιστώνεται συχνά από την Επιτροπή πως υφίσταται διάσταση μεταξύ της νομοθετικής «θεωρίας» και της πράξης, πως, δηλαδή, η υιοθέτηση των αντίστοιχων πρωτοβουλιών δε σημαίνει πάντα πως εφαρμόζονται επιτυχώς. Κατά τη γνώμη μας, τούτο οφείλεται και στο γεγονός πως η ΔΣΔΠ έχει μεν δεσμευτικό χαρακτήρα, ωστόσο, οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων των παιδιών δεν επάγονται κυρώσεις για τα Κράτη-Μέλη. Και τούτο, με δεδομένη την αρνητική πτυχή της μη πρόβλεψης ατομικής προσφυγής οργάνου για την παραβίαση της Σύμβασης.

Σε αντίθεση με τις παραπάνω χώρες, η Ελλάδα, παρά το γεγονός πως έχει υπογράψει τη ΔΣΔΠ ήδη από το 1992, έχει προβεί συγκριτικά σε ανάληψη πολύ λιγότερων νομοθετικών, αλλά και κάθε είδους πρωτοβουλιών για τη διασφάλιση της κοινωνικής προστασίας των παιδιών και τη διάδοση της ΔΣΔΠ. Από το 1992 και μετά, εντοπίζονται ελάχιστες πρωτοβουλίες, οι οποίες καλύπτουν το χώρο της κοινωνικής προστασίας και αφορούν αποκλειστικά το παιδί (όπως είναι για παράδειγμα η νομοθετική καθιέρωση του Συνηγόρου του Παιδιού και του Εθνικού Παρατηρητηρίου για τα Δικαιώματα του Παιδιού, το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού), σε αντίθεση με τη Γαλλία, και κυρίως την Αγγλία, όπου πλήθος νομοθετικών πρωτοβουλιών στοχεύει, αποκλειστικά και όχι παρεμπιπτόντως, στην κοινωνική προστασία του παιδιού. Ακόμα και στις περιπτώσεις που η εσωτερική νομοθεσία διασφαλίζει την κοινωνική προστασία του παιδιού, διαπιστώνεται στην πράξη, όπως διαφάνηκε και από τις Παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού προς την Ελλάδα, πως υπάρχει διάσταση μεταξύ της νομοθετικής θεωρίας και της εφαρμογής της.

Ως προς όλες τις χώρες, η Επιτροπή καταλήγει στο πάγιο συμπέρασμα ότι η κοινωνική πολιτική στα κράτη δεν εφαρμόζεται με γνώμονα την αρχή της μη διάκρισης, δηλαδή με ίσους όρους για όλα τα παιδιά, αλλά παραβιάζεται το άρθρο 2 της ΔΣΔΠ. Δηλαδή, ανεξάρτητα από το βαθμό ανάπτυξης ή υπανάπτυξης της κοινωνικής πολιτικής σε κάθε χώρα, διαπιστώνει πως το πιο δύσκολο διαχείριση κομμάτι της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί είναι η αλληλεπίδραση και αλληλοσυνάρτηση των ιδιαιτεροτήτων που έχει με παράγοντες όπως η παράνομη μετανάστευση κ.α, που οδηγεί στη συνύπαρξη παιδιών από πολλές ομάδες.

Παρομοίως, η σχετική παρατήρηση της Επιτροπής προς την Ελλάδα, που είχε εντοπίσει το 2002 διακριτική μεταχείριση στο χώρο της κοινωνικής προστασίας σε βάρος των παιδιών των Ρομά, των παιδιών των μεταναστών, αλλά και γενικά παιδιών που ανήκουν σε μειονότητες, θα επαναληφθεί σε μια μελλοντική έκθεση της Επιτροπής. Όπως διαφάνηκε, καμία νομοθετική ή άλλου είδους πρωτοβουλία δεν προσανατολίζεται προς την κατεύθυνση της συμμόρφωσης της χώρας μας με την παραπάνω παρατήρηση της Επιτροπής από το 2002 και μετά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Ν.3016/2002, που εισάγει και πάλι αδικαιολόγητη διάκριση, καθώς αποκλείει από την ετήσια οικονομική ενίσχυση με τη μορφή του σχολικού επιδόματος τέκνα των οικογενειών που προέρχονται από άλλες χώρες, εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Παράλληλα, διαπιστώνεται πως η κοινωνική πολιτική για το παιδί στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, αν και σταδιακά αυτονομείται, καθώς το παιδί αποκτά κοινωνική ορατότητα, ιδίως μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ, εξακολουθεί, ωστόσο, να ταυτίζει το συμφέρον του παιδιού με την ευημερία του, δεν ενδύεται δηλαδή η ρήτρα με αυτοκαθοριστικά στοιχεία. Αυτό σημαίνει πως το παιδί εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο προστασίας, καθώς δεν προβλέπεται η ενεργητική συμμετοχή του στη χάραξη της κοινωνικής πολιτικής ή η συμμετοχή του σε διαδικασίες ή προγράμματα, που το αφορούν, με την έκφραση της γνώμης του, όπως ρητά προβλέπει το άρθρο 12 της ΔΣΔΠ, που συνδιαμορφώνει τον πυρήνα του νέου καθεστώτος. Ήδη, η Επιτροπή εντόπισε στις Παρατηρήσεις της προς την Αγγλία και τη Γαλλία την απουσία της συμμετοχικής διάστασης στην εφαρμογή των δικαιωμάτων των παιδιών στο πλαίσιο της χάραξης της κοινωνικής πολιτικής. Στις Παρατηρήσεις προς την Ελλάδα είχε καταγραφεί παρόμοια παρατήρηση ήδη από το 2002, όπου είχε χαρακτηριστεί ως αρνητικός παράγοντας η μη λήψη υπ' όψιν της γνώμης των παιδιών κατά την τοποθέτησή τους σε ιδρύματα ή την ανάθεσή τους σε ανάδοχες οικογένειες.

Οι παρατηρήσεις αυτές, κοινές για τις παραπάνω χώρες, δεν θα πρέπει, ωστόσο, να οδηγήσουν στο λάθος συμπέρασμα πως ο βαθμός ανάπτυξης της κοινωνικής πολιτικής στις τρεις αυτές χώρες είναι ο ίδιος. Κατά τη γνώμη μας, τα εν λόγω «πάγια» συμπεράσματα συνδέονται με την ίδια τη φύση της παιδικής ηλικίας, με το γεγονός πως η κοινωνική πολιτική για το παιδί, μέχρι την υπογραφή της ΔΣΔΠ, ήταν από τις πιο παραμελημένες εκφάνσεις διεθνώς, αλλά και με τις παρόμοιες

αντιδράσεις, που προκαλεί η παράνομη μετανάστευση στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες.

Προς επίρρωση των παραπάνω, παρατίθενται οι παρακάτω πίνακες, όπου προκύπτει σαφώς η υστέρηση της Ελλάδας, σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, στο χώρο της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί. Βασικό λόγο, στον οποίο αποδίδεται η υστέρηση αυτή, συνιστά η «ενεργοποίησή» της, ειδικά για το παιδί, μόνο στο πλαίσιο της κύρωσης και εφαρμογής διεθνών ή ευρωπαϊκών Συμβάσεων ή Προαιρετικών Πρωτοκόλλων (π.χ Ν.3727/2008). Όταν, δηλαδή, συντρέχει περίπτωση θυματοποίησης του παιδιού στο πλαίσιο παράνομων συμπεριφορών (όπως για παράδειγμα προβλέψεις για κοινωνική προστασία σε παιδιά θύματα ενδοοικογενειακής βίας, για παιδιά θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης κτλ). Αντίθετα, σπανίζουν αυτόνομες νομοθετικές πρωτοβουλίες στοχευμένες αμιγώς στην κοινωνική προστασία παιδιών που χρήζουν αρωγής, ανεξάρτητα από την κατάσταση θυματοποίησης. Και στις περιπτώσεις αυτές εξακολουθούν δε να ισχύουν αναχρονιστικά νομικά απολιθώματα, όπως, για παράδειγμα, ο σχετικός με την προστασία των απροστάτευτων παιδιών νόμος, ο οποίος ανάγεται στη δεκαετία του 1960. Παράλληλα, τα αίτια για τη δυστοκία και την υπανάπτυξη της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί στη χώρα μας πρέπει να αναζητηθούν και στην ανεπάρκεια των κονδυλίων, που διατίθενται για την οικογένεια, αλλά και για την παιδική ηλικία, που κατατάσσουν την Ελλάδα, συγκριτικά με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, στις τελευταίες θέσεις. Η παρατήρηση της Επιτροπής προς τη χώρα μας, που είχε εντοπίσει την ανεπάρκεια των κονδυλίων για τα παιδιά στην Ελλάδα, ήδη το 2002, θα επαναληφθεί μάλλον σε μια επόμενη έκθεση της Επιτροπής, όπως προκύπτει από την Έκθεση του ΟΑΣΑ του 2007. (ΠΙΝΑΚΑΣ 3)

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Δαπάνες σε μετρητά, υπηρεσίες και φορολογικά μέτρα για την οικογένεια (σε ποσοστό επί τοις εκατό στο ΑΕΠ), έτος 2003

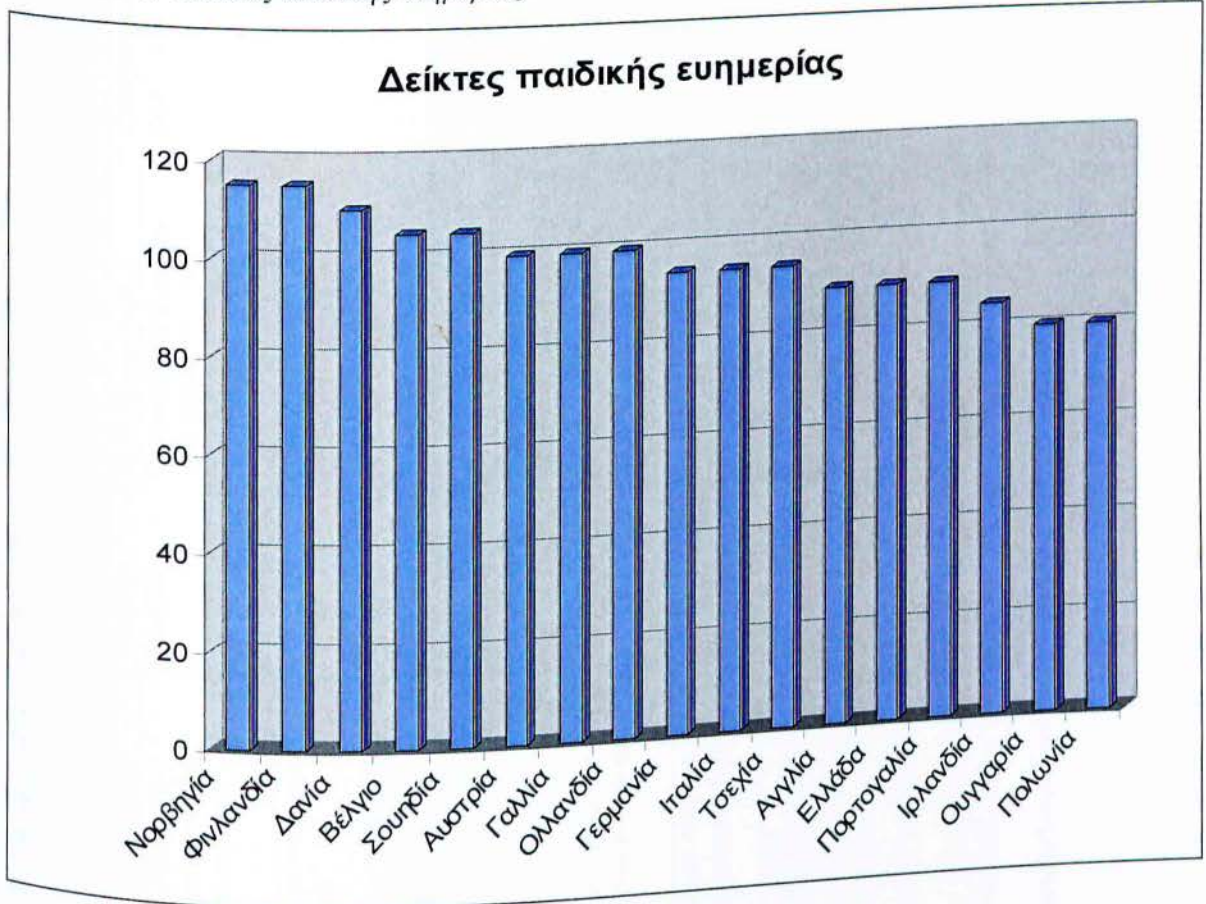
	Χώρες	Μετρητά	Υπηρεσίες	Φορολογικές απαλλαγές για την οικογένεια	Σύνολο
1	Λουξεμβούργο	3,5	0,6		4,1
2	Δανία	1,6	2,3	0,0	3,9
3	Γαλλία	1,4	1,6	0,8	3,8
4	Νορβηγία	1,9	1,5	0,1	3,6
5	Σουηδία	1,6	1,9	0,0	3,5
6	Ουγγαρία	2,1	1,5		3,5
7	Βέλγιο	1,7	0,9	0,5	3,2
8	Ισλανδία	1,5	1,7	0,0	3,2
9	Αυστρία	2,5	0,6	0,0	3,1
10	Φινλανδία	1,6	1,4	0,0	3,0
11	Γερμανία	1,2	0,77	1,0	3,0
12	Ιρλανδία	2,3	0,3	0,1	2,6
13	Σλοβακία	1,3	0,6	0,5	2,4
14	Τσεχία	1,3	0,6	0,4	2,3
15	Κάτω Χώρες	0,8	0,9	0,5	2,1
16	Πορτογαλία	0,7	0,9	0,2	1,8
17	Πολωνία	1,0	0,5		1,5
18	Ελβετία	1,1	0,4		1,5
19	Ελλάδα	0,9	0,4		1,3
20	Ιταλία	0,6	0,7	0,0	1,2
21	Ισπανία	0,4	0,7	0,1	1,1

Πηγή: OECD (2007), Social Expenditure Database (www.oecd.org/els/social/expenditure).

Όλα τα παραπάνω έχουν συνέπειες στη υλική ευημερία του παιδιού, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα, (ΠΙΝΑΚΑΣ 4), που περιέχει μια συγκριτική επισκόπηση των δεικτών «παιδικής ευημερίας» με υλικούς όρους, με βάση τους μέσους όρους των διαφόρων δεικτών κάθε χώρας, στην κλίμακα του εκατό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Δείκτες παιδικής ευημερίας⁷³⁰

Εξάλλου, η ανεπάρκεια των κονδυλίων έχει επιπτώσεις και στην επιδοματική πολιτική, όπως προκύπτει από τον ΠΙΝΑΚΑ 5,⁷³¹ όπου παρατίθενται στοιχεία της επιδοματικής πολιτικής στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την οικογένεια και το παιδί. Καταδεικνύεται αυτομάτως πως οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, εκτός από την Πορτογαλία, υπερέχουν ως προς το πλήθος και την ποικιλία της χορήγησης επιδομάτων, αλλά και ως προς τις τιμές τους.⁷³²

⁷³⁰ Για την δημιουργία του εν λόγω πίνακα τα στοιχεία αντλήθηκαν την μελέτη των J.Bradshaw, P.Hoelscher, D.Richardson, Comparing Child Well-Being in OECD countries: concepts and Methods, Innocenti Research Center, December 2006, 36, www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwr2006_03_eng.pdf.

⁷³¹ Για τα επιδόματα στην Ελλάδα βλ. αναλυτικά στο οικείο κεφάλαιο.

⁷³² Για τα ποσά των επιδομάτων βλ. αναλυτικά βλ. www.oecd.org

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. Η επιδοματική πολιτική για την οικογένεια και το παιδί στις διάφορες χώρες της Ε.Ε.⁷³³

Επιδόματα	Γαλλία	Μ.Βρετανία ⁷³⁴	Φινλανδία	Ιρλανδία	Σουηδία	Γερμανία	Πορτογαλία			
Επιδόματα προς όλες τις οικογένειες	Οικογενειακά επιδόματα	Επίδομα παιδιού	Παροχή μητρότητας	Επίδομα παιδιού	Επίδομα παιδιού	Επίδομα παιδιού	Οικογενειακά επιδόματα			
	Συμπληρωματική του εισοδήματος παροχή			Συμπληρωματικό επίδομα φροντίδας μικρού παιδιού		Ομοσπονδιακό επίδομα ανατροφής παιδιού				
	Παροχή για την απόκτηση μικρού παιδιού		Επίδομα παιδιού	Επίδομα υιοθεσίας παιδιού		Συμπληρωματικό επίδομα παιδιού για οικογένειες με χαμηλό εισόδημα				
	Συμπληρωματική παροχή για την ελεύθερη επιλογή τρόπου φύλαξης παιδιού			Επίδομα θέρμανσης						
	Σχολικό επίδομα		Στεγαστική συνδρομή	Συμπληρωματική του εισοδήματος παροχή		Συμπληρωματικό προνοιακό επίδομα		Στεγαστικό επίδομα	Στεγαστικό επίδομα	Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα
	Στεγαστικά επιδόματα								Παροχή κοινωνικής βοήθειας	
	Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα		Κοινωνική βοήθεια	Επίδομα ένδυσης και υπόδησης σε μαθητές		Έκπτωση οικογενειακού φορολογικού εισοδήματος				
	Συμπληρωματική παροχή για την ελεύθερη επιλογή δραστηριότητας									

⁷³³ Τα στοιχεία για την εν λόγω πινακοποίηση αντλήθηκαν από την μελέτη: Βλ., Η. Κικίλια, Ο. Παπαλιού, Εν. Φαγαδάκη, Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού των Μονογονεϊκών Οικογενειών στην Ελλάδα, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής-ΕΚΚΕ, Έργο Άλκηστις, ΚΠ EQUAL, 2007, 65-129, όπου αναλύονται διεξοδικά οι πολιτικές των ευρωπαϊκών χωρών για την προστασία της οικογένειας

⁷³⁴ Οι παροχές χορηγούνται σε όλες τις οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα, συμπεριλαμβανομένων και των μονογονεϊκών.

<i>Επιδόματα</i>	<i>Γαλλία</i>	<i>Μ.Βρετανία</i>	<i>Φινλανδία</i>	<i>Ιρλανδία</i>	<i>Σουηδία</i>	<i>Γερμανία</i>	<i>Πορτογαλία</i>		
Επιδόματα για Τις μονογονεϊκές οικογένειες	Επίδομα μονογονεϊκών οικογενειών	Επίδομα ενίσχυσης εισοδήματος	Επίδομα διατροφής	Ειδική παροχή για μονογονεϊκές οικογένειες	Βοήθημα διατροφής	Προκαταβολή διατροφής	Πληρωμή διατροφής του παιδιού		
		Επίδομα αναζήτησης εργασίας		Κάρτα υγείας		Πρόσθετη επχορήγηση γονιών που δεν εργάζονται λόγω του ότι ασχολούνται με ανατροφή παιδιών και έχουν ανεπαρκή μέσα διαβίωσης			
		Επίδομα απασχόλησης		Γονικό επίδομα χηρείας					
	Παροχή οικογενειακής στήριξης	Στεγαστικό επίδομα							
		Πίστωση φόρου σε οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα							
		Επίδομα παραμονής στην εκπαίδευση							
		Επίδομα διατροφής παιδιού							

Στη Φινλανδία, η κάλυψη των στοιχειωδών αναγκών διαβίωσης διασφαλίζεται με την παροχή βοήθειας από τις υπηρεσίες τοπικής αυτοδιοίκησης με τη μορφή κοινωνικής βοήθειας, ενώ, στη Γερμανία, για τη διασφάλιση ενός στοιχειώδους επιπέδου διαβίωσης για τα παιδιά, χορηγείται στις οικογένειες συμπληρωματικό επίδομα παιδιού για οικογένειες με χαμηλό εισόδημα (“Supplementary children’s Allowance for low income families”), καθώς και κοινωνική βοήθεια από τις υπηρεσίες τοπικής αυτοδιοίκησης. Επίσης, στην Πορτογαλία προβλέπεται η διασφάλιση ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος (“Social Insertion Income”) για όλους τους ενηλίκους ή και τους ανηλίκους, εφόσον είναι έγκυες γυναίκες, έγγαμοι ή σε συμβιώνουν εκτός γάμου. Τέλος, στην Ιρλανδία συμπληρωματικό προνοιακό επίδομα (“Supplementary Welfare Allowance”) παρέχεται σε εβδομαδιαία βάση σε οικογένειες με χαμηλό εισόδημα για την αντιμετώπιση έκτακτων αναγκών παράλληλα με τη συμπληρωματική του εισοδήματος παροχή για τις μονογονεϊκές οικογένειες (“Family Income Supplement”) και άλλου είδους επιδόματα (επίδομα υιοθεσίας παιδιού, επίδομα θέρμανσης, επίδομα ένδυσης και υπόδησης για τους μαθητές, συμπληρωματικό επίδομα φροντίδας μικρού παιδιού, έκπτωση οικογενειακού φορολογητέου εισοδήματος).⁷³⁵ Στη χώρα μας, αντίθετα, η επιδοματική πολιτική για το παιδί καλύπτεται από την επιδοματική ενίσχυση των απροστάτευτων παιδιών, που εφαρμόζεται και στην περίπτωση των μονογονεϊκών οικογενειών, που απλά δικαιούνται την επιπλέον επιδότηση του ενοικίου, καθώς και από τις πενιχρές οικονομικές ενισχύσεις του Ν.3016/2002 με τη μορφή του σχολικού επιδόματος και της εισοδηματικής ενίσχυσης σε οικογένειες, που κατοικούν μόνιμα σε ορεινές περιοχές

Η επιδοματική πολιτική στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, εκτός από τη χώρα μας και την Πορτογαλία, χαρακτηρίζεται από μια σαφή προσπάθεια ενίσχυσης της οικογένειας και του παιδιού, μπορεί να χαρακτηριστεί δηλαδή «**παιδοκεντρική**» και «**οικογενειοκρατική**», καθώς τίθεται εμφανώς ως στόχος η μη υποβάθμιση της ποιότητας ζωής που μπορεί να συνεπάγονται τα έξοδα της ανατροφής των παιδιών. Παράλληλα, είναι εμφανής η προσπάθεια να διασφαλιστεί η εναρμόνιση της επαγγελματικής ζωής και της οικογενειακής για τους γονείς του παιδιού και να

⁷³⁵ Βλ., Η. Κικίλια, Ο. Παπαλιού, Εν. Φαγαδάκη, Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού των Μονογονεϊκών Οικογενειών στην Ελλάδα, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής-ΕΚΚΕ, Έργο Άλκηστις, ΚΠ EQUAL, 2007, 65-129, όπου αναλύονται διεξοδικά οι πολιτικές των ευρωπαϊκών χωρών για την προστασία της οικογένειας.

εισάγει ευνοϊκές για τη μητρότητα διευθετήσεις, που παρέχουν τη δυνατότητα στη νέα μητέρα να μην αποκοπεί από την επαγγελματική της ζωή. Αξιοσημείωτο είναι ότι η κοινωνική πολιτική φαίνεται να υλοποιείται με γενναιόδωρα επιδόματα στις περισσότερες χώρες όπως στη Γαλλία τη Γερμανία ή τις Σκανδιναβικές χώρες στην κάθε οικογένεια με παιδί (οικογενειακά επιδόματα) και, μόνο ενισχυτικά, στην οικογένεια με χαμηλά εισοδήματα, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα. (ΠΙΝΑΚΑΣ 6). Θεωρείται, δηλαδή, η οικογένεια και η παιδική ηλικία άξια προστασίας, ανεξάρτητα από τους οικονομικούς πόρους της οικογένειας («αρχή της καθολικότητας»), ενώ ενισχύεται παράλληλα με την πρόβλεψη ενισχυτικών μέτρων για την οικογένεια με βάση εισοδηματικά όρια («αρχή της επιλεκτικότητας»). Στις χώρες της Νότιας Ευρώπης τα επιδόματα είναι σαφώς χαμηλότερα, με την Ελλάδα να ακολουθεί τελευταία, χορηγώντας τα χαμηλότερα επιδόματα για οικογένειας με ένα ή δύο παιδιά στην Ευρώπη, όπως δείχθηκε προηγουμένως.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6. Τιμές και προϋποθέσεις οικογενειακών επιδομάτων στις διάφορες χώρες της Ε.Ε.⁷³⁶

Χώρα	Τιμή οικογενειακού Επιδόματος (2007)	Προϋποθέσεις Οικογενειακού επιδόματος (μηνιαίου)
Γαλλία	Οικογένεια με δυο παιδιά 119,1 ευρώ, προσαύξηση 152,6 ευρώ για κάθε επιπλέον παιδί.	Καθολική παροχή, δύο τουλάχιστον παιδιά μικρότερα των 20 ετών, χωρίς εισοδηματικά κριτήρια
Μ.Βρετανία	24 ευρώ για το πρώτο παιδί, 16 ευρώ για κάθε επιπλέον παιδί.	Καθολική παροχή, μηνιαία για όλους τους γονείς με παιδιά μέχρι 16 ετών ή 20 αν σπουδάζουν, εβδομαδιαία για μονογονεϊκές οικογένειες, δικαιούχους επιδομάτων εισοδηματικής ενίσχυσης και αναζήτησης εργασίας, χωρίς εισοδηματικά κριτήρια
Φινλανδία	Κλιμακώνεται από 100 ευρώ το μήνα για το πρώτο παιδί	Καθολική παροχή, για κάθε παιδί μέχρι 17 ετών, 33,6 ευρώ επιπλέον για

736

Για την εν λόγω πινακοποίηση τα στοιχεία αντλήθηκαν από την μελέτη: Βλ., Η. Κικίλια, Ο. Παπαλιού, Εν. Φαγαδάκη, Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού των Μονογονεϊκών Οικογενειών στην Ελλάδα, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής-ΕΚΚΕ, Έργο Άλκηστis, ΚΠ EQUAL, 2007, 65-129, όπου αναλύονται διεξοδικά οι πολιτικές των ευρωπαϊκών χωρών για την προστασία της οικογένειας.

	εώς 172 ευρώ για το πέμπτο, ανάλογο με αριθμό παιδιών	γονείς υπευθύνους μονογονεϊκών οικογενειών, χωρίς εισοδηματικά κριτήρια
Ιρλανδία	150 ευρώ το μήνα για το πρώτο και δεύτερο παιδί, 185 ευρώ για το τρίτο και τα επόμενα παιδιά	Καθολική παροχή, για κάθε παιδί μέχρι 16 ετών, παράταση παροχής μέχρι 18 ετών αν το παιδί συνεχίζει τις σπουδές ή έχει μορφή αναπηρίας
Σουηδία	117 ευρώ το μήνα με συμπληρωματικό επίδομα 11 ευρώ για το δεύτερο παιδί, 50,5 ευρώ για το τρίτο, έως 262 ευρώ για το πέμπτο και τα επόμενα	Καθολική παροχή, για κάθε παιδί μέχρι 16 ετών, παράταση επιδόματος μέχρι τα 20έτη με τη μορφή επιδόματος σπουδών, αν συνεχίζει με την εκπαίδευση στο λύκειο, χωρίς εισοδηματικά κριτήρια
Γερμανία	154 ευρώ για το πρώτο, δεύτερο και τρίτο παιδί, 179 ευρώ για το τέταρτο και επόμενα	Καθολική παροχή χωρίς με μορφή χρηματικού επιδόματος ή φοροαπαλλαγής, για όλα μέχρι 18 ετών, μέχρι 21 ετών, εφόσον είναι γραμμένα στο ταμείο ανεργίας και έχουν ετήσιο εισόδημα μέχρι 7680 ευρώ, μέχρι 27 ετών, εφόσον σπουδάζουν, χωρίς εισοδηματικά κριτήρια
Πορτογαλία	Κυμαίνεται από 31,5 ευρώ μέχρι 126,7 ευρώ, για τους πρώτους 12 μήνες ζωής παιδιού, 10,5 μέχρι 31,7 για τα υπόλοιπα έτη καταβολής, ανάλογα με επίπεδο εισοδήματος	Καθολική παροχή, για παιδιά μικρότερα από 16 ετών, 18,21 ή 24 εφόσον σπουδάζουν ή έχουν μορφή αναπηρίας, 27 σε περίπτωση ατυχήματος, με εισοδηματικά κριτήρια

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές, τόσο από την ανάλυση της επιδοματικής πολιτικής για το παιδί στην Ελλάδα, που προηγήθηκε, όσο και από τη συγκριτική

παράθεσή τους με τους παραπάνω πίνακες, πως η Ελλάδα δεν είναι προσαρμοσμένη στις σύγχρονες ανάγκες για την ανατροφή ενός παιδιού, καθώς στο πλαίσιο της ελληνικής επιδοματικής πολιτικής τα προβλεπόμενα ποσά δεν ανταποκρίνονται στις πραγματικές ανάγκες της ανατροφής ενός παιδιού ή έστω της διευκόλυνσής της. Τέλος, στο πλαίσιο των ελάχιστων μέτρων οικονομικής ενίσχυσης, που προβλέπει η ελληνική νομοθεσία, τα προβλεπόμενα ποσά είναι πενιχρά, ενώ οι προϋποθέσεις που θέτουν δεν διασφαλίζουν την εφαρμογή τους σε όλα τα παιδιά ανεξάρτητα από διακρίσεις, όπως προβλέπει το άρθρο 2 της ΔΣΔΠ. Η εφαρμογή του προγράμματος επιδοματικής ενίσχυσης των απροστάτευτων παιδιών, βάσει νομοθετικής διάταξης που ανάγεται χρονικά στη δεκαετία του 1960 (και εξειδικεύτηκε το 1980), έχει ως φυσικό επακόλουθο την αναχρονιστικότητα των ρυθμίσεων και την ασυμβατότητά τους με βασικές αρχές και επιταγές της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού ως προς τις προϋποθέσεις των δικαιούχων υπαγωγής στο πρόγραμμα, αλλά και ως προς τον προσδιορισμό του ύψους των χορηγούμενων ποσών.

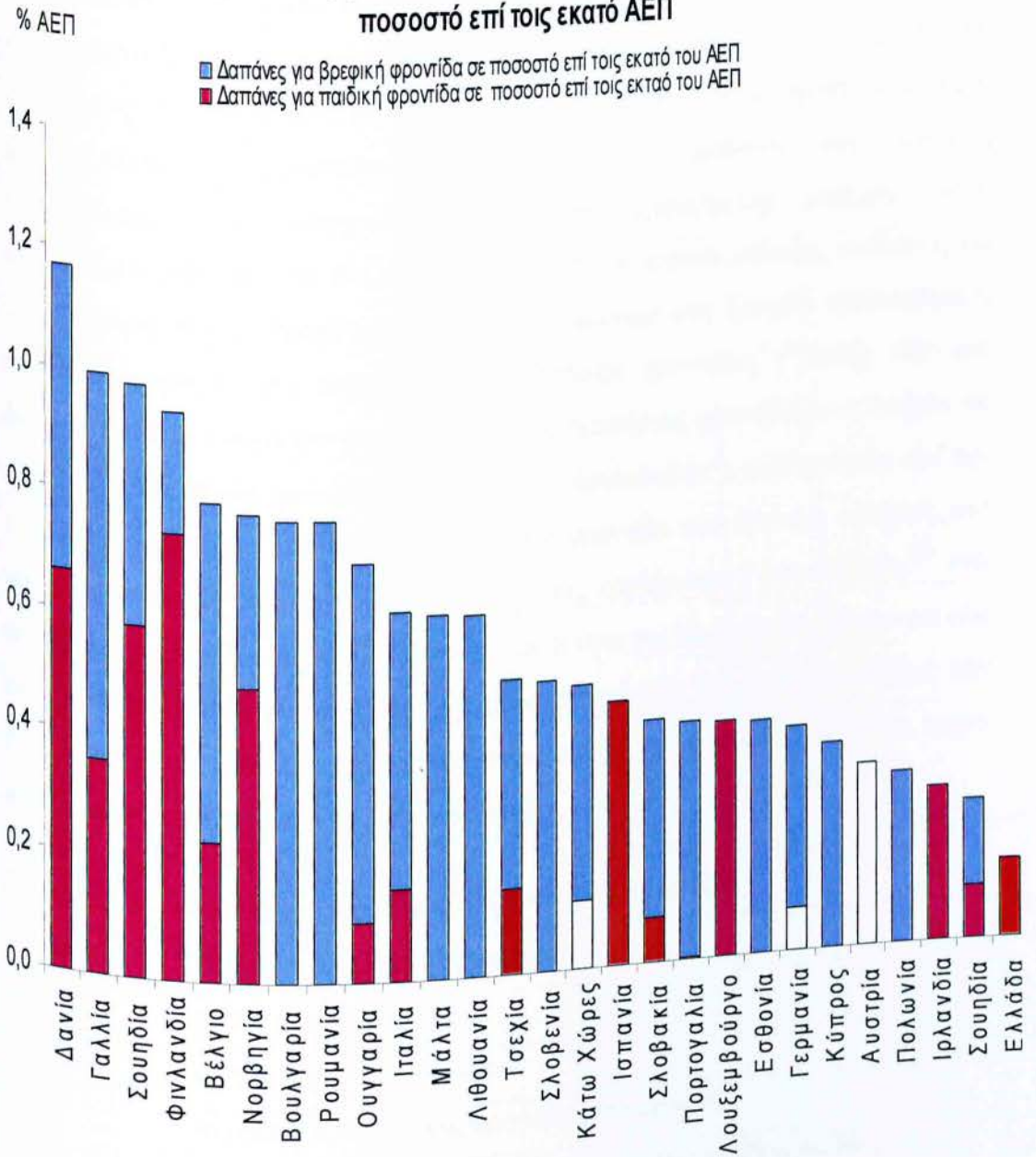
Ο κίνδυνος διολίσθησης στον κοινωνικό αποκλεισμό για τις οικογένειες με εξαρτώμενα παιδιά επιτείνεται στην Ελλάδα, καθώς αποτελεί τη μοναδική χώρα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου δεν έχει αναπτυχθεί μια καθολική πολιτική κοινωνικής πρόνοιας με στόχο την καθιέρωση συστήματος εγγυημένου ελάχιστου εισοδήματος ("Guaranteed minimum income"), ώστε να διασφαλίζεται ένα ελάχιστο επίπεδο μέσων διαβίωσης και ένα ικανοποιητικό επίπεδο ζωής για τις οικογένειες με παιδιά. Τα υφιστάμενα προγράμματα ενίσχυσης, αν και συνιστούν συστήματα στήριξης εισοδήματος, αποτελούν προφανώς ανεπαρκή δίκτυα ασφαλείας προς μια τέτοια κατεύθυνση στο πλαίσιο της κοινωνικής προστασίας.

Από τα παραπάνω στοιχεία διαπιστώνεται πως η Ελλάδα κατατάσσεται στις τελευταίες θέσεις σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες όχι μόνο ως προς τις χορηγούμενες προς την οικογένεια παροχές, αλλά και σε επίπεδο υπηρεσιών: εκτός από το χώρο της επιδοματικής πολιτικής, στο επίπεδο υπηρεσιών ανοικτής περίθαλψης, ειδικότερα στη λειτουργία των υπηρεσιών παιδικής φροντίδας, η Ελλάδα βρίσκεται στην τελευταία θέση συγκριτικά με όλες τις χώρες της ευρωπαϊκής Ένωσης σε σχέση με τις κρατικές δαπάνες που αφιερώνονται για τις υπηρεσίες παιδικής φροντίδας, όπως διαφαίνεται αναλυτικά στον ΠΙΝΑΚΑ 7.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7. Δημόσιες δαπάνες για τις υπηρεσίες παιδικής και βρεφικής φροντίδας σε ποσοστό επί τοις εκατό στο ΑΕΠ.⁷³⁷

Δημόσιες Δαπάνες για υπηρεσίες παιδικής και βρεφικής φροντίδας σε ποσοστό επί τοις εκατό ΑΕΠ

737

Για την δημιουργία του εν λόγω πίνακα, τα στοιχεία αντλήθηκαν από OECD Family Database www.oecd.org/els/social/family/database OECD - Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs, www.oecd.org/dataoecd/45/27/37864512.pdf, PF10: Public spending on childcare and early education.

Τούτο, φυσικά, έχει συνέπειες και στην ίδια την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, όπως διαφαίνεται στον ΠΙΝΑΚΑ 8, καθώς στη χώρα μας δεν προβλέπονται εναλλακτικοί τρόποι φύλαξης παιδιών, όπως η φύλαξη στο σπίτι, που θα διευκόλυνε σαφώς την ανατροφή του παιδιού, αλλά και την εναρμόνιση της επαγγελματικής και της οικογενειακής ζωής για τους εργαζόμενους γονείς με παιδιά, ούτε όμως και οι υπηρεσίες προσχολικής φροντίδας. Η ελληνική νομοθεσία χαρακτηρίζεται απαρχαιωμένη, σαφώς λιγότερο ευέλικτη και ουδόλως προσαρμοσμένη στις σύγχρονες ανάγκες της εργαζόμενης μητέρας, αφού απουσιάζουν ρυθμίσεις για την ελεύθερη επιλογή του τρόπου φύλαξης παιδιών ή για την ελεύθερη επιλογή δραστηριότητας. Για παράδειγμα στη Σουηδία υιοθετήθηκε η καινοτόμος δράσης της οικογενειακής ημερήσιας φροντίδας (“*family day-care home*”), η οποία συνίσταται στην ανάθεση της ημερήσιας φροντίδας των παιδιών σε ειδικά καταρτισμένους φροντιστές (“*municipal childminders*”), επιλεγμένους από την τοπική αυτοδιοίκηση, που αναλαμβάνουν την φροντίδα των παιδιών, συνήθως στο χώρο του σπιτιού, τις ώρες που οι γονείς τους εργάζονται ή σπουδάζουν,⁷³⁸ ενώ παρομοίως στη Φινλανδία προβλέπεται η δυνατότητα της παροχής υπηρεσιών για όλα τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας όχι μόνο στα κέντρα ημερήσιας φροντίδας των Δήμων, αλλά και στο σπίτι, από ειδικά καταρτισμένους φροντιστές, οι οποίοι συχνά φυλάσσουν παράλληλα και τα δικά τους παιδιά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8. Υπηρεσίες παιδικής φροντίδας στις χώρες της Ε.Ε.⁷³⁹

Χώρα	Υπηρεσίες παιδικής φροντίδας
Γαλλία	Βρεφονηπιακοί σταθμοί
	Παιδική φροντίδα στο σπίτι
	Υπηρεσίες προσχολικής φροντίδας-νηπιαγωγεία
Αυστρία	Βρεφονηπιακοί σταθμοί μερικής απασχόλησης (25 ώρες/βδομάδα)
	Βρεφονηπιακοί σταθμοί μερικής απασχόλησης (25 ώρες/βδομάδα)
Βέλγιο	Βρεφονηπιακοί σταθμοί
	Παιδική φροντίδα στο σπίτι
	Παιδικοί σταθμοί μερικής ή πλήρους απασχόλησης με παροχή

⁷³⁸

⁷³⁹ National Agency for Education Report No 192, Descriptive data on child care and schools in Sweden in 2000, Elanders Gotab AB, Stockholm, 2000, 12, 13.
Για την εν λόγω πινακοποίηση, τα στοιχεία αντλήθηκαν από την ιστοσελίδα OECD (2007), Family Database, www.oecd.org/els/social/family/database, Typology of childcare and early education services.

	υπηρεσιών και μετά του σχολικού ωραρίου
Δανία	Βρεφονηπιακοί σταθμοί πλήρους απασχόλησης, περισσότερο από 32 ώρες τη βδομάδα
	Παιδική φροντίδα στο σπίτι
	Παιδικοί σταθμοί και νηπιαγωγεία πλήρους απασχόλησης περισσότερο από 32 ώρες τη βδομάδα
Ιταλία	Βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί μερικής και πλήρους απασχόλησης (20 και 50 ώρες τη βδομάδα αντίστοιχα)
	Υπηρεσίες προσχολικής φροντίδας
Γερμανία	Βρεφονηπιακοί σταθμοί
	Υπηρεσίες Προσχολικής Φροντίδας
	Νηπιαγωγεία
Ιρλανδία	Βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί
	Παιδική φροντίδα στο σπίτι
	Υπηρεσίες Προσχολικής Φροντίδας
Φινλανδία	Κέντρα ημερήσιας φροντίδας παιδιών πλήρους απασχόλησης λιγότερο από 50 ώρες τη βδομάδα
	Παιδική φροντίδα στο σπίτι
	Υπηρεσίες προσχολικής φροντίδας
Ισπανία	Υπηρεσίες προσχολικής εκπαίδευσης
	Νηπιαγωγεία
Μ.Βρετανία	Βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί ηλικίας 0-2 ετών
	Βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί ηλικίας 2-3 ετών
	Νηπιαγωγεία και τάξεις υποδοχής σε δημοτικά σχολεία
Σουηδία	Παροχή γονικής άδειας 480 ημερών υποκαθιστά την ανάγκη υπηρεσιών φροντίδας παιδιών μέχρι ενός έτους
	Βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί
	Νηπιαγωγεία και τάξεις υποδοχής σε δημοτικά σχολεία
Ολλανδία	Βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί
	Παιδική φροντίδα στο σπίτι
	Νηπιαγωγεία
Πορτογαλία	Βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί
	Παιδική φροντίδα στο σπίτι

	Νηπιαγωγεία
Ελλάδα	Βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί για παιδιά λιγότερο των 2,5 ετών
	Νηπιαγωγεία

Από τους παραπάνω πίνακες αναδεικνύεται η ανεπάρκεια της ελληνικής κοινωνικής πολιτικής σε επίπεδο υπηρεσιών ανοιχτής περιθαλψης, τόσο ως προς τα παρεχόμενα κονδύλια, όσο και ως προς την ποιότητα των παροχών. Οι παρεχόμενες μάλιστα υπηρεσίες είναι αμφίβολο εάν επαρκούν για να καλύψουν τη ζήτηση, παρά την παρότρυνση προς τα Κράτη-Μέλη στα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Βαρκελώνης, να διασφαλίσουν ως το 2010, δομές υποδοχής για τουλάχιστον, το 90% των παιδιών μεταξύ τριών ετών και της ηλικίας υποχρεωτικής εγγραφής στο σχολείο και για, τουλάχιστον, το 33% των παιδιών κάτω των τριών ετών: ενδεικτικά, από τις 7.216 αιτήσεις που κατατέθηκαν για τη σχολική χρονιά 2008-2009 εγκρίθηκε μόνο το 70% αυτών (ποσοστό που αντιστοιχεί σε 5.195 παιδιά). Και τούτο, γιατί με αυτόν τον αριθμό ο Δήμος άγγιξε το 100.3% της πληρότητας του!⁷⁴⁰

2. Προτάσεις για την ανάπτυξη ενός «παιδοκεντρικού» συστήματος κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας.

Συμπερασματικά, επτά χρόνια μετά τις Τελικές Παρατηρήσεις του 2002 της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού στην Ελλάδα, δεν έχουν σημειωθεί αξιόλογες μεταβολές στο χώρο της κοινωνικής προστασίας του παιδιού. Η ανάπτυξη πολιτικών ενδυνάμωσης της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί δεν αποτελεί προτεραιότητα στη χώρα μας, καθώς, πρώτα απ' όλα, σε επίπεδο νομοθετικό ελάχιστες είναι οι πρωτοβουλίες εκείνες που αποβλέπουν αμιγώς στη κοινωνική προστασία του παιδιού, συγκριτικά με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ακόμη και στις περιπτώσεις ανάληψης τέτοιων πρωτοβουλιών, παρατηρείται συχνά παραβίαση των βασικών αρχών της Σύμβασης (2, 3, 12 ΔΣΔΠ) και ειδικότερων διατάξεων της, σε επίπεδο law in books ή law in action. Επίσης, από τη συγκριτική επισκόπηση των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαπιστώνεται πως η χώρα μας υστερεί ποιοτικά και ποσοτικά στο επίπεδο των παρεχόμενων υπηρεσιών και των χορηγούμενων επιδομάτων. Η υπάρχουσα κοινωνική πολιτική για την οικογένεια με παιδιά, αφενός κατατάσσει τη χώρα μας σε μια από τις τελευταίες θέσεις πανευρωπαϊκά, αφετέρου η

εφαρμόζεται με τρόπο, ο οποίος συνιστά ουσιαστικά παραβίαση των βασικών αρχών της ΔΣΔΠ. Τέλος, εκτός από την εκπόνηση του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, το οποίο, ούτως ή άλλως, δεν έχει δομηθεί με βάση τις κατευθυντήριες αρχές της Σύμβασης, η Ελλάδα δεν φαίνεται να έχει λάβει υπ' όψιν της σοβαρά τις υπόλοιπες παρατηρήσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 2002.

Για το λόγο αυτό κρίνονται απαραίτητες, πρώτον, επιμέρους τροποποιήσεις στο υφιστάμενο νομικό πλαίσιο σχετικά με την παροχή υπηρεσιών, αλλά και επιδομάτων, δεύτερον, η αποκέντρωση του συστήματος παιδικής προστασίας, και, τρίτον, η εν τοις πράγμασι ενσωμάτωση της ΔΣΔΠ στη χάραξη της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί, αρχής γενομένης από την υιοθέτηση των αρχών της στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Αρχικά, στο χώρο της επιδοματικής πολιτικής προτείνεται η αναγνώριση ενός κοινωνικού δικαιώματος για ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα με τη νομοθετική καθιέρωση ειδικού επιδόματος ενίσχυσης εισοδήματος στις οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα, έστω και για περιορισμένη χρονική διάρκεια, ώστε να καλύπτονται οι βασικές ανάγκες διαβίωσης, όπως ισχύει στις περισσότερες νομοθεσίες των άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Το εν λόγω δικαίωμα, αναγνωρίζεται, εξάλλου, στο ίδιο το συνταγματικό κείμενο. Ειδική εκδοχή του, αναγνωρίζομενου στο άρθρο 21 παρ.3 του Συντάγματος, ενιαίου δικαιώματος στην κοινωνική πρόνοια («...το κράτος παίρνει ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας...και για την περίθαλψη των απόρων») αποτελεί η εγγύηση ενός minimum επιπέδου κοινωνικής προστασίας.⁷⁴¹

Ενδεικτικά, στη λουξεμβουργιανή νομοθεσία, κατά τις διατάξεις του άρθρου 2, παράγραφοι 1 και 2 του Νόμου της 26^{ης} Ιουλίου του 1986 περί θεσπίσεως του δικαιώματος ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα χορηγείται σε κάθε πρόσωπο, κατόπιν προηγούμενης εγκρίσεως, αν συντρέχουν οι εξής προϋποθέσεις: έχει ηλικία τουλάχιστον 25 ετών, διαθέτει πόρους ύψους κατωτέρου των καθοριζόμενων ορίων, είναι πρόθυμο να εξαντλήσει όλες τις δυνατότητες που παρέχονται στη λουξεμβουργιανή ή αλλοδαπή νομοθεσία, προκειμένου να βελτιώσει την κατάστασή του και, τέλος, έχει διαμείνει πραγματικά στο Λουξεμβούργο επί πέντε, τουλάχιστον, χρόνια, κατά τη διάρκεια των τελευταίων

⁷⁴¹ Γ. Αμίτσης, Ε. Κοντιάδης, Διεύρυνση και αξιολόγηση των μηχανισμών εισοδηματικής ενίσχυσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες, ό.π., 458.

είκοσι ετών. Οι απάτριδες και οι πολιτικοί πρόσφυγες απαλλάσσονται από την τήρηση της προϋπόθεσης της κατοικίας. Κατά τη γνώμη μας και , η ελληνική νομοθεσία θα πρέπει να κινηθεί προς την κατεύθυνση ενός ευέλικτου όριου ηλικίας, ανάλογου της οικογενειακής κατάστασης του δικαιούχου, χωρίς όμως την συνδρομή της προϋπόθεσης της κατοικίας, την οποία θέτει η νομοθεσία του Λουξεμβούργου. Η εν λόγω προϋπόθεση δεν συμβιβάζεται με τη θεμελιώδη αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας, που θέτει το άρθρο 7 παράγραφος 2 του Κανονισμού 1612/68, όσον αφορά τους μισθωτούς εργαζομένους, αλλά και το άρθρο 43ΕΚ, που αφορά τους μη μισθωτούς εργαζομένους. Η παραπάνω προϋπόθεση θα αποτελούσε παραβίαση της αρχής της μη διάκρισης της ΔΣΔΠ, καθώς θα απέκλειε από την προστασία τα παιδιά των μισθωτών ή μη μισθωτών εργαζομένων, που δεν πληρούν την προϋπόθεση αυτή.⁷⁴²

Επιπλέον, επιβεβλημένη για την ενδυνάμωση του ελληνικού θεσμικού πλαισίου θεωρείται η αναθεώρηση των ποσών των χορηγούμενων παροχών. Για το λόγο αυτό, προτείνεται η εισαγωγή κριτηρίων σχετικών με τους πόρους των παιδιών και των γονιών ή των προσώπων που έχουν αναλάβει τη συντήρηση των ανηλίκων, όπως ορθά προβλέπεται και στο άρθρο 26 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, και όχι άλλων κριτηρίων, όπως η υγεία των γονιών. Παράλληλα, κρίνεται αναγκαία η προσαρμογή των ποσών με τις σύγχρονες ανάγκες των γονιών και των παιδιών και η διευκόλυνση οικογενειακής και της επαγγελματικής ζωής, με τη θέσπιση κατάλληλων «παιδοκεντρικού» χαρακτήρα ρυθμίσεων. Μια εκσυγχρονισμένη και ευέλικτη πολιτική κοινωνικής πρόνοιας είναι απαραίτητο να περιλαμβάνει όχι μόνο ρυθμίσεις που αποσκοπούν στην επιδότηση ειδικών κατηγοριών παιδιών, αλλά και στη διασφάλιση ομαλών συνθηκών ανατροφής για όλα τα παιδιά μέσα στην οικογένεια. Τούτο είναι δυνατόν να επιτευχθεί με τη νομοθετική πρόβλεψη για την πριμοδότηση σε περίπτωση υιοθεσίας ή γέννησης παιδιού, τη διασφάλιση κατάλληλης στέγης για την οικογένεια, τη δημιουργία κατάλληλων προϋποθέσεων για τη συμφιλίωση της οικογενειακής και της επαγγελματικής ζωής των γονέων, αλλά και για τη φύλαξη των παιδιών.

⁷⁴² Το ΔΕΚ στην Απόφασή του 0299/2001 της 20^{ης} Ιουνίου του 2002 καταδίκασε το Λουξεμβούργο για παράβαση του άρθρου 7 του Κανονισμού της ΕΟΚ 1612/1968 «Για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων» και του άρθρου 43 ΕΚ «Για την ελευθερία εγκαταστάσεως», εξαιτίας της θέσπισης της προϋπόθεσης της κατοικίας στη νομοθεσία σχετικά με το ελάχιστο εγγυημένο εισοδήμα.

Η γενικότερη αίσθηση, που απορρέει από την επισκόπηση της υπάρχουσας νομοθεσίας, αλλά και από τον τρόπο εφαρμογής της, είναι ότι η πολιτεία, με την αυστηρότητα ή την ανεπάρκεια των ρυθμίσεων της, παρουσιάζεται εξαιρετικά φειδωλή στον τομέα της προνοιακής επιδοματικής πολιτικής για τα παιδιά, ενώ με εξαιρετική ευκολία διακόπτει τις ελάχιστες προβλεπόμενες οικονομικές ενισχύσεις, εξαντλώντας «αρνητικά» τη διακριτική της ευχέρεια ή περιορίζοντας πολύ την ερμηνεία των σχετικών διατάξεων. Αντίθετα, στη γαλλική για παράδειγμα νομοθεσία, στο πλαίσιο της παροχής οικογενειακής στήριξης προβλέπεται ακόμα και η οικονομική «επιβράβευση» μιας οικογένειας ή ενός ατόμου που αναλαμβάνει την ευθύνη της ανατροφής ορφανού παιδιού.

Αναφορικά με την προστασία *των μονογονεϊκών οικογενειών*, η επιδοματική πολιτική των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών υπερέχει εμφανώς της ελληνικής ως προς το ζήτημα της ενίσχυσης τους, καθώς στη χώρα μας οι πολύπλευρες και ειδικής φύσης ανάγκες της μονογονεϊκότητας καλύπτονται με αποσπασματικές προσπάθειες, με την υλοποίηση μεμονωμένων προγραμμάτων ή παροχή των επιδομάτων που απευθύνονται εν γένει στα απροστάτευτα παιδιά. Αντίθετα, στη Μ. Βρετανία, τη Γαλλία, τη Γερμανία και άλλες χώρες, έχει υιοθετηθεί ειδικό θεσμικό πλαίσιο με στοχευμένες πρακτικές και πολιτικές στήριξης των μονογονεϊκών οικογενειών. Η διαμόρφωση αποτελεσματικών πολιτικών ενδυνάμωσης της προστασίας των παιδιών συναρτάται, ωστόσο, σε μεγάλο βαθμό, από την προσαρμοστικότητα των μηχανισμών της κοινωνικής πολιτικής στις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες της μεταβιομηχανικής εποχής. Ωστόσο, παρά τον ολοένα αυξανόμενο αριθμό των μονογονεϊκών οικογενειών στη χώρα μας⁷⁴³ και το χαμηλό σε σχέση με το ευρωπαϊκό μέσο όρο επίπεδο διαβίωσης τους στην Ελλάδα, ο παραδοσιακός τρόπος άσκησης της κοινωνικής πολιτικής αδυνατεί να προσλάβει τη συνθετότητα και τη ρευστότητα, που χαρακτηρίζει τα διαρκώς αναθεωρούμενα οικογενειακά σχήματα και προσανατολίζεται προς την προστασία παραδοσιακών μόνο μοντέλων οικογενειακής οργάνωσης.

Ενώ αμφισβητούνται τα παραδοσιακά θεσμικά πρότυπα και τα συμβατικά κοινωνικά σχήματα, όπως η παραδοσιακή δομή της συμβατικής πυρηνικής οικογένειας και αναπτύσσονται νέα μοντέλα οικογενειακής οργάνωσης και σύνθεσης

όπως η μονογονεϊκή,⁷⁴⁴ στην ελληνική έννομη τάξη δεν υφίσταται μια κατάλληλα σχεδιασμένη στρατηγική κάλυψης των ιδιαίτερα αυξημένων αναγκών της μονογονεϊκότητας με τη θέσπιση εξειδικευμένου νομικού πλαισίου, που θα διασφάλιζε ποιότητα ζωής και ισότιμες προοπτικές με άλλες μορφές οικογένειας. Συνεπώς η μονογονεϊκή οικογένεια εκτίθεται στον κίνδυνο διολίσθησης στον κοινωνικό αποκλεισμό. Είναι ενδεικτικό, σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, πως το 2005 ο σχετικός κίνδυνος της οικονομικής επισφάλειας στη χώρα μας ανέρχεται στο μονογονεϊκό νοικοκυριό με τουλάχιστον ένα εξαρτώμενο παιδί στο ποσοστό 40,7% σε σύνολο 20,4% νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά.⁷⁴⁵

Με βάση το πρότυπο των αλλοδαπών έννομων τάξεων, όπως προεκτέθηκε, χωρών προτείνεται ο σχεδιασμός στρατηγικών ενδυνάμωσης των μονογονεϊκών οικογενειών στη χώρα μας με τη νομοθετική θέσπιση χορήγησης ειδικού οικογενειακού επιδόματος για το γονέα- αρχηγό της μονογονεϊκής οικογένειας, που έχει τα βάρη των παιδιών, μέχρι την ενηλικίωσή τους, με εισοδηματικά κριτήρια, παρατενόμενη σε περίπτωση σπουδών (π.χ. μέχρι τα 22 έτη), κλιμακούμενης ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών και αναπροσαρμοζόμενη σε ετήσια βάση, ώστε να διασφαλίζεται ένα minimum οικογενειακού εισοδήματος και ένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης. Παράλληλα, η παροχή επιδόματος για την παροχή υπηρεσιών στο παιδί ανάλογα με την επιλογή του γονέα (φύλαξη σε βρεφονηπιακό σταθμό είτε στο σπίτι είτε άλλου είδους υπηρεσία) ή η θέσπιση πρόσθετης επιχορήγησης στους μόνους γονείς που ασχολούνται με τη φροντίδα των παιδιών τους⁷⁴⁶ αποτελεί καινοτόμο

⁷⁴³ *Sh. Gatenio Gabel, Sh. Kammerman, Investing in children: Public Commitment in twenty one Industrialized Countries, Social Service Review by the University of Chicago (June 2006), www.childpolicy.org, 240, 260.*

⁷⁴⁴ Μονογονεϊκή είναι η οικογένεια όπου ο ένας γονέας ζει χωρίς σύζυγο ή σύντροφο (λόγω θανάτου, διάστασης, εγκατάλειψης κ.α) με ένα τουλάχιστον ανύπαντρο παιδί και είναι υπεύθυνος για την ανατροφή του *Μ. Μαντζιάφου-Κανελλοπούλου, Οικογένειες με ένα γονέα, (χ.ο), Αθήνα, 1981, 15-20.*

⁷⁴⁵ Τα στοιχεία προκύπτουν από την ιστοσελίδα www.statistics.gr, όπου καταγράφονται αναλυτικά, στο πλαίσιο έρευνας εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών το 2005, οι δείκτες κοινωνικής συνοχής για το ίδιο έτος.

⁷⁴⁶ Πρόσθετο επίδομα για το γονέα, που ανατρέφει μόνος του το παιδί του, προβλέπεται στη Δανία, ενώ στη Γαλλία και στη Σουηδία προβλέπεται το επίδομα μόνου/μοναδικού γονέα, Βλ., γενικά, Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου «Για το συνδυασμό επαγγελματικής, οικογενειακής και ιδιωτικής ζωής της Επιτροπής Δικαιωμάτων Γυναικών», 23 Φεβρουαρίου 2004, (2003/2129 (INNI)).

δράση, που θα διευκόλυνε τον συνδυασμό της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή.⁷⁴⁷

Τέλος, για τα *παιδιά με αναπηρία* θεωρούμε πως ορθότερη θα ήταν η αναθεώρηση του υφιστάμενου και ο σχεδιασμός νέου ειδικού θεσμικού πλαισίου για όλα αδιακρίτως τα παιδιά με αναπηρίες, βασισμένου στην αρχή της επικουρικής τόσο με τη στενή έννοια του όρου, σύμφωνα με την οποία ως επικουρική νοείται η παρεχόμενη κοινωνική προστασία σε σχέση με άλλες μορφές προστασίας, όσο και με την ευρεία της έννοια, δηλαδή απέναντι σε οποιαδήποτε άλλη πηγή υπηρεσιών ή οικονομικών παροχών, η οποία υφίσταται ήδη ή που υπάρχει η δυνατότητα ενεργοποίησής της.⁷⁴⁸ Βασικό στοιχείο επιτυχούς ανασχεδιασμού του υφιστάμενου συστήματος αποτελεί η εισαγωγή ενιαίων αρχών κατά την εφαρμογή της επιδοματικής πολιτικής με βάση όχι το βαθμό και το είδος της αναπηρίας, αλλά τους πόρους και την κατάσταση του παιδιού ή των προσώπων, που έχουν αναλάβει τη συντήρησή του.⁷⁴⁹

Σε σχέση με τις *υπηρεσίες παιδικής φροντίδας* προτείνεται η αναζήτηση διόδων, ώστε να παρασχεθεί ελευθερία επιλογών στους γονείς, σε σχέση με τον τρόπο φύλαξης των παιδιών τους, όπως, άλλωστε, υποδεικνύεται και στην έκθεση της Επιτροπής Δικαιωμάτων των Γυναικών και Ίσων Ευκαιριών σχετικά με το συνδυασμό της επαγγελματικής και οικογενειακής ιδιωτικής ζωής.⁷⁵⁰ Προς μια τέτοια κατεύθυνση κρίνεται απαραίτητη η νομοθετική καθιέρωση ειδικού επιδόματος για πρόσληψη μισθωτού στο σπίτι για τη φύλαξη των παιδιών, όπως ήδη συμβαίνει στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Η εν λόγω λύση, σύμφωνη με τις επιταγές του άρθρου 18 παρ.3 της ΔΣΔΠ, θεωρείται κατά τη γνώμη μας αποτελεσματική, καθώς έχει μειωμένο κόστος, διασφαλίζεται καλή ποιότητα της παρεχόμενης φροντίδας, ενώ παράλληλα αντιμετωπίζεται το πρόβλημα των ελλিপών υποδομών στη χώρα μας. Για

747

Για μια συγκριτική επισκόπηση των πολιτικών για τις μονογονεϊκές οικογένειες στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης βλ., γενικά, *Α. Μαράτου-Αλιπράντη*, *Μονογονεϊκές οικογένειες: Σύγχρονες τάσεις και διλήμματα πολιτικής*. Συγκριτική επισκόπηση ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τ. 95, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ΕΚΚΕ, 1998, 185-208. Γενικά για το ζήτημα βλ. και *Δ. Κογκίδου*, *Μονογονεϊκές Οικογένειες, Πραγματικότητα- Προοπτικές- Κοινωνική Πολιτική*, Νέα Σύνορα, Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1995. Επίσης, βλ., γενικά, *Μ. Takas*, *Developing Child Protection Systems with Extended Family Strengths*, *Child Legal Rights Journal* 13, 1992, ιδίως 14 επ.

748

Γ. Μάρδας, *Ε. Βαλκάνιος*, *Κοινωνική Πολιτική, Θεωρία και Πράξη*, Παπαζήση, Αθήνα 2005, 300.

749

Για την πρόταση του μοντέλου του ενιαίου προγράμματος για την αναθεώρηση του υφιστάμενου συστήματος βλ. *Γ. Αμίτσης*, *Ξ. Κοντιάδης*, *Διεύρυνση και αξιολόγηση των μηχανισμών εισοδηματικής ενίσχυσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες*, ό.π., 240.

την εναρμόνιση της επαγγελματικής με την ιδιωτική ζωή ορθή νομοθετική επιλογή συνιστά η παροχή κινήτρων για τη δημιουργία χώρων φύλαξης παιδιών κοντά στους χώρους εργασίας με την ανάδειξη κατάλληλων για την ενίσχυση της οικογενειακής ζωής ωραρίων, την εναρμόνιση δηλαδή των ωραρίων εργασίας των σχολικών και των αστικών ρυθμών.

Αναφορικά με την παραδοσιακή *ιδρυματική προστασία*, η αναβάθμιση της προϋποθέτει το σχεδιασμό ενός παιδοκεντρικού μοντέλου, που διασφαλίζει τα δικαιώματα του παιδιού εντός του ειδικού πλαισίου της κλειστής προστασίας και διέπεται από τις βασικές αρχές, που θεσπίζει η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Κατευθυντήριο άξονα μιας ολοκληρωμένης προσπάθειας εκσυγχρονισμού και αναβάθμισης της παρεχόμενης κρατικής φροντίδας αποτελεί αναμφισβήτητα ο σεβασμός του δικαιώματος του παιδιού στην οικογενειακή του ζωή, που διασφαλίζεται με τη διατήρηση των επαφών του ανηλίκου με την οικογένειά του, φυσική, θετή ή ανάδοχη, ώστε να μην αποσυνδέονται τα παιδιά από τον ιστό της οικογενειακής ζωής, με την προώθηση, εφόσον είναι σύμφωνη με το συμφέρον του ανηλίκου, της επιστροφής του στο οικογενειακό περιβάλλον και με τη στήριξη των γονιών για την επανένταξη των παιδιών στην οικογένεια ή στην κοινωνία, μετά την παραμονή τους σε αυτό.⁷⁵¹

Τέλος, για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων του παιδιού, κατά την παραμονή τους στο ίδρυμα, προϋπόθεση αποτελεί, αναμφίβολα, η ενεργοποίηση μηχανισμών τακτικής ενημέρωσης των ανηλίκων για τα δικαιώματα, τις υποχρεώσεις και τους κανονισμούς του χώρου τοποθέτησης με κατανοητούς, ανάλογα με την ηλικία τους, όρους. Παράλληλα, προς μια τέτοια κατεύθυνση θα συμβάλει καθοριστικά η θέσπιση ενός αναγνωρίσιμου, αμερόληπτου και ανεξάρτητου οργάνου με αρμοδιότητα την εξέταση παραπόνων, ενστάσεων και απόψεων των παιδιών, αλλά και προσφυγών κατά των αποφάσεων τοποθέτησης τους, όπως προτείνεται από την Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στη Σύσταση (2005) 5 «Για τα δικαιώματα των παιδιών που ζουν σε ιδρύματα παιδικής προστασίας».

⁷⁵⁰

⁷⁵¹

A5-0092/2004 τελικό.
Γ. Κουσίδου, Παιδική Προστασία, Πρακτικά Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου Κοινωνικών Λειτουργών, Π. Αλιάνης, Α. Ζιάτκου, Γ. Καπλάνη, Τ. Κουσίδου (επιμ.), Τρίτο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνικών Λειτουργών: Με διεθνείς συμμετοχές Εισηγήσεις-Εργαστήρια-Ανακοινώσεις-Συμπεράσματα, Πάντειος 1, 2, 3 Μάρτη 1985, Βήτα, Αθήνα 1987, 308.

Σε σχέση με τις *ειδικότερες κατηγορίες ανηλίκων*, όπως οι *ανήλικοι παραβάτες και τα θύματα* παράνομης διακίνησης και εκμετάλλευσης, ορθότερη θα ήταν, κατά την άποψή μας, η χάραξη μιας ολοκληρωμένης πολιτικής για την κοινωνική προστασία των ανηλίκων παραβατών ή των θυμάτων με την πρόβλεψη ειδικών και ανεξάρτητων κονδυλίων του προϋπολογισμού για την ανάληψη μέτρων πρόληψης της παιδικής παραβατικότητας, την υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής και επαγγελματικής ενσωμάτωσης των νέων και, κυρίως, τη δημιουργία, την αναβάθμιση και τον εκσυγχρονισμό των υποδομών υποδοχής των παραβατικών ανηλίκων, όχι μόνο σε κεντρικό, αλλά κυρίως σε περιφερειακό επίπεδο. Η ανάπτυξη ενός συνεργατικού μοντέλου με την τοπική κοινότητα, αλλά και η δημιουργία εξειδικευμένων μονάδων σε τοπικό επίπεδο, με την παράλληλη κατάρτιση και συνεχή επιμόρφωση των εμπλεκόμενων φορέων, θα μπορούσε να προωθήσει την ανάληψη πρωτοβουλιών των τοπικών κυβερνητικών και μη κυβερνητικών οργανισμών προς μια τέτοια κατεύθυνση.

Ήδη, η πρόκληση και πρόσκληση προς την τοπική κοινότητα για τη δραστηριοποίηση και τη συμβολή της στο χώρο της κοινωνικής προστασίας των ανηλίκων παραβατών εκφράζεται επισήμως στο Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 21^{ης} Ιουνίου του 2007, θεματικό αντικείμενο του οποίου αποτελεί, μεταξύ άλλων, η παραβατικότητα των ανηλίκων.⁷⁵² Απαραίτητη κρίνεται, κατά τη γνώμη μας, η υιοθέτηση από τις τοπικές αρχές βέλτιστων πρακτικών, που κινητοποιούν το σύνολο της κοινωνίας και περιλαμβάνουν θετικές δράσεις (όπως παρεμβάσεις συλλόγων, γονέων, Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και κατοίκων σε μια γειτονιά), αλλά και η αξιοποίηση κάποιων πειραματικών δράσεων, (όπως συμφωνίες συνεργασίας μεταξύ αστυνομικών αρχών, σχολικών ιδρυμάτων, τοπικών αρχών, οργανώσεων νεολαίας και κοινωνικών υπηρεσιών σε τοπικό επίπεδο κ.α), που ήδη διεξάγονται επιτυχώς σε κάποια Κράτη-Μέλη.

Για *τους ασυνόδευτους ανήλικους*, η διαμόρφωση κατάλληλου νομικού πλαισίου κρίνεται αναγκαία για την προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας στη διεθνή επιταγή της αρχής της μη διάκρισης (άρθρο 2 ΔΣΔΠ) αλλά και στο άρθρο 4 του Ψηφίσματος του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 26^{ης} Ιουνίου 1997⁷⁵³

⁷⁵²

⁷⁵³ 2007/201 (INI).
OJC 221, 19.07.1997, 23-27.

για τους ασυνόδευτους ανήλικους από τρίτες χώρες.⁷⁵⁴ Είναι ενδεικτικό ότι μέχρι πρόσφατα, στο Π.Δ.61/1999 (άρθρο 1 παρ.4) δεν υπήρχε πρόβλεψη για τους αλλοδαπούς ασυνόδευτους ανήλικους που ζητούν άσυλο, σε αντίθεση με τις ασυνόδευτες γυναίκες, όπως αρμόζει σε μια ευάλωτη ομάδα. Αν και στο Π.Δ.220/2007 προβλέπεται πλέον ειδική μεταχείριση για τους ασυνόδευτους ανήλικους, που ζητούν άσυλο με την εξασφάλιση της εκπροσώπησής τους, το διορισμό του επιτρόπου ανηλίκων, τη διασφάλιση κατάλληλων συνθηκών στέγασης, ανάλογα με τις ανάγκες του ανηλίκου, αλλά και την κατάρτιση του προσωπικού που ασχολείται με υποθέσεις ασυνόδευτων ανηλίκων, στην πράξη ελάχιστες αλλαγές παρατηρούνται προς την κατεύθυνση της ουσιαστικής διασφάλισης των δικαιωμάτων αυτών των παιδιών. Οι εισαγγελικές αρχές είτε αρνούνται είτε αδυνατούν να εφαρμόσουν τα οριζόμενα στο Π.Δ.220/2007 για την επιτροπεία των ασυνόδευτων ανηλίκων αιτούντων άσυλο, ενώ παράλληλα την κατάσταση δυσχεραίνει η ανεπάρκεια των υφιστάμενων δομών κοινωνικής προστασίας.⁷⁵⁵

Η αναζήτηση θεσμικών λύσεων για την κοινωνική προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων, που καταφθάνουν στην Ελλάδα, καθώς και των ανηλίκων, που τελικά κρίνεται σύμφωνη με το συμφέρον τους η παραμονή τους στη χώρα μας, πρέπει να προσανατολιστεί προς την κατεύθυνση της αντιμετώπισης τους, κατά κύριο λόγο, ως παιδιών, ως ευάλωτης δηλαδή πληθυσμιακής κατηγορίας, και δευτερευόντως, ως ατόμων αιτούντων άσυλο ή ως μεταναστών. Στο πλαίσιο του ορθού νομοθετικού ανασχεδιασμού σχετικά για τους ασυνόδευτους ανήλικους αλλοδαπούς, περιλαμβάνεται σαφώς και η αντικατάσταση του μέτρου της αστυνομικής κράτησης τους λόγω παράνομης εισόδου στη χώρα με τις εναλλακτικές λύσεις της φιλοξενίας και η πρόβλεψη δημιουργίας κατάλληλων για την αξιοπρεπή τους διαμονή δομών φιλοξενίας,⁷⁵⁶ αλλά και μονάδων μέριμνας, εποπτευόμενων από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης.

⁷⁵⁴ Βλ. επίσης την Πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την έκδοση της Οδηγίας του Συμβουλίου της ΕΕ «Για τις ελάχιστες προδιαγραφές για τις διαδικασίες με τις οποίες τα Κράτη- Μέλη χορηγούν και ανακαλούν το καθεστώς του πρόσφυγα», Doc. 500 PC 078, 03.11.2000 και την Ετήσια Έκθεση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Doc 1131/00 DG E IV, 20, 2000.

⁷⁵⁵ Βλ. την μελέτη «Ασυνόδευτοι Ανήλικοι που ζητούν Άσυλο στην Ελλάδα», Απρίλιος 2008, hosting01.vivodinet.gr/unhcr/UAM_english.pdf.

⁷⁵⁶ Ειδική Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, Διοικητική Κράτηση και απέλαση αλλοδαπών ανηλίκων, Οκτώβριος 2005, 37.

Στο ίδιο πλαίσιο για την προώθηση των δικαιωμάτων των ασυνόδευτων ανηλίκων, καθοριστική θα είναι η συμβολή της σύστασης και λειτουργίας ειδικών κοινωνικών υπηρεσιών, αρμοδίων για την καταγραφή, ταυτοποίηση,⁷⁵⁷ νομική εκπροσώπηση, ενημέρωση στη μητρική γλώσσα, επιμέλεια και επίβλεψη των ασυνόδευτων ανηλίκων από ειδικευμένο προσωπικό και ειδικούς συμβούλους, ώστε να παρέχονται εγγυήσεις για την προάσπιση της αρχής του συμφέροντος του παιδιού.⁷⁵⁸ Παράλληλα, στην περίπτωση φιλοξενίας των ασυνόδευτων ανηλίκων σε ιδρύματα παιδικής προστασίας, κεφαλαιώδους σημασίας θα είναι η εξάλειψη κάθε διάκρισης τόσο κατά την τοποθέτηση, αλλά και για όσο χρόνο αυτή διαρκεί. Αντιθέτως, προτείνεται να λαμβάνεται ειδική μέριμνα, ώστε να διασφαλίζεται το δικαίωμα του ασυνόδευτου ανηλίκου να διατηρήσει επαφή με την καταγωγή του, το εθνικό, θρησκευτικό, πολιτισμικό, κοινωνικό και γλωσσικό του περιβάλλον, αλλά και το δικαίωμά του στην ταυτότητα με την ενεργοποίηση αποτελεσματικών μηχανισμών προώθησης διαδικασιών για τη διασφάλισή του (πχ απόκτηση πιστοποιητικών κ.α.)

Για παράδειγμα, στη Σουηδία, στο νέο νόμο για τους ασυνόδευτους ανηλίκους, που τέθηκε σε ισχύ τον Ιούλιο του 2005 (*Act on Representation and Custodianship for Unaccompanied Children*)⁷⁵⁹ προβλέπεται επέκταση των αρμοδιοτήτων του ειδικού εκπροσώπου του ανηλίκου. Εν' όψει της απουσίας των γονέων, αυτός αναλαμβάνει καθήκοντα τόσο κηδεμόνα, επιτρόπου, όσο και υπερασπιστή του, ώστε να επιτευχθεί η μεγαλύτερη δυνατή προστασία του. Παράλληλα, στις 31 Μαρτίου του ίδιου έτους τέθηκε σε ισχύ ένα νέο σύστημα ρύθμισης των υποθέσεων των αλλοδαπών, με βάση το οποίο προβλέπεται η δυνατότητα να εφεσιβάλλονται οι αποφάσεις της αρμόδιας υπηρεσίας μετανάστευσης ενώπιον των νεοσυσταθέντων αρμόδιων Δικαστηρίων Αλλοδαπών. Τα εν λόγω τμήματα στελεχώθηκαν με προσωπικό, το οποίο εκπαιδεύτηκε ειδικά σε ζητήματα των ανηλίκων. Επιπλέον, από την 1^η Ιουλίου του 2006, μετά την τροποποίηση της

⁷⁵⁷ Όπως αποδεικνύεται στην πράξη, συχνά παρατηρείται το φαινόμενο της υποβολής αιτήματος ασύλου ανηλίκου στο όνομα ενός ενήλικου, με αποτέλεσμα, να μην είναι δυνατή η ενημέρωση των αρχών για την ύπαρξη του ανηλίκου. Ακόμη όμως και αν η υποβολή αιτήματος γίνει στο όνομα του ανηλίκου, οι αρμόδιες αστυνομικές αρχές δεν ενημερώνουν πάντα τον Εισαγγελέα εγκαίρως ή οι Εισαγγελείς, ενίοτε, καθυστερούν να παρέμβουν, ώστε να εξασφαλίσουν κατάλληλη στέγη και ικανοποιητικές συνθήκες διαβίωσης των ανηλίκων.

⁷⁵⁸ Βλ. σχετικά τις Προτάσεις της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) σχετικά με το ζήτημα των ασυνόδευτων ανηλίκων, 15 Φεβρουαρίου 2007. (Εισήγηση Γ' Τμήματος). Βλ. σχετικά το Σχέδιο Δράσης για τα αλλοδαπά παιδιά που έχουν χωρισθεί από την οικογένειά τους του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες στην ιστοσελίδα www.gcr.gr.

⁷⁵⁹ Swedish Code of Statutes, SFS 2005: 429.

σοηδικής νομοθεσίας για τους ασυνόδευτους ανηλίκους, προβλέπεται η μεταφορά των αρμοδιοτήτων για τα ζητήματα της διαμονής τους από την κεντρική Υπηρεσία Μετανάστευσης, που διατηρεί την γενική εποπτεία, στους δήμους, με στόχο τη βελτίωση της παρεχόμενης προστασίας προς τους ανηλίκους. Τέλος, στον προϋπολογισμό του 2007⁷⁶⁰ εμπεριέχονται ειδικά μέτρα για τη βελτίωση των διαδικασιών υποδοχής των ασυνόδευτων ανηλίκων, ενώ προβλέπεται η γενναϊόδωρη χρηματοδότηση των δήμων, ώστε να είναι σε θέση να αναλαμβάνουν τους ασυνόδευτους ανήλικους.

Για την περίπτωση των *παιδιών με ψυχικές διαταραχές*, διαπιστώνεται πως η ακαταλληλότητα των δομών φιλοξενίας οδηγεί σε παραβίαση των δικαιωμάτων τόσο των παιδιών που πάσχουν από ψυχικές διαταραχές, καθώς καθίσταται ανέφικτη η παροχή κατάλληλης προστασίας και φροντίδας⁷⁶¹ όσο και των υπόλοιπων παιδιών, που φιλοξενούνται στα εν λόγω ιδρύματα, καθώς διαταράσσεται η εύρυθμη λειτουργία των ιδρυμάτων. Ο σχετικός με την ανάπτυξη υπηρεσιών ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων σχεδιασμός περιορίζεται στην προσαύξηση μόνο του προσωπικού στις ήδη υπάρχουσες, ακατάλληλες δομές. Ορθότερος θα ήταν ο σχεδιασμός ενός νομικού πλαισίου προσανατολισμένου στη δημιουργία ενός πλήρους τομεοποιημένου δικτύου κοινοτικών υπηρεσιών⁷⁶² με τη σύσταση ξενώνων ή οικοτροφείων θεραπευτικού προσανατολισμού, με κατάλληλη στελέχωση και εποπτεία και η διαβάθμιση της εξειδίκευσης των υπηρεσιών αυτών.

Τέλος, προτεινόμενο μηχανισμό βελτίωσης της παρεχόμενης προστασίας προς *τα παιδιά με αναπηρία* αποτελεί η λειτουργία ειδικών κέντρων για κάθε αναπηρία, σε είδος και βαθμό, κατάλληλα στελεχωμένων, η πληροφόρηση των γονιών μέσω εξειδικευμένου και ευαίσθητοποιημένου προσωπικού για τα ζητήματα της πρόληψης και αντιμετώπισης της αναπηρίας, αλλά και η οικονομική και ψυχολογική στήριξη της οικογένειας, ώστε να αποφεύγεται η λύση της κλειστής περίθαλψης και να ενισχύεται στην άσκηση του υποστηρικτικού της ρόλου για την κοινωνική ένταξη των παιδιών.⁷⁶³ Επιπροσθέτως, η θεσμοθέτηση αυστηρού ελέγχου και επίβλεψης των

⁷⁶⁰ Government Bill 2006/07, 07:100.

⁷⁶¹ Πόρισμα του Συνηγόρου του Πολίτη, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, Δομές Προστασίας και φιλοξενίας παιδιών και εφήβων με ψυχικές διαταραχές, Ιούλιος 2005, ιδίως 10, 11.

⁷⁶² Γ. Ο. Τσομπανόγλου, Γ. Κορρές, Ι. Γιαννοπούλου, Κοινωνικός Αποκλεισμός και Πολιτικές Ενσωμάτωσης, Παπαζήση, Αθήνα, 2005, 324.

⁷⁶³ Ν. Φακιάλας, Ανάπτυξη σταδιοδρομίας και προοπτικές απασχόλησης των ΑμεΑ σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, στο: Μ. Κετσετζοπούλου, Η. Κικίλιας, Α. Μουρίκη, Γ. Παπαπέτρον,

ειδικών κέντρων για τον εντοπισμό των ανεπαρκειών και των δυσλειτουργιών τους και η πρόβλεψη παροχής υπηρεσιών αποκατάστασης σε τοπικό επίπεδο με στόχο την επανένταξη τους πρέπει να αναδειχθεί σε βασική επιδίωξη ενός νομοθετικού σχεδιασμού, που στοχεύει στη χάραξη πολιτικών ενδυνάμωσης για τα παιδιά με αναπηρία.⁷⁶⁴

Στην αναβάθμιση και αξιοποίηση του ρόλου της τοπικής κοινωνίας προς την κατεύθυνση της προώθησης των μηχανισμών αποκατάστασης και επανένταξης των ατόμων με αναπηρία γίνεται ειδική μνεία και σε σχετική Σύσταση του 2006 σχετικά με το Σχέδιο Δράσης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προώθηση των δικαιωμάτων πλήρους συμμετοχής των ατόμων με αναπηρία στην κοινωνία (2006-2015), όπου μάλιστα τονίζεται ο ιδιαίτερα αυξημένος κίνδυνος κοινωνικού αποκλεισμού των παιδιών με αναπηρία.⁷⁶⁵ Παράλληλα, η Ελλάδα θα πρέπει να ανταποκριθεί στην πρόσκληση της Σύμβασης του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία,⁷⁶⁶ με βάση την οποία τα Κράτη-Μέλη καλούνται να υιοθετήσουν τις οκτώ γενικές αρχές της, οι οποίες τελούν σε συμπληρωματική σχέση με αυτές της ΔΣΔΠ. Οι αρχές αυτές προσανατολίζονται γύρω από τους άξονες της προώθησης δράσεων ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης για την εξοικείωση της κοινής γνώμης με την αναπηρία, της συμμετοχής των παιδιών στη χάραξη πολιτικής για ισότιμη συμμετοχική εκπαίδευση, της υποστήριξης από συνομηλίκους, της υποστήριξης των οικογενειών και των αδελφών, της πρόληψης και θεραπείας της παιδικής κακοποίησης των παιδιών με αναπηρία, της διασφάλισης της προσβασιμότητας και της υγείας με την έγκαιρη διάγνωση και την πρόωπη παρέμβαση, αλλά και της θέσπισης μηχανισμών παρακολούθησης και υποβολής καταγγελιών σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης.⁷⁶⁷

Τέλος, η αποκέντρωση των δομών κοινωνικής προστασίας προσφέρει αναμφίβολα νέες δυνατότητες για τη μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητας των

⁷⁶⁴ Μ. Τζωρτζοπούλου, Ε. Φρονίμου (επιμ.), Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2006, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 2007, 109.

⁷⁶⁵ Ο κίνδυνος κοινωνικού αποκλεισμού στη χώρα μας αυξάνεται ακόμη περισσότερο στην περίπτωση των αλλοδαπών παιδιών με αναπηρία, τα οποία δεν είναι πολίτες της ΕΕ, καθώς δεν είναι δικαιούχοι των σχετικών προνοιακών επιδομάτων.

⁷⁶⁶ Rec (2006) 5, Υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 5 Απριλίου 2006 στην 961^η συνεδρίαση των Αναπληρωτών Υπουργών.

⁷⁶⁷ 13 Δεκεμβρίου 2006
Βλ. αναλυτικότερα Ευρωπαϊκό Δίκτυο Συνηγόρων Παιδιών (ENOC), Δημόσια θέση για τα παιδιά και νέους με αναπηρίες, www.synigoros.gr/pdfs/_statement_disabilities_barcelona.pdf 1-4.

παρεχόμενων υπηρεσιών, καθώς σε τοπικό επίπεδο καθίσταται ευκολότερη η καταγραφή των αναγκών των πολιτών και η συστηματική αξιολόγηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των προβλημάτων ή των αναγκών τους. Με αυτό τον τρόπο διευκολύνεται η χάραξη και η εφαρμογή κατάλληλων δράσεων κοινωνικής πολιτικής, αλλά και η εφαρμογή της αρχής της εξατομίκευσης της παροχής. Στη χώρα μας όμως παρατηρείται πως ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην οργάνωση και λειτουργία των υπηρεσιών είναι πολύ περιορισμένος, καθώς επικρατεί το συγκεντρωτικό μοντέλο και, σε τοπικό επίπεδο, παρατηρείται υπανάπτυξη και πλήρης απουσία εφαρμογής των προγραμμάτων πρόνοιας.⁷⁶⁸

Ο σχεδιασμός ενός λειτουργικού συστήματος οργάνωσης των κοινωνικών υπηρεσιών, όπου διασφαλίζεται η αποτελεσματικότητα του προσφερόμενου από τις κοινωνικές υπηρεσίες έργου, προληπτικού και υποστηρικτικού, προϋποθέτει την οριοθέτηση του ρόλου τους και την καθιέρωση δέσμιας αρμοδιότητας της τοπικής αυτοδιοίκησης σε θέματα παιδικής προστασίας. Ο διαχωρισμός των εν λόγω υπηρεσιών από τις υπόλοιπες κοινωνικές υπηρεσίες και η σύσταση ειδικών επιτροπών παιδικής προστασίας⁷⁶⁹ αποτελεί το εχέγγυο για την αυτονόμηση της κοινωνικής πρόνοιας ως προς την παιδική ηλικία, που αποτελεί τον πλέον ελαστικό τομέα στο χώρο της πρόνοιας, δεδομένου ότι συχνά αποκτά κοινωνική «ορατότητα» μέσω άλλων πληθυσμιακών ομάδων (πχ άτομα με ειδικές ανάγκες ή οικογένεια). Για παράδειγμα, για την αποτελεσματική λειτουργία του προγράμματος ενίσχυσης απροστάτευτων παιδιών χρήσιμη θα ήταν η σύσταση Επιτροπής Παιδικής Προστασίας σε κάθε κέντρο ή γραφείο κοινωνικής πρόνοιας, αρμόδιας για τον καθορισμό των αιτουμένων προστασίας παιδιών και τον προσδιορισμό της μηνιαίας οικονομικής ενίσχυσης, αλλά και η σύσταση Συμβουλίου Παιδικής Προστασίας, αρμοδίου, μεταξύ άλλων, να γνωμοδοτεί για την αρτιότερη οργάνωση- λειτουργία του προγράμματος, αλλά και την εκπλήρωση των στόχων του.⁷⁷⁰

Η νομοθετική απονομή αρμοδιοτήτων στις αποκεντρωμένες υπηρεσίες κοινωνικής προστασίας και η αυτονόμησή τους δεν επαρκεί για την προώθηση του

⁷⁶⁸ Ο. Στασινοπούλου, Αναδιάρθρωση των προσωπικών κοινωνικών υπηρεσιών, στο: Π. Γετίμης-Δ. Γράβαρης (επιμ.), Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική πολιτική: η σύγχρονη προβληματική, Μ. Αγγελίδης... (και ά), Θεμέλιο, Αθήνα, 1993, 297, Γ. Μάρδας, Ε. Βαλκάνος, Κοινωνική Πολιτική, Θεωρία και Πράξη: Διοίκηση, οικονομία, δίκαιο, κοινωνιολογία, Παπαζήση, Αθήνα, 2005, 313.

⁷⁶⁹ Ετήσια Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, 2006, 170.

⁷⁷⁰ Επιτροπή παρόμοιας σύστασης υπήρχε στο παρελθόν, καταργήθηκε, ωστόσο, με το Ν.1379/1973.

περιφερειακού μοντέλου διακυβέρνησης και την ανάδειξη και αξιοποίηση του ρόλου της τοπικής κοινωνίας, αν δε συνδυαστεί με την ουσιαστική μεταφορά πόρων από το κεντρικό στο τοπικό κράτος, τη συστηματική καταγραφή των ιδιαίτερων αναγκών σε τοπικό επίπεδο και το συντονισμό του δικτύου των αρμοδίων υπηρεσιών. Ο παραπάνω συνδυασμός διευκολύνει την έγκαιρη πρόληψη, την αποτελεσματική παρέμβαση και την υλοποίηση προγραμμάτων υποστήριξης για τις οικογένειες (που διέρχονται κρίση ή τις μονογονεϊκές οικογένειες). Στο πλαίσιο αυτό, ο «Χάρτης Πρόνοιας» του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, πληροφοριακό σύστημα που αποτυπώνει τις ειδικότερες ανάγκες, συμβάλει στην προώθηση ενός αποκεντρωμένου μοντέλου συλλογής και διάχυσης της πληροφορίας σε όλη την έκταση του πανελλαδικού δικτύου δομών κοινωνικής αλληλεγγύης και στη «χωρική» διαχείριση και την εποπτεία των κοινωνικών υπηρεσιών. Αξιόλογη κρίνεται η προσπάθεια για τη λειτουργία του θεσμού της Κοινωνικής Υπηρεσίας (Κ.Υ.), σε επίπεδο δήμων και κοινοτήτων με στόχο το συντονισμό των ομάδων των κοινωνικών υπηρεσιών της πόλης με δράσεις προληπτικού αναπτυξιακού χαρακτήρα, που περιλαμβάνουν ειδικά και το παιδί, παράλληλα με τη μητρότητα ή την οικογένεια.⁷⁷¹

Εξάλλου, το σύστημα κοινωνικής προστασίας του παιδιού στην Ελλάδα, όπως έχει παρουσιαστεί παραπάνω, πρέπει να αναδιαρθρωθεί και μεταρρυθμιστεί, λαμβάνοντας υπόψη τις σύγχρονες εξελίξεις, όσον αφορά στην οργάνωση και τη λειτουργία του κοινωνικού κράτους της μεταβιομηχανικής εποχής, ιδίως ενόψει των νέων κοινωνικών κινδύνων και των πολυδιάστατων φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού, που αφορούν άμεσα τα παιδιά και απειλούν να περιθωριοποιήσουν ολόκληρες ομάδες τους. Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει να ενεργοποιηθούν νέες μορφές κοινωνικής αλληλεγγύης, σε συνδυασμό με τις πιο παραδοσιακές μορφές προστασίας, πάντοτε μέσ' από την ανάδειξη του νέου, πρωταγωνιστικού ρόλου της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, κατ'αναλογία με τη γαλλική αποκέντρωση. Οι προαναφερθείσες αρχές της επικουρικότητας και της εξατομίκευσης πρέπει να συνδυαστούν με αυτήν της εγγύτητας, με σκοπό τον καλύτερο συντονισμό των διάφορων δράσεων και την αποφυγή των «αλληλοεπικαλύψεων» φορέων και προγραμμάτων, που είναι εξίσου πολύτιμος με την αύξηση της, πάντοτε ανεπαρκούς, χρηματοδότησης. Σ' αυτήν την

Αναλυτικότερα Χ. Βάγια, Κεντρική Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου: όργανο αποκέντρωσης και συντονισμού της τοπικής κοινωνικής πολιτικής, στο: Ε. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου (επιμ.), Οικογένεια-Παιδική Προστασία-Κοινωνική Πολιτική, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Αθήνα, 1993, 245-255.

κατεύθυνση μεγάλης σημασίας είναι η συγκρότηση του Δικτύου Κοινωνικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών, το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το Πρόγραμμα «Υγεία-Πρόνοια» του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (2000-2006) και άρχισε να υλοποιείται από τον Οκτώβριο του 2002. Το πρόγραμμα αυτό δεν μπορεί παρά να σηματοδοτεί θετικές εξελίξεις ως προς την αντιμετώπιση των κινδύνων αποκλεισμού, που αφορούν στο παιδί εν γένει και, κυρίως, στο παιδί-απασχολούμενο. Εξίσου χρήσιμο βήμα θα ήταν ένα τέτοιο, συντονιστικό, επιχειρησιακό Πρόγραμμα να χρηματοδοτηθεί, με κοινοτικούς ή αποκλειστικά εθνικούς πόρους, αφιερωμένο ειδικά στην κοινωνική προστασία του παιδιού.⁷⁷²

Παράλληλα, σκόπιμη κρίνεται η ενδυνάμωση και μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητας του διαθέσιμου «κοινωνικού κεφαλαίου» που εμπεριέχει κοινωνικές διεργασίες και διαδικασίες όπως άτυπα, αλλά «αυτόνομα» δίκτυα κοινωνικής υποστήριξης ευαίσθητων πληθυσμιακών ομάδων, ανάπτυξη κωδίκων και δεσμών καλής γειτονιάς και, τέλος, συνεργασία μεταξύ των τριών πυλώνων της κοινωνίας, δηλαδή του ιδιωτικού, του δημόσιου και του εθελοντικού,⁷⁷³ ώστε να ενισχυθεί η σημασία του τοπικού κοινωνικού κράτους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα επιτυχούς ανάπτυξης του κοινωνικού κεφαλαίου αποτελεί η εφαρμογή προγραμμάτων στις ΗΠΑ, που αφορά την καθοδήγηση παιδιών υψηλού κινδύνου ή με ειδικά προβλήματα, από ομάδες εθελοντών πολιτών.⁷⁷⁴

Πανομοιότυπη προσπάθεια στη χώρα μας αποτελεί το *“Home Start”*, που αφορά την οργάνωση, σε τοπικό επίπεδο, δικτύου εθελοντών, οι οποίοι, στο πλαίσιο της προσπάθειας για τη στήριξη οικογενειών με παιδιά προσχολικής ηλικίας, υπό την εποπτεία επαγγελματιών, προσφέρουν υπηρεσίες ως κατ' οίκον «συμπαραστάτες-φίλοι» σε οικογένειες με ιδιαίτερα προβλήματα, με την προϋπόθεση πως ένα από τα παιδιά της οικογένειας είναι μικρότερο των πέντε ετών. Το εν λόγω πρόγραμμα, που στηρίζεται από το Ινστιτούτο Κοινωνικής Προστασίας και Αλληλεγγύης στο πλαίσιο ενός διεθνούς δικτύου προγραμμάτων στήριξης οικογενειών με εξαρτώμενα μέλη προσχολικής ηλικίας, χαρακτηρίζεται αναμφίβολα καινοτόμο και συνιστά καλή

⁷⁷² Βλ. διεξοδικότερα *Ξ.Κοντιάδης-Δ. Απίστουλας*, Μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους και Τοπική Αυτοδιοίκηση, Συντονισμός και Δικτύωση των δομών κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο, Παπαζήση, Αθήνα, 2006, 99 επ.

⁷⁷³ Βλ., γενικά, *Γ. Ζαϊμάκης*, Κοινωνικός αποκλεισμός και δίκτυα προστασίας στη σύγχρονη πόλη, στο: *Γ. Ζαϊμάκης, Α. Κανδυλάκη* (επιμ.), Δίκτυα Κοινωνικής Προστασίας: Μορφές παρέμβασης σε ευπαθείς ομάδες και πολυπολιτισμικές κοινότητες, Κριτική, Αθήνα, 2005, 78-84.

⁷⁷⁴ Πρόκειται για το πρόγραμμα *“Big Brother/Big Sister”*.

πρακτική. Ωστόσο, οποιοδήποτε εγχείρημα για την αξιολόγησή του είναι πολύ πρώιμο, καθώς, αν και γίνονται προσπάθειες για την εφαρμογή του προγράμματος και σε άλλες περιοχές, λειτουργεί μόνο σε ένα δήμο της χώρας, στο δήμο Καλαμαριάς. Προτείνεται, ωστόσο, η αξιοποίηση της εν λόγω εμπειρίας προς την κατεύθυνση της υιοθέτησης παρόμοιων καινοτόμων δράσεων, που θα συμβάλουν σε μια εν τοις πράγμασι ανάπτυξη της κοινωνικής πολιτικής για το παιδί σε τοπικό επίπεδο.

Τέλος, εκτός από τις παραπάνω θεσμικές παρεμβάσεις προτείνεται στο πλαίσιο του σχεδιασμού των πολιτικών για την κοινωνική προστασία του παιδιού η συμπερίληψη ζητημάτων, που ανακύπτουν στο σύγχρονο διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον, όπως το ζήτημα του bullying (εκφοβισμού) στα σχολεία, η προστασία των παιδιών στο πλαίσιο της χρήσης νέων τεχνολογιών, κυρίως τη χρήση του διαδικτύου στους χώρους των internet café, η υιοθέτηση συνηθειών υγιεινής διατροφής, αλλά και η προστασία των παιδιών από σύγχρονες ασθένειες όπως η κατάθλιψη ή άλλες αγχογενείς καταστάσεις. Οι άξονες του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού περιλαμβάνουν τέτοιου είδους αναφορές, αν και αόριστες, που προσαρμόζουν την κοινωνική προστασία του παιδιού στα σύγχρονα, διαρκώς μεταβαλλόμενα δεδομένα, (πχ η διαχείριση του ελεύθερου χρόνου ή παιδική βία). Τελικά, φαίνεται επιτακτική η ανάγκη της συμπερίληψης κρίσιμων θεματικών πεδίων, όπως τα παραπάνω, στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αλλά και οι εκτενέστερες αναφορές στο ζήτημα της προστασίας του παιδιού ως καταναλωτή, σε ζητήματα εκπαίδευσης, ειδικής αγωγής, υπηρεσιών πρόνοιας και παιδικής προστασίας. Αφετηρία, δε, πρέπει να αποτελεί η ΔΣΔΠ, με ρητή αναφορά σε συγκεκριμένες διατάξεις της, αλλά και στις γενικές κατευθυντήριες αρχές της, ώστε η ρήτρα του συμφέροντος, η αρχή της μη διάκρισης, αλλά και του σεβασμού των απόψεων του παιδιού να αποτελούν τα βασικά σημεία αναφοράς και τους κεντρικούς άξονες στη διαμόρφωση μιας απόλυτα προσαρμοσμένης στη ΔΣΔΠ εθνικής πολιτικής για τα παιδιά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Η ΠΟΙΝΙΚΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΑΝΗΛΙΚΟΥ ΚΑΙ Η ΠΟΙΝΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

A. Η αντιμετώπιση του ανήλικου δράστη στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης σε διεθνές και εθνικό επίπεδο: από το προνοιακό πρότυπο στην επανορθωτική δικαιοσύνη και στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο

1. Η εξέλιξη των προτύπων της ποινικής δικαιοσύνης διεθνώς.

1α. Η μετάβαση από το τιμωρητικό μοντέλο στο προνοιακό πρότυπο.

Ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στο ποινικό δίκαιο εν γένει, αλλά και ειδικότερα στο πεδίο του ποινικού δικαίου των ανηλίκων επικρατεί το τιμωρητικό πρότυπο, που, επηρεασμένο από την μεσαιωνική ατμόσφαιρα και την αυθαιρεσία των κρατικών δομών, αποδίδει στην ποινή ανταποδοτικό χαρακτήρα.⁷⁷⁵ Στο πλαίσιο αυτής της νομοθετικής βάσης η «κλασική σχολή του ποινικού δικαίου» τυποποιεί το έγκλημα ως αφηρημένη νομική σχέση μεταξύ του παραβάτη του νόμου και της πολιτείας. Ο δράστης εν γένει, αλλά και ο ανήλικος δράστης χαρακτηρίζεται ως εγκληματίας υπαίτιος του εγκλήματος, η σχέση του δε με το κοινωνικό σύνολο παίρνει τη μορφή της απόλυτης και αναπόσβεστης ενοχής.

Στο πλαίσιο του τιμωρητικού προτύπου η τιμωρία του διαλαμβάνει αφενός μεν ανταποδοτικό χαρακτήρα⁷⁷⁶ για τον ίδιο αφετέρου δε χαρακτήρα «ψυχολογικού καταναγκασμού» και μέσου αποτροπής μελλοντικών αξιόποινων πράξεων απέναντι στα άλλα μέλη της κοινότητας, η απειλή δηλαδή προβάλλεται τελικά ως ο αποτελεσματικότερος τρόπος ελέγχου της συμπεριφοράς του.⁷⁷⁷ Η απομόνωση του παραβάτη από την κοινότητα θεωρείται «επωφελής» τόσο επειδή «ικανοποιεί» το αίσθημα δικαίου του θύματος, και, γιατί, συνάμα, προστατεύει μέσω της απομόνωσης

⁷⁷⁵ N. Χωραφάς, Γενικά Αρχαία του Ποινικού Δικαίου, Το Νομικόν, Νικ. Α. Σάκκουλα, Αθήναι, 1958, 43-43.

⁷⁷⁶ N. Κουράκης, Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, 222.

⁷⁷⁷ S. Bilchik, Balanced and Restorative Justice for Juveniles, A Framework for Juvenile Justice in the 21st Century, University of Minnesota, August 1997, 26.

αυτής και το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.⁷⁷⁸ Η μεταχείριση του παιδιού τελεί, δηλαδή, υπό το ίδιο αυστηρό τιμωρητικό καθεστώς με αυτήν του ενήλικου- εκτός ίσως από τον μειωμένο καταλογισμό που κάποιες φορές τους διαφοροποιεί.⁷⁷⁹

Το «τιμωρητικό» πρότυπο, που κυριαρχεί τον 19^ο αιώνα, συνυπάρχει, από το τέλος του 19^{ου} και, ήδη, κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα με το *προνοιακό πρότυπο* (welfare model). Η μεταβολή των αντιλήψεων για την ανήλικη νεότητα στο πεδίο της ψυχολογίας επηρέασε και τις θετικές σχολές του ποινικού δικαίου, που υποστήριζαν πως το έγκλημα έχει χαρακτήρα βιοκοινωνικό,⁷⁸⁰ συνδέεται με την ιδιοτυπία του εγκληματία και με τις εκάστοτε κοινωνικές σχέσεις που τον αφορούν. Η βελτίωση (με την έννοια της αναμόρφωσης και της αποκατάστασης των ικανών προς βελτίωση εγκληματιών) αποτέλεσε πλέον έναν από τους στόχους της αντεγκληματικής πολιτικής στο χώρο της δικαιοσύνης ανηλίκων.⁷⁸¹ Το εν λόγω μοντέλο επικράτησε μέχρι το τέλος του 20^{ου} αιώνα στο ποινικό δίκαιο ανηλίκων της Ευρώπης και εν πολλοίς σχετίζεται με τα ιδεώδη της κοινωνικής πρόνοιας. Σε αντίθεση με την τοποθέτηση της κλασικής σχολής του ποινικού δικαίου το νέο πρότυπο προωθεί τη χάραξη προνοιακής πολιτικής από την πλευρά της Πολιτείας, η οποία καλείται να επιδεικνύει πνεύμα στοργής για τους ανήλικους παραβάτες, ακόμα και για τους προπαραβατικούς (ειδικοπροληπτικό ποινικό δίκαιο, σκοπιμότητα της ποινής)⁷⁸² και προσανατολίζεται προς την προώθηση θεσμικών παρεμβάσεων που διευκολύνουν την αναμόρφωση της προσωπικότητάς τους και την επανένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο.⁷⁸³

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα άρχισε να διαμορφώνεται ιδιαίτερο Ποινικό ή Εγκληματολογικό Δίκαιο Ανηλίκων, ως αυτοτελής κλάδος στο Ποινικό Δίκαιο, όπου είναι εμφανείς οι επιρροές του προνοιακού προτύπου. Η εν λόγω κίνηση συναντάται κυρίως στις ΗΠΑ, αλλά και στην Αγγλία. Εκφράζεται δε με την ευρεία χρησιμοποίηση των παιδαγωγικών μέτρων και τον περιορισμό της επιβολής των ποινών, τη δυνατότητα του δικαστηρίου ανηλίκων να επεμβαίνει όχι μόνο στην

⁷⁷⁸ S. Bilchik, *Balanced and Restorative Justice for Juveniles, A Framework for Juvenile Justice in the 21st Century*, ό.π., 26.

⁷⁷⁹ N. Κουράκης, *Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, 7.

⁷⁸⁰ N. Χωραφάς, *Γενικά Αρχαί του Ποινικού Δικαίου*, Το Νομικόν, Νικ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα, 1958, 45.

⁷⁸¹ F. Liszt, *Der Zweckgedanke im Strafrecht*, J. Guttentag, Berlin, 1905, 166.

⁷⁸² Α. Πιτσελά, *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, 33.

περίπτωση τέλεσης του εγκλήματος εκ μέρους του ανηλίκου αλλά και σε περιπτώσεις εγκλημάτων όπως η πορνεία, η αλητεία ή η επαιτεία, με τη δημιουργία δικαστηρίων ανηλίκων και καταστημάτων ανηλίκων, αλλά και τη θέσπιση ειδικής διαδικασίας για τις υποθέσεις των ανηλίκων.⁷⁸⁴

Παράλληλα, οι επιρροές του προνοιακού προτύπου είναι εμφανείς και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως τη Γερμανία για παράδειγμα, όπου ψηφίστηκε παράλληλα με το Νόμο Περί Δικαστηρίων Ανηλίκων της 16^{ης} Φεβρουαρίου του 1923 (Das Jugendgerichtsgesetz, JGG) ο Νόμος Περί Προστασίας της Νεότητας (Das Reichsgesetz für Jugendwohlfahrt, RJWG) της 9^{ης} Ιουλίου του 1922. Ο νόμος αυτός, περιέχει αφενός, κανόνες ουσιαστικού δικαίου για την διαπαιδαγώγηση των ανηλίκων, αφετέρου κανόνες δικονομικού δικαίου για τον οργανισμό «Υπηρεσιών Προστασίας Ανηλίκων» (Jugendämter) και για τις διαδικασίες της επιβολής των παιδαγωγικών μέτρων των ανηλίκων.⁷⁸⁵ Παρομοίως στην Αυστρία, ψηφίστηκε ο ειδικός νόμος «Περί Δικαστηρίων Ανηλίκων» (της 18^{ης} Ιουλίου του 1928), ο Bundesgesetz über die Behandlung junger Rechtsbrecher, Jugendgerichtsgesetz,⁷⁸⁶ ενώ στη Γαλλία ο νόμος «Περί Δικαστηρίων Ανηλίκων Υπό Όρον Ελευθερίας (Loi sur les tribunaux pour enfants et adolescents et sur la libetrté surveillée)» της 22ας Ιουλίου του 1912,⁷⁸⁷ μετασχημάτισε το δίκαιο της παιδικής παραβατικότητας προς μια μη τιμωρητική κατεύθυνση και συντέλεσε στο «να βγει το παιδί από το ποινικό δίκαιο».⁷⁸⁸

Το προνοιακό, δηλαδή, μοντέλο πυλώνας της ποινικής αντιμετώπισης των ανήλικων δραστών, που κυριάρχησε στο ποινικό δίκαιο ανηλίκων στην Ευρώπη μέχρι το τέλος του 20^{ου} αιώνα και εν πολλοίς σχετίστηκε με τα ιδεώδη της κοινωνικής πρόνοιας, αποσκοπεί κυρίως στην ηθική ανάπλαση και αναμόρφωση του

⁷⁸³ Βλ. αναλυτικά S. Bilchik, *Balanced and Restorative Justice for Juveniles, A Framework for Juvenile Justice in the 21st Century*, ό.π., 29.

⁷⁸⁴ Ι. Παπαζαχαρίου, *Οι ανήλικοι εγκληματίαι κατά τα παρ' ημίν και αλλαχού κρατούντα*, (διδασκτορική διατριβή), Δ. Τζάκα, Στεφ. Δελαγραμματικά & Σία, Αθήνα, 1932, 4-5.

⁷⁸⁵ Ι. Παπαζαχαρίου, *Οι ανήλικοι εγκληματίαι κατά τα παρ' ημίν και αλλαχού κρατούντα*, ό.π., 31-32.

⁷⁸⁶ Ι. Παπαζαχαρίου, *Οι ανήλικοι εγκληματίαι κατά τα παρ' ημίν και αλλαχού κρατούντα*, ό.π., 33-34.

⁷⁸⁷ Ι. Παπαζαχαρίου, *Οι ανήλικοι εγκληματίαι κατά τα παρ' ημίν και αλλαχού κρατούντα*, ό.π., 36-37.

⁷⁸⁸ M. Ancel, *Η Νέα Κοινωνική Άμυνα*, Νομική Βιβλιοθήκη, (μτφ Η. Σαγκουνίδου), Αθήνα, 1995, 460-461.

κρατουμένου.⁷⁸⁹ Τα κύρια χαρακτηριστικά του προνοιακού μοντέλου εντοπίζονται στον ορισμό μιας συγκεκριμένης ηλικίας ανηλικότητας, ανεξάρτητα από τη φύση του εγκλήματος, στη δημιουργία ειδικής δικαιοδοσίας και ειδικών υπηρεσιών και αρχών, στην αναβάθμιση του ρόλου των ειδικών, στη συστηματική λήψη υπ' όψιν των συνθηκών ζωής της προσωπικότητας και της παιδείας του ανηλικού και στη διάκριση μεταξύ της φύσης του αδικήματος και των λαμβανομένων μέτρων.⁷⁹⁰ Παράλληλα, προβάλλεται η κοινή αρμοδιότητα και όχι ατομική ευθύνη ανηλικού, δηλαδή γίνεται λόγος για τη συνευθύνη γονέων, ενώ θεσπίζονται κυρίως προστατευτικά και σωφρονιστικά μέτρα που στοχεύουν στον περιορισμό του ανηλικού αντί ποινών στερητικών της ελευθερίας. Συνοπτικά, ο ανήλικος παραβάτης χαρακτηρίζεται ως ασθενής και, για το λόγο αυτό, ως πρωταρχικός σκοπός προβάλλεται η αποκατάστασή του, οι ανάγκες του θύματος δε λαμβάνονται καθόλου υπ' όψιν, ενώ και η ίδια η κοινότητα ενεργεί υπέρ του θύτη, με την παροχή υπηρεσιών και κατάλληλης θεραπείας.⁷⁹¹

Μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, εξάλλου, η υιοθέτηση της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948), αλλά και η υπογραφή της ΕΣΔΑ (1950) συνέβαλαν αποφασιστικά στον εξανθρωπισμό του ποινικού δικαίου, καθώς πλέον ο άνθρωπος, συνεπώς και ο ανήλικος, αντιμετωπίζεται όχι απλώς ως πεδίο παρατήρησης, αλλά αποτελεί υποκείμενο δικαιωμάτων και δίνεται έμφαση στην αξιοπρέπεια και κατ' επέκτασιν την κοινωνική συνείδηση και την υπευθυνότητα.⁷⁹² Η ανάγκη για την αντιμετώπιση του ανήλικου παραβάτη με ειδικές διατάξεις καθιερώνεται διεθνώς για πρώτη φορά με το Διεθνές Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων (1966), όπου διατυπώνεται ρητά η ανάγκη διαχωρισμού των ανήλικων από τους ενηλικούς κατηγορούμενους με τη σύντομη προσαγωγή τους ενώπιον του δικαστηρίου (άρθρο 10β), τη διαμόρφωση της διαδικασίας κατά τρόπο ανάλογο με την ηλικία τους και την ανάδειξη της έννοιας της

⁷⁸⁹ F. Bailleau et Yves Cartuyvels, Introduction, La mise en question du modèle 'protectionnel' dans la justice des mineurs en Europe, στο: F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dir.), La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales, L' Harmattan, Paris, 2007, 9 επ.

⁷⁹⁰ F. Bailleau et Yves Cartuyvels, Introduction, La mise en question du modèle 'protectionnel' dans la justice des mineurs en Europe, στο: F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dir.), La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales, ό.π., 7-8.

⁷⁹¹ Βλ. Αναλυτικά, A. Schneider (ed.), Guide to Juvenile Restitution, Dept. of Justice, Washington, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, July 1985, 1-168, www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/2e/f1/a1.pdf

⁷⁹² Ν. Κουράκης, Ποινική Καταστολή, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, 266, 267.

αποκατάστασης ως βασικού συστατικού της δικαιοσύνης των ανηλίκων. (άρθρο 14 4).

Η παρατηρούμενη, κατά την περίοδο αυτή, ενσωμάτωση στα διάφορα συστήματα θετικού δικαίου ενός ειδικού συστήματος για την παιδική εγκληματικότητα⁷⁹³ και η σχετική ενοποίηση των δικαικών πολιτικών σχετικά με τους ανήλικους με την ανάπτυξη μιας ολόκληρης δέσμης κοινωνικών πολιτικών, που απέρρεαν από το κράτος πρόνοιας, εν πολλοίς, αποτελεί εκδήλωση της θεωρίας της Νέας Κοινωνικής Άμυνας του Μάρκ Άνσελ.⁷⁹⁴ Η σύγχρονη Κοινωνική Άμυνα, που επιβεβαιώθηκε σαν ανεξάρτητο κίνημα ιδεών το 1945,⁷⁹⁵ εκφράζει τον εξανθρωπισμό στο χώρο των ποινικών επιστημών, εισάγει το ανθρωπιστικό στοιχείο στην ποινική μεταχείριση των κρατουμένων και στους κυρωτικούς κανόνες και υποκαθιστά τον ανταποδοτικό χαρακτήρα της ποινής από μια πολιτική προστασίας.⁷⁹⁶ Η εξατομικευμένη ποινική μεταχείριση θεωρείται πως συμβάλει τόσο στην προστασία του ατόμου όσο και της κοινωνίας, με την πρόληψη διάπραξης νέων πράξεων. Στο πλαίσιο της θεωρίας της Κοινωνικής Άμυνας ο σεβασμός και η υπεράσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά και η προστασία του προσώπου αποτελούν στόχους όχι μόνο στο χώρο του ποινικού δικαίου, αλλά και του σωφρονισμού, καθώς και της πολιτικής.⁷⁹⁷

Σε αντίθεση με τον θετικισμό, η Κοινωνική Άμυνα αντιμετωπίζει το παιδί ως ανθρώπινο ον και προωθεί όχι την εφαρμογή του συστήματος σε αυτό, αλλά την οικοδόμηση του συστήματος κατά τρόπο που να διασφαλίζει την προστασία του, αλλά και την ανάπτυξή του. Η Κοινωνική Άμυνα, με άλλα λόγια, πρεσβεύει τη δημιουργία μιας κοινωνίας που εξασφαλίζει την προστασία της παιδικής ηλικίας, ενσωματώνει το παιδί και την ίδια την προαγωγή του στην κοινότητα, της οποίας αποτελεί τμήμα, ενώ προωθεί αντί του πατερναλιστικού παρεμβατισμού τον ανθρωπιστικό προστατευτισμό (Weltanschauung).⁷⁹⁸ Για την επίτευξη του εν λόγω

⁷⁹³ Βλ. αναλυτικά για την υιοθέτηση των εν λόγω τάσεων στους Ποινικούς Κώδικες των επιμέρους χωρών, *M. Ancel*, Η Νέα Κοινωνική Άμυνα, (μτφ Η. Σαγκουνίδου) Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1995, 420, υποσημείωση 27 και 259-296.

⁷⁹⁴ Για παράδειγμα στην αναθεώρηση του Ποινικού Κώδικα της Γιουγκοσλαβίας το 1959 είναι εμφανής ο προσανατολισμός του προς τη θεωρία της Νέας Κοινωνικής Άμυνας στις διατάξεις σχετικά με τους νεαρούς παραβάτες, *M. Ancel*, Η Νέα Κοινωνική Άμυνα, ό.π., 307-308.

⁷⁹⁵ *M. Ancel*, Η Νέα Κοινωνική Άμυνα, ό.π., 630.

⁷⁹⁶ *M. Ancel*, Η Νέα Κοινωνική Άμυνα, ό.π., 58.

⁷⁹⁷ *M. Ancel*, Η Νέα Κοινωνική Άμυνα, ό.π., 65.

⁷⁹⁸ *M. Ancel*, Η Νέα Κοινωνική Άμυνα, ό.π., 257, 577-578.

στόχου, προτείνεται η επαναδιαπαιδαγώγηση των ανήλικων παραβατών,⁷⁹⁹ ώστε να διαφεύγουν από το κατασταλτικό σύστημα.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ωστόσο, το προνοιακό πρότυπο αμφισβητήθηκε σε μεγάλο αριθμό χωρών, καθώς οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης επηρεαζόμενες από μια αύξουσα επίδραση του νεοφιλελευθερισμού άρχισαν σταδιακά να απομακρύνονται από τις σοσιαλοδημοκρατικές και κοινωνικοπρονοιακές πολιτικές.⁸⁰⁰ Η απαξίωση και η κρίση της ακολουθούμενης αντεγκληματικής πολιτικής συνδέθηκε με την οικονομική κρίση της εποχής, που οδήγησε στην συρρίκνωση της διοχέτευσης οικονομικών πόρων για την επίτευξη των στόχων του προνοιακού προτύπου, αλλά και στη νέα κατεύθυνση της εγκληματολογικής θεωρίας, η οποία άρχισε να μετατοπίζει το κέντρο του ενδιαφέροντος της από τα αίτια της παραβατικής συμπεριφοράς στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα, και συγκεκριμένα, στις δομές του, που παράγουν το έγκλημα. (Critical Criminology).

Παράλληλα, τα αριστερά πολιτικά κινήματα στις αρχές της δεκαετίας του 1970 θέτουν υπο αμφισβήτηση κατά πόσο σε ένα σύστημα δικαιοκρατούμενης και δημοκρατικής κοινωνίας η πολιτεία αρύεται το δικαίωμα ρυθμιστικών επεμβάσεων στην ελευθερία και τη ζωή του ανήλικου μέσω των διαφόρων κοινωνικοποιητικών θεσμών, κάποιες φορές χωρίς καν να έχει προηγηθεί η τέλεση αδικήματος. Η εν λόγω επέμβαση στην προσωπικότητα του εγκληματία πιθανότατα οδηγεί σε φαλκίδευση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αποτελεί προφανέστατη αντίθεση στον αγώνα για την κατοχύρωση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, που εξελίσσεται την ίδια περίοδο.

Σταδιακά άρχισε να υιοθετείται το *δικαικό πρότυπο* που, σε αντίθεση με το προνοιακό, δίνει έμφαση στην αντιστοιχία μεταξύ πράξης και ποινής, στην ίδια την παράβαση και όχι στην προσωπικότητα του παραβάτη.⁸⁰¹ Επειδή η παραβατική συμπεριφορά του ανήλικου εκλαμβάνεται ως περιστασιακή και προσωρινή, στόχο του δικαικού προτύπου αποτελεί η επανένταξή του στην κοινωνία, αλλά και ο

⁷⁹⁹ M. Ansel, Η Νέα Κοινωνική Άμυνα, ό.π., 176.

⁸⁰⁰ A. Crawford-S. Lewis, Évolutions mondiales, orientations nationales et justice locale: les effets du néo-libéralisme sur la justice des mineurs en Angleterre et au Pays de Galles, στο: F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales, L' Harmattan, Paris, 2007, 24-25.

⁸⁰¹ Ν. Κουράκης, Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, 243.

σεβασμός των δικαιωμάτων του.⁸⁰² Αντίθετα, η αναμόρφωση του ανηλικού με την παροχή θεραπευτικής βοήθειας, που αποτελούσε το βασικό σημείο αναφοράς του προνοιακού προτύπου, απουσιάζει, καθώς η εγκληματική πράξη δεν αντιμετωπίζεται ως σύμπτωμα υποκείμενης διαταραχής.

Το δικαιοκώ πρότυπο διέπει η αρχή της αναλογικότητας, με την έννοια πως οι επιβαλλόμενες κυρώσεις, που προϋποθέτουν την τέλεση συγκεκριμένης αξιόποινης πράξης, δεν επιτρέπεται να είναι βαρύτερες από την ίδια την παράβαση. Παράλληλα, η διάρκεια της κύρωσης δεν πρέπει να είναι αόριστη, αλλά εκ των προτέρων σαφώς προσδιορισμένη τόσο χρονικά όσο και ως προς τα κριτήρια της κύρωσης. Βασική προτεραιότητα του εν λόγω προτύπου αποτελεί η διασφάλιση μιας δίκαιης, σωστής και αμερόληπτης δίκης,⁸⁰³ δηλαδή η διασφάλιση και ο σεβασμός των συνταγματικών δικαιωμάτων και εγγυήσεων του ανηλικού, που εμπλέκεται στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης, όχι μόνο κατά την εφαρμογή δικαστηριακών, αλλά και των εναλλακτικών διαδικασιών.

Ο εγκλεισμός παραμένει *ultimum refugium* μόνο για πολύ συγκεκριμένες σοβαρές παραβατικές πράξεις, εφόσον όμως οι δράστες έχουν συμπληρώσει μια συγκεκριμένη ηλικία, μόνο όταν κρίνεται απολύτως αναγκαίο, ενώ σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις προτιμώνται τα εξωιδρυματικά μέτρα (πχ μέτρα κοινωνικού χαρακτήρα κα).⁸⁰⁴ Αντί του εγκλεισμού, επιχειρείται η υιοθέτηση εναλλακτικών διαδικασιών και η αύξηση της ευελιξίας μέτρων, που προβλέπουν την διαφοροποίηση της ποινικής αντίδρασης, ανάλογα με την κατάσταση του ανηλικού και την πρόοδο του μέτρου. Επιχειρείται, δηλαδή, να περιοριστεί στο ελάχιστο αναγκαίο ο εγκλεισμός και να θεσμοθετούνται ειδικοί φορείς περίθαλψης και πρόνοιας για τους ανηλικούς, που βρίσκονται στα όρια του κοινωνικού αποκλεισμού ή που χρήζουν προνοιακής φροντίδας και περίθαλψης.

Το πρότυπο της υπευθυνότητας δίνει προτεραιότητα στη μείωση της τιμωρητικής παρέμβασης με την ανάπτυξη και ενεργοποίηση στρατηγικών πρόληψης και με την πρόβλεψη θεσμοθέτησης δράσεων κοινωνικής, επαγγελματικής,

⁸⁰² N. Κουράκης, Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων, ό.π., 243.

⁸⁰³ *Children's Rights in Juvenile Justice*, General Comment No.10 (2007), Committee on the Rights of the Child, CRC/C/GC/10, 9 February 2007, 4-21, www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.10.pdf.

⁸⁰⁴ I. O'Connor, Models of Juvenile Justice, School of Social Work and Social Policy, The University of Queensland, (paper presented at the Australian Institute of Criminology Conference, Juvenile Justice, Towards 2000 and Beyond), Adelaide, 26-27 June 1997, 2.

οικονομικής, επαγγελματικής και εκπαιδευτικής αρωγής από την πλευρά της πολιτείας, ώστε να εμποδιστεί η εμφάνιση νεαρών παραβατών. Παράλληλα, ενισχύεται ο ρόλος της τοπικής κοινότητας και των πηγών του ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου, όπως η οικογένεια και το σχολείο για τη διευθέτηση των διαφορών και την επίλυση των συγκρούσεων που προκύπτουν από τη νεανική παραβατικότητα, ενώ προβλέπεται η εξειδίκευση των οργάνων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, που συμμετέχουν στο σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων.

Το ζήτημα μετατοπίζεται προς την κατεύθυνση της υπευθυνοποίησης των νέων και της θέσπισης αποτελεσματικών κυρώσεων και ενδίκων βοηθημάτων. Ο χαρακτήρας του ποινικού δικαίου ανηλίκων αποστασιοποιείται από τις προστατευτικές ιδέες του προνοιακού μοντέλου και η αλλαγή του προσανατολισμού του αποτυπώνονται τόσο στην πρωτογενή ποινικοποίηση του δικαίου ανηλίκων, δηλαδή στην παραγωγή νόμων και αντεγκληματικών πολιτικών όσο και στη δευτερογενή ποινικοποίηση, δηλαδή στη θέση σε ισχύ και την υλοποίηση αντεγκληματικών πολιτικών, τη λειτουργία των θεσμών και τις πρακτικές σχετικά με την ανήλικη παραβατικότητα. Στους «Στοιχειώδεις Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την απονομή Δικαιοσύνης σε ανήλικους» ή «Κανόνες του Πεκίνου» του 1985, τις «Κατευθυντήριες Γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη της εγκληματικότητας των νέων» ή «Κατευθυντήριες Γραμμές του Ριάντ» του 1990 και τους «Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την προστασία των ανηλίκων που έχουν καταδικαστεί σε στέρηση της ελευθερίας τους» του 1990, στη σύσταση R (87) 20 της Επιτροπής των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με τις κοινωνικές αντιδράσεις στη νεανική εγκληματικότητα, καθώς και στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού εισάγεται το πρότυπο της υπευθυνότητας που προοδευτικά και βαθμιαία προσεγγίζεται και υιοθετείται από τις ευρωπαϊκές χώρες. Το εν λόγω πρότυπο προβάλλει το σεβασμό των συνταγματικών του δικαιωμάτων του ανηλίκου, αλλά παράλληλα εμφανίζει τον ανήλικο ως υπεύθυνο για την παρέκκλισή του, για την οποία υποχρεούται να αναλάβει την ευθύνη και να αποκαταστήσει τη ζημιά.

- 1β. Η αντιμετώπιση του ανήλικου δράστη στο πλαίσιο της επανορθωτικής δικαιοσύνης και η εφαρμογή της στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες.
  - i) Οι νέοι ρόλοι του δράστη, του θύματος, της κοινωνίας και των παραγόντων και φορέων της ποινικής δικαιοσύνης στο σύστημα της επανορθωτικής δικαιοσύνης.

Μετά τη δεκαετία του 1980, αλλά κυρίως τη δεκαετία του 1990, συστηματοποιήθηκε η θεωρητική επεξεργασία της Restorative Justice, επιχειρήθηκε, δηλαδή, η υιοθέτηση εναλλακτικών κυρώσεων με πρωταρχικό στόχο την αποκατάσταση της προσβολής που προκλήθηκε στο θύμα από τον παραβάτη. Οι ρίζες της ανάγονται στο πολιτικό-εγκληματολογικό κίνημα υπέρ του θύματος για την προστασία των δικαιωμάτων του και την αποκατάσταση του ρόλου του στην ποινική διαδικασία (θυματολογία),^{805 806} στην υιοθέτηση της «ανεπίσημης δικαιοσύνης» και στις τάσεις υπευθυνοποίησης των πολιτών και των κοινοτήτων, που συναντώνται ήδη από τη δεκαετία του 1970.⁸⁰⁷ Τα ανθρώπινα δικαιώματα χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο σε όφελος των δικαιωμάτων του θύματος και στο πλαίσιο της αποκατάστασης των δεσμών ανάμεσα στο θύμα και τον παραβάτη βαραίνει εξίσου το συμφέρον του θύματος και τα δικαιώματα του δράστη.

Ο ρόλος της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλίκων είναι ιδιαίτερα καθοριστικός, με δεδομένο πως πρωτοεφαρμόστηκε στο χώρο αυτό με τη μοφή πιλοτικών προγραμμάτων ήδη από τη δεκαετία του 1980, ενώ εξακολουθεί να εφαρμόζεται κυρίως στο χώρο της παιδικής παραβατικότητας ως αντίβαρο στις κατασταλτικές πολιτικές. Οι τάσεις ενσωμάτωσης στοιχείων της αποκαταστατικής δικαιοσύνης με τη μορφή πιλοτικών προγραμμάτων στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλίκων ήδη από τη δεκαετία του 1980 αποτυπώθηκαν στις ρυθμίσεις των Κανόνων του Πεκίνου (άρθρα 11.1, 11.2, 11.3, 11.4) το 1985, αποκρυσταλλώνονται δε για πρώτη φορά διεθνώς σε δεσμευτικό συμβατικό κείμενο στο άρθρο 40παρ.3 περ.β' της ΔΣΔΠ. Στο εν λόγω άρθρο συστήνεται στα Κράτη- Μέλη η αποχή από την ποινική διαδικασία με την υιοθέτηση μέτρων που θα επιτρέπουν τη μη προσφυγή των παιδιών στη δικαιοσύνη, εφόσον τηρούνται τα δικαιώματά τους. Η ανάγκη για τον επαναπροσδιορισμό του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλίκων με την ένταξη σε αυτό αποκαταστατικών δυνατοτήτων τονίζεται πάλι το 1997 στη « Διακήρυξη της

⁸⁰⁵ S. Bilchik, *Balanced and Restorative Justice for Juveniles, A Framework for Juvenile Justice in the 21st Century*, University of Minnesota, 1997, 16.

⁸⁰⁶ Βλ. αναλυτικά Recommendation Rec (2006) 8 of the Committee of Ministers to Member States on Assistance to Crime Victims, Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2006 at the 967th Meeting of the Minister's Deputies, wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1011109&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75

⁸⁰⁷ Σ. Γιοβάνογλου, Η ενσωμάτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στα διεθνή κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής για τους ανηλίκους, Τμητικός Τόμος Ι. Μανωλεδάκη, ΙΙ, Μελέτες Ποινικού Δικαίου-Εγκληματολογίας-Ιστορίας του Εγκλήματος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, 1053-1054.

Λουβέν», («Διακήρυξη για την Καταλληλότητα της Προώθησης της Αποκαταστατικής Προσέγγισης στην ‘Εγκληματικότητα’ των Ανηλίκων»), όπου μάλιστα προτείνεται η εφαρμογή της Restorative Justice και σε περίπτωση που διαπράττονται σοβαρές αξιόποινες πράξεις.

Παράλληλα, στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης η ενσωμάτωση στοιχείων της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων εντοπίζεται ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει αναπτύξει αξιόλογη δραστηριότητα όχι μόνο στην ένταξη στοιχείων της Restorative Justice στα κείμενα που αφορούν εν γένει το ποινικό σύστημα,⁸⁰⁸ αλλά και, ειδικότερα, στο πεδίο της ανήλικης παραβατικότητας. Στη Σύσταση R (1987) 20 για τις Κοινωνικές Αντιδράσεις στην Παραβατικότητα των Ανηλίκων προτείνεται η διαμεσολάβηση ως τρόπος επίλυσης των διαφορών, στις οποίες εμπλέκονται ανήλικοι, στη Σύσταση R (1988) 6 για τις «Κοινωνικές Αντιδράσεις στην Παραβατικότητα των Ανηλίκων» που κατάγονται από οικογένειες μεταναστών» προτείνεται η υιοθέτηση των καινοτόμων μεθόδων της αποκαταστατικής δικαιοσύνης και για τα παιδιά που κατάγονται από οικογένειες μεταναστών, ενώ, τέλος, στη Σύσταση R (2003) 20 για τους «Νέους τρόπους αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων και τον ρόλο της δικαιοσύνης των ανηλίκων», όπως ακριβώς και στη Διακήρυξη της Λουβέν προτείνεται η εφαρμογή αποκαταστατικών πρωτοβουλιών και για τους ανήλικους δράστες σοβαρών πράξεων.⁸⁰⁹

⁸⁰⁸ Επίσης σχετική είναι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση «Για την παροχή αποζημίωσης σε θύματα εγκληματικών ενεργειών» (1983), που έχει τεθεί σε ισχύ από το 1988 και στην οποία έχουν προσχωρήσει 21 ευρωπαϊκές χώρες. Παράλληλα, το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει υιοθετήσει οκτώ Συστάσεις σε σχέση με την επανορθωτική δικαιοσύνη: Την Σύσταση R (85) 11 «Για τη θέση των θυμάτων στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου και της ποινικής διαδικασίας», την Σύσταση R (87) 21 «Για την παροχή βοήθειας στα θύματα και την πρόληψη της θυματοποίησης», τη Σύσταση R (92) 16 του Συμβουλίου των Υπουργών των Κρατών-Μελών «Για τους ευρωπαϊκούς κανόνες σε κοινοτικές κυρώσεις και μέτρα», τη Σύσταση No R (97) 12 του Συμβουλίου των Υπουργών στα Κράτη-Μέλη «Για αντικείμενα σχετιζόμενα με την εφαρμογή των κυρώσεων και των μέτρων», τη Σύσταση R (98) 1 «Για την οικογενειακή διαμεσολάβηση», τη Σύσταση No R (99) 19, «Για την διαμεσολάβηση σε ζητήματα ποινικού δικαίου», τη Σύσταση R (2000) 22 του Συμβουλίου των Υπουργών «Για τη βελτίωση και την εφαρμογή των ευρωπαϊκών κανόνων σε κοινοτικές κυρώσεις και μέτρα» και τη Σύσταση R (2006) 8 «Για την παροχή βοήθειας στα θύματα». Restorative Justice and Victim Offender Mediation in Europe, Overcoming obstacles and strengthening of Networking, 11-12 December 2006, Report of Seminar, Ministry of Justice, Finland, Ministry of Social Affairs and Health, Finland, European Forum for Restorative Justice, Academy of European Law, www.fellegi.hu/files/Report_RJ-seminar_Helsinki_11-12Dec2006.doc. Πιο αναλυτικά βλ. και www.stm.fi/Resource.phx/eng/subject/inter/eu2006/crime/crime.htm

⁸⁰⁹ Σ. Γιobάνογλου, Η ενσωμάτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στα διεθνή κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής για τους ανήλικους, Τιμητικός Τόμος Ι. Μανωλεδάκη, ΙΙ, Μελέτες

Το νέο πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης εστιάζει, κατά κύριο λόγο, στην αποκατάσταση από τον ίδιο το δράστη της ζημιάς που προκαλείται (σε συγκεκριμένα πρόσωπα στην κοινωνία, αλλά και στις διανθρώπινες σχέσεις) από την εγκληματική πράξη, ώστε να επανέλθει η προ της προσβολής κατάσταση. Δηλαδή η αποζημιωτική αντίληψη σχετικά με τη δικαιοσύνη μετεξελίσσεται σε αντίληψη επανορθωτική ή αποκαταστατική. Με τον τρόπο αυτό διασφαλίζεται η προστασία όλων των εμπλεκομένων μερών, πρώτον, του θύματος, σε σχέση με το οποίο ο δράστης καλείται να αναγνωρίσει τη ζημιά και να την αποκαταστήσει, δεύτερον, του συμφέροντος της κοινότητας, καθώς προωθείται η αναμόρφωση του δράστη, επιχειρείται η πρόληψη της υποτροπής του, αλλά και μειώνεται το κόστος της ποινικής δικαιοσύνης, και τρίτον, του ίδιου του ανήλικου δράστη, καθώς αποφεύγεται μεν η εμπλοκή του με το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης, αλλά τηρούνται οι συνταγματικές αρχές και εγγυήσεις του.

Στο Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 21^{ης} Ιουνίου 2007, σχετικά με την παραβατικότητα των ανηλίκων και το ρόλο της γυναίκας, της οικογένειας και της κοινωνίας, η εφαρμογή των κατευθυντήριων αρχών της επανορθωτικής δικαιοσύνης θεωρείται ως βασικό συστατικό μιας επιτυχημένης στρατηγικής, σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, για την ουσιαστική αντιμετώπιση του φαινομένου της παραβατικότητας των ανηλίκων. Τα Κράτη-Μέλη προτρέπονται να υιοθετήσουν καινοτόμα και πρωτοποριακά μέτρα για την πρόβλεψη εναλλακτικών ποινών, όπως η αποκατάσταση και η διαμεσολάβηση με το θύμα, ανάλογα πάντα με τη βαρύτητα του παραπτώματος, την ηλικία του, το βαθμό ωριμότητάς του, αλλά και την προσωπικότητά του δράστη, τα οποία θα αντικαταστήσουν τελικά τον εγκλεισμό.⁸¹⁰

⁸¹⁰ Ποινικού Δικαίου-Εγκληματολογίας-Ιστορίας του Εγκλήματος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, 1066-1067.
Στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης γίνεται ιδιαίτερη μνεία στην επανορθωτική δικαιοσύνη τόσο σε επίπεδο διαβουλεύσεων όσο και νομοθετικής παραγωγής. Στο δεύτερο Ψήφισμα του Συνεδρίου των Ευρωπαίων Υπουργών Δικαιοσύνης στο Ελσίνκι (7-8 Απριλίου 2005) «Για την κοινωνική αποστολή του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης» τονίζεται η ιδιαίτερα θετική επίδραση της επανορθωτικής δικαιοσύνης, (που κρίνεται χρήσιμο να αναπτυχθεί τόσο σε επίπεδο κοινωνικής πολιτικής όσο και στα διάφορα στάδια της ποινικής διαδικασίας) στον έλεγχο του εγκλήματος, στην εξυπηρέτηση των αναγκών του θύματος, στην επανένταξη του δράστη, καθώς και στην προώθηση της δημόσιας ασφάλειας. Παράλληλα, προσκαλείται η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για Ζητήματα Εγκληματικότητας (CDPC, European Committee on Crime Problems) να αναπτύξει σύμφωνα με τη Σύσταση R (2003) 20 ένα όργανο αρμόδιο για τα θέματα της νεανικής παραβατικότητας, ενθαρρύνεται να αναπτύξει ειδική δραστηριότητα, ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες των θυμάτων, ενώ, παράλληλα, προσκαλείται η Επιτροπή των Υπουργών να στηρίξει προγράμματα συνεργασίας για την προώθηση της επανορθωτικής δικαιοσύνης στα Κράτη-Μέλη. Βλ. αναλυτικά 10.4 26th Conference of European Ministers of Justice (Helsinki, 7-8 April 2005), 925 Meeting, 4 May 2005, CM (2005)

Το πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης λειτουργεί εξισοροπητικά, βασισμένο σε τρεις άξονες: πρώτον, στην υπευθυνοποίηση (υποχρέωση για λογοδοσία του δράστη), η οποία γεννάται έναντι του θύματος και της κοινωνίας, όταν διαπράττεται μια προσβολή, την οποία ο δράστης πρέπει να αναγνωρίσει και να προσπαθήσει να την αποκαταστήσει, δεύτερο, στην ανάπτυξη ικανότητας (δεξιότητων), με την έννοια πως οι ανήλικοι παραβάτες που εμπλέκονται στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης πρέπει να «εξέρχονται» πιο ικανοί από αυτό,⁸¹¹ αλλά και χωρίς την είσοδό τους στο ποινικό σύστημα και με την τήρηση των συνταγματικών εγγυήσεων, και τρίτον στην προστασία της κοινωνίας και την προστασία της δημόσιας ασφάλειας, με την έννοια πως η ποινική δικαιοσύνη φέρει την ευθύνη να προστατεύει αποτελεσματικά την ίδια την κοινωνία από τους ανήλικους παραβάτες με την αναμόρφωση του δράστη, η οποία δεν έχει όμως την έννοια της θεραπείας, αλλά την ανάπτυξη των ικανοτήτων του, ώστε αφενός μεν να αποφευχθεί η υποτροπή του, αλλά και να ελαττωθεί το κόστος της ποινικής δικαιοσύνης.⁸¹² Με βάση αυτό το τρίπτυχο αναθεωρούνται οι ρόλοι τόσο του παραβάτη, όσο και του θύματος, της κοινωνίας, αλλά και των επαγγελματιών που ασχολούνται με το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης.

Αρχικά, σε σχέση με την υποχρέωση λογοδοσίας του (υπευθυνοποίηση), ο δράστης αποκτά ο ίδιος ενεργό ρόλο και αναλαμβάνει να αποκαταστήσει την απώλεια και τη ζημιά που προκάλεσε τόσο στην κοινωνία όσο και στα θύματα.⁸¹³ Η υποχρέωση λογοδοσίας του παραβάτη (απέναντι στο θύμα) γίνεται αντιληπτή στο πλαίσιο της επανορθωτικής δικαιοσύνης υπό διττή έννοια: τόσο τη «διανοητική», σύμφωνα με την οποία ο δράστης καλείται να συνειδητοποιήσει τη ζημιά που

69,

wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=854765&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=&BackColorLogged=FDC864.

⁸¹¹ Η έννοια της επανόρθωσης δεν περιορίζεται απλά στην αποκατάσταση της ζημιάς από τον ανήλικο δράστη, αλλά έχει και παιδαγωγική αξία, ασκεί δηλαδή ειδική παιδαγωγική δράση στον παραβάτη. Αυτός, μέσω της άμεσης επαφής του με το θύμα, αφού αναλαμβάνει την ευθύνη του με τη στήριξη και προώθηση των κατάλληλων αποκαταστατικών συμφωνιών για τη συμφιλίωση του με το θύμα και την κοινωνία, συνειδητοποιεί τις επιπτώσεις της πράξης του και αναπτύσσει προβληματισμό σχετικά με την ενοχή του. Ο σκοπός της RJ δεν περιορίζεται δηλαδή μόνο στην ανάληψη της ευθύνης από πλευράς του δράστη, αλλά εκτείνεται και στην ενασχόληση με τον ανήλικο παραβάτη ατομικά, ώστε να εντοπιστούν οι αιτίες που οδήγησαν στην εγκληματική συμπεριφορά, αλλά και να ανιχνευθούν οι τρόποι που θα αλλάξουν τον ανήλικο παραβάτη, *M. Bunch, Juvenile Transfer Proceedings A Place for Restorative Justice Values, Howard Law Journal 47, 2003-2004, 941-943.*

⁸¹² *S. Bilchik, Balanced and Restorative Justice for Juveniles, A Framework for Juvenile Justice in the 21st Century, Balanced and Restorative Justice Projects, University of Minnesota, August 1997, 14.*

προκάλεσε στο θύμα, όσο και τη «συμπεριφοριστική», με την έννοια πως ο δράστης καλείται να αναλάβει πρωτοβουλία για να επανορθώσει. Η παράνομη συμπεριφορά δημιουργεί δηλαδή νομική ευθύνη και υποχρέωση, οφειλή με συγκεκριμένο χαρακτήρα, όχι απέναντι στην κοινωνία αφηρημένα, αλλά συγκεκριμένα απέναντι στο θύμα. Η απόσβεσή της δεν επιτυγχάνεται όμως μέσω της τιμωρίας ή της θεραπείας, αλλά της αποκατάστασης, της μεταμέλειας, της ανάληψης ευθύνης και της αξιοποίησης υφισταμένων δυνατοτήτων αποζημίωσης του θύματος για την προκληθείσα υλική ή ηθική ζημιά. Συνεπώς, η έννοια της υποχρέωσης λογοδοσίας για την εγκληματική πράξη απομακρύνεται από το παραδοσιακό μόνο τρίπτυχο της αναζήτησης του ενόχου, του εντοπισμού των ποινικών διατάξεων που παραβιάστηκαν, καθώς και του τρόπου τιμωρίας ή μεταχείρισης του δράστη (με φυλάκιση, χρηματικές ποινές, θεραπευτική αντιμετώπιση κ.α.) και εμπλουτίζεται με τα καίρια ζητήματα του εντοπισμού της φύσης της ζημιάς που προκλήθηκε από την εγκληματική πράξη, του τρόπου αποκατάστασής της απέναντι στα θύματα και στην κοινωνία και της αναζήτησης του υπεύθυνου για την αποκατάστασή της.⁸¹⁴

Παράλληλα, στο πλαίσιο της αναμόρφωσής με την έννοια της ανάπτυξης των ικανοτήτων του, ο παραβάτης εμπλέκεται ενεργά σε εποικοδομητικές δραστηριότητες, που βελτιώνουν την ποιότητα της ζωής του κοινωνικού συνόλου και προσλαμβάνονται ως σημαντικές από τις τυπικές ομάδες των κοινοτήτων, ενώ προσφέρουν στον ίδιο νέες εμπειρίες και ικανότητες, οι οποίες διευκολύνουν το θύτη να ασκήσει το νέο του ρόλο ως παραγωγικό μέλος της κοινωνίας.⁸¹⁵ Τέλος, για την προώθηση της δημόσιας ασφάλειας ο παραβάτης εμπλέκεται ενεργά σε εποικοδομητικές για την ανάπτυξη των δεξιοτήτων του δραστηριότητες στο πλαίσιο των εξισορροπητικών προγραμμάτων της επανορθωτικής δικαιοσύνης, οι οποίες «αλλάζουν» τη δημόσια εικόνα και την αντίληψη της κοινότητας για αυτόν,

⁸¹³ S. Bilchik, *Balanced and Restorative Justice for Juveniles*, ό.π., 36.

⁸¹⁴ Βλ. γενικά, G. Bazemore, M. Umbreit, *Conferences, Circles, Boards, and Mediations: Restorative Justice and Citizen Involvement in the Response to youth Crime*, Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, *Balanced Restorative Justice Project*, US Department of Justice, 1999.

⁸¹⁵ S. Bilchik, *Balanced and Restorative Justice for Juveniles, A Framework for Juvenile Justice in the 21st Century*, *Balanced and Restorative Justice Projects*, University of Minnesota, August 1997, 36.

ενδυναμώνοντας παράλληλα τους δεσμούς του με τις τυπικές κοινωνικές ομάδες.⁸¹⁶
(πχ οικογένεια, σχολείο κτλ).

Ο ίδιος ο ρόλος του θύματος επαναπροσδιορίζεται σε σχέση με τους τρεις παραπάνω άξονες: σε σχέση με τον πρώτο άξονα, δηλαδή την *υπεθνοποίηση (υποχρέωση λογοδοσίας) του δράστη*, το θύμα συμμετέχει ενεργά σε όλα τα στάδια της διαδικασίας, με την καταγραφή της έκτασης της υλικής και της ηθικής ζημίας, που του προκάλεσε η πράξη του ανήλικου παραβάτη, τη συμμετοχή του σε εθελοντική βάση στη διαδικασία διαμεσολάβησης και στον προσδιορισμό της φύσης και του είδους των κυρώσεων για τον παραβάτη. Σε σχέση με το δεύτερο άξονα, δηλαδή την *ανάπτυξη των δεξιοτήτων του δράστη*, το θύμα συμβάλει στην αναμορφωτική διαδικασία προτείνοντας στην κοινωνία δυνατότητες κοινωνικής επανένταξης και στρατηγικές ανάπτυξης των ικανοτήτων του ανήλικου και τέλος συμμετέχει ενεργά με τους παράγοντες και τους φορείς της ποινικής δικαιοσύνης, αλλά και τους παραβάτες σε συσκέψεις και εκπαιδευτικά προγράμματα σχετικά με τη θυματοποίηση. Τέλος, στο πλαίσιο της *διασφάλισης της δημόσιας ασφάλειας* η ενεργή συμμετοχή του θύματος συνίσταται στην ενδυνάμωση και υποστήριξη και άλλων θυμάτων εγκληματικών πράξεων.⁸¹⁷

Το θύμα από περιφερειακό αποκτά κεντρικό ρόλο στη διαδικασία.⁸¹⁸ Σε αντίθεση με τα λοιπά πρότυπα συστημάτων ποινικής δικαιοσύνης, όπου η «ωφέλεια» του θύματος συνίσταται στην απομάκρυνση του παραβάτη από το κοινωνικό σύνολο, στο πλαίσιο της επανορθωτικής δικαιοσύνης ο δράστης αποδίδει στο θύμα δηλαδή διασφαλίζεται η *de facto* αποκατάσταση του θύματος⁸¹⁹ και της κοινωνίας. Η επανορθωτική δικαιοσύνη, δηλαδή, επαναπροσδιορίζει το ίδιο το έγκλημα προς μια ανθρωποκεντρική κατεύθυνση, καθώς δεν το μεταφράζει ως μια απλή νομική παραβίαση ή πράξη που στρέφεται ενάντια στο Κράτος, αλλά ως βλάβη που προκαλείται από το θύτη στο θύμα, οι οποίοι καλούνται να συμμετέχουν στην

⁸¹⁶ Βλ. γενικά, *M. Umbreit*, *The Handbook of Victim Offender Mediation. An Essential Guide to Research and Practice*, Jossey Bass, USA 2001.

⁸¹⁷ *S. Bilchik*, *Balanced and Restorative Justice for Juveniles, A Framework for Juvenile Justice in the 21st Century*, ό.π., 36.

⁸¹⁸ *M. Umbreit*, *Holding Juvenile Offenders Accountable: A Restorative Justice Perspective*, 46 *Juvenile & Family Court Journal* 31, 1995, 32-34.

⁸¹⁹ *G. Bazemore, M. Umbreit*, *Conferences, Circles, Boards, and Mediations: Restorative Justice and Citizen Involvement in the Response to youth Crime*, Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, *Balanced Restorative Justice Project*, US Department of Justice, 1999, 1.

επίλυση της διαμάχης μέσω της διαπραγμάτευσης.⁸²⁰ Παράλληλα επιδιώκεται η διασφάλιση και των δικαιωμάτων των θυμάτων, δηλαδή της αξιοπρέπειάς τους και της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής τους, ενώ αναγνωρίζονται οι αρνητικές συνέπειες του εγκλήματος με τη λήψη κατάλληλων μέτρων και την οργάνωση κατάλληλων υπηρεσιών και ειδικών κέντρων.

Στις εναλλακτικές εξώδικες διαδικασίες, που κατέχουν κεντρικό ρόλο στο σύστημα της επανορθωτικής δικαιοσύνης (παροχή υπηρεσιών προς το θύμα, η συμμετοχή του θύματος στον προσδιορισμό του είδους της αποκατάστασης ή η επιβολή χρηματικών ποινών με στόχο την αποκατάσταση, η κοινή τους συμμετοχή σε ομάδες συζήτησης σχετικά με τις συνέπειες της πράξης, συνεδρίες σε ειδικές εγκαταστάσεις, η οικογενειακή σύσκεψη κ.α.)⁸²¹ η αποκατάσταση του θύματος κατέχει κεντρικό ρόλο και η συμμετοχή του στη διεξαγωγή τους καθίσταται ουσιαστικό στοιχείο της διαδικασίας.

Η συμβολή του κοινωνικού συνόλου στην *υπευθυνοποίηση του δράστη* συνίσταται, εξάλλου, στη συμβολή του στη δημιουργία επαγγελματικών δυνατοτήτων αποκαταστατικής φύσεως για τον ίδιο (εκπλήρωση δηλαδή αποκαταστατικών υποχρεώσεων του μέσω της εργασίας), στην παροχή βοήθειας στον ανήλικο παραβάτη κατά τη διαδικασία πλήρωσης των αποκαταστατικών του υποχρεώσεων, αλλά και στην παροχή βοήθειας στα θύματα. Παράλληλα, η *ανάπτυξη των δεξιοτήτων του δράστη* προωθείται από το κοινωνικό σύνολο με την προσφορά ευκαιριών στους

⁸²⁰ Αν και το πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης έκανε την εμφάνισή του ως μια καινοτόμος προσέγγιση για το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης εν γένει, χωρίς να γίνεται ειδική μνεία στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων, κρίθηκε τελικά ιδιαίτερα σημαντική η εφαρμογή τους ως προς τους ανήλικους παραβάτες, καθώς επιδρά θετικά στον ψυχικό και συναισθηματικό τους κόσμο, ενώ παράλληλα συντελεί στην αποτροπή τους από την τέλεση άλλων αξιόποινων πράξεων, αναστέλλει δηλαδή τη διαδικασία μετεξέλιξης ενός ανήλικου παραβάτη σε ενήλικο παραβάτη.

⁸²¹ Η θέσπισή τους, όπως τονίστηκε από τα Κράτη-Μέλη στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Τάμπερε, αποτελεί επιτακτική ανάγκη, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Τάμπερε, 15-16 Οκτωβρίου 1999, σημείο 30. Στην Απόφαση 1999/26 της 28^{ης} Ιουλίου 1999 για την ανάπτυξη και εφαρμογή μέτρων διαμεσολάβησης και επανορθωτικής δικαιοσύνης στο πλαίσιο της ποινικής δικαιοσύνης καλούνται τα κράτη, οι διεθνείς οργανισμοί και άλλοι φορείς να ανταλλάσσουν πληροφορίες σχετικά με τη διαμεσολάβηση και την επανορθωτική δικαιοσύνη. Στη Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών της 29^{ης} Νοεμβρίου 1985 για τις βασικές αρχές δικαιοσύνης για τα θύματα της εγκληματικότητας και της κατάχρησης εξουσίας συστήνεται, για την επίλυση των διαφορών, η αξιοποίηση άτυπων μηχανισμών, όπως η διαμεσολάβηση ή η διαιτησία για τη διευκόλυνση της δικαστικής συνδιαλλαγής και της επανόρθωσης για το θύμα. Οι ελάχιστοι κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για τα μη περιοριστικά μέτρα ελευθερίας του 1990 υπογραμμίζουν τη σημασία της, όσο το δυνατόν μεγαλύτερης, συμμετοχής των πολιτών στη διαχείριση της ποινικής δικαιοσύνης, ενώ δίνουν έμφαση στην επιτακτική ανάγκη να προωθηθεί το αίσθημα ευθύνης των δραστών έναντι των θυμάτων και του συνόλου της κοινωνίας.

νέους για την ανάπτυξη των ικανοτήτων τους και την εποικοδομητική τους συνεισφορά στο κοινωνικό σύνολο, την ανάπτυξη του αισθήματος του «ανήκειν» στις τυπικές κοινωνικές ομάδες (ενδυνάμωση των δεσμών τους με την ευρύτερη κοινωνία) και με την ενεργή συμμετοχή των κοινοτικών μελών στην ενσωμάτωση του θύτη. Τέλος, στη διασφάλιση της δημόσιας ασφάλειας το κοινωνικό σύνολο συμβάλει, σε συνεργασία με το σύστημα δικαιοσύνης, στην ανάπτυξη μηχανισμών πρόληψης του εγκλήματος στα ιδρύματα μέσης εκπαίδευσης, στην οικογένεια, αλλά και στα κοινοτικά ιδρύματα, στη μείωση της υποτροπής μέσω της «κοινοτικής επιτήρησης» των ανηλίκων με την απασχόληση «κοινοτικών φρουρών» στις παραπάνω διαδικασίες, αλλά και με την ενθάρρυνση της συμμετοχής των κοινωνιών σε ομάδες εθελοντικής φύσεως.⁸²²

Σε αντίθεση με το προνοιακό πρότυπο, όπου η συμβολή της κοινότητας στη διαχείριση του κινδύνου υποτιμάται, στο σύστημα της επανορθωτικής δικαιοσύνης η κοινότητα συμμετέχει ενεργά και θέτει ως στόχο την ασφάλεια της, αλλά μέσω της πρόληψης ή της μείωσης υποτροπής και όχι μέσω του εγκλεισμού ή της έντονης επιτήρησης. Το ίδιο το ποινικό σύστημα εγγυάται, στο μέγιστο βαθμό, την αποκατάσταση της ζημιάς από τον ανήλικο θύτη και η ίδια η κοινότητα κατέχει καίρια θέση στη διαδικασία λήψης ευθυνών. Το έγκλημα γίνεται αντιληπτό ως μια πράξη αντικοινωνική, και, δευτερευόντως, αντιπολιτειακή. Η υποχρέωση λογοδοσίας αποκτά επομένως, και κοινωνική διάσταση υπό διττή έννοια: πρώτον, ο έλεγχος του εγκλήματος, που κατά κύριο λόγο συνδέεται παραδοσιακά με το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης, μετατοπίζεται πρωταρχικά στην ίδια την κοινωνία. Εφόσον η πηγή του εγκλήματος τοποθετείται εντός της κοινωνίας ή της οικογένειας, οι στρατηγικές αντιμετώπισης του εγκλήματος καλούνται να εμπλέξουν και τους εν λόγω θεσμούς στη ποινική διαδικασία.⁸²³ Δεύτερον, το πρόβλημα της εγκληματικότητας συνδέεται στενότερα με την προβληματική ενσωμάτωση του δράστη στο κοινωνικό σύνολο. Για το λόγο αυτό οι ορθές στρατηγικές δεν πρέπει να οδηγούν στην απομόνωσή του, καθώς με τον τρόπο αυτό δεν είναι σε θέση να συνειδητοποιήσει τις συνέπειες της ζημιάς που προκάλεσε, αλλά στην αναμόρφωσή

⁸²² S. Bilchik, *Balanced and Restorative Justice for Juveniles, A Framework for Juvenile Justice in the 21st Century*, ό.π., 36.

⁸²³ R. Levesque, *Future Visions of Juvenile Justice: Lessons from International and Comparative Law*, *Creighton Law Review* 29, 1995-1996, 1574.

του με την ανάπτυξη του διαλόγου και τη διασφάλιση δυνατότητας διαπραγματεύσεων του δράστη με τα θύματα.

Παράλληλα, ο ρόλος των φορέων της ποινικής δικαιοσύνης αναθεωρείται, καθώς δεν προσφέρουν πλέον αμιγώς νομικές υπηρεσίες στη λειτουργία του συστήματος της δικαιοσύνης ανηλίκων. Εκτός από τη συμμετοχή τους στις εναλλακτικές διαδικασίες, όπως στη διαμεσολάβηση, διασφαλίζουν την υλοποίηση της διαδικασίας της αποκατάστασης, συμβάλλουν στην ανάπτυξη αποκαταστατικών υπηρεσιών στο πλαίσιο του κοινωνικού συνόλου, εμπλέκουν μέλη του κοινωνικού συνόλου στη διαδικασία και διαπαιδαγωγούν την κοινωνία για αυτό της το ρόλο. Παράλληλα, για την επίτευξη του στόχου της ανάπτυξης των δεξιοτήτων του δράστη, συμβάλλουν στο σχεδιασμό και στην ανάληψη νέων ρόλων από τους ανήλικους παραβάτες, που τους επιτρέπουν να καλλιεργήσουν τις δεξιότητές τους, επενδύουν στη δυναμική των νέων, τους αξιοποιούν ως κοινωνικό κεφάλαιο και τέλος προωθούν την ανάπτυξη των κοινωνικών δεσμών του θύτη και του κοινωνικού συνόλου. Στη διασφάλιση της κοινοτικής ασφάλειας συμβάλλουν διττά: πρώτον, με τη στήριξη της οικογένειας και του σχολείου στην προσπάθειά τους να ελέγχουν τη συμπεριφορά των ανηλίκων παραβατών και να διευκολύνουν την ενσωμάτωσή τους στο κοινωνικό σύνολο. Δεύτερον, με τη στήριξη της τοπικής κοινωνίας στην κατεύθυνση της ανάπτυξης στρατηγικών πρόληψης με σαφή προσδιορισμό συνεπειών για τους νεαρούς που δε συμβιβάζονται με τις απαιτήσεις της επιτήρησης.⁸²⁴

Συμπερασματικά, η επανορθωτική δικαιοσύνη αναθεωρεί τους ρόλους του παραβάτη, του θύματος, του κοινωνικού συνόλου, αλλά και των φορέων, που εμπλέκονται στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης. Στο πλαίσιο της επανορθωτικής προσέγγισης εισάγεται η έννοια της ανάληψης ευθύνης και όχι της τιμωρίας, που προσδίδει διαφορετική θέση σε κάθε έναν από τους παραπάνω εμπλεκόμενους: για το δράστη έχει την έννοια της ενεργούς συμμετοχής του για την αντιμετώπιση του θύματος και την αποκατάσταση της ζημιάς που προκάλεσε στο θύμα και στην κοινωνία, το θύμα αναλαμβάνει ενεργό ρόλο σε όλα τα στάδια της διαδικασίας, συμμετέχει σε εθελοντική βάση στη διαμεσολάβηση και συμβάλει στον καθορισμό των κυρώσεων για τον παραβάτη, η κοινωνία εμπλέκεται ως διαμεσολαβητής, αναπτύσσει κατάλληλα κοινωνικά δίκτυα, διαπαιδαγωγεί τα μέλη του κοινωνικού

συνόλου για την ανάληψη του ενεργού ρόλου τους και, τέλος, οι φορείς διευκολύνουν και διασφαλίζουν τις προϋποθέσεις για τη διαμεσολάβηση και την επανένταξη στο κοινωνικό πλαίσιο.⁸²⁵

- ii) Η εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων στις έννομες τάξεις των χωρών της ΕΕ.

Ήδη από τη δεκαετία του 1970 και, κυρίως, κατά τη δεκαετία του 1980, λόγω της εμφάνισης στα διεθνή κείμενα της νέας προσέγγισης της δικαιοσύνης ανηλίκων, άρχισε να υλοποιείται βαθμιαία προσέγγιση των προτύπων στα Κράτη-Μέλη της ΕΕ και να επικρατεί το πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης. Η ενιαία και ομογενής προσέγγιση του ποινικού δικαίου ανηλίκων στην Ευρώπη δεν είναι δυνατή ωστόσο, ώστε να μπορεί να γίνει λόγος για ένα ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφοράς για τη δικαιοσύνη ανηλίκων, καθώς η καθεμιά ορίζει την έννοια της νεανικής εγκληματικότητας με βάση διαφορετικές παραμέτρους. Σε ορισμένες χώρες στην έννοια αυτή εντάσσονται οι συμπεριφορές ανηλίκων που εμπίπτουν σε κάποιο από τα σχήματα που προβλέπει η νομοθεσία ή ο ποινικός τους κώδικα, ενώ σε άλλες χώρες, όπου το σύστημα της δικαιοσύνης των ανηλίκων οικοδομείται με βάση το πρότυπο της διαπαιδαγώγησης ή της ευημερίας, διευρύνεται το πεδίο των συμπεριφορών που διώκονται από το σύστημα δικαίου τους, όταν έχουν διαπραχθεί από ανηλίκους, ώστε να συμπεριλάβει πράξεις που, αν είχαν διαπραχθεί από ενήλικες, θα διώκονταν μόνο διοικητικά ή αστικά ή και δεν θα διώκονταν καθόλου (αδικήματα λόγω κατάστασης, «status offences»).

Υπάρχουν, επίσης, σημαντικές διαφορές στο σύστημα των κυρώσεων: ενώ ορισμένες χώρες έχουν αναπτύξει ποινικό δίκαιο για τους ανηλίκους με ειδικό σύστημα κυρώσεων, άλλες εφαρμόζουν στους ανηλίκους τις ίδιες ποινές με τους ενήλικες, προβλέποντας εντούτοις ορισμένα όρια και ελαφρύνσεις. Σε όλα αυτά

⁸²⁴ S. Bilchik, *Balanced and Restorative Justice for Juveniles, A Framework for Juvenile Justice in the 21st Century*, *Balanced and Restorative Justice Projects*, University of Minnesota, August 1997, 36.

⁸²⁵ Στην Απόφαση-σταθμό για την εφαρμογή των προγραμμάτων επανορθωτικής δικαιοσύνης σε ζητήματα παραβατικότητας 2000/14 της 27^{ης} Ιουλίου 2000 του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου των Ηνωμένων Εθνών ορίζονται σαφώς οι έννοιες του προγράμματος επανορθωτικής δικαιοσύνης, της επανορθωτικής διαδικασίας, των μερών, καθώς και του επανορθωτικού αποτελέσματος. Ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η πρωτοβουλία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη δημιουργία Ευρωπαϊκού Δικτύου Εθνικών Σημείων Επαφής για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη, με βασικό στόχο την προώθηση των διαφορετικών διαστάσεων της επανορθωτικής δικαιοσύνης στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και εντός των Κρατών-Μελών.

προστίθεται η διαφορετική οριοθέτηση της ηλικιακής ζώνης καταλογισμού ποινικής ευθύνης στους νέους, όπου, ενώ για το ανώτατο όριο παρατηρείται μεγαλύτερη ομοιότητα (το 18^ο έτος, με δυνατότητα επέκτασης μέχρι το 21^ο έτος σε ορισμένες χώρες), δε συμβαίνει το ίδιο και για το κατώτατο όριο, όπου υπάρχουν έκδηλες διαφορές (αφού ποικίλλει ανάμεσα στο 7^ο και το 16^ο έτος).

Οι αποκλίσεις αυτές οφείλονται, σε μεγάλο βαθμό, στις εθνικές και τοπικές ταυτότητες, που συγκαθορίζουν την εφαρμογή των συστημάτων ποινικής δικαιοσύνης.⁸²⁶ Η δεκτικότητα των τοπικών κοινωνιών στις διεθνείς επιρροές εξαρτάται από την ένταση της εθνικής και τοπικής ταυτότητας, ενώ ο παράγοντας της χωρικότητας διαδραματίζει πρωταρχικό ρόλο στη διαχείριση των προβλημάτων των παραβατικών νέων. Η τάση της αποκέντρωσης ενισχύει την «τοπικοποιημένη» ποινική δικαιοσύνη ανηλίκων με την αναπομπή των προβλημάτων που προκύπτουν από τους παραβατικούς νέους στην τοπική κοινωνία, η οποία είναι σε θέση να διαχειριστεί αποτελεσματικότερα τον παραβατικό ή και τον προπαραβατικό ανήλικο, χωρικά και χρονικά.⁸²⁷

Το σύγχρονο πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης δεν επηρεάστηκε, όπως υποστηρίζεται συχνά, από την εμπειρία της Νέας Ζηλανδίας και της Αυστραλίας, όπου οργανώνονταν οικογενειακές συνεδρίες στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Αντίθετα, δέχθηκε επιρροές από την αστυνομική επιτήρηση παραβατικών ανηλίκων στις αρχές της δεκαετίας του 1980, στο πλαίσιο της οποίας εφαρμόστηκαν νέες τακτικές. Για παράδειγμα στο Έξετερ, η αρμόδια Ομάδα Υποστήριξης, στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης επιχείρησης, αποτελούμενη από υπεύθυνους της επιχείρησης, αστυνομικούς και κοινωνικούς λειτουργούς, μετά από μια προειδοποίηση/επίπληξη προς τους παραβατικούς ανηλικούς επιχειρούσε να φέρει οικειοθελώς σε επαφή και διάλογο θύματα και δράστες, καθώς και να τα οδηγήσουν,

⁸²⁶ A. Crawford-S. Lewis, *Évolutions mondiales, orientations nationales et justice locale: les effets du néo-libéralisme sur la justice des mineurs en Angleterre et au Pays de Galles.*, στο: F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), *La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales*, L' Harmattan, Paris, 2007, 43.

⁸²⁷ Παράδειγμα για την ανάπτυξη τέτοιων αποκεντρωμένων πολιτικών πρόληψης της παραβατικότητας των ανηλίκων αποτελεί το πρόγραμμα «Κοινωνίες που ενδιαφέρονται» (Communities that Care) (CTC), που υιοθετήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1990 και εφαρμόζεται σε περίπου 88 κοινότητες τόσο σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας όσο και σε επίπεδο στρατηγικής στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Στόχο του αποτελεί η παροχή ευκαιριών, προσόντων και αναγνώρισης στο πλαίσιο της οικογένειας, του σχολείου και των ομάδων συνομηλίκων, ώστε να αναπτύξουν υγιή συμπεριφορά. Βλ. αναλυτικά για το πρόγραμμα στην ιστοσελίδα www.pccd.state.pa.us/pccd/cwp/view.asp?A=1411&QUESTION_ID=571693 και beta.ctcdata.org.

εάν ήταν δυνατόν σε συμφωνία για τον κατάλληλο τρόπο επανόρθωσης της ζημιάς, είτε απευθείας στο θύμα είτε μέσω της κοινότητας. Και τούτο δεκαοκτώ ολόκληρα χρόνια πριν τη θέσπιση της Criminal Justice Act του 1998!⁸²⁸ Για το λόγο αυτό η Αγγλία και η Ουαλία βρίσκονται στην πρωτοπορία του σχετικού συστήματος και επομένως στο επίκεντρο του σχετικού επιστημονικού ενδιαφέροντος.

Στην Αγγλία, οι ρυθμίσεις των Crime Disorder Act (1998), αλλά και η Justice and Criminal Evidence Act (1999) προβλέπουν μέτρα αποκαταστατικού χαρακτήρα, συνιστούν ως εφαρμογές της επανορθωτικής δικαιοσύνης στο χώρο της δικαιοσύνης ανηλίκων. Αρχικά, κεντρικό σημείο των μεταρρυθμίσεων στην Crime Disorder Act αποτελεί η αντικατάσταση των προληπτικών μέτρων από σύστημα των τελευταίων προειδοποιήσεων, που κινούνται μεταξύ δύο επιπέδων: Η επίπληξη οδηγεί σε τελευταία προειδοποίηση και σε παραπομπή στις YOT (Youth Offending Teams),⁸²⁹ ενώ οποιαδήποτε περαιτέρω παράβαση, ύστερα από προειδοποίηση ακολουθεί απαγγελία κατηγορίας. Οι YOT αποτελούν εθνικό δίκτυο από ομάδες, που συγκροτούνται σε τοπικό επίπεδο,⁸³⁰ με κύριο, αποκαταστατικού χαρακτήρα, έργο τις επανορθωτικές εντολές αποζημίωσης και τις διαταγές σχεδίου δράσεως (action plan orders, reparation orders). Οι πρώτες είναι δικαστικές αποφάσεις που προβλέπουν εποπτεία και διαχείριση της αποκατάστασης των θυμάτων, οι ομάδες λειτουργούν δηλαδή ως μεσάζοντες με συναίνεση του θύματος. Οι δεύτερες συνιστούν εντατικά τρίμηνα προγράμματα εποπτευόμενων δραστηριοτήτων των νεαρών παραβατών με στοιχεία επίσης αποκαταστατικού χαρακτήρα, όπως η αποζημίωση του θύματος.

Η Justice and Criminal Evidence Act του 1999, που ακολούθησε, περιέχει ρυθμίσεις λιγότερο αυστηρές, οι οποίες ενισχύουν ακόμη περισσότερο και τον αποκαταστατικό προσανατολισμό της δικαιοσύνης, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη νέα ρύθμιση της εντολής παραπομπών, των Referral Orders. Πρακτικά αυτό σημαίνει πως κάθε φορά που συντρέχει περίπτωση ανηλίκου που καταδικάζεται για πρώτη φορά -πλην εκείνων που ο ανήλικος κρίνεται σκόπιμο να τεθεί υπό την εποπτεία ή να νοσηλευθεί- εκδίδεται αναγκαστικά μια εντολή παραπομπής, μία

⁸²⁸ Βλ. γενικά, J. Harding, Restorative Justice. The Development of the Early Programmes in the United Kingdom, www.centuryofprobation.com/moments/052.pdf.

⁸²⁹ G. Antonopoulos and J. Winterdyk, The British 1998 Crime and Disorder Act: A 'Restorative' Response to Youth Offending?, European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice 11, 2003, 390.

⁸³⁰ G. Antonopoulos and J. Winterdyk, The British 1998 Crime and Disorder Act: A 'Restorative' Response to Youth Offending?, ό.π., 390.

Referral Order. Η εν λόγω εντολή, που κατά την κρίση του δικαστηρίου μπορεί να διαρκεί από 3 έως 12 μήνες, παραπέμπει το νεαρό παραβάτη και τον εντάσσει υποχρεωτικά σε ένα δίκτυο νεαρών παραβατών, το YOP (Youth Offender Panel) υπό την ευθύνη των YOT (Youth Offending Teams). Οι YOT οργανώνουν συγκεντρώσεις των μελών τους και συζητήσεις προς την κατεύθυνση της αναμόρφωσης των νεαρών παραβατών, ενώ παρευρίσκονται και γονείς των παιδιών ηλικίας κάτω των 16 ετών.

Στόχος των συγκεντρώσεων είναι ο προβληματισμός πάνω στο έγκλημα, το αδίκημα, την παράβαση και τον παραβάτη, που θα οδηγήσει στη σύναψη μιας συμφωνίας, ύστερα από διαπραγμάτευση, η οποία θα κατατείνει στην αποκατάσταση (reparation) του θύματος ή και της ευρύτερης κοινότητας. Η αποκατάσταση μπορεί να λάβει τη μορφή ενός απολογητικού γράμματος, μιας συνάντησης αποκαταστατικού προσανατολισμού, όπου δίνεται έμφαση στη φύση και τις συνέπειες της προσβολής και διεξάγεται σχετική συζήτηση, όπου στο τέλος ο παραβάτης ζητά ευθέως συγγνώμη από το θύμα, και, τέλος, τη μορφή παροχής εργασίας συγκεκριμένες ώρες την εβδομάδα κοινωφελούς χαρακτήρα, που ωφελεί το θύμα ή την κοινωνία εν γένει. Ακόμη, είναι δυνατόν η αποκατάσταση να εμπεριέχει «τον καθαρισμό ενός γκράφιτι ή την επισκευή της ζημιάς» (Home Office, 2000; para. 4.14), ενώ, όταν καθίσταται δυνατόν, η φύση της αποκατάστασης προσαρμόζεται στη φύση της ζημιάς, που έχει προκληθεί. Αν η συμφωνία δεν καταστεί εφικτή, ο παραβάτης αναπέμπεται στο δικαστήριο. Αν πάλι επιτευχθεί συμφωνία, οι YOT (Youth Offending Teams) επιφορτίζονται με την εποπτεία εφαρμογής της, ενώ το YOP συνεχίζει τη λειτουργία του. Μετά τη λήξη της περιόδου της Referral Order ο παραβάτης αποκτά λευκό ποινικό μητρώο.

Ιδιαίτερα σημαντική για την εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στο σύστημα δικαιοσύνης των ανηλίκων είναι η ψήφιση της Criminal Justice and Immigration Act, που ψηφίστηκε στην Αγγλία τον Μάιο του 2008, η οποία εισάγει σημαντικές αλλαγές. Αξιοσημείωτη είναι η εισαγωγή των Youth Rehabilitation Order (YRO), δηλαδή των εντολών για αποκατάσταση, που θα αποτελέσουν τη νέα ποινή «κοινοτικού» χαρακτήρα (community sentence) για τους νεαρούς παραβάτες και θα λειτουργήσει εγκολλητικά σε σχέση με τα ήδη υπάρχοντα μέτρα.

Οι YRO αποσκοπούν στην απλοποίηση των ποινών για τους νεαρούς παραβάτες, καθώς και στην επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής ευελιξίας στο επίπεδο των παρεμβάσεων. Οι YRO προορίζεται να καταστούν η κυριότερη μορφή

αποκαταστατικής δικαιοσύνης με τη μορφή της προσφοράς στην κοινότητα τόσο για παιδιά όσο και για παραβατικούς νέους. Ως πλεονεκτήματά της κρίνονται η απλότητα στην υλοποίησή της και η ελαστικότητά της ως μορφή παρέμβασης. Το κυριότερο όμως πλεονέκτημά της είναι η εξατομίκευση και, κατά συνέπεια, ο περιορισμός των κινδύνων από μια τέτοια παρέμβαση, σε συνδυασμό με τη δυνατότητα προσαρμογής της, μέσα από μια ευρεία ευχέρεια επιλογών στις πρακτικές ανάγκες της κοινότητας. Θα αντικαταστήσει δε, μεταξύ άλλων, τις παρακάτω ποινές:

- Διαταγές σχεδίου Δράσης
- Εντολή Απαγόρευση Κυκλοφορίας
- Εντολή Επιτήρησης
- Εντολή «κοινοτικής» ποινής
- Εντολή επιτήρησης και περιοριστικοί όροι
- Εντολή Υποβολής σε Υποχρεωτική Κοινωνική Εργασία και Επανάταξη
- Εντολή Υποχρεωτικής Παρακολούθησης
- Εντολή Υποβολής σε Απεξάρτηση και Ιατρικές Εξετάσεις
- Εντολή Αποκλεισμού
- Εντολή Κοινωνικής Επανάταξης
- Εντολή Κοινωνικής Επανάταξης υπό όρους

Ο στόχος του βρετανικού συστήματος της επανορθωτικής δικαιοσύνης τα τελευταία χρόνια είναι να εξασφαλίσει ότι τουλάχιστον το 75% των θυμάτων της νεανικής παραβατικότητας, που αναφέρονται στις YOT, έχουν τη δυνατότητα να μετάσχουν στα προγράμματα επανορθωτικής δικαιοσύνης και ο στόχος αυτός έχει επιτευχθεί με σχετική άνεση. Οι παραπάνω νομοθετικές αλλαγές επέφεραν σημαντικές αλλαγές, στο τοπίο της ποινικής δικαιοσύνης στην Αγγλία, όπως διαφαίνεται στον παρακάτω πίνακα, καθώς τόσο το ποσοστό των υποθέσεων, στις οποίες εφαρμόστηκαν προγράμματα επανορθωτικής δικαιοσύνης όσο και η επίτευξη του στόχου της επανορθωτικής δικαιοσύνης, είναι εξαιρετικά υψηλά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9. Επίτευξη του στόχου της επανορθωτικής δικαιοσύνης στην Αγγλία, έτη 2004-2005, 2005-2006, 2006-2007.

	2004-2005	2005-2006	2006-2007
Αποκαταστατική δικαιοσύνη	81.8%	86.7%	86.3%
Στοχοθεσία	75.0%	75.0%	75.0%

Πηγή: Youth Justice Annual Workload Data 2006/2007 από την ιστοσελίδα: www.yjb.gov.uk/publications/Resources/Downloads/Youth%20Justice%20Annual%20Workload%20Data%20200607.pdf, σελίδα 53

Παρομοίως, σε σχέση με την ικανοποίηση των θυμάτων, ο στόχος του 75% για την ικανοποίηση του θύματος, όπως φαίνεται παρακάτω ξεπεράστηκε κατά πολύ, καθώς ξεπερνά το 95% συνεχώς από το 2004 ως το 2007.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10. Επίτευξη του στόχου της ικανοποίησης του θύματος στην Αγγλία, έτη 2004-2005, 2005-2006, 2006-2007.

	2004-2005	2005-2006	2006-2007
Ικανοποίηση θύματος	96,8%	97,3%	97,4%
Στοχοθεσία	75.0%	75.0%	75.0%

Πηγή: Youth Justice Annual Workload Data 2006/2007 από την ιστοσελίδα: www.yjb.gov.uk/publications/Resources/Downloads/Youth%20Justice%20Annual%20Workload%20Data%20200607.pdf, σελίδα 53

Στην **Γερμανία**, η εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης με την μορφή της διαμεσολάβησης ξεκίνησε το 1984 δηλαδή πολύ νωρίτερα από ότι η αντίστοιχη στην Ελλάδα και τη νομοθετική πρωτοβουλία είχαν πλαισιώσει εξ αρχής οι θετικές εισηγήσεις των νομικών που έλαβαν μέρος στο ετήσιο Συνέδριο της Ένωσης των Γερμανών Νομικών (Deutsche Juristentag) στο Αμβούργο το 1984. Τα αποτελέσματα κρίθηκαν τόσο θετικά, που άνοιξαν το δρόμο για σημαντικές εξελίξεις στο πεδίο του ποινικού δικαίου ανηλίκων, με την ιδιαίτερη υποστήριξη ΜΚΟ, οι οποίες προϋπήρχαν ή άλλων που συστήθηκαν επί τούτου. Στη Γερμανία ο θεσμός της διαμεσολάβησης έχει γίνει γνωστός επίσημα και ανεπίσημα ως Täter-Opfer Ausgleich δηλαδή ως διαμεσολάβηση μεταξύ δράστη και θύματος, σε αντίθεση με ότι έχει γενικώς επικρατήσει στις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες, όπου προτάσσεται ο όρος θύμα, αντί για το γνωστό VOM. Η εν λόγω διαφορά είναι ευεξήγητη, επειδή το ποινικό σύστημα στη χώρα αυτή είναι ιδιαίτερα προσανατολισμένο στην έννοια του δράστη

συγκριτικά με τις περισσότερες από τις υπόλοιπες χώρες. Σε αντίθεση, μάλιστα, με το κοινό ποινικό δίκαιο τα ενδεχόμενα θετικά αποτελέσματα της διαδικασίας αυτής διαπιστώνονται πάντοτε υπό το φως της επίδρασής της στον παραβατικό ανήλικο.

Η πρώτη τροποποίηση στον ποινικό νόμο για το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων Jugendgerichtsgesetz εισήχθη το Δεκέμβριο του 1990 δίνοντας ακόμη μεγαλύτερη έμφαση στη διαδικασία της διαμεσολάβησης. Η παράγραφος §4s.2 JGG ορίζει με σαφήνεια πως λόγος αποχής από κάθε δίωξη συνιστά η προσπάθεια για συμφιλίωση των μερών. Εξάλλου, η προσφυγή στη διαδικασία της διαμεσολάβησης επεκτάθηκε και έλαβε δύο επιπλέον μορφές: ως εκπαιδευτικό μέτρο (§10s.1no 7 JGG) και ως σωφρονιστικό. (§15s.n1no 1JGG). Η διαμεσολάβηση μάλιστα στο σχέδιο νόμου αναφέρεται ως η πιο πολλά υποσχόμενη εναλλακτική από τις κατασταλτικές ποινές παραδοσιακού χαρακτήρα.

Το ισχύον σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων προσφέρει πολλές ευκαιρίες για την επίτευξη της διαμεσολάβησης ή της αποκατάστασης της ζημίας, ώστε να αποφεύγεται η ποινική διαδικασία, αν αποδώσουν τα εναλλακτικά μέτρα. Κατά τη διάρκεια όλων αυτών των ετών, η διαμεσολάβηση αναπτύχθηκε σε διάφορα πεδία τόσο σε διαφορετικά πεδία του ποινικού δικαίου όσο και σε εντελώς διαφορετικούς κλάδους του δικαίου, όπως το εργατικό δίκαιο, το γειτονικό δίκαιο και το δίκαιο περιβάλλοντος.

Από το 1984 μέχρι σήμερα, ο θεσμός της διαμεσολάβησης έχει γνωρίσει σημαντική άνθηση. Ενδεικτικά το 2001 η διαμεσολάβηση εφαρμόστηκε σε 13.000 περιπτώσεις σε υποθέσεις ανηλίκων. Όμως, σε σύγκριση με το παραδοσιακό σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης για τους ανηλίκους, παρά την εν λόγω αύξηση, το ποσοστό θεωρείται ακόμη χαμηλό. Σε ερευνητικό επίπεδο εκτιμάται πως πιθανότατα, εκτός από τις υποθέσεις που τελικά πήγαν σε μεσολάβηση άλλο ένα ποσοστό 16-20% θα μπορούν να έχουν υπαχθεί επιτυχώς στη διαδικασία της διαμεσολάβησης. Το πρόβλημα της επιστημονικής προσέγγισης των πρακτικών και των επιδράσεων του VOM έγκειται στην έλλειψη αξιόπιστων στατιστικών επί της εφαρμογής των διαφόρων νομικών οδών. Για παράδειγμα, μόνο κατ' εκτίμηση, μπορεί να παρατηρηθεί πως η δικαιοσύνη ασχολείται με τη διαμεσολάβηση στο 75% των περιπτώσεων στο πλαίσιο της κατά παρέκκλιση διαδικασίας, ενώ, μόλις στο 25% των υποθέσεων η διαμεσολάβηση ή κάποια άλλη μορφή επανορθωτικής ή αποκαταστατικής δράσης επιβάλλεται ως ποινή.

Σημαντική ιδιαιτερότητα του γερμανικού συστήματος είναι πως, στη διαδικασία της διαμεσολάβησης, ως προς τους ανηλίκους, και ιδίως κατά τα πρώτα χρόνια της εφαρμογής αυτής της διαδικασίας, δεν υιοθετήθηκαν επίσημες οιοιδήποτε διοικητικές διαδικασίες, που ήταν θεσμοθετημένες για τους ενήλικους, ενώ από την αρχή εξαιρέθηκαν από το σχετικό πλαίσιο αδικήματα χωρίς συγκεκριμένα πρόσωπα ως θύματα, όπως η κλοπή από πολυκαταστήματα, οι οδικές παραβάσεις κ.α

Σε σχέση με την εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στο χώρο της δικαιοσύνης ανηλίκων- και η διαπίστωση αυτή καθίσταται ιδιαίτερα προφανής στο σύστημα της διαμεσολάβησης-, παρατηρείται πως υπάρχει μεγάλη ποικιλομορφία οργανωτικών σχημάτων και θεσμών. Και τούτο, γιατί, σε αντίθεση με τις μη ομοσπονδιακές χώρες, στη Γερμανία δραστηριοποιούνται μερικές εκατοντάδες ΜΚΟ, οι οποίες λειτουργούν ως νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, προσφέροντας διαμεσολάβηση παράλληλα με έναν αριθμό δημόσιων υπηρεσιών και φορέων. Η συντριπτική πλειοψηφία όλων των ανωτέρω φορέων, δημόσιων και ιδιωτικών, λειτουργούν κατά την πρότυπη διαδικασία διαμεσολαβήσεως, όπως σκιαγραφείται από συγκεκριμένες αρχές που έχει θέσει ο δημόσιος φορέας που έχει τη γενική εποπτεία (Servcivebüro (TOA)).

Οι εν λόγω αρχές, που απορρέουν από συγκεκριμένα κριτήρια, συνάδουν, άλλωστε, και με την πρακτική άλλων χωρών. Η διαφορά τους όμως έγκειται στο γεγονός πως επιδιώκεται, πριν απ' όλα, προσέγγιση του παραβατικού ανήλικου, ενώ μια ακόμη ιδιομορφία είναι η διεκπεραίωση υψηλού αριθμού υποθέσεων με έμμεση διαμεσολάβηση, δηλαδή χωρίς προσωπική συνάντηση του ανήλικου με το θύμα του, που αποτελεί τον πυρήνα της σχετικής διαδικασίας στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες.

Σύμφωνα με τις αρχές που θέτει ο φορέας που εποπτεύει τη διαμεσολάβηση, δηλαδή το Servcivebüro TOA, η εν λόγω διαδικασία στηρίζεται στα ακόλουθα κριτήρια, τα οποία εξασφαλίζουν την υποβολή στη σχετική διαδικασία μόνο των παραδεκτών υποθέσεων: πρώτον, η ύπαρξη ενός άλλου ατόμου ως θύματος, δηλαδή σε διαμεσολάβηση δεν υποβάλλεται η αφηρημένα παραβατική συμπεριφορά, αλλά εκείνη η συμπεριφορά του ανήλικου στοχοποιεί συγκεκριμένο συνάνθρωπό του. Δεύτερο κριτήριο είναι ο αποκλεισμός των υποθέσεων που δεν βασίζονται σε επαρκώς θεμελιωμένο πραγματικό και τρίτον η υποχρέωση του ανήλικου να

αναλάβει την ευθύνη για την παράβαση στην οποία υπέπεσε, αλλά όχι αναγκαία με την έννοια της ποινικής ευθύνης.

Κατά τη γνώμη μας, το νομικό πλαίσιο της VOM παρουσιάζει το σημαντικό πλεονέκτημα πως η εναλλακτική οδός της προσφυγής στη διαδικασία της διαμεσολάβησης υφίσταται σε όλα τα στάδια της διαδικασίας από την προκαταρκτική εξέταση ως την εκτέλεση της ποινής. Αντίθετα, σημαντικό μειονέκτημα είναι πως οι διάφορες μέθοδοι δεν είναι νομικά ευδιάκριτες και, από νομική δογματική άποψη, συνεκτικοί, με αποτέλεσμα, στο γερμανικό ποινικό δίκαιο, η «κλασσική» διαμεσολάβηση να τυγχάνει της ίδιας μεταχείρισης με τα άλλα είδη αποκατάστασης. Τέλος, σημαντικότερη αδυναμία του γερμανικού συστήματος, στην πράξη, είναι η έλλειψη που απορρέει ευθέως από το νομικό πλαίσιο θεσμικού συντονισμού ή, έστω, επικοινωνίας μεταξύ της δικαιοσύνης και των εκπροσώπων της διαδικασίας διαμεσολάβησης. Αυτό από πρακτική άποψη έχει ως συνέπεια να υπάρχει διστακτικότητα ή και απροθυμία σε πολλές περιπτώσεις να παραπέμπονται στη διαδικασία της μεσολάβησης τόσες υποθέσεις όσες θα μπορούσαν πραγματικά να επιλυθούν μέσω αυτής.⁸³¹

Στην **Πορτογαλία**, η επανορθωτική δικαιοσύνη έχει εισαχθεί με τη μορφή της διαμεσολάβησης μεταξύ θύματος και δράστη και θεσμοθετήθηκε τον Ιούλιο του 2007 με το νόμο 21/2007. Η εν λόγω νομοθετική πρωτοβουλία εντάσσεται στο πλαίσιο μιας προσπάθειας του Υπουργείου Δικαιοσύνης για τη δημιουργία εναλλακτικών μορφών δικαιοσύνης. Στηρίζεται στη θετική εμπειρία που αποκτήθηκε στο πλαίσιο εφαρμογής της διαμεσολάβησης από την αρμόδια υπηρεσία Οικογενειακής Διαμεσολάβησης (Family Mediation Office) και το Julgados de Paz, δηλαδή δικαστήρια αρμόδια για τις μικροδιαφορές, που λειτουργούν στο πλαίσιο της πολιτικής διαδικασίας.⁸³² Η επιτυχία του συστήματος στο χώρο της πολιτικής δικαιοσύνης, (στο πλαίσιο των εν λόγω δικαστηρίων σε ένα ποσοστό 30% η διαμεσολάβηση κρίθηκε επιτυχημένη και αποφεύχθηκε η διαδικασία της δίκης),⁸³³

⁸³¹ Βλ., αναλυτικά, *M. Kichling*, Victim-Offender Mediation with Juvenile Justice in Germany, Grotius II Criminal Programme 2002-03, Contract no. JAI/2002/GRP/029, Victim-Offender Mediation: Organization and Practice in the Juvenile Justice Systems, 3-20, www.irsig.cnr.it/reports/testi_reports/pdf_reports/report_germanyfinal_01sept03.pdf.

⁸³² Ministry of Justice, Office of the Secretary of State of Justice, Criminal Mediation, www.portugal.gov.pt.

⁸³³ Permanent Observatory of Portuguese Justice. Report: Course of the In-formalization and De-judicialization-through the routes of the reform of the administration of justice, www.opj.ces.uc.pt.

οδήγησε σε μια πιλοτικού χαρακτήρα έρευνα για την εφαρμογή του θεσμού στο σύστημα της δικαιοσύνης ανηλίκων, ενώ παράλληλα προώθησε την εισαγωγή του θεσμού της διαμεσολάβησης για τους νεαρούς παραβάτες στον νόμο 166/1999 Lei Tutelar Educativa της 14^{ης} Σεπτεμβρίου του 1999⁸³⁴ και στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης για την αντιμετώπιση της μικρής και μεσαίας εγκληματικότητας.⁸³⁵

Κατά το πορτογαλικό δίκαιο, τα παιδιά μεταξύ 12 και 16 ετών, εφόσον υποπέσουν σε ποινικώς κολάσιμη πράξη κατά το κοινό ποινικό δίκαιο, δεν επιτρέπεται να υποβληθούν σε αυστηρότερη κύρωση από την κράτηση σε ένα Κέντρο Επιτήρησης και Εκπαίδευσης. (Centro Educativo), καθώς η εκπαίδευση και η επανένταξη των παραβατικών νέων στην κοινωνία είναι οι κύριοι στόχοι του σχετικού νομικού πλαισίου του Lei Tutelar Educativa. Ωστόσο, δε φαίνεται στην πράξη να προκύπτει η υιοθέτηση κάποιου συγκεκριμένου μοντέλου αναμόρφωσης και εκπαίδευσης, το οποίο να ακολουθείται συστηματικά, ώστε να προάγει την αναμόρφωση με γνώση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων του κάθε προσώπου, όπως απαιτεί ο ως άνω νόμος. Για το λόγο αυτό ακριβώς, Πορτογάλοι θεωρητικοί

⁸³⁴ Legislating the Use of Victim Offender Mediation in Portugal, www.jsticereparatrice.org/www.restorativejustice.org/editions/2009/january-2009-dition/portugal.

⁸³⁵ Στα κατ' έγκληση διωκόμενα εγκλήματα, έχει προταθεί η εξής διαδικασία: Μετά την παραλαβή της καταγγελίας, ο εισαγγελέας μπορεί να στείλει την υπόθεση σ' έναν μεσολαβητή Ο διαμεσολαβητής εξηγεί την διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης στο δράστη και το θύμα. Εάν η διαμεσολάβηση δεν γίνει αποδεκτή από το ένα ή από το άλλο μέρος, η υπόθεση διαβιβάζεται στη δικαιοσύνη. Σε περίπτωση που ο δράστης και το θύμα δεχθούν την ποινική μεσολάβηση, διεξάγονται οι συνεδρίες, ώστε να επιτευχθεί μια συμφωνία. Σε περίπτωση επίτευξης της κοινοποιείται στον εισαγγελέα και ισοδυναμεί με αναστολή της διαδικασίας. Στην αντίθετη περίπτωση, η υπόθεση διαβιβάζεται στη δικαιοσύνη. Εάν η συμφωνία δεν τηρηθεί, το θύμα μπορεί πάντα να προβεί εκ νέου κίνηση της διαδικασίας.

Για τα αυτεπαγγέλτως διωκόμενα εγκλήματα, ακολουθείται η εξής διαδικασία: Μετά την προκαταρκτική έρευνα ο εισαγγελέας μπορεί να στείλει τη διαδικασία σε έναν μεσολαβητή, που εξηγεί την διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης στο δράστη και το θύμα. Εάν η διαμεσολάβηση δεν γίνει αποδεκτή, ακολουθείται η νομική διαδικασία. Σε περίπτωση που ο δράστης και το θύμα δεχθούν την ποινική μεσολάβηση, διεξάγονται οι σύνοδοι, ώστε να επιτευχθεί μια συμφωνία. Εάν επιτευχθεί η συμφωνία, αυτή κοινοποιείται στον εισαγγελέα, που αναστέλλει προσωρινά τη διαδικασία, με την προϋπόθεση ότι ο δράστης συμφωνεί με τους όρους της, οπότε η υπόθεση αρχαιοθετείται. Σε αντίθετη περίπτωση, ακολουθείται η δικαστική διαδικασία. Αν ο δράστης δεν επικυρώσει τη συμφωνία, η διαδικασία δεν είναι πλέον δυνατόν να ανασταλεί και ακολουθεί η δίκη. Η προτεινόμενη νομοθετική πρωτοβουλία για την εφαρμογή της διαμεσολάβησης δεν αφορά στα αυτεπαγγέλτως διωκόμενα εγκλήματα, αλλά μόνο στα κατ' έγκληση.

Η διαδικασία αυτή εφαρμόζεται σε αδικήματα, για τα οποία προβλέπεται ποινή φυλάκισης μέχρι πέντε χρόνια, πρόστιμο ή άλλες κυρώσεις, αντί της φυλάκισης. Αδικήματα που μπορούν να υπαχθούν στη διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης είναι, για παράδειγμα, η συκοφαντική δυσφήμιση, οι φθορές ξένης ιδιοκτησίας, η ληστεία και η απάτη. Οι προσβολές κατά της γενετήσιας αξιοπρέπειας και τα αδικήματα που αφορούν σε θύματα μικρότερα από 16 ετών, έχουν εξαιρεθεί από τη διαδικασία της διαμεσολάβησης, P. de Prito, An introduction to Restorative Justice in Portugal, 7, www.restorativejustice.org/resources/docs/debritopaulo/view

προτείνουν το πρότυπο αυτό να είναι η διαμεσολάβηση ως στρατηγική, η οποία ευνοεί την εμπέδωση των στόχων όχι μόνο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης *stricto sensu*, αλλά και τη χάραξη μιας νέας εκπαιδευτικής και αναμορφωτικής στρατηγικής.⁸³⁶ Τα θετικά αποτελέσματα που έχουν επιτευχθεί μέχρι σήμερα σε αστικές υποθέσεις ενώπιον των *Julgados de Paz*, αλλά και τα πιλοτικά προγράμματα, που έχουν εκπονηθεί θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν προς την κατεύθυνση ενός συστήματος δικαιοσύνης, που προτάσσει στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων το δίπτυχο *εγώ/εσύ* και όχι *εγώ/εκείνος*, ως προς τη σχέση του θύματος και του ανήλικου παραβάτη.⁸³⁷

Στο Λουξεμβούργο, η επίσημη νομική κατοχύρωση της επανορθωτικής δικαιοσύνης έλαβε χώρα στις 21 Απριλίου του 1999, οπότε και ψηφίστηκε από το Κοινοβούλιο πρόταση του Υπουργού Δικαιοσύνης για την εισαγωγή της στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, μετά από σχετική πρόταση που είχε υποβληθεί από τις 18 Φεβρουαρίου του 1999. Οι θετικές εμπειρίες από την εφαρμογή πιλοτικών προγραμμάτων στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων στη διαμεσολάβηση μεταξύ θύματος και δράστη ήδη από το 1997 ενθάρρυναν και ενέπνευσαν την εν λόγω νομοθετική πρωτοβουλία του 1999. Στην παρούσα φάση, όμως, η δυνατότητα της διαμεσολάβησης (VOM) με τους νεαρούς παραβάτες προσφέρεται μόνο στη περιφέρεια του Λουξεμβούργου, ενώ λειτουργεί μόνο ένα κέντρο διαμεσολάβησης.⁸³⁸ Το σύστημα, ωστόσο, φαίνεται να λειτουργεί με επιτυχία, καθώς τα αποτελέσματα, είναι ενθαρρυντικά: μέχρι σήμερα, σε ένα ποσοστό 70% των περιπτώσεων, η διαμεσολάβηση κατέληξε σε αμοιβαία συμφωνία των μερών!⁸³⁹

Εκτός από την εφαρμογή της διαμεσολάβησης, δεν υπάρχουν στο Λουξεμβούργο άλλα προγράμματα επανορθωτικής δικαιοσύνης, όπως για παράδειγμα οικογενειακές διασκέψεις ή διασκέψεις σε κύκλους, ενώ δεν προβλέπεται η υιοθέτησή τους στο άμεσο μέλλον. Η μόνη εξωνομική προβλεπόμενη διαδικασία επανορθωτικού χαρακτήρα είναι η διαμεσολάβηση μεταξύ ομάδας συνομηλίκων, που

⁸³⁶ T. N. Neves, Conflict Mediation and Delinquent Youths, Conference of European Educational Research Association, www.eera-ecer.eu/publication-database/conference/2008/contribution/conflict_mediation_and_delinquent_youths/.

⁸³⁷ P. de Prito, An introduction to Restorative Justice in Portugal, 7, www.restorativejustice.org/resources/docs/debritopaulo/view

⁸³⁸ P. Schroeder, Restorative Justice Development in Luxemburg, Restorative Justice Consortium, Luxembourg, 1, www.restorativejustice.org.ukl/?International_PJ:Luxembourg.

⁸³⁹ P. Schroeder, Restorative Justice Development in Luxemburg, Restorative Justice Consortium, Luxembourg, 2, www.restorativejustice.org.ukl/?International_PJ:Luxembourg.

προβλέπεται στο πλαίσιο του σχολείου σε 15 γυμνάσια και μερικά δημοτικά σχολεία στην χώρα και επιβλέπεται από το Υπουργείο Παιδείας και την Γραμματεία Νέας Γενιάς. Οι μαθητές εκπαιδεύονται από ειδικούς εκπαιδευτές στη διαδικασία της διαμεσολάβησης με τους συμμαθητές τους, ενώ παράλληλα μαθαίνουν πώς να διαχειρίζονται τη βία και τις συγκρούσεις στην καθημερινή τους ζωή. Αξιοσημείωτο είναι, ωστόσο, πως στόχο των εν λόγω προγραμμάτων δεν αποτελεί μόνο η διαχείριση της σύγκρουσης, αλλά η ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων των μαθητών, της αυτοεκτίμησής τους, καθώς και η ενθάρρυνση των μαθητών για τη δημιουργική τους συμμετοχή στη σχολική ζωή.⁸⁴⁰

Παρά την συνεχή ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών δικαιοσύνης, όπως είναι τα μέτρα της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών και τα λοιπά προγράμματα επανορθωτικής δικαιοσύνης στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, η εφαρμογή του προτύπου της επανορθωτικής δικαιοσύνης στις χώρες της **Ανατολικής Ευρώπης** είναι ένα σχετικά νέο φαινόμενο, εισάγεται δε κυρίως μετά την πτώση του Σιδηρού Παραπετάσματος. Σε κάποιες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, για παράδειγμα, στην Τσεχία και τη Σλοβακία, οι πρώτες πρωτοβουλίες επανορθωτικού χαρακτήρα εμφανίστηκαν μόλις τη δεκαετία του 1990, ενώ, σε άλλες, μετά το 2000, όπως διαφαίνεται αναλυτικά στον παρακάτω πίνακα, ελάχιστες δε είναι οι περιπτώσεις όπου υφίσταται ειδικά θεσμοθετημένα για τους ανήλικους εφαρμογή. Εν πολλοίς, οι διαφορές συνδέονται με τις διαφοροποιήσεις στη νομική και πολιτιστική παράδοση του κάθε κράτους, οι οποίες λειτουργούν είτε ως υποστηρικτικός παράγοντας είτε ως πρόκληση για την εφαρμογή των εν λόγω μέτρων.⁸⁴¹

Στις παραπάνω χώρες εντοπίζονται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά των συστημάτων ποινικής δικαιοσύνης, όπως είναι η αντεγκληματική πολιτική, το σύστημα των κυρώσεων, καθώς και ο τρόπος που διαμορφώνεται η κοινή γνώμη σχετικά με το έγκλημα και την τιμωρία. Πρόσφατη έρευνα του Διεθνούς Κέντρου για τις Φυλακές καταδεικνύει ότι, στη Ρωσία, στη Λευκορωσία, στην Ουκρανία και τη Μολδαβία, σε ένα βαθμό δε και στη Ρουμανία, τη Βουλγαρία,⁸⁴² την Τσεχία, τη

⁸⁴⁰ P. Schroeder, Restorative Justice Development in Luxemburg, Restorative Justice Consortium, Luxembourg, 2, www.restorativejustice.org.uk/?International_PJ:Luxembourg.

⁸⁴¹ V. Zemlyanska, Justice and sentencing tradition in Central and Eastern Europe, 1, www.restorativejustice.org/resources/docs/zemlyansha/view

⁸⁴² Στη Βουλγαρία η διαμεσολάβηση θεσμοθετήθηκε τον Δεκέμβριο του 2004 με σχετική πράξη, την Mediation Act. Βλ. Αναλυτικά, D. Chankova, Positioning Mediation in Bulgarian Justice System: The New Mediation Act Significance, Fifth International Conference of the World

Σλοβακία, την Ουγγαρία και την Πολωνία έχει υιοθετηθεί μια πολιτική τιμωρητικού χαρακτήρα, με την επιβολή ποινικών κυρώσεων, και εφαρμόζεται ένα σύστημα κράτησης ως κύριο μέσο για την τιμωρία και τη μακροχρόνια φυλάκιση. Κατά συνέπεια, υπάρχουν υπερπλήρεις φυλακές, παρατηρείται αύξηση της υποτροπής, δυσκολίες επανένταξης παραβατών και των ανηλίκων παραβατών σε κοινότητες και μικρή συμμετοχή της κοινότητας στην επανένταξη των φυλακισμένων.⁸⁴³ Με δεδομένο όμως πως οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έχουν προσχωρήσει στο Συμβούλιο της Ευρώπης, η πρόκληση για αυτές είναι αν θα επιτευχθεί η σταδιακή μεταβολή του προσανατολισμού της ποινικής δικαιοσύνης προς ένα «εκδημοκρατισμό» της με την υιοθέτηση της διαμεσολάβησης, εναλλακτικών ποινών αποκαταστατικού χαρακτήρα και την προώθηση της εφαρμογής του προτύπου της επανορθωτικής δικαιοσύνης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11. Η εφαρμογή του θεσμού της διαμεσολάβησης στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

Χώρα	Νομοθετική ρύθμιση για τη διαμεσολάβηση	Αριθμός διαμεσολαβητών/προγραμμάτων Επανορθωτικής δικαιοσύνης
Εσθονία	Δεν υπάρχει νομοθετική ρύθμιση	Εφαρμογή της διαμεσολάβησης σε περιορισμένη κλίμακα από οργανώσεις χρηματοδοτούμενες από την κυβέρνηση (Κοινοπραξία για την επανορθωτική δικαιοσύνη, 2006)
Ουγγαρία	Δεν υπάρχει νομοθετική ρύθμιση για την επανορθωτική δικαιοσύνη ούτε ειδική ρύθμιση για τους ανηλίκους στο ποινικό δίκαιο, μόνο η πρόβλεψη στον ποινικό κώδικα ειδικής μεταχείρισης για ανηλίκους από 14 έως 18 ετών	200 εκπαιδευόμενοι και ενεργοί διαμεσολαβητές
Μολδαβία	Από τον Ιούνιο του 2003 έχει προστεθεί στον κώδικα ποινικής δικονομίας η διαμεσολάβηση μεταξύ θύματος και δράστη για «όχι σοβαρά αδικήματα».	Το Ινστιτούτο για την Αναμόρφωση του Ποινικού δικαίου εισήγαγε πιλοτικό πρόγραμμα για προγράμματα επανορθωτικής δικαιοσύνης και προσέλαβε εκπαιδευτές
Πολωνία ⁸⁴⁴	Μετά την τροποποίηση του 1997 του ποινικού κώδικα (Code of Penal	Η διαμεσολάβηση είχε εισαχθεί σε πειραματικό στάδιο από το 1990.

Mediation Forum, Crans-Montana, Switzerland, 9-11 September 2005, 1, www.restorativejustice.org/resources/docs/chankovadobrinkapositioning/at_download/file.

⁸⁴³ V. Zemlyanska, Justice and sentencing tradition in Central and Eastern Europe, 1, www.restorativejustice.org/resources/docs/zemlyanska/view.

⁸⁴⁴ Βλ. αναλυτικότερα και E. Czwartosz, Victim-Offender mediation from Poland, 1-3, www.restorativejustice.org/resources/docs/czwartosz/at_download/file.

	Practice) εισήχθη η διαμεσολάβηση για πολύ συγκεκριμένες υποθέσεις. Τον Ιανουάριο του 2003 με νέα τροποποίηση του κώδικα, διευρύνθηκε το πεδίο εφαρμογής της διαμεσολάβησης, εφαρμόζεται για ανηλίκους και ενήλικους	Λειτουργεί Πολωνικό Κέντρο για την Διαμεσολάβηση με 15 παραρτήματα σε όλη τη χώρα, 600 ειδικά εκπαιδευμένους διαμεσολαβητές για ενήλικους, 250 διαμεσολαβητές ειδικά εκπαιδευμένους για ανηλίκους, 64 εξουσιοδοτημένα κέντρα συμβουλευτικής για την οικογένεια και διαγνωστικά κέντρα. ⁸⁴⁵
Ρουμανία	Δεν υπάρχει σχετική νομοθετική ρύθμιση, εφαρμόζεται όμως στην πράξη και διεξάγεται συζήτηση για τη νομοθετική κατοχύρωσή της	Η διαμεσολάβηση λαμβάνει προς το παρόν χώρα σε τρία πιλοτικά κέντρα
Ρωσία	Δεν υπάρχει σχετική νομοθεσία	Η διαμεσολάβηση λαμβάνει προς το παρόν χώρα σε τρία πιλοτικά κέντρα
Σλοβενία	Η διαμεσολάβηση εισήχθη στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας το 1995. Μετά τις τροποποιήσεις του 1999 και του 2001 διευρύνθηκε το πεδίο εφαρμογής της. Τόσο ο δικαστής όσο και ο Εισαγγελέας μπορούν να προτείνουν τη διαμεσολάβηση	
Τσεχία	Το 2001 τέθηκε σε ισχύ η Act on Probation and Mediation Service, που θεσμοθέτησε την διαμεσολάβηση	Η διαμεσολάβηση λαμβάνει χώρα σε 74 περιφέρειες από την Υπηρεσία για την Διαμεσολάβηση του Υπουργείου Δικαιοσύνης, ενώ υπάρχουν 157 εξειδικευμένοι επαγγελματίες, 61 βοηθοί και 12 άτομα επιτελικού προσωπικού, που παρέχουν υπηρεσίες διαμεσολάβησης
Σλοβακία	Τον Ιανουάριο του 2004 τέθηκε σε ισχύ η "Act on Probation and Mediation."	77 επαγγελματίες έχουν προσληφθεί ως διαμεσολαβητές, μετά την θέση σε ισχύ της πράξης διεξήχθη αμέσως πιλοτικό πρόγραμμα σε τρία δικαστήρια της χώρας ⁸⁴⁶

Πηγή: T. Hansen, Center for Restorative Justice & Peacemaking, University of Minnesota, School of Social Work, College of Human Ecology, January 2006, www.rjp.umn.edu.

⁸⁴⁵

Το 1998 εφαρμόστηκε σε 18 υποθέσεις η διαδικασία της διαμεσολάβησης, το 1999 σε 366 υποθέσεις, εκ των οποίων οι 37 κατέληξαν σε συμφωνία, το 2000 σε 722 υποθέσεις, εκ των οποίων οι 49 κατέληξαν σε συμφωνία, το 2001 σε 800 περιπτώσεις, το 2002 σε 932 περιπτώσεις και το 2003 σε 1838 υποθέσεις.

⁸⁴⁶

Το συνολικό ποσοστό των υποθέσεων που κατέληξαν σε συμφωνία στο πιλοτικό αυτό πρόγραμμα ανέρχεται σε 85%!

1γ. Από το προνοιακό στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο; Η θέση των ατομικών δικαιωμάτων του ανηλίκου.

Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, η προληπτική και παιδευτική στοχοθεσία του προνοιακού προτύπου, αλλά και η ταλάντευσή του μεταξύ του συστήματος δικαιοσύνης της προστατευτικότητας και της ομαλής ένταξης, βοήθειας και ελέγχου αμφισβητήθηκε σε μεγάλο αριθμό χωρών. Το κίνημα αυτό της αλλαγής χρονολογείται κατά τη δεκαετία του 1980-1990 και συμπίπτει με την ανάπτυξη του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, το οποίο ως κινητήρια δύναμη της παγκόσμιας αναδόμησης, διεπόταν από τάσεις μεταβολής του καθεστώτος κοινωνικής πρόνοιας προς νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση. Την ίδια περίοδο αυξήθηκε το αίσθημα κοινωνικής ανασφάλειας, η οποία συνδέθηκε σε μεγάλο βαθμό με την παραβατικότητα των νέων και ο δημόσιος διάλογος σχετικά με τους παραβατικούς ανηλίκους τροποποιήθηκε. Ως εκ τούτου, το επίκεντρο του ενδιαφέροντος τοποθετείται η μείωση της κοινωνικής διακινδύνευσης, που δημιουργείται από αποκλίνουσες συμπεριφορές των νέων.

Ο νεοφιλελευθερισμός συνιστά μετακίνηση από την αντίληψη περί κρατοκεντρικής διακυβέρνησης, που βασίζεται στην ύπαρξη ενός πυκνού δικτύου κανονιστικοτήτων και, στο πεδίο της έρευνάς μας, στην κρατική χρηματοδότηση του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας, στην εγκαθίδρυση της αγοράς ως κύριου ρυθμιστικού παράγοντα της κοινωνικής τάξης με άξονα την επιχειρηματικότητα. Ο νεοφιλελεύθερος πολίτης, απαλλαγμένος από τον κρατικό παρεμβατισμό, αναμένεται - ως αυτόνομος προσωπικά- να επιδεικνύει μεγαλύτερη υπευθυνότητα. Στο ποινικό δίκαιο, οι παραβάτες, ανήλικοι και ενήλικες, θεωρούνται, με βάση τις φιλελεύθερες θεωρίες, «επιχειρηματίες» της ίδιας τους της προσωπικής ανάπτυξης, που κάνουν είτε ορθές είτε λανθασμένες επιλογές, των οποίων τα αποτελέσματα αντιστοίχως είναι η επιβράβευση ή η τιμωρία.⁸⁴⁷ Σημειώνεται, δηλαδή, μια αντιστροφή της διαλεκτικής της ευθύνης με την εμφάνιση του νέου ως υπεύθυνου για την παρέκκλισή του για την οποία υποχρεούται να αναλάβει την ευθύνη της και να αποκαταστήσει τη ζημιά αποδεχόμενος τις κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες. Σε αντίθεση με την προηγούμενη εικόνα του κοινωνικά ευάλωτου ανηλίκου που η πράξη αντιμετωπίζεται

847

A. Crawford-S. Lewis, *Évolutions mondiales, orientations nationales et justice locale: les effets du néo-libéralisme sur la justice des mineurs en Angleterre et au Pays de Galles.*, στο: F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), *La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales*, L' Harmattan, Paris, 2007, 30.

ως σύμπτωμα κακής μεταχείρισης ο ανήλικος τείνει πλέον να αντιμετωπιστεί ως δράστης λογικός ελεύθερος και κύριος των επιλογών του.⁸⁴⁸

Παράλληλα, το νεοφιλελεύθερο μοντέλο αποσκοπεί στην οικοδόμηση ενός κράτους ασφάλειας στο πλαίσιο της κοινωνίας της διακινδύνευσης (Risikogesellschaft),⁸⁴⁹ η οποία αυτοπροσδιορίζεται μέσα από το πρίσμα ακριβώς της ασφάλειας. Η εκτίμηση των κινδύνων αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της διακυβέρνησης μετά τις αλλαγές που συντελέστηκαν μεταπολεμικά στην καπιταλιστική κοινωνία-μεταξύ αυτών το έγκλημα ως κατεξοχήν κινδυνώδης πτυχή της καθημερινής ζωής αποτελεί διακύβευμα που πρέπει να γίνει αντικείμενο διαχείρισης. (θεωρία της διακινδύνευσης). Η αδυναμία του κράτους να εγγυηθεί την ασφάλεια των πολιτών το μετατρέπει σε ένα «κράτος διαχείρισης κινδύνων και κρίσεων»,⁸⁵⁰ ενώ στο πλαίσιο της υπερεπένδυσης στην προβληματική της ασφάλειας ανακατανέμονται αρμοδιότητες που κάποτε μονοπωλούνταν από τη δημόσια εξουσία σε διάφορους φορείς και σε όλα τα πεδία, ακόμα και στο άβατο της δικαιοσύνης και της δημόσιας ασφάλειας (multiavtorial governance).⁸⁵¹

Η έννοια της πρόληψης, που παραδοσιακά περιλαμβάνει όλους τους τιμωρητικούς, αμυντικούς και παρεμβατικούς μηχανισμούς για την αποτροπή από το έγκλημα⁸⁵² συνδέεται πλέον με τη διαχείριση της εγκληματικότητας μέσω της

⁸⁴⁸ F. Bailleau et Yves Cartuyvels, Introduction, La mise en question du modèle 'protectionnel' dans la justice des mineurs en Europe, στο: F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales, ό.π., 2007, 3.

⁸⁴⁹ Τον όρο εισήγαγε ο Γερμανός κοινωνιολόγος Ulrich Beck την επαύριον της καταστροφής του Τσέρνομπιλ. Αποδίδει τη μετάβαση σε ένα νέο μακροκοινωνιολογικό τύπο, την κοινωνία της διακινδύνευσης, η οποία αποτελεί μία φάση της σύγχρονης κοινωνίας, όπου οι κίνδυνοι είναι ενδογενείς, ως επακόλουθο της δραστηριότητας της σύγχρονης τεχνολογίας. Αν και ο Beck δεν είναι ο πρώτος που κατονομάζει αυτό το επακόλουθο φαινόμενο της ιστορίας της βιομηχανικής κοινωνίας, για πρώτη φορά, δεν τίθεται το ερώτημα αν είναι επιθυμητές ή μη επιθυμητές οι παράλληλες επενέργειες της τεχνολογικής προόδου. Στο πλαίσιο της ανάπτυξης της δεύτερης νεωτερικότητας (second modernity), οι τεχνολογικοί κίνδυνοι εξελίσσονται πέραν του θεσμικού ελέγχου (πλανητισμός). Πλέον, μέσα σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, αναπτύσσεται ο νομικός και πολιτικός προβληματισμός για τη διάρθρωση της σχέσης μεταξύ της ελευθερίας και της ασφάλειας. Βλ. γενικά, U. Beck, Risk Society Towards a New Modernity, Sage, London, 1992

⁸⁵⁰ Ιεπ.
Ξ. Κοντιάδης, Το κοινωνικό κράτος πρόληψης ως απάντηση στην κρίση του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους. Προς ένα πολιτειολογικό τύπο, στο Χ. Ανθόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ), Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, 71.

⁸⁵¹ F. Bailleau et Yves Cartuyvels, Introduction, La mise en question du modèle 'protectionnel' dans la justice des mineurs en Europe, στο F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales, L' Harmattan, Paris, 2007, 9.

⁸⁵² Κ. Σπινέλλη, Η Γενική Πρόληψη των εγκλημάτων. Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1982, 57.

μείωσης των ευκαιριών διάπραξης του εγκλήματος και των εγκληματογενών συνθηκών (χώροι στάθμευσης χωρίς επιτήρηση, γήπεδα ποδοσφαίρου, στάσεις λεωφορείων, ερημικές γειτονιές κ.α).⁸⁵³ Η ανασφάλεια που δημιουργεί η διάρρηξη της κοινωνικής συνοχής και η διάχυση του αισθήματος της ανασφάλειας και της απειλής στο κοινωνικό σύνολο μετασχηματίζεται σε εμπέδωση του φόβου όχι απλά για το τελεσθέν έγκλημα του άλλου, αλλά για το «εν δυνάμει» έγκλημά του,⁸⁵⁴ συνεπώς το ίδιο το έγκλημα δεν γίνεται πλέον αντιληπτό ως μια εκτροπή, αλλά ως ένας διαρκώς και σταθερά υφιστάμενος κίνδυνος. Προφανώς, η ίδια η διαχείρισή του δεν συνδέεται πλέον με την αναζήτηση των αιτιών που οδήγησαν τον δράστη στην εγκληματική πράξη, την υπαιτιότητά του και την αναμόρφωση της προσωπικότητάς του μέσω της σωφρονιστικής μεταχείρισης, αλλά συνδέεται με τον εντοπισμό, τον έλεγχο και την μείωση των κινδύνων, με την μείωση συνεπώς του κινδύνου υποτροπής.

Η σύγχρονη εξέλιξη προσδιορίζεται από τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τον ατομικό παραβάτη (προσδιορισμός ευθύνης, καταλογισμός, σωφρονισμός) σε μία Νέα Ποινολογία, που εστιάζει στην κατάταξη των ανθρώπων σε ομάδες και στη συνακόλουθη διαχείριση των ομάδων αυτών ανάλογα με το επίπεδο επικινδυνότητάς τους, λαμβάνει δηλαδή χώρα η μετάβαση από την Παλαιά Ποινολογία (Old Penology) στην Νέα Ποινολογία (New Penology).⁸⁵⁵ Δεν δίνεται έμφαση σε μεθόδους αποκατάστασης και σωφρονισμού του παραβατικού ατόμου, αλλά το σύστημα ασχολείται με την επινόηση αποτελεσματικών μηχανισμών ελέγχου που ελαχιστοποιούν τις δαπάνες και μεγιστοποιούν την ασφάλεια.⁸⁵⁶ Στο νέο σχήμα

⁸⁵³ D. Garland, "Governmentality" and the Problem of Crime, στο: R. Smandych (επιμ), Governable places. Readings on Governmentality and Crime Control, Ashgate, Aldershot, 1999, 19 και του ίδιου The Culture of Control, Crime and Social Order in Contemporary Society, Oxford University Press, London, 2001, 127 επ.

⁸⁵⁴ B. Hudson, Justice in the risk society, Sage, London, 2003, 44 και ιδίως 46.

⁸⁵⁵ M. Feely, J. Simon, Actuarial Justice. The Emerging New Criminal Law, στο: D. Nelken, (επιμ) The Futures of Criminology, Sage, London, 1994, 173, 180. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά «the new penology is concerned with techniques for identifying, classifying and managing groups assorted by levels of dangerousness».

⁸⁵⁶ F. Bailleau et Yves Cartuyvels, Introduction, La mise en question du modèle 'protectionnel' dans la justice des mineurs en Europe, στο F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales, L' Harmattan, Paris, 2007, 10. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το σύστημα asset, που συλλέγει δημογραφικά δεδομένα, επιθεωρεί τη διευθέτηση της ζωής των παραβατικών νέων, τις οικογενειακές και προσωπικές τους σχέσεις και τον τρόπο ζωής τους και τις αξιολογεί με στόχο τη μετέπειτα λήψη αποτελεσματικών μέτρων.

της ασφαλιστικής-διαχειριστικής δικαιοσύνης⁸⁵⁷ (Actuarial Justice) ο εγκληματίας αποπροσωποποιείται και η παρέμβαση επιτελείται αποσκοπώντας στην επίτευξη του στόχου της δημόσιας ασφάλειας με την εξουδετέρωση του φορτίου της επικινδυνότητας μιας ουδέτερης μονάδας, και όχι μιας αυτόνομης προσωπικότητας, σε ένα αφηρημένο σύνολο.

Η Νέα Ποινολογία (New Penology) διαφοροποιείται από την παλαιά, την κλασική ποινολογία, κυρίως κατά τούτο: πως μεταθέτει το κέντρο των ενδιαφερόντων της από τις παραδοσιακές αντιλήψεις του ποινικού δικαίου και της εγκληματολογίας, οι οποίες εστίαζαν στο άτομο και την επαναπροσδιορίζει στη βάση πραγματιστικών υπολογισμών και σχετικών πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων. Η εξέλιξη αυτή διευκολύνει τη μετάβαση σε ένα νέο τύπο ποινικής διαδικασίας με αυξανόμενη έμφαση στον εγκλεισμό, που συνδυάζει την επιτήρηση με την επιμέλεια και αποβλέπει μάλλον στην διαχείριση των επικίνδυνων ομάδων παρά στην τιμωρία των ατόμων. Η γένεση της Νέας Ποινολογίας έχει τις ρίζες της στη συντηρητικοποίηση γενικότερα της ποινικής ιδεολογίας και πράξης κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και 1980.⁸⁵⁸

Η ανάδυση της Νέας Ποινολογίας συνεπάγεται και αλλαγή ορολογίας: για παράδειγμα οι έννοιες της πιθανότητας και του κινδύνου αντικαθιστούν εκείνες των κλινικών διαγνώσεων και της τιμωρίας. Ακόμη, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στις ενδοσυστημικές διαδικασίες παρά στην επίτευξη των παραδοσιακών στόχων της αποκατάστασης και του ελέγχου της εγκληματικότητας. Τέλος, αναπτύσσονται τεχνικές αντιμετώπισης των παραβατικών ανηλίκων αντί να εξατομικεύονται ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες του καθενός.⁸⁵⁹

Η νέα ποινολογία, που αυτή τη στιγμή δεν αποτελεί την ηγεμονική τάση στο πεδίο της εγκληματικής πολιτικής σε σχέση με τους ανήλικους διεθνώς, πέραν της διαφοροποιημένης ορολογίας της, όπως προαναφέραμε, εστιάζει στη διαχείριση, κατά το πρότυπο μιας κυβερνητικότητας, όπως την όρισε ο Φουκώ. Εστιάζει επομένως στη λογική όχι των ατομικών συμπεριφορών, αλλά στις διαδικασίες αυτής της

⁸⁵⁷ Για την actuarial justice, όρος, που χρησιμοποιήθηκε ως προσδιοριστικός της αντεγκληματικής πολιτικής για πρώτη φορά από τους M. Feely, J. Simon και O'Malley, βλ. πιο αναλυτικά, W. A. Logan, A Study in "Actuarial Justice": Sex Offender Classification Practice and Procedure, Buffalo Criminal Law Review 3, 1999-2000, 595.

⁸⁵⁸ M. Feely, J. Simon, The New Penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implications, στο P. O'Malley (επιμ), Crime and the Risk Society, Criminology 30, 1992, 449.

διαχείρισης, με στόχο όχι την εξάλειψη της εγκληματικότητας, αλλά τον περιορισμό της σε λογικά πλαίσια με κατάλληλο συντονισμό. Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης επικεντρώνει τις προσπάθειές της όχι στην προσπάθεια επανένταξης των παραβατικών ανηλίκων, αλλά στον έλεγχο τους και στον παράλληλο έλεγχο της στατιστικής αποτελεσματικότητας του συστήματος. Τα ίδια τα προγράμματα σωφρονισμού και αποκατάστασης θεμελιώνονται με όρους συνολικού ελέγχου παρά επιτυχίας ή αποτυχίας του κάθε συμμετέχοντος σε αυτά. Παράλληλα, η διαχειριστική αντιμετώπιση του συστήματος έχει ως αποτέλεσμα την απομείωση των προσδοκιών που απορρέουν από την ίδια την ποινική κύρωση. Εν μέρει, η νέα ποινολογία σχετίζεται με την αύξηση των φωνών για εκλογίκευση του συστήματος και ανάληψη ευθυνών εκ μέρους των ίδιων των παραβατικών ανηλίκων, οι οποίες προέρχονταν από τα δικαστήρια και τον νομοθέτη κατά τη δεκαετία του 1970 και αντανακλούσαν τις χαμηλές προσδοκίες από ένα ποινικό σύστημα το οποίο έδειχνε να έχει αποτύχει να εκπληρώσει τις φιλόδοξες υποσχέσεις του.

Ιδιαίτερα, στο θέμα της στέρησης της ελευθερίας, η Νέα Ποινολογία δεν θεωρεί την φυλάκιση των ανηλίκων ως θεσμό ο οποίος μπορεί να επιδράσει στην προσωπικότητα των ατόμων, τα οποία υποβάλλονται σε αυτή, αλλά μάλλον συνιστά ένα από τα διάφορα πιθανά μέτρα στο πλαίσιο της διαχείρισης. Η διαχειριστική λογική (*Actuarial Justice*) υπαγορεύει μια επέκταση των δικτύων ελέγχου με στόχο την αποτελεσματικότερη διαχείριση κινδύνων, βασισμένη στην κατηγοριοποίησή τους. Σε αντίθεση με την Παλαιά Ποινολογία, που εστιάζει στις σχέσεις μεταξύ ατόμου και κοινότητας, και, συνεπώς, του ανηλίκου με την οικογένειά του, το σχολείο, την περιοχή της διαμονής του, η Νέα Ποινολογία (*New Penology*) έχει εγγύτητα με τη νέα διαχειριστική εγκληματολογία, η οποία, ουσιαστικά, τείνει να εφαρμόζει συστημικές θεωρίες με βάση τη στατιστική ανάλυση. Δηλαδή, μετακινεί το βάρος του ενδιαφέροντός της από τον ίδιο τον εγκληματία στην ακολουθητέα δημόσια πολιτική σχετικά με την εγκληματικότητα. Εν τέλει, η λεγόμενη «Νέα Ποινολογία» ως πρακτική, αλλά, πρωτίστως, ως θεωρητική σύλληψη, αν και προσφεύγει σε διαφορετική και σύγχρονη ορολογία, στη στατιστική ανάλυση και

859
M. Feely, J. Simon, *The New Penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implications*, ό.π., 450.

στην αποτελεσματική διαχείριση, αποτελεί, κατά έναν ιδιότυπο τρόπο, μια εκσυγχρονισμένη μορφή του τιμωρητικού προτύπου.⁸⁶⁰

Η ίδια η έννοια της επικινδυνότητας, ως κριτηρίου, ρητώς εκπεφρασμένου, για την κατανομή του ποινικά υπόλογου πληθυσμού,⁸⁶¹ δεν προσδιορίζεται πλέον από στοιχεία, πραγματικά ή υποθετικά, συνδεδεμένα με την προσωπικότητα του δράστη και δεν αφορά το άτομο ως μεμονωμένη προσωπικότητα, αλλά καθίσταται συλλογική, αφορά ολόκληρες κοινωνικές ομάδες και προσδιορίζεται με κριτήρια συλλογικών ιδιοτήτων τους (π.χ μετανάστες, ανήλικοι, τοξικομανείς). Πλέον γίνεται λόγος για μετάβαση από τον κίνδυνο στην επικινδυνότητα,⁸⁶² από την ατομική επικινδυνότητα στη «κοινωνική επικινδυνότητα»⁸⁶³ και από τους υποκειμενικούς παράγοντες, που την καθόριζαν, στα αντικειμενικοποιημένα χαρακτηριστικά, τα οποία, αν και μη σαφώς προσδιορισμένα, συνιστούν παράγοντες διακινδύνευσης για τη δημόσια τάξη.⁸⁶⁴

Στο πλαίσιο αυτό οι ανήλικοι προβάλλονται ως κοινωνικός παράγοντας αστάθειας, δηλαδή αποτελούν ομάδα που πρέπει να τεθεί υπό έλεγχο, όπως ακριβώς οι τοξικομανείς ή οι μετανάστες. Η υπερεπένδυση στην πολιτική της ασφάλειας «νομιμοποιεί» στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού, ως μορφής διακυβέρνησης, την επιτήρηση των χώρων και των ομάδων, που θεωρούνται «επικίνδυνες», αλλά και χώρων, όπου μπορούν να δράσουν οι «επικίνδυνοι», συνεπώς και οι παραβατικοί ανήλικοι. Διαχειριστικές πρακτικές, όπως η προληπτική κράτηση, η διαμόρφωση του risk profile και η μαζική επιτήρηση,⁸⁶⁵ διέπουν την ασφαλιστική αντεγκληματική πολιτική. Το ποινικό δίκαιο, δηλαδή, χαρακτηρίζεται από τάσεις ελέγχου ή μείωσης των κινδύνων⁸⁶⁶ και το κράτος επιδιώκει να μειώσει τις ενοχλήσεις που προκαλούνται στο κοινωνικό σύνολο από αποκλίνουσες συμπεριφορές των νέων.

⁸⁶⁰ Βλ. γενικά, *M. Feely, J. Simon, The New Penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implications*, στο P. O'Malley (επιμ), *Crime and the Risk Society*, *Criminology* 30, 1992, 449 επ.

⁸⁶¹ Γ. Νικολόπουλος, *Κράτος, Ποινική Εξουσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση. Μια εγκληματολογική προσέγγιση*, Κριτική, Αθήνα, 2002, 52.

⁸⁶² *B. Winnick, Sex Offender Law in the 1990s: A Therapeutic Jurisprudence Analysis*, *Psychological Public Policy and Law*, 1998, 505, 560, αναφέρεται πως «the focus has moved from dangerousness to risk».

⁸⁶³ Γ. Νικολόπουλος, *Κράτος, Ποινική Εξουσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση*, ό.π., 54.

⁸⁶⁴ Γ. Νικολόπουλος, *Κράτος, Ποινική Εξουσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση*, ό.π., 52-56.

⁸⁶⁵ *Cl. Norris, G. Armstrong, The Maximum Surveillance Society. The Rise of CCTV*, Berg, Oxford, 1999, 25.

⁸⁶⁶ *F. Bailleau et Yves Cartuyvels, Introduction, La mise en question du modèle 'protectionnel' dans la justice des mineurs en Europe*, στο *F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), La Justice*

Η υιοθέτηση πολιτικών εποπτείας και παρακολούθησης των ομάδων «υψηλού κινδύνου» στο πλαίσιο της πρόληψης μέσα από μεθόδους χαρτογράφησης του εγκλήματος, εισάγει, εν τέλει, στη δικανική σφαίρα την λογική του management⁸⁶⁷ και εξειδικευμένων πρακτικών του (π.χ. input output).⁸⁶⁸ Η ίδια η αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα per se του συστήματος της διαχειριστικής αντεγκληματικής πολιτικής αξιολογείται με όρους διοίκησης επιχειρήσεων, ενώ το ενδιαφέρον εστιάζεται στην αποδοτικότητα αυτή καθ'εαυτή και όχι στην επίδραση των εφαρμοζόμενων μέτρων στους καταδικασθέντες, οι οποίοι αποτελούν τα «πειραματόζωα» του συστήματος. Η τάση ελέγχου και μείωσης των κινδύνων έρχεται σε αντίθεση με τα ιδεώδη της επανένταξης και της πρόληψης, που προσidiaζαν στο προνοιακό μοντέλο. Στο σημείο αυτό τίθεται εύλογα το ερώτημα: τελικά, η επικράτηση του δικαϊκού μοντέλου με τη λογική της νεοφιλελεύθερης κουλτούρας λειτουργεί ενισχυτικά ως προς την προστασία του ανηλίκου στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης σε σύγκριση με το τιμωρητικό και το προνοιακό πρότυπο; Μήπως χαράσσει το δρόμο για μια εγκολπωτική προσέγγιση των ανηλίκων και των ενηλίκων, καταλήγοντας σε επαναφορά στοιχείων του τιμωρητικού προτύπου και στην εισαγωγή ακραίων πολιτικών στο χώρο της δικαιοσύνης των ανηλίκων;

Αρχικά, το ζήτημα πρέπει να εξεταστεί με σημείο αναφοράς τα ατομικά δικαιώματα του ανηλίκου. Το προστατευτικό μοντέλο γρήγορα συνδέθηκε με μια λιγότερο τυπική μορφή δικαιοσύνης, η οποία εστίαζε λιγότερο στις άκαμπτες διαδικαστικές εγγυήσεις από ότι το ποινικό δίκαιο ενηλίκων. Σήμερα, τα ατομικά δικαιώματα φαίνεται ότι γίνονται αντικείμενο επίκλησης μάλλον προς δικαιολόγηση μιας «επιστροφής του νόμου» (διαδικαστικές εγγυήσεις, νομιμότητα, αναλογικότητα κυρώσεων), παρέχοντας εγγυήσεις ασφάλειας, νομικής πρόβλεψης και σιγουριάς ποινών για όσους θεωρεί ο νόμος ανηλικούς. Ωστόσο, αυτή η «επιστροφή του νόμου» ενδεχομένως να αποδειχθεί παράδοξη, διότι, σε ένα πιο αυστηρά προσανατολισμένο προς την ασφάλεια πλαίσιο, τα ατομικά δικαιώματα θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως πρόσχημα για πιο τιμωρητικές προσεγγίσεις έναντι των ανηλίκων οι οποίοι «έχουν δικαιώματα, αλλά επίσης και υποχρεώσεις».

⁸⁶⁷ Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales, L' Harmattan, Paris, 2007, 10.

⁸⁶⁸ M. Feely, J. Simon, The New Penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implications, στο P. O'Malley (επιμ), Crime and the Risk Society, Criminology 30, 1992, 470.

W. A. Logan, A Study in "Actuarial Justice": Sex Offender Classification Practice and Procedure, Buffalo Criminal Law Review 3, 1999-2000, 595.

Η τάση ως προς τους ανηλίκους να καταστούν υπόλογοι με συνέπεια την τιμωρία τους φαίνεται να επιταχύνεται με πρόσχημα την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του θύματος. Εν τέλει, υπό αυτό το πρίσμα, ο λόγος περί ατομικών δικαιωμάτων θα μπορούσε να οδηγήσει στην εξάλειψη του ιδιαίτερου δικαιοδοτικού συστήματος ανηλίκων με την υιοθέτηση ενός νεοφιλελεύθερου μοντέλου που θα προσέγγιζε εκείνο των ενηλίκων και θα προέβλεπε για παράδειγμα την παραπομπή τους στα τακτικά ποινικά δικαστήρια. Μέσω μιας τέτοιας προσέγγισης, ωστόσο, τα ατομικά δικαιώματα, που ιστορικά συνδέονται με την εγγυητική παράδοση του ποινικού δικαίου, «αξιοποιούνται» ως αφετηρία για την ανατροπή του ίδιου τους του στόχου, που συνίσταται στην παροχή προστασίας στον αμυνόμενο έναντι της υπερβολικής ποινικής παρεμβατικότητας, αποτελώντας την αφορμή για την εξάπλωση πολιτικών της ποινικοποίησης. Η λειτουργία του συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων υπό το νεοφιλελεύθερο πρίσμα, όχι μόνο αντιτίθεται στη γενική ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αλλά αναιρεί ολοκληρωτικά το ίδιο το πνεύμα της Σύμβασης, που προωθεί ειδική μεταχείριση του παιδιού σε όλους τους τομείς, λόγω ακριβώς της ευάλωτης παιδικής ηλικίας.

Παράλληλα, η εφαρμογή του προτύπου της επανορθωτικής δικαιοσύνης με όρους της νεοφιλελεύθερης κουλτούρας, συνδυαστικά δηλαδή με το νεοφιλελεύθερο μοντέλο, εισάγει στη νομική ορολογία όρους διαχειριστικής λογικής.⁸⁶⁹ Η παγκοσμιοποίηση, στην παρούσα φάση της, κυριαρχείται από τις νεοφιλελεύθερες τάσεις στην οικονομία της αγοράς και στα συναφή οικονομικά δικαιώματα του ατόμου. Κατά συνέπεια διαμορφώνεται ένα ευρύτερο ρεύμα υπέρ του νεοφιλελευθερισμού σε όλους τους τομείς που τείνει προς την κατεύθυνση της μεταβολής του καθεστώτος της κοινωνικής πρόνοιας προς τη νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση. Ο νεοφιλελευθερισμός ως πολιτική ιδεολογία προϋποθέτει μια μετατόπιση από τον τρόπο διακυβέρνησης όπου τα αγαθά της κοινωνικής πρόνοιας και οι υπηρεσίες καθορίζονται κρατοκεντρικά προς μορφές μιας πληθωρικής κυβερνητικότητας, σύμφωνα με την οποία το κράτος ανακινεί κάποια θεματολογία («ατζέντα») και διευκολύνει τις αλλαγές, δεν προβαίνει όμως και σε υλοποίησή τους.

⁸⁶⁹ A. Crawford-S. Lewis, *Évolutions mondiales, orientations nationales et justice locale: les effets du néo-libéralisme sur la justice des mineurs en Angleterre et au Pays de Galles*, στο: F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), *La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales*, L' Harmattan, Paris, 2007 36, 37.

Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας απορρύθμισης, προκύπτουν νέες διαδικασίες αναρρύθμισης όπου το κράτος ασκεί την αρμοδιότητά του με κάποια απόσταση, περιορίζεται δηλαδή στη θέσπιση περισσότερο γενικών αρχών και λιγότερο ειδικών ρυθμίσεων. Αναγκαστικά, λοιπόν, μειώνεται, ως εκ τούτου, ο βαθμός που το κράτος εξουσιοδοτεί, αδειοδοτεί, ακροάται και επιθεωρεί τα πραττόμενα των άλλων, αφού πλέον ασκεί διακυβέρνηση εξ' αποστάσεως.

Η αλλαγή αυτή στο ύφος κανονιστικής δραστηριότητας απαιτεί νέες ροές πληροφόρησης προς αναπλήρωση του κενού που δημιουργεί η απόσυρση των κρατικών λειτουργιών. (πχ Συμβάσεις, δείκτες επίδοσης, ακροάσεις, επιθεωρήσεις). Στο κοινωνικό πεδίο αυτό σημαίνει την κατάρρευση των εξαρτώμενων και χρηματοδοτούμενων από το κράτος συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας. Ενώ η νεοφιλελεύθερη επίθεση στο προνοιακό μοντέλο είχε αρχικά ως στόχο την προαγωγή της ατομικής αυτονομίας, ευθύνης και ελευθερίας η προωθημένη επιχειρηματικότητα και η αυτοδραστηριοποίηση στην κοινωνία της αγοράς εν τέλει μειώνει την κοινωνική συμπεριφορά και τις πολιτισμικές αξίες.

Η προσέγγιση του χώρου της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλίκων με γνώμονα μια τέτοιου είδους «οικονομικίστικη» λογική υπολογισμών, χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν η ηθική διάσταση, δεν πετυχαίνει εν τέλει, κατά τη γνώμη μας, την ανάδειξη της ατομικής ευθύνης και της αυτονομίας του ανηλίκου. Η αντιμετώπιση του παιδιού ως «επιχειρηματία» από την πολιτεία, η οποία αναλαμβάνει το ρόλο του εξ αποστάσεως παρατηρητή, η αυστηρή τιμώρηση των λανθασμένων του επιλογών με όρους που παραπέμπουν στην «αντικειμενικοποίηση» της ευθύνης οδηγεί σε μια «συμβατικοποίηση» των σχέσεων, η οποία δεν συνάδει προς το χώρο της δικαιοσύνης ανηλίκων. Η υπεθυνοποίηση του ανηλίκου ως έννοια εκφράζει μεν το σύγχρονο προβληματισμό όπου γίνεται εκτενής αναφορά στη μετάβαση από το παιδί αντικείμενο προστασίας στο παιδί υποκείμενο δικαιωμάτων- και κατ' επέκταση και υποχρεώσεων-, αγνοεί ωστόσο πως η ίδια η πολιτεία καλείται να συνδιαμορφώσει την πορεία προς την υπευθυνοποίηση του ανηλίκου. Ανάμεσα στην πατερναλιστική λογική του προνοιακού προτύπου και στην πλήρη αποχή της πολιτείας του νεοφιλελεύθερου προτύπου, υπάρχει η εναλλακτική του «τρίτου δρόμου», των ήπιων δηλαδή παρεμβάσεων της πολιτείας στην πορεία υπευθυνοποίησης ενός απόλυτα, κατά τα άλλα, αυτόνομου ανήλικου, που ωστόσο «χρήζει» ειδικής μεταχείρισης, λόγω της ιδιαιτερότητας της παιδικής ηλικίας. Διαφορετικά, η ίδια κριτική που

ασκήθηκε στην παρεμβατική λογική του προνοιακού μοντέλου μπορεί να ασκηθεί εκ του αντιθέτου στη λογική «αποχής» και αποστασιοποίησης του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, η οποία αντιτίθεται τόσο στο άρθρο 3 της Σύμβασης (συμφέρον του παιδιού) όσο και στο άρθρο 40 (ειδικά στην παρ.4) σχετικά με την ποινική μεταχείριση του ανηλίκου.

Σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες, η λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης επηρεάζεται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, από την ίδια την πολιτική ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού, που γνώρισε διάδοση ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, με στόχο την οικοδόμηση ενός κράτους ασφάλειας.⁸⁷⁰ Στο πλαίσιο της αύξουσας επιρροής της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας στο δημόσιο διάλογο και στη νομοθετική παραγωγή σχετικά με τους ανήλικους σε πολλές περιπτώσεις εφαρμογής των εν λόγω συστημάτων ποινικής δικαιοσύνης, όπως, για παράδειγμα, στην Αγγλία, παρατηρείται μια αμφιταλάντευση της ίδιας της αντεγκληματικής πολιτικής: παράλληλα με την υιοθέτηση μέτρων αποκαταστατικού χαρακτήρα, που στοχεύουν στην προσαρμογή της διαχείρισης του προβλήματος με σύγχρονους όρους, παρατηρείται μια τάση προς αύξηση της αυστηρότητας του ποινικού δικαίου ανηλίκων, άμεσα συνδεδεμένη με τη δημόσια σημασία των νέων φαινομένων, όπως το οργανωμένο έγκλημα οι συμμορίες νέων, ξενοφοβικές συμπεριφορές εξτρεμιστικών ομάδων κ.α. Σε μια προσπάθεια της κρατικής μηχανής να περισώσει τη χαμένη αξιοπιστία της και την κλονισμένη εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντί της ως προς τη διαχείριση του εγκλήματος, η υπευθυνοποίηση του ανηλίκου θεωρείται πως επιτυγχάνεται με μια πιο «τιμωρητική» προσέγγιση της ανήλικης παραβατικότητας σε επίπεδο κυρώσεων και ένδικων βοηθημάτων, ενώ για τη διαχείριση του κινδύνου της νεανικής παραβατικότητας επιχειρείται η κατάταξη των ανηλίκων σε ομάδες ανάλογα με το βαθμό επικινδυνότητάς τους και τον έλεγχό τους ως σύνολο.

Στην Αγγλία, η αυστηροποίηση του ποινικού δικαίου ανηλίκων εκφράζεται με την πράξη Crime and Disorder Act 1998 για την καταπολέμηση του εγκλήματος και της αταξίας, η οποία αποτελεί έναν από τους πιο αυστηρούς νόμους της τελευταίας δεκαετίας και αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση εφαρμογής του προτύπου της

⁸⁷⁰

Βλ. αναλυτικά για την εφαρμογή των συστημάτων της ποινικής δικαιοσύνης στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες: *F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales*, L' Harmattan, Paris, 2007.

μηδενικής ανοχής.⁸⁷¹ Η εν λόγω πράξη εισήγαγε τις υπηρεσίες επιμελητείας ανηλίκων και κατήργησε το *doli incapax*, δηλαδή το αμάχητο τεκμήριο με βάση το οποίο τα παιδιά ηλικίας 10-14 θεωρούνται ανίκανα για τη διάκριση μεταξύ λάθους και σωστού: πλέον, τα παιδιά άνω των 10 ετών θεωρούνται απολύτως υπεύθυνα για τις πράξεις του.⁸⁷² Επίσης θεσμοθετήθηκαν τα περιοριστικά της αντικοινωνικής συμπεριφοράς μέτρα, (*asbo*) τα οποία και παρέχουν ένα αστικό βοήθημα περιορισμού συμπεριφοράς ατόμου ή ομάδας, υποστηρίζονται όμως από ποινικές αντικοινωνικής συμπεριφοράς ατόμου ή ομάδας, υποστηρίζονται όμως από ποινικές κυρώσεις σε περίπτωση παραβιάσεώς τους. Μάλιστα, στις τοπικές αρχές, δόθηκε η δυνατότητα, σε συνεννόηση με την αστυνομία, να επιβάλλουν *τοπική επιτήρηση παιδιού*, για διάστημα όχι άνω 90 ημερών, για κάθε παιδί κάτω των 10 σε συγκεκριμένη περιοχή μεταξύ των ωρών 9 το πρωί και 6 το απόγευμα, εφόσον το ίδιο δε συνοδεύεται από γονέα ή υπεύθυνο ενήλικο.

Όπως προκύπτει και από την *ad hoc* προσέγγιση της νομοθεσίας ενδεικτικά στην Αγγλία η εμφανής επίδραση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας σε ρεύματα και πολιτικές της λειτουργίας της δικαιοσύνης ανηλίκων φέρνει στο προσκήνιο μια νέα προσέγγιση της ανήλικης παραβατικότητας. Κυριαρχεί το μοντέλο της τιμωρητικής υπευθυνοποίησης, της διαχείρισης των κινδύνου και του ελέγχου της εγκληματικότητας. Στην παρούσα φάση μπορεί όμως μόνο να γίνει λόγος για ρεύματα και επιρροές της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας στο ποινικό σύστημα της δικαιοσύνης ανηλίκων, καθώς δεν υφίσταται ένα πανευρωπαϊκό ομογενές σύστημα. Η έννοια της χωρικότητας συμπροσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο λειτουργίας του συστήματος.

Η προσέγγιση της δικαιοσύνης ανηλίκων, υπό το πρίσμα της νεοφιλελεύθερης κουλτούρας, είναι, όμως, κατά τη γνώμη μας, ενδεικτική οπισθοδρομικών τάσεων στην αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας και του ποινικού συστήματος για τους ανηλίκους, καθώς, εν τέλει, ομοιάζει ως προς τις ποινές και την αντιμετώπιση του ανήλικου παραβάτη με εκείνη των ενηλίκων και επαναφέρει στο προσκήνιο στοιχεία του τιμωρητικού προτύπου. Παράλληλα, βρίσκεται σε εμφανή αντίθεση με την κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων του ανήλικου εν γένει, αλλά και των δικαιωμάτων του ανήλικου παραβάτη των άρθρων 37 και 40 της ΔΣΔΠ και

⁸⁷¹

Θ. Παπαθεοδώρου, Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005, 279.

⁸⁷²

C. Piper, The Crime and Disorder Act 1998: Child and Community 'Safety', The Modern Law Review 62, 1999, 398.

αντιμετωπίζει με όρους οικονομικίστικης λογικής το ζήτημα της νεανικής παραβατικότητας.

2. Η σχέση του ελληνικού συστήματος με τα διεθνή πρότυπα και τις νέες τάσεις της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων.

2α. Η διαμόρφωση του ελληνικού συστήματος ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων: από τον Ελληνικό Ποινικό Νόμο του 1834 στη ψήφιση του Ν.3189/2003.

Οι απαρχές του συστήματος ελληνικού ποινικής δικαιοσύνης για τους ανηλίκους ανάγονται στον Ποινικό Νόμο του 1834. Εμπνευσμένος από το Ρωμαϊκό Δίκαιο και νεότερες ποινικές νομοθεσίες,⁸⁷³ στο πέμπτο κεφάλαιό του «Περί καταλογισμού των πράξεων»⁸⁷⁴ εισήγαγε το ποινικώς ανεύθυνο των ανηλίκων κάτω των 10 ετών και τη σχετικότητα του καταλογισμού για τους ανηλίκους άνω των 10 ετών, με κριτήριο αν ο έφηβος είχε την απαιτούμενη αντίληψη προς διάκριση του αξιόποινου χαρακτήρα της πράξης του. Η ποινική ανηλικότητα οριζόταν στα 15 έτη, με τους παραβατικούς ανηλίκους να τυγχάνουν οιονεί ποινικής μεταχείρισης, ενώ, γενικά, οι ανήλικοι άνω των 10 ετών μπορούσαν να καταδικαστούν σε φυλάκιση, κατώτερη πάντως για το αντίστοιχο αδίκημα σε περίπτωση διάπραξης του από ενήλικους.⁸⁷⁵ Τόσο όμως η πρόβλεψη στον Ποινικό Νόμο του 1834 πως μετά τα 14 έτη οι ανήλικοι παραβάτες της ποινικής νομοθεσίας εγκλείονται στη φυλακή, σε πλήρως ακατάλληλες συνθήκες, χωρίς μάλιστα να διαχωρίζονται στην πράξη από τους ενήλικες, όσο και το γεγονός πως στερούνταν παντελώς της σχολικής τους εκπαίδευσης,⁸⁷⁶ αντανακλούν τις επιδράσεις του τιμωρητικού προτύπου στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων στη χώρα μας.

Η εφαρμογή του τιμωρητικού προτύπου στους ανήλικους δράστες κρίθηκε αναποτελεσματική από την Πολιτεία για την αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας, καθώς οδήγησε σε αύξηση της εγκληματικής υποτροπής. Για το λόγο αυτό, ήδη από το 1891, παρατηρείται μια μεταστροφή των αντιλήψεων προς μια

⁸⁷³ Ν. Κουράκης, *Ανήλικοι Παραβάτες και Ποινική Δικαιοσύνη*, (σκέψη για μια επανεξέταση του ισχύοντος ποινικού δικαίου ανηλίκων), *Νομικό Βήμα* 34/1986, 175.

⁸⁷⁴ Α. Πιτσελά, *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, 134.

⁸⁷⁵ Th. Papathéodorou, *Justice penale des mineurs en Grece: la persistance du modele protectionnel et l'ouverture vers le modele de justice restaurative.*, στο: F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), *La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales*, L' Harmattan, Paris, 2007, 248-249.

⁸⁷⁶ Ν. Κουράκης, *Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, 8.

«προνοιακού» χαρακτήρα κατεύθυνση. Ενδεικτική των νέων τάσεων είναι, για παράδειγμα, η έγκριση με το Βασιλικό Διάταγμα της 14^{ης} Φεβρουαρίου του 1891 πρακτικού Σχολείου των Εφήβων στις φυλακές της Συγγρού,⁸⁷⁷ ενώ με το Βασιλικό Διάταγμα της 29^{ης} Μαρτίου 1891 εγκρίνεται η σύσταση ξεχωριστού τμήματος παιδιών στις ίδιες φυλακές. Το εν λόγω σχολείο, που λειτουργούσε στις φυλακές, είχε ως στόχο «την επιμέλειαν περί της ηθικής, διανοητικής και σωματικής αναπτύξεως των εν τω τμημάτι των παιδων καταδίκων».⁸⁷⁸

Παράλληλα, γύρω στο 1895 παρατηρείται μια μεταστροφή ως προς τον τρόπο διαχείρισης των ανηλικών παραβατών, η οποία, ενδεικτικά, εκφράζεται ρητά πλέον στον Κανονισμό του Εφηβείου Αβέρωφ. Στο Β.Δ της 23^{ης} Μαΐου 1895, «Περί Εγκρίσεως του Κανονισμού του εν Αθήναις Εφηβείου Αβέρωφ», διατυπώνεται ρητά πως ο σκοπός του, δηλαδή «η ανόρθωσις των εν αδικήμασι περιπεσόντων εφήβων» επιτυγχάνεται με την υποβολή τους «εις αγωγήν προωρισμένη να βελτιώση αυτούς» (άρθρο 1), προβλεπόμενα δε μέσα για την επίτευξη του παραπάνω στόχου συνιστούν η θρησκευτική εκπαίδευση, η στοιχειώδης διδασκαλία και η υποχρεωτική εργασία (άρθρο 2).⁸⁷⁹

Μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, είναι εμφανείς στο ελληνικό σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλικών οι επιρροές της ιταλικής θετικής εγκληματολογικής Σχολής, που με εκπρόσωπο τον Ferrì (1856-1929) αντιμετωπίζει το έγκλημα ως βιοκοινωνικό φαινόμενο, ως αντίδραση ορισμένης προσωπικότητας σε ορισμένο εξωτερικό περιβάλλον, αποδίδοντας έμφαση κυρίως στους ενδογενείς παράγοντες της εγκληματικότητας.⁸⁸⁰ Υπό το πρίσμα αυτών των επιρροών, το ελληνικό σύστημα προσανατολίζεται στην κατεύθυνση της κοινωνικής αντίδρασης ως προς την αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας και στην υιοθέτηση μέτρων παιδευτικού και προστατευτικού χαρακτήρα, που απευθύνονται στους ανήλικους παραβάτες, αλλά

877

Κ. Σοφιανός, Το Νομικό Καθεστώς της Παιδικής Ηλικίας και της Νεότητας 1833-1900, Τόμος δεύτερος, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1988, ό.π., 516.

878

Κ. Σοφιανός, Το Νομικό Καθεστώς της Παιδικής Ηλικίας και της Νεότητας 1833-1900, , 519-520.

879

Κ. Σοφιανός, Το Νομικό Καθεστώς της Παιδικής Ηλικίας και της Νεότητας 1833-1900, Τόμος δεύτερος, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1988, 706.

880

Ν. Χωραφάς, Γενικά Αρχαία του Ποινικού Δικαίου, Το Νομικόν, Νικ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα, 1958, 46.

και στους νεαρούς που βρίσκονται σε κίνδυνο να διαπράξουν αξιόποινη πράξη.⁸⁸¹ Οι εν λόγω τάσεις αποτυπώνονται και στο Ν.1682/1919 (περί προστασίας των εις επαιτείαν, αλητείαν κλπ εκδότων ανηλίκων).⁸⁸² προβλέπεται η νομιμοποίηση του κράτους να παρεμβαίνει με ποινικού ή «ημι-ποινικού» χαρακτήρα διαδικασίες στην περίπτωση όχι μόνο διάπραξης αξιόποινων πράξεων,⁸⁸³ αλλά και πράξεων οι οποίες δεν είναι μεν *stricto sensu* εγκληματικές, μπορούν όμως να θεωρηθούν ως ικανές να οδηγήσουν στο έγκλημα. Ο ίδιος νόμος εμπεριέχει τις πρώτες ρυθμίσεις για την ιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων με την μορφή του ασύλου, ποινικοποιεί την επαιτεία και την αλητεία, ενώ προβλέπει ειδικά μέτρα προστατευτικού χαρακτήρα για τους ανήλικους.

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή (1922), καθίσταται ιδιαίτερα αισθητή η ανάγκη για τη δημιουργία ενός ιδιαίτερου συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων που συνδέεται προφανώς με τις συνθήκες που δημιούργησε ο πόλεμος, δηλαδή την εμφάνιση στην ελληνική επικράτεια πλήθους απροστάτευτων παιδιών, παιδιών εγκαταλελειμμένων και παιδιών προσφύγων. Το προσφυγικό ζήτημα και η εγκατάλειψη της «Μεγάλης Ιδέας» συνοδεύτηκαν από μια στροφή του ενδιαφέροντος της Επίσημης Πολιτείας στο εσωτερικό της χώρας και μια εμφανή προσπάθεια για την ανάδειξη της κοινωνικής πρόνοιας σε προτεραιότητα του.⁸⁸⁴ Παράλληλα, προς την ίδια κατεύθυνση κινούνται οι φιλανθρωπικές οργανώσεις, οι οργανώσεις για την προστασία των παιδιών και η εκκλησία.

Ακολουθεί η πρώτη επίσημη θεσμοθέτηση ενός δικαστηρίου ανηλίκων με την ψήφιση του Ν.5098/1931, ο οποίος όμως έμεινε ανενεργός,⁸⁸⁵ μέχρι την κατάργησή του από το Ν.2135/1939. Εν τέλει, η θέσπιση δικαστηρίου ανηλίκων δεν έλαβε χώρα, παρά στα 1940, ωστόσο, η γερμανική κατοχή της Ελλάδας εμπόδισε την κατάλληλη οργάνωσή τους, καθώς τα ποινικά δικαστήρια ανηλίκων απλώς προσαρτήθηκαν στο ποινικό σύστημα της εποχής. Παρά τις σχετικές προτάσεις του Υπουργείου Δικαιοσύνης για τη δημιουργία ειδικού κώδικα ανηλίκων με πλήρες σύστημα

⁸⁸¹ E. Gius & P. Patrizi, *Il processo e l'effettività del reato: la promozione di un agire responsabile, in the Diffendere, valutare e giudicare il minore*, Giugre editore, Milano, 2001, 124.

⁸⁸² Διαρκής Κώδικας Νομοθεσίας (Π. Ραπτάρης,) Τόμος 9, Ποινική Νομοθεσία.

⁸⁸³ Ν. Κουράκης, *Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, 229.

⁸⁸⁴ Βλ. αναλυτικότερα, Η. Κουτσούκου, *Νομικές Διαστάσεις και Εφαρμογές της κοινωνικής πρόνοιας για το παιδί στη σύγχρονη Ελλάδα*, ΠοινΔικ 6/2007, 779.

⁸⁸⁵ Ι. Παπαζαχαρίου, *Οι ανήλικοι Εγκληματίαι κατά τα παρ' ημίν και αλλαχού κρατούντα*, (Διδακτορική Διατριβή), Δ.Τζάκα, Στ. Δελαγραμματικά & Σία, Αθήνα, 1932, 39-41.

ουσιαστικών, δικονομικών και εκτελεστικών διατάξεων, που έγιναν ομόφωνα δεκτές στη Section Juridique του Διεθνούς Συνεδρίου στην Ελβετία των Semaines Internationales d' Études pour l' Enfance victime de la Guerre το 1945, το εγχείρημα ματαιώθηκε λόγω του Ιταλοελληνικού Πολέμου.⁸⁸⁶

Ήδη, λοιπόν, από το 19^ο αιώνα το ελληνικό σύστημα δομήθηκε γύρω από τέσσερις άξονες, οι οποίοι συνιστούν τις κατευθυντήριες γραμμές του: πρώτον, ότι ο κύριος σκοπός του ποινικού δικαίου ανηλίκων δεν είναι η τιμωρία του δράστη ή η προστασία του θύματος, αλλά η προστασία του ίδιου του ανηλίκου, του οποίου η αναμόρφωση θεωρείται ότι ανήκει στη σφαίρα ευθύνης της κοινωνίας και της δικαιοσύνης.⁸⁸⁷ Δεύτερον, έγινε αντιληπτό διεθνώς ότι ο ανήλικος δεν αποτελεί μικρογραφία του ενηλίκου, αλλά, ως ανθρώπινο όν με ξεχωριστή προσωπικότητα, χρειάζεται εξατομικευμένη μεταχείριση.⁸⁸⁸ Για το λόγο αυτό, η ποινική μεταχείριση εξατομικεύεται με γνώμονα το συμφέρον του ίδιου του ανηλίκου και με τη λήψη υπ' όψιν της κοινωνικής επικινδυνότητάς του. Η τρίτη αρχή σχετίζεται με τη διάρκεια της αναμόρφωσης και του σωφρονισμού, που δεν καθορίζεται εκ των προτέρων, αλλά εναπόκειται στη διακριτική εξουσία του δικαστή και συσχετίζεται άμεσα με την ανταπόκριση του ίδιου του ανηλίκου και τις ανάγκες της αναμόρφωσής του. Τέλος, επιχειρείται η λήψη μέτρων για την παροχή ενεργητικής βοήθειας προς τον ανήλικο πριν από την πράξη με εμβάθυνση των αναμορφωτικών μέτρων στα αίτια των αποκκλινουσών συμπεριφορών, ώστε, όπως υποστηρίζεται, να διαπλάθεται η προσωπικότητά του προς μια δημιουργική κατεύθυνση, ακολουθείται δηλαδή η αρχή της πρόληψης. Για παράδειγμα, στο Ν.2724/1940 προβλέπεται η δυνατότητα του περιορισμού σε αναμορφωτικό κατάσταση του ανηλίκου, όχι μόνο που τέλεσε μια αξιόποινη πράξη, αλλά και όποιου βρίσκεται σε ηθικό κίνδυνο, μέσω μιας διοικητικής διαδικασίας, για την οποία λαμβάνεται απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, χωρίς μάλιστα τη συναίνεση του παιδιού ή των γονιών.⁸⁸⁹

Τα σχέδια Ποινικού Κώδικα, κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, επηρεασμένα από την θεωρία της Νέας Κοινωνικής Άμυνας,⁸⁹⁰ βασίζονταν αμιγώς

⁸⁸⁶

1. Παπαζαχαρίου, Μελέται εκ του Δικαίου Ανηλίκων, Τεύχος Δ', (χ.ό), Αθήναι, 1963, 122-123.

⁸⁸⁷

1. Παπαζαχαρίου, Μελέται εκ του Δικαίου Ανηλίκων, ό.π., 126.

⁸⁸⁸

1. Παπαζαχαρίου, Οι ανήλικοι Εγκληματίαι κατά τα παρ' ημίν και αλλαχού κρατούντα, (Διδακτορική Διατριβή), Δ. Τζάκα, Στ. Δελαγραμματικά & Σία, Αθήναι, 1932, 1-2.

⁸⁸⁹

Α. Πιτσελά, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, ό.π., 52, 53

⁸⁹⁰

Μ. Ancel, Η Νέα Κοινωνική Άμυνα, (μτφ Η. Σαγκουνίδου), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1995, 420, υποσημείωση 27 και 261.

στο προστατευτικό μοντέλο, διατηρώντας πάντοτε υπέρ του νομοθέτη τη δυνατότητα διάκρισης της ποινικής μεταχείρισης των ανηλίκων και των ενηλίκων.⁸⁹¹ Ο Ποινικός Κώδικας του 1950 περιέλαβε αυτοτελές κεφάλαιο αφιερωμένο στην ποινική μεταχείριση των ανηλίκων. Οι τέσσερις άξονες, οι οποίοι προαναφέρθηκαν, υιοθετήθηκαν τον τελευταίο μισό αιώνα, περίοδο κατά την οποία το ποινικό σύστημα της δικαιοσύνης των ανηλίκων κατ' ανάγκην έχει διαποτιστεί από το πνεύμα του ποινικού κώδικα του 1950.⁸⁹²

Το όριο του σχετικώς ακαταλόγιστου αυξήθηκε στα 17 έτη και επιβεβαιώθηκαν η αρχή της διακριτής ποινικής μεταχείρισης των ανηλίκων. Οι παραβάσεις των ανηλίκων δεν αντιμετωπίζονται με την ποινική κύρωση, που λογίζεται ως η ύστατη νομοθετική καταφυγή της πολιτείας, αλλά με ειδικές κυρώσεις, ενώ, παράλληλα, πριμοδοτείται κάθε άλλο παιδευτικό ή αναμορφωτικό μέτρο για την καταπολέμηση της ανήλικης παραβατικότητας.⁸⁹³ Οι δυο βασικές αρχές, γύρω από τις οποίες δομείται το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης την εν λόγω περίοδο, είναι, πρώτον, της ειδικής πρόληψης και, δεύτερον, η αρχή «εν αμφιβολία υπέρ του ανηλίκου» (in dubio pro juvene).⁸⁹⁴

Ήδη από τη δεκαετία του 1990, η αύξηση της νεανικής εγκληματικότητας έβγαλε στο προσκήνιο την προοπτική μιας εκ βάθρου αναδιοργάνωσης του ποινικού δικαίου ανηλίκων και κατέστησε αναγκαία μια νέα θεώρηση του νομικού πλαισίου της ποινικής αντιμετώπισής τους, που πραγματοποιήθηκε με την ψήφιση του Ν.3189/2003 για την αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας των ανηλίκων. Στη μεταρρύθμιση του 2003 είναι εμφανής η προσπάθεια του νομοθέτη να εναρμονιστεί με τη γενικότερη τάση της ποινικής αντιμετώπισης των ανηλίκων, που συνίσταται στην αναζήτηση νέων ισορροπιών ανάμεσα στην ειδική πρόληψη, τη

⁸⁹¹ Th. Papathéodorou, Justice penale des mineurs en Grece: la peristence du modele protectionnel et l'ouverture vers le modele de justice restaurative., στο: F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales, L' Harmattan, Paris, 2007, 248-252.

⁸⁹² Ο Ποινικός Κώδικας του 1950 εισάγει εμμέσως την «ικανότητα» ή «δεκτικότητα» της αναμορφωτικής αγωγής για τον ανήλικο (Erziehungsbedürftigkeit), I. Παπαζαχαρίου, Μελέται εκ του Δικαίου Ανηλίκων, Τεύχος Δ', (χ.ό), Αθήναι, 1963, 133.

⁸⁹³ I. Παπαζαχαρίου, Μελέται εκ του Δικαίου Ανηλίκων, ό.π., 123-124.

⁸⁹⁴ Th. Papathéodorou, Justice penale des mineurs en Grece: la peristence du modele protectionnel et l'ouverture vers le modele de justice restaurative., στο: F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales, L' Harmattan, Paris, 2007, 249.

διαπαιδαγώγηση και την ποινή,⁸⁹⁵ με σαφή προτεραιότητα στις δύο πρώτες. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργείται το υπόβαθρο για τη μετάβαση από το προστατευτικό μοντέλο στο μοντέλο της επανορθωτικής δικαιοσύνης.

Οι τροποποιήσεις, που επέφερε ο Ν.3189/2003 στο χώρο του ουσιαστικού ποινικού δικαίου, εντοπίζονται στα άρθρα 121-133 του Γενικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα (όγδοο κεφάλαιο) και σε επιμέρους διατάξεις του Γενικού και Ειδικού μέρους του Ποινικού Κώδικα.⁸⁹⁶ Οι μεταβολές του Γενικού μέρους του Ποινικού Κώδικα συνίστανται στα εξής: στην αντικατάσταση του τίτλου «ανήλικοι εγκληματίες» σε «ειδικές διατάξεις για ανηλίκους», καθώς ο πρώτος δεν συμφωνεί με τη φιλοσοφία του δικαίου ανηλίκων, που, κατά κύριο λόγο, δεν είναι δίκαιο τιμωρίας, αλλά προστασίας και πρόληψης, στην αύξηση των ορίων της ποινικής ανηλικότητας αλλά προστασίας και πρόληψης, στην αύξηση των ορίων της ποινικής ανηλικότητας και την κατάργηση της διακρίσεως σε παιδιά και εφήβους, στην αναδιοργάνωση δηλαδή των ηλικιακών κατηγοριών που ίσχυαν ως σήμερα (121 ΠΚ), στη θεσμοθέτηση νέων αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων (121-123 ΠΚ), στη μεταβολή ή άρση τους (124 ΠΚ) και τη διάρκειά τους (125 ΠΚ) και στην κατάργηση της αοριστίας της επιβαλλόμενης ποινής (127 ΠΚ).⁸⁹⁷

Πιο αναλυτικά, ο ορισμός του 121 ΠΚ διαλαμβάνει πως ο νόμος θεωρεί ως ανήλικο κάθε πρόσωπο από 8-18 ετών κατά την τέλεση της πράξης και καταργείται η προγενέστερη διάκριση μεταξύ παιδιών ηλικίας 7-12 ετών και εφήβων ηλικίας 13-17 ετών. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της Εισηγητικής Έκθεσης του Ν.3189/2003 η κατάργηση της προγενέστερης διακρίσεως μεταξύ παιδιών και εφήβων κρίθηκε απαραίτητη, καθώς, σύμφωνα με τον ορισμό της ΔΣΔΠ, παιδί θεωρείται «κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο των 18 ετών». Παράλληλα, σύμφωνα πάντα με την Εισηγητική Έκθεση, με βάση τις αντιλήψεις της εξελικτικής ψυχολογίας η σωματική, διανοητική και ψυχική ωρίμανση είναι εξατομικευμένη διαδικασία και συνεπώς η εφηβεία δεν αρχίζει για όλους ανεξαιρέτως σε μια συγκεκριμένη ηλικία.

Σύμφωνα με το νέο νομικό πλαίσιο, οι ανήλικοι αντιμετωπίζουν μέτρα παιδευτικά θεραπευτικά ή ποινικές κυρώσεις, με τις τελευταίες να επιφυλάσσονται

⁸⁹⁵ Μ. Τερζόγλου, Ο Ν. 3189/2003 για την αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας των ανηλίκων, ΠοινΔικ 11/2003, 1180.

⁸⁹⁶ Α. Μαργαρίτης, Ανήλικοι Δράστες και Ποινικό (Δικονομικό) Κανονιστικό Πλαίσιο, ΠοινΔικ 4/2006, 443.

⁸⁹⁷ Για τις τροποποιήσεις στο χώρο του δικονομικού δικαίου ανηλίκων βλ. αναλυτικά Α. Μαργαρίτης, Ανήλικοι Δράστες και Ποινικό (Δικονομικό) Κανονιστικό Πλαίσιο, ό.π., 446 επ.

μόνο στους ανηλίκους άνω των 13 ετών και με την προϋπόθεση πως το δικαστήριο κρίνει πως η ποινή φυλακίσεως είναι αναγκαία για την αποφυγή τέλεσης νέων αξιόποινων πράξεων. Τούτο σημαίνει πως ο ανήλικος πριν τη συμπλήρωση του 8^{ου} έτους δεν πράττει καν, στους ανηλίκους από 8 εως 13 ετών δεν καταλογίζεται η αξιόποινη πράξη και τους επιβάλλονται μόνο αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα (126 παρ.1 και 2 ΠΚ), θεωρούνται δηλαδή «πρόσωπα απολύτως ανεύθυνα»,⁸⁹⁸ ενώ σε βάρος του ανηλίκου που έχει συμπληρώσει το 13^ο έτος της ηλικίας του είναι δυνατό (13-18 ετών),⁸⁹⁹ κατ' εξαίρεση, να επιβληθεί, ελαττωμένη κατά το μέτρο του 83 ΠΚ, η προβλεπόμενη για την πράξη ποινή. Τούτο συμβαίνει, αν το δικαστήριο κρίνει πως είναι αναγκαίος ο ποινικό σωφρονισμός (126 παρ.3) για να συγκρατηθεί ο ανήλικος από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων. (127 παρ.1 ΠΚ).

Ο αυστηρός ηλικιακός προσδιορισμός του ανηλίκου συνδέεται με την κατάργηση δηλαδή της ατιμωρησίας ενός ανηλίκου κάτω των 13, καθώς είναι δυνατή η επιβολή παιδευτικού ή θεραπευτικού μέτρου, ρύθμιση που στοχεύει βασικά στην υπευθυνοποίηση του ανηλίκου. Η ρύθμιση αυτή σε συνδυασμό με την εξουσία του δικαστηρίου να επιβάλλει ποινική κύρωση σε ανήλικο άνω των 13 ετών οδηγούν στο συμπέρασμα πως το νέο νομοθετικό πλαίσιο αντιμετωπίζει όλες τις κατηγορίες παραβατικών ανηλίκων υπό το πρίσμα μιας δυναμικής ποινικής μεταχείρισης.⁹⁰⁰

Η προβλεπόμενη, πριν την τροποποίηση, ποινή του περιορισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα αντικαταστάθηκε με την ποινή του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων (127 παρ.1 ΠΚ). Η μεταβολή της ορολογίας αποτυπώνει την προσπάθεια του νομοθέτη να καταστήσει σαφή τη διαφορά μεταξύ της ποινικής μεταχείρισης των ανηλίκων και των ενηλίκων, ενώ παράλληλα προσδίδεται μορφωτικός-παιδαγωγικός χαρακτήρας στην ποινή, της οποίας κύριο στόχο αποτελεί, όπως τονίζεται στην Εισηγητική Έκθεση του Ν.3189/2003, η επανένταξη του

⁸⁹⁸ Η Eade υποστηρίζει πως το ακαταλόγιστο αποτελεί περιοριστικό παράγοντα για την αυτονομία των ανηλίκων, καθώς «νομιμοποιεί» τον έλεγχο, αλλά και μια «προστατευτική διάθεση» απέναντι στον ανήλικο. Για το λόγο αυτό προτείνει μια εξατομικευμένη προσέγγιση του ανηλίκου, ανάλογα με το βαθμό ωριμότητάς του, ώστε να αναγνωριστεί η μοναδικότητα του κάθε παιδιού., L. Eade, Legal Incapacity, Autonomy, and Children's Rights, Newcastle Law Review 5, 2001, 157-168, ιδίως 168.

⁸⁹⁹ Η ποινική ενηλικίωση στο 18^ο έτος της ηλικίας ευθυγραμμίζει το ποινικό δίκαιο ανηλίκων με τις ρυθμίσεις του συνταγματικού δικαίου για τη ενηλικίωση (ως προς την απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων), αλλά, πρωτίστως, με τα διεθνή κείμενα (πχ τη ΔΣΔΠ).

⁹⁰⁰ Th. Papatheodorou, Justice penale des mineurs en Grece: la perstistance du modele protectionnel et l'ouverture vers le modele de justice restaurative., στο: F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modéle Welfare et inflexions néo-libérales, L' Harmattan, Paris, 2007, 252-257.

ανηλικού στο κοινωνικό σύνολο. Επιπλέον, στο άρθρο 127 παρ.2 απαλείφεται η αόριστη ποινή, αφού προβλέπεται ο προκαθορισμός της διάρκειας του σωφρονισμού, («στην απόφαση του δικαστηρίου ορίζεται επακριβώς ο χρόνος παραμονής του ανηλικού στο κατάστημα αυτό σύμφωνα με το άρθρο 54»), σε αντίθεση με το προϊσχύσαν νομικό πλαίσιο, όπου προβλεπόταν ο ορισμός στη δικαστική απόφαση ενός ελάχιστου και ενός μέγιστου ορίου παραμονής του ανηλικού στο σωφρονιστικό κατάστημα. Το νέο νομικό πλαίσιο συνάδει με τη διεθνή τάση για το οριστό και ορισμένο των ποινών, που αποτελεί επιπλέον και θεμελιώδη έκφραση του κράτους δικαίου.

Παράλληλα, ενισχύονται τα αναμορφωτικά και θεραπευτικά μέτρα, ενώ εισάγονται και νέα με καινοτόμο για το ελληνικό δίκαιο χαρακτήρα (122 ΠΚ). Νέα αναμορφωτικά μέτρα αποτελούν η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλικού σε ανάδοχη οικογένεια, η συνδιαλλαγή μεταξύ ανήλικου θύματος και δράστη για έκφραση συγγνώμης και για εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης, η αποζημίωση του θύματος ή η επανόρθωση των ζημιών, η παροχή κοινωφελούς εργασίας,⁹⁰¹ η παρακολούθηση κοινωνικών και ψυχολογικών προγραμμάτων, η φοίτηση σε σχολές επαγγελματικής ή άλλης εκπαίδευσης και η παρακολούθηση από τον ανήλικο ειδικών προγραμμάτων κυκλοφοριακής αγωγής. Τα νέα θεραπευτικά μέτρα συνίστανται κυρίως στην ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλικού στους γονείς, στους επιτρόπους του ή στην ανάδοχη οικογένεια, η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλικού σε προστατευτικές εταιρείες ή σε επιμελητές ανηλίκων και η παρακολούθηση συμβουλευτικού θεραπευτικού προγράμματος από τον ανήλικο.

Στην Ελλάδα δεν έχει διαμορφωθεί ομοιόμορφη ορολογία για τη Restorative Justice στη θεωρία, ενώ στη νομοθεσία η συνδιαλλαγή μεταξύ θύματος και δράστη, το νέο δηλαδή αναμορφωτικό μέτρο που εισήγαγε ο Ν.3189/2003 στο άρθρο 122 ΠΚ εδάφιο ε', αποτελεί την επιλογή του νομοθέτη για να προσεγγίσει το θεσμό. Σε θεωρητικό επίπεδο χρησιμοποιούνται διαφορετικοί μεταξύ τους όροι για να αποδοθεί ο θεσμός, όπως διευθετήσεις, εξωδικαστηριακή διευθέτηση, αποδικαστηριοποίηση,⁹⁰² επανορθωτική δικαιοσύνη και επανορθωτική/αποκαταστατική δικαιοσύνη.

⁹⁰¹ Για την παροχή κοινωφελούς εργασίας ενηλίκων στην Ελλάδα, βλ. αναλυτικά, *Ε. Λαμπροπούλου*, Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, 393-395.

⁹⁰² *Στ. Αλεξιάδης*, Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του «εγκληματικού φαινομένου», Τιμητικός Τόμος Ι. Μανωλεδάκη,-II, Μελέτες Ποινικού Δικαίου-

2β. *Οι σκηρύνσεις της εφαρμογής της επανορθωτικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα: η κυριαρχία του προνοιακού προτύπου*

Η εισαγωγή νέων αναμορφωτικών μέτρων στο Ν.3189/2003, όπως για παράδειγμα, η αποκατάσταση της ζημίας του θύματος, αποτελεί καινοτομία που προσανατολίζει το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων προς την κατεύθυνση της επανορθωτικής δικαιοσύνης: στην ουσία εισάγεται η ιδέα της «υπευθυνοποίησης» του ανηλίκου μέσω της αποκατάστασης της ζημίας που επήλθε από την πράξη του, καθώς και της αποκατάστασης των κοινωνικών δεσμών που έχουν διαρραγεί από την παραβατική συμπεριφορά, αλλά και η εμπλοκή στη διαδικασία της υπευθυνοποίησης, όχι μόνο του ανηλίκου, αλλά και του οικογενειακού τους περίγυρου, των κηδεμόνων και των οικογενειών υποδοχής τους. Οι νέες ρυθμίσεις στοχεύουν όμως εμφανώς στη μείωση των περιπτώσεων επιβολής ποινικής κύρωσης, ώστε να αποφεύγεται η εμπλοκή του ανηλίκου με το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων. Τα μέτρα που υιοθετούνται απομακρύνονται από τη λογική της ποινικής κύρωσης ως έσχατης λύσης (*ultima ratio*), στοχεύοντας στη διασφάλιση της κοινωνικής ειρήνευσης και της προστασίας, της πρόληψης επανάληψης τέτοιων συμπεριφορών και προπάντων της εξατομικευμένης και αναλογικής απάντησης σε κάθε παραβατική πράξη που διαπράττει ανήλικος.⁹⁰³

Η δικαστική πρακτική στην Ελλάδα, στο χώρο της δικαιοσύνης ανηλίκων, φαίνεται να κινείται κατά κύριο λόγο προς την κατεύθυνση της επιβολής αναμορφωτικών μέτρων, δηλαδή επιδιώκεται η ηπιότητα στην αντιμετώπιση των ανηλικών παραβατών στο πλαίσιο του προνοιακού προτύπου, τόσο πριν όσο και μετά την ψήφιση του Ν.3189/2003. Από την αναλυτική παράθεση στοιχείων της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων Αθηνών των ετών 2001-2002 και 2002-2003, δηλαδή λίγο πριν και κατά την ψήφιση του νέου νόμου, του έτους 2003-2004, αλλά και των πολύ πρόσφατων στοιχείων του δικαστικού έτους 2006-2007, που επιτρέπουν τη συναγωγή συμπερασμάτων μέσω της συγκριτικής προσέγγισης, διαπιστώνεται πως μετά την ψήφιση του Ν.3189/2003 εξακολουθεί να ισχύει, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, η επιβολή των αναμορφωτικών και θεραπευτικών

Εγκληματολογίας- Ιστορίας του Εγκλήματος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2007, 994-995.

⁹⁰³ *Th. Papathéodorou*, Justice penale des mineurs en Grece: la perstistance du modele protectionnel et l'ouverture vers le modele de justice restaurative, στο: *F. Bailleau et Yves Cartuyvels* (dirs), *La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales*, L' Harmattan, Paris, 2007, 256.

μέτρων από τον Έλληνα δικαστή, δεν παρατηρείται όμως εφαρμογή των επανορθωτικού χαρακτήρα μέτρων που έχουν εισαχθεί με το νέο νόμο.

Το έτος 2001-2002, πριν την ψήφιση δηλαδή του νέου νόμου, στο σύνολο των καταδικασθέντων, 1952 ανήλικων σε ΜΔΑΑ και ΤΔΑΑ, τα αναμορφωτικά μέτρα (επίπληξη, επιμέλεια γονέων με ευθύνη του Επιμελητή) αποτελούν το 85,45%, ενώ οι ανήλικοι, σε ποσοστό 14,55%, οδηγήθηκαν στο Ίδρυμα Ανηλίκων Αρρένων Βόλου ή στο Σωφρονιστικό Κατάστημα του Αυλώνα με την επιβολή ποινικού σωφρονισμού ή φυλάκισης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12. Είδος επιβληθείσας καταδίκης στους ανήλικους την περίοδο 2001-2002.

Είδη καταδικών 2001-2002	ΜΔΑΑ	ΤΔΑΑ
Καταδικασθέντες ανήλικοι	1880	72
Επίπληξεις	328	1
Επιμέλεια γονέων	1125	17
Επιμέλεια υπ. Επιμελητή	177	20
Ι.Α.Α Βόλου	16	—
Θεραπευτικά μέτρα	—	—
Ποινικός σωφρονισμός αρρένων	63	15
Ποινικός σωφρονισμός θηλέων	1	—
Φυλάκιση	170	19

Το έτος 2002-2003, από ένα σύνολο των 1756 ανηλίκων, που οδηγήθηκαν τόσο ενώπιον του Μονομελούς, αλλά και του Τριμελούς Δικαστηρίου των Αθηνών - 1692 στο Μονομελές και 64 στο Τριμελές- ένα ποσοστό της τάξης του 88,04% αντιμετωπίστηκε με επιβολή αναμορφωτικών μέτρων της επίπληξης, της επιμέλειας γονέων και της επιμέλειας του επιμελητή, ενώ καταδικασθέντες ανήλικοι οδηγήθηκαν στο ΙΑΑ Βόλου ή στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Αυλώνα, με επιβολή ποινικού σωφρονισμού ή φυλάκισης, σε ποσοστό 10,87. Ένα ποσοστό 10,1% εισάγονται σε κάποιο αναμορφωτικό ίδρυμα ή επιβάλλεται φυλάκιση στο ΜΔΑΑ, ενώ το ποσοστό ανέρχεται στο ΤΔΑΑ σε 31,25%, αν ληφθεί υπ' όψιν πως η σοβαρότητα των κατηγοριών και των αξιόποινων πράξεων που εξετάζει είναι συγκριτικά αυξημένη.

Μετά την εφαρμογή του νέου νομοθετικού πλαισίου (Ν.3189/2003), ένα ποσοστό 1,08% νέων που έχουν υπερβεί το 18^ο έτος της ηλικίας τους μένουν ατιμώρητοι, όταν δικάζονται για αξιόποινες πράξεις που έκαναν ως ανήλικοι, πράξεις που αφορούν κυρίως πταίσματα ή πλημμελήματα στο δίκαιο των ενηλίκων.⁹⁰⁴

ΠΙΝΑΚΑΣ 13. Είδος επιβληθείσας καταδίκης στους ανηλίκους την περίοδο 2001-2002.

Είδη καταδικών 2001-2002	ΜΔΔΑ	ΤΔΔΑ
Καταδικασθέντες ανήλικοι	1692	64
Επιπλήξεις	234	2
Επιμέλεια γονέων	1094	16
Επιμέλεια υπ. Επιμελητή	174	26
ΙΑΑ Βόλου	3	3
Θεραπευτικά μέτρα	—	—
Ποινικός σωφρονισμός αρρένων	35	6
Ποινικός σωφρονισμός θηλέων	5	—
Φυλάκιση	128	11

Από παραπάνω διαφαίνεται πως υπερέχει συντριπτικά, ως είδος καταδίκης, η ανάθεση επιμέλειας στην οικογένεια του ανηλίκου ή στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκου. Αντίθετα, ο εγκλεισμός, επιβάλλεται σε πολύ λίγες περιπτώσεις. Η οικογενειοκρατική προσέγγιση του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων για την αντιμετώπιση σχετικής παραβατικότητας, αφενός, αντικατοπτρίζει τη συνολική θέση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στο θεσμό, αφετέρου, αποτελεί, σε μεγάλο βαθμό, σε συνδυασμό με την έλλειψη κατάλληλης υποδομής, γνώσης και ανθρώπινου δυναμικού, βασικό αίτιο για την περιορισμένη εφαρμογή από τον Έλληνα δικαστή των νέων μέτρων επανορθωτικού χαρακτήρα, που εισήγαγε ο Ν.3189/2003.

Ομοίως, οι ίδιες παρατηρήσεις ισχύουν για την περίοδο 2003-2004, όπου τα μέτρα επανορθωτικού χαρακτήρα εφαρμόστηκαν σε πολύ λίγες περιπτώσεις, ένα

⁹⁰⁴ Σ. Ευστρατιάδης, Παραβατικότητα ανηλίκων, Δικαστικά Έτη 2001-2002 και 2002-2003, Ποιν Δικ 12/2004, 1416-1417.

μόλις χρόνο μετά την ψήφιση του νέου νόμου. Σε ένα σύνολο 1288 αναμορφωτικών μέτρων που επιβλήθηκαν από τα ποινικά δικαστήρια ανηλίκων στην Αθήνα, η συνδιαλλαγή μεταξύ θύματος και θύτη εφαρμόστηκε μόνο σε έξι περιπτώσεις (δηλαδή σε ποσοστό 0,46%, σε τέσσερις μάλιστα από αυτές με πρόσθετα μέτρα), η αποζημίωση σε μόνο μία περίπτωση (0,07%, πάλι σε συνδυασμό με άλλα μέτρα) και η προσφορά κοινωνικών υπηρεσιών σε μόνο δύο περιπτώσεις (0,15% σε συνδυασμό με άλλα μέτρα).⁹⁰⁵

ΠΙΝΑΚΑΣ 14. Η εφαρμογή των μέτρων επανορθωτικού χαρακτήρα στους ανηλίκους στην Ελλάδα την περίοδο 2003-2004.

Έτος 2003-2004	
Παιδευτικά μέτρα	Ποσοστό επί τοις εκατό (%)
Συνδιαλλαγή	0,46%
Αποζημίωση	0,07%
Προσφορά κοινωνικών υπηρεσιών	0,15%

Ως προς τα έτη 2005-2006, τα στοιχεία λειτουργούν απλώς επιβεβαιωτικά σε σχέση με τις παραπάνω διαπιστώσεις. Η διαμεσολάβηση και η αποζημίωση δεν εφαρμόστηκαν ούτε σε μία περίπτωση, η παροχή δε κοινωνικών υπηρεσιών αξιοποιήθηκε μόνο μια φορά (0,1%) σε ένα σύνολο 933 περιπτώσεων επιβολής παιδευτικών μέτρων την εν λόγω χρονική περίοδο.⁹⁰⁶

ΠΙΝΑΚΑΣ 15. Η εφαρμογή των μέτρων επανορθωτικού χαρακτήρα στους ανηλίκους στην Ελλάδα την περίοδο 2005-2006.

Έτος 2005-2006	
Παιδευτικά μέτρα	Ποσοστό επί τοις εκατό (%)
Συνδιαλλαγή	0%
Αποζημίωση	0%
Προσφορά κοινωνικών υπηρεσιών	0,1%

Τέλος, όπως προκύπτει από τα στατιστικά δεδομένα της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων, ούτε κατά την περίοδο 01.09.2006 μέχρι 20.07.2007, δηλαδή

⁹⁰⁵ Τα στοιχεία αυτά προκύπτουν μετά από επικοινωνία με την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων.

⁹⁰⁶ Τα στοιχεία αυτά προκύπτουν μετά από επικοινωνία με την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων.

του προηγούμενου δικαστικού έτους, δεν εφαρμόστηκαν τα νέα μέτρα του Ν. 3189/2003. Το 2007 εισήχθησαν συνολικά στο Δικαστήριο Ανηλίκων Αθηνών (Μονομελές και Τριμελές) 3312 υποθέσεις και επιβλήθηκαν 1521 αναμορφωτικά μέτρα, που αφορούσαν, ειδικότερα, 1241 επιπλήξεις, 144 επιμέλειες της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων και 61 υπεύθυνες επιμέλειες των γονέων. Επιβλήθηκαν δε 58 ποινές φυλάκισης που μετατράπηκαν σε χρηματικές και 8 που έγινε αναστολή της εκτέλεσής τους, 29 περιορισμοί σε καταστήματα κράτησης ανηλίκων και 7 ποινές κάθειρξης. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις οι αποφάσεις ήταν είτε αναβλητικές είτε απαλλακτικές ή αθωωτικές.⁹⁰⁷

ΠΙΝΑΚΑΣ 16. Είδος επιβληθείσας καταδίκης στους ανηλίκους την περίοδο 2006-2007.

Είδη καταδικων 2006-2007	Αριθμος καταδικων
Καταδικασθέντες ανήλικοι	3312
Επιπλήξεις	1241
Επιμέλεια γονέων	61
Επιμέλεια υπ. Επιμελητή	144
Ποινές φυλάκισης	58
Περιορισμός σε κατάστημα κράτησης ανηλίκων	29
Ποινές κάθειρξης	7

Από τα παραπάνω στατιστικά στοιχεία διαφαίνεται ότι η διακριτική ευχέρεια του δικαστή ανηλίκων προφανώς εξαντλείται στην εφαρμογή μέτρων, τα οποία προβλέπονταν ήδη στην προηγούμενη νομοθεσία, καθώς από το σύνολο των αναμορφωτικών μέτρων, που έχει στη διάθεσή του, επιλέχθηκαν, για παράδειγμα κατά την περίοδο 2006-2007, τρία από αυτά, δηλαδή η επίπληξη, η ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς ή στους επιτρόπους του και, τέλος, η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρείες ή σε ιδρύματα ανηλίκων ή σε επιμελητές ανηλίκων, μέτρα που ήδη προβλέπονταν πριν την ψήφιση του Ν.3189/2003. Δεν παρατηρείται, συνεπώς, απολύτως καμία μεταβολή στη δικαστική πρακτική, μετά την ψήφιση του νέου νόμου, με την επιβολή ως είδους

⁹⁰⁷

Γ. Νικολόπουλος, Πρακτικά εκδήλωσης Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων, «Κανένα παιδί σε κελί», Τετάρτη 7 Μαΐου 2008, www.keli.gr/2008_05_01_archive.html.

καταδίκης κάποιων από τα αναμορφωτικά μέτρα επανορθωτικού χαρακτήρα, καθώς η εφαρμογή μέτρων, όπως η συνδιαλλαγή μεταξύ ανηλικού θύματος και δράστη για έκφραση συγγνώμης και, εν γένει, εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης, η αποζημίωση του θύματος ή κατ' άλλον τρόπο μείωση των συνεπειών της πράξης από τον ανήλικο, φοίτηση σε σχολές, παρακολούθηση προγραμμάτων κ.α. σπανίζει.

3. Η θέση του προτύπου της επανορθωτικής δικαιοσύνης στο ελληνικό σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων: μερικές κριτικές παρατηρήσεις.

Όπως διαφαινεται, ο Έλληνας δικαστής παρουσιάζεται επιφυλακτικός σε σχέση με την εφαρμογή των νέων επανορθωτικών εναλλακτικών μέτρων του Ν.3189/2003, ήδη έξι χρόνια μετά την ψήφισή του, με αποτέλεσμα να σημειώνεται καμία μεταβολή στη φύση και το είδος των μέτρων που επιβάλλονται πριν και μετά την ψήφιση του νέου νόμου. Η δικαιοσύνη εμμένει σε μέτρα «προστατευτικού» χαρακτήρα, που αντιμετωπίζουν τον ανήλικο ως αντικείμενο προστασίας και παραπέμπουν στο προνοιακό πρότυπο, ενώ δεν προωθείται η υπευθυνοποίηση του ανηλικού μέσω της συμμετοχής τους σε διαδικασία αποκατάστασης των συνεπειών από την παραβατική του συμπεριφορά. Παράλληλα, εξακολουθεί να εφαρμόζεται η εσχάτη λύση της χρήσης του μέτρου του εγκλεισμού των ανηλίκων, είτε ως ποινικός σωφρονισμός είτε με τη μορφή της αναμόρφωσης με την τοποθέτησή του σε κατάλληλο κατάστημα αγωγής. Οι εν λόγω διαπιστώσεις οδηγούν στο συμπέρασμα πως θεωρητικά το νέο νομικό οπλοστάσιο συμβαδίζει με την υιοθέτηση των σύγχρονων τάσεων διεθνώς για τη μετάβαση από το προνοιακό στο δικαϊκό πρότυπο και στο πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης. Στην πράξη, ωστόσο, δεν εφαρμόζονται τα νέα αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα αποκαταστατικού χαρακτήρα, λόγω έλλειψης πόρων, στελεχιακού δυναμικού, υποδομών και κατάλληλων φορέων, ενώ δεν υπάρχει πρόβλεψη για εξωιδρυματικές ποινές. Συνεπώς, παραμένουν ανεφάρμοστες οι διατάξεις που θα συντελούσαν στην εξατομικευμένη μεταχείριση ανηλίκων, στην αντιμετώπιση της παραβατικότητας ως κατά βάση κοινωνικού προβλήματος με την ενθάρρυνση της συμμετοχής της κοινότητας και του ίδιου του ανηλικού δράστη, αλλά και στην αποκλιμάκωση, εν τέλει, της ποινικής καταστολής με την εναλλακτική και όχι συμπληρωματική αξιοποίηση των εξωδικαστικών διαδικασιών και μέτρων.

Στην κατεύθυνση αυτή αρνητικό ρόλο παίζουν και οι ακόλουθοι παράγοντες: **πρώτον**, η έλλειψη πληροφόρησης ή και η πλήρης άγνοια των νομικών ως προς την ίδια την έννοια της αποκαταστατικής δικαιοσύνης εν γένει, καθώς και η ανυπαρξία σχετικών προγραμμάτων επιμόρφωσης. Η ασάφεια τόσο από την άποψη της στοχοθεσίας όσο και από την άποψη της ακολουθητέας νομικής διαδικασίας, που χαρακτηρίζει το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο, έχει ως αποτέλεσμα, πέρα από την έλλειψη λειτουργικότητας και την σχεδόν αρνητική αντιμετώπιση της διαδικασίας της διαμεσολάβησης, ιδίως από την άποψη της συνταγματικότητάς της. Εξάλλου, μια σημαντική αδυναμία του συστήματος της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα, όπως διαγράφηκαν παραπάνω, είναι η τάση να «επιβάλλονται» οι διάφορες «αποκαταστατικές πρωτοβουλίες», ενώ, εξ ορισμού, οι έννοιες της επιβολής και της πρωτοβουλίας είναι αντίθετες, γεγονός που αναιρεί την ίδια την αξία της αποκατάστασης. **Δεύτερον**, πρέπει να σημειωθεί το μόνιμο πρόβλημα της έλλειψης επαρκούς χρηματοδότησης και διοικητικής και τεχνικής υποδομής, που εκδηλώνεται κυρίως με την έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού και κτιριακών εγκαταστάσεων.

Τρίτον, σημαντική παράμετρο για την υπανάπτυξη του μοντέλου της επανορθωτικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα αποτελεί το γεγονός πως ο ποινικός δικαστής ανηλίκων, καθώς και ο εισαγγελέας, διαθέτουν ευρεία διακριτική ευχέρεια στην υιοθέτηση συγκεκριμένων αναμορφωτικών μέτρων. Εξάλλου, η κράτηση σε αναμορφωτήρια είναι επίσημη κρατική πολιτική και θεμελιώνεται στο διαχωρισμό μεταξύ βίαιων αδικημάτων ή αδικημάτων διαπραχθέντων καθ' υποτροπή και εγκλημάτων μειωμένης απαξίας και σοβαρότητας, διάκριση που εισάγει μια νέα κατηγοριοποίηση των ανηλίκων. **Τέταρτον**, υπάρχουν δομικές λειτουργίες του ελληνικού νομικού συστήματος, με χαρακτηριστική περίπτωση ότι, στους ανηλίκους κάτω των 15 ετών μπορεί να επιβληθεί η παροχή κοινωφελών υπηρεσιών παρά το γεγονός πως κατά το ιδιωτικό δίκαιο η νόμιμη ηλικία απασχόλησης των ανηλίκων σε οποιαδήποτε εργασία είναι ακριβώς το 15^ο έτος της ηλικίας τους.

Πέμπτον, η εισαγωγή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα, τελικά, έλαβε χώρα χωρίς σύστημα και χωρίς προηγούμενη εμπειρία νομοθετικών πολιτικών και πιλοτικών προγραμμάτων, που εφαρμόστηκαν στις περισσότερες χώρες της ΕΕ, όπως διαφάνηκε παραπάνω, τα οποία θα μπορούσαν να ρίξουν περισσότερο φως στον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένοι παράγοντες εγκληματικότητας, καθώς και τοπικές ή χρονικές παράμετροι επηρεάζουν θετικά ή

αρνητικά την εφαρμογή των σχετικών μέτρων. Η μέχρι σήμερα εμπειρία από την εφαρμογή θεσμών και μέτρων αποκαταστατικής δικαιοσύνης στη χώρα καταδεικνύει την ύπαρξη προβλημάτων, τα οποία απορρέουν τόσο από τρέχουσες αντιλήψεις όσο και από τις υπάρχουσες υποδομές. Το γεγονός αυτό οδηγεί στη συγκρατημένη ή και περιορισμένη χρήση τους. Τέλος, *έκτον*, σημαντικό πρόβλημα αποτελεί και η εκδίκαση των συγκεκριμένων υποθέσεων όχι από εξειδικευμένους δικαστές, αλλά από τακτικούς δικαστές, οι οποίοι, λόγω του φόρτου της συνολικής τους εργασίας, τείνουν να αντιμετωπίζουν το κατηγορήμα αυτό της δικαιοδοσίας τους ως δευτερεύον.

4. Κριτική αποτίμηση της αντιμετώπισης του ανήλικου δράστη στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων στην Ελλάδα: η κυριαρχία του προνοιακού προτύπου.

Συμπερασματικά, από την μελέτη της ειδικής νομοθεσίας για την ανήλικη παραβατικότητα στην Ελλάδα, σε συνδυασμό με τις υπάρχουσες στατιστικές, αναδεικνύεται η πραγματικότητα της διάστασης μεταξύ θετού δικαίου και ακολουθούμενης πολιτικής των επίσημων φορέων (πολιτική ηγεσία, δικαστικές και αστυνομικές αρχές). Και τούτο παρά το γεγονός ότι είναι προφανής η βραδύτητα στην, έστω και τυπική, υιοθέτηση του μοντέλου της *restorative justice* από τον Έλληνα νομοθέτη, υπό την επίδραση αρκετά προγενέστερων νομικών εξελίξεων από το χώρο κυρίως της Δυτικής Ευρώπης, (αρχές της δεκαετίας του 1980), η οποία ολοκληρώθηκε μόλις με τη μεταρρύθμιση του Ν.3189/2003. Τα πενιχρά αποτελέσματα της νομοθετικής αυτής «καινοτομίας» σε επίπεδο πρακτικής βρίσκουν την εξήγησή τους για λόγους αμιγώς νομικούς, ιστορικοπολιτικούς, κοινωνιολογικούς και, τέλος, οικονομικούς.

Οι *νομικοί* λόγοι σχετίζονται ακριβώς με την προφανώς προβληματική για έναν νομικό επιστήμονα επιλογή εισαγωγής νομικών καινοτομιών, χωρίς να προσδιορίζεται επακριβώς το ρυθμιστικό τους πεδίο και η έκταση της υποχρεωτικότητας εφαρμογής τους. Συνεπώς, τα όποια διοικητικά όργανα και αρχές τυχόν αναλάβουν την υλοποίησή τους δεν γνωρίζουν επακριβώς το εύρος της αρμοδιότητάς τους και της ρυθμιστικής τους ευχέρειας. Το πρόβλημα επιτείνεται από την νομικώς ατυχή επιλογή τα νέα μέτρα να «τεθούν στη διάθεση» του εφαρμοστή του δικαίου από κοινού και αδιακρίτως με παραδοσιακές και συχνά ασύμβατες με την

λογική της restorative justice νομικές λύσεις. Ως εκ τούτου προκύπτει σχετική σύγχυση, που προκαλείται σε όλους τους πρακτικά ενασχολούμενους με το ποινικό δίκαιο ανηλίκων, ανεξαρτήτως της νομικής τους θέσης, ενόψει μάλιστα της «συστέγασης» αντιφατικής δικαιοϋφίας φιλοσοφίας νομικών δυνατοτήτων υπό κοινό θεσμικό περίβλημα, το Ν. 3189/2003. Η πρακτική συνέπεια της έλλειψης συνοχής, που παρατηρείται στο ισχύον νομικό πλαίσιο, παρά τις καλές προθέσεις της μεταρρύθμισης και την επιστημονική της προσήλωση στις αρχές της Restorative Justice, είναι, κατά τρόπο μάλλον αναμενόμενο, να υπάρχει μια κάποια δυστοκία στην επιλογή των «νέων», αποκαταστατικών ευχερειών, που παρέχει ο νόμος. Τούτο συμβαίνει γιατί προτιμώνται οι δοκιμασμένες, παραδοσιακές λύσεις, οι οποίες άλλωστε συμβαδίζουν και με τις συντηρητικότερες αντιλήψεις του Έλληνα δικαστή.

Πέραν από τις αμιγώς νομικές παραμέτρους, η υστέρηση στην πρακτική υλοποίηση των ιδεών και λύσεων της επανορθωτικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα έχει τις ρίζες της σε *ιστορικούς λόγους*, που ανάγονται στην νεότερη ιστορία της ελληνικής κοινωνίας και των δικαιοκων θεσμών της. Είναι κοινός τόπος, σε περισσότερο από ένα πεδία του νεότερου ελληνικού κοινωνικού, πολιτικού και επιστημονικού βίου, ότι δυτικά πρότυπα εισάγονταν στους θεσμούς της χώρας με καθυστέρηση- σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα, ενώ είχαν ήδη αρχίσει να εγκαταλείπονται στις χώρες από τις οποίες προήλθαν. Η περίπτωση της υιοθέτησης θεσμών της Restorative Justice στο ελληνικό ποινικό δίκαιο ανηλίκων συνιστά μια ακόμη επανάληψη εμφάνισης αυτού του φαινομένου. Ενώ ήδη, από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, όπως αναδείχθηκε παραπάνω, (π.χ Αγγλία, Γερμανία) οι ιδέες της Restorative Justice άρχισαν να βρίσκουν εφαρμογή και παράλληλα να μορφοποιούνται διαρκώς εξελισσόμενες υπό το φως των ιδιαίτερων τοπικών συνθηκών και των επιστημονικών παρατηρήσεων, στην Ελλάδα παρατηρήθηκε μια καθυστέρηση εικοσαετίας και μόνο η συνεισφορά της επιστημονικής κοινότητας συντέλεσε καθοριστικά στην υιοθέτησή της ως μίας ακόμη επίσημης θεσμικής πρότασης για την αναμόρφωση των παραβατικών ανηλίκων.

Στο μεταξύ στον οικείο δικαιοκων κλάδο κυριαρχούν οι προνοιακές αντιλήψεις, οι οποίες και αυτές με τη σειρά τους είχαν εισαχθεί και πάλι με ιδιαίτερη καθυστέρηση, σε σχέση με την Δυτική Ευρώπη, με τον Ποινικό Κώδικα του 1950. Οι εν λόγω αντιλήψεις αντικατέστησαν μεν το από μακρού χρόνου παρωχημένο τιμωρητικό μοντέλο του 19^{ου} αιώνα, αλλά ήδη αδυνατούν από μόνες τους να

ανταποκριθούν στις διαφοροποιημένες ανάγκες της κοινωνίας των ανηλίκων του 21^{ου} αιώνα, υπό το φως της ΔΣΔΠ, η οποία προάγει την ανάπτυξη της πρωτοβουλίας και της προσωπικότητας του ανηλίκου, ακόμη και με την αξιοποίηση αρνητικών, κατ' αρχήν εμπειριών, όπως είναι η διάπραξη παραβατικών πράξεων.

Η, ακόμα και για τα ελληνικά δεδομένα, εξαιρετική αντοχή του προνοιακού/προστατευτικού μοντέλου, κατ' αποκλειστική μάλιστα θεσμική επιλογή, για πάνω από μισό αιώνα, εξηγείται ακόμα περισσότερο με αναγωγή στην ελληνική μεταπολεμική και μεταεμφυλιακή εμπειρία, όπου η επίσημη πολιτεία φρόντιζε να αξιοποιήσει στο έπακρο κάθε θεσμική και πολιτική της ευχέρεια, προκειμένου να επιβάλει μια πατερναλιστική ιδεολογία. Η εν λόγω ιδεολογία βασιζόταν, μεταξύ άλλων, στην εθνική και ηθική διαπαιδαγώγηση των νέων, με επίκεντρο την πατρίδα και την οικογένεια, στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου και της καχεξίας των δημοκρατικών θεσμών μέχρι τη Μεταπολίτευση (1974). Είναι ευνόητο ότι το ποινικό δίκαιο ανηλίκων, εμπνεόμενο από το προνοιακό πρότυπο, αποτελούσε προνομιακό πεδίο εφαρμογής μιας τέτοιου είδους «αναμόρφωσης», η οποία επιτυγχάνεται ακριβώς με αυστηρή εποπτεία και προστατευτισμό. Η αδυναμία μετάβασης αυτού του μοντέλου σε ένα πιο προοδευτικό και σύγχρονο σύστημα μετά το 1974 εξηγείται τόσο από το γεγονός ότι, από ιστορική άποψη, η μεταρρύθμιση του ποινικού δικαίου ανηλίκων δεν αποτελούσε απόλυτη προτεραιότητα σε μια χώρα, η οποία μετά την πτώση της δικτατορίας, επειγόταν να αναμορφώσει εκ βάθρων όλη την έννομη τάξη της, που είχε χρησιμοποιηθεί ως μέσο επιβολής ανελεύθερων αντιλήψεων. Εκτός όμως από τους ιστορικούς, υπήρχαν και ισχυροί κοινωνικοί παράγοντες, που λειτουργούσαν ανασταλτικά σε μια εξέλιξη, που θα απέκλινε ριζικά από το προνοιακό πρότυπο.

Οι **κοινωνικοί** αυτοί παράγοντες τελούν σε άμεση συνάφεια με τη δεσπόζουσα θέση και την ομολογημένη αντοχή που έχει ο θεσμός της οικογένειας στη νεότερη και σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Η οικογένεια, αν και διέρχεται, όπως όλοι οι θεσμοί σε περιόδους ευρύτερων κοινωνικών μετασχηματισμών κρίση, απολαμβάνει ακόμη της εμπιστοσύνης των νέων, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται φυσικά και οι ανήλικοι, ενώ, εμμέσως, λειτουργεί παραπληρωματικά ή και συμπληρωματικά προς την επίσημη πολιτεία, καλύπτοντας τις δομικές της ανεπάρκειες και οικονομικές δυσχέρειες. Επειδή, λοιπόν, η οικογένεια διαδραματίζει αυτόν τον μείζονα, εξ ορισμού προστατευτικό, ρόλο στην ελληνική κοινωνία, είναι

προφανώς δύσκολο να υπάρξει απαγκίστρωση από το προνοιακό μοντέλο, το οποίο μάλιστα της δίνει και επισήμως καίριο ρόλο στην διαδικασία της αναμόρφωσης των παραβατικών ανηλίκων, ο οποίος, με τη σειρά του, σχετίζεται και με οικονομικές παραμέτρους.

Πράγματι, η καθολική και ανεπιφύλακτη εισδοχή της restorative justice στην ελληνική έννομη τάξη θα σήμαινε δέσμευση για χρηματοδότηση με εξεύρεση πόρων ικανών για να συντηρήσουν και να προάγουν ένα πολύ πιο προωθημένο και εξαιρετικά πολυδιάστατο σύστημα αναμόρφωσης, το οποίο απαιτεί κατ' αρχήν αυξημένη οικονομική επιβάρυνση για την ελληνική πολιτεία, αλλά και επιβάλλει ευρύτερη κοινωνική και επιστημονική συμμετοχή. Και τούτο γιατί, με την απομάκρυνση από την εύκολη και σχετικώς οικονομικότερη λύση της μετάθεσης των φροντίδων στην οικογένεια, και του σωφρονισμού μέσω του περιορισμού στο χώρο, η νέα προσέγγιση απαιτεί εξειδικευμένο προσωπικό, υλικοτεχνική υποδομή, έμφαση στη στατιστική ανάλυση του φαινομένου της ανήλικης παραβατικότητας. Τέλος, σε συμμόρφωση με τις επιταγές της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, απαιτείται η επαρκής προβολή των νέων θεσμών της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, ώστε να αποκτήσουν θέση στη συνείδηση του κοινού, αλλά και των δικαστικών και διωκτικών αρχών, η προσπάθεια για την εξειδίκευση και επιμόρφωση των οποίων, άλλωστε, θα πρέπει να συνεχιστεί και να εντατικοποιηθεί.

Για όλες τις ανωτέρω αιτίες, οι οποίες τελούν σε εύλογη αλληλεπίδραση οι υπάρχουσες στατιστικές, δείχνουν υπανάπτυξη των θεσμών της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα, καθώς η προσφυγή σε αυτούς παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη και ανοίκεια τόσο σε επίπεδο των λειτουργιών της δικαιοσύνης όσο και σε επίπεδο, τελικώς, πρακτικών αποτελεσμάτων. Η πραγματικότητα αυτή, που αναμφίβολα θα αποτυπωθεί σε μια μελλοντική έκθεση τελικών παρατηρήσεων της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, φέρνει τη χώρα μας μεταξύ των ουραγών σε θέματα έμπρακτης προσαρμογής στις απαιτήσεις της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, καθώς εμφανίζεται προσκολλημένη στο προνοιακό πρότυπο και προηγείται μόνο των χωρών του τέως Ανατολικού Μπλόκ, όπως διαγράφηκε ανωτέρω. Και τούτο, λόγω της μακρόχρονης και εξηγούμενης από την ιστορική εμπειρία των χωρών του «Σιδηρού Παραπετάσματος», εμμονής των τελευταίων στο εντελώς παρωχημένο τιμωρητικό πρότυπο, το οποίο τις έχει στερήσει από μια ολόκληρη φάση εξέλιξης του ποινικού δικαίου ανηλίκων.

5. Η τελική πρόταση: προς μια ευρωπαϊκή πολιτική δικαιοσύνης ανηλίκων υπό το πρίσμα της ΔΣΔΠ.

Η ανομοιογένεια ως προς την εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στις διάφορες χώρες, δημιουργεί, κατά τη γνώμη μας, την ανάγκη μιας προσπάθειας διαμόρφωσης μιας ευρωπαϊκής στρατηγικής-πλαίσιου για τα θέματα της παραβατικότητας των ανηλίκων. Αφετηρία προς για το σχεδιασμό μιας ευρωπαϊκής πολιτικής δικαιοσύνης ανηλίκων πρέπει να αποτελέσουν οι αρχές που καθορίζει η ΔΣΔΠ, αλλά και η αξιοποίηση των ορθών πρακτικών και των εμπειριών που υπάρχουν ήδη σε κάποια Κράτη-Μέλη. Προς μια τέτοια κατεύθυνση προτείνεται δε η θεσμοθέτηση κοινών προτύπων, που περιστρέφονται γύρω από τρεις βασικούς άξονες, πρώτον, την πρόληψη, δεύτερον, τα δικαστικά και εξωδικαστικά μέτρα και τρίτον την αποκατάσταση, την κοινωνική ενσωμάτωση και την επανένταξη του δράστη.⁹⁰⁸

Για την αξιοποίηση της Διεθνούς Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Παιδιού στη διαμόρφωση ελάχιστων κοινών προτύπων και προσανατολισμών για όλα τα Κράτη-Μέλη, εκτός από τα άρθρα 37 και 40, κατευθυντήριους άξονες προσφέρει το πρόσφατο σχόλιο της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού Νο 10 του 2007 σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού και το ποινικό δίκαιο των ανηλίκων. Στο εν λόγω σχόλιο η Επιτροπή απομακρύνεται από την εν στενή εννοία ενασχόληση μόνο με τον ανήλικο παραβάτη των άρθρων 37 και 40 της Σύμβασης και προχωρά σε μια νέα προσέγγιση ως προς τα δικαιώματα του παιδιού, στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου ανηλίκων: εισάγει ως ουσιώδες στοιχείο μιας συνεκτικής πολιτικής στο χώρο του δικαίου ανηλίκων και την πρόληψη, όχι μόνο για τους προπαραβατικούς ανηλίκους, αλλά για κάθε παιδί.⁹⁰⁹

Παραδοσιακά το ποινικό δίκαιο των ανηλίκων συνδέεται με το σύνολο των κανόνων δικαίου, των διαδικασιών και των μηχανισμών, που αναφέρονται στους ανήλικους, οι οποίοι τελούν εγκληματικές πράξεις. Ενδεικτικά, η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, στο άρθρο 40 παρ.1, αναφέρεται στην ποινική μεταχείριση των ανηλίκων, που είναι ήδη εμπλεκόμενοι στο σύστημα της ποινικής

⁹⁰⁸ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 21^{ης} Ιουνίου 2007 «Για την παραβατικότητα ανηλίκων: ο ρόλος της γυναίκας, της οικογένειας και της κοινωνίας» (2007/2011 (INI)), A6-0212/2007.

⁹⁰⁹ Children's rights of the Child, General Comment No. 10 (2007), Committee on the Rights of the Child, CRC/C/GC/10, 9 February 2007, 4-21.

δικαιοσύνης. Αναγνωρίζεται δηλαδή το δικαίωμα για αξιοπρεπή μεταχείριση, σεβασμό των δικαιωμάτων και επανένταξη στην κοινωνία για κάθε παιδί *όποιο*, κατηγορούμενο ή καταδικασμένο για παράβαση του ποινικού νόμου. Η Επιτροπή επαναπροσδιορίζει και διευρύνει την έννοια και τον παραδοσιακό ορισμό του ποινικού δικαίου: εισάγει την ιδιαίτερη ενασχόληση του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων στον τομέα της χάραξης όχι μόνο κατασταλτικής, αλλά και προληπτικής πολιτικής, όχι μόνο για τον προπαραβατικό ανήλικο, αλλά για κάθε παιδί, μέσω της διασφάλισης της αρμονικής ανάπτυξης, που μειώνει τις πιθανότητες να εμπλακεί σε εγκληματικές δραστηριότητες. Προς μια τέτοια κατεύθυνση για τη χάραξη ενός ευρωπαϊκού πλαισίου αναφοράς στο χώρο της δικαιοσύνης ανηλίκων προτείνεται η αξιοποίηση των διατάξεων για την αρμονική ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού, των δεξιοτήτων του και των σωματικών και ψυχικών του ικανοτήτων (άρθρα 6 και 29), καθώς και η δημιουργία των περιστάσεων, όπως επιβάλλει το συμφέρον του παιδιού (άρθρο 3), που αποτρέπουν την εγκληματική συμπεριφορά.⁹¹⁰

Τα διαφορετικά νομικά πρότυπα ενδέχεται να αποτελούν δυσμενή παράγοντα για την παρέμβαση στον ευρωπαϊκό χώρο της δικαιοσύνης ανηλίκων. Για το λόγο αυτό για την προσέγγισή τους προτείνεται η δημιουργία ενός δικτύου εμπειρογνομόνων, με κατάλληλη κατανομή αρμοδιοτήτων, ώστε να συγκεντρωθούν και να αποτελέσουν αντικείμενο επεξεργασίας οι διαφορετικές εμπειρίες και εφαρμογές που υπάρχουν στα διάφορα Κράτη-Μέλη. Προς την ίδια κατεύθυνση μπορεί να αξιοποιηθεί η πρόταση ψηφίσματος στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο από ομάδα ευρωβουλευτών για την θέσπιση ενός *Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου* της νεανικής εγκληματικότητας, ώστε να είναι δυνατή η παροχή υποστηρικτικής φύσεως υπηρεσιών στις αρμόδιες αρχές και στα ιδρύματα σε εθνικό επίπεδο. Τέλος, για τον

⁹¹⁰ Τόσο η οικογένεια όσο και η κοινωνία, οι ομάδες συνομηλίκων, το σχολείο, αλλά και οι εθελοντικές οργανώσεις ενθαρρύνονται να αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο στην εφαρμογή μέτρων, που επιδρούν αποτρεπτικά ως προς τη διάπραξη εγκληματικών πράξεων από τους νέους, με τη θεσμοθέτηση κατάλληλων προγραμμάτων, ώστε να επιτευχθεί η μετάδοση πολιτικών και κοινωνικών αξιών, αλλά και η ομαλή ένταξη των νέων στο κοινωνικό σύνολο. Παράλληλα, αναγκαία κρίνεται η θεσμοθέτηση πολιτικών, που αυξάνουν την οικονομική και κοινωνική συνοχή για τη καταπολέμηση των κοινωνικών ανισοτήτων και του κοινωνικού αποκλεισμού, κατά κύριο λόγο των παιδιών τα οποία απειλούνται από τη φτώχεια, αλλά και η ιδιαίτερη μέριμνα για παιδιά που διατρέχουν κίνδυνο, με την εφαρμογή αποτελεσματικών κρατικών πολιτικών στον τομέα της επαγγελματικής κατάρτισης των νέων, της στέγασης, της απασχόλησης, της ψυχαγωγίας, του ελεύθερου χρόνου, των ανταλλαγών των νέων και της εκπαίδευσης.

επιτυχή σχεδιασμό και την υλοποίηση ενός κοινοτικού πλαισίου αναφοράς για τη νεανική παραβατικότητα απαραίτητη κρίνεται η πολυτομεακή και πολυοργανική παρέμβαση μέσω του επιχειρησιακού συντονισμού όλων των εμπλεκόμενων μερών, η ενσωμάτωση πέραν του νομικού και άλλων γνωστικών κλάδων και επιστημών, όπως οι επιστήμες συμπεριφοράς ή οι κοινωνικές επιστήμες, καθώς και η συνεργασία διαφόρων οργάνων, αρχών και οργανώσεων (κοινωνικές υπηρεσίες, αστυνομικός και δικαστικός μηχανισμός, οικονομικοί και κοινωνικοί φορείς, διαμεσολαβητές κα), αλλά και η δημοσίευση σχετικής Πράσινης Βίβλου από την Επιτροπή.

Η αύξηση του ενδιαφέροντος για το πρόβλημα της νεανικής παραβατικότητας και η προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος σε κοινή βάση σε ευρωπαϊκό επίπεδο συνδέεται άμεσα με την εκπόνηση σχετικών προγραμμάτων και εξειδικευμένων μελετών προς αυτήν την κατεύθυνση. Μέχρι το σχεδιασμό και την υλοποίηση των εν λόγω προγραμμάτων, η Επιτροπή μπορεί ωστόσο να αξιοποιήσει ήδη υπάρχοντα ευρωπαϊκά προγράμματα με την ένταξη σε αυτά πρωτοβουλιών για την πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων, αλλά και την προώθηση της ομαλής τους κοινωνικής ένταξης. Παράδειγμα τέτοιων προγραμμάτων αποτελούν το ειδικό πρόγραμμα «Πρόληψη και Καταπολέμηση της εγκληματικότητας» 2007-2013, με σημείο αναφοράς την πρόληψη της εγκληματικότητας και την προστασία του συμφέροντος του θύματος, το ειδικό πρόγραμμα «Ποινική Δικαιοσύνη» 2007-2013, με βασικό στόχο την υποστήριξη των νέων με μη ευνοϊκό υπόβαθρο, διακρατικά προγράμματα συνεργασίας όπως το “Let bind safe net for children and youth at risk” που προωθεί την έγκριση μέτρων για παιδιά που βιώνουν συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού και τέλος το Πρόγραμμα Πρωτοβουλίας Urbacht που στοχεύει στην ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών μεταξύ των ευρωπαϊκών πόλεων για τη δημιουργία ασφαλούς αστικού χώρου για τους νέους και προωθεί τη συμμετοχή τους σε όλα τα ζητήματα και τις αποφάσεις που τους αφορούν.⁹¹¹

Η υιοθέτηση ενός κοινού ευρωπαϊκού πλαισίου αναφοράς θα μπορούσε να αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα για την αποτροπή υιοθέτησης πολιτικών που υποκρύπτουν τάσεις οπισθοδρόμησης στον τομέα της δικαιοσύνης ανηλίκων στις διάφορες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αναγκαιότητα του σχεδιασμού ελάχιστων κοινών προτύπων και προσανατολισμών προκύπτει και από το γεγονός

πως τα περισσότερα Κράτη-Μέλη της ΕΕ αντιμετωπίζουν παρόμοια φαινόμενα, όπως κρίση των παραδοσιακών πηγών του ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου, νέες μορφές νεανικής παραβατικότητας, φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού στα μεγάλα αστικά κέντρα κ.α., που χρειάζονται κοινή αντιμετώπιση. Παράλληλα, με δεδομένο πως πολλοί παράγοντες που συνδέονται με τη νεανική παραβατικότητα απορρέουν από τη διεργασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (πχ κατάργηση συνόρων, ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων κ.α.), ο συντονισμός των εθνικών νομοθεσιών και η υιοθέτηση μιας κοινής πολιτικής δράσης, θα μπορούσε να αποδειχθεί ιδιαίτερα αποτελεσματικός.⁹¹²

B Η επίδραση της ΔΣΔΠ στη διαμόρφωση της προστασίας του ανήλικου θύματος στο πλαίσιο της ελληνικής ποινικής νομοθεσίας.

1. Η ανάδειξη των δικαιωμάτων του παιδιού θύματος στο πλαίσιο της ΔΣΔΠ: η διαμόρφωση ενός νέου status.

1α. Το παιδί θύμα στο κείμενο και στα Προαιρετικά Πρωτόκολλα της ΔΣΔΠ: μια εννοιολογική προσέγγιση.

Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού αποτελεί το πρώτο διεθνές κείμενο που περιέχει εκτενή αναφορά στην προστασία του ανήλικου θύματος και αναγνωρίζει τα δικαιώματά του στο πλαίσιο της διαδικασίας επανένταξής του. Ειδικότερα, αντικείμενο ενασχόλησης μιας σειράς άρθρων της Σύμβασης αποτελεί η προστασία του παιδιού θύματος από την οικονομική εκμετάλλευση και την επικίνδυνη εργασία (άρθρο 32), από τις ναρκωτικές ουσίες (άρθρο 33), από τη σεξουαλική εκμετάλλευση και τη βία (άρθρο 34), από την απαγωγή, πώληση και εμπορία παιδιών (άρθρο 35), αλλά από κάθε μορφή εκμετάλλευσης (άρθρο 36), καθώς και των παιδιών θυμάτων κατά τη διάρκεια των ενόπλων συρράξεων (άρθρο 38).

Ο ορισμός του παιδιού-θύματος προκύπτει εμμέσως στο πλαίσιο της Σύμβασης από την οριοθέτηση των παθογενών συμπεριφορών που προκαλούν

⁹¹¹ European Parliament resolution of 21 June 2007 on juvenile delinquency, the role of women, the family and society (2007/2011(INI)) www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2007-0283&language=EN

⁹¹² Τέλος, από το Ευρωβαρόμετρο (2001), προκύπτει πως ένα ποσοστό 45% των Ευρωπαίων πολιτών εκφράζει τη γνώμη ότι οι πολιτικές πρόληψης της νεανικής εγκληματικότητας δεν θα

θυματοποίηση του παιδιού και των συνεπειών των εν λόγω συμπεριφορών, οι οποίες καταγράφονται στο άρθρο 39 (επανεξέταση του παιδιού θύματος), μετά από τη συνδυαστική ερμηνεία του με τα άρθρα 32-36 και 38. Με βάση τις εν λόγω αναφορές, ως παιδί-θύμα μπορεί να οριστεί το παιδί που υφίσταται οποιασδήποτε μορφής παραμέληση, εκμετάλλευση ή κακοποίηση, βασανισμό ή κάθε άλλης μορφής σκληρή, απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία ή ένοπλη σύρραξη με συνέπειες στη σωματική, ψυχολογική, αλλά και κοινωνική εξέλιξή του. Η ενασχόληση των συντακτών της Σύμβασης με το παιδί-θύμα δεν περιορίστηκε, ωστόσο, στο αρχικό κείμενο, που έχει υπογραφεί το 1989, αλλά, σε μια προσπάθεια πληρέστερης προστασίας συγκεκριμένων κατηγοριών παιδιών-θυμάτων ακολούθησε μια σειρά Πρόσθετων Πρωτοκόλλων: το Προαιρετικό Πρωτόκολλο της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, «Για την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία και άλλες διατάξεις», που υιοθετήθηκε στις 25 Μαΐου του 2000 και τέθηκε σε ισχύ στις 18 Ιανουαρίου του 2002 (25.05.2000) και το Προαιρετικό Πρωτόκολλο «Για την εμπλοκή παιδιών σε ένοπλες συρράξεις», το οποίο υιοθετήθηκε στις 25 Μαΐου του 2000 και τέθηκε σε ισχύ στις 12 Φεβρουαρίου του 2002.

Στα εν λόγω Πρωτόκολλα, ουσιαστικά, οι εξειδικευμένες αναφορές σε συγκεκριμένες μορφές θυματοποίησης αναβαθμίζουν την προστασία του παιδιού-θύματος γενικότερα, με την αναγνώριση της ανάγκης ενισχυμένης προστασίας του. Παρά το γεγονός πως τα δυο Πρωτόκολλα σχεδόν συμπίπτουν χρονικά, ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξής διαπίστωση: στο Πρωτόκολλο για με τις ένοπλες συρράξεις γίνεται κυρίως λόγος για την προστασία του παιδιού-θύματος και όχι για τα δικαιώματά του. Υπερέχει, δηλαδή, η προστατευτική τάση, ενώ οποιαδήποτε αναφορά στην έννοια του δικαιώματος συνδέεται ευρύτερα με την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών και όχι των παιδιών θυμάτων ειδικά.⁹¹³ Αντίθετα, στο Πρωτόκολλο για με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία, οι συντάκτες εμφανίζονται πιο τολμηροί στις διατυπώσεις τους, καθώς στο άρθρο 8, γίνεται ειδική αναφορά στην προστασία των δικαιωμάτων και των

⁹¹³ πρέπει να εναπόκεινται στην αποκλειστική αρμοδιότητα των εθνικών αρχών, αλλά να αποτελούν κοινή αρμοδιότητά τους με τα όργανα της ΕΕ. Εξαιρετική αποτελεί η ενθάρρυνση της συμμετοχής των παιδιών και των παιδιών θυμάτων στη διάδοση πληροφοριών και σε εκπαιδευτικά προγράμματα για την εφαρμογή του Πρωτοκόλλου. Ωστόσο, και σε αυτή την περίπτωση, αρχικά γίνεται αναφορά στο συμμετοχικό δικαίωμα των παιδιών εν γένει και, κατόπιν, στο παιδί-θύμα ειδικά.

συμφερόντων των παιδιών θυμάτων λόγω της ιδιαίτερης ευπάθειάς τους και στην υποχρέωση ενημέρωσης τους σχετικά με αυτά. Το παιδί-θύμα δηλαδή «υποστασιοποιείται», εντασσόμενο σε ιδιαίτερη κατηγορία, στο πλαίσιο της οποίας η ανάγκη προστασίας του, αλλά και διασφάλισης των δικαιωμάτων του, προκύπτει όχι μόνο από τις ιδιαίτερες ανάγκες της παιδικής ηλικίας ή από συγκεκριμένες ιδιότητές του (πχ το φύλο, την οικονομική ή κοινωνική του κατάσταση), αλλά από την ίδια την κατάσταση της θυματοποίησης.⁹¹⁴

ιβ. *Η πρόσφατη θέση της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού για το παιδί-θύμα σωματικής τιμωρίας.*

Εκτός από τις παραπάνω μορφές θυματοποίησης, που αναφέρονται ρητά στα Πρόσθετα Πρωτόκολλα της ΔΣΔΠ, αντικείμενο ενασχόλησης της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, με τη μορφή σχολίου (General Comment No. 8 (2006), αποτέλεσε η θυματοποίηση λόγω σωματικής τιμωρίας.⁹¹⁵ Η ενασχόληση της Επιτροπής με το εν λόγω ζήτημα ανέκυψε για το λόγο ότι, στο κείμενο της ΔΣΔΠ, δεν διευκρινίζεται σαφώς η απαξίωση της σωματικής τιμωρίας ως μορφής κακοποίησης στα άρθρα 19 και 28 παρ.2. Οι συντάκτες του σχολίου, θεωρώντας πως δεκαεπτά χρόνια μετά την υπογραφή του κειμένου της Σύμβασης, αναδεικνύεται διαρκώς το εντεινόμενο πρόβλημα της θυματοποίησης, λόγω της σωματικής τιμωρίας των παιδιών, στο πλαίσιο της οικογένειας, του σπιτιού ή άλλων ιδρυμάτων, προβαίνουν, εμμέσως, σε ορισμό του παιδιού θύματος σωματικής τιμωρίας. Ως τέτοιο ορίζεται στο κείμενο του Σχολίου κάθε παιδί (κατά τον ορισμό του άρθρου 1 της ΔΣΔΠ), το οποίο υποβάλλεται σε οποιαδήποτε τιμωρία, όπου χρησιμοποιείται σωματική δύναμη, με σκοπό να προκαλέσει, σε κάποιο βαθμό, πόνο ή δυσφορία, ακόμα και ελαφριάς μορφής. Η τιμωρία δε αυτή, μπορεί να λαμβάνει δε χώρα σε διαφορετικούς χώρους, συμπεριλαμβανομένων του σπιτιού και της οικογένειας, σε όλους τους χώρους εναλλακτικής φροντίδας, στο σχολείο και σε άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, καθώς και στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης – τόσο ως ποινή του δικαστηρίου όσο και σαν τιμωρία στα ιδρύματα-, στην παιδική εργασία και, εν γένει,

⁹¹⁴ Βλ. αναλυτικά για τα κείμενα των Πρόσθετων Πρωτοκόλλων στην ιστοσελίδα www.2ohchr.org/english/bodies/crc.inex.htm.

⁹¹⁵ General Comment No 8 (2006): 02/03/2007, CRC/V/GC/8 (General Comments), Committee on the Rights of the Child, Forty second session, Geneva, 15 May-2 June 2006, The right of the child to protection from corporal punishment and other cruel or degrading forms of punishment (arts 19, 28 para. 2, ανδ 37, inter alia), στην ιστοσελίδα www.crin.org/violence/search/closeup.asp?infoID=8495.

στην κοινωνία. Η Επιτροπή δεν απορρίπτει τη θετική συμβολή της πειθαρχίας στη διαπαιδαγώγηση του παιδιού και την ανάγκη καθοδήγησης των παιδιών από τους γονείς ή άλλους ενήλικους, ανάλογα με την αναπτυσσόμενη ικανότητά του παιδιού για αυτοκαθορισμό, δε δικαιολογείται ωστόσο οποιαδήποτε μορφή βίας και ταπείνωσης του.

Οι σωματικές ενέργειες και επεμβάσεις που απαιτούνται για την προστασία, ανατροφή και φροντίδα των παιδιών, ιδίως βρεφών και νηπίων, διαχωρίζονται από την εσκεμμένη χρήση της σωματικής δύναμης με στόχο την πρόκληση πόνου, δυσφορίας ή εξευτελισμού του παιδιού, με αποτέλεσμα τη διαφοροποίηση ανάμεσα στην προστατευτικού χαρακτήρα σωματική ενέργεια από την τιμωρητικού χαρακτήρα βιαιοπραγία. Παρομοίως, σε κάποιες εξαιρετικές περιστάσεις, οι εκπαιδευτικοί ή άλλοι επαγγελματίες, που εργάζονται με παιδιά σε ιδρύματα ή με παιδιά-παραβάτες της ποινικής νομοθεσίας καλούνται να αντιμετωπίσουν επικίνδυνες συμπεριφορές, που δικαιολογούν την καταστολή τους, ώστε να τεθούν υπό έλεγχο. Ωστόσο, στην εν λόγω περίπτωση, σαφώς πρέπει πάλι να διαφοροποιείται η χρήση της δύναμης που αποσκοπεί στην προστασία του παιδιού από τη χρήση βίας που στοχεύει στην τιμωρία του.

Συμπερασματικά, η Επιτροπή εισάγει την αρχή της αναλογικότητας υπό την ευρεία της έννοια, ως γενικής αρχής του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου,⁹¹⁶ δηλαδή προτείνει στους γονείς ή τους επαγγελματίες που ασχολούνται με παιδιά την ελάχιστη δυνατή χρήση της σωματικής δύναμης για το μικρότερο δυνατό χρονικό διάστημα.⁹¹⁷ Για την εφαρμογή της εν λόγω αρχής απαιτείται, ωστόσο, λεπτομερής καθοδήγηση και εκπαίδευση των γονέων και των επαγγελματιών που ασχολούνται με παιδιά, ώστε να διασφαλίζεται κάθε φορά πως οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται εν γένει στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών είναι ασφαλείς, ανάλογοι με την περίσταση, ενώ δεν συντρέχει περίπτωση σκόπιμης πρόκλησης πόνου ως μέσου ελέγχου.⁹¹⁸

⁹¹⁶ ΣτΕ 5116/1996.

⁹¹⁷ Η αρχή της αναλογικότητας απορρέει και από το ελληνικό Σύνταγμα, βλ. χαρακτηριστικά την ΣτΕ 542/1999.

⁹¹⁸ General Comment No 8 (2006): 02/03/2007, CRC/V/GC/8 (General Comments), Committee on the Rights of the Child, Forty second session, Geneva, 15 May-2 June 2006, The right of the child to protection from corporal punishment and other cruel or degrading forms of punishment (arts 19, 28 para. 2, and 37, inter alia), 4, 5, www.crin.org/violence/search/closeup.asp?infoID=8495.

1γ. Η θέση του Έλληνα νομοθέτη απέναντι στις διεθνείς εξελίξεις σχετικά με τη θυματοποίηση του παιδιού: μια νέα προσέγγιση.

Η θέση του παιδιού θύματος στην ελληνική νομοθεσία έχει σαφώς επηρεαστεί από τις παραπάνω τοποθετήσεις της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Η χώρα μας, πρώτον, έχει επικυρώσει το Προαιρετικό Πρωτόκολλο σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών στις ένοπλες συρράξεις⁹¹⁹ από το 2002, και δεύτερον, με την ψήφιση του Ν.3500/2006 για την ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας προσαρμόζεται στη θέση της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού για την καταπολέμηση της σωματικής τιμωρίας και στο άρθρο 19 της Σύμβασης. Τέλος, με την ψήφιση του πρόσφατου Ν.3625/2007 για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης, της παιδικής πορνογραφίας, τα νέα όρια των προσωπικών δεδομένων και τη χρήση καμερών κατά τη διάρκεια έκνομων πράξεων κυρώνεται το Προαιρετικό Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού « Για την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία» και εναρμονίζεται η ελληνική νομοθεσία προς το περιεχόμενο του παραπάνω Πρωτοκόλλου και άλλων διεθνών νομοθετημάτων. Τέλος, με την πρόσφατη ψήφιση του Ν.3727/2008 ενισχύεται η προστασία του παιδιού θύματος, με την κύρωση και εφαρμογή της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης, μέτρα για τη βελτίωση συνθηκών διαβίωσης και την αποσυμφότση των καταστημάτων κράτησης και άλλες διατάξεις. Με την ψήφιση του εν λόγω νόμου προστίθενται κάποιες διατάξεις ενισχυτικές για την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών γενικά, αλλά και των παιδιών θυμάτων ειδικότερα (άρθρα 1 και 2), ενώ παράλληλα τροποποιούνται κάποια άρθρα του Ποινικού Κώδικα (άρθρα 3, 4, 5), του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (άρθρο 6) και του Ν.3625/2007 (άρθρο 7), που σχετίζονται με την προστασία του ανηλίκου.

Η ενασχόληση με την προστασία του ανηλίκου θύματος και τη θέση του στο χώρο της ελληνικής ποινικής νομοθεσίας παρουσιάζει δύο προκλήσεις: η πρώτη έγκειται στο γεγονός πως η εν λόγω ενασχόληση σχετίζεται με το θύμα, το οποίο, ούτως ή άλλως, τουλάχιστον έως πρόσφατα, κατείχε μη ενεργητική θέση στην ποινική διαδικασία. Ο ρόλος του όμως αναθεωρείται σταδιακά με τις νέες, σαφώς επηρεασμένες από το πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης, καθώς δίνεται

⁹¹⁹ Ν. 3080/2002, ΦΕΚ Α΄-312/10.12.2002.

έμφαση στις ιδιαίτερες ανάγκες και τη συμμετοχή του στην ποινική διαδικασία.⁹²⁰ Η δεύτερη έγκειται στο γεγονός πως ασχολείται με τον ανήλικο, ο οποίος πρόσφατα αναγνωρίστηκε ρητά διεθνώς ως υποκείμενο δικαιωμάτων και αναγνωρίστηκαν οι ιδιαίτερες ανάγκες της παιδικής ηλικίας, με τη μετάβαση από το παραδοσιακό δίκαιο των ανηλίκων στο σύγχρονο δίκαιο του παιδιού, σταθμό των οποίων αποτέλεσε η υπογραφή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Συνεπώς, με βάση τις παραπάνω εξελίξεις, η διαμόρφωση του ρόλου και της παρεχόμενης προστασίας του ανήλικου θύματος στην ελληνική νομοθεσία προσεγγίζεται υπό διαφορετικό πρίσμα και επηρεάζεται τόσο από τάσεις που αφορούν στο θύμα όσο και από τάσεις που αφορούν στον ανήλικο. Η θεσμοθέτηση της προστασίας του ανήλικου θύματος δηλαδή πρέπει να λαμβάνει υπ' όψιν τις ειδικές ανάγκες του θύματος ως τέτοιου σε συνδυασμό με την ιδιαίτερα ευάλωτη παιδική ηλικία.

2. Ο «εκσυγχρονισμός» της προστασίας του παιδιού θύματος στην Ελλάδα: η ψήφιση του Ν.3500/2006 για την ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας.

2α. Ο ορισμός της ενδοοικογενειακής βίας και η έννοια της οικογένειας στο Ν.3500/2006.

i) Η έννοια και οι μορφές της ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος του ανηλίκου.

Ο Ν.3500/2006,⁹²¹ όπου παρέχει ειδική και αυξημένη προστασία στο ανήλικο θύμα ενδοοικογενειακής βίας,⁹²² αποτελεί ειδικότερα προσπάθεια υλοποίησης του άρθρου 19 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, το οποίο, ως κατευθυντήρια αρχή, δεσμεύει τα Κράτη-Μέλη για την ανάληψη μέτρων με στόχο τη διασφάλιση της προστασίας του ανηλίκου από την άσκηση βίας εντός του οικογενειακού ή κάποιου εναλλακτικού αυτού περιβάλλοντος.⁹²³ Παράλληλα, αποτελεί προσπάθεια προσαρμογής του κοινού νομοθέτη στην Απόφαση Πλαίσιο του

⁹²⁰ Βλ. αναλυτικά το Σχέδιο Έκθεσης του Ψηφίσματος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 21^{ης} Ιουνίου 2007 «Για την παραβατικότητα ανηλίκων: ο ρόλος της γυναίκας, της οικογένειας και της κοινωνίας», (2007/2011) (INI), (προσωρινό, 29.03.2007), Επιτροπή Δικαιωμάτων των Γυναικών και Ισότητας Φύλων.

⁹²¹ Ψηφίστηκε στις 24 Οκτωβρίου 2006 και ισχύει από τον Ιανουάριο του 2007.

⁹²² Ο εν λόγω νόμος επιδοκιμάστηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ σε σχετική έρευνα για τη βία εναντίον των παιδιών, General Assembly of United Nations, Report of the independent expert for the United Nations study on violence against children, A/62/209, 7 August 2007, note 25, 9.

⁹²³ Βλ. χαρακτηριστικά την Αιτιολογική Έκθεση στο Σχέδιο του Νόμου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», όπου αναφέρεται πως για τη θέσπιση, για παράδειγμα, του άρθρου 4

Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 15^{ης} Μαρτίου 2001 σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων σε ποινικές διαδικασίες.⁹²⁴

Μέσω της εισαγωγής ποινικών ρυθμίσεων στο χώρο του οικογενειακού δικαίου με αφορμή θέματα ενδοοικογενειακής βίας, επανέρχεται στη σφαίρα του δημοσίου δικαίου σημαντικό τμήμα του οικογενειακού δικαίου, παραδοσιακού κλάδου του ιδιωτικού δικαίου, με δεδομένο ότι, σαφώς, η ενδοοικογενειακή βία διαφοροποιείται από τις άλλες εκδηλώσεις βίας μέσα στην κοινωνία. Το περιεχόμενο της έννοιας ποικίλλει ανάλογα με το ερευνητικό αντικείμενο και την πολιτική στόχευση, αλλά για τις ανάγκες όμως του Ν.3500/2006, η ενδοοικογενειακή βία και η βία συνοικούντων προσώπων καλύπτει κάθε μορφή σωματικής βλάβης και σωματικής βίας ή απειλής σπουδαίου και άμεσου κινδύνου που ασκείται σε βάρος συνοικούντος προσώπου, καθώς και την εξαναγκαστική συνουσία μεταξύ συζύγων ή την εξαναγκαστική επιχείρηση άλλης ασελγούς πράξης σε βάρος συνοικούντος προσώπου.⁹²⁵ Περιλαμβάνει δε όχι μόνο κάθε παράνομη πράξη, αλλά και παράλειψη ή συμπεριφορά, με την οποία προκαλείται άμεσα σωματική, σεξουαλική ή ψυχική βλάβη σε οποιοδήποτε μέλος της οικογένειας υπό ευρεία έννοια⁹²⁶ από άλλο μέλος της οικογένειας⁹²⁷ ή η επίτευξη σεξουαλικής επαφής, χωρίς τη συγκατάθεση του θύματος, καθώς επίσης και ο περιορισμός της ελευθερίας του.⁹²⁸

Η ιδιαιτερότητα της ενδοοικογενειακής βίας, ανεξάρτητα από τη μορφή της (σωματική, σεξουαλική, συναισθηματική, ψυχολογική ή λεκτική), επαναλαμβανόμενη ή μη,⁹²⁹ έγκειται στο γεγονός ότι αυτή τελείται μεταξύ προσώπων, τα οποία έχουν μεταξύ τους ιδιαίτερη σχέση και προϋποθέτει κατάχρηση εξουσίας αυτής της σχέσης εμπιστοσύνης. Παράλληλα, η βία μέσα στην οικογένεια βρίσκεται σε άμεση σχέση με την έννοια του ελέγχου και της εξάρτησης, οικονομικής

έχουν ληφθεί υπ' όψιν και οι Συστάσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού του ΟΗΕ, www.ministryofjustice.gr.

⁹²⁴ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων L 82, 22.03.2001.

⁹²⁵ Δελτίο Τύπου για το Πόρισμα της ομάδας εργασίας του ΥΠΕΣΔΑ «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και της βίας κατά συνοικούντων προσώπων», Ηράκλειο, 08.08.2006.

⁹²⁶ Βλ. αναλυτικά παρακάτω για την έννοια της οικογένειας στο Ν.3500/2006.

⁹²⁷ Βλ. σχετικά και Ν. Γεωργούδης, Η σεξουαλική παραβίαση: Μια οικογενειακή υπόθεση, στο: Θ. Καλλινικάκη (επιμ.), Αιμομιξία και Θεραπευτικό πλαίσιο, Ελληνική Εταιρεία Ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχολογίας Παιδιού, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997, 101-107.

⁹²⁸ Βλ. σχετικά για τους ορισμούς της βίας το κυπριακό νομοθετικό πλαίσιο, «Νόμος περί Βίας στην Οικογένεια» 119/2000.

⁹²⁹ Β. Αρτινοπούλου, Ενδοοικογενειακή κακοποίηση γυναικών, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006, 3.

και κοινωνικής, ανάμεσα στο θύτη και στο θύμα,⁹³⁰ εξαρτώμενα δε άτομα και συνεπώς θύματα της ενδοοικογενειακής βίας⁹³¹ αποτελούν συνήθως οι γυναίκες, οι υπερήλικες και τα ανυπεράσπιστα παιδιά.⁹³²

Η σωματική κακοποίηση του παιδιού, στο πλαίσιο ενδοοικογενειακής βίας, περιλαμβάνει κάθε είδους τραυματισμό ή κάκωση, διαβαθμισμένης σοβαρότητας (από το απλό χαστούκι στο πρόσωπο μέχρι την εκ προθέσεως ανθρωποκτονία)⁹³³ και σε παιδιά διαφορετικών ηλικιών, που δεν οφείλεται σε ατύχημα και παρατηρείται συχνότερα στο κεφάλι και στα άκρα του παιδιού, δηλαδή στα ακάλυπτα μέρη του σώματος. Τα συνηθέστερα σωματικά τραύματα είναι οι μώλωπες, τα σημάδια από δυνατό σφίξιμο και δάγκωμα, τα εγκαύματα, τα τραύματα λόγω βύθισης σε νερό, η δηλητηρίαση,⁹³⁴ τα τραύματα οστών και κλειδώσεων, τα εσωτερικά τραύματα και τα τραύματα από τράνταγμα.⁹³⁵ Στις περιπτώσεις θυματοποίησης του παιδιού στο πλαίσιο της ενδοοικογενειακής άσκησης σωματική βία ανήκουν και το «σύνδρομο Μυγγάουζεν δι' αντιπροσώπου», περίπτωση όπου ο γονέας κατασκευάζει ψευδώς ένα ιατρικό πρόβλημα για το παιδί προκαλώντας ιατρικά συμπτώματα, ώστε να αποτιμηθούν ή να προκαλέσουν μια γνωστή διαταραχή ή να δημιουργήσουν σοβαρό διαγνωστικό πρόβλημα στους γιατρούς, καθώς και το «σύνδρομο δυστροφίας μη-οργανικής αιτιολογίας», νοσολογική οντότητα σύμφωνα με την οποία το βάρος του παιδιού βρίσκεται κάτω από τα φυσιολογικά όρια, χωρίς να υπάρχει κάποια οργανική νόσος ή κληρονομική επιβάρυνση.⁹³⁶

Η *ψυχολογική κακοποίηση* εμπερικλείει, ως όρος, όλες τις πράξεις, παραλείψεις και συμπεριφορές, που περιέχουν συστηματική απόρριψη, εκφοβισμό, απομόνωση, εκμετάλλευση, υποτίμηση, αποθάρρυνση και παραμέληση, όπως και

⁹³⁰ Παρουσίαση του νομοσχεδίου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας» στην Κυβερνητική Επιτροπή, 08.08.2006, www.ministryofjustice.gr.

⁹³¹ K. D. Browne, Violence in the family and its links to child abuse, στο: J. Hobbs and J. Wynne (eds), Child Abuse, Baillier's Clinical Pediatrics 1, 1993, 149-164.

⁹³² Βλ. σχετικά την απόφαση ΣυμβΠλημ Πειρ 94/2008.

⁹³³ Β. Αρτινοπούλου, Ενδοοικογενειακή κακοποίηση γυναικών, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006, 4.

⁹³⁴ Ειδικότερα για την «μη τυχαία δηλητηρίαση» ή τη «χημική κακοποίηση» βλ. Ε. Βαλσάμη-Αδάμ, Νέες μορφές κακοποίησης, Μη τυχαία δηλητηρίαση, Σύνδρομο Münchhausen δι' αντιπροσώπου, Σύνδρομο του αμέτοχου θεατή, Κακοποίηση εμβρύου, στο: Ε. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου (επιμ.), Κακοποίηση Παραμέληση Παιδιών, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Γρηγόρη, Αθήνα, 1991, 111-112.

⁹³⁵ Ε. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου (επιμ.), Οδηγός για την Αναγνώριση και Αντιμετώπιση της Κακοποίησης και Παραμέλησης του Παιδιού, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Αθήνα, 1998, 19.

⁹³⁶ Ε. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου (επιμ.), Οδηγός για την Αναγνώριση και Αντιμετώπιση της Κακοποίησης και Παραμέλησης του Παιδιού ό.π., 17.

πολλές αποκλίνουσες πράξεις.⁹³⁷ Η ψυχολογική κακοποίηση, στην περίπτωση του ανηλίκου, εκφράζει έναν επαναλαμβανόμενο, επιβλαβή τύπο συμπεριφοράς μεταξύ γονέων και παιδιών, ενδεικτικό της σχέσης που υπάρχει μεταξύ τους, που εξωτερικεύεται με την υποτίμηση του παιδιού, τη δημιουργία κλίματος ανασφάλειας, την απουσία θετικών συναισθημάτων, την αμέλεια για τις ανάγκες της εκπαίδευσής του, την ιατρική παρακολούθηση και τις ψυχικές του ανάγκες, καθώς και την εκμετάλλευση ή τη διαφθορά του παιδιού.⁹³⁸ Η λεκτική βία, που συνδέεται άμεσα με την ψυχική, εκδηλώνεται με βρισιές, φωνές, απειλές, εκβιασμούς, απαγορεύσεις και τη λεκτική τρομοκράτηση του θύματος.

Στην περίπτωση της σεξουαλικής κακοποίησης του ανηλίκου στο χώρο της οικογένειας παρατηρείται η εμπλοκή σε σεξουαλικές δραστηριότητες εξαρτωμένων και ανώριμων, ως προς την ολοκλήρωση της ανάπτυξης τους, παιδιών και εφήβων. Εμπλέκονται δε στις πράξεις αυτές, χωρίς να είναι σε θέση να δώσουν την έγκυρη συναίνεσή τους και χωρίς να τις κατανοούν συνειδητά, ενώ πρόκειται για πράξεις που παραβιάζουν τις αντιλήψεις της κοινωνίας, αναφορικά με τους οικογενειακούς ρόλους.⁹³⁹ Λαμβάνει δε διάφορες μορφές, από την έκθεση σε επίδειξη, τις θωπείες, την εκπόρνευση, την επιβολή σεξουαλικής βίας από τρίτο και τις ασελγείς πράξεις, μέχρι το βιασμό και την αιμομιξία.⁹⁴⁰

ii) Η ενισχυμένη προστασία της παιδικής ηλικίας: η εννοιολογική διεύρυνση της οικογένειας στο Ν.3500/2006.

Η προσπάθεια του νομοθέτη για τη διασφάλιση της μεγαλύτερης δυνατής προστασίας του ανήλικου θύματος στο πλαίσιο της οικογένειας, αποτυπώνεται στην ίδια την εννοιολογική προσέγγιση της, καθώς διευρύνεται ο ορισμός της και ο κύκλος των προστατευομένων προσώπων της, ώστε, όπως αναφέρεται στην Αιτιολογική Έκθεση του Νόμου, να παρασχεθούν αυξημένες ποινικές εγγυήσεις σε πρόσωπα ευάλωτα λόγω της ηλικίας, όπως είναι τα παιδιά. Η έννοια της οικογένειας, ήδη, αποδεσμεύεται από την έννοια του γάμου και ορίζεται βάσει τριών κριτηρίων,

⁹³⁷ Ε. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου (επιμ.), Οδηγός για την Αναγνώριση και Αντιμετώπιση της Κακοποίησης και Παραμέλησης του Παιδιού, ό.π., 16.
⁹³⁸ The psychological maltreatment of children- Technical Report, Pediatrics 2002, 109: e68, Απρίλιος 2002, στην ιστοσελίδα www.pediatrics.apublications.org.

⁹³⁹ Ε. Παπανικολάου, Η σεξουαλική κακοποίηση των παιδιών στην οικογένεια. Σχολείο και παιδική προστασία, www.auth.g/virtualschool/1.1/TheoryResearch/CongresPapnikolaou.html.
⁹⁴⁰ Για την αιμομιξία, βλ. γενικά Β. Αρτινοπούλου, Αιμομιξία: Θεωρητικές προσεγγίσεις και ερευνητικά δεδομένα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1995.

δηλαδή της συζυγικής σχέσης, της συγγένειας εξ αίματος ή αγχιστείας και της συμβίωσης, ανεξάρτητα από την ύπαρξη γάμου ή συγγένειας. Η οικογένεια ορίζεται, δηλαδή, στο άρθρο 1 ως η κοινότητα που αποτελείται από συζύγους ή γονείς και συγγενείς πρώτου ή δεύτερου βαθμού εξ αίματος ή εξ αγχιστείας και τα τέκνα τους από υιοθεσία, ενώ περιλαμβάνονται σ' αυτήν, εφόσον συνοικούν μαζί τους, συγγενείς εξ αίματος ή αγχιστείας, μέχρι τον τέταρτο βαθμό,⁹⁴¹ και πρόσωπα, των οποίων επίτροπος δικαστικός συμπαραστάτης ή ανάδοχος γονέας έχει ορισθεί ως μέλος της οικογένειας, καθώς και κάθε ανήλικο πρόσωπο που συνοικεί με την οικογένεια. Επιπροσθέτως, οι διατάξεις του νόμου για την ενδοοικογενειακή βία εφαρμόζονται και στο μόνιμο σύντροφο της γυναίκας ή στη μόνιμο σύντροφο του άνδρα και στα τέκνα, κοινά ή ενός από αυτούς, εφόσον αυτά συνοικούν, ως και στους τέως συζύγους.

Είναι σαφές ότι ο κοινός νομοθέτης επιχειρεί να προστατεύσει από την ενδοοικογενειακή βία όλα τα τέκνα, χωρίς οποιαδήποτε διάκριση,⁹⁴² όχι μόνο τα φυσικά, αλλά και τα υιοθετημένα, τα ανήλικα τέκνα που συνοικούν με την οικογένεια, ανεξάρτητα από την ύπαρξη ή μη συγγενικού δεσμού με αυτήν, καθώς και τα τέκνα των μόνιμων συντρόφων του άνδρα ή της γυναίκας αντίστοιχα, κοινά ή μη, εφόσον συνοικούν. Αυτονομείται δηλαδή η προστασία που παρέχεται στο ανήλικο θύμα, καθώς αποσυνδέεται από την ύπαρξη νομικού δεσμού με την οικογένεια. Το παιδί αντιμετωπίζεται ως αυτοτελής οντότητα, που, εφόσον με οποιοδήποτε τρόπο εμπλέκεται με μια οικογενειακή κοινότητα, χρήζει προστασίας, ακόμα και αν υφίσταται σχέση απλής συνοίκησης. Παράλληλα, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις μεγάλες πιθανότητες της θυματοποίησης των ανηλίκων από τους συγγενείς τους, ακριβώς λόγω των συγγενικών δεσμών, αλλά και της σχέσης εμπιστοσύνης που υπάρχει λόγω αυτών, ακόμα και αν δεν υπάρχει συνοίκηση, ποινικοποιεί την πράξη βίας που ασκείται για παράδειγμα από συγγενή πρώτου ή και δεύτερου βαθμού εξ αίματος ή αγχιστείας στον ανήλικο.

⁹⁴¹ Η αναφορά του τέταρτου βαθμού συγγένειας ως ανώτατου βαθμού οικογενειακής σχέσεως συνδέεται με τη σχετική ρύθμιση του αστικού δικαίου σχετικά με την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, που επέρχεται μέχρι τον τέταρτο βαθμό. Βλ. σχετικά και την Αιτιολογική Έκθεση στο Σχέδιο του Νόμου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», 5, www.ministryofjustice.gr.

⁹⁴² Η εν λόγω επιλογή του κοινού νομοθέτη συνάδει με την κατευθυντήρια αρχή της μη διάκρισης του άρθρου 2 της ΔΣΔΠ.

2β. Η προστασία του ανήλικου μάρτυρα πράξεων ενδοοικογενειακής σωματικής βλάβης: μια διευρυμένη προστασία για το παιδί θύμα.

Η έννοια του θύματος (και του παθόντος, κατά το αστικό δίκαιο) διευρύνεται στο Ν.3500/2006, καθώς θύμα είναι όχι μόνο ο υποκείμενος στην ενδοοικογενειακή βία, αλλά και ο ανήλικος, ενώπιον του οποίου αυτή ασκείται.⁹⁴³ Επιχειρείται ουσιαστική προστασία του θύματος, ακόμη και αν η θυματοποίηση είναι έμμεση, ενώ ποινικοποιούνται για πρώτη φορά ως διακεκριμένη παραλλαγή του εγκλήματος της ενδοοικογενειακής σωματικής βλάβης οι πράξεις ενδοοικογενειακής βίας που διαπράττονται ενώπιον ανήλικου μέλους της οικογένειας.

Η νομοθετική επιλογή αυτή λαμβάνει υπ' όψιν τη διεθνώς κατοχυρωμένη αξιολογική ρήτρα του συμφέροντος του παιδιού και, ειδικότερα, του ανήλικου μάρτυρα,⁹⁴⁴ ο οποίος χρήζει ειδικής προστασίας, καθώς επηρεάζεται αρνητικά ως μάρτυρας πράξεων βίας, υιοθετώντας ή αναπαράγοντας πρότυπα βίαιης συμπεριφοράς με, δυνητικά, σοβαρές επιπτώσεις στον ψυχικό κόσμο του και στην κοινωνική του εξέλιξη.⁹⁴⁵ Επιπλέον, κατοχυρώνει ένα πρόσθετο δικαίωμα για το ανήλικο θύμα, καθώς άμεση νομική συνέπεια της εν λόγω ρύθμισης είναι η δυνατότητα του, μέσω του νόμιμου αντιπροσώπου του, να ασκήσει ίδια δικαιώματα στο πεδίο του αστικού ή του ποινικού δικαίου.

2γ. Η εφαρμογή του θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης στην περίπτωση του ανήλικου θύματος: η θέση του άρθρου 12 ΔΣΔΠ.

i) Η εφαρμογή του θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης στην ελληνική νομοθεσία.

Καινοτομία του Ν.3500/2006 αποτελεί η εισαγωγή του πρωτοποριακού, για τα ελληνικά δεδομένα, θεσμούς ποινικής διαμεσολάβησης για εγκλήματα πλημμεληματικού χαρακτήρα, που θέτει στη διάθεση των θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας μια νέα θεσμική διαδικασία. Η εισαγωγή του θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης στο νόμο για την ενδοοικογενειακή βία εκφράζει σαφώς τη βούληση του Έλληνα νομοθέτη να προσαρμοστεί με το άρθρο 10 της Απόφασης

⁹⁴³ Στην Απόφαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 15^{ης} Μαρτίου του 2001, ως θύμα ορίζεται «το φυσικό πρόσωπο που υπέστη ζημιά, συμπεριλαμβανομένης ψυχικής βλάβης ή σωματικής, συγκινησιακής δοκιμασίας ή οικονομικής απώλειας, που προκαλείται απευθείας από πράξεις ή παραλείψεις, που παραβιάζουν την ποινική νομοθεσία ενός Κράτους-Μέλους».

⁹⁴⁴ Άρθρο 3 ΔΣΔΠ.

⁹⁴⁵ Βλ σχετικά την Αιτιολογική Έκθεση του Ν.3500/2006, www.ministryofjustice.gr.

Πλαισίου του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 15^{ης} Μαρτίου του 2001 σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων σε ποινικές διαδικασίες.⁹⁴⁶ Σύμφωνα με αυτό, τα Κράτη-Μέλη καλούνται να μεριμνούν, ώστε να προωθείται η μεσολάβηση σε ποινικές υποθέσεις, δηλαδή, να επιδιώκεται, πριν ή κατά την ποινική διαδικασία, λύση μέσω διαπραγματεύσεως μεταξύ του θύματος και του δράστη με τη μεσολάβηση τρίτου προσώπου. Επίσης, να λαμβάνεται υπ' όψιν κάθε συμφωνία θύματος και δράστη, η οποία τυχόν επιτυγχάνεται κατά την εν λόγω μεσολάβηση σε ποινικές υποθέσεις, και, τέλος, να διασφαλίζεται η δυνατότητα των θυμάτων να ακουστούν κατά την ποινική διαδικασία.

Η ποινική διαμεσολάβηση μεταξύ θύματος και δράστη, που συνιστά έναν από τους βασικούς τρόπους εφαρμογής της επανορθωτικής δικαιοσύνης,⁹⁴⁷ αποτελεί μια εναλλακτική λύση στις μακρές και αποθαρρυντικές ποινικές διαδικασίες, προς όφελος των θυμάτων. Και τούτο, διότι καθιστά δυνατή την αποζημίωση ή ανάκτηση των απολεσθέντων περιουσιακών στοιχείων, εκτός του πλαισίου της κανονικής ποινικής διαδικασίας.⁹⁴⁸ Όπως και τα υπόλοιπα προγράμματα της επανορθωτικής δικαιοσύνης είναι «διαθέσιμη» σε κάθε στάδιο της ποινικής διαδικασίας και εφαρμόζεται μόνο, με ελεύθερη συναίνεση των μερών, παρεχόμενη σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας, δίνοντας στα μέρη τη δυνατότητα για «επεξεργασία» της πράξης.⁹⁴⁹

Προϋπόθεση είναι οι συμμετέχοντες να γνωρίζουν τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, αλλά η συμμετοχή του δράστη, σε καμία περίπτωση, δε μπορεί να εκληφθεί ως στοιχείο παραδοχής της ενοχής του για μετέπειτα νομικές διαδικασίες. Τα μέρη έχουν το δικαίωμα για παροχή νομικών συμβουλών πριν και μετά την διαδικασία, για μετάφραση ή διερμηνεία, πλήρη ενημέρωση ως προς τα δικαιώματά τους, τη φύση της διαδικασίας, αλλά και τις συνέπειες της συμμετοχής τους στο

⁹⁴⁶ Ως προθεσμία για την ανάληψη της εν λόγω υποχρέωσης από τα Κράτη-Μέλη είχε τεθεί η 22^α Μαρτίου του 2006.

⁹⁴⁷ Βλ. και το σχετικό σχόλιο: Report by the Secretary General, 27th Conference of European Ministers of Justice (Yerevan 12-13 October 2006), CM (2006) 202, [www.coe.int/t/dghl/standardsetting/minjust/mju27/MJU-27\(2006\)Res1E.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/minjust/mju27/MJU-27(2006)Res1E.pdf)

⁹⁴⁸ Βλ. την σχετική Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής το 1999 προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή «Για τα θύματα της εγκληματικότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση», COM (1999) 349 FINAL, 14 Ιουλίου 1999.

⁹⁴⁹ *Ε. Λαμπροπούλου*, Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Διαμεσολάβησης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, 380.

πρόγραμμα, ενώ ειδικά οι ανήλικοι έχουν δικαίωμα και για τη βοήθεια των γονέων τους.⁹⁵⁰

Παρόμοιος θεσμός στην ελληνική εννομη τάξη προβλέπεται στο άρθρο 122 παρ.1 στοιχ. Ε' του ΠΚ, που αφορά στη συνδιαλλαγή μεταξύ ανήλικου δράστη και θύματος, στην έκφραση συγγνώμης και την, εν γένει εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης, η οποία, εφόσον ολοκληρωθεί επιτυχώς, μπορεί να οδηγήσει ακόμα και στην αποχή από την ποινική δίωξη. Αφετηρία της διαδικασίας της ποινικής διαμεσολάβησης στα πλημμελήματα ενδοοικογενειακής βίας συνιστά είτε η έναρξη της προκαταρκτικής εξέτασης μετά από έγκληση του παθόντα ή καταγγελία τρίτου είτε η κίνηση της διαδικασίας του αυτόφωρου.⁹⁵¹

Κατά την εφαρμογή του θεσμού, σε μια προσπάθεια εντοπισμού των δυνατοτήτων για την αποκατάσταση της ομαλής οικογενειακής συμβίωσης, τόσο ο δράστης όσο και το θύμα καλούνται ενώπιον του αρμόδιου εισαγγελέα. Η διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης αρχίζει, εφόσον υπάρχει συμφωνία μεταξύ τους και η υποβολή ανεπιφύλακτης δήλωσης εκ μέρους του προσώπου, στο οποίο αποδίδεται η τέλεση του εγκλήματος, ότι είναι πρόθυμο, σωρευτικά για τα εξής: πρώτον, να υποσχεθεί ότι δεν θα τελέσει στο μέλλον οποιαδήποτε πράξη ενδοοικογενειακής βίας (λόγος τιμής) και πως, σε περίπτωση συνοίκησης, δέχεται να μείνει εκτός οικογενειακής κατοικίας για εύλογο διάστημα, εάν το προτείνει το θύμα. Δεύτερον, πως είναι πρόθυμο να παρακολουθήσει ειδικό συμβουλευτικό θεραπευτικό πρόγραμμα υπό την αιγίδα δημοσίου φορέα για όσο χρονικό διάστημα και όπου κρίνουν κατάλληλο οι αρμόδιοι θεραπευτές, και, τρίτον, να άρει ή να αποκαταστήσει, εφόσον είναι δυνατόν, τις συνέπειες που προκλήθηκαν από την πράξη και να καταβάλει εύλογη χρηματική αποζημίωση στον παθόντα.⁹⁵² Σε περίπτωση που η διαμεσολάβηση ολοκληρωθεί επιτυχώς εξαλείφεται η ποινική αξίωση της πολιτείας

⁹⁵⁰ Για μια συγκριτική προσέγγιση του θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης στις διάφορες χώρες της Ευρώπης βλ. αναλυτικά: *M. Wieviorka* (ed.), *Mediation, a European comparison*, DIV, Saint-Denis, 2002.

⁹⁵¹ Εγκ. ΕισΑΠ, Οδηγίες για την ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας. Λειτουργία του θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης, Ποιν Δικ 2/2007, 566 επ.

⁹⁵² Η υπαγωγή του δράστη στο πρόγραμμα αυτό έχει ως στόχο να τον βοηθήσει να συνειδητοποιήσει πως η συμπεριφορά του είναι κοινωνικά απαράδεκτη, αλλά και τις ψυχολογικές συνέπειες της τόσο για τον ίδιο όσο και για τα θύματα, ώστε, μέσω της συζήτησης και της παρουσίας ενός αμερόληπτου τρίτου, να αποφευχθούν παρόμοιες συμπεριφορές στο μέλλον.

και επέρχονται οι συνέπειες του δικαστικού συμβιβασμού για τις αξιώσεις αστικής φύσεως εξ αδικοπραξίας.⁹⁵³

Η διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης, όταν το θύμα είναι ανήλικο, ενεργείται υπέρ αυτού, από κοινού, από τον Εισαγγελέα ανηλίκων και το πρόσωπο που ασκεί την επιμέλειά, εκτός και αν ο φερόμενος ως δράστης είναι ο επίτροπος, δικαστικός συμπαραστάτης ή ανάδοχος γονέας του, οπότε εφαρμόζεται η διαδικασία κίνησης της ποινικής δίωξης. Σε κάθε άλλη περίπτωση, καθώς και στην περίπτωση που ο φερόμενος ως δράστης είναι ο φυσικός γονέας ή άλλος συγγενής, ισχύουν τα σχετικά με την ποινική διαμεσολάβηση, εφόσον επιτευχθεί συμφωνία. Κατά τη διάρκεια της αναγνωρίζεται στον ανήλικο, μετά τη συμπλήρωση του 14^{ου} έτους της ηλικίας του, το δικαίωμα, εφόσον το επιθυμεί, να παρίσταται και να ακούγεται.

Η εισαγωγή του θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης ως εναλλακτικού τρόπου διαχείρισης των ποινικών υποθέσεων δίνει κίνητρο στο ανήλικο θύμα για την αναζήτηση βοήθειας με την καταγγελία της πράξης, αφού η σχετική καταγγελία του δεν ταυτίζεται αυτόματα με την εμπλοκή στην ποινική διαδικασία με τη στενή αυστηρή έννοια του όρου. Επιπλέον, η ποινική διαμεσολάβηση ως άμεσα συνδεόμενη με την προστασία των δικαιωμάτων του θύματος εν γένει αναβαθμίζει το ρόλο του στην ποινική διαδικασία, καθώς η συναίνεσή του αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την κίνησή της.⁹⁵⁴ Τέλος, με την ποινική διαμεσολάβηση, το θύμα αποζημιώνεται αμέσως, χωρίς να προηγηθεί η διεξαγωγή της πολιτικής δίκης, ενώ ο δράστης, όχι μόνο μένει εκτός οικογενειακής εστίας για εύλογο, από το θύμα προτεινόμενο, χρονικό διάστημα, αλλά αναλαμβάνει την υποχρέωση να ακολουθήσει πρόγραμμα θεραπείας, σε περίπτωση δε υποτροπιασμού η οριστική παραπομπή σε δίκη αφορά όχι μόνο την παλαιά, αλλά και τη νέα πράξη του. Το όφελος προφανώς για το θύμα μπορεί να είναι αμεσότερο συγκριτικά με την περίπτωση διεξαγωγή της δίκης, αφού σε περίπτωση διεξαγωγής της δίκης, ακόμη και αν ο δράστης καταδικαστεί, η

⁹⁵³

Εγκ. ΕισΑΠ, Οδηγίες για την ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας. Λειτουργία του θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης, Ποιν Δικ 2/2007, 566 επ.

⁹⁵⁴

Ενστάσεις έχουν διατυπωθεί από το Ελληνικό Τμήμα της Διεθνούς Αμνηστίας ως για την εισαγωγή του θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης στις υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος αντιμετώπισης της ως λιγότερου σοβαρού αδικήματος, δεδομένου ότι είναι το μόνο αδίκημα στο οποίο εφαρμόζεται ο εν λόγω θεσμός. Εναλλακτικά προτείνονται τα μέτρα της υπενθύμισης του νόμου στο δράστη, της γρήγορης διενέργειας κοινωνικής έρευνας κ.α., Διεθνής Αμνηστία, Δελτίο Τύπου: Κριτική στο Σχέδιο Νόμου για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, 20 Φεβρουαρίου 2006, www.amnesty.org.gr/news/2006_02_20_1.htm.

προβλεπόμενη δυνατότητα αναστολής εκτέλεσης της ποινής ή του ανασταλτικού αποτελέσματος της έφεσης του παρέχει τη δυνατότητα να επιστρέψει στην οικογενειακή εστία την ίδια ημέρα.

Η περίπτωση του ανήλικου θύματος είναι, βέβαια, ιδιόρρυθμη, καθώς η διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης ενεργείται υπέρ αυτού, από κοινού, από τον Εισαγγελέα ανηλίκων και το πρόσωπο που ασκεί την επιμέλειά του, ενώ ο ίδιος ο ανήλικος μπορεί κατά βούληση, μετά τη συμπλήρωση του 14^{ου} έτους της ηλικίας του, να παρίσταται και να ακούγεται. Η προβλεπόμενη δυνατότητα παράστασης και έκφρασης γνώμης του ανήλικου θύματος, μετά από την έλευση του εν λόγω ηλικιακού ορίου, αποτελεί, αναμφίβολα, αναγνώριση ενός συμμετοχικού δικαιώματος του στη διαδικασία, έστω και με τους ηλικιακούς περιορισμούς που «επιβάλλει» η ανηλικότητα. Αναγνωρίζεται, πλέον, το δικαίωμα του ανήλικου θύματος να συμμετέχει ενεργά στην εν λόγω εναλλακτική διαδικασία και να συγκαθορίζει την πορεία της. Η εν λόγω ρύθμιση εναρμονίζεται απόλυτα με τη κατευθυντήρια αρχή του άρθρου 12 της ΔΣΔΠ σχετικά με το σεβασμό στις απόψεις του παιδιού και το δικαίωμα έκφρασης της γνώμης του σε οποιοδήποτε ζήτημα που το αφορά εν γένει, αλλά και στο πλαίσιο οποιασδήποτε διοικητικής ή δικαστικής διαδικασίας.

Ο θεσμός της ποινικής διαμεσολάβησης είναι έτσι διαμορφωμένος, ώστε de jure δεν ωφελείται κανένα από τα διάδικα μέρη (άρθρο 13 παρ.5), de facto όμως είναι πιθανόν ο ανήλικος να δεχθεί πιέσεις, ώστε να δεχθεί τη διαμεσολάβηση. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να ενημερώνεται για το θεσμό αναλυτικά, αλλά και να ενθαρρύνεται να ασκήσει το συμμετοχικό του δικαίωμα, καθώς η επιτυχής εφαρμογή του θεσμού προϋποθέτει τη διασφάλιση της αυτονομίας των εμπλεκομένων μερών, αλλά και την ελευθερία να εκφράσουν τη βούλησή τους. Η θέσπιση του 14^{ου} έτους ως ηλικιακού ορίου για την άσκηση του εν λόγω δικαιώματος, ωστόσο, φαίνεται απόλυτη, η επιλογή όμως ενός διαφορετικού κριτηρίου, όπως για παράδειγμα η αξιοποίηση (στη θέση ενός συγκεκριμένου ηλικιακού περιορισμού) της ηλικίας του παιδιού σε συνάρτηση με το βαθμό ωριμότητας του, όπως προτείνεται στο άρθρο 12 της ΔΣΔΠ, θα δημιουργούσε προβλήματα εφαρμογής λόγω της αοριστίας των εν λόγω εννοιών. Είναι εμφανές ότι ουσιαστικό ρόλο για την διεκπεραίωση της διαμεσολάβησης αναλαμβάνει ο εισαγγελέας, ο οποίος εν τέλει θα αποφασίσει αν θα πρέπει ή όχι να αρχαιοθετήσει τη δικογραφία. Γι' αυτήν την «οιονεί δικαιοδοτική» αρμοδιότητα του εισαγγελέα, ο οποίος κρίνει εάν θα ασκηθεί ή όχι η ποινική δίωξη, δεν τίθεται ζήτημα

αντισυνταγματικότητας, αφού ως *lato sensu* δικαστικός λειτουργός, είναι αρμόδιος να κρίνει οτιδήποτε σχετικό με την άσκηση ή μη της ποινικής δίωξης, απολαμβάνει δηλαδή τις σχετικές συνταγματικές εγγυήσεις.⁹⁵⁵ Παράλληλα, ο ρόλος του εισαγγελέα στον ελληνικό θεσμό της ποινικής διαμεσολάβησης, σε αντίθεση με το αγγλοσαξωνικό δίκαιο (*common law*), δεν επεκτείνεται στην επιβολή επαχθών συνεπειών στο δράστη, δίχως να έχει προηγηθεί δικαστική απόφαση ούτε και στο λεγόμενο *plea bargaining*, τη διαπραγμάτευση δηλαδή της ομολογίας και της ποινής ανάμεσα στο δράστη και στον εισαγγελέα, οπότε θα υπήρχαν ζητήματα συμφωνίας των εν λόγω αρμοδιοτήτων του με το Σύνταγμα. Αντίθετα, δρα ως δικαστής με στόχο την ορθή απονομή της ποινικής δικαιοσύνης.⁹⁵⁶

Εκτός από την αμιγώς δικονομική συμβολή του εισαγγελέα, σχετικό προβληματισμό στην εφαρμογή του νεοεισαχθέντος στο ελληνικό δίκαιο θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης, που αφορά ειδικά τον ανήλικο, δημιουργεί μια άλλη όψη του ρόλου του, αυτή του οικογενειακού συμβούλου. Ο εισαγγελέας αναλαμβάνει την εξομάλυνση των ήδη διαταραγμένων οικογενειακών σχέσεων, ανάμεσα, για παράδειγμα, στον ανήλικο και σε κάποιο άλλο μέλος της οικογένειάς του, ώστε να επικοινωνήσουν καλύτερα μεταξύ τους με σκοπό να φθάσουν σε κοινές αποφάσεις σχετικά με διευθετήσεις για το παρόν και το μέλλον. Για την αποτελεσματικότερη λειτουργία του θεσμού, με δεδομένο πως ο εισαγγελέας δε διαθέτει εξειδίκευση και εμπειρία παιδοψυχολόγου, ψυχιάτρου και κοινωνικού λειτουργού, ορθότερη θα ήταν η νομοθετική πρόβλεψη υποστήριξης του Εισαγγελέα και συνεργασίας του με Ειδική Υπηρεσία Διαμεσολάβησης ή με Οικογενειακό Δικαστήριο, ώστε να διευκολύνεται στη διεκπεραίωση της μεσολάβησης.⁹⁵⁷

⁹⁵⁵ Ο Μπρακουμάτσος αναφέρει, χαρακτηριστικά, πως η αυξημένη αρμοδιότητα του εισαγγελέα στο θεσμό της ποινικής διαμεσολάβησης αποτελεί σαφή ένταξη του στην έννοια του δικαστικού λειτουργού, Π. Μπρακουμάτσος, Ο Ν.3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας Σκέψεις- Παρατηρήσεις, Ποιν Δικ 12/2007, 1459.

⁹⁵⁶ Δ. Συμεωνίδης, Η Θέση και ο Ρόλος του Σύγχρονου Εισαγγελέα υπό το πρίσμα των συγκριτικών δεδομένων και συναφείς προβληματισμοί μετά τη θέση σε ισχύ του Ν.3160/2003, ΠΛογ 1/2005, 5 επ.

⁹⁵⁷ Για την ποινική διαμεσολάβηση βλ. την ΕγκΕισ ΑΠ 2/2007, Οδηγίες για την ορθή ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας. Λειτουργία του θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης.

2δ. Η έννοια της σωματικής βίας ως μέσου σωφρονισμού του ανήλικου στο Ν.3500/2006: μια ερμηνευτική προσέγγιση.

Καινοτομία στο νέο νόμο για την ενδοοικογενειακή βία αποτελεί η ρητή διατύπωση ως προς το ότι η άσκηση σωματικής βίας στο πλαίσιο της οικογένειας⁹⁵⁸ δεν αποτελεί αποδεκτό παιδαγωγικό μέτρο και επιτρεπτό μέσο σωφρονισμού στο πλαίσιο της ανατροφής του παιδιού, εντασσόμενο σε εκείνα που οποία περιλαμβάνονται στο άρθρο 1518 ΑΚ.⁹⁵⁹ Αντίθετα, η χρήση σωματικής βίας συνιστά κακή άσκηση της γονικής μέριμνας και επιφέρει τις αστικές συνέπειες του άρθρου 1532 ΑΚ, δηλαδή μπορεί να οδηγήσει το δικαστήριο στην αφαίρεση από τον ένα γονέα της άσκησης της γονικής μέριμνας ολικά ή μερικά και στην ανάθεση της αποκλειστικά στον άλλο ή στην ανάθεση της πραγματικής φροντίδας του τέκνου ή ακόμη και της επιμέλειάς του ολικά ή μερικά σε τρίτον ή και στο διορισμό επιτρόπου. Η χρήση του όρου «σωματική βία» και όχι «σωματική τιμωρία» δημιουργεί ενδεχομένως ένα ερμηνευτικό πρόβλημα, καθώς δεν καθίσταται σαφές στο κείμενο του νόμου πώς ορίζεται η έννοια της σωματικής βίας και αν στα απαγορευμένα μέτρα σωφρονισμού εμπίπτουν κάποιες μορφές «ελαφριάς», κοινωνικά αποδεκτής, σωματικής τιμωρίας,⁹⁶⁰ που είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στη χώρα μας.⁹⁶¹

Ορθότερο θα ήταν στον όρο σωματική βία να θεωρήσουμε πως περιλαμβάνεται κάθε μορφής σωματική τιμωρία, ερμηνεία που προκύπτει από την ίδια την αιτιολογική έκθεση του νόμου. Εκεί, ως σωματική βία, ορίζεται *κάθε πράξη επιβολής πόνου ή σωματικής δυσφορίας σε ανήλικο, με σκοπό τον σωφρονισμό ή έλεγχο της συμπεριφοράς του, και προφανώς, περιλαμβάνει κάθε μορφής σωματική*

⁹⁵⁸ Στους δημοτικούς παιδικούς βρεφονηπιακούς σταθμούς απαγορεύεται αυστηρά η σωματική τιμωρία (σύμφωνα με το άρθρο 14 παρ. 1 της ΚΥΑ 16065/2002), η οποία αποτελεί πειθαρχικό παράπτωμα. Παράλληλα, στα Κέντρα Παιδικής Μέριμνας απαγορεύεται επίσης ρητά η σωματική τιμωρία, σύμφωνα με την Υπουργική Απόφαση Γ2β/1984. Στο πλαίσιο των μέτρων σχολικής πειθαρχίας, η σωματική τιμωρία είχε ήδη απαγορευθεί με το άρθρο 13 του Π.Δ.201/1998 στο χώρο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σε σχέση με τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση το Π.Δ.104/1979, που περιλαμβάνει περιοριστικώς απαριθμούμενα επιτρεπτά μέσα σχολικής τιμωρίας, δεν περιλαμβάνεται η σωματική τιμωρία.

⁹⁵⁹ Για την Αιτιολογική Έκθεση του Νόμου βλ. στην ιστοσελίδα www.somatikitimoria.gr/thesis.htm.

⁹⁶⁰ Για μια κοινωνιολογική προσέγγιση του ζητήματος, *I. Ferete & M. Stavrianaki*, The use of physical punishment in the Greek Family selected socio-demographic aspects, *International Journal of Child & Family Welfare* 3, 1997, 206-216.

⁹⁶¹ Σχετική έρευνα κατέδειξε πως σε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα 591 οικογενειών μαθητών δημοτικών σχολείων πρώτης και έκτης δημοτικού, εκ των οποίων 293 κορίτσια και 298 αγόρια, το ποσοστό χρήσης της σωματικής τιμωρίας στο σύνολο του δείγματος ανέρχεται κατά μέσο όρο σε 65,5%! *Μ. Σταυριανάκη*, Η χρήση βίας στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών: από την έρευνα στην κοινωνική πολιτική, *Κοινωνική Εργασία* 59/2000, 190 επ.

τιμωρία (χαστούκι, τράβηγμα αυτιού κα).⁹⁶² Εξάλλου, στην ίδια την αιτιολογική έκθεση αναφέρεται πως για τη θέσπιση του εν λόγω άρθρου έχουν ληφθεί υπ' όψιν οι συστάσεις της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού του ΟΗΕ προς τη χώρα μας, οι Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης και η δημόσια θέση του Συνηγόρου του Πολίτη, όπου γίνεται λόγος για απαγόρευση δια νόμου της **σωματικής τιμωρίας** και όχι της **σωματικής βίας** στα παιδιά.⁹⁶³ Προφανώς, ο νομοθέτης προτίμησε τον όρο σωματική βία σε μια προσπάθεια μάλλον διεύρυνσης της προστασίας του παιδιού και όχι περιορισμού της, θεωρώντας τη σωματική τιμωρία ως μια μορφή βίας και επιθυμώντας να περιλάβει στην έννοια της σωματικής βίας κάθε μορφή σωματικής τιμωρίας, αλλά και οποιαδήποτε άλλη βίαιη ενέργεια, που δε συνιστά σωματική τιμωρία.

2ε. *Μια κριτική προσέγγιση του αδικήματος της κατάχρησης ανηλίκων σε ασέλγεια στο Ν.3500/2006.*

Ενισχυμένη προστασία προς το ανήλικο θύμα ασελγούς πράξης διασφαλίζει το άρθρο 24 του Ν.3500/2006, ο οποίος μεταρρυθμίζει το άρθρο 342 ΠΚ και μετατρέπει από πλημμέλημα σε κακούργημα το αδίκημα της «κατάχρησης ανηλίκων σε ασέλγεια»,⁹⁶⁴ με επιβαρυντική περίπτωση, προφανώς λόγω της ένταξης του ανηλίκου σε περισσότερα κοινωνικά περιβάλλοντα, την τέλεσή του από πρόσωπο που τελεί σε σχέση εμπιστοσύνης με τον ανήλικο (τους οικείους του, πρόσωπο που συνοικεί με τον ανήλικο, φίλο του ίδιου ή της οικογένειας, εκπαιδευτικό, παιδαγωγό, γυμναστή ή άλλο πρόσωπο που του παραδίδει μαθήματα, πρόσωπο που δέχεται τις υπηρεσίες του, κληρικό με τον οποίο έχει πνευματική σχέση, ψυχολόγο, ιατρό, νοσοκόμο ή άλλο ειδικό επιστήμονα). Ο νομοθέτης τυποποιεί τη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ ανηλίκου και ενήλικου στην παράγραφο 2, ενώ διευρύνει και εξειδικεύει σε

⁹⁶² Για την Αιτιολογική Έκθεση του Νόμου για την ενδοοικογενειακή βία βλ. στην ιστοσελίδα www.somatikitimoria.gr/thesis.htm.

⁹⁶³ Η δημόσια θέση του Συνηγόρου του Πολίτη για τη ρητή νομοθετική απαγόρευση της σωματικής τιμωρίας, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, Μάρτιος 2005, 1-9.

⁹⁶⁴ Για τον ενήλικο που ασελγεί σε βάρος ανηλίκου κάτω των 14 ετών, προβλέπεται κάθειρξη τουλάχιστον 10 ετών, ενώ κάθειρξη από 5 χρόνια και πάνω προβλέπεται σε περίπτωση που ο παθών έχει συμπληρώσει το 14^ο έτος της ηλικίας του και είναι μέχρι 18 ετών. Η ποινή μπορεί να φτάσει μέχρι τα 20 χρόνια, σε περίπτωση που ο δράστης ανήκει στα πρόσωπα που τελούν σε σχέση εμπιστοσύνης με τον ανήλικο, ενώ φυλάκιση τουλάχιστον 6 μηνών προβλέπεται για τον ανήλικο, που προσβάλλει την αιδώ ανηλίκου με χειρονομίες, προτάσεις ή εξιστόρηση, απεικόνιση ή παρουσίαση πράξεων που αφορούν τη γενετήσια ζωή, και φυλάκιση τουλάχιστον 2 ετών, αν η πράξη τελείται κατά συνήθεια. Αν η πράξη τελείται μέσω διαδικτύου σε ανήλικο που δεν έχει συμπληρώσει το 16^ο έτος της ηλικίας του, προβλέπεται φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους και, αν η πράξη γίνεται κατά συνήθεια, φυλάκιση τουλάχιστον 3 ετών.

σχέση με το παλαιό άρθρο 342, τα πρόσωπα εμπιστοσύνης ή αναφοράς, με τα οποία ο ανήλικος αναπτύσσει ιδιαίτερες σχέσεις εμπιστοσύνης, χωρίς να περιορίζεται μόνο στους υπεύθυνους για την ανατροφή του και την επιμέλειά του ή σε όσους έχει ανατεθεί η, έστω προσωρινή, φύλαξη του ανηλίκου.⁹⁶⁵

Η κοινωνικοποίηση του ανηλίκου από μικρότερη ηλικία, αλλά και η ένταξή του σ' ένα διαρκώς διευρυνόμενο κοινωνικό περιβάλλον, στο πλαίσιο μεταξύ άλλων και της εκπαίδευσής ή της ανατροφής του, οδηγούν στην ανάπτυξη περισσότερων «ανισομερών σχέσεων» μεταξύ ανηλίκων και ενηλίκων. Στο πλαίσιο των σχέσεων αυτών, αφενός, ο ανήλικος δείχνει εμπιστοσύνη στο πρόσωπο αναφοράς, αφετέρου το πρόσωπο εμπιστοσύνης εκμεταλλεύεται την ιδιαίτερη σχέση του με τον ανήλικο για την ικανοποίηση ηδονιστικών σκοπών, όπως τονίζεται χαρακτηριστικά στην αιτιολογική έκθεση της τροπολογίας για την αντιμετώπιση της παιδοφιλίας. Ουσιαστικά, το νέο 342 ΠΚ τυποποιεί τη νομοτυπική υπόσταση της κατάχρησης σε ασέλγεια, δίνοντας έμφαση στην κατάχρηση της σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ ανηλίκου και ενηλίκου.⁹⁶⁶ Αυτή, ακριβώς, η εκμετάλλευση της ιδιαίτερης σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ ανηλίκου- προσώπων εμπιστοσύνης και των αναπτυσσόμενων σχέσεων εξάρτησης από τους ενηλίκους με στόχο την ικανοποίηση ηδονιστικών σκοπών απαξιώνεται νομικά στο άρθρο 342 ΠΚ.

Σε κανένα από τα υπόλοιπα αδικήματα προσβολών της γενετήσιας αξιοπρέπειας που καταγράφονται στον Ποινικό Κώδικα, δεν ποινικοποιείται η συμπεριφορά του δράστη λόγω της εμπίστευσης των ανηλίκων στον ενήλικο, ο οποίος τον επιβλέπει ή τον φυλάει. Στο αδίκημα του βιασμού (336 ΠΚ), η ποινικοποίηση της συμπεριφοράς συνδέεται με τα μέσα που χρησιμοποιεί ο δράστης δηλαδή τη σωματική βία ή την απειλή σπουδαίου και άμεσου κινδύνου με σκοπό τον εξαναγκασμό του άλλου σε εξώγαμη συνουσία ή σε ανοχή ή σε επιχείρηση ασελγούς πράξης. Στο σχετικό άρθρο δεν υπάρχει καμία ειδική ρύθμιση για την περίπτωση που θύμα της άδικης συμπεριφοράς είναι ανήλικο πρόσωπο, οπότε και η πιθανή σχέση εμπιστοσύνης, που τυχόν έχει αναπτυχθεί μεταξύ θύματος και θύτη είναι νομικά αδιάφορη, δηλαδή απαξιώνεται η συμπεριφορά του δράστη και δεν λαμβάνεται υπ' όψιν η ιδιαιτερότητα του θύματος.

⁹⁶⁵

⁹⁶⁶

Βλ αναλυτικά το παλαιό 342 παρ. 1 και 2.

Βλ. σχετικά τις νομοθετικές εργασίες των άρθρων και των τροπολογιών του Σχεδίου Νόμου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις» της Περιόδου ΙΑ' Σύνοδος Γ' Συνεδρίαση Ε' της Βουλής, 5 Οκτωβρίου 2006.

Στο αδίκημα της αποπλάνησης παιδιών του άρθρο 339 ΠΚ, παρομοίως, δε γίνεται μνεία στη σχέση εμπιστοσύνης, που πιθανώς έχει αναπτυχθεί μεταξύ θύτη και θύματος,⁹⁶⁷ αλλά απαξιώνεται η συμπεριφορά του θύτη ανάλογα με την ηλικία του θύματος. Μετά την τροποποίηση του 2003, στο άρθρο 339 ΠΚ προβλέπεται η εφαρμογή του 351^Α, εφόσον συντρέχει περίπτωση αυστηρότερης τιμωρίας του δράστη (ασέλγεια με ανήλικο έναντι αμοιβής), δηλαδή ενισχύεται η προστασία της ανηλικότητας, χωρίς όμως και πάλι η κατάχρηση της σχέσης εμπιστοσύνης να απαξιολογείται στην εν λόγω διάταξη, ούτε καν ως επιβαρυντική περίπτωση. Παρομοίως, στο αδίκημα της ασέλγειας με ανήλικο έναντι αμοιβής (351^Α), που προστέθηκε με το Ν.3064/2002 απαξιώνεται το χρηματικό όφελος του δράστη και όχι η κατάχρηση της σχέσης εμπιστοσύνης στην με αμοιβή δηλαδή ή με άλλα υλικά ανταλλάγματα εξαγορά της συγκατάθεσης του ανηλικού για την ενέργεια ασελών πράξεων.

Ορθά ο νομοθέτης, λαμβάνοντας υπ' όψιν τους διαρκώς αυξανόμενους κινδύνους που προκύπτουν στο πλαίσιο των σύγχρονων τεχνολογιών για τον ανήλικο, εισάγει ειδική ρύθμιση (24 παρ.4), όπου τιμωρεί με φυλάκιση⁹⁶⁸ τον ενήλικο που μέσω οποιουδήποτε μέσου επικοινωνίας, συμπεριλαμβανομένου και του διαδικτύου, αποκτά επαφή με πρόσωπο μικρότερο από δεκαέξι ετών, το οποίο του έχουν εμπιστευθεί για να τον φυλάσσει ή να το επιβλέπει, εφόσον με προτάσεις ή με εξιστόρηση, απεικόνιση ή παρουσίαση πράξεων, που αφορούν τη γενετήσια ζωή, προσβάλλει την αιδώ του. Η παλαιά διάταξη του 342 ΠΚ ήταν τεχνικά ανεπαρκής για την αντιμετώπιση της διαδικτυακής ή τηλεπικοινωνικής παιδοφιλίας, η οποία προέκυψε στο πλαίσιο των σύγχρονων τεχνολογιών και της κοινωνίας του κυβερνοχώρου, όπου η προστασία του θύματος από τις επαφές του δράστη μαζί του μέσω του διαδικτύου, του κινητού τηλεφώνου ή του εικονοτηλεφώνου κρίνεται επιτακτική.

2στ. *Η ενισχυμένη προστασία του ανήλικου θύματος στο Ν.3500/2006: Ζητήματα παραγραφής και παρουσίας του ανήλικου θύματος στο ακροατήριο.*

Ιδιαίτερη σημασία για το ανήλικο θύμα αποκτά η δυνατότητα, την οποία παρέχει ο κοινός νομοθέτης για την αναστολή της παραγραφής μέχρι την ενηλικίωσή

⁹⁶⁷ Βλ. σχετικά και τις Παρατηρήσεις στην Αιτιολογική Έκθεση της τροπολογίας για την αντιμετώπιση της παιδοφιλίας στην ιστοσελίδα www.ministryofjustice.gr.

του σε περίπτωση πράξης ενδοοικογενειακής σωματικής βλάβης, παράνομης βίας, απειλής και προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας (άρθρο 16). Ο ανήλικος, δηλαδή, ενθαρρύνεται για την καταγγελία της πράξης, την οποία κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας και για όσο διάστημα βρίσκεται εξαρτημένος από το περιβάλλον, όπου άσκήθηκα η βία, αδυνατεί⁹⁶⁹ ή διστάζει ή φοβάται να καταγγείλει ή παραλείπει επειδή βρίσκεται υπό καθεστώς απειλής. Είναι εμφανές πως ο νομοθέτης λαμβάνει, στη γραμματική διατύπωση της εν λόγω διάταξης, υπ' όψιν του την ιδιαιτερότητα της ψυχολογίας τόσο του θύματος εν γένει, το οποίο ειδικά σε σχέσεις εξάρτησης βρίσκεται σε ψυχολογική αδυναμία αντίδρασης, όσο και του ανήλικου θύματος ειδικότερα, το οποίο, λόγω ακριβώς της ηλικίας του, παρουσιάζεται ιδιαίτερος εύάλωτο και ανίκανο να αντιδράσει, ειδικά στο πλαίσιο ασύμμετρων σχέσεων και σχέσεων εξάρτησης. Ωστόσο, αδικαιολόγητα ο νομοθέτης εξαιρεί την πράξη του βιασμού από την προβλεπόμενη για τα λοιπά αδικήματα αναστολή της παραγραφής, έως την ενηλικίωσή του, σε περίπτωση θυματοποίησης ανήλικου θύματος.⁹⁷⁰

Για την προστασία του ανήλικου μάρτυρα σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας στο άρθρο 18 του Ν.3500/2006 αναστρέφεται ο δικονομικός κανόνας για αυτοπρόσωπη και προφορική κατάθεση του μάρτυρα στο ακροατήριο και ως κανόνας ισχύει η μη κλήτευσή του στο ακροατήριο, αλλά η ανάγνωση της κατάθεσής του, εφόσον έχει προηγηθεί κατά την προδικασία, εκτός εάν το δικαστήριο κρίνει αναγκαία την εξέτασή του. Η εν λόγω διάταξη προβλέπει ειδική μεταχείριση για το ανήλικο θύμα αναγνωρίζοντας την ιδιαιτερότητα της παιδικής ηλικίας και επιδιώκει να το προστατεύσει τόσο από την ψυχοφθόρο ποινική διαδικασία όσο και από την ψυχική επιβάρυνση ή το φόβο που μπορεί να προκαλέσει η συνάντησή του με το δράστη και η αντιπαράθεση του με αυτόν.⁹⁷¹ Ο κανόνας της μη αυτοπρόσωπης παρουσίας του μάρτυρα στο ακροατήριο επιδέχεται εξαιρέσεως, προκειμένου να μην ανατραπεί το διαδικαστικό δικαίωμα του κατηγορουμένου για υποβολή ερωτήσεων στο μάρτυρα: το δικαστήριο αυτεπάγγελτα ή μετά από αίτηση του κατηγορουμένου έχει τη δυνατότητα να καλέσει τον ανήλικο στο ακροατήριο για κατάθεση.

⁹⁶⁸ Η ποινή είναι τουλάχιστον ενός έτους, ενώ αν η πράξη τελείται κατά συνήθεια, τιμωρείται με φυλάκιση, τουλάχιστον, τριών ετών.

⁹⁶⁹ Χ. Δημόπουλος, Το σχέδιο νόμου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», Ποιν Δικ 8-9/2006, 1049.

⁹⁷⁰ Θ. Παπαθεοδώρου, Η ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας, Ποιν. Δικ 1/2007, 75.

⁹⁷¹ Παρατηρήσεις-Απόφαση ΕΕΔΑ σχετικά με το σχέδιο νόμου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, www.nchr.gr.

Στην Απόφαση Πλαίσιο 2001/220/ΔΕΥ, σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων στις ποινικές διαδικασίες διακηρύσσεται ως στόχος, μεταξύ άλλων, η διασφάλιση ειδικής μεταχείρισης των ιδιαιτέρως ευάλωτων θυμάτων, η οποία πρέπει να ανταποκρίνεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην κατάσταση τους. Κάθε Κράτος Μέλος πρέπει να διασφαλίζει το δικαίωμα των *ευάλωτων θυμάτων* να καταθέτουν υπό συνθήκες, οι οποίες καθιστούν δυνατή την επίτευξη της προστασίας τους από τις συνέπειες της κατάθεσής τους σε δημόσια συνεδρίαση, κατόπιν σχετικής δικαστικής απόφασης με κάθε κατάλληλο μέσο, συμβατό προς τις θεμελιώδεις αρχές του δικαίου τους.⁹⁷²

Οι εν λόγω διατάξεις έχουν την έννοια πως το αρμόδιο εθνικό δικαστήριο πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επιτρέπει στα παιδιά μικρής ηλικίας που ισχυρίζονται πως κακοποιήθηκαν να καταθέτουν υπό συνθήκες που τους διασφαλίζουν επαρκή βαθμό προστασίας, για παράδειγμα, εκτός της διαδικασίας στο ακροατήριο, πριν την έναρξή της.⁹⁷³ Στην ίδια απόφαση, όμως, στο άρθρο 8 παράγραφος 4, προβλέπεται πως οι συνθήκες που επιλέγονται για την εξέταση των μαρτύρων δεν πρέπει να στερούν τον κατηγορούμενο από το δικαίωμά του σε δίκαιη δίκη, όπως διακηρύσσεται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ.

Με τη θέσπιση της εν λόγω νομοθετικής ρύθμισης καθίσταται σαφές ότι ο Έλληνας νομοθέτης προσπαθεί ειλικρινά να προσαρμοστεί στις επιταγές της παραπάνω Απόφασης Πλαισίου. Για το λόγο αυτό, θεσπίζει την εξαίρεση της αυτοπρόσωπης παρουσίας. Η αυτοπρόσωπη παρουσία του ανήλικου στο δικαστήριο, ώστε να δοκιμαστεί η αλήθεια των προδικαστικών καταθέσεών του, συρρικνώνει, κατά τη γνώμη μας, την παρεχόμενη προστασία, καθώς ο ανήλικος μάρτυρας σε αυτές τις περιπτώσεις υποχρεούται να υποστεί ψυχική ταλαιπωρία και αναστάτωση.

Είναι αναγκαίο να ενταχθεί στο ισχύον θεσμικό πλαίσιο η χρήση οπτικοακουστικών μέσων, όπως είναι η βιντεοσκόπηση καταθέσεων, ώστε να αποφεύγεται σε κάθε περίπτωση η αυτοπρόσωπη παρουσία του ανήλικου στο

⁹⁷² Σύμφωνα με το άρθρο 17 της εν λόγω Απόφασης κάθε Κράτος-Μέλος καλείται να θέσει σε ισχύ τις αναγκαίες νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις, προκειμένου να έχει συμμορφωθεί με τα ανωτέρω άρθρα της, έως την 22^α Μαρτίου του 2002.

⁹⁷³ Κατά την ερμηνεία που δόθηκε στην έννοια του ευάλωτου θύματος στην Απόφαση Πλαίσιο για το καθεστώς θυμάτων σε ποινικές διαδικασίες, διατυπώθηκε η άποψη, πως ως τέτοια θεωρούνται και τα παιδιά. Υπόθεση C-105/03, Απόφαση του Δικαστηρίου (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 16^{ης} Ιουνίου 2005.

ακροατήριο.⁹⁷⁴ Η υιοθέτηση τέτοιων πρακτικών προστατεύει το ανήλικο θύμα, καθώς αποτρέπει τη άμεση επαφή του με το θύτη και δε θίγει το δράστη, στο πλαίσιο της «δίκαιης δίκης» (άρθρο 6 ΕΣΔΑ), καθώς θεσμοθετείται η δυνατότητα υποβολής ερωτήσεων στο θύμα, με κατάλληλο τρόπο και από κατάλληλα πρόσωπα. Στο Ν.3625/2007, για παράδειγμα, προβλέπεται σε περίπτωση μη εξέτασης του ανήλικου κατά την ανάκριση ή όταν υπάρχει ανάγκη συμπληρωματικής εξέτασης, μετά από αποδοχή της αίτησης του εισαγγελέα ή των διαδίκων, να εξετασθεί ο ανήλικος, βάσει όμως συγκεκριμένων ερωτήσεων που υποβάλλονται από διορισμένο από το δικαστή ανακριτικό υπάλληλο, χωρίς την παρουσία των διαδίκων. Προς μια τέτοια κατεύθυνση χρήσιμη, θα ήταν η τροποποίηση του άρθρου 354 ΚΠΔ, που αφορά στους μάρτυρες που είναι αδύνατο να εμφανιστούν κατά τρόπο ώστε να περιληφθούν σε αυτούς τα παιδιά και, σε κάθε περίπτωση, να είναι δυνατή η εξέταση των ανήλικων μαρτύρων με τη χρήση οπτικοακουστικών μέσων προς αποφυγή της αυτοπρόσωπης παρουσίας τους στο ακροατήριο.⁹⁷⁵

3. Το νέο status της προστασίας των ανήλικων θυμάτων εμπορίας παιδιών, παιδικής πορνείας και παιδικής πορνογραφίας στο πλαίσιο της ελληνικής νομοθεσίας: η επίδραση της ΔΣΔΠ.

3α. *Η ψήφιση του Ν.3625/2007 για την κύρωση και εφαρμογή του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία και άλλες διατάξεις.*

Στο πλαίσιο των νέων κινδύνων που συνεπάγεται η εξέλιξη των νέων τεχνολογιών και η μετάλλαξη του παραδοσιακού εγκλήματος σε ηλεκτρονικό, μεταβάλλονται οι ανάγκες, αλλά και το είδος της απαιτούμενης προστασίας προς το ανήλικο θύμα. Τούτο αποδεικνύεται από στατιστικά στοιχεία, όπου καταγράφεται ενδεικτικά πως μεγάλο ποσοστό του ηλεκτρονικού εγκλήματος (45-50%) αφορά στην παιδική πορνογραφία.⁹⁷⁶ Τόσο ο μεγάλος βαθμός εξειδίκευσης της εγκληματικής

⁹⁷⁴ 4 χρόνια Συνήγορος του Παιδιού στην Ελλάδα, Παρεμβάσεις και διαπιστώσεις της αρχής για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, Δεκέμβρης 2007, www.synigoros.gr.

⁹⁷⁵ Υπόθεση C-105/03, Απόφαση του Δικαστηρίου (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 16^{ης} Ιουνίου 2005.

⁹⁷⁶ Κυβερνοέγκλημα και τιμωρία, Συνέντευξη του Ε. Σφακιανάκη, στην ιστοσελίδα www.sdtv.gr/news. Από τα στατιστικά στοιχεία του Συνδέσμου Ανοιχτών Γραμμών Ιντερνετ Παγκοσμίως (INHOPE), που αντιπροσωπεύει και συντονίζει ένα παγκόσμιο δίκτυο ανοιχτών

δραστηριότητας, όσο και η τεράστια τεχνολογική ανάπτυξη, που καθιστά δυσδιάκριτη την οριοθέτηση των πράξεων που μπορεί να διωχθούν ποινικά, καθιστούν δυσχερέστερη την αντιμετώπιση αυτών των μορφών των εγκληματικών πράξεων. Για την κάλυψη των νομοθετικών κενών σχετικά με την καταπολέμηση διάφορων εγκλημάτων παιδοφιλίας και παιδεραστίας στο διαδίκτυο, αλλά και για τον εκσυγχρονισμό των μέτρων προστασίας των ανήλικων θυμάτων από παιδόφιλους, παιδεραστές και άλλους διακινητές της παιδικής πορνογραφίας και σεξουαλικής εκμετάλλευσης ψηφίστηκε από την ελληνική Βουλή ο Ν.3625/2007 για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης, της παιδικής πορνογραφίας, καθώς και τα νέα όρια των προσωπικών δεδομένων σε σχέση με τη χρήση καμερών κατά τη διάρκεια εκνόμων πράξεων.⁹⁷⁷

Η εν λόγω θεσμική πρωτοβουλία καθιερώνει ένα ιδιαίτερα ισχυρό και αποτελεσματικό νομικό οπλοστάσιο για την προστασία των ανηλικών θυμάτων εκμετάλλευσης εργασίας, εμπορίας ανθρωπίνων οργάνων, σεξουαλικής κακοποίησης και εκμετάλλευσης.⁹⁷⁸ λαμβάνοντας υπ' όψιν τις συνέπειες των εν λόγω αδικημάτων για την εξέλιξη του ανηλίκου.⁹⁷⁹ Η νέα νομοθετική διάταξη κινείται γύρω από τρεις βασικούς άξονες: πρώτον, την κύρωση και εφαρμογή, σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ.1 του Συντάγματος, του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στη ΔΣΔΠ «Για την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία», το οποίο υιοθετήθηκε

γραμμών για αναφορές και καταγγελίες παράνομου, επιβλαβούς ή ύποπτου υλικού στο διαδίκτυο προκύπτουν τα εξής στοιχεία: την περίοδο «Σεπτέμβριος 2001 -Δεκέμβριος 2006» στο σύνολο 1.9 εκατομμυρίων καταγγελιών, που αποτέλεσαν αντικείμενο επεξεργασίας, ένα ποσοστό 50% της παράνομης διαδικτυακής δραστηριότητας αφορούσαν στην παιδική πορνογραφία, ενώ ένα ποσοστό 19% αφορούσαν άλλου είδους υλικό, όπου, ωστόσο, εμπλέκονται παιδιά, C. Callanan, N. Frydas, 2007 Global Internet Trend Report, International Association of Internet Hotlines, INHOPE 2007, www.inhope.org/en/system/files/inhope_global_internet_trend_report_v1.0.pdf.

⁹⁷⁷ Από στοιχεία που παρουσίασε ο επικεφαλής του τμήματος Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος στη χώρα μας, στην Επιτροπή Έρευνας και Τεχνολογίας της Βουλής, πριν την ψήφιση του εν λόγω νόμου, προκύπτει πως η έλλειψη κατάλληλου θεσμικού πλαισίου και απουσία πρόβλεψης για τη δυνατότητα άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών για κακουργήματα, που σχετίζονται με ανήλικους χρήστες, επιτρέπει στους «παιδόφιλους» να σερφάρουν ανενόχλητοι, χωρίς οι αρχές να μπορούν να τους αντιμετωπίσουν και να τους τιμωρήσουν. Από πρόσφατη έρευνα του Πανεπιστημίου Αθηνών αναφορικά με τη χρήση του διαδικτύου από τους εφήβους στη χώρα μας προκύπτει πως ποσοστό των εφήβων 1%, παρουσιάζει εθισμό στο διαδίκτυο, 20% βρίσκεται στα όρια της εξάρτησης, ενώ ένα ποσοστό 4% των εφήβων, που συμμετείχαν στην έρευνα, παραδέχθηκαν πως έχουν υποστεί σεξουαλική παρενόχληση, ενώ «σέρφαραν» στο διαδίκτυο. Ημερησία, 26.01.2008.

⁹⁷⁸ Σύμφωνα με στοιχεία της Unicef ένα περίπου εκατομμύριο παιδιά προωθούνται κάθε χρόνο στην πορνεία σε παγκόσμιο επίπεδο, X. Κοσμίδης, Η καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας, Νομικά Χρονικά 19/2003, 1-2.

⁹⁷⁹ Ενδεικτικά για τις συνέπειες βλ. J. Cone, Clinical Dimensions of adult sexual interest in children, Behavioral Sciences and the Law 3, 1985, 341-354.

με το Ψήφισμα 54/262 της 25^{ης} Μαΐου 2000 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών και προσαρτάται στη ΔΣΔΠ, ώστε να επιτευχθεί η υλοποίηση των βασικών σκοπών της Σύμβασης (όπως ορίζονται στα άρθρα 1, 11, 21, 33, 35 και 36). Η εν λόγω επικύρωση του πρωτοκόλλου είχε προταθεί σε ειδική έκθεσή της από την Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που λειτουργεί στο πλαίσιο της ΔΣΔΠ, ήδη από το 2005.⁹⁸⁰ Δεύτερον, την εισαγωγή νέων διατάξεων, που αποσκοπούν στην εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με το εν λόγω πρωτόκολλο, αλλά και με άλλα παρεμφερούς περιεχομένου διεθνή νομοθετήματα, όπως η Απόφαση Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών 2004/68ΔΕΥ.⁹⁸¹ Τρίτον, τη θέσπιση νέων διατάξεων για τα προσωπικά δεδομένα, που αφορούν και στο ανήλικο θύμα.

- i) Μια τομή στην προστασία των δικαιωμάτων ανήλικου θύματος: η κύρωση του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία.

Μετά την κύρωσή του, το Προαιρετικό Πρωτόκολλο, που προσαρτήθηκε στη ΔΣΔΠ για την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία, αποτελεί σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ.1 Σ μέρος της εθνικής έννομης τάξης, ενώ, ως ημερομηνία έναρξης εφαρμογής του ορίζεται η 24^η Ιανουαρίου του 2008. Το πρωτόκολλο εμπεριέχει διατάξεις που υποχρεώνουν τα Κράτη-Μέλη να προβούν στην απαγόρευση της εμπορίας παιδιών, της παιδικής πορνείας και της παιδικής πορνογραφίας και υποδεικνύει πρωτοβουλίες, που θα πρέπει να αναλάβουν, για τη στοιχειοθέτηση των παραπάνω εγκλημάτων, καθώς επίσης και ζητήματα εδραίωσης δικαιοδοσίας του κράτους για τα παραπάνω εγκλήματα και ζητήματα δικαστικής συνδρομής.

Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στις ανάγκες του ανήλικου θύματος το οποίο, για πρώτη φορά, σε διεθνές επίπεδο αναγνωρίζεται ως άτομο ευπαθές και με ιδιαίτερες ανάγκες. Για το λόγο αυτό ακριβώς, υποδεικνύεται στα Κράτη-Μέλη η λήψη κατάλληλων μέτρων, μεταξύ των οποίων η ενημέρωσή τους για τα δικαιώματά τους,

⁹⁸⁰ J. Petit, Report of the Special Rapporteur on the sale of children, child prostitution and child pornography, Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Rights of the child, Mission to Greece (8-15 November 2005), E/CN.4/2006/67/Add3, 27 March 2006, 22, www.unhchr.ch/children/documents.htm.
⁹⁸¹ 2004/68 ΔΕΥ της 22.12.2003.

το ρόλο τους, αλλά και για τη διαδικασία έκβασης της υπόθεσής τους, η παροχή κατάλληλων υπηρεσιών υποστήριξης τους σε όλη τη διαδικασία, η προστασία των ιδίων και των οικογενειών τους από τον εκφοβισμό και τα αντίποινα, η προστασία της ιδιωτικής ζωής και της ταυτότητάς τους, καθώς και η αποφυγή της άσκοπης καθυστέρησης στην ολοκλήρωση των υποθέσεων και την εκτέλεση αποφάσεων ή διατάξεων που παρέχουν αποζημίωση σε αυτά. Επιπλέον, η έγερση της ποινικής διαδικασίας επιβάλλεται, ακόμη και αν υπάρχει αβεβαιότητα για την πραγματική ηλικία του θύματος των εγκλημάτων του πρωτοκόλλου, ενώ υποδεικνύεται η διασφάλιση κατάλληλης εκπαίδευσης των προσώπων που ασχολούνται με παιδιά θύματα, καθώς και η λήψη μέτρων για την αποκατάσταση των παιδιών θυμάτων των παραπάνω εγκλημάτων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η υιοθέτηση στο άρθρο 8 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου δυο από τις κατευθυντήριες αρχές της ΔΣΔΠ, της αρχής του συμφέροντος του παιδιού, καθώς και της αναγνώρισης των συμμετοχικών δικαιωμάτων του, το δικαίωμα δηλαδή ελεύθερης έκφρασης της γνώμης από κάθε παιδί σε οποιαδήποτε διοικητική ή δικαστική διαδικασία που το αφορά, εφόσον έχει ικανότητα διάκρισης (άρθρο 12).

Αναλυτικότερα, σε σχέση με την αξιολογική ρήτρα του άρθρο 3 της ΔΣΔΠ προβλέπεται ρητά στο πρωτόκολλο πως τα Κράτη-Μέλη είναι υποχρεωμένα να αντιμετωπίζουν τα παιδιά θύματα εγκλημάτων του παρόντος πρωτοκόλλου σύμφωνα και πρωτίστως με το συμφέρον του παιδιού. Η εν λόγω διάταξη καλεί ουσιαστικά τα Κράτη-Μέλη να λάβουν υπ' όψιν τους κατά το χειρισμό υποθέσεων με ανήλικα θύματα τις ειδικές ανάγκες του κάθε παιδιού, που προκύπτουν από την ίδια τη φύση της παιδικής ηλικίας, ώστε να διασφαλίζεται η αναγκαία για την ευημερία του φροντίδα και προστασία. Στην ίδια διάταξη του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου διασφαλίζεται ρητά η προστασία των συμμετοχικών δικαιωμάτων του ανήλικου θύματος με την προβλεπόμενη νομοθετικά υποχρέωση μέριμνας από τα Κράτη-Μέλη, ώστε να επιτρέπεται να παρουσιάσει το ανήλικο θύμα τις απόψεις του και να εκφράσει τις ανάγκες του και τις ανησυχίες του κατά τη διάρκεια της διαδικασίας. Με την ταυτόχρονη υιοθέτηση των δυο κατευθυντήριων αρχών της ΔΣΔΠ στην ίδια διάταξη του πρωτοκόλλου, ο συντάκτης του προφανώς προσπαθεί να καταστήσει σαφές πως η ρήτρα του συμφέροντος ως αξιολογικής αρχής για το χειρισμό υποθέσεων με ανήλικα θύματα απεκδύεται της παραδοσιακής σημασίας, που ίσως θα

κινδύνευε να αποκτήσει συνδεδεμένη με την έννοια του θύματος, και μάλιστα του ανήλικου, και πλέον συσχετίζεται με την έννοια των δικαιωμάτων και του αυτοκαθορισμού του παιδιού. Ο σεβασμός στις απόψεις του παιδιού αναφέρεται στις προπαρασκευαστικές εργασίες της Σύμβασης ως ένα από τα κριτήρια για τον προσδιορισμό της έννοιας του συμφέροντος του παιδιού, συνεπώς και εν προκειμένω του ανήλικου θύματος.

Παράλληλα, στην εν λόγω διάταξη, διαφαίνεται μια διττή εξέλιξη τόσο ως προς το θύμα εν γένει όσο και ως προς το ανήλικο θύμα ειδικότερα: στις νέες τάσεις, που, εν πολλοίς, επηρεάζονται από το σύγχρονο πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης διαφαίνεται η προσπάθεια του νομοθέτη να προσδώσει στο θύμα πιο ενεργητικό ρόλο στη διαδικασία, ώστε η ουσιαστική αποκατάστασή του σε υλικό, αλλά και ψυχολογικό επίπεδο να επιτυγχάνεται με τη συμμετοχή του ίδιου του θύματος στα επιμέρους στάδια της ποινικής διαδικασίας. Η εξέλιξη αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωση του ανήλικου θύματος: τα συμμετοχικά δικαιώματα του παιδιού το καθιστούν από αντικείμενο προστασίας υποκείμενο δικαιωμάτων, ικανό να συμμετέχει με την έκφραση ιδίου προβληματισμού σε κάθε ζήτημα που το αφορά, ανάλογα με την ωριμότητά του. Πλέον, τα συμμετοχικά δικαιώματα, κατοχυρωμένα διεθνώς μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ, βρίσκουν εφαρμογή και στο χώρο των ποινικών διαδικασιών. Η προσπάθεια αυτή του συντάκτη του Πρωτοκόλλου καταδεικνύει την ανάγκη συνειδητής αναγνώρισης από τα Κράτη-Μέλη των συμμετοχικών δικαιωμάτων όλων ανεξαιρέτως των ανηλίκων, ακόμα και των παιδιών θυμάτων, που λόγω είτε της έννοιας του θύματος, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1980, είτε της έννοιας του παιδιού, τουλάχιστον μέχρι την υπογραφή της ΔΣΔΠ, παρέπεμπαν σε μια παθητική προστασία τους, χωρίς να δίνεται έμφαση στη συμμετοχή τους στις διαδικασίες.

- ii) Η εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με τα διεθνή νομοθετήματα για την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία, την παιδική πορνογραφία και τη σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών: μια αξιολογική προσέγγιση.

Η δεύτερη θεματική ενότητα του νόμου αφορά σε σειρά νέων διατάξεων, οι οποίες αποσκοπούν στην εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με το περιεχόμενο

του παραπάνω Πρωτοκόλλου και με άλλα διεθνή νομοθετήματα⁹⁸² για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας σε ένα σύνολο αδικημάτων, όπως ο σεξουαλικός τουρισμός, η παιδική πορνογραφία στο διαδίκτυο, η διανομή και χρήση υλικού παιδικής πορνογραφίας με τη χρήση διαδικτύου, κ.α., (φαινόμενα με πρωταγωνιστές ανηλίκους, που συχνά εμφανίζουν τα χαρακτηριστικά του οργανωμένου εγκλήματος), αλλά και άλλα ζητήματα, όπως η ασέλγεια μεταξύ συγγενών και η προστασία της ιδιωτικής ζωής του ανηλίκου.

Κομβικό σημείο του νέου νομικού οπλοστασίου σε σχέση με το ανήλικο θύμα αποτελεί η αναμόρφωση του αδικήματος της παιδικής πορνογραφίας με την αποσύνδεσή του από το σκοπό του δράση και την τιμωρία επιμέρους πράξεων, σύμφωνα με την Απόφαση Πλαίσιο 2004/68 ΔΕΥ του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁹⁸³ Η πορνογραφία ανηλίκων ήταν, κατά τις διατάξεις του Ν.3064/2002 η υπό ευρεία έννοια διαχείριση από κερδοσκοπία πορνογραφικού υλικού που απεικονίζει ανηλίκους,⁹⁸⁴ στο νέο όμως νόμο προβλέπεται ο κολασμός του δράστη και στην περίπτωση που δεν στοχεύει στην αποκόμιση κέρδους. Ο δε υποκειμενικός όρος της κερδοσκοπίας,⁹⁸⁵ που παραμένει ως ιδιαίτερα επιβαρυντική περίπτωση.⁹⁸⁶ Η παραγωγή, διανομή, δημοσίευση, επίδειξη, εισαγωγή στην Επικράτεια ή εξαγωγή από αυτήν ή η μεταφορά, η προσφορά η πώληση ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο διάθεση, η αγορά, προμήθεια, απόκτηση και κατοχή υλικού παιδικής πορνογραφίας, καθώς και η διανομή και μετάδοση πληροφοριών για τις ως άνω πράξεις, ανεξάρτητα από το αν πραγματοποιούνται ή όχι με υπολογιστή, καθίστανται (348^Α) αξιόποινες.⁹⁸⁷ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η καθιέρωση με το Ν.3727/2008 ως επιβαρυντικής περίπτωσης της περίπτωσης που η παραγωγή του υλικού της παιδικής πορνογραφίας

⁹⁸² Απόφαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών 2004/68 ΔΕΥ της 22.12.2003.

⁹⁸³ Για το ζήτημα βλ. γενικά *Χ. Δημόπουλος*, *Εγκλήματα της γενετήσιας εκμετάλλευσης ανηλίκων: Εμπορία-πορνογραφία-κατάχρηση ανηλίκων σε ασέλγεια*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006.

⁹⁸⁴ Βλ. πιο αναλυτικά *Χ. Κοσμίδης*, *Η καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας*, Νομικά Χρονικά 19/2003, 1-2.

⁹⁸⁵ *Α. Χαλαλαμπάκης*, Ο νέος Ν.3625/2007 για την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία, Ποιν/Λογ 4/2007, www.poinikoslogos.gr/arxio/07t4e.html.

⁹⁸⁶ Ως τιμωρητέο υλικό της παιδικής πορνογραφίας θεωρείται η αναπαράσταση, καθώς και η πραγματική ή εικονική αποτύπωση, σε ηλεκτρονικό ή άλλο φορέα, του σώματος ή μέρος του σώματος του ανηλίκου, με τρόπο, που, προδήλως, προκαλεί γενετήσια διέγερση, καθώς και η απεικόνιση πραγματικής ή εικονικής ασελγούς πράξης.

⁹⁸⁷ Η αναμόρφωση του αδικήματος της παιδικής πορνογραφίας στη χώρα μας εντάσσεται σε μια προσπάθεια των ευρωπαϊκών χωρών για εναρμόνιση τόσο των ειδών εγκλημάτων που

συνδέεται με εκμετάλλευση της ανάγκης, της ψυχικής ή διανοητικής ασθένειας ή σωματικής δυσλειτουργίας λόγω οργανικής νόσου του ανηλίκου ή με την άσκηση ή απειλή χρήσης βίας ανηλίκου ή με τη χρησιμοποίηση ανηλίκου που δεν έχει συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος. Είναι προφανές πως το προστατευόμενο έννομο αγαθό στις διατάξεις του Ν.3625/2007 εντοπίζεται στην προστασία των ανηλίκων. Οι παραπάνω πράξεις κρίνονται δηλαδή ως απαξιωτικά μεγέθη, επειδή εξασφαλίζουν ή διευκολύνουν τη διακίνηση του σχετικού πορνογραφικού υλικού, που προσβάλλει την ελευθερία βούλησης του ανηλίκου στο γενετήσιο τομέα.

Περαιτέρω, η ευρεία χρήση του διαδικτύου, η ανωνυμία του κυβερνοχώρου, αλλά και οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις, όπως οι ταχύτατες διασυνδέσεις και οι ψηφιακές κάμερες έχουν ληφθεί υπ' όψιν στο νέο εκσυγχρονισμένο νομικό πλαίσιο, όπου καθίσταται επιβαρυντική περίπτωση η παραγωγή, προσφορά, πώληση ή με οποιονδήποτε τρόπο διάθεση, διανομή, διαβίβαση, αγορά, προμήθεια και κατοχή υλικού παιδικής πορνογραφίας, καθώς και η διανομή πληροφοριών για τις πράξεις αυτές, όταν λαμβάνει χώρα μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή ή του διαδικτύου, λόγω της μεγάλης ευχέρειας πρόσβασης στο διαδίκτυο.⁹⁸⁸ Επιβαρυντικές περιστάσεις της παιδικής πορνογραφίας, εξάλλου, λογίζονται η τέλεση της πράξης κατ'επάγγελμα ή κατά συνήθεια, ενώ με το Ν.3727/2008 προστίθεται το άρθρο 348B, όπου ποινικοποιείται η προσέλκυση των παιδιών για γενετήσιους λόγους μέσω της τεχνολογίας πληροφόρησης, αλλά και της επικοινωνίας.

Η Απόφαση Πλαίσιο του 2004⁹⁸⁹ καθιστά σαφές ότι τα παιδιά-θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης πρέπει να χαρακτηριστούν ως ιδιαίτερα ευάλωτα θύματα, κατά τους ορισμούς των σχετικών διατάξεων της Απόφασης Πλαισίου 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 15^{ης} Μαρτίου 2001 για το καθεστώς των θυμάτων στις ποινικές διαδικασίες.⁹⁹⁰ Υπό αυτό το πρίσμα αυτό, τα Κράτη-Μέλη καλούνται να λάβουν ιδιαίτερα μέτρα, ώστε να καθίσταται δυνατή η ποινική δίωξη από τη στιγμή που το ανήλικο θύμα σεξουαλικής εκμετάλλευσης ενηλικιωθεί.⁹⁹¹ Με τη δυνατότητα αυτή, ενθαρρύνεται το ανήλικο θύμα να προβεί στην καταγγελία, καθώς κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας είναι πολύ πιθανόν να διστάζει να

τιμωρούνται όσο και των ποινών που αντιμετωπίζουν οι εγκληματίες του κυβερνοχώρου σύμφωνα με την Απόφαση-Πλαίσιο του 2003 (2004/68 ΔΕΥ της 22.12.2003).

⁹⁸⁸ Ο ορισμός του υλικού της παιδικής πορνογραφίας δίνεται στην παράγραφο 3 του ίδου άρθρου.

⁹⁸⁹ Άρθρο 9 παρ. 2.

⁹⁹⁰ Άρθρα 2 παρ. 2, 8 παρ. 4, 14 παρ. 1.

⁹⁹¹ Άρθρο 8 παρ. 6.

καταγγείλει την πράξη λόγω πιθανού φόβου, δισταγμού ή σχέσης εξάρτησης με το θύτη.

Σε μια προσπάθεια εναρμόνισης της ελληνικής νομοθεσίας τόσο με τα άρθρα 8 παρ.1 και 3 του Πρωτοκόλλου όσο και με το άρθρο 8 παρ.6 της Απόφασης Πλαισίου του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁹⁹² προβλέπεται για τη διευκόλυνση της καταγγελίας εκ μέρους του θύματος των εγκλημάτων του 19^{ου} κεφαλαίου του Ποινικού Κώδικα,⁹⁹³ που τελέστηκαν κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας και μετά την ενηλικίωση, η αναστολή της παραγραφής για τα ανήλικα θύματα καθ' όλη τη διάρκεια της ανηλικότητας και μετά την ενηλικίωση του θύματος επί τρία έτη για τα κακουργήματα και επί ένα έτος για τα πλημμελήματα. Ο κοινός νομοθέτης προσπαθεί δηλαδή να αποτρέψει το ενδεχόμενο να ωφελείται ο δράστης από την πάροδο του χρόνου. Παράλληλα, τροποποιείται το άρθρο 118 παρ.2 εδάφιο 2 του Ποινικού Κώδικα, σχετικά με τα πρόσωπα που έχουν δικαίωμα έγκλησης με την εξομοίωση του ορίου ποινικής ανηλικότητας του εγκαλούντος θύματος με την αστική ανηλικότητα κατά το άρθρο 127 ΑΚ, όπως έχει ήδη καθιερωθεί νομοθετικά (άρθρο 121 ΑΚ) με τις διατάξεις του Ν.3189/2003.

Για την παροχή βοήθειας σε ανήλικα θύματα προς κάλυψη των αστικών και ποινικών αξιώσεών τους ως προς τα αδικήματα των άρθρων 323^Α παρ.4, 324, 336, 338, 339, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 348^Α, 349, 351 και 351^Α του Ποινικού Κώδικα προστίθεται στο άρθρο 1 του Ν.3226/2004 (σχετικά με την παροχή νομικής βοήθειας σε πολίτες χαμηλού εισοδήματος) ειδική διάταξη με την παράγραφο 1 του Ν.3625/2007, αντικαθίσταται ο τίτλος του άρθρου 3 του Ν.3236/2004 σε «διορισμός συνηγόρου υπηρεσίας και ανηλικού» και, στην πέμπτη παράγραφο του άρθρου 3, προβλέπεται για τα ίδια αδικήματα του Ποινικού Κώδικα, μετά από διάταξη του εισαγγελέα και του ανακριτή ή απόφαση του συμβουλίου και του δικαστηρίου, κατά περίπτωση, ο διορισμός συνηγόρου, εάν κριθεί αναγκαίο, από τον ειδικό πίνακα του Ν.3226/2004.⁹⁹⁴ Ειδικά για την προστασία του ανήλικου θύματος, προβλέπεται ήδη, στο άρθρο 173 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, η υποχρεωτική καταβολή των

⁹⁹² Απόφαση-Πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του Συμβουλίου «Για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης των παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας», ΕΕ L 13/44 της 20.01.2004.

⁹⁹³ Ειδικότερα, πρόκειται για την τροποποίηση του άρθρου 113 παρ. 6 του 19^{ου} κεφαλαίου του Ποινικού Κώδικα, που αναφέρεται στα εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας και οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής.

⁹⁹⁴ Προσαρμογή της νομοθεσίας στα άρθρα 8 παρ. 1 περιπτώσεις α', β', γ', δ', και 9 παρ. 4 του Πρωτοκόλλου και 12 του Ν.2101/1992.

εξόδων και τελών του ενάγοντος ανηλίκου για τα αδικήματα των άρθρων 323^A παρ.4, 324, 336, 338, 339, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 348^A, 349, 351 και 351^A του Ποινικού Κώδικα, η οποία ανέρχεται στο ποσό των 600 ευρώ.⁹⁹⁵

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στο νέο νόμο όχι μόνο στις ιδιαίτερες ανάγκες του θύματος γενικά, αλλά στις ειδικές ανάγκες του ανήλικου θύματος, που λόγω του εύθραυστου ψυχικού του κόσμου χρήζει αυξημένης προστασίας με την υιοθέτηση κατάλληλων υπηρεσιών στήριξης του κατά τη διαδικασία.⁹⁹⁶ Το νέο νομικό οπλοστάσιο αποσκοπεί στην όσο το δυνατόν μεγαλύτερη διασφάλιση αντικειμενικής και ανεπηρέαστης από συναισθήματα κατάθεσης. Σύμφωνα με τις ρυθμίσεις του νέου νόμου για τα παιδιά θύματα των παραπάνω αδικημάτων παιδοψυχολόγος ή παιδοψυχίατρος προσφέρει ουσιώδη βοήθεια στο θύμα και σε περίπτωση έλλειψης αυτών, ψυχολόγος ή ψυχίατρος, ως παραγματογνώμονες, κατά την εξέταση του ανήλικου μάρτυρα, συμβάλλοντας στην προετοιμασία του για την εξέταση. Η εξέταση επιτυγχάνεται με τη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ τους, με προσπάθειες εξοικείωσης του ανήλικου με τη δικαστική διαδικασία, την ανάδειξη της σημασίας που έχει η παρουσίαση της αλήθειας από τον ανήλικο στο δικαστήριο για τον ίδιο, για το δράστη, αλλά και για την κοινωνία, καθώς και η συνεργασία του με τους ανακριτικούς υπαλλήλους και τους δικαστικούς λειτουργούς.⁹⁹⁷ Με τη χρήση κατάλληλων διαγνωστικών μεθόδων που αποφαινόμενοι για την ψυχική κατάσταση, αλλά και την αντιληπτική ικανότητα του ανηλίκου, συνάγονται διαπιστώσεις, οι οποίες περιλαμβάνονται σε υποχρεωτικά επισυναπτόμενη στη δικογραφία γραπτή έκθεση. Εκτός δηλαδή από την ψυχοδιαγνωστική εξέταση της ψυχογενετικής κατάστασης του δράστη εγκλημάτων οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετικής ζωής του 19^{ου} κεφαλαίου του Ποινικού Κώδικα, προβλέπεται το ίδιο και για το ανήλικο θύμα κατά την προδικασία από τον Εισαγγελέα, ενώ κατά την κύρια διαδικασία, από το Δικαστήριο.

Στον ίδιο νόμο λαμβάνεται μέριμνα για την έκδοση Προεδρικού Διατάγματος σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα από τη δημοσίευση του νόμου αυτού, για τη

⁹⁹⁵ Βλ. σχετικά τη Σύσταση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προς το Συμβούλιο «Για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων-Ολοκληρωμένη προσέγγιση και προτάσεις για σχέδιο δράσης», Α6-0368/2006.

⁹⁹⁶ Άρθρο 8 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου.

⁹⁹⁷ Παράλληλα, ο ανήλικος-θύμα των παραπάνω πράξεων εξετάζεται χωρίς όρκο τόσο στην ανάκριση όσο και στην κύρια διαδικασία, ενώ στην έκθεση που συντάσσεται κατά την ανάκριση καταγράφονται και οι ερωτήσεις, που του απευθύνει ο ανακριτής.

ρύθμιση των λεπτομερειών της διαδικασίας, των δομών, των οργάνων, του τρόπου και του είδους διενέργειας της διαγνωστικής εξέτασης για τη διακρίβωση της ψυχογενετικής κατάστασης και της θεραπείας του (352^Α). Επιπροσθέτως στις διατάξεις των παραγράφων 2 και 6 του άρθρου 239 παρ.2 ΚΠΔ, προβλέπεται η διενέργεια κοινωνικής έρευνας από τους κοινωνικούς λειτουργούς της Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων των Δήμων ή των Νομαρχιών για τη διαπίστωση της ψυχικής και σωματικής υγείας του ανήλικου θύματος, των οικογενειακών συνθηκών, αλλά και της καταλληλότητας του περιβάλλοντος διαβίωσής του. Ωστόσο, η αποτελεσματική εφαρμογή της διάταξης και η πρακτική της αξία θα εξαρτηθεί από την έγκαιρη ή μη έκδοση του εν λόγω προεδρικού διατάγματος. Σε διαφορετική περίπτωση, θα προστεθεί μια ακόμη περίπτωση διάταξης, που παρά τις αναμφίβολα θετικές προθέσεις του νομοθέτη για την προστασία του ανήλικου, τελικά, ίσως αδρανήσει.⁹⁹⁸ Παράλληλα, η ανάθεση πρόσθετου έργου στις εταιρείες προστασίας ανηλίκων από το νομοθέτη είναι αμφίβολης αποτελεσματικότητας, καθώς οι εν λόγω υπηρεσίες ήδη δυσλειτουργούν και αδυνατούν να εκπληρώσουν τα καθήκοντα, που ήδη τους έχουν ανατεθεί με παλαιότερες διατάξεις.

Για την προφύλαξη των ανηλίκων θυμάτων από τη ψυχοφθόρο ποινική διαδικασία και τη φυσική παρουσία τους στο ακροατήριο, που σχεδόν πάντα ταυτίζεται με την αντιπαράστασή τους με το δράστη, σχετική τροποποίηση των διατάξεων του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας προβλέπει την αντικατάσταση της φυσικής παρουσίας του ανήλικου, στα διάφορα στάδια της διαδικασίας, με τη γραπτή κατάθεση του και η δυνατότητα καταχωρίσεως της κατάθεσης σε ηλεκτρονικό οπτικοακουστικό μέσο προβολής. Η ανάγνωση της γραπτής εξέτασης του ανήλικου θύματος στο ακροατήριο είναι υποχρεωτική και, μόνο μετά την ενηλικίωσή του, μπορεί να παρίσταται και αυτοπροσώπως στην ακροαματική διαδικασία. Σε περίπτωση μη εξέτασης του ανήλικου κατά την ανάκριση ή όταν υπάρχει ανάγκη συμπληρωματικής εξέτασης είναι δυνατό μετά από αποδοχή της αίτησης του εισαγγελέα ή των διαδίκων, να εξετασθεί ο ανήλικος, βάσει όμως σαφών ερωτήσεων που υποβάλλονται από διορισμένο από το δικαστή ανακριτικό υπάλληλο, χωρίς την παρουσία των διαδίκων.

⁹⁹⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο θεσμός της αναδοχής, όπου στη χώρα μας δεν έχουν εκδοθεί ακόμη τα προβλεπόμενα Προεδρικά Διατάγματα για την υποστήριξη του θεσμού από τις ειδικά προβλεπόμενες υπηρεσίες.

Οι διατάξεις του Ν.3625/2007 είναι πιο «τολμηρές» ως προς την προστασία του ανήλικου μάρτυρα σε σχέση με τις αντίστοιχες ρυθμίσεις του νόμου για την ενδοοικογενειακή βία (άρθρο 19), αφού πλέον αποκλείεται η φυσική παρουσία του στο ακροατήριο, ενώ παράλληλα για πρώτη φορά υιοθετούνται οι διεθνώς επιτυχημένες μέθοδοι των οπτικοακουστικών μέσων για την εξέταση του ανήλικου θύματος. Η δυνατότητα χρήσης οπτικοακουστικών μέσων συμβάλλει στην προστασία του ανήλικου θύματος από τη ψυχική επιβάρυνση που θα του προκαλούσε η αυτοπρόσωπη εμφάνιση στο ακροατήριο και είναι σύμφωνη με την Απόφαση Πλαίσιο του Συμβουλίου Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρο 8).⁹⁹⁹

Θεμελιώδες διαδικαστικό δικαίωμα του κατηγορουμένου αποτελεί η δυνατότητά του να απευθύνει ερωτήσεις στους μάρτυρες (άρθρο 6 ΕΣΔΑ). Η λήψη οπτικογραφημένης κατάθεσης, ακόμη και αν τηρηθούν οι παραπάνω εγγυήσεις, καθιστά πλασματική την προφορικότητα της διαδικασίας, καθώς ο κατηγορούμενος λαμβάνει γνώση της κατάθεσης, χωρίς να συναντήσει το θύμα, οπότε δεν μπορεί να απευθύνει ερωτήσεις. Ορθά ο νομοθέτης προβαίνει σε στάθμιση των διαδικαστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου και της προστασίας της ανηλικότητας, ορίζοντας ότι στις περιπτώσεις που έχει τη δυνατότητα υποβολής ερωτήσεων ο κατηγορούμενος, αυτό διενεργείται μέσω εντεταλμένου ανακριτή στο θύμα, χωρίς την συνάντηση του κατηγορουμένου και του ανήλικου. Ο νομοθέτης περιορίζει δηλαδή υπέρ του θύματος το δικονομικό βεληνεκές του δικαιώματος του κατηγορουμένου, χωρίς να ανατρέπει όμως το εν λόγω υπερασπιστικό δικαίωμα, αφού, έστω και έμμεσα, του παρέχει τη δυνατότητα να απευθύνει ερωτήσεις στο μάρτυρα, χωρίς ο ανήλικος να παρίσταται αυτοπροσώπως. Πρόσθετη εγγύηση για τα δικαιώματα του κατηγορουμένου θα αποτελούσε η, εξαιρετικά μόνο, προβλεπόμενη διακριτική ευχέρεια του δικαστηρίου για περιοριστικά στο νόμο απαριθμούμενες περιπτώσεις να κρίνει, με αιτιολογημένη απόφαση, ότι για το συμφέρον της δικαιοσύνης, δεν μπορεί να στηρίζει την περί ενοχής κρίση μόνο σε κατάθεση τέτοιου είδους. (πχ λόγω αποδεδειγμένων πιέσεων που ασκήθηκαν κατά την κατάθεση ή μη τήρησης των κανόνων λήψης της κ.α.).

Το ανήλικο θύμα των παραπάνω πράξεων εξετάζεται χωρίς όρκο στην ανάκριση, αλλά και στην κύρια διαδικασία, ενώ στην έκθεση που συντάσσεται κατά

⁹⁹⁹

Η εν λόγω νομοθετική ρύθμιση επιδοκμάστηκε από το Συνήγορο του Παιδιού στην Ετήσια Έκθεση του 2007, Ετήσια Έκθεση του Συνηγόρου του Παιδιού, 171.

την ανάκριση, καταγράφονται και οι ερωτήσεις που του απευθύνει ο ανακριτής. Η τροποποίηση της ηλικίας του, εξεταζόμενου χωρίς όρκο θύματος, από το 17^ο στο 18^ο έτος, εξομοιώνει το όριο της ανηλικότητας του θύματος με την αστική ανηλικότητα (άρθρο 127 ΑΚ), αλλά στοιχεί με την εξομοίωση της ποινικής ανηλικότητας του άρθρου 121 ΠΚ με την αστική ανηλικότητα, που επήλθε με την τροποποίηση του Ν.3189/2003 για την αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας των ανηλίκων. Με την εν λόγω τροποποίηση των άρθρων 221 εδ. α και 226 παρ.2 ΚΠΔ, επιτυγχάνεται η εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με το άρθρο 1 της ΔΣΔΠ, όπου δίνεται ο ορισμός του παιδιού, αλλά και με την αξιολογική ρήτρα του άρθρου 3 της ΔΣΔΠ, αυτή του συμφέροντος του παιδιού, την οποία τα Κράτη-Μέλη οφείλουν να λαμβάνουν υπ' όψιν τους σε όλες τις αποφάσεις, που το αφορούν.

Εξάλλου, για την προστασία της ιδιωτικής ζωής των ανήλικων θυμάτων, προβλέπεται η απειλή ποινικών κυρώσεων σε περίπτωση δημοσίευσης περιστατικών, τα οποία μπορεί να οδηγήσουν στην εξακρίβωση της ταυτότητας του ανήλικου θύματος, από τη στιγμή που καταγγέλεται η πράξη και μέχρι την έκδοση αμετάκλητης απόφασης για τα εγκλήματα της γενετήσιας ελευθερίας και της οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής, που έχουν τελεσθεί σε βάρος του. Έτσι προσαρμόζεται η ελληνική νομοθεσία στα άρθρα 8 παρ.1^ε του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου και του άρθρου 9 της Απόφασης Πλαισίου. Η προστασία αυτή εναρμονίζεται με ένα ευρύ πλέγμα διατάξεων της Σύμβασης, προστατευτικών της τιμής, της υπόληψης και της ιδιωτικής ζωής του ανήλικου, όπως, είναι, για παράδειγμα, το άρθρο 16 της ΔΣΔΠ. Σε μια προσπάθεια εναρμόνισης των συγκρουομένων αγαθών, εν προκειμένω, δηλαδή της ενημέρωσης του κοινού από τα ΜΜΕ, αφενός, και της προστασίας του ανήλικου, αφετέρου, προκρίνεται από τον κοινό νομοθέτη η δεύτερη, ώστε να αποφευχθεί η ψυχική επιβάρυνση και βλάβη του ανήλικου θύματος λόγω της αποκάλυψης της ταυτότητάς του. Όπως ορθά προτείνεται από το Συνήγορο του Πολίτη, τα ΜΜΕ καλούνται να αναλάβουν ενεργό παιδευτικό ρόλο για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανήλικου, να καταστούν, δηλαδή, θεματοφύλακες των δικαιωμάτων του, αντί να διαδραματίζουν αρνητικό ρόλο με την προβολή καταγγελιών ή με συναφείς αναφορές που επιδρούν αρνητικά στον ευάλωτο ψυχικό κόσμο του ανήλικου.¹⁰⁰⁰

¹⁰⁰⁰ Δελτίο Τύπου Συνηγόρου του Πολίτη, Ανήλικοι και Μέσα Μαζικής ενημέρωσης, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, www.synigoros.gr/news_02_2005_01.htm.

Ενισχυτική για την προστασία του ανήλικου θύματος, στο πλαίσιο του νέου νομικού οπλοστασίου, είναι η διάταξη που προβλέπει την απομάκρυνση του δράστη από το περιβάλλον του ανήλικου θύματος, -αν κριθεί αναγκαίο, μετά από σχετική διαταγή του Εισαγγελέα, του ανακριτή ή του δικαστηρίου-, την απομάκρυνση του θύματος και την προσωρινή διαμονή του σε προστατευόμενο περιβάλλον και την απαγόρευση της επικοινωνίας μεταξύ του ανήλικου θύματος και του δράστη. Η απομάκρυνση του δράστη από την οικογενειακή εστία δεν αποτελεί καινοτομία για τα ελληνικά νομικά δεδομένα, καθώς προβλέπεται τόσο ως ασφαλιστικό μέτρο στην πολιτική δίκη όσο και ως περιοριστικός όρος στην ποινική δίκη. Πρωτοποριακό και ορθό μέτρο συνιστά, ωστόσο, η παραμονή του θύματος σε προστατευόμενο περιβάλλον, καθώς αποφεύγεται η καθημερινή επαφή του με το δράστη και η συνάντησή μαζί του, η οποία προκαλεί αναμφίβολα ψυχική αναστάτωση στο ανήλικο θύμα.

Σημαντική εξέλιξη του νέου νομικού πλαισίου αποτελεί η εφαρμογή των ελληνικών ποινικών νόμων για τα εγκλήματα παιδικής πορνογραφίας και για την τέλεση ταξιδιών για την τέλεση συνουσίας ή άλλων ασελών πράξεων σε βάρος ανηλίκου, που διαπράττονται από ημεδαπούς ή αλλοδαπούς, δηλαδή για το σεξουαλικό τουρισμό. Στο άρθρο 323B προβλέπεται τιμωρία με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών του οργανωτή, χρηματοδότη, επόπτη, διαφημιστή ή διαμεσολαβητή υπηρεσιών τουρισμού που γίνεται με σκοπό την τέλεση συνουσίας ή άλλων ασελών πράξεων σε βάρος του ανηλίκου και φυλάκιση μέχρι ενός έτους όποιου μετέχει σε παρόμοια ταξίδια, προκειμένου να αποθαρρυνθεί η διενέργεια τέτοιων ταξιδιών με παρεμφερή σκοπό, ανεξαρτήτως της ευθύνης του για την τέλεση αξιόποινων πράξεων.¹⁰⁰¹ Για πρώτη φορά ποινικοποιείται η ίδια η συμμετοχή του πελάτη, ανεξάρτητα από τη τέλεση ή όχι του ταξιδιού, σε μια ορθά προσανατολισμένη προσπάθεια πάταξης της ζήτησης.¹⁰⁰²

Σε μια προσπάθεια ενίσχυσης της παρεχόμενης προστασίας προς το θύμα, στην αντικειμενική υπόσταση του αδικήματος της κατάχρησης σε ασέλγεια του

¹⁰⁰¹ Περίπου 16.000 Έλληνες επισκέπτονται κάθε χρόνο την Ταϊλάνδη για το σεξουαλικό τουρισμό, εκ των οποίων το 50% είναι ηλικίας 35-54 ετών και το 32% είναι ηλικίας 25-34 ετών. Το Βήμα, 20.08.1998.

¹⁰⁰² Η Unicef συντάχθηκε με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (WTO) και το Διεθνές Συνασπισμό για τον Τερματισμό της Παιδικής Πορνογραφίας και Εμπορίας Παιδιών για Σεξουαλικούς Σκοπούς (ECPAT) στη σύνταξη Κώδικα Δεοντολογίας για τη Βορειοαμερικανική Τουριστική Βιομηχανία για την προστασία των παιδιών από τη σεξουαλική εκμετάλλευση.

άρθρου 338 ΠΚ δεν υπάγεται μόνο η εξώγαμη συνουσία μετά από κατάχρηση της παραφροσύνης, αλλά, στο νέο 338 παρ.2, ποινικοποιούνται και ελαφρότερες προσβολές της γενετήσιας ελευθερίας του με προτάσεις ή χειρονομίες που αφορούν σε ασελγείς πράξεις. Η νέα παράγραφος 3 του ίδιου άρθρου εξομοιώνει από άποψη βαρύτητας, το έγκλημα της κατάχρησης σε εξώγαμη συνουσία ή άλλη ασελγή πράξη, που τελείται από περισσότερους από κοινού, με το έγκλημα του βιασμού, τελούμενο κατά τον ίδιο τρόπο, επιβάλλεται, δηλαδή, στου δράστες κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών. Για τον ανήλικο δράστη, που προβαίνει στην παραπάνω συμπεριφορά ο κοινός νομοθέτης εμφανίζεται επιεικέστερος, καθώς μπορεί να επιβάλλει μόνο αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα.

Με την τροποποίηση του άρθρου 345, για το αδίκημα της αιμομιξίας επέρχεται διάκριση ως προς την τιμωρία του ανιόντος εξαρτώμενη από το αν το θύμα είναι ανήλικος κατιών και από το όριο ηλικίας του ή ενήλικος κατιών. Η διασφάλιση μεγαλύτερης προστασίας του ανήλικου θύματος επιτυγχάνεται με τη διαβάθμιση της ποινής για το δράστη σε κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών αν ο κατιών δε συμπλήρωσε το 15^ο έτος της ηλικίας του και σε κάθειρξη αν ο κατιών συμπλήρωσε το 15^ο αλλά όχι το 18^ο έτος της ηλικίας του. Σε περίπτωση που το θύμα είναι ενήλικος κατιών, προβλέπεται ποινή φυλάκισης.¹⁰⁰³

Ιδιαίτερα σημαντικές για την προστασία του ανήλικου θύματος είναι οι προβλεπόμενες αλλαγές στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας στο τρίτο άρθρο του νόμου. Με την προσθήκη το Ν.3727/2008 του άρθρου 108^Α του ΚΠΔ προβλέπονται για το ανήλικο θύμα πράξεων που αναφέρονται στα άρθρα 323^Α παρ 4, 324, 336, 337 παρ.3 και 4, 338, 339, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 348, 349, 351, 351^Α του Ποινικού Κώδικα τα ίδια δικαιώματα που προβλέπονται για τον κατηγορούμενο (άρθρα 101, 104 και 105 ΚΠΔ), ακόμη και αν δεν παρίσταται το θύμα ως πολιτικός ενάγων. Το ανήλικο θύμα δηλαδή έχει δικαίωμα πρόσβασης στο κατηγορητήριο, στα έγγραφα της ανάκρισης και στην τυχόν συμπληρωματική απολογία.

Μετά το τέλος της ανάκρισης καλείται να μελετήσει όλη τη δικογραφία (101 ΚΠΔ) και παράλληλα, κατά την προανάκριση, έχει δικαίωμα παράστασης με συνήγορο. Τα εν λόγω δικαιώματα ισχύουν και στην περίπτωση της αυτόφωρης διαδικασίας (105 ΚΠΔ). Η καινοτομία της νέας διάταξης έγκειται στο γεγονός πως τα

¹⁰⁰³ Αναβαθμίζεται η ασέλγεια μεταξύ συγγενών του άρθρου 346 σε κακουρηγιατική πράξη, ισοδύναμη με την εξώγαμη συνουσία, σύμφωνα με τις διακρίσεις για την αιμομιξία.

εν λόγω δικαιώματα, τα οποία μέχρι τώρα αναγνωρίζονταν στα ενεργητικώς νομιμοποιούμενα πρόσωπα ως προς την άσκηση της πολιτικής αγωγής, στους παθόντες ή στους αμέσως ζημιωθέντες από την αξιόποινη πράξη, εφαρμόζονται πλέον και στο ανήλικο θύμα, ακόμα και αν δεν παρίσταται ως πολιτική αγωγή. Ο νομοθέτης αναγνωρίζει δικαιώματα στο θύμα ανεξάρτητα από το αν καθίσταται διάδικος στην ποινική δίκη, αποσυνδέει δηλαδή την παρεχόμενη προστασία από την ιδιότητα του διαδίκου, εστιάζοντας στα δικαιώματα του ανήλικου θύματος.

iii) Η προστασία της ανηλικότητας στην κοινωνία της διακινδύνευσης *contra* στην προστασία της επεξεργασίας των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων;

Η τρίτη θεματική ενότητα του νόμου περιέχει νέες ρυθμίσεις για τα προσωπικά δεδομένα στην περίπτωση εγκλημάτων κατά της κοινωνίας, καθώς και ρυθμίσεις για τη λειτουργία καμερών κατά τη διάρκεια συγκεντρώσεων. Για τις ανάγκες αυξημένης προστασίας του ανήλικου θύματος θεσπίστηκε, μάλιστα, εξαίρεση η οποία κινείται στα όρια της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, αφού, με την τροποποίηση της παραγράφου 2 του άρθρου 3 του Ν.2472/1997, αντικαθίστανται οι διατάξεις του προς όφελος των ανηλίκων. Ειδικότερα, ο νέος νόμος επιτρέπει τη δημοσίευση προσωπικών δεδομένων από τις εισαγγελικές ή δικαστικές αρχές και τις υπηρεσίες «που λειτουργούν υπό την άμεση εποπτεία τους στο πλαίσιο της απονομής δικαιοσύνης ή για την εξυπηρέτηση των αναγκών της λειτουργίας τους με σκοπό τη βεβαίωση εγκλημάτων που τιμωρούνται ως κακουργήματα ή πλημμελήματα με δόλο και ιδίως εγκλημάτων κατά της ζωής, της γενετήσιας αξιοπρέπειας, της προσωπικής ελευθερίας, της ιδιοκτησίας, κατά των περιουσιακών δικαιωμάτων, παραβάσεως της νομοθεσίας περί ναρκωτικών, επιβουλής της δημόσιας τάξης, *ως και τελούμενων σε βάρος ανηλίκων θυμάτων*».

Με βάση την εν λόγω τροπολογία, ειδικά σε σχέση με τον ανήλικο, θεωρούνται προσωπικά δεδομένα οι πληροφορίες, οι οποίες δημοσιεύονται για τις ποινικές διώξεις ή καταδίκες που σχετίζονται με την τέλεση των αδικημάτων του βιασμού ανηλίκου, της αποπλάνησης και εμπορίας παιδιών και της παιδικής πορνείας και πορνογραφίας. Στις περιπτώσεις μάλιστα των παραπάνω αδικημάτων, ο κοινός νομοθέτης επιτρέπει, μεταξύ άλλων, κατ' εξαίρεση, τη δημοσιοποίηση των ευαίσθητων δεδομένων των δραστών, κατόπιν εντολής εκπροσώπου της εισαγγελικής αρχής, ακόμη και στην περίπτωση που η υπόθεση εκκρεμεί ενώπιον του Εφετείου, εφόσον επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια (άρθρο 2β).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο σκοπός για τον οποίο ο νομοθέτης θεσπίζει την εξαίρεση από την προστασία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων (των σχετικών με ποινικές διώξεις ή καταδίκες), χωρίς τη συγκατάθεση του υποκειμένου. Ρητώς αναφέρεται ως τέτοιος η προστασία του κοινωνικού συνόλου, των ανηλίκων και εν γένει των ανίσχυρων πληθυσμιακών ομάδων προς την κατεύθυνση της ευχερέστερης πραγμάτωσης της αξίωσης της πολιτείας για τον κολασμό των παραπάνω αδικημάτων: η ανηλικότητα δηλαδή με ειδική αναφορά αναγνωρίζεται ρητά από το νομοθέτη ως αγαθό άξιο προστασίας, το οποίο μάλιστα εντάσσεται στην ευρύτερη κατηγορία των ευάλωτων ομάδων.

Η εν λόγω τροποποίηση στο νόμο για την προστασία των προσωπικών δεδομένων, τελικά, συμπυκνώνει τις σύγχρονες τάσεις στο χώρο της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού: Ο νομοθέτης, λαμβάνοντας υπ' όψιν τη συνταγματική επιταγή του άρθρου 21 του Συντάγματος, αλλά και σαφώς επηρεασμένος από τις διεθνείς τάσεις ανάληψης πρωτοβουλιών με στόχο την προστασία της ευάλωτης παιδικής ηλικίας, προβαίνει, εν προκειμένω, στην αναγνώριση της ειδικής και αυξημένης προστασίας που χρήζει η ανηλικότητα, η οποία διαφαίνεται από την ειδική αναφορά σε αυτήν, που αναγνωρίζεται ως ευάλωτη πληθυσμιακή ομάδα. Παράλληλα, προβαίνει και σε μια αξιολόγηση, καθώς η θεσπιζόμενη εξαίρεση για τη δημοσιοποίηση των προαναφερθέντων προσωπικών δεδομένων προκύπτει μετά από στάθμιση της προστασίας των προσωπικών δεδομένων με την προστασία της ανηλικότητας. Εκ προοιμίου, δεν υφίσταται ιεραρχική σχέση μεταξύ δικαιωμάτων ή των έννομων αγαθών σε περίπτωση σύγκρουσής τους, αλλά επιδιώκεται η πρακτική εναρμόνισή τους, ώστε να επιτυγχάνεται η παράλληλη άσκησή τους με τους λιγότερους δυνατούς περιορισμούς. Σε αυτήν την περίπτωση σταθμίζει, όμως, ως υπέρτερη η προστασία της ανηλικότητας της προστασίας των προσωπικών δεδομένων του δράστη.

Τα προσωπικά δεδομένα είναι στοιχεία, το οποία προσδιορίζουν άμεσα ή έμμεσα την ανθρώπινη προσωπικότητα. Η παροχή της συγκατάθεσης του υποκειμένου αποτελεί προϋπόθεση για τη διαχείριση των προσωπικών του δεδομένων, όπως ορίζεται και στην Οδηγία 95/46/ΕΚ της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε περίπτωση όμως ικανοποίησης δημοσίου συμφέροντος, που αποτελεί επιτρεπτό περιπτώσεις περιορισμό των δικαιωμάτων, εφόσον κρίνεται υπέρτερο από την προστασία της προσωπικότητας, επιτρέπεται η επεξεργασία των δεδομένων, χωρίς τη

συγκατάθεση του υποκειμένου. Τούτο αναφέρεται ρητά στην οδηγία 95/46/EK, που προβλέπει πως, εφόσον παρέχονται οι δέουσες εγγυήσεις, τα Κράτη-Μέλη δύνανται, όταν συντρέχουν σοβαροί λόγοι δημοσίου συμφέροντος, να θεσπίσουν παρεκκλίσεις από τις προβλεπόμενες στην οδηγία είτε με εθνική νομοθετική διάταξη είτε με απόφαση της αρχής ελέγχου.

Το ζήτημα που γεννάται είναι εάν η προστασία της δημόσιας ασφάλειας, που υπονοεί ο ίδιος ο νομοθέτης ως λόγος για τη δημοσιοποίηση των στοιχείων των δραστών («προστασία του κοινωνικού συνόλου και πραγμάτωση της αξίωσης της πολιτείας για τον κολασμό των παραπάνω αδικημάτων» άρθρο 2 περίπτωση β'),¹⁰⁰⁴ αποτελεί «έκφραση του δημοσίου συμφέροντος». Σε μια τέτοια περίπτωση –και μόνο– είναι επιτρεπτή η άρση της προστασίας των προσωπικών δεδομένων του δράστη.

Ο προβληματισμός για το περιεχόμενο της δημόσιας ασφάλειας στρέφεται γύρω από δύο βασικά σημεία αναφοράς: της έννοιας του «δημοσίου συμφέροντος» και του «κοινού αγαθού».¹⁰⁰⁵ Επιμέρους εννοιολογικά στοιχεία του δημοσίου συμφέροντος αποτελούν η χρησιμότητα και η ωφέλεια, η λειτουργία του, δηλαδή, υπέρ κάποιου υποκειμένου. Για να διασωθεί η εγγυητική λειτουργία και ο καθολικός χαρακτήρας της δημόσιας ασφάλειας, το υποκείμενο για χάρη του οποίου λειτουργεί το δημόσιο συμφέρον, θα έπρεπε κανονικά να ταυτίζεται με το σύνολο της κοινωνίας. Το δημόσιο συμφέρον, ωστόσο, ταυτίζεται με το συμφέρον της πλειονότητας, η οποία και διαμορφώνει το περιεχόμενό του, αποκλείοντας ενδεχομένως τις μειονοτικές ομάδες από την πρόσβαση στη δημόσια ασφάλεια. Η άρση, δηλαδή, της προστασίας ενός έννομου αγαθού διαμέσου της ταύτισης του δημοσίου συμφέροντος με τη δημόσια ασφάλεια, για χάρη της δημόσιας ασφάλειας, είναι πιθανό να οδηγήσει σε καταπάτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων με πιθανή θέσπιση προληπτικών περιορισμών των δικαιωμάτων τους ενόψει της κατοχύρωσης της δημόσιας ασφάλειας.¹⁰⁰⁶ Συνεπώς, η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων

¹⁰⁰⁴ Βλ. σχετικά την Οδηγία 95/46/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24^{ης} Οκτωβρίου 1995 «Για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών», όπου αναφέρεται ρητά πως τα Κράτη-Μέλη μπορούν να θέσουν περιορισμούς των δικαιωμάτων πρόσβασης και ενημέρωσης, καθώς και ορισμένων υποχρεώσεων του υπευθύνου επεξεργασίας, εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι για τη διασφάλιση, μεταξύ άλλων, της δημόσιας ασφάλειας.

¹⁰⁰⁵ Θ. Παπαθεοδώρου, *Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική, Συγκριτική προσέγγιση*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005, 109-112.

¹⁰⁰⁶ Θ. Παπαθεοδώρου, *Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική*, ό.π., 110-111.

δεν μπορεί να βρει έρεισμα σε λόγους δημοσίου συμφέροντος, όπως αναφέρεται στην Οδηγία 95/46/ΕΚ, αφού αυτό δεν ταυτίζεται με τη δημόσια ασφάλεια.

Το δικαίωμα στη δημόσια ασφάλεια, στην ελληνική συνταγματική τάξη, δεν κατοχυρώνεται αυτοτελώς, αλλά η προστασία της αποτελεί άθροισμα των ειδικότερων προστατευτικών διατάξεων των άρθρων 2 παρ.1 Σ, 5 παρ.2 και 5 Σ, και 17 παρ.1 Σ.¹⁰⁰⁷ Η προστατευτική διάσταση των παραπάνω αμυντικών δικαιωμάτων, αλλά και της αξίας του ανθρώπου, της ζωής, της τιμής, της ελευθερίας, της υγείας και της ιδιοκτησίας, επιβάλλει όχι μόνο αποχή, αλλά και τη θετική δράση του Κράτους με σκοπό των προστασία από ενέργειες τρίτων πολιτών, βλαπτικών για το φορέα τους. Τούτο προκύπτει από το άρθρο 25 παρ.1 εδάφ. β' και από το άρθρο 25 παρ.1 εδάφ. γ' Σ, όπου δεσμεύεται και ο κοινός νομοθέτης για την προστασία των πολιτών από άλλους πολίτες με τη θέσπιση κατάλληλων νομοθετημάτων. Όριο δε για την παρέμβαση του νομοθέτη πρέπει να αποτελεί η αρχή της αναλογικότητας (άρθρο 25 παρ.1 εδάφ.γ' Σ).¹⁰⁰⁸

Συνεπώς, δε δικαιολογούνται νομοθετικά περιορισμοί τύπου «κοινωνικών προφυλάξεων», αφού υφίσταται γενική αντίληψη περί ασφάλειας, είναι όμως δυνατή η θεμελίωση στο 25Σ περιορισμών του δικαιώματος της προστασίας των προσωπικών δεδομένων του φερόμενου ως δράστη, με στόχο την προστασία της αξίας και της σωματικής και ψυχικής υγείας του ανηλίκου, που αποτελεί αμυντικό δικαίωμα-συνιστώσα της δημόσιας ασφάλειας. Η αρχή της αναλογικότητας μπορεί να αξιοποιηθεί ως κριτήριο για την πρόταξη της προστασίας του ανηλίκου σε σχέση με την προστασία των προσωπικών δεδομένων του δράστη, με δεδομένο πως δεν υπάρχει εκ προοιμίου ιεράρχηση των προστατευόμενων συνταγματικών αγαθών. Λαμβάνοντας υπ' όψιν την αρχή της αναλογικότητας ως προστατευτικό όριο των δικαιωμάτων του δράστη, κατά τη γνώμη μας, θα πρέπει να υπάρχει διάκριση, σε περίπτωση δηλαδή καταδικαστικής απόφασης του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου, και όχι αθωωτικής, να είναι δυνατή η δημοσιοποίηση των στοιχείων του, σε πρώτο βαθμό κριθέντα ενόχου, από την ελληνική δικαιοσύνη.

¹⁰⁰⁷ Κ. Χρυσόγονος, Το θεμελιώδες δικαίωμα στην ασφάλεια, στο: Χ. Ανθόπουλος/Ε. Ι. Κοντιάδης/Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), Ασφάλεια και Δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, 154.

¹⁰⁰⁸ Χ. Ανθόπουλος, Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια, σε: Χ. Ανθόπουλος/Ε. Ι. Κοντιάδης/Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), Ασφάλεια και Δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, ό.π., 122-123.

Στην περίπτωση, βέβαια, της δημοσιοποίησης των στοιχείων του κατηγορουμένου, η προστασία της αξίας του ανηλίκου, ως συνιστώσα της προστασίας της δημόσιας ασφάλειας δε χρησιμοποιείται ως «άλλοθι» για τον προληπτικό περιορισμό των δικαιωμάτων του πολίτη, βασιζόμενη απλώς σε μια εκτίμηση μελλοντικών κινδύνων (risk assessment), όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει στην περίπτωση της παρακολούθησης των δημοσίων συναθροίσεων με κάμερες, οπότε *επίκειται* σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια. Εν προκειμένω, έχει προϋπάρξει ο κίνδυνος και διαταραχθεί η σχέση του κατηγορουμένου με το κοινωνικό σύνολο με τη διάπραξη του εν λόγω αδικήματος. Δεν ανιχνεύεται ένας εν δυνάμει εγκληματίας ή εν γένει ύποπτοι πληθυσμοί, αλλά επιχειρείται η προστασία του κοινωνικού συνόλου από έναν διαπιστωμένο κίνδυνο, ο οποίος έχει ήδη *επαπειλήσει* την ασφάλεια του συνόλου, σύμφωνα με την κρίση της δικαιοσύνης σε πρώτο βαθμό. Ικανό επιχείρημα προς την κατεύθυνση της δημοσιοποίησης των δεδομένων του κατηγορούμενου αποτελεί η ίδια η απαξία των εν λόγω εγκλημάτων, με δεδομένο πως τα δικονομικά και υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου δε θίγονται.

Αντίθετα, στην περίπτωση της δημοσιοποίησης των στοιχείων του κατηγορουμένου *αδιακρίτως*, στο πλαίσιο της εφαρμογής μιας ασφαλιστικής-διαχειριστικής αντεγκληματικής πολιτικής, ακόμα δηλαδή και επί αθωωτικής απόφασης του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου, *θίγεται* το δικαίωμα του κατηγορουμένου στην πληροφοριακή αυτοδιάθεση με ικανή αιτία το πιθανολογούμενο φορτίο κινδύνου που ο ίδιος φέρει για το κοινωνικό σύνολο, το οποίο πρέπει να «*αδρανοποιηθεί*», με αναπόφευκτη προσβολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων του. Η προσπάθεια της απομάκρυνσης του κινδύνου της βλάβης του κοινωνικού συνόλου από την πιθανή επικινδυνότητα του κατηγορουμένου, μέχρι την εκδίκαση της υπόθεσής του σε δεύτερο βαθμό, σε περίπτωση που έχει κριθεί αθώος στον πρώτο βαθμό δικαιοσύνης, αποτελεί, ωστόσο, μέριμνα της κοινωνικής πολιτικής και δεν επιλύεται με την ποιοτική μεταστροφή του ποινικού δικαίου και την πρόωπη ενεργοποίησή του για την πρόληψη και καταστολή της επικινδυνότητάς του.

Στην περίπτωση αυτή, το ποινικό δίκαιο μετατρέπεται σε παράγοντα διευθέτησης κοινωνικών κρίσεων, αποκατάστασης της κλονισμένης αξιοπιστίας της κρατικής μηχανής σε σχέση με τη διαχείριση της εγκληματικότητας και όχημα για τον εφησυχασμό της κοινής γνώμης με την φαινομενική ενίσχυση του αισθήματος

της ασφάλειας. Κατά τη γνώμη μας, ωστόσο, το ποινικό δόγμα απομακρύνεται από τις θεμελιώδεις αρχές του φιλελεύθερου, ανθρωποκεντρικού και εγγυητικού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων χαρακτήρα του, με απώτερη συνέπεια την αποτύπωση της διάχυτης απειλής και ανασφάλειας, που επικρατεί στο πλαίσιο της κοινωνίας της διακινδύνευσης, στο ίδιο του το σώμα, με τη νομιμοποίηση κατηγοριοποιήσεων ανάμεσα σε επικίνδυνους και μη, σε πολίτες πρώτης και δεύτερης κατηγορίας ως προς την απόλαυση των ατομικών τους δικαιωμάτων. Η μεταφορά των διακρίσεων και των διαχωρισμών από το κοινωνικό επίπεδο στο νομικό, εν τέλει, είναι πολύ αμφίβολο αν επιτυγχάνει το στόχο της Νέας Ποινολογίας, δηλαδή την προστασία της δημόσιας ασφάλειας ή αν τελικά αναπαράγει και επιδεινώνει το διάχυτο κλίμα της ανασφάλειας, που προσπαθεί να καταπολεμήσει.¹⁰⁰⁹

3β. *Κριτική αποτίμηση της προστασίας του παιδιού θύματος στο πλαίσιο της ελληνικής νομοθεσίας: γενικές παρατηρήσεις και προτάσεις.*

Η νομική προστασία του παιδιού θύματος, μετά τις πρόσφατες νομοθετικές τροποποιήσεις, προσφέρει αναμφίβολα επαρκή προστασία στο ανήλικο θύμα στην χώρα μας, πλήρως προσαρμοσμένη με τις επιταγές τόσο της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και των Προαιρετικών της Πρωτοκόλλων όσο και της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών. Τούτο προκύπτει από την κύρωση του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών στις ένοπλες συρράξεις το 2002, την ψήφιση του Ν.3500/2006 για την ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας και την ψήφιση του πρόσφατου Ν.625/2007 για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης, της παιδικής πορνογραφίας, τα νέα όρια των προσωπικών δεδομένων και τη χρήση καμερών κατά τη διάρκεια έκνομων πράξεων, -όπου κυρώνεται το Προαιρετικό

¹⁰⁰⁹

Παρόμοιο προβληματισμό δημιουργεί η Οδηγία 95/46/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24^{ης} Οκτωβρίου 1995 «Για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών», όπου ρητά επιτρέπονται, σε περιπτώσεις πρόληψης, διερεύνησης, διαπίστωσης και δίωξης παραβάσεων του ποινικού νόμου ή της δεοντολογίας των νομοθετικά κατοχυρωμένων επαγγελμάτων, περιορισμοί στο δικαίωμα του πληροφωριακού αυτοκαθορισμού. Για το ίδιο ζήτημα βλ. και το υπ' αριθμ. 1945/2002 Βούλευμα του Ανωτάτου Ακυρωτικού που εξετάζει το πρόβλημα της προστασίας της ιδιωτικότητας σε σχέση με την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων κατά τη διάρκεια της ποινικής δίκης. Βλ. για το σχετικό προβληματισμό Γ. Νούσκαλης, Προστασία προσωπικών δεδομένων και ποινική δίκη: Αξίες αντιφατικές ή παράλληλες; (ορισμένες σκέψεις με αφορμή την Συμβ ΑΠ 1945/2002), Ποιν Δικ 6/2003, 675-678. Για το ζήτημα βλ. γενικά και Α. Chirino Sánchez, Das Recht auf Informationelle Selbstbestimmung und seine Geltung im Strafverfahren, am Beispiel der neuen

Πρωτόκολλο στη ΔΣΔΠ σχετικά με την εμπορία παιδιών και την παιδική πορνογραφία-, αλλά και την πρόσφατη ψήφιση του Ν.3727/2008. Η προσπάθεια του νομοθέτη για τη δημιουργία ενός ενισχυμένου και αποτελεσματικού θεσμικού πλαισίου για την προστασία του ιδιαίτερα ευάλωτου παιδιού θύματος διαφαίνεται σε μια σειρά νομοθετικών αλλαγών, όπως, ενδεικτικά, στην αυστηροποίηση του συστήματος των κυρώσεων σε πράξεις κατά των ανηλίκων, στην αναστολή της παραγραφής για τον ανήλικο μέχρι την ενηλικίωσή του για συγκεκριμένες πράξεις, στην εφαρμογή του πρωτοποριακού για τα ελληνικά δεδομένα θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης, -ως εναλλακτικού τρόπου διαχείρισης των ποινικών υποθέσεων ενδοοικογενειακής βίας-, και στην καθιέρωση, ως επιβαρυντικής περίπτωσης, την τέλεση κάποιων εγκλημάτων κατά ανηλίκων. Αν και ο ποινικός νομοθέτης επιχειρεί να διασφαλίσει αυξημένη προστασία προς την παιδική ηλικία, λαμβάνοντας υπ' όψιν την ιδιαιτερότητά της σε συνδυασμό με τις ειδικές ανάγκες του θύματος, στις πρόσφατες νομοθετικές πρωτοβουλίες εντοπίζονται ελλείψεις και νομικά κενά, που, σε συνδυασμό με την ασάφεια ή την αοριστία συγκεκριμένων διατάξεων, υποβαθμίζουν την παρεχόμενη προστασία.

Αρχικά, η προστασία του παιδιού θύματος ενδοοικογενειακής βίας στο Ν.3500/2006 αποτελεί καινοτομία του Έλληνα νομοθέτη, καθώς στις περισσότερες χώρες δεν προβλέπεται ειδική προστασία για τα ανήλικα θύματα ενδοοικογενειακής βίας.¹⁰¹⁰ Ενώ η εν λόγω προστασία του Ν.3500/2006 εμφανίζεται προσαρμοσμένη στη σύγχρονη πραγματικότητα, όπου τα όρια του θεσμού της οικογένειας δε διαγράφονται δεσμευτικά, συνυπάρχουν δηλαδή παράλληλα με τη νόμιμη οικογένεια και νέα σχήματα, δε φαίνεται ορθολογική η επιλογή του νομοθέτη να θεωρεί μεν άξια προστασίας τα ανήλικα παιδιά που θυματοποιούνται από συγγενείς, με τους οποίους δε συνοικούν, αλλά η προστασία για τα παιδιά από τους μόνιμους συντρόφους του άνδρα ή της γυναίκας αντίστοιχα να διασφαλίζεται μόνο σε περίπτωση συνοίκησης.¹⁰¹¹ Αδικαιολόγητη φαίνεται, δηλαδή, κατά τη γνώμη μας, η μη υπαγωγή στην προστασία των τέκνων των μόνιμων συντρόφων του άνδρα ή της γυναίκας αντίστοιχα, στην περίπτωση που δεν υφίσταται συνοίκηση, καθώς αποτελεί παραβίαση του άρθρου 2 της ΔΣΔΠ, δηλαδή της αρχής της μη διάκρισης.

¹⁰¹⁰ Ermittlungsmethoden in der Strafprozessordnung: zugleich ein Beitrag zur Diskussion ueber die Zukunft des Datenschutzes im Strafverfahren, Lang, Frankfurt am Main, 1999, 1επ.
¹⁰¹¹ Όπως, για παράδειγμα, στη Γερμανία, βλ. σχετικά στο κεφάλαιο της συνταγματικής προστασίας της παρούσης εργασίας.

Παράλληλα, ερμηνευτικά προβλήματα είναι πιθανόν να προκύψουν από την αοριστία της έννοιας του μόνιμου συντρόφου, καθώς ο κοινός νομοθέτης δεν αποσαφηνίζει -ακόμη και σε περίπτωση συγκατοίκησης- σε ποιες περιπτώσεις ο σύντροφος θεωρείται μόνιμος, ώστε να προσδιοριστεί το προστατευτικό πεδίο της διάταξης για τα παιδιά-θύματα. Στην ελληνική νομοθεσία δεν υφίσταται κάποια σχετική αναφορά, ενώ η ερμηνεία της διάταξης, όπως προκύπτει από την πρόσφατη σχετική νομολογία, - πρόκειται για την απόφαση 1141/2007 του Αρείου Πάγου-, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το προστατευτικό πεδίο της διάταξης συρρικνώνεται ιδιαίτερα: είναι αξιοσημείωτο πως στην εν λόγω απόφαση στο πρόσωπο που συζεί, για παράδειγμα, σε κατάσταση ελεύθερης συμβίωσης, «χωρίς πρόθεση για μελλοντική σύναψη γάμου», δεν παρέχεται προστασία, συγκεκριμένα, χρηματική ικανοποίηση για ψυχική οδύνη, στον επιζώντα από το θάνατο του συντρόφου.¹⁰¹²

Καθίσταται προφανής η ανάγκη τροποποίησης της εν λόγω διάταξης με την υπαγωγή στην προστασία του Ν.3500/2006 των τέκνων των μόνιμων συντρόφων του άνδρα ή της γυναίκας στην περίπτωση, που δεν υφίσταται συνοίκηση, αλλά και η διασαφήνιση της έννοιας του μόνιμου συντρόφου στη σχετική νομοθεσία για την ενδοοικογενειακή βία, όπως ισχύει σε άλλες ευρωπαϊκές νομοθεσίες. Για παράδειγμα στο *πορτογαλικό ποινικό δίκαιο*, στο άρθρο 152 ΠΚ, παρέχεται πλήρης προστασία στα παιδιά των μόνιμων συντρόφων του άνδρα ή της γυναίκας, ακόμη και στην περίπτωση μη συνοίκησης, καθώς ορίζεται ρητά πως ποινικοποιείται η κακοποίηση του ή της συζύγου και του συντρόφου ή της συντρόφου, *αλλά και κάθε προσώπου που συνδέεται με το ζευγάρι και βρίσκεται σε θέση αδυναμίας να υπερασπιστεί τον εαυτό του σε κάθε περίπτωση.*

Παράλληλα, καινοτομία σε σχέση με τις αλλοδαπές έννομες τάξεις,¹⁰¹³ αποτελεί η διεύρυνση στο Ν.3500/2006 της έννοιας του ανήλικου θύματος, καθώς υπάγεται σε αυτήν και ο ανήλικος, ενώπιον του οποίου ασκείται η βία. Αδικαιολόγητος φαίνεται, όμως, ο περιορισμός της προστασίας του ανήλικου μάρτυρα, αποκλειστικά σε πράξεις ενδοοικογενειακής σωματικής βλάβης και όχι σε

¹⁰¹¹ Θ. Παπαθεοδώρου, Η ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας, Ποιν Δικ 1/2007, 73.

¹⁰¹² ΑΠ 1141/2007.

¹⁰¹³ Στις περισσότερες χώρες βρίσκεται σε εξέλιξη δημόσιος διάλογος για την προώθηση και νομοθετική κατοχύρωση της προστασίας του παιδιού-θύματος και του παιδιού-μάρτυρα ενδοοικογενειακής βίας. Βλ ενδεικτικά, www.lac.org.na/projects/grap/Pdf/dvmaint2003.pdf, www.gcyp.sa.gov.au/documents/Publications/Submissions%20and%20Reports/Response%20DV%20law%20review%20May%2007.pdf, www.ncsl.org/programs/cyf/slr271.htm και www.sweden.gov.se/sb/d/8811/a/107206.

κάθε πράξη ενδοοικογενειακής βίας που τελείται ενώπιόν του, όπως για παράδειγμα την προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας, την παράνομη βία και απειλή κ.α.¹⁰¹⁴ Σε καμία περίπτωση η άσκηση βίας εντός της οικογένειας δεν ταυτίζεται με την σωματική βλάβη και για το λόγο αυτό είναι επιβεβλημένη η τροποποίηση του ισχύοντος νομικού πλαισίου προς την κατεύθυνση της προστασίας του ανήλικου μάρτυρα που βλέπει ή ακούει κάθε πράξη ενδοοικογενειακής βίας, η οποία άλλωστε περιλαμβάνει τη σωματική, ψυχολογική ή σεξουαλική βία, σύμφωνα με τη Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα «*Τα παιδιά ως έμμεσα θύματα της ενδο-οικογενειακής βίας*».¹⁰¹⁵ Στην *κυπριακή* νομοθεσία, για παράδειγμα, προσφέρεται πλήρης προστασία στο παιδί μάρτυρα κάθε είδους ενδοοικογενειακής βίας, δηλαδή φυσικής, σεξουαλικής ή ψυχολογικής στο νόμο «*The Violence in the Family (Prevention and Protection of Victims) Law*» (1994), όπου γίνεται ειδική μνεία στις ψυχολογικές συνέπειες της άσκησης οποιασδήποτε μορφής βίας ενώπιον του παιδιού στο πλαίσιο της οικογένειας.

Επιπλέον, σημαντικά κενά εντοπίζονται σχετικά με τις διαδικασίες επανένταξης του ανήλικου θύματος, τις διαδικασίες ενημέρωσης, αλλά και αποκατάστασής τους. Στο Ν.3500/2006 απουσιάζει για παράδειγμα οποιαδήποτε αναφορά ή πρόβλεψη σχετικά με τη λειτουργία υπηρεσιών διερεύνησης και διάγνωσης της κακοποίησης, αναφορικά με προγράμματα υποστηρικτικής παρέμβασης για το κακοποιημένο παιδί ή προγράμματα πρόληψης της βίας, τα οποία θα μπορούσαν να ενταχθούν στο πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης.¹⁰¹⁶

Το νομικό αυτό κενό σχετικά με τους μηχανισμούς ενημέρωσης και αποκατάστασης των παιδιών θυμάτων φαίνεται να θέλει να καλύψει ο νομοθέτης με την ψήφιση του Ν.3727/2008, όπου κυρώνεται η εφαρμογή της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης, κακοποίησης κ.α. Ειδικότερα, προβλέπεται η εκπόνηση προγραμμάτων από φορείς του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, τις δημόσιες υπηρεσίες, τα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου, αλλά και τους κοινωνικούς

¹⁰¹⁴ Βλ. σχετικά Παρατηρήσεις-Απόφαση ΕΕΔΑ σχετικά με το σχέδιο νόμου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, www.nchr.gr.

¹⁰¹⁵ Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 325 της 30/12/2006 σ. 0060 - 0064

¹⁰¹⁶ Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 325 της 30/12/2006 σ. 0060 - 0064
Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 325 της 30/12/2006 σ. 0060 - 0064
4 χρόνια Συνήγορος του Παιδιού στην Ελλάδα, Παρεμβάσεις και διαπιστώσεις της αρχής για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, Δεκέμβρης 2007, www.synigoros.gr.

φορείς. Στόχο αποτελεί η ενημέρωση, επιμόρφωση και ευαισθητοποίηση των προσώπων, που έχουν τακτικές επαφές με αυτά και του ευρύτερου κοινού για τα ζητήματα της κακοποίησης και της γενετήσιας εκμετάλλευσης, αλλά και η ενημέρωση των παιδιών στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, μέσω ειδικών προγραμμάτων. Τέλος, προβλέπεται η συνδρομή στα θύματα της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης για τη σωματική και ψυχοκοινωνική τους αποκατάσταση, ενώ παράλληλα προβλέπεται ψυχολογική υποστήριξη στα πρόσωπα που βρίσκονται κοντά στα θύματα.

Οι λεπτομέρειες για την κατάρτιση και εφαρμογή των εν λόγω προγραμμάτων, ο τρόπος συντονισμού των υπηρεσιών, η συνεργασία των αρμόδιων φορέων, η δημιουργία κέντρων συγκέντρωσης δεδομένων για την παρακολούθηση του φαινομένου, αλλά και η δημιουργία γραμμής άμεσης βοήθειας, καθώς και η ρύθμιση όλων των παρεμφερών ζητημάτων (άρθρα 1 και 2 του Ν.3727/2008).¹⁰¹⁷ ανατίθενται μέσω νομοθετικής εξουσιοδότησης στους αρμόδιους υπουργούς. Στην εν λόγω νομοθετική πρωτοβουλία όμως δεν προβλέπεται ένας αρμόδιος αποκλειστικά για την παιδική κακοποίηση Εθνικός Φορέας, ούτε η αρμοδιότητα του Ινστιτούτου Υγείας Παιδιού¹⁰¹⁸ για το συντονισμό παρόμοιων δραστηριοτήτων και ενεργειών σε πανελλήνια κλίμακα.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁷ Παράλληλα, προβλέπεται η λήψη κατάλληλων μέτρων για τη σωματική και ψυχολογική ανάρρωση, αλλά και την κοινωνική ένταξη του παιδιού θύματος παραμέλησης, κακοποίησης και κάθε μορφής εκμετάλλευσης, συνεπώς και σεξουαλικής, σε κατάλληλο περιβάλλον (άρθρο 39).

¹⁰¹⁸ Το Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, εποπτευόμενο από το Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας, λειτουργεί προς μια τέτοια κατεύθυνση με την παροχή εξειδικευμένου έργου πρόληψης και δημόσιας υγείας και την ανάπτυξη δραστηριότητας (ερευνητικής και εκπαιδευτικής) στο πεδίο της υγείας του παιδιού. Το τμήμα Διεύθυνσης Οικογενειακών σχέσεων, μάλιστα, έχει ως αποκλειστικό αντικείμενο τη μελέτη του πλαισίου (τόσο σε επίπεδο οικογένειας όσο και σε επίπεδο κοινωνικών δομών) που ευνοεί την παραγωγή, συντήρηση και αναπαραγωγή της ενδοοικογενειακής βίας, την παροχή υπηρεσιών υποστηρικτικής φύσης σε επαγγελματίες που ασχολούνται με ζητήματα βίας μέσα στην οικογένεια και την παροχή εξειδικευμένου κλινικού έργου για τη βία μέσα στην οικογένεια, ενώ περιλαμβάνει παρεμβάσεις και διατύπωση προτάσεων για την ανάπτυξη ενός συνεκτικού συστήματος κοινωνικής πολιτικής για τη προστασία της οικογένειας και των δικαιωμάτων της παιδικής ηλικίας. Παράλληλα, το Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού αποτελεί ιδρυτικό μέλος του Δικτύου για την Πρόληψη και Καταπολέμηση της σωματικής τιμωρίας στα παιδιά, που αποτελεί μια πολύ συχνή εκδήλωση της άσκησης ενδοοικογενειακής βίας. Στόχους του Δικτύου αποτελούν η ανάπτυξη δραστηριότητας για την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των παιδιών, των γονέων και των επαγγελματιών που ασχολούνται με παιδιά για την πρόληψη και καταπολέμηση της χρήσης σωματικής τιμωρίας στα παιδιά, η συνεργασία όλων των φορέων που ασχολούνται με τα εν λόγω ζητήματα και η ανάπτυξη συντονισμένων δράσεων, αλλά και η προώθηση θεσμικών αλλαγών για την αποτελεσματικότερη προώθηση των δικαιωμάτων των παιδιών, ιδίως σε σχέση με την χρήση της σωματικής βίας. Η μεταβολή των αντιλήψεων σχετικά με τη σωματική τιμωρία, ορθά, εντάσσεται στους στόχους του δικτύου σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, όπου η σωματική τιμωρία παραμένει κοινωνικά αποδεκτή: σύμφωνα με

Προς την κατεύθυνση της αποτελεσματικής αντιμετώπισης της παιδικής κακοποίησης, στο πλαίσιο της οικογένειας, αλλά και ευρύτερα, προτείνεται η θεσμοθέτηση ενός Εθνικού Φορέα με αποκλειστική αρμοδιότητα στα ζητήματα κακοποίησης παιδιών, που θα αναπτύσσει πρωτοβουλίες σε θεωρητικό επίπεδο, με την εκπόνηση ερευνών για τη φύση και τα χαρακτηριστικά της παιδικής κακοποίησης, τη θέσπιση πρωτοκόλλων δεοντολογίας για επαγγελματίες που ασχολούνται με παιδιά, αλλά και σε πρακτικό επίπεδο, με την υποστήριξη επαγγελματιών σε πανελλήνιο επίπεδο, τη δημιουργία ειδικών ξενώνων φιλοξενίας κακοποιημένων παιδιών με παροχή υπηρεσιών υποστηρικτικής φύσης, τη λειτουργία ειδικής για θέματα κακοποίησης τηλεφωνικής γραμμής κ.α.¹⁰²⁰

Παράλληλα, απαραίτητη κρίνεται η ανάληψη σχετικής νομοθετικής πρωτοβουλίας για την ανάπτυξη και εφαρμογή ειδικών προληπτικών δράσεων, με την παροχή αυτόνομης προστασίας για τα παιδιά, τα οποία είναι έμμεσα θύματα της ενδο-οικογενειακής βίας. Προς την κατεύθυνση αυτή προτείνεται η διεξαγωγή κοινωνικών εκστρατειών με στόχο, όσους, ενδεχομένως, είναι άμεσοι μάρτυρες κρουσμάτων βίας κατά των παιδιών (γείτονες, φίλους των γονέων ή συγγενείς), προκειμένου να καταπολεμηθεί η αδιαφορία των προσώπων αυτών έναντι της βίας κατά των παιδιών, ο ορισμός προσώπων για την ακρόαση των παιδιών, αλλά και η υποστήριξη, από κρατικά και μη ιδρύματα, ειδικών διαμεσολαβητών για παιδιά.

Στο Ν.3727/2008 (άρθρο 2 παρ.2) προβλέπεται η βραχυπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη σωματική και ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των παιδιών θυμάτων γενετήσιας εκμετάλλευσης, αλλά και κακοποίησης, φαίνεται δηλαδή πως οι σχετικές δράσεις περιλαμβάνουν την υποστήριξη και για τα παιδιά, που είναι έμμεσα θύματα ενδοοικογενειακής βίας. Κατά τη γνώμη μας, ωστόσο, είναι σημαντικό να διακρίνονται οι εμπειρίες που έχουν τα παιδιά ως μάρτυρες και ως θύματα ενδο-οικογενειακής βίας λόγω κακοποίησης και κακομεταχείρισής τους από τους γονείς.

1019 ερευνητικά στοιχεία του Ινστιτούτου Υγείας Παιδιού σχεδόν έξι στις δέκα ελληνικές οικογένειες χρησιμοποιούν τη σωματική τιμωρία, ως μέσο διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους. Η χρήση της σωματικής τιμωρίας συνοδεύεται από την αντίληψη, μάλιστα, πως αποτελεί δικαίωμα των γονιών, παρά τα πορίσματα επιστημονικών μελετών που διαπιστώνουν πως η σωματική τιμωρία εξοικειώνει τα παιδιά με τη βία ως μέσο επίλυσης προβλημάτων και είναι δυνατό να οδηγήσει σε σοβαρές μορφές κακοποίησης.
4 χρόνια Συνήγορος του Παιδιού στην Ελλάδα, Παρεμβάσεις και διαπιστώσεις της αρχής για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, Δεκέμβρης 2007, www.synigoros.gr.

Αν και συχνά υπάρχουν επικαλύψεις, δεν θα πρέπει να υποτιμώνται οι συνέπειες για τα παιδιά που πλήττονται έμμεσα από την ενδο-οικογενειακή βία και θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως "αυτόνομα" θύματα, για τα οποία αναπτύσσονται ειδικές δράσεις υποστήριξης, με ξεχωριστή παροχή συμβουλών και υποστήριξης από κρατικά και μη ιδρύματα.

Παρομοίως, η απαγόρευση της σωματικής βίας¹⁰²¹ ως μέσου σωφρονισμού από το νομοθέτη στο άρθρο 4 του Ν.3500/2006 και η αναγνώρισή της ως περίπτωσης κακής άσκησης της γονικής μέριμνας συρρικνώνει την παρεχόμενη προστασία προς το ανήλικο θύμα, καθώς ορθότερη θα ήταν η απαξιολόγηση της σωματικής βίας εν γένει και όχι μόνο ως μέσου σωφρονισμού. Αποτελεσματικότερη προστασία στο ανήλικο θύμα θα διασφάλιζε δηλαδή η σχετική διάταξη, αν η εφαρμογή του άρθρου 1532 ΑΚ δεν περιοριζόταν μόνο στην περίπτωση άσκησης σωματικής βίας ως μέσου σωφρονισμού, αλλά επεκτεινόταν στην άσκηση σωματικής βίας, οι οποίες δεν αποσκοπούν στο σωφρονισμό του ανηλίκου, αλλά στοχεύουν, για παράδειγμα, στην πρόκληση βλάβης στη μητέρα του ανηλίκου τέκνου.¹⁰²² Έχει, ορθώς, προταθεί προς την κατεύθυνση της αποτελεσματικότερης προστασίας του ανηλίκου θύματος, η τροποποίηση του άρθρου 4 του Ν.3500/2006 κατά τρόπο, ώστε να εμπεριέχει κάθε μορφή βίας, σωματική ή ψυχολογική, ανεξάρτητα δε από το σκοπό της, η δε διαμόρφωση της διάταξης θα μπορούσε να λάβει την εξής μορφή: **«Επί ασκήσεως κάθε μορφής βίας, σωματικής βίας ή ψυχολογικής, σε βάρος ανηλίκου, ως μέσου σωφρονισμού του στο πλαίσιο της ανατροφής του ή για οποιοδήποτε άλλο στόχο, εφαρμόζεται το άρθρο 1532 του Αστικού Κώδικα».**¹⁰²³

¹⁰²⁰ 4 χρόνια Συνήγορος του Παιδιού στην Ελλάδα, Παρεμβάσεις και διαπιστώσεις της αρχής για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του παιδιού, Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού, Δεκέμβρης 2007, www.synigoros.gr.

¹⁰²¹ Η σωματική τιμωρία έχει απαγορευτεί δια νόμου στη Σουηδία, ήδη από το 1979, ενώ στη Νορβηγία από το 1987. Βλ. Μ. Σταυριανάκη, Κακοποίηση-Παραμέληση Παιδιού: Η σημασία της κοινοτικής προσέγγισης σε μια πολιτική πρόληψης, στο πλαίσιο των δικαιωμάτων του παιδιού, Κοινωνική Εργασία 69/2003, 21 και Ε. Φερέτη, Ερευνητικό Πρωτόκολλο Β110, Η χρήση της σωματικής τιμωρίας στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, στα πλαίσια της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας. Μια κοινωνιολογική έρευνα στην περιοχή της πρωτεύουσας, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Αθήνα, 1993.

¹⁰²² Κριτική σχεδίου νόμου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας» της Διεθνούς Αμνηστίας, Φεβρουάριος 2006, σε: Παρατηρήσεις-Απόφαση ΕΕΔΑ σχετικά με το σχέδιο νόμου «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, www.nchr.gr.

¹⁰²³ Η υπογράμμιση αφορά στις προτεινόμενες προσθήκες, Παρατηρήσεις της ΕΕΔΑ επί του Σχεδίου Νόμου «Μεταρρυθμίσεις για την Οικογένεια, το Παιδί και την Κοινωνία», 14 Ιουλίου 2008, 21, www.nchr.gr.

Σε σχέση με την προστασία του παιδιού θύματος από την παιδική πορνογραφία, παρά τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού νομικού πλαισίου, κατά τη γνώμη μας, νομοθετικά κενά εντοπίζονται ως προς τις μεθόδους πρόληψης, ώστε να διασφαλίζεται η αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση της πολυεπίπεδης απειλής κατά των ανηλίκων ως καταναλωτών και δεκτών πολιτισμικών προτύπων, όπως, επίσης, ως θυμάτων βίας και πορνογραφίας στο διαδίκτυο. Ήδη η Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε συνεργασία με οργανισμούς έκδοσης πιστωτικών καρτών, βρίσκεται σε διαδικασία αξιολόγησης κάθε τεχνικής δυνατότητας αποκλεισμού, από τα επιγραμμικά συστήματα πληρωμής, των ιστοτόπων που πωλούν υλικό παιδικής πορνογραφίας δια της ηλεκτρονικής οδού. Επιπλέον, καλεί οικονομικούς παράγοντες, όπως τράπεζες, ανταλλακτήρια, παρόχους υπηρεσιών του διαδικτύου και εταιρείας μηχανών αναζήτησης να ανταποκριθούν στην προσπάθεια καταπολέμησης της παιδικής πορνογραφίας και εκμετάλλευσης.¹⁰²⁴ Προς μια τέτοια κατεύθυνση μπορεί να συμβάλει η υιοθέτηση ανάλογων πρωτοβουλιών σε εθνικό επίπεδο, η απαγόρευση της παιδικής πορνογραφίας και της βίας στα παιδιά σε όλες τις οπτικοακουστικές υπηρεσίες, η χάραξη μελέτης για τη δυνατότητα δημιουργίας φίλτρων που θα εμποδίζουν την διέλευση υλικού παιδικής πορνογραφίας, όπως για παράδειγμα **στη Σουηδία**, όπου ανέλαβε παρόμοια πρωτοβουλία η Αστυνομία (National Criminal Police) σε συνεργασία με 15 από τους μεγαλύτερους παροχείς διαδικτυακών υπηρεσιών.¹⁰²⁵ Προς την ίδια κατεύθυνση θα μπορούσαν να συμβάλουν η ανάληψη πρωτοβουλιών για τη συνεργασία των δημοσίων αρχών και των φορέων του ιδιωτικού τομέα για την ανάληψη δέσμευσης σχετικά με το οριστικό κλείσιμο και μπλοκάρισμα των παράνομων σελίδων, αλλά και η ενίσχυση της εκπαιδευτικής λειτουργίας των ΜΜΕ σε συνδυασμό με την άσκηση αυστηρότερου ελέγχου για την αποφυγή επιζήμιων εικόνων, που εμπεριέχουν μηνύματα βίας και σεξισμού, πρωτοβουλία που στη Σουηδία ανέλαβε το ομόλογο Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (Media Council).¹⁰²⁶ Παράλληλα, επιτακτική κρίνεται η λήψη ειδικών μέτρων για το συνεχώς διογκούμενο πρόβλημα ανταλλαγής μηνυμάτων πολυμέσων (MMS) με πορνογραφικό υλικό, η υιοθέτηση εθνικών κωδίκων

¹⁰²⁴ Πρόταση Ψηφίσματος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με μια στρατηγική της ΕΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού, 2007/2093 (INI).

¹⁰²⁵ Sweden's Fourth Periodic Report to the UN Committee on the Rights of the Child, 2002-2007, ό.π., 28.

¹⁰²⁶ Sweden's Fourth Periodic Report to the UN Committee on the Rights of the Child, ό.π., 27.

αυτορρύθμισης για την ασφαλέστερη χρήση των κινητών από τους ανηλίκους, αλλά και την προώθηση της ασφαλέστερης χρήσης του διαδικτύου από τα παιδιά.¹⁰²⁷

Επιπροσθέτως, παρά την αποτελεσματική προστασία του ανήλικου μάρτυρα στο Ν.3625/2007, όπου πλέον αποκλείεται η φυσική παρουσία του παιδιού στο ακροατήριο για την προφύλαξή του από την ψυχοφθόρο ποινική διαδικασία με την εισαγωγή και αξιοποίηση των οπτικοακουστικών μέσων, η διατύπωση της διάταξης («η κατάθεση του ανήλικου συντάσσεται εγγράφως και καταχωρίζεται και σε ηλεκτρονικό οπτικοακουστικό μέσο, όταν αυτό είναι δυνατόν») αφήνει αρκετά κενά, αφού δεν προσδιορίζεται με ποια κριτήρια, ποιες προϋποθέσεις και ποιους κανόνες είναι δυνατή η λήψη της οπτικογραφημένης κατάθεσης, ώστε να διασφαλίζονται οι δικονομικές εγγυήσεις, που την καθιστούν άμεση προφορική μαρτυρία.

Για το λόγο αυτό, προς την κατεύθυνση της συγκεκριμενοποίησης της παρεχόμενης προστασίας σκόπιμη θεωρείται η θεσμοθέτηση κάποιων κανόνων βασισμένων στις παρακάτω αρχές: Αρχικά, η κατάθεση πρέπει να αφορά μόνο στην υπό εκδίκαση υπόθεση, ενώ είναι αναγκαίο να προβλέπεται η δυνατότητα ποιοτικής απομαγνητοφώνησης και δακτυλογράφησης του ηχητικού περιεχομένου της οπτικοταινίας (sound track), καθώς και η συμπαρουσίασή της με την οπτικογραφημένη κατάθεση. Παράλληλα, βασικό κανόνα για τη λήψη οπτικογραφημένης κατάθεσης πρέπει να αποτελεί η διασφάλιση της δυνατότητας αναγραφής αναλυτικά των στοιχείων του προσώπου που παίρνει και δίνει την κατάθεση (όνοματεπώνυμο, διεύθυνση, επάγγελμα, ιδιότητα), καθώς και ο τόπος, η ημερομηνία και η ώρα έναρξης και λήξης λήψης της κατάθεσης. Τέλος, κρίνεται επιτακτικό να θεσπισθεί νομοθετική πρόβλεψη για την πλήρη ενημέρωση του προσώπου που δίνει την κατάθεση ως προς το ότι αυτή θα οπτικογραφηθεί και θα αποτελεί μαρτυρία του, καθώς και η έγγραφη ενυπόγραφη δήλωση του ίδιου του ανήλικου (ανάλογα με την ηλικιακή του ωριμότητα και την ικανότητά του για αυτοκαθορισμό) ή των προσώπων που ασκούν τη γονική του μέριμνα πως συμφωνούν με τη λήψη της κατάθεσης. Σε περίπτωση μη συνδρομής κάποιας από τις παραπάνω προϋποθέσεις ελλοχεύει ο κίνδυνος παραποίησης η πλαστότητας της κατάθεσης ή λήψης κατάθεσης που δεν αποτελεί αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης του ανήλικου ή του προσώπου που ασκεί την επιμέλειά του.

¹⁰²⁷ Βλ. σχετικά τις πολύ ενδιαφέρουσες προτάσεις στην Έκθεση της Επιτροπής Πολιτικών Ελευθεριών, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων σχετικά με μια στρατηγική της ΕΕ για

Τέλος, στο πλαίσιο της προστασίας της ιδιωτικής ζωής των ανήλικων θυμάτων στο Ν.3625/2007 εισάγεται η δυνατότητα απομάκρυνσης του δράστη από το περιβάλλον του ανήλικου θύματος, μετά από σχετική εντολή των αρμόδιων αρχών, καθώς και η παραμονή του θύματος σε προστατευόμενο περιβάλλον. Παρά την αναμφισβήτητη αξία της διάταξης, δεν προσδιορίζεται όμως στο νόμο η έννοια του προστατευόμενου περιβάλλοντος ή δεν προβλέπεται η δημιουργία κατάλληλων υποδομών για τη διασφάλισή του. Παράλληλα, ασάφεια στην εν λόγω νομοθετική διάταξη υπάρχει και ως προς το χρονικό διάστημα κατά το οποίο είναι εφικτό να απομακρυνθεί ο δράστης από το περιβάλλον του θύματος. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί πως σε περίπτωση για παράδειγμα που ο δράστης είναι ο πατέρας του θύματος, ο οποίος απομακρύνεται από το περιβάλλον του ανήλικου, (που μπορεί να είναι η οικία τους, της οποίας ιδιοκτήτης είναι ο πατέρας) προκύπτει σύγκρουση εννόμων αγαθών: η προστασία της ιδιοκτησίας αφενός- που προσφέρει κάποια ερείσματα σε μια πιθανή αίτηση του δράστη για άρση των περιοριστικών μέτρων- και η προστασία του παιδιού αφετέρου. Για το λόγο αυτό θεωρούμε πως ορθότερη θα ήταν η προστασία του ανήλικου θύματος με την παροχή κάποιου είδους οικονομικής ενίσχυσης για την ενοικίαση κατάλληλου χώρου, όπου θα μπορεί να διαμείνει με τους υπεύθυνους για την επιμέλειά του, μακριά από το δράστη ή η δημιουργία κατάλληλων υποδομών για τη διαμονή του θύματος μακριά από το δράστη.

τα Δικαιώματα του Παιδιού της 20.12.2007, 2007/2093 (INI).

Επίλογος

Η προστασία του παιδιού στην Ελλάδα ως αντικείμενο ειδικότερης επιστημονικής έρευνας χαρακτηρίζεται από την ακόλουθη ιδιοτυπία. Από τη μία μεριά, εξελίσσεται θεωρητικά και ανάγεται, εν τέλει, σε αυτοτελή κλάδο δικαίου με κεντρική έννοια αυτή του «συμφέροντος του παιδιού», όπως διαμορφώνεται υπό την καταλυτική επίδραση της ΔΣΔΠ. Από την άλλη μεριά, αντικειμενικοί παράγοντες, που ανάγονται, πρωτίστως σε υλικές συνθήκες, θεσμικές υστερήσεις και στην, εγγενή, διεπιστημονικότητα του «Δικαίου του Παιδιού» οδηγούν αναπόφευκτα σε «άνιση» και ανομοιογενή ανάπτυξη του ισχύοντος θεσμικού πλέγματος προστασίας του παιδιού στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Η πραγματικότητα αυτή καθίσταται προφανής μέσω της συγκριτικής επισκόπησης αντίστοιχων θεσμών προστασίας με άλλες έννομες τάξεις, που τις ενώνει με την ελληνική η εγκόλπωση των αρχών της Σύμβασης, τις οποίες αντιλαμβάνονται στο πλαίσιο μιας ευρωπαϊκής «νομικής κοινής».

Η νομική προστασία του παιδιού, η οποία επιδιώκεται από μια πληθώρα φορέων, διεθνών, κρατικών και αναγόμενων στην ιδιωτική πρωτοβουλία, εξελίσσεται σε ομόκεντρους κύκλους, διαφοροποιημένους εντατικά και εκτατικά, με κέντρο τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Από την έρευνά μας καταδείχθηκε ιδιαίτερα, ότι η εννοιολογική εμβάθυνση στο περιεχόμενο της Σύμβασης αποτέλεσε όρο αναγκαίο (*conditio sine qua non*), αλλά όχι ικανό για να διασφαλίσει το επιθυμητό επίπεδο προστασίας για το παιδί σε μια σύγχρονη και δημοκρατική ευρωπαϊκή έννομη τάξη. Ωστόσο, και μόνο η υιοθέτησή της σηματοδοτεί, σε θεσμικό επίπεδο, την αποδοχή του παιδιού ως αυθύπαρκτης οντότητας, με δικαιώματα και υποχρεώσεις, αλλά και ως μέλους μιας ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας, η οποία πρέπει να προστατεύεται ως τέτοια. Το μέτρο ακριβώς, κατά το οποίο μία έννομη τάξη-και δη η ελληνική- αφομοιώνει το πνεύμα της Συμβάσεως στην τρέχουσα νομική της πρακτική, αλλά και στη χάραξη νομοθετικής πολιτικής για το παιδί, αναδεικνύεται, μέσα από την παρούσα έρευνα με γνώμονα το ίδιο το μέτρο της ανάπτυξης ή υπανάπτυξης του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου, καθώς και της ωρίμανσης μιας πολιτείας, αλλά και της κοινωνίας, που αυτή αντιπροσωπεύει, από την άποψη του νομικού πολιτισμού τους.

Η θέση του παιδιού στο επίκεντρο του Δικαίου της Προστασίας του αποτέλεσε η ίδια μια καίρια εξέλιξη, στην οποία καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε η Σύμβαση. Επιτεύχθηκε μετά από μακρό θεωρητικό προβληματισμό και έντονους κοινωνικοπολιτικούς μετασχηματισμούς, που βρήκαν την αποτύπωσή τους στα σχετικά νομικά κείμενα. Έτσι, αποδείχθηκε ότι στα Διακηρυκτικά κείμενα του 1924 και του 1959 κατοχυρώθηκε αρχικά η αναγνώριση της ανθρώπινης υπόστασης του παιδιού. Η θέση αυτή δεν ήταν καθόλου αυτονόητη μέχρι και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, από μόνη της μάλιστα δεν συνεπαγόταν πρόσδοση ενός status activus στο παιδί και την άσκηση των δικαιωμάτων του- και μάλιστα ούτε καν εγγυώταν την άσκηση τέτοιων δικαιωμάτων-. Η αξιοποίηση μιας νέας έννοιας, αυτή της παιδικότητας, την οποία εισήγαγαν, παρείχε όμως την αναγκαία δυναμική για την ανάπτυξη του σύγχρονου Δικαίου Προστασίας του Παιδιού. Η δυναμική αυτή ενισχύθηκε με την υπογραφή του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη ώσπου ωρίμασαν οι συνθήκες διεθνώς, για να καταστεί κοινή συνείδηση η ανάγκη για μια in concreto διεθνή ρύθμιση, με αποκλειστικό αντικείμενο το παιδί και πρωτοποριακή συμβολή την ανάδειξή του σε υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, αντί να αντιμετωπίζεται παρεμπιπτόντως στο πλαίσιο της ρύθμισης ευρύτερων ζητημάτων ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η ΔΣΔΠ αποτέλεσε μια τομή, ένα νέο «Κοινωνικό Συμβόλαιο» μεταξύ ανηλίκων και ενηλίκων, κατοχυρώνοντας για πρώτη φορά αστικά και πολιτικά δικαιώματα του παιδιού, για τα οποία δεν προύπηρχαν αναφορές στα Διακηρυκτικά Κείμενα. Η συγκριτική προσέγγιση των διεθνών κειμένων στο πλαίσιο της παρούσης διατριβής για το παιδί, που υπογράφηκαν μετά το 1989, και γενικότερα οι διεθνείς νομικές ρυθμίσεις που το αφορούν, έστω και έμμεσα, καταδεικνύει την καθοριστική επίδραση της ΔΣΔΠ στη δημιουργία μιας νέας, εξειδικευμένης νομικής ορολογίας για το παιδί, η οποία διέπεται από το πνεύμα του αυτοκαθορισμού: Η έννοια του συμφέροντος αναδείχθηκε σε αυτόνομη νομική έννοια και έπαψε απλά να χρησιμεύει ως μέγεθος ικανό να προσδιορίσει το βαθμό παρέμβασης κράτους και γονέων για την προστασία του παιδιού.

Παράλληλα, η παρούσα έρευνα, οδηγήθηκε στην «επιβεβαίωση» της ύπαρξης μιας αυτοκαθοριστικής και συμμετοχικής διάστασης των δικαιωμάτων των παιδιών στα κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ. Αντίθετα,

σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαπιστώθηκε η απουσία ενός συνεκτικού νομικού πλαισίου στο ζήτημα της μεταχείρισης του παιδιού λόγω της επιφύλαξης της πρωταρχίας σε κανόνες καθαρά οικονομικού δικαϊκού χαρακτήρα και του «κοινωνικού ελλείμματος» που χαρακτηρίζει τη νομοθετική πολιτική της Ένωσης, μέχρι τουλάχιστον την αυτόνομη κάλυψη της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού, επικεντρωμένη γύρω από τη νομική εννοια του συμφέροντος, στο Σχέδιο της Συνταγματικής Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Αυτή «αξιοποιήθηκε» ως corpus ανάδειξης τάσεων και οδήγησε στην αντιμετώπιση του παιδιού σε αυτόνομη βάση στη Συνθήκη της Λισσαβόνας του 2007.

Από την άποψη του εθνικού, συνταγματικού δικαίου, ο προοδευτικός χαρακτήρας του Συντάγματος του 1975 διαπιστώνεται και στο πεδίο της προστασίας του παιδιού, καθώς σε σχέση με άλλες χώρες, αποδεικνύεται η αυτοτέλεια της προστασίας της παιδικής ηλικίας. Εκ πρώτης μάλιστα όψεως, η υπογραφή της ΔΣΔΠ και η κατευθυντήρια αρχή του συμφέροντος του παιδιού δεν επέφερε δραματικές αλλαγές σε επίπεδο υιοθέτησης κοινών νόμων, καθώς και θεαματικές νομολογιακές μεταστροφές. Ελάχιστα είναι τα απτά παραδείγματα της επιρροής της, όπως τα καταγράφει η επιστημονική έρευνα, με χαρακτηριστική περίπτωση του Ν. 3500/2008 για την ενδοοικογενειακή βία. Ωστόσο, τόσο οι επιμέρους νομοθετικές εξελίξεις όσο και η μεταβολή στις στάσεις της νομολογίας, ιδίως μετά το 1990, όπου δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στον αυτοκαθοριστικό χαρακτήρα του συμφέροντος του παιδιού στο χώρο του οικογενειακού δικαίου, διαπιστώθηκε από την παρούσα έρευνα ότι δεν αποτέλεσαν ποια οφειλόμενα αποκλειστικά στην υιοθέτηση της Σύμβασης από τη χώρα μας, αλλά μάλλον συνδυασμό της ευεργετικής της επίδρασης, κυρίως στο πνεύμα και τις ερμηνευτικές μεθόδους, του εθνικού νομοθέτη και εφαρμοστή του δικαίου, με προοδευτικότερη χρήση του ήδη υπάρχοντος νομικού πλαισίου. Ενδεικτική είναι η έλλειψη ειδικών αναφορών στις κατευθυντήριες αρχές της Σύμβασης σε νόμους και άλλες κανονιστικές πράξεις και, ακόμη, σε εγκυκλίους της Διοίκησης, όταν το θέμα δεν αφορά στενά την προστασία του παιδιού. Διαπιστώθηκε δηλαδή η περιορισμένη επιδράσή της σε πεδία για τα οποία δεν υφίσταντο ή ήταν ασαφή τα νομικά εργαλεία υλοποίησης μιας πολιτικής για την προστασία του παιδιού, δηλαδή σε δικαϊκούς τομείς πέραν των φυσικών χώρων για την ανάπτυξη ενός «Δικαίου του Παιδιού» (οικογενειακό δίκαιο, ποινικό δίκαιο ανηλίκων). Η πρακτική αυτή έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τις πλέον προωθημένες ευρωπαϊκές

έννομες τάξεις σε σχέση με το αντικείμενο της έρευνάς μας, με πιο χαρακτηριστική περίπτωση αυτή της Σουηδίας, όπου οι αρχές της Σύμβασης λειτουργούν δίκην γενικής επικουρικής ρήτρας σε κάθε νομοθετική πρωτοβουλία. Ακόμα όμως και στις ελάχιστες περιπτώσεις ψήφισης νομοθετικών κειμένων «παιδοκεντρικού» χαρακτήρα, ο πρόχειρος και βεβιασμένος σχεδιασμός τους οδηγεί, σε επίπεδο θεωρίας ή πράξης, σε παραβιάσεις των αρχών της Σύμβασης, όπως διαφαίνεται αναλυτικά από τις αποφάσεις των Ανεξάρτητων Αρχών, που παρατέθηκαν.

Η αμηχανία αυτή αποτελεί και το κύριο χαρακτηριστικό της προσέγγισης της επίσημης Πολιτείας απέναντι στη Σύμβαση και η οποία, όπως αναλύσαμε, διαχέεται σε όλη την νομοθεσία και πρακτική που ακολουθείται για την προστασία του παιδιού στη χώρα, ενδεχομένως να θεραπευθεί με την πάροδο του χρόνου και την εμπέδωση του συστήματος, που καθιδρύει η Σύμβαση, πρωτίστως στη συνείδηση των Ελλήνων νομικών και κοινωνικών επιστημόνων. Τούτο αποτελεί άλλωστε πάγιο αίτημα των παρατηρήσεων της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Για μια επιτάχυνση της εξελικτικής αυτής πορείας θα ήταν σκόπιμη η ένταξη των κατευθυντήριων αρχών της Σύμβασης στο συνταγματικό κείμενο και δη στο άρθρο 21 Σ και η μετατροπή τους με αυτόν τον τρόπο σε ιδιαίτερη θεσμική εγγύηση.

Η ίδια περίπου εικόνα παρουσιάζεται και στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας του παιδιού, κάτι που είναι εύλογο, καθώς η πρακτική εφαρμογή της αρχής του κοινωνικού κράτους στη χώρα μας χωλαίνει εν γένει, με συνέπεια η ανάπτυξη ξεχωριστής και αποτελεσματικής πολιτικής για το παιδί να μην αποτελεί προτεραιότητα. Από την ανάλυση που προηγήθηκε, προκύπτει ως κοινή διαπίστωση πως η κοινωνική πολιτική για το παιδί δεν ήταν, τουλάχιστον μέχρι την υπογραφή της ΔΣΔΠ, στις κύριες προτεραιότητες της κρατικής πολιτικής στα διάφορα ευρωπαϊκά κράτη. Μετά την υπογραφή της ΔΣΔΠ παρατηρούνται αξιόλογες πρωτοβουλίες στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες (σε νομοθετικό επίπεδο και όχι μόνο), σε διαφορετικό βαθμό όμως στην κάθε χώρα, για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των παιδιών. Σε αντίθεση με τις παραπάνω χώρες η Ελλάδα, παρά το γεγονός πως έχει υπογράψει τη ΔΣΔΠ ήδη από το 1992, έχει προβεί συγκριτικά σε ανάληψη πολύ λιγότερων νομοθετικών, αλλά και κάθε είδους πρωτοβουλιών για τη διασφάλιση της κοινωνικής προστασίας των παιδιών όχι μόνο πριν, αλλά και μετά τη Σύμβαση (πχ η νομοθετική καθιέρωση του Συνηγόρου του Παιδιού και του Εθνικού Παρατηρητηρίου για τα Δικαιώματα του Παιδιού, το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού),

ενώ, πανευρωπαϊκά βρίσκεται στις τελευταίες θέσεις τόσο ως προς τις παρεχόμενες υπηρεσίες, αλλά και τα επιδόματα.

Ακόμα και σε αυτές τις περιορισμένες περιπτώσεις ανάληψης ενεργών πρωτοβουλιών στη χώρα μας, διαπιστώνεται, εν τοις πράγμασι πως παραβιάζονται οι αρχές της Σύμβασης, και κυρίως εκείνη της μη διάκρισης. Βέβαια, η απόλυτη εναρμόνιση, με την προσέγγιση που υιοθετεί σχετικά η Σύμβαση, είναι εγχείρημα εξαιρετικά λεπτό και δυσχερές στο πλαίσιο οποιασδήποτε έννομης τάξης. Τούτο καταδείχθηκε από τη συγκριτική μελέτη δύο σημαντικών ευρωπαϊκών έννομων τάξεων, της αγγλικής και της γαλλικής, όπως καταγράφηκε στην παρούσα έρευνα μέσω της αξιοποίησης των εκθέσεων των χωρών αυτών, αλλά και των παρατηρήσεων της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού προς αυτές, όπου εντοπίζεται ακριβώς το ίδιο πρόβλημα.

Παράλληλα, από τη σχετική έρευνα προκύπτει ότι στη ρίζα του προβλήματος βρίσκεται η αδυναμία του εθνικού νομοθέτη εν γένει να διαχωρίσει με σαφήνεια την έννοια του συμφέροντος του παιδιού από την, εντελώς διακριτή επιστημονικά, έννοια της ευημερίας (welfare) αυτού, λόγω της πάντοτε ισχυρής επιρροής των προστατευτικών αντιλήψεων, που έχουν διαποτίσει την ευρωπαϊκή νομική σκέψη, με όλες τις μετεξελίξεις τους, ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Συνέπεια αυτής της αδυναμίας είναι να παρατηρείται μια διάσταση ανάμεσα στη θεωρητική, εν πολλοίς, ανάδειξη του παιδιού ως αυτοκαθοριζόμενου φορέα δικαιωμάτων και στην πρακτική, που ακολουθείται. Αυτή εμμένει να το θεωρεί αντικείμενο προστασίας, κάτι που αντανακλάται στην εξαιρετικά περιορισμένη θεσμοθέτηση δυνατοτήτων συμμετοχικής δράσης για το παιδί εν γένει, αλλά ιδίως στο χώρο της κοινωνικής του προστασίας.

Η προσέγγισή μας στο αντικείμενο της διατριβής θα ήταν τουλάχιστον ελλιπής, εάν παραλειπόταν η αναλυτική μελέτη της εξέλιξης της θέσεως του παιδιού στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του ποινικού δικαίου, προνομιακού πεδίου, άλλωστε, ανάπτυξης νομικών προβληματισμών σχετικά με το παιδί, αφού στο πλαίσιο του χειραφετήθηκε ως αυτόνομος κλάδος η επιστημονική ενασχόληση του δικαίου με το παιδί. Μέσα από την εξέλιξη του ποινικού δικαίου των ανηλίκων, ιδιαίτερα υπό το πρίσμα της εισδοχής της Σύμβασης στην ελληνική έννομη τάξη και της σύγκρισης με αντίστοιχες ευρωπαϊκές, αποκαλύφθηκε με ιδιαίτερη ενάργεια η μεταβολή του status του ανήλικου σε θεωρητικό επίπεδο: η ψήφιση του Ν.3189/2003

σηματοδότησε σε επίπεδο νομοθετικής θεωρίας τη μετάβαση από το προνοιακό στο δικαιοσύνη, αλλά και στο πρότυπο της επανορθωτικής δικαιοσύνης, μεταβάλλοντας ριζικά τη θέση του ανήλικου δράστη στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων, το οποίο προσαρμόστηκε στις επιταγές της Σύμβασης. Από τη μελέτη της ειδικής νομοθεσίας για την ανήλικη παραβατικότητα στην Ελλάδα, σε συνδυασμό με τις υπάρχουσες στατιστικές, αναδεικνύεται όμως η πραγματικότητα της διάστασης μεταξύ θετού δικαίου και ακολουθούμενης πολιτικής των επίσημων φορέων (πολιτική ηγεσία, δικαστικές και αστυνομικές αρχές). Οι νέες ρυθμίσεις αντικατέστησαν μεν το από μακρού χρόνου παρωχημένο τιμωρητικό μοντέλο του 19^{ου} αιώνα. Ήδη όμως αδυνατούν από μόνες τους να ανταποκριθούν στις διαφοροποιημένες ανάγκες της κοινωνίας των ανηλίκων του 21^{ου} αιώνα, υπό το φως της ΔΣΔΠ, η οποία προάγει την ανάπτυξη της πρωτοβουλίας και της προσωπικότητας του ανήλικου, ακόμη και με την αξιοποίηση αρνητικών, κατ' αρχήν εμπειριών, όπως είναι η διάπραξη παραβατικών πράξεων, εμμένοντας στο προνοιακό πρότυπο.

Σε επίπεδο ποινικού δικαίου ανηλίκων το αίτημα παραμένει η απόλυτη εμπέδωση των αρχών της επανορθωτικής δικαιοσύνης, η οποία υιοθετήθηκε στην Ελλάδα, ούτως ή άλλως, με σημαντική καθυστέρηση εικοσαετίας για λόγους νομικούς, ιστορικούς και κοινωνικούς, οι οποίοι αναπτύχθηκαν με την παρούσα μελέτη. Η, μέχρι σήμερα, παρατηρούμενη υπανάπτυξη των θεσμών της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα, καθώς η προσφυγή σε αυτούς παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη και ανοίκεια τόσο σε επίπεδο των λειτουργιών της δικαιοσύνης όσο και σε επίπεδο, τελικώς, πρακτικών αποτελεσμάτων, αναμφίβολα θα αποτυπωθεί σε μια μελλοντική έκθεση τελικών παρατηρήσεων της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού, καθώς φέρνει τη χώρα μας μεταξύ των ουραγών σε θέματα έμπρακτης προσαρμογής στις απαιτήσεις της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, εκτός από τις χώρες του τέως Ανατολικού Μπλόκ. Ωστόσο, παρ' όλες τις αδυναμίες και ελλείψεις που παρουσιάζει το ελληνικό σύστημα, η σχεδόν απόλυτη απουσία επιβιώσεων του τιμωρητικού μοντέλου από τη νομική μεταχείριση των ανηλίκων, η οποία συμβαδίζει, άλλωστε, και με την «οικογενειοκεντρική» δομή της ελληνικής εμπειρίας και την αποστροφή για τις «σωφρονιστικές» πρακτικές και αντιλήψεις παλαιότερων περιόδων, στις οποίες έγινε ήδη μνεία, αντιπροσωπεύει τη θετική διάσταση του ζητήματος: καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολη η υιοθέτηση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, όπως εφαρμόστηκε κυρίως σε αγγλοσαξωνικές χώρες,

ενδεχομένως και διότι οι κλασσικές μορφές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης αντιμετωπίζονται ως κάτι το καινοφανές στη χώρα μας. Το τελευταίο δεν είναι τόσο βέβαιο για τις ανατολικές χώρες, στις οποίες, όπως έγινε και με την εισαγωγή πλήθους άλλων πολιτικών μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού, το μοντέλο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης είναι πιθανό να εισαχθεί στην ακραία νεοφιλελεύθερη εκδοχή του, η οποία από πρακτική άποψη παρουσιάζει πολλές συγγένειες και ομοιότητες με το γνώριμό τους τιμωρητικό πρότυπο.

Η κύρωση του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου της Σύμβασης σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών στις ένοπλες συρράξεις το 2002, η ψήφιση του Ν.3500/2006 για την ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας και η ψήφιση του πρόσφατου Ν.3625/2007 για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης, της παιδικής πορνογραφίας, τα νέα όρια των προσωπικών δεδομένων και τη χρήση καμερών κατά τη διάρκεια έκνομων πράξεων, όπου κυρώνεται το Προαιρετικό Πρωτόκολλο στη ΔΣΔΠ σχετικά με την εμπορία παιδιών και την παιδική πορνογραφία, αλλά και η πρόσφατη ψήφιση του Ν.3727/2008 προσφέρει αναμφίβολα σε θεωρητικό επίπεδο επαρκή προστασία στο ανήλικο θύμα στη χώρα μας, πλήρως προσαρμοσμένη με τις επιταγές τόσο της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και των Προαιρετικών της Πρωτοκόλλων όσο και της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών. Μέσα από την κριτική ανάλυση μιας σειράς νομοθετικών αλλαγών, όπως, ενδεικτικά, την αυστηροποίηση του συστήματος των κυρώσεων σε πράξεις κατά των ανηλίκων, την αναστολή της παραγραφής για τον ανήλικο μέχρι την ενηλικίωσή του για συγκεκριμένες πράξεις ή στην εφαρμογή του πρωτοποριακού για τα ελληνικά δεδομένα θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης, ως εναλλακτικού τρόπου διαχείρισης των ποινικών υποθέσεων ενδοοικογενειακής βίας, την καθιέρωση ως επιβαρυντικής περιστάσης την τέλεση κάποιων εγκλημάτων κατά ανηλίκων κ.α διαφαίνεται στο πλαίσιο της παρούσης έρευνας η προσπάθεια του νομοθέτη για την προσαρμογή του στις διεθνείς εξελίξεις, που προτάσσουν τη δημιουργία ενός ενισχυμένου και αποτελεσματικού θεσμικού πλαισίου, κατάλληλου για την προστασία του ιδιαίτερα ευάλωτου παιδιού θύματος, λαμβάνοντας υπ' όψιν την ιδιαιτερότητά της παιδικής ηλικίας σε συνδυασμό με τις ειδικές ανάγκες του θύματος. Για πρώτη φορά, δηλαδή, στα ελληνικά δεδομένα αυτονομείται η προστασία του παιδιού θύματος και η παιδική ηλικία αντιμετωπίζεται ως έννομο αγαθό, που χρήζει αυξημένης προστασίας. Ωστόσο, στις πρόσφατες νομοθετικές

πρωτοβουλίες εντοπίζονται ελλείψεις και νομικά κενά αναφορικά με την προστασία του ανήλικου θύματος, που σε συνδυασμό με την ασάφεια ή η την αοριστία συγκεκριμένων διατάξεων, τις αδυναμίες στη συστηματική του δομή και τη λειτουργική του αποτελεσματικότητα, αλλά και τη δικαιοπολιτική σκοπιμότητα κάποιων ρυθμίσεων, υποβαθμίζουν την παρεχόμενη προστασία. Δηλαδή, παρά την αξιόλογη πρωτοβουλία, το νέο νομοθετικό πλαίσιο χαρακτηρίζεται από προχειρότητα στη διατύπωση, που, μάλλον, καταδεικνύει μια επιθυμία του νομοθέτη να προλάβει τις διεθνείς εξελίξεις παρά να διασφαλίσει ουσιαστικά την προστασία του παιδιού.

Η εμβάθυνση των ζητημάτων που άπτονται της νομικής προστασίας του παιδιού στην Ελλάδα είναι ένα εγχείρημα επιστημονικά απαραίτητο, αλλά αναμφίβολα εξαιρετικά πολύ ελκυστικό. Και τούτο διότι μια αυστηρά περιγραφική προσέγγιση, πέραν του εγγενούς κινδύνου να αποδειχθεί εξ ορισμού ελλιπής, θα αποτύγγανε στο θεμελιώδες ζητούμενο: να αναδειχθεί το πολυδιάστατο και διεπιστημονικό αντικείμενο του Δικαίου του Παιδιού ως αυτόνομος κλάδος επιστημονικής έρευνας (discipline). Με την παρούσα διατριβή έγινε προσπάθεια να καταδειχθεί όχι μόνο η επιστημονική αυτονομία του ανωτέρω κλάδου, αλλά και η αναγκαιότητα της αντιμετώπισης του σημαντικού κοινωνικού ζητήματος της παιδικής προστασίας υπό αυτό ακριβώς το πρίσμα. Η ΔΣΔΠ, πέρα από τις επιμέρους βελτιώσεις στις οποίες «ενθάρρυνε» και, ενδεχομένως, «ενέπνευσε» στον εθνικό νομοθέτη, αποδεικνύεται ότι, προεχόντως, διαδραματίζει για τις εθνικές έννομες τάξεις, μεταξύ των οποίων και την ελληνική, το ρόλο του καταλύτη, κατοχυρώνει ένα κεκτημένο ως προς το επίπεδο της προστασίας του παιδιού ως αυτόνομου προσώπου, από το οποίο, για κανέναν νομικό ή πολιτικό λόγο, μια κοινωνία οργανωμένη σε κράτος δεν μπορεί να υπαναχωρήσει. Από τη συγκριτική επισκόπηση του συστήματος προστασίας σε διάφορες ευρωπαϊκές έννομες τάξεις και πάντοτε με σημείο αναφοράς την ελληνική έννομη τάξη, διαπιστώνεται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, η πρόοδος, που απορρέει από τη δέσμευση, η οποία παράγει η αποδοχή της Σύμβασης.

Από την ανατομή του θεσμικού πλαισίου για την προστασία του παιδιού σε τρία κρίσιμα δικαϊκά πεδία, τα οποία τελούν σε άμεση συνάφεια και επηρεάζονται κατεξοχήν από τα διάφορα φιλοσοφικά, κοινωνιολογικά και ιστορικά ρεύματα, δηλαδή τον ύπατο θεσμικά κλάδο του συνταγματικού δικαίου, τον καθ' ύλην «αρμόδιον» κλάδο της κοινωνικής προστασίας και τον εντασσόμενο στον πυρήνα της

κρατικής κυριαρχίας, και άρα περισσότερο δυσκολομετάβλητο κλάδο του ποινικού δικαίου, αναδείχθηκαν τα προβλήματα και οι υστερήσεις για την υλοποίηση μιας πραγματικά σύγχρονης και, επομένως, σύμφωνης με το πνεύμα της Σύμβασης πολιτικής για την προστασία του παιδιού στη χώρα μας. Τα προβλήματα αυτά, καταδείχθηκε πως οφείλονται περισσότερο σε οικονομικές και ιστορικές ιδιορρυθμίες της ελληνικής κοινωνίας, καθώς και σε δικαιοπολιτικές αγκυλώσεις του Έλληνα νομοθέτη και εφαρμοστή του δικαίου, και λιγότερο σε θεσμικές δυσλειτουργίες.

Με γνώμονα πάντοτε τις διαπιστώσεις αυτές, διατυπώθηκαν προτάσεις τόσο σε θεωρητικό επίπεδο, για τη συγκρότηση ενός συνεκτικού θεσμικού πλαισίου για το παιδί στη σύγχρονη Ελλάδα, όσο και με τη μορφή συγκεκριμένων λύσεων για πρακτικά προβλήματα. Το κυριότερο συμπέρασμα, στο οποίο θα μπορούσε να οδηγηθεί κανείς από τη μελέτη της παρούσης διατριβής είναι ότι, μέσα από την παράλληλη ανάπτυξη του νομικού πλαισίου και των πραγματικών συνθηκών, προκύπτει ότι η επιστημονική αυτονόμηση του «Δικαίου του Παιδιού» συμβαδίζει με την πλήρη αποδοχή της Σύμβασης και, μαζί με τις απτές και απαραίτητες κρατικές επεμβάσεις, αποτελεί αναγκαιότητα για την οικοδόμηση ενός συνεκτικού συστήματος προστασίας του παιδιού στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα. Αν μάλιστα δεχθεί κανείς, όπως ο Durkheim, ότι ο βασικός κανόνας, σχετικά με τον τρόπο που πρέπει να παρατηρούνται τα κοινωνικά φαινόμενα, όπως το δίκαιο, είναι να αντιμετωπίζονται αυτά όπως τα πράγματα (“considérer les faits sociaux comme des choses”),¹⁰²⁸ τότε το συμπέρασμα αυτό καθίσταται ακόμη πιο ευκρινές και συμβάλλει στην κατανόηση της πολυπλοκότητας του ζητήματος της νομικής προστασίας του παιδιού μέσα από τις σύγχρονες κατακτήσεις του νομικού πολιτισμού..

---

¹⁰²⁸ E. Durkheim, *Les règles de la méthode sociologique*, Cahiers du Centre de Sociologie Européenne, Mouton, Paris, 1968, 15επ.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Αριές Φ., Αιώνες της παιδικής ηλικίας, (μτφ. Γ. Αναστασοπούλου), Γλάρος, Αθήνα 1990.
- Αγάθωνος-Γεωργοπούλου Ε, Τάγκαρη Μ., Εγχειρίδιο για τα δικαιώματα του παιδιού, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Αθήνα, 1999.
- Αγάθωνος-Γεωργοπούλου Ε. (επιμ.), Οδηγός για την Αναγνώριση και Αντιμετώπιση της Κακοποίησης και Παραμέλησης του Παιδιού, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Αθήνα, 1998.
- Αγάθωνος-Γεωργοπούλου Ε., Μονάδα Κα Πα ΕΟΠ: Προδιαγραφές λειτουργίας. Υπηρεσιακή έκθεση Ι.Υ.Π προς Ε.Ο.Π, 23.09.1983.
- Αλεξιάδης Στ., Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του «εγκληματικού φαινομένου», σε: Τιμητικός Τόμος Ι. Μανωλεδάκη,-ΙΙ, Μελέτες Ποινικού Δικαίου- Εγκληματολογίας- Ιστορίας του Εγκλήματος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2007.
- Αλιάνης Π., Ζλάκου Α., Καπλάνη Γ., Κουσίδου Τ., (επιμ.), Τρίτο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνικών Λειτουργών: Με διεθνείς συμμετοχές Εισηγήσεις- Εραστήρια-Ανακοινώσεις-Συμπεράσματα, Πάντειος 1, 2, 3 Μάρτη 1985, Βήτα, Αθήνα, 1987.
- Αμίτσης Γ., Κοντιάδης Ξ., Διεύρυνση και αξιολόγηση των μηχανισμών εισοδηματικής ενίσχυσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2000.
- Ανδρουλάκης Ν, Ποινικόν Δίκαιον, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991.
- Ανθόπουλος Χ., Άρθρο 3 [Συμφέρον του παιδιού-Δικαιώματα και Υποχρεώσεις τρίτων], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Ανθόπουλος Χ., Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια, σε: Χ. Ανθόπουλος/Ξ. Ι. Κοντιάδης/Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.
- Αντωνίου Θ., Η ισότητα εντός και δια του νόμου, Μια συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 4 παρ.1 του Συντάγματος του 1975, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.
- Αραμέντος Π., Σωτηρόπουλος Β., Προσωπικά δεδομένα, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005.
- Αρβανιτάκης, Π., Τα χρονικά όρια του δεδικασμένου: δογματική θεώρηση, πρακτικές εκφάνσεις και ιδίως η μεταρρυθμιστική αγωγή, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1995.
- Αργυρόπουλος Χ., Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και η υποχρέωση δηλώσεως του θρησκευόμενου στα δημόσια έγγραφα στο: Κ. Μπέης (επιμ.), Η θρησκευτική ελευθερία, ΕΥΝΟΜΙΑ, Αθήνα, 1997.
- Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1138 β 6.

- Αρτινοπούλου Β., Αιμομιξία: Θεωρητικές προσεγγίσεις και ερευνητικά δεδομένα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1995.
- Αρτινοπούλου Β., Ενδοοικογενειακή κακοποίηση γυναικών, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006.
- Αυδίκος Ευ., Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996.
- Βάγια Χ., Κεντρική Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου: όργανο αποκέντρωσης και συντονισμού της τοπικής κοινωνικής πολιτικής, στο: *Ε. Αγάθωνος Γεωργοπούλου* (επιμ.), Οικογένεια-Παιδική Προστασία-Κοινωνική Πολιτική, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Αθήνα, 1993.
- Βαλσάμη-Αδάμ Ε., Νέες μορφές κακοποίησης, Μη τυχαία δηλητηρίαση, Σύνδρομο Münchausen δι' αντιπροσώπου, Σύνδρομο του αμέτοχου θεατή, Κακοποίηση εμβρύου, στο: *Ε. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου* (επιμ.), Κακοποίηση Παραμέληση Παιδιών, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Γρηγόρη, Αθήνα, 1991.
- Βασιλογιάννης Φ., Ο κλώνος του ανθρώπου: ένας επίκαιρος επανέλεγχος των συνταγματικών ιδεών, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001.
- Βενιζέλος Ευ., Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων: κριτική προσέγγιση των τάσεων της νομολογίας, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1990.
- Βιδάλης Τ., Ζωή χωρίς πρόσωπο: Το Σύνταγμα και η χρήση του ανθρώπινου γενετικού υλικού, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999.
- Βιδάλης Τ., Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια: ατομικές ελευθερίες και θεσμικοί μετασχηματισμοί, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996.
- Βιδάλης Τ., Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, σε: *Δ. Μέλισσα* (επιμ.), Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001.
- Βλαχόπουλος Σ., Η κλωνοποίηση στην ελληνική έννομη τάξη: Από τον Αδάμ στην Dolly: το τέλος της παραδοσιακής μορφής αναπαραγωγής, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000.
- Βλάχος Γ., Πολιτική Ψυχολογία, Παπαζήση, Αθήνα, 1976.
- Βλάχος Γ., Το Σύνταγμα της Ελλάδος: Θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες. Το Σύνταγμα της 11^{ης} Ιουνίου 1975 και οι νεότερες διεθνείς εξελίξεις (Επίμετρο στο Σύνταγμα της Ελλάδος των Α. Ι. Σβώλου-Γ. Κ. Βλάχου), Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1979.
- Βρεττός Α., Γάμος, Γέννηση, Θάνατος στην Αρχαία Ελλάδα, Σαββάλα, Αθήνα, 2003.
- Γαλάνης Γ., Οικογένεια με ένα γονέα: μια πραγματικότητα στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, Παπαζήση, Αθήνα, 1995.
- Γέροντας Α., Η προστασία του Πολίτη από την ηλεκτρονική επεξεργασία προσωπικών δεδομένων: μια συμβολή στην ερμηνεία του Ν.2472/1997 «προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα», Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Γέροντας Απ., Λύτρας Σ., Παυλόπουλος Π., Σιούτη Γλ., Φλογαΐτης Σ., Διοικητικό Δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004.
- Γεωργιάδης Α., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.

- Δημούλη Δ.*, Η θρησκευτική ελευθερία ως κανόνας διαφοροποίησης και έννοια αποκλεισμού, στο: *Δ. Χριστόπουλος* (επιμ.), Νομικά ζητήματα Θρησκευτικής Ετερότητας στην Ελλάδα, Κριτική, Αθήνα, 1999.
- Δρακόπουλος Ν.*, Η κοινοτική μέθοδος προ της Συνταγματικής Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (διπλωματική εργασία-Νομική Αθηνών), Αθήνα-Φλωρεντία, 2003.
- Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων*, Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη: Α΄ Συνέδριο, Αθήνα 13-15 Οκτωβρίου 1983, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1986.
- Εξαρχόπουλος Ν.*, Ψυχικά διαφορά των παιδιών και η διάγνωση αυτών, Δημητράκου, Αθήνα, 1932.
- Ευστρατιάδης Σ.*, Παραβατικότητα ανηλίκων, Δικαστικά Έτη 2001-2002 και 2002-2003, Ποιν Δικ 12/2004, 1415επ.
- Ζαϊμάκης Γ.*, Κοινωνικός αποκλεισμός και δίκτυα προστασίας στη σύγχρονη πόλη, στο: *Γ. Ζαϊμάκης, Α. Κανδυλάκη* (επιμ.), Δίκτυα Κοινωνικής Προστασίας: Μορφές παρέμβασης σε ευπαθείς ομάδες και πολυπολιτισμικές κοινότητες, Κριτική, Αθήνα, 2005.
- Ηλιοπούλου-Στράγγα Τζ.*, Η τριτενέργεια των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος 1975, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990.
- Θωμαΐδης Ε.*, Διερεύνησις των Θεσμών Κοινωνικής Προστασίας από της Αρχαιότητας μέχρις και της Επανάστασεως του Εικοσιένα εις τον ελληνικόν χρόνον: Συμβολή εις την ιστορικήν θεμελίωσιν των πηγών της συγχρόνου κοινωνικής πολιτικής, Αθήνα, 1973.
- Ιγγλεζάκης Ι.*, Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα: η επεξεργασία ειδικών κατηγοριών προσωπικών δεδομένων και οι συνέπειές της, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003.
- Καϊδατζής Α.*, Άρθρο 27 [Ανάπτυξη παιδιού/Δικαιώμα για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής], στο: *Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος* (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Καϊδατζής Α.*, Άρθρο 26 [Κοινωνική Ασφάλιση], στο: *Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος* (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Καλλιγά Ε.*, Η πρόνοια για το παιδί στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1990.
- Καλλισπέρης Γ.*, Η πατρική εξουσία παρά Ρωμαίους, Σταυριανός Σ. Γεώργιος (τυπογρ.), Αθήνα, 1893.
- Καραγιάννη Β.*, Ασφάλιση και Οικογενειακά Επιδόματα: μια συγκριτική ανάλυση της επιδοματικής πολιτικής στην Ελλάδα και στις χώρες της ΕΕ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2002.
- Καραντινός Δ., Καβουνίδη Τζ., Ιωάννου Χ.*, Παρατηρητήριο Πολιτικών Καταπολέμησης του Κοινωνικού Αποκλεισμού, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1992.
- Καράσης Μ.*, Γάμος και Οικογένεια ως δικαιοί θεσμοί: Θεωρητική εισαγωγή στο οικογενειακό δίκαιο του αστικού κώδικα, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1994.

- Καρπέτης Γ.*, Διαδικασία Επανασύνδεσης με την οικογένεια για άτομα που ζούσαν σε άσυλο. Κοινοτικό σπίτι η «Θέτις», πρώτος χρόνος λειτουργίας, στο: *Α. Ν. Ζώη* (επιμ.), Οικογένεια και Οικογενειακή Πολιτική σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο, Εισηγήσεις Ολομελειών και Ομάδων Εργασίας από Πανελλήνιο Συνέδριο 1-3 Δεκεμβρίου 1994, Επτάλοφος, Αθήνα, 1997.
- Καρράς Α.*, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.
- Κασιμάτης Ι., Μαυριάς Κ.*, Ερμηνεία του Συντάγματος, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999.
- Κατέβας Γ.*, Η προσχολική αγωγή ως θεσμός: Γ' Ε.Π.Λ, ΟΕΔΒ, Αθήνα, 1998.
- Κατράμαδος Δ.*, Άρθρο 7 [Δικαίωμα στο όνομα και στην ιθαγένεια. Δικαίωμα να γνωρίζει τους γονείς του], στο: *Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος* (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Κατσέλη Α., Πελαγίδης Θ.*, (επιμ.), Για μια Ευρώπη των κοινωνικών δικαιωμάτων, (Συνέδριο: Αθήνα, Θεσσαλονίκη: 16-17 Ιαν., 13 Σεπτ. 1997), Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, ΙΝ.ΕΡ.ΠΟ.ΣΤ., Παπαζήση, Αθήνα, 1998.
- Κικίλια Η., Παπαλιού Ο., Φαγαδάκη Ευ.*, Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού των Μονογονεϊκών Οικογενειών στην Ελλάδα, (Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Έργο Άλκηστις, ΚΠ EQUAL), ΕΚΚΕ, Αθήνα, 2007.
- Κογκίδου Δ.*, Μονογονεϊκές Οικογένειες, Πραγματικότητα- Προοπτικές-Κοινωνική Πολιτική, Νέα Σύνορα, Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1995.
- Κοντιάδης Ξ.*, Το κοινωνικό κράτος πρόληψης ως απάντηση στην κρίση του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους. Προς ένα πολιτειολογικό τύπο;, στο *Χ. Ανθόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Θ. Παπαθεοδώρου* (επιμ.), Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.
- Κοντιάδης Ξ.*, Μεταμορφώσεις του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, Παπαζήση, Αθήνα, 2001.
- Κοντιάδης Ξ.*, Συνταγματικές εγγυήσεις και θεσμική οργάνωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004.
- Κοντιάδης Ξ.-Απίστουλας Δ.*, Μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους και Τοπική Αυτοδιοίκηση, Συντονισμός και Δικτύωση των δομών κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο, Παπαζήση, Αθήνα, 2006.
- Κοντιάδης Ξ., Τσέκος Θ.*, Αναδιάρθρωση της κοινωνικής διοίκησης σε τοπικό επίπεδο, Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης: Μελέτες, Παπαζήση, Αθήνα, 2008.
- Κοσμίδης Χ.*, Η καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας, Νομικά Χρονικά 19/2003, 1επ.
- Κοτταρίδης Γ., Βαλάσση Ε., Αδάμ Ε.*, Ειδικά Κέντρα για Παιδιά και Εφήβους με Κινητικά, Νοητικά και Αισθητηριακά προβλήματα, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 2003.
- Κοτταρίδης Γ., Καππή Χ., Αδάμ Ε.*, Παιδιά με αναπηρίες και οι οικογένειές τους στην περιοχή της Αττικής, (Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής), ΕΚΚΕ Κείμενα Εργασίας 2000/12, Αθήνα, 2000, 16.
- Κουμάντος Γ.*, Προβλήματα βιοηθικής, Πόλις, Αθήνα, 2003.

- Κουνούγερη-Μανωλεδάκη Ε.*, Οικογενειακό Δίκαιο Ιβ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1990.
- Κουράκης Ν.*, Ποινική Καταστολή, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.
- Κουράκης Ν.*, Ανήλικοι Παραβάτες και Ποινική Δικαιοσύνη, (σκέψη για μια επανεξέταση του ισχύοντος ποινικού δικαίου ανηλίκων), Νομικό Βήμα 34/1986, 175 επ.
- Κουράκης Ν.*, Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004.
- Κουσίδου Τ.*, Παιδική Προστασία, Πρακτικά Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου Κοινωνικών Λειτουργών, Π. Αλτάνης, Α. Ζλάτκον, Γ. Καπλάνη, Τ. Κουσίδου (επιμ.), Τρίτο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνικών Λειτουργών: Με διεθνείς συμμετοχές Εισηγήσεις-Εργαστήρια-Ανακοινώσεις-Συμπεράσματα, Πάντειος 1, 2, 3 Μάρτη 1985, Βήτα, Αθήνα 1987.
- Κούσουλας Χ.*, Η Γονική μέριμνα: μετά από ανώμαλη εξέλιξη της έγγαμης σχέσης των γονέων, (χ.ο.), Θεσσαλονίκη, 1987.
- Κουτσομπίνας Σ.*, Η συνταγματική θέση του ανήλικου, στο: Α. Μπεζέ (επιμ.), Πρόληψη και Αντιμετώπιση της Εγκληματικότητας των Ανηλίκων (επανεκπαίδευση-ένταξη): εισηγήσεις, Αθήνα 14-16 Οκτωβρίου 1998: Prevention et traitement de la delinquance juvenile (reeducation-insertion): rapports, Athenes, 14-16 October 1988, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990.
- Κουτσούκου Η.*, Νομικές Διαστάσεις και Εφαρμογές της κοινωνικής πρόνοιας για το παιδί στη σύγχρονη Ελλάδα, ΠοινΔικ 6/2007, 778επ.
- Κρεμαλής Κ.*, Δίκαιο κοινωνικών ασφαλίσεων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985.
- Κρεμαλής Κ.*, Σύνθετες παροχές κοινωνικής ασφάλειας: οριοθέτηση εφαρμογής του κανονισμού ΕΟΚ 2001/83 με αναφορές στην εσωτερική έννομη τάξη, (χ.ο.), Αθήνα, 1984.
- Κρεμαλής Κ.*, Το δικαίωμα του ατόμου για κοινωνική πρόνοια: συμβολή στο νομικό προσδιορισμό των κοινωνικών υπηρεσιών, (χ.ο.), Αθήνα, 1991.
- Κριάρη-Κατράνη Ι.*, Γενετική τεχνολογία και θεμελιώδη δικαιώματα: η συνταγματική προστασία των γενετικών δεδομένων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1999.
- Κρίππας Γ.*, Συνταγματικά προβλήματα αφορώντα την πρόληψη της εγκληματικότητας των νέων, στο: Συμπόσιο: Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, (Επανεκπαίδευση-Ένταξη), στο: Α. Μπεζέ (επιμ.), Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990.
- Κυριαζόπουλος Κ.*, Περιορισμοί στην ελευθερία διδασκαλίας των μειονοτικών θρησκευμάτων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1999.
- Λαμπροπούλου Ε.*, Κοινωνίες σε κίνδυνο και αίσθημα ανασφάλειας, ΠοινΔικ 5/2002, 556 επ.
- Λαμπροπούλου Ε.*, Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Διαμεσολάβησης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999.
- Μακρυνιώτη Δ.*, Ζητήματα διαχείρισης της παιδικής ηλικίας: ασάφειες και αντινομίες, στο: Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), Κόσμοι της παιδικής ηλικίας, ΕΜΕΑ, Αθήνα, 2003.

- Μακρυνιώτη Δ.*, Η παιδική ηλικία ως κοινωνικό φαινόμενο, στο: *Ε. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου* (επιμ.), Οικογένεια-Παιδική Προστασία-Κοινωνική Πολιτική, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Αθήνα, 1993.
- Μακρυνιώτη Δ.*, Η παιδική ηλικία ως αποδέκτης κοινωνικής πολιτικής σε: Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα, 3^ο Συνέδριο, (Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 27-29 Νοεμβρίου 1991), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, 1993.
- Μακρυνιώτη Δ.*, Σημείωμα της επιμελήτριας, στο: *Δ. Μακρυνιώτη* (επιμ.), Κόσμοι της παιδικής ηλικίας, ΕΜΕΑ, Αθήνα, 2003.
- Μάλλιος Ε.*, Γενετικές εξετάσεις και δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004.
- Μάνεσης Α.*, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, σε ΝΟΜΟΣ 3. Χαριστήρια στον Ιωάννη Δεληγιάννη, Τ4., εκδ Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1992.
- Μάνεσης Α.*, Συνταγματικά Δικαιώματα, α΄ Ατομικές ελευθερίες, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1982.
- Μανιτάκης Α.*, Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης και το δικαίωμα στην αναπαραγωγή, στο: *Ε. Κουνούγερη-Μανωλεδάκη* (επιμ.), Τεχνητή Γονιμοποίηση και Γενετική Τεχνολογία: Η Ηθικονομική διάσταση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003.
- Μανιτάκης Α.*, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ.1 του Συντάγματος, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981.
- Μαντζιάφου-Κανελλοπούλου Μ.*, Οικογένειες με ένα γονέα, (χ.ο.), Αθήνα, 1981.
- Μανωλεδάκης Ι.*, Η παιδική ηλικία ως αυτοτελές έννομο αγαθό στο ποινικό δίκαιο, ΝοΒ 32/1984, 1105 επ.
- Μαράτου-Αλιμπράντη Α.*, Διακρατικός οδηγός για τη μονογονεϊκότητα, ΚΕΘΙ, Αθήνα, 2001.
- Μαράτου-Αλιμπράντη Α.*, Μονογονεϊκές οικογένειες: Σύγχρονες τάσεις και διλήμματα πολιτικής. Συγκριτική επισκόπηση ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών τ. 95,1998, 185 επ.
- Μαργαρίτης Α.*, Ανήλικοι Δράστες και Ποινικό (Δικονομικό) Κανονιστικό Πλαίσιο, ΠοινΔικ 4/2006, 443επ.
- Μαργαρίτης Α.*, Ανήλικοι Δράστες και Ποινικό (Δικονομικό) Κανονιστικό Πλαίσιο, Μέρος Β΄, ΠοινΔικ 5/2006, 588επ.
- Μαργαρίτης Α.*, Ανήλικοι Δράστες και Ποινικό (Δικονομικό) Κανονιστικό Πλαίσιο, Μέρος Γ΄. Ποιν Δικ 6/2006, 759 επ.
- Μάρδας Γ.*, Το σύγχρονο κοινωνικό κράτος, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.
- Μάρδας Γ., Βαλκάνος Ε.*, Κοινωνική Πολιτική, Θεωρία και Πράξη: Διοίκηση, οικονομία, δίκαιο, κοινωνιολογία, Παπαζήση, Αθήνα, 2005.
- Μαρκαντώνης Ι. Σ., Ρήγα Α.Β. κ. συν.*, Οικογένεια, Μητρότητα, Αναδοχή: διεπιστημονική προσέγγιση, Δέσποινα Δ. Μαυρομμάτη, Αθήνα, 1991.
- Ματθαίου Α.*, Αλληλεπίδραση κανόνων δικαίου κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας στους κλάδους αναπηρίας, γήρατος και οικογενειακών βαρών, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996.

- Ματθίας Στ., Κτιστάκης Γ., Σταυρίτη Α., Στεφανάκη Κ. (επιμ.), Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη με βάση τη νομολογία του Στρασβούργου, Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, Αθήνα, 2006.
- Μαυριάς Κ., Παντελής Α., Συνταγματικά κείμενα: ελληνικά και ξένα: το Σύνταγμα του 1975 και εκτελεστικοί νόμοι, τα προισχύσαντα ελληνικά συντάγματα, συντάγματα δυτικών δημοκρατιών, συντάγματα σοσιαλιστικών δημοκρατιών, διεθνή κείμενα και διακηρύξεις δικαιωμάτων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996.
- Μαυριάς Κ., Το συνταγματικό δικαίωμα ιδιωτικού βίου, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1982.
- Μουσούρου Α., Στρατηγάκης Μ., Ζητήματα Οικογενειακής Πολιτικής, Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις, Gutenberg, Αθήνα, 2004.
- Μπακόπουλος Γ., Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι στο ελληνικό, γαλλικό και αγγλικό δημόσιο δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995.
- Μπεσίλα-Μακρίδη Ε., Η συνταγματική προβληματική της άμβλωσης, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992.
- Μπουζάκη Σ., Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985), Gutenberg, Αθήνα, 1996.
- Μπρακουμάτσος Π., Ο Ν.3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας Σκέψεις- Παρατηρήσεις, Ποιν Δικ 12/2007, 1455 επ.
- Νάκου Σ., Κακοποίηση και παραμέληση παιδιών: Ιστορική αναδρομή, στο: *Αγάθωνος-Γεωργοπούλου Ε* (επιμ.), Κακοποίηση Παραμέληση παιδιών, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Γρηγόρη, Αθήνα, 1991.
- Νάσκου-Περράκη Π., Η προστασία του παιδιού στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕΕυρΔ 21, Ειδικό τεύχος, Αφιέρωμα στην Μνήμη Κρατερού Ιωάννη, 2001.
- Νάσκου-Περράκη Π., Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του Παιδιού, Τετράδια Διεθνούς Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990.
- Νικολόπουλος Γ., Κράτος, Ποινική Εξουσία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Μια εγκληματολογική προσέγγιση, Κριτική, Αθήνα, 2002.
- Νικολόπουλος Γ., Πρακτικά εκδήλωσης Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων, «Κανένα παιδί σε κελί», Τετάρτη 7 Μαΐου 2008, www.keli.gr/2008_05_01_archive.html.
- Νούσκαλης Γ., Προστασία προσωπικών δεδομένων και ποινική δίκη: Αξίες αντιφατικές ή παράλληλες; (ορισμένες σκέψεις με αφορμή την Συμβ ΑΠ 1945/2002), Ποιν Δικ 6/2003, 675 επ.
- Παντελίδου Ρ., Η επιτροπεία ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999.
- Πάντζαλη Σ., [Προστασία από βία, εγκατάλειψη, εκμετάλλευση], στο: *Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος* (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Παζινού Α., Ο σύλλογος μονογονεϊκών οικογενειών Βόλου: Δραστηριότητες και προβλήματα, Οικογένεια και Οικογενειακή Πολιτική σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο, Εισηγήσεις Ολομελειών και Ομάδων Εργασίας από Πανελλήνιο Συνέδριο (1-3 Δεκεμβρίου 1994), Επτάλοφος, Αθήνα, 1994.

- Παπαδοπούλου Τ., Άρθρο 14 [Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Παπαδοπούλου Τ., Άρθρο 2 [Αρχή της μη-διάκρισης], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Παπαζαχαρίου Ι., Μελέται εκ του Δικαίου Ανηλίκων, Τεύχος Δ'. Αθήναι, 1963.
- Παπαζαχαρίου Ι., Οι ανήλικοι Εγκληματίαι κατά τα παρ' ημίν και αλλαχού κρατούντα, (Διδακτορική Διατριβή), Δ.Τζάκα, Στ. Δελαγραμματικά & Σία, Αθήναι, 1932.
- Παπαθεοδώρου Θ., Δημόσια ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική Συγκριτική προσέγγιση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005.
- Παπαθεοδώρου Θ., Η ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας, Συγκριτική Προσέγγιση, Ποιν Δικ 1/2007, 71επ.
- Παπαθεοδώρου Θ., Νομικό Καθεστώς Αλλοδαπών: ελληνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007.
- Παπαθεοδώρου Θ., Κυβερνητική της ασφάλειας και σύγχρονες πολιτικές πρόληψης του εγκλήματος στην Ελλάδα, Τμητικός Τόμος Ι. Μανωλεδάκη ΙΙ, Μελέτες, Μελέτες Ποινικού Δικαίου-Εγκληματολογίας-Ιστορίας του Εγκλήματος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2007.
- Παπανικολάου Ε, Η σεξουαλική κακοποίηση των παιδιών στην οικογένεια. Σχολείο και παιδική προστασία, www.auth.g/virtualschool/1.1/TheoryResearch/CongresParnikolaou.html.
- Παπαχρίστου Αθ., Ισονομία των φύλων και «παράδοση», (ανάπτυπο από το περιοδικό Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 4, 1983) (χ.ο.), Θεσσαλονίκη, 1983.
- Παπαχρίστου Θ., Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.
- Περράκης Στ., Ο Χώρος της Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης στην ΕΕ στο: Κ. Στεφάνου-Αρ. Φατούρου-Θ. Χριστοδουλίδη (επιμ.), Εισαγωγή στις ευρωπαϊκές σπουδές, Τόμος Α' (Ιστορία-Θεσμοί-Δίκαιο), Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 2001.
- Περράκης Στ., Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, τ. α', Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.
- Πετμεζίδου Μ., Χ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Εξάντας, Αθήνα, 2004.
- Πιτσελά Α., Η κοινωνική αρωγή στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004.
- Πιτσελά Α., Κείμενα εντεγκληματικής Πολιτικής Διεθνή και Ευρωπαϊκά, Δίκαιο Ανηλίκων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006.
- Πιτσελά Μ., Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004.
- Πουλής Π., Η οργάνωση της εθνικής παιδείας: (Νομική Θεώρηση), Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995.

- Ράικος Α.*, Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου (κατά το Σύνταγμα του 1975), Τόμος Β', Τα θεμελιώδη δικαιώματα, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1984.
- Ράικος Α.*, Το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας του πολίτη απέναντι στη δημόσια διοίκηση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005.
- Ραπτάρης Π.*, Τόμος 9, Ποινική Νομοθεσία.
- Ρίζος Σ.*, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα στο Ελληνικό Σύνταγμα του 1975, Ελληνική Δικαιοσύνη 33/1992, 46 επ.
- Ρονζαβαλόν Π.*, Το νέο Κοινωνικό Κίνημα, Μεταίχιμο, Αθήνα, 2001.
- Ρούκουνας Ε.*, Διεθνές Δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1983.
- Ρούκουνας Ε.*, Διεθνής Προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Εστία, Αθήνα, 1995.
- Ρουσσώ Ι.*, Αιμίλιος ή Περί Παιδών, (μτφ. Λ. Κοντογιάννη), Δημητράκου, εν Αθήναις, (193-;).
- Σακκαλή Δ.*, Διευθετήσεις: μία προσέγγιση στα θέματα συμφιλίωσης και αποζημίωσης από αξιόποινες πράξεις, στο: *Ν. Κουράκης* (επιμ.), Αντεγκληματική Πολιτική, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994.
- Σαλκιτζόγλου Π.*, Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας και η υποκατάσταση των γονέων από τρίτους, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993.
- Σβώλος Α. Ι., Βλάχος Γ. Κ.*, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Μέρος Ι, τόμος Β', Αθήναι, 1955.
- Σγουρίδου Αικ.*, Άρθρο 15 [Ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και της ειρηνικής συνάθροισης], στο: *Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος* (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Σίνδρου Μ.*, Εμπειρίες από το πρόγραμμα αναδοχής του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας, στο: *Α. Ν. Ζώη* (επιμ.), Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο, Εισηγήσεις ολομελειών και ομάδων εργασίας σε πανελλήνιο συνέδριο, 1-3 Δεκεμβρίου 1994, Επτάλοφος, Αθήνα, 1994.
- Σιταρόπουλος Ν.*, Το καθεστώς προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων των προσφύγων και αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα-Σχετικά ζητήματα και προτάσεις, Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Έκθεση 2001, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 2001.
- Σκανδάμης Ν.*, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Θεσμοί και Έννομες Τάξεις Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.
- Σκανδάμης Ν.*, Κράτος, Δίκαιο και Κοινωνία στην ενοποιημένη Ευρώπη, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994.
- Σκορίνη-Παπαρρηγοπούλου Φ.*, Η νέα αναδοχή ανηλίκου: σύντομη θεώρηση και ανάλυση του θεσμού, Δίκαιο και Οικονομία, Αθήνα, 2001.
- Σκουρής Β., Κρατερός Ι.*, Η ελευθερία της διαφήμισης, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1996.
- Σκουρής Β.*, Δίκαιο της Παιδείας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1988.
- Σούρλας Π.*, *Justi atque injusti scientia*, Μια εισαγωγή στην επιστήμη του Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1995.
- Σοφιανός Κ.*, Το νομικό καθεστώς της παιδικής ηλικίας και της νεότητας 1833-1900: συναγωγή νόμων διαταγμάτων εγκυκλίων καταστατικών, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα, 1988.

- Σπινέλλη Κ., Η Γενική Πρόληψη των εγκλημάτων. Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου, Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1982.
- Σπινέλλη Κ. Δ., Τρωϊάνου Α., Δίκαιο Ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992.
- Σπυριδάκης Ι., Η Υιοθεσία ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.
- Σταθουλοπούλου Ε., Άρθρο 40 [Ποινική μεταχείριση], στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Σταματέλου Ρ., Παιδική Προστασία, Πρακτικά Γ' Πανελληνίου Συνεδρίου Κοινωνικών Λειτουργών, Π. Αλτάνης, Α. Ζλάκου, Γ. Καπλάνη, Τ. Κουσίδου (επιμ.), Τρίτο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνικών Λειτουργών: Με διεθνείς συμμετοχές Εισηγήσεις-Εραστήρια-Ανακοινώσεις-Συμπεράσματα, Πάντειος 1, 2, 3 Μάρτη 1985, Βήτα, Αθήνα, 1987.
- Στασινοπούλου Ο., Αναδιάρθρωση των προσωπικών κοινωνικών υπηρεσιών, στο: Π. Γετίμης-Δ. Γράβαρης (επιμ.), Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική πολιτική: η σύγχρονη προβληματική, Μ. Αγγελίδης...(και ά), Θεμέλιο, Αθήνα, 1993.
- Σταυριανάκη Μ., Τσάγκαρη Μ., Χρήσιμες πληροφορίες για επαγγελματίες που ασχολούνται με το παιδί και την οικογένεια, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Αθήνα, 2001.
- Σταυριανάκη Μ., Τσάγκαρη Μ., Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού ως «εργαλείο παρέμβασης» στην εξέλιξη του θεσμού της αναδοχής, στο: Θ. Καλλινικάκη (επιμ.), Ανάδοχη Φροντίδα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001.
- Σταυριανάκη Μ., Η χρήση βίας στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών: από την έρευνα στην κοινωνική πολιτική, Κοινωνική Εργασία 59/2000, 189 επ.
- Σταυριανάκη Μ., Κακοποίηση-Παραμέληση Παιδιού: Η σημασία της κοινοτικής προσέγγισης σε μια πολιτική πρόληψης, στο πλαίσιο των δικαιωμάτων του παιδιού, Κοινωνική Εργασία 69/2003, 21 επ.
- Στεργίου Α., Οικογενειακά επιδόματα: (Τα οικογενειακά επιδόματα στο πεδίο έντασης ανάμεσα στην καθολικότητα και την επιλεκτικότητα) και Συλλογή Νομοθεσίας για την επιδοματική προστασία της οικογένειας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1996.
- Στεριάδου Κ., Η εξέλιξη των συνταγματικών ρυθμίσεων για θέματα Ανώτατης Εκπαίδευσης στην Ελλάδα από το 1821 ως σήμερα, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993.
- Συμεωνίδης Δ., Η Θέση και ο Ρόλος του Σύγχρονου Εισαγγελέα υπό το πρίσμα των συγκριτικών δεδομένων και συναφείς προβληματισμοί μετά τη θέση σε ισχύ του Ν.3160/2003, Ποιν.Λογ 1/2005, 5 επ.
- Σωτηρέλης Γ., Θρησκεία και Εκπαίδευση κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση: Από τον κατηχητισμό στην πολυφωνία, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993.
- Σωτηρόπουλος Β., Η συνταγματική προστασία των προσωπικών δεδομένων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006.
- Τασόπουλος Γ., Το ηθικοπολιτικό θεμέλιο του Συντάγματος, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001.

- Τερζόγλου Μ.*, Ο Ν.3189/2003 για την αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας των ανηλίκων, ΠοινΔικ 11/2003, 1180 επ.
- Τρωϊάνου-Λούλα Α.*, Νομοθετικές βελτιώσεις για την πληρέστερη νομική προστασία του παιδιού, (ανάτυπο από το περιοδικό Αρμενόπουλος, έτος 33^ο, τεύχος 12), (χ.ο.), Θεσσαλονίκη, 1979.
- Τσιουμάνη Ε.*, Άρθρο 6 [Δικαίωμα στη ζωή και στην ανάπτυξη], στο: *Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος* (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Τσιρής Π.*, Η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος της συνάθροισης: συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 11 του Συντάγματος, (χ.ο.), Αθήνα 1988.
- Τσομπανόγλου Γ. Ο., Κορρές Γ., Γιαννοπούλου Ι.*, Κοινωνικός Αποκλεισμός και Πολιτικές ενσωμάτωσης, Παπαζήση, Αθήνα, 2005.
- Φακιάς Ν.*, Ανάπτυξη σταδιοδρομίας και προοπτικές απασχόλησης των ΑμεΑ σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, στο: *Μ. Κετσετζοπούλου, Η. Κικίλιας, Α. Μουρίκη, Γ. Παπαπέτρον, Μ. Τζωρτζοπούλου, Ε. Φρονίμου* (επιμ.), Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2006, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 2007.
- Φατούρου Αρ., Χριστοδουλίδη Θ.*, (επιμ.), Εισαγωγή στις ευρωπαϊκές σπουδές, Τόμος Α' (Ιστορία-Θεσμοί-Δίκαιο), εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα 2001.
- Φερέτη Ε.*, Ερευνητικό Πρωτόκολλο Β110, Η χρήση της σωματικής τιμωρίας στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών στα πλαίσια της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας. Μια κοινωνιολογική έρευνα στην περιοχή της πρωτεύουσας, Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Αθήνα, 1993.
- Φερέτη Ε.*, Η χρήση βίας στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών: ερευνητικά δεδομένα και προεκτάσεις, στο: «Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 2000.
- Φουντεδάκη Κ.*, Υιοθεσία, προϋποθέσεις, διαδικασία, προσβολή: συμβολή στη μελέτη του δικαίου της υιοθεσίας μετά το Ν.2447/1996, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1998.
- Φραγκοπούλου Ε.*, Η παιδεία και η συνταγματική της κατοχύρωση, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1968.
- Χάϊδου Α.*, Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και το εξωτερικό, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1990.
- Χαραλαμπάκης Α.*, Ο Ν.3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, ΠοινΛογ 3/2006, www.poinikoslogos.gr/arxeio/07t4e.html.
- Χαραλαμπάκης Α.*, Ο νέος Ν.3625/2007 για την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία, ΠοινΛογ 4/2007, 825 επ.
- Χλέπας Ν. Κ., Δημητρόπουλος Π.*, Ζητήματα Θρησκευτικής ελευθερίας στο χώρο της εκπαίδευσης: παράλληλες προσεγγίσεις και αποκλίσεις στη νομολογία των ανωτάτων δικαστηρίων της Γερμανίας και της Ελλάδας, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.
- Χριστοδουλίδης Θ.*, Η ιστορική διαδρομή της ευρωπαϊκής ενοποίησης, σε: *Κ. Στεφάνου-Αρ. Φατούρου-Θ. Χριστοδουλίδη* (επιμ.), Εισαγωγή στις ευρωπαϊκές σπουδές, Τόμος Α' (Ιστορία-Θεσμοί-Δίκαιο), Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 2001.
- Χρυσόγονος Κ.*, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.

Χρυσόγονος Κ., Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και το Σύνταγμα, στο: Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.

Χρυσόγονος Κ., Το θεμελιώδες δικαίωμα στην ασφάλεια, στο: Χ. Ανθόπουλος/Ξ. Ι. Κοντιιάδης/Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), Ασφάλεια και Δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.

Χωραφάς Ν., Γενικά Αρχαί του Ποινικού Δικαίου, Το Νομικόν, Νικ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα, 1958.

Ξενόγλωσση

Ahnen R., Civil Society's Push for Political Space-Child and Adolescent Rights Councils in Brazil, *International Journal of Children Rights* 9, 2001., 15 επ.

Alanen L., Γυναικείες σπουδές- σπουδές παιδικής ηλικίας: αναλογίες, κοινά σημεία, προοπτικές, στο: Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), Κόσμοι της παιδικής ηλικίας, Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Αθήνα, 2003.

Alison J., Αφηγήσεις για το παιδί: χρονικές διαδικασίες στην παιδική ηλικία, στο: Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), Κόσμοι της παιδικής ηλικίας, Νήσος, Αθήνα, 2003.

Alston P., *The Best Interest of the Child, Reconciling Culture and Human Rights*, Clarendon Press, Oxford, 1994.

Ancel M., Η Νέα Κοινωνική Άμυνα, Νομική Βιβλιοθήκη, (μτφ Η. Σαγκουνίδου), Αθήνα, 1995.

Antonopoulos G., and Winterdyk, J., The British 1998 Crime and Disorder Act: A 'Restorative' Response to Youth Offending?, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 11, 2003, 386επ.

Aquinas T., *Summa Theologiae*, Vol. 23 W. D. Hughes (trans), Blackfriars, London, 1969.

Aquinas T., *Summa Theologiae*, Vol. 37, T. Gilby(trans), Blackfriars, Oxford, 1975.

Argiriadis A., Reform of Family Law in Greece, σε: *The Reform of Family Law in Europe*, Kluwer, Dordrecht, 1978.

Aries Ph., Παιδική ηλικία: από την επινόηση στην εξαφάνισή της. Οι εκδοχές περί της παιδικής ηλικίας, στο: Δ. Μακρυνιώτη (επιμ.), Παιδική ηλικία, Νήσος, Αθήνα, 1997.

Bailleau F., et Cartuyvels Y., Introduction, La mise en question du modèle 'protectionnel' dans la justice des mineurs en Europe, στο: F. Bailleau et Yves Cartuyvels (dirs), *La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales*, L' Harmattan, Paris, 2007.

Ballin E. H., Children as World Citizens, στο: S. Detrick and P. Vlaardingerbroek (eds), *Globalization of Child Law*, Martinus Nijhoff, The Hague/Boston/London, 1999.

Baratta A., The child as subject of rights and participation in the democratic process, στο: J. Millios/L. Katseli/T. Pelagidis (eds), *Rethinking Democracy and the Welfare States*, Ellinika Grammata, Athens, 1999.

Batt J., The Child's Right to a best interests psychological development under the Declaration of the Rights of the Child: policy science reflections on international

- law, psychological well-being and world peace, New York Law School Human Rights Annual 2, 1984-1985.
- Bazemore G., Umbreit M.*, Conferences, Circles, Boards, and Mediations: Restorative Justice and Citizen Involvement in the Response to youth Crime, Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Balanced Restorative Justice Project, US Department of Justice, 1999.
- Beck U.*, Risk Society Towards a New Modernity, (μτφ M. Ritter), Sage, London, 1992.
- Bennett W.*, A Critique of the Emerging Convention on the Rights of the Child, Cornell International Law Journal 20, 1987, 1 επ.
- Bergman W.*, The Problem of Time on Sociology: "An Overview of the Literature on the State of Theory and Research on the «Sociology of Time», 1900-1982, Time Society 1, 1992, 81 επ.
- Bilchik S.*, Balanced and Restorative Justice for Juveniles, A Framework for Juvenile Justice in the 21st Century, Balanced and Restorative Justice Projects, University of Minnesota and Florida Atlantic University, August 1997.
- Bitensky S.*, The United Nations Convention on the Rights of the Child and Corporal Punishment of Children: Ramifications for the United States, Georgetown Journal on Fighting Poverty 5, 1997-1998, 225 επ.
- Bloed A., Leicht L., Nowak M., Rosa A.*, (eds), Monitoring Human Rights in Europe. Comparing International Procedures and Mechanisms, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht/London/Boston, 1993.
- Bodin J.*, Six Books of the Commonwealth, (μτφ.M. J. Tooley), Blackwell, Oxford, 1955.
- Borstellman L. J.*, "Children before Psychology: Ideas about Children from Antiquity to the late 1800s", στο: *P. H. Musse* (series ed.) and *W. Kessen* (vol. ed.) Handbook of Child Psychology: History, theory and methods, Basic Books, New York, 1983.
- Boucaud P.*, The Council of Europe and Child welfare. The need for a European Convention on Children's Rights, Human Rights Files 10, 1989.
- Bradshaw J., Hoelscher P., Richardson D.*, Comparing Child Well-Being in OECD countries: concepts and Methods, Innocenti Research Center, December 2006, 36, www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp2006_03_eng.pdf.
- Browne K. D.*, Violence in the family and its links to child abuse, στο: *J. Hobbs and J. Wynne* (eds), Child Abuse, Baillier's Clinical Pediatrics 1, 1993, 149 επ.
- Bueren G. Van.*, The International Law on the Rights of the Child, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1995.
- Bunch M.*, Juvenile Transfer Proceedings A Place for Restorative Justice Values, Howard Law Journal 47, 2003-2004, 909 επ.
- Caisser E.*, Die Philosophie der Aufklärung, J. C. B Mohr, Tübingen, 1973.
- Callanan C., Frydas N.*, 2007 Global Internet Trend Report, International Association of Internet Hotlines, INHOPE 2007, www.inhope.org/en/system/files/inhope_global_internet_trend_report_v1.0.pdf.
- Chankova D.*, Positioning Mediation in Bulgarian Justice System: The New Mediation Act Significance, Fifth International Conference of the World Mediation Forum, Crans-Montana, Switzerland, 9-11, September 2005, 1,

www.restorativejustice.org/resources/docs/chankovadobrinkapositioning/at_download/file.

- Chirino Sánchez A.*, Das Recht auf Informationelle Selbstbestimmung und seine Geltung im Strafverfahren, am Beispiel der neuen Ermittlungsmethoden in der Strafprozessordnung: zugleich ein Beitrag zur Diskussion über die Zukunft des Datenschutzes im Strafverfahren, Lang, Frankfurt am Main, 1999.
- Clapp M. J.*, State Prohibition of Fetal Experimentation and the Fundamental Right of Privacy, *Columbia Law Review* 88, 1988, 1073 επ.
- Coester M.*, Das Kindeswohl als Rechtsbegriff, Alfred Metzner Verlag, Frankfurt am Main, 1983.
- Cohen C. P.*, Natural Law and legal Positivism, στο: *M. Freeman and P. Veerman* (eds), *The Perspective of the UN Convention on the Rights of the Child: The Ideologies of Children's Rights*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1992.
- Cohen C. P.*, The Human Rights of Children, *Capital University Law Review* 12, 1983, 369 επ.
- Cohen C. P.*, The Relevance of Theories of Natural Law and Legal Positivism, στο: *M. Freeman and P. Veerman* (eds), *The ideologies of Children's Rights*, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1992.
- Cohen C.*, The United Nations Convention on the Rights of the Child: Implications for Change in the Care and Protection of Refugee Children, *International Journal Refugee Law* 3, 1991, 675 επ.
- Cone J.*, Clinical Dimensions of adult sexual interest in children, *Behavioral Sciences and the Law* 3, 1985, 341 επ.
- Cook-Gumperz J.*, Children's Construction of "Childness", στο: *B. Scales, M. Almy, A. Nicolopoulou and S. Ervin-Tripp* (eds), *Play and the Social Context of Development in early care and education*, Teachers College Press, New York, 1991.
- Crawford A., Lewis S.*, Évolutions mondiales, orientations nationales et justice locale: les effets du néo-libéralisme sur la justice des mineurs en Angleterre et au Pays de Galles, στο: *F. Bailleau et Yves Cartuyvels* (dirs), *La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales*, L' Harmattan, Paris, 2007.
- Czwartosz E.*, Victim-offender mediation from Poland, 1-3, www.restorativejustice.org/resources/docs/czwartosz/at_download/file.
- Dall F.*, Children's Right to education: Reaching the unreached, στο: *J. Himmes* (ed.), *Implementing the Convention on the Rights of the Children* Martinus Nijhoff, The Hague/London/Boston 1995.
- De Mause L.*, Our Forbearers Made Childhood a Nightmare, στο: *G. J. Williams and J. Money* (eds), *Traumatic Abuse and Neglect of Children at home*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1980.
- De Prito P.*, An introduction to Restorative Justice in Portugal, 7, www.restorativejustice.org/resources/docs/debritopaulo/view.
- Detrick S.*, A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1999.
- Detrick S.*, The United Nations Convention on the Rights of the Child, A Guide to the 'Travaux Préparatoires', Martinus Nijhoff, Dordrecht-Boston-London, 1992.

- Deusen C. R. Van*, Best Interest of the Child and the Law, *Pepperdine Law Review* 18, 1990-199, 417 επ.
- Dorscheidt J. H. H. M.*, The Unborn Child and the UN Convention on Children's Rights: The Dutch Perspective as a Guideline, *The International Journal of Children's Rights* 7, 1999, 303 επ.
- Duncan W.*, Children's Rights, Cultural Diversity and Private International Law, στο: *G. Douglas, L. Sebba* (eds), *Children's Rights and Traditional Values*, Galliard, Aldershot, 1998.
- Durkheim E.*, Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου: Ο Εμίλε Ντορκάιμ και η κοινωνιολογία του, (μετάφραση/επιμέλεια Α. Μ. Μουσούρου), Gutenberg, Αθήνα, 2000.
- Durkheim E.*, Les règles de la méthode sociologique, *Cahiers du Centre de Sociologie Européenne*, Mouton, Paris, 1968.
- Dworkin A.*, *Life's Dominion, An Argument about Abortion and Euthanasia*, Harper Collins, London, 1983.
- Eade L.*, Legal Incapacity, Autonomy, and Children's Rights, *Newcastle Law Review* 5, 2001, 157 επ.
- Eekelaar J.*, The interests of the child and the child's wishes, στο: *The role of dynamic self determinism* στο: *P. Alston* (ed.), *The best interest of the child, Reconciling Culture and Human Rights*, Oxford University Press, Unicef International Child Development Centre, Florence, 1994.
- Eibert M.*, Human Cloning: Myths, Medical Benefits and Constitutional Rights, *Hasting Law Journal* 53, 2001-2002, 1097 επ.
- Feely M., Simon J.*, The New Penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implications, στο *P. O'Malley* (επιμ), *Crime and the Risk Society*, *Criminology* 30, 1992, 449 επ.
- Ferete I., & Stavrianaki M.*, The use of physical punishment in the Greek Family: Selected socio-demographic aspects, *International Journal of Child & Family Welfare* 3, 1997, 206 επ.
- Freeman M.*, Children's rights ten years after ratification, στο: *B. Franklin* (ed.), *The New Handbook of Children's Rights: Comparative Policy and Practice*, Routledge, London-New York, 2002.
- Freeman M.*, Introduction: Children's as Persons, στο: *M. Freeman* (ed.), *Children's Rights, A comparative Perspective*, Dartmouth, Aldershot, 1996.
- Freeman M.*, The Sociology of Childhood and Children's Rights, *The International Journal of Children's Rights* 6, 1998, 433 επ.
- Frost J.*, *Early Childhood Education Rediscovered*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1968.
- Gabel Sh., Kammerman Sh.*, Investing in children: Public Commitment in twenty-one Industrialized Countries, *Social Service Review* by the University of Chicago (June 2006), στην ιστοσελίδα αρχείου: www.childpolicy.org (24.06.2006).
- Giddens A.*, (ed.), *Emile Durkheim: Selected Writings*, Cambridge University Press, London, 1972.
- Gius E., & Patrizi P.*, Il processo e l'effettività del reato: la promozione di un agire responsabile, in *the Diffendere, valutare e giudicare il minore*, Giugre editore, Milano, 2001.

- Grahn-Farley M.*, International Child Rights at Home & Abroad: A Symposium on the UN Convention on the Rights of the Child, *Capital University Law Review* 30, 2002, 657 επ.
- Hammarberg T.*, Children, the UN Convention and the Media, *The International Journal of Children's Rights* 5, 1997, 243 επ.
- Hammarberg T.*, The UN Convention on the Rights of the Children and How to Make it Work, *Human Rights Quarterly* 12, 1990, 97 επ.
- Hansen T.*, Center for Restorative Justice & Peacemaking, University of Minnesota, School of Social Work, College of Human Ecology, January 2006, www.rjp.umn.edu.
- Harding J.*, Restorative Justice. The Development of the Early Programmes in the United Kingdom, www.centuryofprobation.com/moments/052.pdf.
- Hardman C.*, "Can there be an Anthropology of Children?", *Journal of the Anthropological Society of Oxford* 2, 1973, 85 επ.
- Heintze H.-J.*, The UN Convention and the Network of the International Human Rights Protection by UN, στο: *M. Freeman and P. Veerman* (eds), *The Ideologies of Children's Rights*, Kluwer International Law, The Hague, 1992.
- Heinz W.*, Neue ambulante Massnahmen nach dem Jugendgerichtsgesetz, *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform* 70, 1987, 129 επ.
- Hitch L. M.*, Non Discrimination and the Rights of the Child, Article 2, *New York Law School Journal of Human Rights* 7, 1989, 47 επ.
- Hodgin R., Newell P.*, Implementation Handbook for the Convention on the rights of child, Unicef, New York, 1998.
- Hudson B.*, Justice in the risk society, Sage, London, 2003.
- Jacobs J.*, Systems of Survival, Random House, New York, 1992.
- James A., Prout A.*, Constructing and Reconstructing Childhood, Falmer Press, Basingstoke, 1990.
- Jellinek G.*, System der Subjektiven Öffentlichen Rechte, Mohr Siebeck Verlag, Tübingen, 1919.
- Jenks C.*, The Sociology of Childhood: Essential Readings, Batsford Academic and Educational, London, 1982.
- Kaufman N. H., and Flekkoy M.G.*, Participation Rights of the Child: Psychological and Legal Considerations, *Child Legal Rights Journal* 18, 1998, 15 επ.
- Kelly L., & Mullender A.*, Complexities and Contradictions: Living with Domestic Violence and the UN Convention on Children's Rights, *International Journal of Children's Rights* 8, 2000, 229 επ.
- Key E.*, Das Jahrhundert des Kindes, (μτφ F. Maro), Belz, Weinheim-Basel, 2000.
- Kilkelly U.*, The Best of Both Worlds for Children's Rights? Interpreting the European Convention on Human Rights in the Light of the UN Convention on the Rights of the Child, *Human Rights Quarterly* 23, 2001, 308 επ.
- Kilkelly U.*, The Child and The European Convention on Human Rights, Ashgate Publishing, Dartmouth, 1999.
- Killerby M.*, The draft European Convention on the exercise of children's rights, *The International Journal of Children's Rights* 3, 1995, 127 επ.

- Kobl U.*, Gentechnologie zu eugenischen Zwecken-Niedregang oder Steigerung der Menschenwürde? In Festschrift für Heinrich Hübmann, Metzner Verlag, Frankfurt am Main, 1985.
- Kopper-Reifenberg C.*, Kindschaftsrechtsreform und Schutz des Familienlebens nach Art 8 EMRU, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2001.
- Kropholler J.*, Das Kindeswohl als Rechtsbegriff, *Juristenzeitung*, 1984, 164 επ.
- Kubota Y.*, Protection of children's Rights and the United Nations, *Nordic Journal of International Law* 58, 1989, 7 επ.
- Leary V.*, Social and Economic Rights of the Child, *Law and Policy* 17, 1995, 353 επ.
- Leblanc L.*, The Convention on the Rights of the Child: United Nations Lawmaking on Human Rights, University of Nebraska Press, Lincoln, 1995.
- Legislating the Use of Victim Offender Mediation in Portugal, www.jsticereparatrice.org/www.restorativejustice.org/editions/2009/january-2009-dition/portugal.
- Levesque R.*, Future Visions of Juvenile Justice: Lessons from International and Comparative Law, *Creighton Law Review* 29, 1995-1996, 1563 επ.
- Liegeois J. P., Gheorghe N.*, Ρομά/Τσιγγάνοι, Μια ευρωπαϊκή μειονότητα, (μετάφραση Κ. Γκίνη, επιμέλεια Ν. Παπανικολάου), ΕΤΕΠΕ, Αθήνα, 2002.
- Liszt F.*, Der Zweckgedanke im Strafrecht, J. Guttentag, Berlin, 1905.
- Logan W. A.*, A Study in "Actuarial Justice": Sex Offender Classification Practice and Procedure, *Buffalo Criminal Law Review* 3, 1999-2000, 593 επ.
- Lopatka A.*, The Rights of the Child Are Universal, στο: *M. Freeman and P. Veerman* (eds), The Perspective of the UN Convention on the Rights of the Child: The Ideologies of Children's Rights, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1992.
- Lucker Babel M. F.*, Right of the Child to Express Views and to Be Heard: An attempt to interpret Article 12 of the UN Convention on the Rights of the Child, *International Journal of Children's Rights* 3, 1995, 391 επ.
- Ludwig B.*, Die Wiederentdeckung des epikurischen Naturrechts: zu Thomas Hobbes' philosophischer Entwicklung von De Cive zum Leviathan im Pariser Exil, 1640-1651, Klostermann, Frankfurt am Main, 1998.
- Maloney S.*, Transatlantic Workshop on Unaccompanied/Separated Children: Comparative Policies and Practices in North America and Europe, held at Georgetown University, 18-19 June, 2001, *Journal of Refugee Studies* 15, 2002, 102 επ.
- Manin P.*, The Treaty of Amsterdam, *The Columbia Journal of European Law* 4, 1998, 1 επ.
- Manner G.*, The Object Theory of the Individual in International Law, *American Journal of International Law* 46, 1952, 428 επ.
- Marshall D.*, The Construction of children as an Object of International Relations: The Declaration of Children's Rights and the Child Welfare Committee of League of Nations, 1900-1924, *The International Journal of Children's Rights* 7, 1999, 103 επ.
- Masson J.*, Contact between Parents and Children in Long-Term Care: The Unresolved Dispute, *International Journal of Law & Family* 4, 1990, 97 επ.

- Mayall B.*, Sociology of Childhood in Relation to Children's Rights, *International Journal Children's Rights* 8, 2000, 243 επ.
- Moes S.*, Being seen and Heard: Webster V. Ryan's Constitutional Protection for Children's Rights to maintain contact with foster parents, *University Cincinnati Law Review* 71, 2002-2003, 331 επ.
- Moshman D.*, A First Amendment Analysis, in: *Children's Intellectual Rights*, Wiley & Sons, San Francisco, 1986.
- Mosikatsana T.*, Children's Rights and Family Autonomy in the South African Context: A Comment on Children's Rights under the Final Constitution, *Michigan Journal of Race and Law* 3, 1997-1998, 341 επ.
- Newbold J.*, Jurisdictional and Social Aspects of Adoption, *Minnesota Law Review* 11, 1926-1927, 605 επ.
- Nicholas VanDeven P.*, Protection of Children's Rights under International Law, *St. Louis University Public Law Review* 22, 2003, 233 επ.
- Norris Cl., G.Armstrong*, *The Maximum Surveillance Society. The Rise of CCTV*, Berg, Oxford, 1999.
- O'Connor I.*, Models of Juvenile Justice, School of Social Work and Social Policy, The University of Queensland, (paper presented at the Australian Institute of Criminology Conference, Juvenile Justice, Towards 2000 and Beyond), Adelaide, 26-27 June 1997.
- Oddis D.*, Combating Child Pornography on the internet: The Council of Europe's Convention on Cybercrime, *Temple International & Comparative Law Journal* 16, 2002, 477 επ.
- OECD (2007), Family Database, www.oecd.org/els/social/family/database
- Papathéodorou Th.*, Justice penale des mineurs en Grece: la perstistance du modele protectionnel et l'ouverture vers le modele de justice restaurative., στο: *F. Bailleau et Yves Cartuyvels* (dirs), *La Justice Pénale des mineurs en Europe, Entre Modèle Welfare et inflexions néo-libérales*, L' Harmattan, Paris, 2007.
- Permanent Observatory of Portuguese Justice. Report: Course of the In-formalization and De-judicialization through the routes of the reform of the administration of justice, www.opj.ces.uc.pt.
- Petit J.*, Report of the Special Rapporteur on the sale of children, child prostitution and child pornography, Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Rights of the child, Mission to Greece (8-15 November 2005), E/CN.4/2006/67/Add3, 27 March 2006, 22, www2.ohchr.org/English/issues/children/rapporteur/visits.htm.
- Petmesidou M.*, Social Care Services: "Catching Up" Amidst High Fragmentation and Poor Initiatives for Change, στο: *M. Petmesidou and E. Mossialos* (eds), *Social Policy Developments in Greece*, Ashgate, Aldershot, 2006.
- Piper C.*, The Crime and Disorder Act 1998: Child and Community 'Safety', *The Modern Law Review* 62, 1999, 397 επ.
- Poldech A.*, *Gehalt und Funktionen des allgemeinen verfassungrechtliche Gleichheitssatzes*, Duncker, Berlin, 1971.
- Pollock L.*, *Forgotten Children: Parent-Child Relations 1500-1900*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

- Presser S.*, The Historical Background of the American Law of Adoption, *Journal Family Law* 11, 1972, 443 επ.
- Qvortrup J.*, Monitoring Childhood: Its social, economic and political features, στο: *E. Verhellen* (ed.), *Monitoring Children's Rights*, Martinus Nijhoff, The Hague, Boston, London, 1996.
- Qvortrup J.*, Παιδική ηλικία και κοινωνικές μακροδομές, στο: *Δ. Μακρυνιώτη* (επιμ.), *Κόσμοι της παιδικής ηλικίας*, Νήσος, Αθήνα, 2003.
- Randall V.*, *Women and Politics: An international perspective*, Macmillan, London, 1987.
- Raphael D.*, *Moral Philosophy*, Oxford University Press, New York, 1993.
- Rauch Kallat M., J. W. Pichler* (eds), *Entwicklungen in den Rechten der Kinder im Hinblick auf das UN-Übereinkommen über die Rechten des Kindes*, Bohlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 1994.
- Rauschenbach B.*, Demokratie in Kinderschuhen, Braucht ein demokratisches Gemeinwesen die Mitbestimmung von Kindern und Jugendlichen? στο: *H. v. Boogaart, J. Fenske, G. Mankan, N. Struck, W. Trede* (eds), *Rechte von Kindern und Jugendlichen, Wege zu ihrer Verwirklichung*, Votum, Frankfurt-Münster, 1996.
- Restorative Justice and Victim Offender Mediation in Europe, Overcoming obstacles and strengthening of Networking, 11-12 December 2006, Report of Seminar, Ministry of Justice, Finland, Ministry of Social Affairs and Health, Finland, European Forum for Restorative Justice, Academy of European Law, www.fellegi.hu/files/Report_RJ-seminar_Helsinki_11-12Dec2006.doc.
- Richardson D.*, Comparing Child Well-Being in OECD countries: concepts and Methods, Innocenti Research Center, December 2006, 36, www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp2006_03_eng.pdf.
- Robinson J.*, An Introduction to the International Law on the Rights of the Child Relating to the Parent-child relationship, *Stellenbosch Law Review* 13, 2002, 309 επ.
- Rousseau J.-J.*, Αιμίλιος ή περί Αγωγής, Λ.Κοντογιάννη (μτφ), Εν Αθήναις, Δημητράκου, (19-).
- Salgo L.*, Kinder und Jugendrechte im internationalen Vergleich, στο: *H. v. Boogaart, J. Fenske, G. Mankan, N. Struck, W. Trede* (eds), *Rechte von Kindern und Jugendlichen, Wege zu ihrer Verwirklichung*, Votum, Frankfurt-Münster, 1996.
- Scherer L. P., & Hart S. N.*, Reporting to the UN-Committee on the Rights of the Child-analyses of the first 49 State Party Reports on the education articles of the Convention on the Rights of the Child and a proposition for an experimental reporting system for education, *The International Journal of Children's Rights* 7, 1999, 349 επ.
- Schneider A.* (ed.), *Guide to Juvenile Restitution*, Dept. of Justice, Washington, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 1985.
- Schneider H.*, Zur Verhaeltnissmassigkeitskontrolle insbesondere bei Gesetzen, σε: *C. Stark*, *Bundesverfassungsgericht und Grundgesetz* 11, 1976.
- Schroeder P.*, Restorative Justice Development in Luxemburg, Restorative Justice Consortium, Luxembourg, 1, www.restorativejustice.org.ukl/?International_PJ:Luxembourg.

- Sethe H. von*, Die Durchsetzbarkeit des Rechts auf Kenntnis der eigenen Abstammung aus der Sicht des Kindes, Duncker & Humblot, Berlin 1995, 344 επ.
- Skolnick A.*, The Limits of Childhood: Conceptions of Childhood Development and Social Context, *Law & Contemporary Problems* 39, 1975, 38 επ.
- Sloth-Nielsen J.*, Children's rights in the South African Courts: An overview since ratification on the UN Convention on the Rights of the Child, *International Journal of Children's Rights* 10, 2002, 137 επ.
- Stein E.*, Staatsrecht, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1995.
- Takas M.*, Developing Child Protection Systems with Extended Family Strengths, *Child Legal Rights Journal* 13, 1992, 7 επ.
- Taylor M.*, *Quayle E.*, Child Pornography: an internet crime, Bruner-Routledge, Hove, 2003.
- Temple-Lang J.*, Commission: The key to the Constitutional Treaty for Europe, *Fordham International Law Journal* 26, 2002-2003, 1598 επ.
- Thery I.*, "Vie privée et monde commun. Reflexions sur l' enlèvement gestionnaire du droit", *Le Debat*, 1995.
- Tomkins A.*, *Weisz V.*, Social, Science, Law and the Interest in a Family Environment for Children with Disabilities, *University of Toledo Law Review* 26, 1994-1995, 937 επ.
- Umbreit M.*, Holding Juvenile Offenders Accountable: A Restorative Justice Perspective, *Juvenile & Family Court Journal* 46, 1995, 31 επ.
- Umbreit M.*, The Handbook of Victim Offender Mediation. An essential guide to research and practice, Jossey Bass, USA 2001.
- Vandamme F.*, Revision of the European Social Charter, *International Labour Review* 133, 1994, 635 επ.
- Vandenhoele W.*, Non-Discrimination and Equality in the View of the UN Human Rights Treaty Bodies, Antwerpen/Oxford, Intersentia, 2005.
- Veerman P.*, The Rights of the Child and the Changing Image of Childhood, Martinus Nijhoff, Dordrecht/Boston/London, 1992.
- Verhellen E.*, Children's Ombudswork: Motives and Strategies, στο: *M. Droogleever Fortuyn en M. De Langen* (eds), Towards the Realization of Human Rights for Children, Defence for Children, Amsterdam, 1992.
- Verhellen E.*, Children's Rights in Europe, *The International Journal of Children's Rights* 1, 1993, 357 επ.
- Wang A.*, Regulating Human Cloning within an Environmental Human Rights Framework, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 12, 2001, 179 επ.
- Warren S.*, *Brandelis L.*, The right to Privacy (The implicit made explicit), στο: *F. D. Shoeman* (ed.), Philosophical Dimensions of Privacy: An anthology, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
- Wiewiorka M.*, (ed.), Mediation, a European comparison, DIV, Saint-Denis, 2002.
- Wilhem M.*, Die Architektonik der Summa Theologiae des Thomas von Aquin: Zur Gesamtsicht des thomastischen Gedankens, Meiner, Hamburg, 1998.
- Winnick B.*, Sex Offender Law in the 1990s: A Therapeutic Jurisprudence Analysis, *Psychology, Public Policy and Law*, 1998, 505 επ.

- Wolf J.*, The concept of the “Best Interest” in Terms of the UN Convention on the Rights of the Child, στο: *M. Freeman and P. Veerman* (eds), *The ideologies of Children’s Rights*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1992.
- Woodhouse B.*, *Defending Childhood: Developing a Child-Centered Law and Policy Agenda*, *University of Florida Journal of Law & Public Policy* 14, 2002 -2003, , vii επ.
- Zemlyanska V.*, *Justice and sentencing tradition in Central and Eastern Europe*, 1, www.restorativejustice.org/resources/docs/zemlyansha/view.
- Kichling M.*, *Victim-Offender Mediation with Juvenile Justice in Germany*, Grotius II Criminal Programme 2002-03, Contract no. JAI/2002/GRP/029, *Victim-Offender Mediation: Organization and Practice in the Juvenile Justice Systems*. www.irsig.cnr.it/reports/testi_reports/pdf_reports/report_germanyfinal_01sept03.pdf.
- Ministry of Justice, Office of the Secretary of State of Justice, Criminal Mediation, www.portugal.gov.pt.
- National Agency for Education Report No 192, *Descriptive data on child care and schools in Sweden in 2000*, Elanders Gotab AB, Stockholm, 2000.
- Neves T.N.*, *Conflict Mediation and Delinquent Youths*, Conference of European Educational Research Association, 09.11.2008, www.eera-ecer.eu/publication-database/conference/2008/contribution/conflict_mediation_and_delinquent_youths.
- Ombudsman for Children (Ireland), *Advice of the Ombudsman for Children on the proposed referendum on children’s Rights*, 22 December 2006, www.oco.ie/issues/general_advice.aspx.
- Youth Justice Annual Workload Data 2006/2007, www.yjb.gov.uk/publications/Resources/Downloads/Youth%20Justice%20Annual%20Workload%20Data%20200607.pdf.

Ιστοσελίδες

daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/424/28/PDF/G0442428.pdf?OpenElement

europa.eu.int/comm/research/conferences/2004/genetic/index_en.htm

europa.eu.int/comm/research/genetic2004.html

hosting01.vivodinet.gr/unhcr/UAM_english.pdf

vlex.com/vid/ismailova-v-russia-26768465

wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1011109&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75

wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=854765&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=&BackColorLogged=FDC864

www.2ohchr.org/english/bodies/crc.inex.htm

www.article12.org

www.barnados.ie/assets/files/pdfs/policies-and-priorities/our-campaigns/children's-rights-campaign

www.berliner-zeitung/archive/.bin/dump.fcgi.2007/0801/politik/0052/inde.html

www.bioethics.gr

www.bioethics.gr/media/pdf/reports/cloning_gr

www.centuryofprobation.com/moments/052.pdf

www.coe.int

[www.coe.int/t/dghl/standardsetting/minjust/mju27/MJU-27\(2006\)Res1E.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/minjust/mju27/MJU-27(2006)Res1E.pdf)

www.crin.org/violence/search/closeup.asp?infoID=8495

www.eera-ecer.eu/publication-database/conference/2008/contribution/conflict_mediation_and_delinquent_youths/

www.elteregafo.com.ec/portada.aspx

www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/2e/f1/a1.pdf

www.e-tipos.com/newsitem?id=79842

www.europa-eu-un.org/articles/en/article_158_en.htm
www.everychildmatters.gov.uk/strategy/uncrc/ukreport/
www.fellegi.hu/files/Report_RJ-seminar_Helsinki_11-12Dec2006.doc
www.gcr.gr
www.inhope.org/en/system/files/inhope_global_internet_trend_report_v1.0.pdf
www.irsig.cnr.it/reports/testi_reports/pdf_reports/report_germanyfinal_01sept03.pdf
www.jsticereparatrice.org/www.restorativejustice.org/editions/2009/january-2009-edition/portugal
www.lac.org.na/projects/grap/Pdf/dvmaint2003.pdf
www.gcyp.sa.gov.au/documents/Publications/Submissions%20and%20Reports/Response%20DV%20law%20review%20May%202007.pdf
www.ncsl.org/programs/cyf/slr271.htm
www.sweden.gov.se/sb/d/8811/a/107206
www.ministryofjustice.gr
www.ministryofjustice.gr/modu.eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:146E:0344:0353:EL:PDF
www.mohaw.gr
www.mohaw.gr/gr/socialwelfare/domes
www.nchr.gr
www.oaed.gr
www.oco.ie/issues/general_advice.aspx
www.oecd.org/dataoecd/45/27/37864512.pdf
www.oecd.org/els/social/family/database
www.oecd.org
www.oek.gr
www.opj.ces.uc.pt
www.pccd.state.pa.us/pccd/cwp/view.asp?A=1411&QUESTION_ID=571693
www.pediatrics.apublications.org

[www.pediatrics.apublications.org.www.coe.int/t/dghl/standardsetting/minjust/mju27/MJU-27\(2006\)Res1E.pdf](http://www.pediatrics.apublications.org.www.coe.int/t/dghl/standardsetting/minjust/mju27/MJU-27(2006)Res1E.pdf)

www.pesea.gr/Documents/Apologismos_Pepragmenwn/2008/apologismos%202008.doc

www.poinikoslogos.gr/arxeio/07t4e.html

www.portugal.gov.pt

www.regeringen.se/sb/d/8453/a/88986

www.restorativejustice.org.ukl/?International_PJ:Luxembourg

www.restorativejustice.org/resources/docs/chankovadobrinkapositioning/at_download/file

www.restorativejustice.org/resources/docs/czwartosz/at_download/file

www.restorativejustice.org/resources/docs/debritopaulo/view

www.restorativejustice.org/resources/docs/zemlyansha/view

www.rjp.umn.edu

www.sdtv.gr/news

www.servat.ch/law/icl/index.html

www.somatikitimoria.gr/thesis.htm

www.sos-villages.gr/anaptiksi/stegh

www.statistics.gr/gr_tables

www.stm.fi/Resource.phx/eng/subjt/inter/eu2006/crime/crime.htx

www.synigoros.gr

www.synigoros.gr/annual08/EE2008.pdf

www.synigoros.gr/docs/odigies_prosfigon.pdf

www.synigoros.gr/news_02_2005_01.htm

www.synigoros.gr/pdfs/_statement_disabilities_barcelona.pdf

www.unhchr.ch/children/documents.htm

[www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.15.Add.170.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.15.Add.170.En?Opendocument)

[www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C.65.Add.26.En?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C.65.Add.26.En?OpenDocument)

www.unhcr.gr

www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp2006_03_eng.pdf

www.yjb.gov.uk/publications/Resources/Downloads/Youth%20Justice%20Annual%20Workload%20Data%20200607.pdf

www2.ohchr.org

www2.ohchr.org/english/bodies/crc/crcs49.htm

www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.10.pdf